

prof.dr. HANA KORAC

PENOLOGIJA
IZVRŠNO KRIVIČNO PRAVO

HANA KORAC

Penologija

Prvo izdanje

Recenzenti: prof.dr. Vladimir Krivokapić

prof.dr. Hasan Balić

prof.dr. Miodrag Jović

Lektor: Mensura Čatović, prof.

Korice uredio: Demir Korać

Izdavač: Pravni fakultet Kiseljak

Za izdavača: prof. dr. Mehmed Kenović

Štampa: DES Sarajevo

Odlukom o davanju saglasnosti Senata Univerziteta u Travniku, **Bosna i Hercegovina**, broj 173/09, od 30.10.2009.godine, odlučeno je da se knjizi „Penologija“, autorice prof.dr.Hane Korać dodjeljuje status – **univerzitetski udzbenik**.

Odlukom Senata Univerziteta u Novom Pazaru, **Republika srbija** broj257/10/VI-4, od 13.02.2010. godine, knjiga „Penologija“, autorice prof.dr.Hane Korać će se koristiti kao **udzbenik na Pravnom fakultetu** UNP-a odsjeku Opšte pravo i odsjeku Pravo unutrašnjih poslova.

ISBN

CIP – Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna biblioteka

.....

KORAC; Hana

Penologija / Hana Korać.

Pravni fakultet u Kiseljaku – str.....: grafički prikazi.....cm

ISBN

SADRŽAJ

PRVI DIO

Razvoj penološke misli i prakse

Prvo poglavlje

1. Pojam penologije, predmet, cilj i zadaci	12
1.1. Predmet, cilj i zadaci penologije.....	15
2. Odnos penologije i drugih nauka	17
2.1. Penologija i krivično pravo	17
2.2. Penologija i krivično procesno pravo	17
2.3. Penologija i kriminologija	17
2.4. Penologija i viktinologija.....	18
2.5. Penologija i sociologija	18
2.6. Penologija i psihologija	18
2.7. Penologija i psihijatrija	18
2.8. Penologija i kriminalčna politika.....	18
2.9. Penologija i pedagogija	19
2.10. Penologija i penološka kriminalistika	19

Drugo poglavlje

Razvoj penološke misli

1. Historijski razvoj penološke misli	20
1.1. Praoblaci društvene reakcije	20
2. Oblici kažnjavanja	20
2.1. Period privatne reakcije na kriminalitet	21
2.1.1. Progonstvo iz zajednice	21
2.1.2. Krvna ili privatna osveta	22
2.1.3. Sistem kompozicije	22
2.2. Period državne reakcije na kriminalitet 23	
2.2.1. Period ispaštanja i zastrašivanja 23	
2.2.2. Humanistički period	24
2.2.3. Period individualizacije	24
3. Prvi pisani zakoni	24
4. Kaznena politika feudalnog doba	26
5. Stari i srednji vijek	26
5.1. Sakaćenje	26
5.2. Fizičko kažnjavanje.....	26
5.3. Oslepljivanje	26
5.4. Kastracija	28
5.5. Ponižavanje	28
5.6. Žigosanje	28
5.7. Trovanje	29
5.8. Dranje kože i ubijanje uz pomoć životinja	29
5.9. Zakopavanje živog kažnjenika	30

5.10. Davljenje	30
6. Humanizam i renesansa	31
7. Novi vijek	32
8. Novovekovna penološka misao	32
9. Kazna lišenja slobode	33
10. Reformatorske ideje u penološkoj praksi	34

Treće poglavlje

Iskustva u penitersijarnom sistemu

11. Penitersijarni sistem u Srbiji i Jugoslaviji	35
11.1. Vrste kazni u sistemu krivičnih sankcija u Republici Srbiji	35
12. Stanje penološkog sistema u BiH	37

DRUGI DIO

Historijski razvoj penološke misli

Prvo poglavlje

1. Sistem izvršenja krivičnih sankcija	41
1.2. Načela izvršenja krivičnih sankcija	41
2. Komunikacija službenih lica sa licima lišenim slobode	43
2.1. Kako prevladati probleme u komunikaciji?	44

Drugo poglavlje

Razvoj sistema kazni

1. Odnos društva prema kazni kao fenomenu	48
1.1. Kažnjavanje	48
1.2. Kazna	51
2. Pravni osnov i svrha kažnjavanja	53
2.1. Granice izvršenja kazni	54
2.2. Teorije o kazni	55
2.2.1. Idealističke teorije o kazni	55
2.2.2. Apsolutne teorije o kazni	55
2.2.3. Pravne teorije o kazni	55
2.2.4. Relativne teorije o kazni	56
2.2.5. Mješovite teorije	57

Treće poglavlje

Sistemi izvršenja kazni lišenja slobode kroz historiju

1. Historijski razvoj sistema izvršenja krivične sankcije zatvora	59
2. Čelijski sistem zatvora	60
2.1. Pensilvanijski	61
2.1.1. Elizabeth Frey	62
2.1.2. Jeremy Bentham	63
2.2. Auburnski	63
3. Progresivni	63
3.1. Engleski model	63
3.2. Irski ili intermedijarni model	64

3.3. Makonokijev sistem	64
3.4. Klasifikacioni model	64

TREĆI DIO

Savremena penolološka misao

Prvo poglavlje

1. Pritvor kao mjera obezbjeđenja prisutnosti okrivljenog u krivičnom postupku ...	66
1.1. Uhapšena ili pritvorena lica	71
1.1.2. Zašto se određuje pritvor?	73
1.2. Opće pravo zadržavanja	77
1.2.1. Lišenje slobode i zadržavanje	77
1.2.2. Policijski pritvor	77
1.2.3. Maloljetna lica u pritvoru	79
1.3. Određivanje pritvora	81
1.3.1. Prava i slobode pritvorenika po ZKP-u	82
2. Međunarodni instrumenti kojima je tretiran pritvor	84

Drugo poglavlje

Izvršenje kazne lišenja slobode – kazna zatvora	87
1. Kategorizacija kazneno – popravnih zavoda	91
1.1. KPZ otvorenog tipa	92
1.1.2. KPZ poluotvorenog tipa	92
1.1.3. KPZ zatvorenog tipa	93
1.1.4. KPZ strogo zatvorenog tipa	93
2. Adaptacija na kazneno – popravni zavod	94
2.1. Sigurnost u zatvorima	96
2.1.2. Agresivnost, agresivno ponašanje – put u nasilnički kriminalitet u KPZ..	97
2.1.3. „Čvrsti momci u KPZ-a“	102
2.2. Samopovređivanje zatvorenika	105
2.2.1. Povredjivanje zatvorenika od strane drugih zatvorenika	106
3. Samoubistva u zatvorima	108
3.1. Faktori rizika	109
3.1.1. Ko pokuša a ko se ubije?	111
3.1.2. Razvoj suicidalnog profila	113
3.1.3. Prevencija pokušaja samoubistva i samoubistava u zatvorima	116
3.1.4. Prevencija drugih devijantnih oblika ponašanja u KPZ-a	118
3.1.5. Prevencija ovisnosti o droge	118
5. Kazna zatvora – zašto i kuda?	120
5.1. Krivične sankcije prema maloljetniim licima	125
5.1.1. Kazna zatvora za maloljetna lica	127
5.1.2. Kazna zatvora za žene	132
5.2. Prenatranost zatvora i cijena izvršenja sankcija	138
5.2.1. Argumenti protivnika kazne zatvora	140

5.2.2. Argumenti za primjenu kazne zatvora	143
5.3. Kratke kazne zatvora	145
5.4. Dugotrajne kazne zatvora	147
5.5. Kazna doživotnog zatvora	149
5.6. Smrtna kazna	159
5.6.1. Načini izvršenja smrtne kazne kroz historiju	160
<i>Treće poglavlje</i>	
1. Kriza zatvora i pojava alternativnih mjera i sankcija	166
1.1. Uključivanje sudstva	170
1.2. Raspon alternativa	171
1.2.1. Novčane kazne	176
1.2.2. Rad za opće dobro na slobodi	178
1.2.3. Uslovna osuda	180
1.2.4. Sudska opomena	183
1.3. Kućni pritvor	183
1.4. Poluzatvor i „vikend zatvor“	184
1.5. Naknada štete kao alternativa krivičnih sankcija	184
1.6. Mjere bezbjednosti	185
2. Posredovanje, pomirenje i poravnanje	187
3. Nova uloga sudije u izvršenju kazne zatvora	188
<i>Četvrto poglavlje</i>	
Osuđenička populacija	190
1. Odnos formalnog i neformalnog sistema u KPZ-a	190
1.1. Kodeks ponašanja osuđenika	192
1.1.2. Razlozi nezadovoljstva zatvorenika	194
<i>Peto poglavlje</i>	
<i>Zatvorska zajednica</i>	
1. Osuđenička kultura	195
2. Deprivacije	196
2.1. Deprivacija slobode	196
2.2. Deprivacija materijalnih dobara i usluga	197
2.3. Deprivacija sigurnosti	197
2.4. Deprivacije heteroseksualnih odnosa	198
2.5. Deprivacija autonomije	198
2.6. Deprivacije duhovnosti	199
<i>Šesto poglavlje</i>	
1. Uslovni otpust	200
2. Gašenje krivičnih sankcija	206
2.1. Amnestija	207
2.2. Pomilovanje	208
2.3. Zastara izvršenja krivičnih sankcija	209
<i>Sedmo poglavlje</i>	
<i>Postupanje sa aspekta ljudskih prava</i>	

1. Prava osobe lišene slobode	210
1.1. Pravo osuđenih za vrijeme izdržavanja kazne	210
1.2. Pravo na čovječno postupanje	211
1.3. Pravo na odgovarajući smještaj, ishranu i odjeću	213
1.4. Pravo na zdravstvenu zaštitu	215
1.5. Pravo na grupni i individualni tretman	219
1.6. Pravo na rad i prava po osnovu rada	219
1.7. Pravo na ispovedanje vjere	220
1.8. Pravo na žalbe, pritužbe i podneske	221
1.9. Pravo na komunikaciju sa spoljnim svijetom	222
1.10. Pravo na osnovno i srednje obrazovanje koje se shodno opštim propisima organizuje u zavodu	224
1.11. Ostala prava osuđenog	225
2. Kršenje prava osuđenika od strane uposlenika kaznenih zavoda	226
2.1. Mučenje	227
2.1.1. Osnovno opće načelo	228
2.1.2. Surovo, nečovječno ili ponižavajuće postupanje i kažnjavanje	229
2.2. Primjena sredstava prinude prema osuđenoj osobi	229
2.3. Korupcija u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija	232
<i>Osmo poglavlje</i>	
<i>Upravljanje zatvorima</i>	
1. Penitencijarni sistem u funkciji državne reakcije protiv kriminaliteta	233
1.2. Nadzor nad radom Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija	238
2. Zatvorsko osoblje	239
2.1. Pravila o svojstvima, statusu i ponašanju osoblja kaznenih zavoda	240
2.2. Obuka zatvorskog osoblja	242
<i>Deveto poglavlje</i>	
<i>Preodgoj i resocijalizacija</i>	
1. Preodgoj	250
1.1. Metode prevaspitanja	251
1.2. Resocijalizacija	252
3. Individualizacija kao penološki problem u izvršenju kazne	254
3.1. Individualizacija u izvršenju krivičnih sankcija	255
3.1.1. Ličnost zatvorenika	256
3.2. Klasifikacija zatvorenika	256
<i>Deseto poglavlje</i>	
<i>Tretman zatvorenika</i>	
1. Pojam i uloga tretmana u izvršenju krivičnih sankcija	258
1.2. Adaptacija i penološki tretman	262
1.2.1. Uticaj stresa na penološki tretman	263
1.2.2. Uticaj psihosocijalne klime na penološki tretman	264
1.2.3. Ciljevi tretmana	267
1.2.4. Principi tretmana	268

2. Oblici rada	268
2.1. Individualni oblik	269
2.2. Grupni oblici rada	269
2.2.1. Tretman obrazovanja	270
2.2.2. Radni tretman.....	270
3. Prikaz nekih modela institucionalnog tretmana počinioca krivičnih djela	273
3.1. Razvoj koncepcija tretmana učinioca krivičnih djela	273
3.2. Previranja u oblasti zavodskog institucionalnog tretmana	285
3.3. Previranja u oblasti vaninstitucionalnog tretmana	286
4. Postpenalni tretman	289
4.1. Postpenalni tretman maloljetnih lica	290
4.2. Postpenalni tretman ovisnika o drogama	290
4.3. Problemi postpenalne pomoći	291
4.4. Bezbjedan povratak osuđenika u društvo	292

ČETVRTI DIO

Prvo poglavlje

1. Međunarodni propisi, pravila, i standardi o postupanju s osobama

lišenim slobode	297
1.1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda ...	298
1.2. Evropski sud za ljudska prava	301
1.3. Evropska Konvencija o sprečavanju mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka	302
1.4. Evropski komitet za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja	303
1.5. Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima	305
1.6. Evropska zatvorska pravila	307
1.7. Evropska socijalna povelja	308
Zaključci	309

Drugo poglavlje

Stanje penološkog sistema u Republici Srbiji danas

1. Uprava za izvršenje zavodskih sankcija u Republici Srbiji	311
1.1. Izvršenje kazne zatvora u Republici Srbiji	313
1.2. Ključni problemi u funkcionisanju uprava za izvršenje krivičnih sankcija Republici Srbiji	318
1.3. Zaštita prava lica lišenih slobode u penološkim ustanovama u Republici Srbiji	319

Literatura	330
------------------	-----

Prilozi	340
---------------	-----

Preporuka (2003) 22 Komiteta ministara državama članicama o uslovnom otpustu

Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka

Standardna minimalna pravila o postupanju sa zatvorenicima

Evropski komitet za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT)

Predgovor

Činjenica da je u našem okruženju primjetan nedostatak stručne literature iz oblasti penologije, rad sa studentima Pravnog i Fakulteta kriminalističkih nauka, gdje penologija kao nauka zauzima veoma značajno mjesto, su razlog nastanka ove knjige.

Knjiga je namjenjena studentima pravnog fakulteta i fakulteta kriminalističkih nauka, uposlenicima ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, onima koji se teorijski i praktično bave populacijom prijestupnika, problemima lišenja slobode, kao i licima koji su kao osuđena lica boravila ili borave u KPZ- a.

Vjerujem da će ova knjiga potaknuti ljude koji imaju dugogodišnje iskustvo u radu sa prijestupnicima kao i one ambiciozne mlade znanstvenike, koji nisu opterećeni birokracijom, raznim šemama, na rad i istraživanje u ovoj oblasti, u cilju unapređenja rada sa prijestupnicima, postupku resocijalizacije i rehabilitacije, prevenciji kriminaliteta u penološkim ustanovama i kriminaliteta uopće, u cilju smanjenja povrata u kriminal.

Nadam se, takođe, da će knjiga motivirajuće djelovati na studente pravnih fakulteta i fakulteta kriminalističkih nauka, političkih nauka i drugih srodnih nauka, onima koji se tek pripremaju za poslove u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, tužiocima i sudijama da se bave ovom problematikom obzirom na činjenicu da je ova problematika zapostavljena.

Želja mi je da ovom knjigom potaknem na razmišljanje one osobe koje rade u institucijama gdje se donose ključne odluke u postupcima sankcionisanja prestupnika, kazненоj politici i slično.

Posebno bih bila srećna, ako bi doprinijela smanjenju indiferentnosti prema ovoj problematici, tužilaca, sudija, socijalnih radnika, advokata i svih drugih koji su uključeni u proces primjene prava, osoba koji odlučuju u postupku sankcionisanja prestupnika.

Autor

PRVI DIO

„ne boravi u kraju gdje se zakoni ne poštuju“

Prvo poglavlje

POJAM PENOLOGIJE, PREDMET, CILJ I ZADACI

1. Pojam penologije

penologija, lat. poena - kazna i grč. logos – nauka

Pojam penologije obuhvata izvršno krivično pravo kao granu pravne nauke, te svoju naučnu i praktičnu djelatnost usmjerava u prvom redu na proučavanje izvršenja kazne lišenja slobode, ostalih kazni, kao i drugih sankcija (vaspitne mjere, mjere sigurnosti, uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, sankcije za prekršaje, sankcija za privredne prestupe sankcije za krivična djela).

Definisanje penologije je važno iz najmanje dva razloga.

Prvo, definisanje će nam dati osnovnu srž o određenom pojmu, drugo, iz definicije se oslikava suština i struktura problema koja je osnov predmeta izučavanja penologije.

Penologija je nauka o kaznama, načinu i efikasnosti sistema izdržavanja kazni, pravila njihovog izvršenja, metoda koje se koriste u njihovoj primjeni i drugih krivičnopравnih sankcija, s aspekta njihovog uticaja, i učinka na rehabilitaciju, resocijalizaciju ličnosti i suzbijanje kriminaliteta.

Penologija se bavi i sistemom izvršenja krivičnih sankcija koje su izrečene od strane međunarodnih krivičnih sudova.¹

Penologija proučava pravne aspekte koji se javljaju za vrijeme izvršenja krivičnih sankcija u nastojanju postizanja svrhe propisivanja sankcija, načinom, postupkom njihovog izvršenja, kao i odnosom među njima. Penologija se bavi i vanpravnim aspektima načinima, postupcima izvršenja i drugih mjera kao što su oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom, privrednim prestupom ili prekršajem ili mjere pritvora (osiguranje prisutnosti lica koje je osumnjičeno tokom krivičnog postupka).

---

¹ *Stalni međunarodni sud sa sjedištem u Rimu, kao „zbor nezavisnih sudija“, osnovan je 1945., (ICC), dasudi na temelju Povelje UN iz 1945., Statuta Međunarodnog suda iz 1945., Opće deklaracije o pravima čovjeka iz 1948., Rimskog statuta usvajanjem statuta kojim se 139 država uključujući SAD, saglasilo sa osnivanjem stalnog suda za ratne zločine, Rimski statut Stalnog međunarodnog krivičnog suda uspostavljen je međunarodnim ugovorom, nije u sklopu UN i komplementaran je s nacionalnim zakonodavstvima, stupio na snagu 2003.godine, ratificiralo ga 60 država a SAD su povukle svoju podršku, Clinton je potpisao statut, ali Bush je potpis povukao, smatrajući da će, zbog statusa supersile i široke međunarodne prisutnosti američkih vojnika i dužnosnika, biti laka meta ideološki motiviranih optužnica;*

Međunarodni sud pravde za bivšu Jugoslaviju i Ruandu sa sjedištem u Den Haagu je osnovan odlukom UN i njegove ovlasti su iznad nacionalnih zakonodavstava. Sudi na temelju Statuta međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju.

Za razliku od Haškog suda, Rimski statut propisuje odgovornost za „najteža krivična djela značajna za čitavu međunarodnu zajednicu“ (čl.5), zločin genocida, zločin protiv čovječnosti, ratne zločine i zločin agresije. Razlika je u tome što Haški sud, za razliku od Rimskog suda, ne predviđa odgovornost za „zločin agresije“, tj. za zločin protiv mira.

Penologija proučava društvenu reakciju na kršenje normi ponašanja i ugrožavanja društvene vrijednosti.

Penologija se bavi izučavanjem zatvorske zajednice kako bi se svrha kažnjavanja, kako ju je zajednica postavila, odnosno sud presudio kroz zatvorsku kaznu, izvršila nad učinioцем krivičnog djela.

Ona se bavi i pitanjem individualizacije kazne, ne samo u fazi izricanja već i fazi izvršenja, odnosno prilagođavanjem režima izdržavanja kazne ličnosti počinioca. Izvršenje kazni teži efikasnijem i humanijem načinu, resocijalizaciji učinioца. Svrha te prilagodbe je specijalna prevencija.

Ozbiljnije studije o sankcijama i načinu njihovog izvršenja se javljaju krajem XVIII vijeka, kada kazna lišenja slobode dominira u sistemu represije.

Penologija je usmjerena na izučavanje svih oblika društvenog reagovanja u vezi s krivičnim djelima i prestupnicima. Osnovna područja penološkog posmatranja je sistem i organizacija kazneno popravnih ustanova, lišavanja slobode, klasifikacija i razvrstavanje osuđenih lica, uslova izdržavanja kazni, organizacija i funkcioniranje zatvorske zajednice, problemi izolacije osuđenika, prilagođavanje zatvorskoj sredini, socijalni status zatvorenika i socijalno grupisanje zatvorenika, kao i andragoški problemi i pitanja vaspitanja i prevaspitavanja osuđenih lica.

Penologija kao termin prvi put se vezuje za njemačkog pravnog teoretičara Franca Lajbera (1845), koji je penologiju označio kao nauku u širem smislu, koja predstavlja naučno bavljenje kaznama, njihovom primjenom i dejstvom, i odvojio je od penitensijarne nauke (nauka u užem smislu o izvršenju kazne lišenja slobode). Kasnije se formiraju dva stanovišta, prvi po kojem penologija je grana kriminologije, drugo, po kojem penologija je zasebna nauka.

Pinatel (Jean Pinatel), smatra da je penologija kao nauka prešla put diferenciranja od drugih nauka u posebnu, samostalnu nauku, koja proučava odnose između osuđenika i društva koja ima za cilj da pronađe najbolje metode u procesu resocijalizacije.

Milan Milutinović penologiju posmatra kao „nauku koja proučava evoluciju krivičnih sankcija, evoluciju shvatanja o ciljevima krivičnih sankcija, tretman osuđenih delinkvenata, organizaciju, sredstava i metode prevaspitanja, kao i postpenalne mjere“.

Penologija se do svog osamostaljivanja praktično razvijala u dvije faze. Prvo, preko sadržaja u okviru krivičnog materijalnog i krivično procesnog prava, izučavanjem sistema kazni, kao i ciljeva njihovog izvršenja, čime su penološki problemi de fakto tretirani kroz tzv. „izvršno krivično pravo“. U drugoj fazi, s kraja XIX.vijeku kada u krivičnom pravu počinje veći interes za ličnost prestupnika, s tendencijom individualizacije krivičnih sankcija, penologija počinje da se u osnovnim obrisima formira u posebnu naučnu oblast, s ciljem izučavanja psiholoških, pedagoških i socijalnih elemenata sistema izvršenja kazni². Penologija kao nauka o kazni, se izdefinisala kroz razvojne etape i promjene, zatim tretmane, organizacije, sredstva i metode rada sa licima lišenim slobode, do mjera bezbjednosti, odnosno sudskih opomena i uslovnih kazni i postpenalni tretman.

---

² Bošković, M., Radoman, M.: Penologija, Pravni fakultet, Novi Sad, 2002, str. 12

1.1. PREDMET, CILJ I ZADACI PENOLOGIJE

Penologija kao teorijska i praktična naučna disciplina bavi se primjenom i efikasnošću krivičnih sankcija, a uz pomoć drugih nauka bavi se i usavršavanju prevaspitanja i resocijalizacije.

Na početku svoga razvoja penologija se bavila prvenstveno kaznom, posebno kaznom zatvora, zbog čega je dobila naziv „tehnika kaznenih mjera“. Kasnije se proširuje na izučavanje praktične primjene i funkcije kazne.

Predmet penologije je uređenje organizacije, načina i postupka izvršenja krivičnih sankcija, na prvom mjestu kazni (posebno, kazne lišenja slobode) i drugih krivičnih sankcija, sankcija krivičnih djela koje tretira domaće zakonodavstvo i sankcija za međunarodna krivična djela, i drugih krivičnihopravnih mjera, odnosno krivičnoprocesne mjere pritvora.

Na taj način ona je prestala biti deskriptivna (opisna) disciplina tehničke strane izvršenja sankcije, već je poprimila i elemente nauke. Postepeno pored kazne, kao klasične krivične sankcije, u penološki interes ušle su i druge krivične sankcije (mjere bezbjednosti, vaspitne i druge parapenalne mjere).³

Doprinos naučnom fundiranju predmeta penologije, dali su italijanski pozitivisti, s pristupom da se kaznena politika može mijenjati samo ako ima u vidu i ličnost delinkventa, humanost u postupanju i cilju prevaspitanju krivca. Poslije II svjetskog rata Nova škola, doprinosi usvajanju Standarda o postupanju s delinkventima (iz 1956. godine).

Obzirom na težište naučnog interesovanja za tretman u procesu prevaspitanja i resocijalizacije osuđenog lica, odnosno lica na izdržavanju kazne zatvora, penologija se tretira i kao nauka o tretmanu osuđenika, multidisciplinarna nauka, jer pored pravnog aspekta izvršenja krivične sankcije, izučava i socijalnu stranu društvenog odnosa, kao i psihološku i pedagošku, andragošku i medicinsku stranu.

Uglavnom, preovladava shvaćanje da je penologija naučna disciplina koja izučava fenomen krivične sankcije (pojavne oblike i vrste), njihovu primjenu, izvršenje i efekte učinka na osuđeno lice, koja svoj predmet bazira na sociološkim i kliničkim aspektima problema.

Cilj i zadaci penologije su i da, proučavanjem zatvorskih sistem, nađe najprimjereniji način izvršenja zatvorske kazne, koji će biti efikasan i djelotvoran u postupku resocijalizacije. Zatvor, kao totalna ustanova sa strogo definiranim pravilima, jeste svojevrsna represija samim tim što je čovjek lišen slobode pa je neophodna kontinuirana pažnja kada su u pitanju poštivanja ljudskih prava.

Pored pravnog aspekta izvršenja krivičnih sankcija, penologija kao multidisciplinarna nauka, izučava i socijološku stranu (koju čini, uglavnom, problematika socijalne sredine gdje učinioci krivičnih djela izdržavaju kaznu, bavi se odnosima unutar te sredine, karakteristikama osuđeničke populacije i svim onim što može uticati na proces prevaspitanja i resocijalizacije), psihološku, kliničku (koji čine andragoški, medicinski i psihološki aspekti problema).

---

³ Ibid, str.17

2. ODNOS PENOLOGIJE I DRUGIH NAUKA

Penologija kao multidisciplinarna nauka, povezana je i ovisi i od drugim naukama. Penologija je u okviru pravnih nauka, prije svega društvena nauka, povezana je sa svim naukama koje se bave čovjekom i društvom.

2.1. Penologija i krivično pravo proučavaju

Posljedna tri vijeka karakteriše izdvajanje penologije iz krivično - pravnih nauka, a kasnije i kriminologije. Penologija i krivično pravo imaju za predmet proučavanja isti fenomen - krivične sankcije.

Ovom fenomenu pristupaju sa različitih aspekata i njime se bave u različitom obimu i sadržaju. Materijalno krivično pravo prvenstveno proučava pojam, vrste, trajanje krivičnih sankcija, oklinosti i uslova za izricanje krivičnih sankcija.

Penologiji je primarno proučavanje historijskih i normativnih komponenata izvršenja krivičnih sankcija. Obogaćivanje prakse krivičnih sankcija (kazne lišenja slobode), načina izvršenja i razvijanja penoloških ustanova (pravnih instituta), pomoglo je izdvajanju penologije kao zasebne discipline. Penologija krivičnom pravu, kao pozitivnoj pravnoj nauci, pomaže u reviziji rešenja kaznene politike.

2.2. Penologija i krivično procesno pravo

Penologija i krivično procesno pravo su grane pravnih nauka koje imaju zajednički zadatak, a to je zaštita od kriminaliteta.

Krivičnoprocesno pravo se bavi primjenom krivičnoprocesne forme u krivičnom postupku. Objekat istraživanja penologije i krivičnoprocesnog prava je često isti samo metode koje se koriste u istraživanju su različite.

2.3. Penologija i kriminologija

Penologija, kao savremena nauka koncentriše svoju naučnu i praktičnu djelatnost na izvršenje kazne oduzimanja slobode, ali ona se bavi i izvršenjem ostalih kazni, zamjena za kaznu i nekih drugih krivičnih sankcija, prvenstveno individualizacijom kazne u fazi izvršenja, tj. prilagođenosti režima izdržavanja kazne strukturi ličnosti kažnjenika. Cilj aktivog rada na prilagođavanju krivičnih sankcija strukturi ličnosti kažnjenika je uspjeh, prvensteno, specijalne prevencije.

Penologija prvenstveno pomaže kriminologiji u procjeni, kategorisanju, određivanju kriterija prema strukturi ličnosti kažnjenika. Kao nauka o terapiji osuđenika,

penologija se dodiruje s kriminologijom, naročito s kliničkom kriminologijom kao pravcem u kriminologiji koji proučava delinkventa kao individuu u cilju sprečavanja povrata te individue u kriminal. Procjena se vrši u centrima specijaliziranim za tu vrstu posla. Rezultat ovakvog angažmana je smanjen broj povratnika u Kazneno-popravne zavode, posebno maloljetnih osoba i smanjen broj povrata kažnjivih ponašanja.

U segmentu individualizacije kazne u fazi njezina izvršenja, kriminološko saznanja o profilu, odnosno tipu počinioca krivičnog djela, je od izuzetnog značaja jer omogućuje optimalizaciju individualne kazne.

2.4. Penologija i viktimologija

Istraživanju žrtve, vezi između krivičnog djela i žrtve, okolnosti u kojim se desilo određeno krivično djelo, uzroka koji su doveli do krivičnog djela, istraživanje rizika koji postojali u odnosu na žrtvu, karakteristike žrtve u odnosu na starost, pol, obrazovanje, status. Sve ove karakteristike pomažu u prevenciji viktimizaciji žrtve u budućnosti, kao i sprečavanju i prevenciji drugih potencijalnih žrtava da to postanu.

2.5. Penologija i sociologija

Određeni tipovi društvene zajednice, grupe, ustanove i organizacije, obrasci kulture, oblici i uslovi društvenog života, dejstvo društvenih činilaca na ličnost delinkventa i kriminalitet uopće predmet su proučavanja sociologije, a za penologiju su opći elementi pristupa u izučavanju užitih i specifičnih vidova penitencijalnih obilježja i konkretne prakse.

2.6. Penologija i psihologija

Psihologija pomaže proučavanju psihičkog života. Penologiji psihologija je od pomoći u kliničkom aspektu, izučavanjem endogenih faktora, tj. ličnih osobina, preddispozicija za kriminogeno ponašanje, determinante i manifestacije kriminalnog ponašanja, i izučavanjem veze sa ponašanjem delinkventa te uticajem na kriminogeno ponašane. Takođe, psihologija pomaže u određivanju individualnog pristupa u tretmanu prevaspitanja i resocijalizacije osuđenog lica.

2.7. Penologija i psihijatrija

Psihijatrija se bavi mentalnim poremećajima.

U penološkim ustanovama često borave lica koja pokazuju simptome mentalnih poremećaja. Informacije o takvim licima mogu da budu od velike koristi penolozima

jer mogu da preduprijede eventualne opasnosti po ličnost lica sa takvim ponašanjem ali i drugih lica iz njegove okoline. Psihijatrija pomaže posmatranje, i tretiranje tih poremećaja. Takođe, jedan od bitnijih segmenata uspjeha rada penoloških ustanova su posebne kategorije zatvorenika za koje psihijatrija može mnogo da učini, naročito kada su u pitanju ovisnici o alkoholu, ovisnici o droge i sl.

2.8. Penologija i kriminalna politika

Kriminalna politika se bavi izučavanjem općih i posebnih mjera aktivnosti zaštite društva od pojave kriminaliteta. Odnos penologije i kriminalne politike utiče na krivične zakonske odredbe, mjerama i projektima, represiji kod suzbijanja kriminaliteta kao i procjeni uticaja socijalnih, ekonomskih, vaspitnih i drugih uticaja na pojavu kriminaliteta.

2.9. Penologija i pedagogija

Pedagogija kao nauka o vaspitanju, bavi se pozitivnim i negativnim uticajem faktora vaspitanja na ponašanje pojedinca. Istraživanja i rezultati do kojih dolazi pedagogija pomažu penologiji u programima prevaspitanja, korekciji ponašanja naročito maloljetnika kao i resocijalizaciji.

2.10. Penologija i penološka kriminalistika⁴

Penologija i penološka kriminalistika, kao posebne naučne discipline, predstavljaju dvije naučne oblasti koje se nalaze u međusobnom komplementarnom odnosu.

Poseban značaj za određivanje predmeta penološke kriminalistike kao naučne discipline predstavlja odnos prema penologiji. Penologija i penološka kriminalistika su usko povezane, iako penološka kriminalistika ima svoj predmet izučavanja i primjenjuje posebne odgovarajuće metode. Dok se penološka teorija i praksa razvijaju u cilju što uspješnijeg suzbijanja prestupničke aktivnosti uopće, penološka kriminalistika taj zadatak obavlja u odnosu na prestupnike i njihovu prestupničku aktivnost za vrijeme boravka u zatvorskim ustanovama. Taj cilj se uspješno postiže samo ukoliko se penološka teorija i praksa zasnivaju na poznavanju uzroka i karakteristika izvršenih krivičnih djela od strane lica koja borave u pritvoru ili na izdržavanju zatvorske kazne.

Teorijska znanja i empirijska istraživanja penologije nalaze značajnu primjenu u penološkoj kriminalistici prilikom mnogih radnji koje se obavljaju u odnosu na lica u zatvorskom tretmanu. Ta veza se ostvaruje preko procesa resocijalizacije i readaptacije osuđenih i pritvorenih lica. Penološka praksa pomaže penološkoj

---

⁴ Krivokapić, V, Čimburović, Lj.: Penološka kriminalistika, Beograd, 2009, str.20

kriminalisticki da sagleda i primjeni odgovarajuće metode resocijalizacije i primjeni adekvatan tretman prema zatvorenicima i pritvorenicima.

Treće poglavlje

RAZVOJ PENOLOŠKE MISLI

1. HISTORIJSKI RAZVOJ PENOLOŠKE MISLI

Od nastanka čovječanstva ljudi su se zanimali, za pojavu prestupničkog ponašanja, zašto se ljudi tako ponašaju (kao kriminološko pitanje), i šta učiniti da se više ne ponavlja, tj. kako odvratiti krivce od kriminogenih namjera (penološko zanimanje).

Društvena reakcija, u općem značenju, predstavlja način ostvarivanja zaštite od prestupničkog ponašanja pojedinca i grupa. Funkcionira kao sistem preventivnih i represivnih mjera i aktivnosti i terapijske reakcije u suzbijanju i sprečavanju kriminaliteta i drugih vidova prestupništva.

Oblici društvene reakcije mogu biti formalne (mjere kazne i represije, prevencije, prevaspitanja) i neformalne prirode (običajne norme, društvene osude, prezir, izolacija i sl.).⁵

Skup sankcija i načini izvršenja predstavljali su sistem kaznene politike kroz sve etape društvenog reagovanja.

Prestupi i prestupnici se kažnjavaju od kada je svijeta, po pravu pisanih ili nepisanih zakona. Počeci se vežu za kamenovanje, prve alatke i oružje koje je čovjek imao prilike držati u ruke. Spektar egzekucije je veoma širok – od kamena, razapinjanja, giljotine, vješanja, svilenog gajtana, metka do električne stolice i smrtonosne injekcije.

1.1. Praobllici društvene reakcije

Prvobitna zajednica se zasnivala na nepisanim pravilima – običajima, čije nepotivanje je izazivalo osudu kolektiva (povreda tabua i privatno vraćanje, izdaja, svetogrđe, incest, trovanje i prekršaji lova).

Prekršitelj kodeksa ponašanja je rigorozno kažnjavao, nerijetko je posljedicesnosila iporodica prekršitelja pa i pleme.

2. OBLICI KAŽNJAVANJA

Generalno, reakcije na kršenje normi ponašanja u svim društvenim zajednicama su postojale. One su bile različite, tako da i oblike kažnjavanja možemo posmatrati kroz različite vidove:

---

⁵ Bošković, M., Radoman, M.: Penologija, Novi Sad, Pravni fakultet, str.25

Period privatne reakcije na prestupničko ponašanje, tj. privatne reakcije oštećene ili ugrožene jedinke ili manje društvene grupe, gdje se neminovno iskazuju emocije, lične osobenosti i nekontrolisane reakcije, gdje se iskazuju lični interesi koji su vrlo često u koliziji sa društvenim. Privatna reakcija se pojavila u primitivnoj zajednici bez decidno izgrađene društvene strukture. Jedna od drastičnih primjera privatne reakcije je lična osveta, jer je organizovana izvan državnih organa, u smislu istraga, otkrivanja, postupka i kažnjavanja počinioca za krivično djelo koje je počinio nad tim ili njemu bliskom osobom. U kazni lične osvete prisutan je veliki stepen negativnih emocija i potreba za što većim intenzitetom nanošenja boli drugoj strani.

Period državne javne reakcije na prestupničko ponašanje je rezultat državnog aparata zasnovanog na mehanizmima i organima državnosti: policija, tužilaštva, sudovi, ustanove za izvršenje krivičnih sankcija, centri za socijalni rad itd.

2.1. Period privatne reakcije na kriminalitet

Period privatne reakcije na kriminalitet, karakteriše:

Na prestupe se uvijek reagovalo: privatne reakcije (pojavila se u primitivnoj zajednici bez izgrađenog društvene strukture) oštećenih ili ugroženih lica. Kažnjavanje od strane privatne reakcije se sprovodilo najčešće kroz tri vida:

- *progonstvo iz zajednice*
- *osveta*
- *kompoziciju.*

2.1.1. Progonstvo iz zajednice

Progonstvo (izgnanstvo) se smatralo veoma okrutnom i teškom kaznom, a primjenjivalo se u okviru plemena, grupe ili porodice. Ova kazna se primjenjivala za tzv. plemenske zločine, delikte izdaje, svetogrđa, ubistva starješine, a nekad se zamjenjivalo i smrtnom kaznom. Cilj ove kazne je bio izolovati člana zajednice koji je ugrozio njena pravila. Lice koje je dobilo ovu kaznu bilo je bez pomoći, prepušteno divljini, moglo je biti žrtva drugog plemena, žrtva gladi ili divljih zvijeri.

Progonstvo iz zajednice kao kazna, poznata u Španiji i Portugaliji iz 15. i 16. vijeka, kada su osuđene osobe brodovima slate na novootkrivene kontinente;

deportacija tokom 17. vijeka, prisutna u Holandiji, Italiji itd., Rusiji (Sibir) i druge hladne i nehumane krajeve na prinudni rad;

relegacija, se primjenjivala kao sporedna kazna u Francuskoj. Primjenjivana je poslije izdržane kazne zatvora, a radilo se o povratnicima sa ograničenim

kretanjem (individualna) i njihovom udaljavanju iz mjesta prebivališta na prinudni rad (kolektivna)⁶.

Progonstvo kao kazna je u osnovi bilo privatno, mada se može govoriti i o kolektivnom reagovanju (imala je obilježje emotivnog ili impulsivnog reagovanja).

2.1.2. Krvna ili privatna osveta

Kazne su imale cilj krvne osvete, tzv. princip taliona, pravo na osvetu – (talilatinška riječ označava odmazdu ili vraćanje istom mjerom.

(iz Svetog zaveta: „ ako se dogodi smrt, tad ćeš uzeti život, oko za oko, zub za zub, ruka za ruku, modricu za modricu“. Neki oblici i danas postoje u nekim plemenima u Aziji, Africi, Australiji, Južnoj Americi, i uzimanja pravde u svoje ruke. No bez obzira na težinu onog što su žrtve preživjele, ličnom osvetom ta lica postaju slični onima koji su ih oštetili. Osnovni cilj osvete da se nanese što veća šteta licu i njegovim bliskim osobama i nanese bol koju je i žrtva doživjela.

Ova kazna je bila primjenjivana za djela ubistva i krađe, i primjenjivala se samo na odrasle osobe, izvan porodice. Osveta se prenosila na potomke, preinačavana u regulisanu sankciju, a u vremenu kada je formirana država, porodica koja je oštećena svoje pravo ostvaruje putem državnih mehanizama, tj. država kroz zakone je preuzela pravo na osvetu i odmazdu od porodice. Neki od poznatih zakona kroz historiju na ovom principu su Hamurabijev zakon i Dušanov zakonik (po sistemu – oko za oko zub za zub)

Mjere taliona su sprovedene po principu: srazmernosti i kompozicija

2.1.3. Sistem kompozicije

Sistem kompozicije se odnosi na nadoknadu štete (otkupnine) oštećenoj porodici u cilju izmirenja porodica. Postojala je mogućnost biranja između mjera osvete i ugovorenih vrijednosti. Iz kompozicije kasnije nastaje novčana kazna, jer je država otišla dalje u rješavanju ove problematike. Tada kompozicija kao oblik društvene reakcije poprima oblik kolektivne mjere (nije više impulsivnog karaktera).

---

⁶ Augustov zakon (18/17.g.p.n.e.), karakteriše kaznenu represiju preljube; najprije obuhvata samo izvanbračne polne odnose časne udane žene, izuzimajući ropkinje i brojne slobodne žene obeščašenog društvenog sloja; privilegovana optužba muža ili oca, s jedne strane; fiksnu zakonsku kaznu mješovitog sadržaja (relegacija na otoke i konfiskacija dijela imovine osuđenika), te zakonom dopušteno pravo oca odnosno muža na nekažnjivo ubojstvo – samo muškog sudionika krivičnog djela preljuba; ženi prijeti kaznena mjera doživotnog zatočeništva u samostanu (uz mogućnost muževa oprosta). Motiviran težnjom prema očuvanju integriteta i stabilnosti valjanih rimskih brakova, car Konstantin uvodi inovacije: konstitucijom iz 326.g., muža je proglasio glavnim osvetnikom bračne postelje; raspinjanje kao sudsko kazneno sredstvo postojalo je još nekoliko vijekova poslije Hrista, a zvanično ga je dekretom ukinuo car Konstantin 337.godine kada je primio hrišćanstvo; kod evropskih naroda, u srednjem vijeku raspinjanje na krst skoro je sasvim prestalo (poznat slučaj u Tiru kada je narod u velikoj srdzbi razapeo sveštenika)

Smrtna kazna, progonstvo iz zajednice, deportacija i relagacija se ubrajaju u eliminatorne kazne.

Kazne koje ne spadaju u prave smrtne kazne, koje neposredno ne uništavaju život, kažnjenik je stavljan u malu lađu bez krme. Najčešće je upražnjavan u mediteranskim zemljama.

Imovinske kazne, proistekle su iz kompozicije kao sistema naknade. Poznate su dvije vrste imovinskih kazni: konfiskacija i novčana kazna.

Konfiskacija kao sankcija se sastoji u oduzimanju pokretne ili nepokretne imovine bez nadoknade.

Novčana kazna se sastoji u obavezi osuđenog lica da plati određeni iznos novca. Kazne su služile kao mogućnost države da dobija dohodak ukoliko osuđeni nije imao novca dolazi do zamjene kazne kaznom zatvora.

2.2. Period državne javne reakcije na kriminalitet

Period državne javne reakcije na kriminalitet posmatramo kroz period:

Period ispaštanja i zastrašivanja

Humanistički period

Period individualizacije

2.2.1. Period ispaštanja i zastrašivanja

Robovlasništvo i feudalizam, karakteriše velika svirepost i brutalnost u izvršenju koje je započelo se kamenovanjem, prvom alatkom i oružjem koje je čovek uzeo u ruke. Spektar egzekucija je širok - od kamena, preko tojage, razapinjanja, giljotine, vešanja, korištenja svilenog gajtana, kuršuma, električne stolice i smrtonosne injekcije.

Cilj kazne je ispaštanje učinilaca krivičnog djela zasnovan na religioznoj ideji taliona. U ovom periodu je prisutan visok stepen fizičkog kažnjavanja, kao i smrtna kazna, po pravu pisanih ili nepisanih zakona.

Filozofija zastrašivanja je bila vladajuća sve do kraja XVIII vijeka. Temelj na kojem se bazirala borba protiv kriminaliteta zasnivala se na shvatanju da je bitno „zastrašiti i onesposobiti“ izvršioca krivičnih djela za daljna kriminalna ponašanja. Sa reformama koje su se dešavale u XVIII vijeku, dolazi i rad na poboljšanju maloljetnih prestupnika. Humanizacijom ljudskih odnosa, razvojem i demokratizacijom društva uopće, zastrašivanje, kao moćno sredstvo generalne prevencije prestupništva, se potiskuje a u radu sa maloljetnim prestupnicima se koriste novi koncepti koji su orijentirani na prevaspitanje, tj. razvijanje odgovornosti, savjesti prestupnika, moralne odgovornosti.

Dva su osnovna zakona koja su važila u Evropi vijekovima „Terezijini“ i „Karolilini“. Kazna „štrojenja“ tj. uništavanja moći oplodivanja, se ne spominje u ova dva zakona. Jedan od načina mučenja i usmrćivanja se izvršavao u tzv. „Gvozdenoj djevojci“, kao plodu novije evropske civilizacije. Na prvi pogled izgledala je tajanstveno i nije imalo mnogo veze sa torturom. Kada se aparat zatvori ima oblik devojke, iznutra je načičkan šiljcima gvožđa. Žrtva je isprobadana sa svih strana i u mukama je okončavala život.⁷

Tokom XX vijeka je evidentan porast recidivizma maloljetnih prestupnika, što izaziva kritike svake vrijednosti prevaspitanja i resocijalizacije. Ovaj trend naročito je prisutan u SAD i skandinavskim zemljama što rezultira izradom raznih programa zastrašivanja koji su predviđeni prema maloljetnim prestupnicima poznati kao „Projekti osvješćivanja maloljetnika“. Ovi programi su usmjereni u kognitivnu sferu funkcioniranja ličnosti maloljetnih prestupnika, a očekivani rezultati su u onoj mjeri koliko se prestupničko ponašanje nalazi pod kontrolom svijesti i slobodne volje.

Da podsjetimo na stavove Čezara Bekarije i Anselma Fojerbaha, program zastrašivanja vodi porijeklo od klasičnih teorija koja se baziraju na instituciji slobodne volje. Ona podrazumijeva da je individua ta koja odlučuje kako će se ponašati, kriminalno ili ne. Odluka da se pojedinac kriminalno ponaša ili ne rezultira kaznom ili ne.

Italijanski pozitivisti (Cesare Lombroso, Enriko Ferri i Rafaele Garofalo), su uveli načelo moralne odgovornosti. Uvođenjem principa opasnosti izvršioca krivičnog djela, uveli su subjektivni pristup. Umjesto represije, u sankcijama uvode preventivni rad.

2.2.2. Humanistički period

Ovaj period se može posmatrati na period prije Francuske revolucije, kao i pokret u XVIII vijeku kada nastaje klasična škola, kada se javljaju zagovornici humanog postupanja prema osuđenima.

2.2.3. Period individualizacije

Prvi počeci primjene individualizacije u posmatranju počinioca u odnosu na težinu krivičnog djela (vrstu) se očituje u posmatranje učinioca kroz njegovu osobenost, što omogućava mogućnost rada u tretmanu.

---

⁷ „Gvozdena devojka“ prvi put primenjena na gubilištu u Nirbergu

3. PRVI PISANI ZAKONI

Rodovsko – plemensko uređenje karakteriše javljanje razni oblici ponašanja uslovljeni nejednakostima među ljudima, koje je moralo biti sankcionirano. (Mojsijev zakon).

U osnovi Evropskog kontinentalnog prava je svakako pojava Rimskog prava.

Učenja Cicerona je da uzrok zločina jeste nekažnjivost, zbog toga je insistirao na primjeni kazni.

Seneka, smatrao je da se počinitelj krivičnih djela može rehabilitirati, da je zločin koji je počinio izraz greške u njemu. Zalagao za kažnjavanje, sa glavnim ciljem popravljivanja počinioca.

Hamurabijev zakon, 2100.p.n.e.,dokument, strogih normi, napisan klinastim pismom na kamenim stubovima veličine 2,25m, otkriven je u Suzi, Iran 1901-1902.godine; računa se da je imao oko 282 člana, ali nisu svi sačuvani⁸). Svrha kažnjavanja: zaštita društvenog sistema kroz onemogućavanje nasilja moćnih nad slabijim (značaj je dat načelu pravednosti).

Stroge kazne: smrt (smrtna kazna se izvršavala bacanjem u vatru ili vodu, spaljivanjem, nabijanjem na kolac), žigosanje, rezanje ekstremiteta, protjerivanje iz mjesta prebivališta.

Uzrok zločina: nepoznata zla sila, kazna ima smisla, da bi žrtva dobila satisfakciju, a samim tim će se izbeći osveta

Žrtve: zakon se usmjerava ka žrtvi, zakon je na strani žrtvi, nastoji se nadoknaditi šteta koja je počinjena žrtvi.

Rimski zakon, spominjan kao „zakon 12 rimskih bronzanih tablica“. Rimsko društvo je bilo podijeljeno na dvije suprotstavljene grupe: patricije, potomci plemenitih roditelja, i plebejce, običan narod, koji je bio u većini, diskriminiran, a za svoja prava su se borili seobama (secesijom). Poslije jedne masovne seobe, patriciji su popustili i odlučili da eliminiiraju zloupotrebe u pravnom postupku tako što su kodifikovali svoje pravo.

U ovom zakonu se spominje princip individualizacije kazne, a visina kazne je prilagođena težini krivičnog djela i odgovornosti (12 tablica 450g.p.n.e.). tekst

---

⁸ Vavilonski vladar Hamurabi (kralj prve vavilonske dinastije), donio prvi pisani dokument, zakonik, koji regulire raznovrsnu pravnu materiju i veoma složene propise. U principu je štitiio pripadnike vladajuće klase. Kazne su bile stroge, npr: čl.1. Ako je neki čovjek okrivio drugog čovjeka, i ako je na njega bacio prokletstvo, pa nije dokazao da je kriv, koji ga je okrivio – da se ubije; čl.2. Ako neko u procesu svjedoči na teret okrivljenoga, pa ono što je rekao ne dokaže: ako se u procesu radi o životu - svedok da se ubije; čl.6,8. Ako neko ukrade božije (goveče ili ovcu ili barku) ili dvorske stvari, iz hrama ili dvora, da se ubije; i onaj koji je od njega ukradeno primio da se ubije.; čl.22, Ako neko izvrši razbojništvo i bude uhvaćen, da se ubije.

zakona nije sačuvan jer su tablice bile na drvetu, pa su izgorjele kada je zapaljen Rim, ali sa njim počinje historija rimskog privatnog prava.

Drakonov zakon (VII v.p.n.e.,621.g.p.n.e.), prvi pisani zakon u Grčkoj, je bio izuzetno rigorozan zakon za koji se govorilo da je pisan krvlju.

Indijski zakoni, Manu i drugi.

Prva učenja o kaznama nalazimo u spisima Platona, Aristotela.

Zajedničko svim ovim zakonima je smrtna kazna kao najsuroviji vid kažnjavanja pojedinca. Metode izvršenja ove i drugih kazni su se mijenjale.

Zakonikom „Terezijana“ i „Karolini“, se godinama u Evropi vladalo.

U zakoniku „Terezijana“, je bilo propisano, član o kazni kidanja tijela, u kojem stoji: „Osuđenik se dovede na gubilište, raseče na četiri komada, stavi na četiri vješala, na glavne četiri ulice da bi narod bio u prilici da vidi. Podjela je bila na teže zločine: rušenje javnog mira, umorstvo, razbojstvo, palež, teške krađe - kazna smrću ili osakaćenjem) i prijestupi (manja zlodjela - kazna - tjelesnom ili novčanom kaznom). pomaganje i suučestvo nije spominjano. Najteži prekršaji po ovom zakonu su bili: veleizdaja i ubistvo trudne žene. Poznate se egzekucije zverima – lavovima i tigrovima, zmijama, krokodilima, mravima, pčelama, pticama grabljivicama i sl. Jedna od najstarijih kazni koja je bila namijenjena plašljivcima, izvršavala se bacanjem u blato, davljenjem u vodi, uzidivanjem živih lica, zakopavanjem, gušenjem i sl. Terezijana je doprinijela kodifikaciji kp-a.

Zakonik „Karolina“, naročito je bio strog prema čedomorkama.⁹

Po zakoniku "Karolina" (isključivo primenjivan u frankofonskim zemljama) od šibanja su bili pošteđeni za bilo kakve prestupe oficiri i plemići. Sa Karolinom unaprijeđeno je shvaćanje kaznenog prava kao javnog, izričito je dopuštena analogija i arbitrarno pooštrenje ili ublaženje kazne.

---

⁹ U Zakoniku "Karolina" samo u dva paragrafa govori se o odsecanju prstiju. Ono je primenjivano kod onih koji su hvatani u lovokrađi. Ovde se odsjecao samo palac (desni) ali ne i cijela ruka kojom je, inače, prestup izvršen. Kod krivokletstva, na suđenju su odsjecana tri prsta do prvog zglavka. Među blaže kazne za kovače i falsifikatore lažnog novca takođe je većina evropskih zakona predviđala, odsecanje prstiju do samog korjena.

Među teške telesne kazne kod svih naroda i u svim vremenima uvrštavalo se oslepljivanje - za lakše kazne jednog, a za teže oba oka. A ako je ta kazna bila izrečena prema oficirima i plemićima, oni su mogli da dozvole da im se odseče jedan prst ili, u težim prekršajima, pola šake umesto šibe, koja je bila i "moralni lek", jer je u javnom mnijenju onog vremena bila veoma ponižavajuća. Gle: plemić, a dobio batine! Šibanje u "Karolini" kao kaznena odredba prepisano je iz starih evropskih zakona i o šibanju se malo govori (u tri člana). Međutim, kao kaznena mjera bilo je u zakonu često i "vezivanje za kolac". Osuđeni se na javnom mjestu veže za kolac.

4. KAZNENA POLITIKA FEUDALNOG DOBA

Ideje koje karakteriziraju raniji period su zaboravljene jer ne postoje pisani zakoni. Prioriteti su bili zaštita države, religije, zaštita crkve, primjenom surovih kazni kao i inkvizicijski postupak.

U periodu kasnog feudalizma javljaju se rasprave i radovi vezani za ovu problematiku a posebno se ističu: u Njemačkoj, Karpzov, koji se zalaže za primjenu empirijskih metoda u krivičnom pravu; u Francuskoj, Ejro, ističe se u nastojanju u razvoju procesnog prava; u Holandiji, Mateus, koji se zalaže za pravno sintetičke metode u krivičnom pravu; Italija, prve kritike „glosatora“; u Rusiji, se donose zbirka zakona „Uloženje“, 1648. godina i td.

1959. godine, Anna Louise Strong posjetila je izložbu sprava za mučenje koje su koristili tibetanski sizereni. Tu su bile lisice svih veličina, uključujući i malene za djecu te instrumenti za odsijecanje noseva i ušiju, iskopavanje očiju, lomljenje ruku i rezanje tetiva na nogama. Bilo je užarenih žigova, bičeva i posebnog pribora za vađenje utrobe. Na izložbi su postavljene fotografije i svjedočenja žrtava koje su bile oslijepjene ili osakaćene ili su pretrpjele amputaciju zbog krađe. Još jedan primjer je pastir kojemu je gospodar dugovao povrat troškova u juanima i pšenici, ali je odbijao platiti. Stoga je uzeo jednu od gospodarevih krava, a ovaj mu je zbog toga dao odsjeći obje ruke. Drugom pastiru, koji se suprotstavio gospodaru koji mu je htio uzeti ženu, polomljene su obje ruke. Bilo je i slika komunističkih aktivista kojima su odsjekli noseve i gornju usnu te slika žene koju su silovali, a onda joj isjekli nos na ploškice.

5. STARI I SREDNJI VIJEK

Za ovaj period vežemo fomiranje državnog zakonodavstva. Primjenjuju se veoma surove kazne¹⁰, zabrana osvete, kazna prema prestupniku, ako se dešavala u ljutini, nije se posmatrala kao smrtna kazna u užem smislu, već se posmatra kao osveta ili odbrana.

---

¹⁰ *U starom vijeku intenzivno se razvija međunarodno pravo između grčkih polisa (vojni savezi, poslanstva, arbitraža). U srednjem vijeku javlja se učenje o pravednom ratu, pravila vođenja rata, arbitraža. Od novog vijeka etape razvoja: Westfalski mir, Bečki kongres, Pariški kongres, Berlinski kongres, haške mirovne konferencije, I i II Svetski rat (Liga naroda i Ujedinjeni narodi); bacanje sa stijena ili kula nije nikada izvršavano kao sudska presuda, ali je zato bio brutalni akt nasilnika nad svojim žrtvama; raspinjanje na krst kao sistem kazne se ne može tačno reći gdje i ko je u sudskoj praksi imao takvu kaznu, a u svoj krivični zakon Rimljani su ga uveli tri vijeka prije Hrista, postojalo je nekoliko vijekova iza Hrista, a ukinuto dekretom cara Konstantina 337.godine kada je primio hrišćanstvo.*

5.1. Sakaćenje

najčešće primjenjivana kazna u srednjem vijeku. Primjena ovih oblika kazne ima simboliku, jer se nastojalo primjeniti onaj oblik kazne kojim je približno nanijeto zlo žrtvi (npr. ruka za lažno davanje iskaza, jezik za klevetu, kastracija kod seksualnih delikata i dr). Unakaživanje i odsjecanje dijelova tijela se dešavalo javno uz prisutnost velikog broja građana (karakteristike specijalne prevencije). Otmica žena svog staleža kažnjavala se odsjecanjem obje ruke i nosa. Kazna sakaćenja ruku, paradoksalno i za daleko manji zločin „čupanje brade“ vlasteli, jer se brada bila simbol časti i poštovanja. Najmanja povreda osoba višeg statusa i ugleda iziskivala je veoma oštre kazne, ne samo po ljudskim, već i božjim zakonima.

5.2. Fizičko kažnjavanje (šibanje i sl.)

Šibanje je poznato kao i tzv. školska kazna, poznato kao „batina je iz raja izašla“, a za šibu se koristila najčešće „španska trska“.

Izvršavalo se javno, sa malim razlikama po polu lica na kojima se izvršavala kazna (npr. žene su šibane po stražnjici, muškarci po čitavom tijelu). Šibanje je jedna od najstarijih kazni koja se pojavila. Prestupnik je uz pratnju prolazio kroz naselje ili grad i bio izložen javnom preziru i šibanju.

Po načinu izvršenja šibanje se razlikovalo u državama. Negdje se to izvršavalo udaranjem bičem po tijelu koje se polagalo na nečemu, ili učinio delikta je bio izložen udaranju više lica, npr., postavljao se špalir momaka koji su učinioca udarali pri njegovom prolasku pokraj njih (tzv. mrtva šiba).

Poznati slučajevi su šibanja otrovnim šibama. Yakonom „Terzijana“ bilo je zabranjeno, primjenjivati otrovne šibe kao i korištenje drugih opasnijih sredstava od šibe. U Zakonu „Karolina“, šibanja su bili pošteđeni oficiri i plemići. Ova kazna je i danas prisutna u nekim državama, npr. u Saudijskoj Arabiji.¹¹

Poslije šibanja „novija metoda“ je bila vezivanje i nabijanje na kolac.

Kao kazna naročito se primjenjivala kod lica koja su bila osuđivana za špijunažu, izdaju (car Fridrih Barbarose, naredio da se bjeguncima isčupa jezik)

Po „komandnoj odgovornosti“, pored plaćanja odštete za krađu i gospodari sela, upravnici su bili izloženi kažnjavanju.

---

¹¹ 2008 godine, Sud u Saudijskoj Arabiji prema Vahabijskom zakonu koji je na snazi je kaznio staricu od 75 godina sa 40 udaraca bičem i četiri mjeseca zatvora, jer su u njenoj kući boravila dva muškaraca koji joj nisu familija. Vehabizam se prvi put pojavio u 18. stoljeću u pokrajini Nadžd, u istočnoj Arabiji

Zanimljiva je kazna koju je naredio njemački grof Herbert Rotenburg, koja je izvršena nad grupom sudija, koji su onemogućili jednu ženu da ostvari svoja prava jer su bili podmitljivi. Naređeno je da im se iskopaju oči, smatrajući da im nisu potrebne kada sude nepravedno.

5.3. Oslepljivanje

Kazna oslepljivanja se primjenjivala samostalno i uz kaznu šibanja. Po oslepljivanju ta lica su bila javno vešana.

Poznat slučaj oslepljivanja naređenjem Nerona izvršavao se nad hrišćanima koju su prelazili iz paganizma u jednoboštvo. Dezerterima sa bojnog polja se određivala kazna iskopavanja oči. Ovako oštra kazna je naročito primjenjivana u srednjem vijeku nad lopovima po selima, kada su bili uhvaćeni. Za lakše kazne jedno, a za teže oba oka.

5.4. Kastracija

se najčešće izvodila uz određeni ritual, primjenivana najčešće nad licima koja su ugrožavala moral i moralne norme, kod lica osuđenih za seksualne delikte. Cilj je bio kazniti prestupnike ovih krivičnih djela da nemaju potomke. U nekim zemljama kastracija je bila i kazna i jedan od uslova zaposlenja u kraljevskoj službi (npr. u Kini, dešavalo se prije puberteta tako da dječak i nije mogao razumno razmisliti o činu sakaćenja, kastrirani su, takođe, muškarci za evnuhe, jer samo u tom slučaju su mogli čuvati žene svojih gospodara).

Danas u nekim državama se predlaže kazna kastracije¹²

5.5. Ponižavanja

kao kazna, primenjivana je kroz različite oblike javnog sramoćenja, prodajom u ropstvo, izlaganjem na stub srama (jedna od težih kazni izvršavala se na javnom mjestu., lice sa zavezanim rukama i nogama je bilo izloženo reakcijama građana koje su bile različite, od vrijeđanja, pljuvanja do udaranja i bacanja kamenica) i sl.

Javno ponižavanje kao kazna naročito je primjenjivana nad osobama ženskog pola, koje su osumnjičene za preljubu. Oblačene su u smiješnu garderobu, sa odsječenom kosom, u koju su stavljeni sijeno ili perje od ptica i uz doboše su vođene ulicom izložene reakcijama građana (pljuvanje, gađanje, izrugivanje i sl).

---

¹² hemijskim supstancama umanjeње seksualnog nagona, što je nehumana kazna te je kao takva neprihvatljiva

5.6. Žigosanje (kazna moralne degradacije)

se vršilo najčešće utiskivanjem vrelim gvožđem na vidnim dijelovima tijela, primjenjivala se na određenim dijelovima tijela (za krađu udarao se žig, slovo f (furtum – krađa)), na leđe, lice i sl. Ova kazna (žigosanje ili smuđenje, jer se u nekim slučajevima kosa palila) je ukinuta krajem 17. vijeka, kao i javno sramoćenje, degradiranje, obilježavanje osoba koje su učinile krivično djelo (karakteristike specijalne prevencije), izazivanje straha kod građana (karakteristike generalne prevencije), razapinjanje konjima i sl.

Prema germanskim zakonima, krivokletniku se odsjecala ruka, izdajnicima se čupao jezik, a palikuće su spaljivali.

U srednjem vijeku kažnjavanje je bilo selektivno, prilagođeno privilegovanom položaju feudalaca u odnosu na kmetove za učinjena ista krivična djela. Elementi suđenja i istrage bili su zastupljeni kroz tzv. božanski sud¹³. Prestavnici penoloških ideja srednjeg vijeka, sv. Augustin i Akvinski.

Sv. Augustin, zvani „Sveti“ biskup u Hiponu - današnji Alžir (354-439), je crkveni pisac koji je svoje stavove iznio u djelu „O Božijoj pravdi“. Smatrao je da kazna predstavlja otkupljivanje za izvršeno krivično djelo, gdje je svrha kazne izazivanje kajanja kod učinioca. Bio je protivnik smrtne kazne.

Toma Akvinski (1226-1274, Napulj), svoja razmišljanja iznio u djelu „Summa Theologica“. Zalađao se u svom radu za relativnu kaznenu pravdu za počinjeno krivično djelo. Činjenje zločina smatrao i prkosom protiv Boga. Poslije smrti proglašen svecem, pored apsolutne pravde ističe i relativnu pravdu, čime se štiti i uspostavlja društveni red u zajednici.

5.7. Trovanje

Počeci trovanja vezani su za Persiju, otkrivanjem drveta koje je rađalo otrove i taj su plod upotrebljavali dajući osuđenom da ga pojede.¹⁴ U starom Egiptu popularno je bilo trovanje osuđenih, prilikom presude i nekretnina ili zbog nasleđa trona i titule, trovali su se potencijalni aspiranti. Trovanje je i bilo i u ljubavi i preljubi. Trovanje nije bilo često kao kazneno sredstvo, ali ostalo je kao sredstvo osvete i kao privatno sredstvo kod samoubistva.

---

¹³ U srednjem vijeku, „božanski sud“, zasnovano na vjerovanju da će viša sila (Bog) dati konačnu ocjenu da li ili nije neko kriv. Postupak se sprovodio na različite načine; ritual dodira od strane osumnjičenog užarenih predmeta ili prolasku kroz vatru, gdje su opekotine bile dokaz krivice i dr

¹⁴ Sokratova smrt (u tamnicu mu je odnijet otrov i naređeno mu je da ga popije)

5.8. Dranje kože i ubijanje uz pomoć životinja

Veoma stara poznata još u Bibliji, ova kazna u srednjem vijeku naročito je bila primjenjivana za krivična djela mita i korupcije.¹⁵

Nije rijedak slučaj davanja životinjama da ubijaju ljude:

- poznate arene po gradovima,
- u Španiji borba toreadora s bikovima je, zapravo ostatak vandalskih presuda, u egzekucijama životinjama,
- poznati slučaj egipatskog kralja Ptolomeja kada je osvojio Jerusalem, je slanje velikog broja Jevreja da umru u najtežim mukama u borbi sa krokodilima kojih je bio pun Nil,
- pogubljenje kidanjem i gaženjem slonovima
- pčelama, naročito popularna u Njemačkoj, kažnjenik se skidao go, mazao medom, vezivao za ukopan stub u sredini pčelinjaka, pčele su ga ujedale sve dok nije umro u najtežim mukama
- vrlo stara kazna uz pomoć ptica, kazna njemačkog prava, i prava susjednih država primjenjivana nad lopovima, na njihove grudi se stavljalo sirovo meso, puštan kobac koji komadajući meso ubijao žrtvu
- kazna primenjivana uz pomoć mrava, koja je u Evropu stigla sa orijenta – osuđenik se skine, veže za mravinjak na čvrsto ukopanom stubu i tako stoji dok ne umre od gladi, žeđi i ujeda mrava i td);

5.9. Zakopavanje živog kažnjenika

primjenjuje se u sistemu laganog smrtnog mučenja u cilju dužeg mučenja; uziđivanje kažnjenika u građevinu i sl (najčešće primenjivan za žene čedomorke, preljubnice)¹⁶

5.10. Davljenje

Osuđeni je uranjan u blato do koljena, dvije marame su mu vezivane oko vrata i svjedoci bi ih povlačili u suprotnim pravcima sve dok ne bi nastupila smrt. Davljenje u vodi, kao i stavljanje u lađe bez krme, smatralo se najhumanijom metodom

---

¹⁵ Poznat slučaj kada je Kambiz kao čestit vladar naredio ubijanje i dranje kože korumpiranog sudije vrhovnog suda Sikamna, i tapaciranje sudijske stolice koje je trebala biti opomena drugim za mita, korupciju i nepravdu u radu

¹⁶ u Bibliji stoji: „Neka crkavaju od gladi i neka ih kosi groznica. Osim toga, poslaću im zube zverova i otrov guja...”

izvršenja smrtne kazne, jer se najmanje unakarađivalo tijelo osuđenika. Najteže kažnjenike svuku gole, vežu im ruke na leđa, zakuju im gvozdeni klin kroz muskulaturu, a onda puste niz vodu, bez hrane, vode, prepušten strujama i ispaštanju svojih grijeha, kada umire u velikim mukama. Ovakav vid kažnjavanja imao je za cilj ulivanje straha, jer plutanjem leševi su se raspadali, prolazeći kroz sela izazivali su gnušanje, strah i upozorenje da će im sudbina biti ista ako se budu slično ponašali.

6. HUMANIZAM I RENESANSA

Ovaj period je u historiji npoznat kao period teških oblike kažnjavanja.¹⁷ Epoha počinje polovinom 14. i 15. vijeka, a kulminaciju dostiže u 17. i 18. vijeku. Period humanizma i renesanse je ponudio nekoliko socia utopističkih koncepata uređenja država: na općoj dobroti, na utilitarističkoj osnovi i na jednakosti.

- Niccolo Machiavelli (1460 – 1527.)je najznačajniji mislilac renesansnog perioda.(djelo "Vladaoc", 1513.g), koji je predložio teoriju o državi građanskog društva, smatrajući da ne treba birati sredstva političke borbe za postizanje cilja, poznato "makijavelizam" – sredstvo opravdava cilj.On je prvi politički mislilac koji je odvojio etiku od politike; poznati su njegovi stavovi " ljudi će uvijek biti opaki ako ih neka nužda ne prisili da budu dobri", " svrha svakog državnog života je vlast, a vladar mora istodobno biti snažan i lukav (princip lava i lisice) te etičnost i moral ostaviti po strani.
- Tomas Morse (1475-1535.), pisac djela "Utopija", engleski humanista poznat je po zalaganju za ublažavanje kazne, naročito ukidanje smrtne kazne, smatrajući da za učinjeni kriminal nije samo krivnja onoga koji čini već i cijeloga društva.(Protivio se odvajanju Engleske crkve od pape, zbog toga Henrih VIII ga osuđuje na smrt). Po prvi put se odbacuje teza o zločinu protiv Božijeg reda, a izlaze stavovi o pojavi kriminaliteta kao urođenoj sklonosti čovjeka da ga čini. Zalagao se za ublažavanje sistema kažnjavanja.
- Tomas Hobs (1588-1679.), zalagao se za ukidanje smrtne kazne i mučenja, a zagovornik je prinudnog rada, smatrajući da društvo je zasnovano na egoizmu i vladavini principa. Za red u društvu, je neophodno da postoje stroge kazne, ali one nisu dovoljne, već je potrebno raditi na prevenciji. Poznata je Hobbesova Teorija društvenog ugovora, po kojoj „čovjek je egoistično i zlo biće (po naravi) iz kojeg proizilaze stalni sukobi i ratovi“; to je dovelo do „sklapanja društvenog ugovora“ koji je trebao prenijeti prirodna čovjekova prava (na slobodu) na zajedničko tijelo koje treba osigurati jednaka prava za sve, a to tijelo je država.
- Francis Bascon (1561-1626.), se zalaže za reformu prava, koja bi bila društveno korisna.

¹⁷ Poznata su mučenja (pila krv, kupala se u krvi ia na kraju žrtve ubijala) i ubistva koje je činila Eržebet Batori, mađarska grofica (1560-1614), kriva za smrt 300 do 2 000 mladih djevojaka; jedan od motiva je preko krvi željela je da očuva ljepotus

- Hugo Grocijus (1583-1645.), se zalagao za blaže kazne, zastupao teoriju Prirodnog prava.

7. NOVI VIJEK

U periodu 17. i s početka 18. vijeka počinju reforme. I dalje ostaju odmazda i zastrašivanje, ali prvi put se u sistem izvršenja krivičnih sankcija uvode novine: kazna deportacije (nasilno odvođenje ili prinudno preseljavanje lica s područja prebivališta, npr., Rusija u Sibir) i kazna lišavanja slobode. Kazna zatvora postaje najuniverzalniji i najrasprostranjeniji oblik sankcije za teža krivična djela.

8. NOVOVJEKOVNA PENOLOŠKA MISAO

Za ovaj period se veže veliki uticaj Klasična škola s kraja 18. i 19. vijeka, i teorijsko promišljanje o svrsi kazne. Kažnjavanje, u ovom periodu, bilo je arbitrarno i vrlo retributivno, karakterizirano teškim kaznama i tjelesnom kaznom. Krivičnopravni sistem dozvoljavao je veliku diskrecijsku moć sucima što je omogućavalo da počinioci prođu nekažnjeno, a nevini budu osuđeni, što je nehumano, u isto vrijeme neefikasno kada je kontrola kriminaliteta u pitanju.

Osnovni postulati Klasične škole su:

1. kriminal je potrebno zakonski definirati,
2. kazna mora biti suprotstavljena prestupu, tj. postoji proporcionalnost kažnjavanja težini prestupa (izrečena kazna je proporcionalna težini prestupa),
3. ljudi čine krivična djela slobodnom voljom (svrha kazne proizilazi iz shvatanja motivacije za prestupničko ponašanje),
4. krivični zakon treba funkcionirati tako da odvraća, tj. spriječi kriminal,
5. pravo na pravičan postupak i generalno ograničavanje diskrecijske moći unutar krivičnog sistema,

Stoga kažnjavanje ima specijalni i generalno preventivni učinak - odvratanje od prestupničkog ponašanja zastrašivanjem počinioca krivičnog djela i ostalih građana.

Čezare Beccaria (1738-1794.), u svome djelu „O zločinima i kaznama“ kritikovao krivično zakonodavstvo, zalažući se za prevenciju, a ne za odmazdu. Smatrao je da smrtna kazna „do sada nije učinila ljude boljim“, zbog čega je nekorisna osim za najteže političke prestupe. Kritikuje kažnjavanje djece i duševnih bolesnika.

Kao zamjenu za smrtnu kaznu, Bekarije predlaže kaznu lišenja slobode (zatvor). Krivično djelo i kaznu stavljaju u centar, a ličnost prestupnika nije predmet nauke; kriminal je potrebno zakonski definirati, vrstu kazne odrediti prema vrsti krivičnog djela, počinioci krivičnog djela, čine krivično djelo svojom voljom, sprovedba

zakona ima za cilj, odvratiti, spriječiti kriminal. Napisao je Esej o zločinu i kazni. Stav Beccaria je, da zakon je uslov kojem ljudi žrtvuju dio slobode da bi uživali u miru i sigurnosti. Beccaria je predlagao edukaciju ljudi u obrazovanju kao vid prevencije kriminaliteta.

Jeremy Bentham (Englez) je utilitarista koji smatra da je potrebno imati zakonski kod kojim se propisuje posebna kazna za prestupnike, gdje će potencijalni počinioc biti zastrašen ili spriječen u činjenju delikta. Jeremy Bentham, kasnije razvija Beccarijinu koncepciju, sa stavovima da cilj kazne nije samo da spriječi lica da počine prestup, već se zanima za recidivizam i kriminalni povrat i teži da ih zaustavi. Zalagao se da se zakon koristi za reguliranje moralnosti, kod mlađih osoba, neuračunljivih, kod prestupa kada šteta koja proizilazi iz kazne nadmašuje onu koja prolazi iz samog prestupa, kada se cilj može postići blažim sredstvom.

Jeremi Bentham, je razradio teoriju o društvenoj korisnosti kazne („Teorija zakonodavstva“, i „Teorija kazne“), smatrajući da je cilj kazne suzbijanje kriminaliteta.

Bentham navodi tri načina sprječavanja recidivizma:

1. oduzimanjem počinitelju fizičke mogućnosti počinjenja krivičnog djela,
2. oduzimanjem želje za činjenjem krivičnog djela,
3. stvaranjem straha od činjenja krivičnog djela kod počinioca.

U prvom slučaju počinioc ne može počiniti krivično djelo (zato što je u zatvoru), u drugom više nema želju za činjenjem krivičnog djela, a u trećem, ako još i ima želju za činjenjem krivičnog djela, ne usuđuje se počiniti krivično djelo (zastrašivanje zakonom/kaznom).

Slabost Klasične škole je ta što je, kao tipično formalna disciplina, zanemarivala društvenu uslovljenost prestupništva, tako da je sve probleme kriminala svodila na čisto pravne formulacije.

Značaj Klasične škole je zasluga za ukidanje inkvizitorskog postupka, ograničavanje smrtne i ukidanje fizičkih kazni, kao i za orijentaciju da se samo zakonima mogu određivati inkriminacije.¹⁸

Anselm Fojerbah (1775-1833.) kao utemeljitelj instituta generalne prevencije, postavio je temelje teorije općeg zastrašivanja predviđanjem kazne po kojem se i naziva teorija psihičke prinude. Pristalice teorije generalne prevencije smatraju da se uspješna borba protiv kriminaliteta može ostvariti samo ako se kaznom djeluje na sve potencijalne učinioce krivičnih djela da se uzdrže od kriminalne aktivnosti.

škoj teoriji: kat e- John Lock (1632-1704.), ističe da su svi jednaki pred zakonom; pojedinci imaju prava koja čine dio prirodnih zakona u svijetu, te da se dijela

---

¹⁸ Bošković, M.: Kriminologija s penologijom, Novi Sad, 2000, str.38

(uključujući i smrtnu kaznu) mogu prosuđivati kao ispravna ili pogrešna na osnovu toga da li ona poštuju ta prava

Charle Montesquieu (1689-1755.) je poznati teoretičar prava. U djelu „Duh zakona (1748.)“, nastoji pružiti prikaz poredbenog prava, navodeći mnoštvo različitih zakona i pravnih običaja iz raznih zemalja. Po njemu najznačajniji faktori koji utiču na razvoj društva su: religija i društvena pravila (pravo, moral i običaji); bio je kritičan prema ljudima koji su predstavnici zakona, zalagao se za humanizaciju krivičnog postupka.

Francois Voltaire (1694-1788.), se zalaže za individualizaciju kazne.

Jan Jacgues Rousseau (1712-1778.) je pristalica „teorije društvenog ugovora“, prema kojem, „čovjek je rođen slobodan, a svagdje je u okvirima“. U djelu „Društveni ugovor“ govori: „čovjek je po prirodi dobar i nije počinio nikakav istočni grijeh već ga je pokvarila civilizacija i kultura, a napredak nauke, umjetnosti, tehnike i privrede znači gubitak izvorne ljudskosti, zdrave prirodne sreće i harmonije. Pod uticajem razuma se pretvara u egoizam, potrebno je uvesti što prirodniji odgoj“.

Emenuel Kant (1727-1804.), je smatrao da je cilj kazne odmazda i ispaštanje. Veliki doprinos ju deontološki imperativ (određeni način djelovanja koji bi uvijek trebalo, slijediti), 1. “Postupaj po onoj maksimi za koju možeš poželjeti da postane univerzalni zakon prirode”; 2. “Postupaj uvijek prema ljudskosti u sebi i u drugim bićima, uvijek kao prema cilju, a nikad kao prema sredstvu”,

3. “Postupaj uvijek prema onoj maksimi koju bi odredio kada bi bio zakonodavac u kraljevstvu ciljeva”.

Thomas Malthus (1766 – 1834.), djelo „Esej o načelu stanovništva – 1798.), predhodnik je tzv. ekoloških ekonomista, smatrajući da će rast stanovništva nadmašiti zalihe hrane, što će dovesti do bijede, siromaštva, rata te je potrebno neki oblik prirodnog nadzora.

Friedrich Hegel (1770-1831.) tvrdi da kazna ima ulogu odmazde i ona je sama sebi cilj, sa njom se uspostavlja narušeni moralni poredak, naprimjer: predlagali su za krivična djela ubistva, smrtnu kaznu.

9. KAZNA LIŠAVANJA SLOBODE

Najveća vrijednost čovjeka je njegova sloboda.

Kao savremeni način državnog reagovanja na prestupe, kazna oduzimanja slobode je relativno novi vid kažnjavanja.

Među prvima prepoznajemo je u francuskom Krivičnom zakonu iz 1791. godine. U praksi lišavanje slobode postojalo je i ranije (ova kazna je primjenjivana još u starom Egipatu, Mesopotamiji, Grčkoj, Rimu, kada su se u određenim prostorijama

čuvala lica nad kojima se izvršavala tjelesna kazna, lica koja su čekala deportaciju, čuvana lica, skitnice, alkoholičari i dr).

Italijanski pozitivisti (Cesare Lombrozo, Enrico Ferri, Raffaele Garafalo) uvode subjektivni, umjesto objektivnog pristupa. Naspram represije u sankcijama uvode mjere prevencije, što samim tim dovodi u pitanje stavove Klasične škole, naročito načela moralne odgovornosti uvođenjem principa opasnosti počinioca krivičnog djela. Smatrali su da je svrha sankcije zastrašivanje, da drugi ne bi činili krivična djela. Novine u sistemu izvršenja sankcija su kazna deportacije i kazna lišavanjem slobode. Uzroke delinkventnog ponašanja vide u biološkim osobinama počinioca i vezi između takvog ponašanja i anatomske osobenosti počinioca.

Lombrozo, 1876., je objavio knjigu „Čovjek prijestupnik“ gdje, na osnovu istraživanja bioloških karakteristika zločinca i zatvorenika, zaključuje da postoje rođeni kriminalci kod kojih postoje snažne nasljedne sklonosti prema zločinu. Prema Lombrozu, rođeni zločinci nasljeđuju tjelesne osobine, po svojim fiziološkim obilježjima razlikuju od nedelinkventa (nisko čelo, ispupčena čeljust, spojene obrve, ekstremiteti nesrazmjerni veličini trupa – atavističko nasljeđe – koje korijene ima u ranijim fazama evolucije čovjeka.

Stavovi Lombroza su ja prostitutica žena zamjena za zločin. On tvrdi da se prosječna ženska prestupnica razlikuje od muškog prestupnika, da je svaka žena potencijalni prestupnik, a ono što je odvraća od zabranjenog ponašanja su brak, majčinstvo i slabost karakteristična za žene.

Posebno u kritici Lombroza se ističe Lacassagne, koji je prepoznatljiv po rečenici „Da svako društvo ima zločince kakve zaslužuje“. Brojnost „stigmata degeneracija“ i uslovi u kojima živi osoba presudna je za pojavu da li će određena osoba biti počinilac delikta ili ne.

Lombrozo osobe sa delikventnim ponašanjem dijeli u tri a kasnije, pod uticajem Ferija i Garofala, u pet kategorija:

- rođeni zločinci, bez osjećaja samlivosti, imaju psihološki deficit kao što je moralna neosjetljivost,
- duševno bolesni kriminalci,
- zločinci iz strasti, pseudokrivci,
- slučajni zločinci bez urođenih sklonosti,
- krivci iz navike sa urođenim dispozicijama za vršenje krivičnih djela.

Bez obzira što se ova teorija nije održala, jer je stavio isključivo akcenat na urođene i stečene kriminalne sklonosti zanemarujući uticaj socijalne sredine, njegov rad je značajan jer je među prvima postavio pitanje ličnosti delinkventa, njegovih svojstava koje ga čine posebnim, odgovornim, manje odgovornim ili neodgovornim za djela koja čini.

Lombrozove ideje su vrlo sporne i sadržajno i metodološki, jer nije koristio kontrolnu grupu, a uzorak nije bio reprezentativan.

Pozitivistički pokret je postavio pitanja moralne odgovornosti, i teoriju o funkciji kazne kao sredstvu odmazde i ispaštanja.

10. REFORMATORSKE IDEJE U PENOLOŠKOJ PRAKSI

Pod uticajem Klasične škole u zakonodavstvo prodira ideja i princip srazmjernosti kazne težini delikta. Kazne su apsolutne i utvrđuje se fiksno i određeno za svako krivično djelo. Kazna zatvora postepeno potiskuje sve druge kazne.¹⁹

ISKUSTVA U PENITERSIJARNOM SISTEMU

11. PENITERSIJARNI SISTEM U SRBIJI I JUGOSLAVIJI

Prema Dušanovom zakoniku, predviđena je (počeci penološkog sistema se vezuju za ovaj zakon) kazna i neke odredbe o njenom izvršenju. U Zakonu se govori o „utamničanju“ ili tamnici. Dušanov zakonik je određivao i položaj onoga ko pobjegne iz zatvora, pa se propisuje da je slobodan i da sve ono što sa sobom donese bude kod onoga kod koga je pobjegao. Hajduci su vješani, smrtna kazna od 1837-1860.godine je izvršavana na istom mjestu, na isti način, istim predmetom kojim je izvršeno ubistvo.²⁰ Za vrijeme Turske vladavine u Srbiji jedini oblik kazne lišenja slobode je bio haps, koji su izdržavali u istoj zgradi suda, neposredno uz sudnicu i služio je kao istražni zatvor, a klasifikacija je jedina bila prema polu. U Srbiji se 1980.godine uvodi robija, kasnije zatočenje i zatvor.

KZ Matije Nenadovića iz 1804.godine,

Karađorđev Kriminalni zakonik iz 1807.godine,

Kaznitelni zakon za policijske prestupe iz 1850.godine i itd.

Karakteristika svih ovih zakona je surovost, smrtna kazna, a pored glavne kazne postojale su i sporedne: protjerivanje iz zemlje, gubitak časti, čina, policijski nadzor itd).

Za vrijeme važenja Krivičnog zakonika Srbije iz 1860.godine, u Srbiji je kažnjavanje bilo vrlo oštro i surovo, jer se kaznena politika zasnivala na odmazdi i zastrašivanju. Iz tog razloga nije bilo puno pozitivnih efekata kazne zatvora. Glavne kazne su bile: smrtna kazna, tjelesna, kazna lišavanjem slobode i novčana kazna.

---

¹⁹ Bošković, M., Radoman, M.: Penologija, Novi Sad, 2002, str.45

²⁰ U vrijeme primjene Dušanovog zakonika, su postojale tri vrste zatvora, u kojima su lica primana prema carskoj naredbi: 1) zatvor pod rukovodstvom carskih činovnika, 2) zatvor pod rukovodstvom vlastele, 3) carski zatvori

Uslovni otpust je u Srbiji uveden 1869.godine, kojima se išlo na olakšanje položaja osuđenika u zatvorima.

Na početku ponašanja koja su bila zabranjena su bila regulirana običajnim pravom, kasnije zakonima.

Najveći broj osuđenih se (ujedinjenjem Slovenije, Hrvatske, BiH, Crne Gore, Makedonije i Srbije u jednu državu-Jugoslaviju) nalazilo u zatvorima: Sremskoj Mitrovici (sazidan 1889., primjenjivan sistem engleskog tipa, sa ćelijama, ali i dio sa zajedničkim izdržavanjem kazni, ovo je zatvor koji je imao najbolje uslove), Požarevcu (sazidan 1910., kao i zatvor za žene, primjenjivan sistem zajedničkog izdržavanja kazni), Niš (sazidan 1913, primjenjivan sistem zajedničkog izdržavanja kazni). Zakon o vrstama kazni u Srbiji je donijet 1945.godine u kojem su bile predviđene: lišavanje slobode i lišenje s prinudnim radom.

Prvi put se Upustvom regulira koncepcija prevaspitanja i klasifikacija osuđenih lica.

Novi krivični zakon je donijet 1951.godine a novi zakon o izvršenju krivičnih sankcija 1961.godine, zatim 1991.godine Zakon o utvrđivanju poslova Republike u oblasti izvršenja krivičnih sankcija te 1977.godine, itd.

U vrijeme SFRJ može se reći da su postojala veoma napredna zakonska rješenja u oblasti izvršenja krivičnih sankcija.

Svrha kazne, kao najznačajnije krivične sankcije u Srbiji danas se određuje kao:

- 1) ostvarenje ciljeva specijalne prevencije – sprečavanje učinioca da čini krivična djela i njegovo prevaspitanje,*
- 2) ostvarenje ciljeva generalne prevencije u dva oblika,*
- 3) vaspitni uticaj na druge da ne čine krivična djela,*
- 4) jačanje morala i uticaj na razvijanje društvene odgovornosti i discipline građana.²¹*

11.1. Vrste kazni u sistemu krivičnih sankcija u Republici Srbiji

Formalno-pravno kazne se mogu podijeliti na: glavne (kazna zatvora i rad u javnom interesu) i sporedne (novčana kazna i oduzimanje vozačke dozvole se mogu izreći i kao glavna i kao sporedna kazna).

Ako je za jedno krivično djelo propisano više kazni, samo se jedna može izreći kao glavna kazna.

U praksi je, naravno, najveći značaj izvršenja kazne zatvora, koja ne može biti kraća od trideset dana (opći zakonski minimum), niti duža od dvadeset godina (opći zakonski maksimum).

---

²¹ Krivični zakon Srbije ("Službeni glasnik RS", br.39/2003)

Kazna zatvora od četrdeset godina postoji samo kao posebna vrsta kazne, koja je u stvari zamjena za nekada postojeću kapitalnu krivičnu sankciju – smrtnu kaznu, i ne može se propisati kao jedina kazna za određeno krivično djelo. Zatvor od četrdeset godina se ne može izreći licu koje u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršilo dvadeset i jednu godinu života, što predstavlja oblik posebnog protektivnog odnosa prema mladim licima, a u ovom slučaju konkretno, u odnosu na mlađe punoljetnike.

U Republici Srbiji postoje sljedeći tipovi zatvora, prema kriterijima njihove podjele na temelju stvarne nadležnosti prvostepenih sudova, te tipa krivičnog postupka koji je prethodio izricanju odgovarajuće krivične sankcije:²²

- Kazneno – popravni zavodi i okružni zavodi (za izvršenje kazne zatvora),
- Kazneno – popravni zavod za žene (za izvršenje kazni zatvora i maloljetničkog zatvora izrečene ženama),
- Kazneno – popravni zavod za maloljetnike (za izvršenje kazne maloljetničkog zatvora),
- Psihijatrijski zavod (za izvršenje mjera bezbjednosti obaveznog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi i obaveznog liječenja alkoholičara i narkomana)
- Vaspitno – popravni dom (za izvršenje vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom)
- Zavod za ispitivanje ličnosti osuđenih

Učiniocu krivičnog djela se mogu izreći sljedeće kazne:

- kazna zatvora
- novčana kazna
- rad u javnom interesu
- oduzimanje vozačke dozvo

12. STANJE PENOLOŠKOG SISTEMA U BIH

Zakonska osnova za izvršenje kazne u Bosni i Hercegovini je "Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, pritvoru i drugim mjerama."²³

U BiH ima 15 zatvorskih ustanova, kapacitet oko 2000. Zatvorska populacija u Bosni i Hercegovini kreće se oko 2600 zatvorenika, što pokazuje da su KPZ veoma opterećeni. Velike su razlike u odnosu broja osoblja i zatvorenika između Federacije i Republike Srpske i ne postoji sistematična i dosljedna kadrovska

---

²² Škulić;M.: Kako poboljšati sigurnost u zajednici: Istraživanje novih mogućnosti u krivičnoj oblasti i sistemu zatvora, Izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji, Sarajevo, 2005, str.63

²³ Zakon je objavljen u Službenom glasniku BiH, 13/2005

politika.²⁴ Osoblje je podijeljeno na osoblje za sigurnost, psihološko i sociološko osoblje, instruktore, administrativno osoblje i medicinsko. Većina zatvorenika je smještena u velikim spavaonicama. Prosječan broj zatvorenika po članu osoblja je 1,9 u Federaciji i 1,6 u Republici Srpskoj.

Rat u BiH 1992 - 1995. godine se negativno odrazio i na oblast izvršenja krivičnih sankcija u cjelini s obzirom da su pojedine kazneno – popravne ustanove ostale da funkcioniraju na području jednog entiteta, a podijeljene su po teritorijalnom principu.

Entiteti nisu imali sve potrebne ustanove za izvršenje svih vrsta krivičnih sankcija, neki objekti su u znatnoj mjeri devastirani i oštećeni, a neki su korišteni ili se koriste i u druge svrhe.

Evidentan je nedostatak potrebnih profila kadrova. Kako je minimizirana privredna aktivnost privrednih jedinica, time se otežano provodi i radna terapija osuđenih lica kao značajna penološka mjera. Ovo se posebno negativno odrazilo na izvršenje vaspitnih mjera ili kazne maloljetničkog zatvora maloljetnim osobama, s obzirom da u BiH više ne postoji nijedna ustanova koja bi zadovoljila uslove za smještaj ove populacije.

Takođe, nisu osigurani uslovi za izvršenje kazne dugotrajnog zatvora, s obzirom da postojeći zatvorski kapaciteti, uglavnom, ne zadovoljavaju kriterije evropskih zatvorskih pravila.

Poseban problem predstavlja izvršenje zatečene mjere sigurnosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, te odgovarajućih zdravstvenih mjera koje su otpočela 01.08.2003.godine, a prije toga iste godine i na nivou države BiH, u RS i u BD BiH.

Problemi izvršenja krivičnih sankcija ispoljavaju se u oštroj formi u oba entiteta i BD Bosne i Hercegovine, a nakon uspostavljanja Suda BiH i u pogledu izvršenja krivičnih sankcija koje izriče taj sud. Entitetski zakoni o izvršenju krivičnih sankcija i sigurnosnih mjera nisu međusobno harmonizirani, a ne postoje državni zakoni iz ove oblasti.²⁵

Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija i drugih mjera izrečenih u krivičnom postupku, utvrđenih zakonima odnose se na; izvršenje kazne zatvora, dugotrajnog i maloljetničkog zatvora, položaj osuđenih osoba na izdržavanju kazne zatvora, postupanje sa osuđenim osobama, uslovni otpust, otpuštanje osuđenih osoba i pomoć nakon izdržane kazne zatvora, ustanove za izvršenje kazne zatvora, privredne jedinice kazneno - popravni zavoda, radnopravni status službenika u ustanovama, izvršenje mjera sigurnosti, izvršenje odgojnih mjera, izvršenje zavodskih mjera, odgađanje, prekid i prestanak odgojnih mjera, pomoć nakon

²⁴ Twinning light projekat, Završni izvještaj, Podrška reformi upravljanja KPZ u BiH, Federalno ministarstvo pravde Austrije, BiH i entitetska ministarstva pravde i BD, 2008.godine, str.4-65

²⁵ Mutapčić, Dz.: Aktuelna problematika u vezi sa izvršenjem krivičnih sankcija, Pravna misao, br 5-6, 2004, str.14

izvršenja zavodske mjere i druga pitanja od značaja za izvršenje krivičnih sankcija.²⁶

Samo pristupanje izvršenju krivičnih sankcija traži ispunjenje uslova:

- 1. Da je izrečena odluka pravosnažna, što znači da se ne može pobijati žalbom ili kada žalba nije dopuštena. Iznimka je, ako se optuženi pismenim zahtjevom obratio sudu za izdržavanje kazne prije pravomoćnosti presude te se rješenjem uputi na izdržavanje kazne*
- 2. Da ne postoje smetnje za izvršenje sankcije itd.*

---

²⁶ Izvodi iz Zakona o izvršenju krivičnih sankcija u Federaciji BiH, br.44/98, 22/1999

DRUGI DIO

Prvo poglavlje

HISTORIJSKI RAZVOJ PENOLOŠKE MISLI

1. SISTEM IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA

Bez obzira o kakvom uređenom društvu je riječ, sistem izvršenja krivičnih sankcija zauzima veoma visoko mjesto, naročito kada je u pitanju način na koji reaguje na kriminalitet koji čine njeni članovi.

Izvršenje kazni i drugih krivičnihopravnih sankcija nije prvenstveno predmet materijalnog krivičnog prava, nego penologije kao posebne nauke. Propisi kojima se uređuju uslovi, načini i postupak izvršenja krivičnihopravnih sankcija čine posebno izvršno krivično pravo i sadržani su u zakonima o izvršenju krivičnihopravnih sankcija i odgovarajućim podzakonskim aktima. Izvršenje krivičnihopravnih sankcija ima za cilj ostvarenje svrhe krivičnihopravnih sankcija propisane krivičnim zakonodavstvom.²⁷

Način reakcije država na kriminalitet se izražava u materijalnom krivičnom pravu u kojoj se određuju inkriminacije, krivičnopravne sankcije, uslovi i mogućnosti za njihovu primjenu. U krivičnom postupku u kojem, ako su ispunjeni zakonski uslovi, sankcije se mogu izreći kao i tokom izvršavanja sankcija.

Polazeći sa tog stanovišta krivični postupak i postupak izvršavanja su veoma bliski, hronološki uvezani, krivični postupak kao prva faza a izvršenje sankcija kao druga faza u reagovanju države na pojavu kriminaliteta.

1.2. Načela izvršenja krivičnih sankcija

Da bi primjena krivičnih sankcija postigla cilj i svrhu zbog koje se određuje neophodno je poštivanje sljedećih principa:

- pretpostavka nevinosti, svako se smatra nevinim za krivično djelo dok se pravomoćnom presudom ne utvrdi njegova krivnja (ovaj princip veoma bitan, se često ne poštuje, naročito kada su u pitanju lica zadržana u policiji i lica koja se nalaze u pritvoru),*
- princip zakonitosti, i podrazumijeva obavezu primjene pozitivnog zakonodavstva, gdje postoji potencijalna opasnost sankcija zbog nepridržavanja odredbi pozitivnog zakonodavstva. Princip zakonitosti podrazumijeva da niko nevin ne bude osuđen, da se učiniocu krivičnog djela izrekne krivičnopravna sankcija pod uslovima propisanim krivičnim i drugim zakonima države u kojima su propisana krivična djela i u zakonom propisanom postupku; da je zagantovano pravo na pravično suđenje, da o optužbi protiv lica odluči neovisan i nepristrasan sud ne*

---

²⁷ *Komentari krivičnih zakona u BiH, knjiga I, Zajednički projekat Vijeća Evrope i Evropske komisije, Sarajevo, 2005, str.413*

- samo u fazi postupka već i kasnije (pravo na sudsku zaštitu), kada se lice nađe na izdržavanju kazne. Principom zakonitosti se osigurava zabrana diskriminacije po bilo kojoj osnovi; omogućava primjenu međunarodnih standarda, nadasve to je garancija poštivanja ljudskih prava i dr.,
- resocijalizacija osuđenika (stepen uspješnosti u resocijalizaciji i rehabilitaciji utiče na povrat u kriminalitet uopće, samim tim i na povrat u KPZ, a isto tako a povratom u KPZ i porast kriminala u samom penološkoj ustanovi),
  - princip humanosti (podrazumijeva princip individualizacije, princip neplaćanja troškova, princip ostvarenja svrhe kažnjavanja, princip grupnog izdržavanja kazne zatvora),
  - primjena represivnosti minimalno (poštivanje ljudskih prava pritvorenika i osuđenika je obavezujuće prema međunarodnim instrumentima kao i prema domaćem zakonodavstvu, te je neophodno da mehanizmi represivnosti i retribucije budu na najnižem stepenu).

2. KOMUNIKACIJA SLUŽBENIH LICA SA LICIMA KOJA SU LIŠENA SLOBODE

Sve brži ritam društvenih promjena traži od uposlenika u KPZ - ima nova znanja, vještine i kreativan pristup problemima i svim vrstama poslova koje obavljaju da bi se taj ritam pratio.

Da bi ispunili svoje radne uloge, službena lica trebaju biti spremna sticati nova znanja, vještine te ih znati kreativno primjeniti u praksi.

Službena lica koja rade ne samo u KPZ - a, već i drugim ustanovama, koja se bave bezbjedonosnom situacijom su izložena stalnom pritiskom javnosti iz različitih razloga, te je potreban novi pristup zadacima i poslovima koje oni svakodnevno obavljaju.

Ono što važno je da iz KPZ - a pritvorena i osuđena lica ne trebaju izaći kao veći protivnici društva, odnosno kao ličnosti koje su još više kriminalizirane i opterećene različitim poremećajima. Kazna lišenja slobode ne predstavlja samo čin nedostatka slobode, već i potrebu prilagođavanja pojedinca novom socijalnom miljeu, zahtjevima discipline rada, zajedničkog života «robija nije teška, teški su robijaši».

Razni oblici deprivacije pod prinudom je period prilagođavanja zatvorskoj zajednici. Prihvatanje zatvorskih normativa, predstavlja i najteži dio kazne lišavanja slobode.

Kazna lišavanja slobode neko vrijeme štiti društvo od učinioca krivičnog djela i ima prvenstveno za cilj da potakne učinioca koji je lišen slobode, na određene pozitivne promjene da kada izađe iz KPZ- a bude što bezbolnije vraćen u zajednicu.

Neminovno je iznova postavljati pitanje: Kakva izlaze pritvorena i osuđena lica iz KPZ-a?

Penološka misao se susreće sa dilemama već na prvom pitanju: šta raditi, kako raditi sa licima koja su lišena slobode ?

Službeno lice u komunikaciji sa učiniocima krivičnih djela (osim kada se radi o krivičnim djelima iz nehata ili na mah), treba imati u vidu skromnije intelektualne sposobnosti osuđenog lica, pomanjkanje emocija koje mu onemogućava razumjevanje nekih situacija života u KPZ-a, odlaganje ili kontrolu zadovoljenja nekih njihovih potreba,

- dolaskom lica u KPZ – traži procjenu ličnosti. Sve promjene koje se dešavaju kod ovih lica treba bilježiti, kod kraćih kazni svakih 6 mjeseci, a kod lica kojima je izrečena duža kazna jedanput godišnje. Kod lica koje boravi u KPZ zatvorenog tipa posebno tretirati:
- povratnike u kriminal,
- traumatizirana lica,
- alkoholičari, ovisnici o droge,
- oboljeli od zaraznih bolesti(HIV-pozitivni i dr.),
- maloljetnici,
- osobe ženskog pola,
- starija i iznemogla lica i dr. slične kategorije.

Činjenica je da raspolažemo u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, vrijednim ljudskim resursima, ali zbog nedostatka interne komunikacije, oni nisu adekvatno iskorišteni.

Vruća, hladna komunikacija (papiri i lični kontakti), malo ima ličnih kontakata i nažalost svedeni su na najmanju moguću mjeru.

Interna komunikacija je od velike važnosti, jer će u tom slučaju vanjska komunikacija biti efikasnija („sviranje po istom taktu“).

Koncepcija koja se svodi na izolaciju, čuvanje osuđenika da ne pobjegnu iz zavoda i da ispaštaju za ono što su učinili, deklarativno je poodavno napuštena kao nehumana koncepcija, ne doprinosi procesu resocijalizacije, otežava kvalitetan tretman i td.

Koncepcija prevaspitanja, tj. Cilj je dovesti do socijalne integracije osuđenika, a ne do još veće izolacije.

Pritvoreno lice a posebno osuđenik, prolazi /kod drugih osuđenika/ kroz provjeru lojalnosti, provjeru poštivanja vrijednosti i normi osuđeničkog kolektiva, provjeru pouzdanosti prije nego mu povjere neki položaj, u neformalnoj grupaciji o kojima će biti detaljnije riječi. Biti zatvoren, biti lišen slobode ne znači biti samo stanovnik KPZ-a, već imati i određena prava i obaveze, a prije svega imati razvijenu svijest o pravima, obavezama, i učestvovati u zaštiti ne samo svojih prava već i prava drugih.

- edukacijski treninzi – za ljude koji rade u KPZ-e, su neophodni jer se radi o ljudima različitog profila, iskustva, godina, koji stupaju u kontakt sa osuđenima (od čuvara do zatvorskih ljekara), čiji je posao često praćen anksioznim situacijama.

Sukob i problemi u kontaktima nastaju kada obje strane smatraju da postupaju ispravno, oboje misle da je onaj drugi u krivu. Sukobe u komunikaciji prati emotivna reakcija.

Uloga treninga je da nauči uposlenike zatvora kako da postupaju sa zatvorenima da bi smanjili napetost koja, uglavnom, preovladava u kontaktima.

Teški odnosi vladaju na obje strane, a sadomazohistički porivi cvjetaju upravo na takvim mjestima gdje je koncentrirano mnogo različitih poriva.

2.1. Kako prevladati probleme u komunikaciji, sukob uz pomoć treninga?

Potrebno je u odnosima:

- a) prihvatanjem razlika druge strane, razvijati svijest o različitostima,
- b) nastojati neutralno procjenjivati situaciju,
- c) razvijati razumjevanje, uvažavanje tuđeg mišljenja (druge strane),
- d) sagledavati objektivno situaciju i problem iz perspektive druge strane,
- e) provjeravanjem vlastitih stavova i uporedbom vlastitih stavova sa drugima (većina),
- f) provjera razumljivosti poruka (jesam li bio-a dovoljno jasna...?),
- g) tolerirati i prihvatati razlike među ljudima,
- h) biti obziran prema drugima,
- i) znati procijeniti limit i prag tolerancije (nasilje, kriminal),
- j) znati upravljati konfliktom je osnov zdrave komunikacije:
  - organizovanje i edukacija mješovite grupe tj. zajedničke grupe uposlenih i zatvorenika (ovisno od učinjenog krivičnog djela), na temu komunikacija,
  - sistematska evidencija u posebnom registru o znakovima narušene komunikacije (posebno ako je došlo do incidenata koji su rezultirali fizičkim povredama između zatvorenika; između zatvorenika i uposlenih),
  - naročito pažnju posvetiti edukaciji lica lišenih slobode ženskog pola jer one su te koje rađaju i njihovo obrazovanje, posljedice koje zatvor ostavlja na žensku osobu koja je boravila u KPZ je ključno,
  - članovi tima menadžmenta KPZ trebaju se izboriti za mogućnosti objezbjeđenja upošljavanja ovih lica,

- *potrebno je razvijati penitencijarni sistem na osnovama eliminiranja pregrada između zatvorenika i spoljnog svijeta. Pored pozitivnih elemenata iz ranijeg i postojećeg sistema izdržavanja kazne zatvora, potreban je stalni razvoj sistema koji bi mogli da se uključe u sistem «normalizacije» života osuđenika (zakonsko normiranje i poštivanje prava osuđenih; radna terapija, profesionalno osposobljavanje, prava vezana za komunikaciju sa porodicom i organizovanje slobodnog vremena, omogućavanje informiranja o zbivanjima u slobodnom svijetu i sl.),*
- *komunikacija u novim odnosima, sa licima koja su duže vremena na izdržavanju kazne daće rezultat. Većina odustaju od kriminala, neki postaju rasuti, neupotrebljivi jer totalitarni tretman u KPZ uništava ličnost, («zatvor je oružje koje država koristi da bi slomila osobe koje su se usudile da pređu crtu». Michael Collius)*
- *primjetan je nedostatak interne komunikacije, čije poboljšanje utiče na eksternu komunikaciju,*
- *izgradnja sistema za upravljanje kadrovima prema preporukama EU. Za konkretna radna mjesta treba pripremiti pojedince, dati im priliku da se maksimalno iskažu u svome poslu i razvoju novih vidova komunikacije,*
- *nove koncepcije i vidovi komunikacije između službenih lica i učinioca krivičnih djela traži novi profil službenika. Njih treba izgraditi iz postojećih kadrovskih struktura, ali i novih educiranih lica, da bude rezultati spoj iskustva i novina u pogledu znanja, vještina pristupa problematici, rješavanju određenih problema i novog načina komuniciranja.*
- *potrebno je poznavanje međunarodnih instrumenata, Konvencije o ljudskim pravima i slobodama; zakona, propisa, o izvršenju krivičnih sankcija, životu u KPZ (organizovati edukaciju iz oblasti ljudskih prava i sloboda),*
- *od strane Nadzornog neovisnog odbora kontrolirati poštivanje ljudskih prava i sloboda lica u KPZ,*
- *dati više samostalnosti zdravstvenim službama, podrške šire društvene zajednice, zbog određene populacije zatvorenika (maloljetnika, žena, starijih i iznemoglih lica, alkoholičara, ovisnika o drogama, oboljelih od infektivnih bolesti, HIV pozitivnih osoba i drugih infektivnih oboljenja),*
- *lica koja su dugo uposlenici u KPZ, mogu ovo smatrati kao pritisak (sukob tradicionalnog i novog), te je potrebna promjena i u mentalnom sklopu uposlenika, transformacija profesionalnog identiteta («reforma u glavi»),*
- *pružiti edukativnu podršku prevaspitnoj službi,*
- *radi bolje i kvalitetnije komunikacije registrirati i identificirati probleme koji se odnose na internu bezbjednost, od strane zatvorenika,*
- *poboljšanje uslova rada, poboljšanje statusa i vrednovanje, nagrađivanje uposlenih u KPZ utiče na motiviranost i kvalitetniji rad sa licima lišenim slobode,*

Odgovornost za uspješnu i kvalitetnu komunikaciju između službenog lica i učinioca krivičnih djela leži na svim licima koja komuniciraju sa pritvorenim i osuđenim licima,

- uspješnost komunikacije ovisi od vještine komuniciranja i ponašanja u konkretnoj situaciji,
- izrada i primjena protivstresnog programa za službena lica i za pritvorena i osuđena lica (preventivni model, psihohigijenski model, razne tehnike, medijacija, program samospoznavanja i dr. Stres direktno utiče na zdravlje ljudi, a samim tim i na kvalitet komunikacije. Ovdje je važno spoznati stres, kako se prema njemu odnositi, kako ublažiti),
- uspješnost u komunikaciji ovisi od profesionalnog integriteta uposlenika,
- ovisi od same strukture ličnosti službenog lica,
- taktičnosti u pristupu prema pritvorenicima i osuđenima,
- spremnosti za dijalog,
- znanje i poznavanje prirode posla,
- lične motiviranosti, općih sposobnosti uposlenih,
- ponašanje i komunikacija sa pritvorenim i osuđenim licima podrazumijeva poznavanje etičkog kodeksa, poznavanje Konvencije o zaštiti ljudskih prava i sloboda.

Stepen sigurnosti lica lišenog slobode u jednom zatvoru ovisi će mnogo više o stepenu ostvarenih kontakata, nego o kontroli nad osuđeničkom populacijom (koja je, uglavnom, prvo sredstvo metode sprečavanja i prisiljavanja), zatim od ličnog primjera gdje trebaju biti isključeni oblici agresivnog ponašanja te brzine intervencije u određenoj konfliktnoj, kriznoj, incidentnoj situaciji.

Odgovornost za uspješnost komunikacijskih odnosa leži na upravljačkim strukturama u stvaranju medijske slike o KPZ- a u javnosti (tima menadžmenta).

Neophodno je izboriti se da se lica koja ne spadaju u sistem krivičnog pravosuđa, uključujući one za koje se ustanovi da ne podliježu krivičnoj odgovornosti (npr. lica kojima je izrečena mjera obaveznog liječenja), ne zadržavaju u KPZ- a jer nemaju adekvatnu njegu i smještaj.

Neophodno je « uozbiljavanje » tj. živo komuniciranje što više službenih lica sa pritvorenim i osuđenim licima.

Osnovati organizaciju koja će se baviti zatvorenima nakon izlaska iz KPZ i ponovne inkorporacije u društvu jer trenutno u KPZ postpenalna priprema za život na slobodi /phasing out/, jedino što se čini jeste davanje blažih mjera kontrole za lica koja ubrzo izlaze iz KPZ.

Uprava KPZ i cjelokupno osoblje, mora postati svjesno presudnog značaja kvalitetne komunikacije za dobrobit svijetu, a naročito prevenciju kriminaliteta, povrata u kriminal, te konstantno ulagati napore da komunikacija bude što kvalitetnija.

Posebna je vrsta patologije u KPZ a koja je veoma bitna sa stanovišta psihofizičkog zdravlja uposlenika u KPZ :«Ko drugoga drži zatvorenim i sam je zatvoren»

/Čuvajte svoje mentalno zdravlje i zdravlje dragih vam osoba/.²⁸

---

²⁸ Korać, H.: Komunikacija službenih lica sa licima koja su lišena slobode, Penološka teorija i praksa, 2004.

Drugo poglavlje

RAZVOJ SISTEMA KAZNI

„Kad bi Bog kažnjavao za svako učinjeno zlo, ne bi na Zemlji ostalo nijedno živo biće“

1. ODNOS DRUŠTVA PREMA KAZNI KAO FENOMENU

1.1. Kažnjavanje

Kroz historiju su nam poznati različiti odnosi prema licima sa asocijalnim oblicima ponašanja.

Kazna sve do današnjeg dana ostaje odmazda, ma kako da je učinioc krivičnog djela determiniran, jer se kažnjavanje svuda odnosi primarno na značaj krivice, a tek sekundarno na njenog učinioca.

Izolacija prestupnika iz društva na određeno vrijeme ne riješava problem kriminaliteta. Ne tako mali broj osuđenika, poslije izdržavanja zatvorske kazne, postaju sve veći protivnici društva, sa složenijom i težom kriminogenom strukturom ličnosti, specifičnim sistemom vrednosti antisocijalne orijentacije i različitim deformacijama ličnosti, prije svega na moralnopsihološkom planu. Oblici kažnjavanja, kazne uopće i načini izvršenja su mijenjani tokom historijskog razvoja.

Prvi pisani zakoni se javljaju pojavom države. Kazna je imala cilj da uspostavi red i ravnotežu koje su poremećene samim događanjem krivičnoga djela. Također, ciljevi kazne su bili: izjednačiti patnju učinioca krivičnog djela sa žrtvom tog djela. Tendencija ispaštanja učinioca krivičnog djela polazi od subjektivne odgovornosti i nastojanja popravljanja učinioca, zastrašivanja građana, da ne čine krivična djela. Kazna je tretirana kao zastrašujuća mjera koja treba da bude proporcijalna nanesejoj šteti izvršenim krivičnim djelom. Klasičnoj školi je stran individualizam i u kažnjavanju i u izvršenju sankcije.²⁹

Prateći historijat kažnjavanja, stiče se dojam da su razne civilizacije se „utrivale“ u primjeni najgroznijih sankcija za prestupnike i kažnjenike u cilju ispaštanja u što većim mukama.

Poznate su kazne eliminacije: progonstvo iz zajednice, putem deportacije, relegacije (blagi oblik kazne progonstva, relegirati – znači izdvojiti) i smrtne kazne.

Kao rezultat dubokih promjena u našim socijalnim sistemima, sve više neželjenih ponašanja dobija značenje kriminalnog. Čitav sistem formalne kontrole i

---

²⁹ Stevanović, Z.: Penitencijalni sistem u funkciji državne reakcije protiv kriminaliteta, Strategija državnog reagovanja protiv kriminaliteta, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2003, str.473

kažnjavanja zauzima dominantniju poziciju. Više ljudi se hapsi i od strane policije, više ih se pojavljuje pred sudom u svojstvu optuženih, svjedoka ili oštećenih, i više ljudi dobija kaznu koja je namjerena da bude patnja.

Kriminalitet i kažnjavanje bujaju, jer u društvu ima više onoga što dijeli, nego što sjedinjuje.

Penalne teorije sadrže beskrajni niz argumenata o korisnosti kažnjavanja, koje je u svrsi zastrašivanja. Ako ne kaznimo osobu A za njeno nedjelo, osoba B će ubrzo učiniti isto. Ili će stanovništvo biti nezadovoljno i dezintegrirano.

Kada je u pitanju kazna i kažnjavanje potrebno je iznova postavljati pitanje:

Kada je, zaista, dosta?

Na ovo pitanje je teško dati jednostavne i konkretne odgovore, što i ne treba biti primarna zadaća, bitno je da se pitanja postave, a ne da se na njih daju odgovori. Ne polaziti uvijek od krivičnih djela i učinioa krivičnih djela, već početi od sistema sankcija i tu uzeti osnovne vrijednosti kao polaznu tačku. Postaviti pitanje, koju vrstu kazne i patnje treba nanijeti učiniocu i koja vrsta i način, stepen nanošenja patnje je prihvatljiva za naše društvo, u kojoj mjeri možemo da prihvatimo povećanje kaznenog sektora društva a da se pri tome ne ugrozi njegov civilizacijski karakter. Nivo kažnjavanja treba da se podigne na nivo nezavisne varijable. Uslovi koji stvaraju nepoželjne uslove treba degradirati tako da postanu zavisne varijable, one koje treba da se menjaju.³⁰

Kažnjavanje se može posmatrati kroz više pristupa: jedan je penološki, koji se odnosi na opravdanost krivičnih mjera i njihovo sprovođenje u sistemu; drugi pristup se oslanja na samu funkciju kažnjavanja i pristup koji koristi istraživanja o dejstvu kazne na učinioce krivičnih djela.

Definicija prema psiholozima (Lefton, 1991.) „Kažnjavanje je proces prikazivanja posljedice, upućeno nakon određenog ponašanja, koje služi smanjenju učestalosti ili inteziteta sa kojim se to ponašanje pojavljuje, smatrajući da kažnjavanje smanjuje vjerovatnoću da će se određeno ponašanje ponovo pojaviti.”

Kažnjavanje ima dvije preventivne funkcije: funkciju generalne prevencije i funkciju specijalne prevencije. I jedna i druga funkcija ima svoje korijene u historiji tradicionalnog kažnjavanja i veoma su usko povezane sa današnjim alternativnim formama kazne.

Kada posmatramo tradicionalno kažnjavanje, vidimo da ono uključuje primjenu fizičke sile nad učiniocima krivičnih djela kao što su: telesne kazne, težak fizički rad, smrtna kazna. Funkcija ovih kazni je generalno preventivna jer se smatra da utiče na druge da ne čine krivična djela.

Druga preventivna funkcija se ostvaruje kroz kaznene institucije i njihov rad na sprječavanju daljeg razvijanja kriminaliteta. Tipovi institucija su se mijenjali kroz historiju, iako im je svrha i danas ista, onemogućiti osuđenika da ponovo učini krivično djelo.

Kazneni sistemi nose u sebi duboko značenje jer govore o osnovnim karakteristikama države koju predstavljaju (o praksi sudova, policije, zatvora), tako

---

³⁰ Christe, N.: A suitable amount of crime (Prkladna ili dovoljna količina kriminaliteta), New York: Routledge, 2004.

da možemo da procjenjujemo državu prema njihovim kaznenim sistemima, standardima, vrijednostima i td.

Takva procjena prema nekim autorima može da se odnosi na četiri glavne karakteristike³¹:

Prvo, vrsta krivičnih djela na koja se u jednoj državi reaguje. Određeni režimi mogu da se posmatraju kao režimi koji kažnjavaju za pogrešna djela (npr. političke ili vjerske protivnike).

Drugo, postupci za donošenje odluka koji se primjenjuju kada treba razmatrati pitanja u vezi sa nanošenjem patnje.

Države mogu da se posmatraju kao države koje te odluke donose na neprihvatljiv način (bez porote, bez nezavisnih branilaca, iza zatvorenih vrata, ili sa sudijama koji su politički pristrasni ili nisu slobodni zbog pripadnosti nekoj posebnoj kategoriji npr. sveštenici, masoni, ili vojni oficiri).

Treće, pitanje visine i vrste kazne. Ekstremno visoke kazne i posebno bolne vrste mogu da budu pokazatelj određenih žalosnih osobenosti u primjeni namjernog nanošenja patnje unutar državnog sistema.

Četvrto, kategorije primalaca namjerno nanijete patnje, i posebno koliko su oni reprezentativni za populaciju uopće s obzirom na godine, pol, rasu, klasu i slično.

Zatvorska populacija, koja odražava ekstremnu pristrasnost, može da bude pokazatelj ozbiljnih nepravilnosti tog sistema.

Države koje mogu da se kritikuju prema trećem i četvrtom kriterijumu (prema obimu i postojanju zatvorske populacije koja odražava pristrasnost u kažnjavanju), su često vodeće u kritikovanju država koje su devijantne prema prvom i drugom kriterijumu (vrsti krivičnih djela i postupcima donošenja odluka).

1.2. Kazna

" Ružno je zaslužiti kaznu, ali je malo slave u kažnjavanju drugih"

M. Foucault

Jedno od prvih pitanja koja su postavljana u krivičnom pravu su pitanja, na osnovu čega država posjeduje pravo kažnjavanja.

Kazna se sastoji u povredi, tj. oduzimanju izvjesnih prava učiniocu krivičnog djela. Polazeći od jedinstva materijalnih i formalnih elemenata, kazna se može definirati kao prinudna mjera predviđena u zakonu koju izriče sud prema krivično odgovornom učiniocu krivičnog djela u cilju zaštite određenih vrijednosti, a sastoji u oduzimanju ili ograničavanju određenih sloboda i prava.

---

³¹ Christie, N.: Kontrola kriminaliteta kao industrija, Oslo, (izvodi iz rada prezentiranog na Konferenciji „Premostimo granice“, koju je Britansko udruženje za kriminologiju organizovalo na Univerzitetu Keele u V. Britaniji, 2002.

Kazna ima dugu historiju. Kazne kao pravne sankcije, država se nije odrekla ni do današnjih dana. Sociološki posmatrano, postojanje kazne pretpostavlja postojanje državne vlasti, formiranje posebne vlasti u društvu koja je u stanju da drugima nametne određene norme ponašanja i da osigura njihovo poštivanje. Ono što je neophodno je objasniti osnove njenog opravdanja, ciljeve, vrstu, načine izvršenja i druge karakteristike, ako se dovodi u vezu s državnim, filozofskim i pravnim sistemima svog vremena.

Kazna je retributivna mjera, obzirom da izražava i u sebi materijalizira, putem ograničenja određenih prava i sloboda čovjeka, socijalnoetičku osudu pojedinca za učinjeno djelo, opće javno neodobranje i prijekor, ona je negativna socijalnoetička osuda učinioaca. Retributivna priroda kazne sastoji se u tome da ova prinudna mjera krivičnog prava mora odgovarati zahtevima socijalne pravde.

Cilj kazne je prevencija kriminaliteta i uspostava jedinstva bića i cilja kazne, što je nužno i u funkcionalnom i u teoretskom smislu. Preventivni ciljevi, specijalna i generalna prevencija, ostvaruju se putem kazne, koja u svom biću nosi i retribuciju (osvetu), koja se kao takva mora realizirati, iako je kao cilj istaknuta samo prevencija. Prevenciju nosi kazna koja je neodvojiva od retribucije i koja mora živjeti i oživotvoriti se kao i retribucija. Kazna, kao odgovor za krivično djelo, je najteža sankcija koju pravo poznaje i primjenjuje se ako se zaštita pravnog dobra ne može postići na drugi, blaži način.

Kazna koja se određuje učiniocu krivičnog djela s jedne strane bi trebala, za izvjesno vrijeme štiti društvo od učinioaca, a s druge strane trebala bi da podstakne kod zatvorenika određene pozitivne promjene koje će mu pomoći da, po izdržavanju kazne, se uključi što bezbolnije ponovo u društvenu zajednicu iz koje je bio isključen za vrijeme izdržavanja kazne (ako je u pitanju kazna zatvora). Također, potrebno je staviti akcenat na aspekte kazne (individualne i društvene).

Penologija proučava razne tipove kazne i njihovu djelotvornost kao sredstvo postignuća društveno prihvaćenih ciljeva kažnjavanja.

Važno je analizirati odnos između zaslužnosti, opravdanosti i obaveznosti kazne u smislu zakonske obaveze.

Nagrada i kazna su instrumenti pomoću kojih ljudi utiču jedni na druge.

Kažnjavanje, kao oblik društvenog ponašanja, traži najmanje dva aktera, onog ko kažnjava i onog ko kaznu prima. Poznata je i pojava samokažnjavanja, znači sa jednim akterom za izvršenje kazne (kada je jedinka, sama po sebi bez društvenog prijedloga, došla na ideju samokažnjavanja i kada taj pojedinačni oblik nije društveno uslovljen).

Svrha kažnjavanja nije represija nad čovjekom, učiniocem krivičnog djela, nego njegovo prevaspitanje radi njegove resocijalizacije, tj. povratka u zajednicu kao produktivnog člana koji neće više vršiti krivična djela.

Kroz različita vremena kazna se razlikuje po stilu i smislu, ali je uvijek bila prisutna.

Kazna, kao društveni čin, u prošlost se pokazala kroz različite oblike mučenja kao stila kažnjavanja (kraj 18. i početak 19.vijeka, prvenstveno fizičko mučenje, sakaćenje, umjesto smrtne kazne ili prije nje; javnost kazne je išla od javnih smaknuća do grubih (u primitivnim zajednicama gdje su postojale oblici kazne koje je danas teško razumjeti, primjer Woodu vrač dovoljno da pripadniku svog plemena ukoliko je to potrebno u svrhu kazne da kaže: "Umrri"! i on, zaista, umre, što počiva na poimanju vračeve moći) i od nasumičnih do visoko sofisticiranih (sa velikim poznavanjem anatomije). Kasnije se kazneni postupak humanizira. Pravda na sebe sve manje preuzima dio javnog fizičkog kažnjavanja, nego se postepeno preuzimaju izravni: zatvor, utamničenje, prisilni rad, kaznionice, deportacija. Ovi oblici kažnjavanja djeluju na psihičko stanje, emocije, misli, čime se pojedinac može kontrolirati, nadzirati.

Kazna danas pokazuje moralnu akrobatiku i relativnu važnost argumenata, a odnos pravde i pravičnosti često prema pojedincu tek teži realnosti.

Kazna kao prisilna mjera se smatra ključnim sredstvom za suzbijanjem kriminaliteta i reakcijom društva na kriminalitet.

Bez obzira na nastojanja da se klasična kazna zamijeni nekim drugim krivičnim mjerama, današnje krivično pravo je nezamislivo bez krivične sankcije tipa kazne.

Po svojoj suštini kazna je prinudno oduzimanje ili ograničavanje prava i slobode, ali ona istovremeno predstavlja i opću moralnu osudu i društvenoetički prijekor koji društvo upućuje učiniocu zbog učinjenog krivičnog djela.

Svaki čovjek ima potrebu da ima normalnu egzistenciju, međuljudske odnose u zajednici u kojoj živi. U tom smislu primjena kazni prema učiniocima krivičnih djela ima opravdanje, zapravo, predstavlja neizbježan način i sredstvo zaštite društva.

Kazna je pravedna samo ako je proporcionalna težini izvršenog krivičnog djela i srazmjerna stepenu krivice učinioca. Ovo načelo predstavlja osnovni kriminalno - politički postulat svakog demokratskog krivičnog prava.

Kazna je legitimno sredstvo samo kada je nužna, tj. ako na drugi način nije moguće obezbjediti održavanje pravno zaštićenih vrijednosti. Neophodno je da kazna sadži humanu komponentu, tj. da se primjenjuje uz puno poštivanje ličnosti i ljudskog dostojanstva učinioca krivičnog djela i uz ograničenje prava samo u mjeri i granicama nužnim za ostvarenje svrhe kazne.

2. PRAVNI OSNOV I SVRHA KAŽNJAVANJA

Od najranijeg vremena prisutan je problem osnova prava na kažnjavanje i svrhe kazne.

Da bi se mogla razumjeti aktualna razmatranja osnova i svrhe kažnjavanja, treba znati šta želimo postići kaznom protiv učinioaca, kao i procijeniti mogućnost postizanja željenog cilja jer kazna ne djeluje na kažnjenike isto.

Neke od teorija su nastojale pojasniti pravni osnov države da kažnjava lica za učinjena krivična djela koja čine na njenoj teritoriji.

U okviru opće svrhe krivičnih sankcija u Republici Srbiji, svrha kažnjavanja je:

- 1) spječavanje učinioaca da čini krivična djela i uticanje na njega da ubuduće ne čini krivična djela;*
- 2) uticanje na druge da ne čini krivična djela;*
- 3) izražavanje društvene osude za krivično djelo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona*

Učiniocu krivičnog djela mogu se izreći sljedeće kazne:

- 1) kazna zatvora;*
- 2) novčana kazna;*
- 3) rad u javnom interesu;*
- 4) oduzimanje vozačke dozvole;*

Kazna zatvora i rad u javnom interesu mogu se izreći samo kao glavne kazne; novčana kazna i oduzimanje vozačke dozvole mogu se izreći i kao glavna i kao sporedna kazna; a ako je za jedno krivično djelo propisano više kazni, samo se jedna može izreći kao glavna kazna³².

Ono što se želi postići kaznom, tj. svrha kazne, u velikom procentu ovisi i od političke volje i političke situacije u državi i državama u okruženju. Prvenstveno se očekuje od svih građana da poštuju ustav, pravni sistem i zakone te države.

Sistem kažnjavanja u BiH, sveden je na mali broj kazni, veoma je fleksibilan jer, pod određenim zakonskim uslovima, sud može učiniocu umjesto zapriječene kazne zatvora izreći uslovnu osudu, a u entitetskim zakonima i sudsku opomenu. Isto tako, zakon predviđa, ne samo mogućnost ublažavanja i neograničenog ublažavanja, već i oslobođenja od kazne, kao i mogućnost da već izrečenu kaznu zatvora do šest mjeseci, uz pristanak optuženog, zamijeni radom za opće dobro na slobodi.

Svrha kažnjavanja je:

- a) da se izrazi društvena osuda učinjenog krivičnog djela,*
- b) da se utiče na učinioaca da ubuduće ne čini krivična djela,*
- c) da se utiče na ostale da ne čine krivična djela,*

---

³² *Krivični zakonik Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, br.85/05), čl.42 i 43.*

d) i da se utiče na svijest građana o pogibljenosti krivičnih djela i o pravедnosti kažnjavanja učinitelja³³.

Sistem kazni iz ove odredbe je općeg karaktera i vrijedi za sve krivično odgovorne i punoljetne učinioce krivičnih djela. Prema učiniocima krivičnih djela koja nisu krivično odgovorna, ne mogu biti primijenjene ne samo kazne već ni mjere bezbjednosti.

Kazna maloljetničkog zatvora, koja predstavlja posebnu vrstu kazne lišavanja slobode, ne ulazi u sistem kazni iz ove odredbe. Pored novčane, kazne pravnim licima mogu se izreći i kazne oduzimanja imovine i kazne prestanka pravnog lica.

Nadležnosti politike u suzbijanju kriminaliteta su:

- Sud, naročito važna bi mogla biti uloga sudije u izvršenju kazne zatvora,³⁴
- Tužilaštvo,
- Policija,

Principi na kojima se zasniva izvršenje krivičnih sankcija:

- Resocijalizacija osuđenika,
- Zakonitost u radu,
- Humanost u postupanju sa osuđenima (poštivanje ljudskih prava, prema Konvenciji o ljudskim pravima),
- Svođenje represije na najnužnije neophodnu mjeru.

Instrumenti kaznene politike :

- Smrtna kazna, doživotni zatvor, tjelesne kazne, deportacija,
- Lišavanje slobode (zatvor),
- Alternativne.

2.1. Granice izvršenja kazni

Osuđene osobe uživaju sva osnovna ljudska prava i slobode kao i ostale osobe, osim onih koja su im u skladu sa pravomoćnom sudskom odlukom kojom im je izrečena kazna, oduzeta ili ograničena samom prirodom izrečene kazne. Osim tih univerzalnih ljudskih prava koja se odnose na sva ljudska bića, odredba o

---

³³ Komentari krivičnih zakona BiH, knjiga I, Zajednički projekat Vijeća Evrope i Evropske komisije, Sarajevo, 2005, str.242

³⁴ Uvođenjem institucije suca izvršenja, iskustva nekih naprednih zemalja svjedoče o mogućnosti osiguranja sudskog nadzora nad postupkom izvršenja zatvorskih kazni. Donošenjem novih zakonskih propisa u tom smjeru daje osnov za unapređenje u zaštiti temeljnih prava građana.

granicama izvršenja kazne ima u vidu i prava kojima se reguliše položaj svih osuđenih osoba za vrijeme izvršavanja kazni.

Prema ovoj odredbi, dva su kriterija za određivanje granica izvršenja kazne, odnosno granica oduzimanja ili ograničenja prava osoba prema kojima se izvršava kazna. Najprije, osoba prema kojoj se izvršava kazna može se lišiti određenog prava ili ograničiti u pravima samo u skladu sa zakonom.

Oduzimanje ili ograničenje prava osobe, prema kojoj se izvršava kazna, biće u skladu sa zakonom ako je u konkretnom slučaju ostvaren osnov za koji zakon veže oduzimanje ili ograničenje određenih prava osuđene osobe i ako je ono sprovedeno na način koji je određen zakonom.

Represija, koju kazna i njeno izvršenje podrazumijeva, mora, biti svedena na nužnu mjeru i usmjerena na ostvarenje svrhe kažnjavanja (princip proporcionalnosti)

2.2. Teorije o kazni

Kaznom se bavi više različitih nauka koje se prožimaju: penologija, socijologija, psihologija, filozofija.

2.2.1. Idealističke teorije o kazni

su stanovišta da je cilj države apsolutna pravda, samim tim pravni osnov kažnjavanja učinioca krivičnih djela izvlači iz uspostavljanja pravde nakon što je krivičnim djelom narušena.

Po stavovima Teorije društvenog ugovora, građani sami su se odrekli prava da kažnjavaju zlikovce u korist države nakon što su uvidjeli da sami to više i ne mogu da vrše.

2.2.2. Apsolutne teorije o kazni

vide opravdanje i smisao kazne u odmazdi³⁵, i ispaštanju prema osobi koja se kažnjava. Prema ovim teorijama, osnovni cilj kazne je u vraćanju zla učiniocu koji je svojim djelom nanio zlo drugima, tj. kazna je sama sebi cilj, neovisno kako se daje i posmatra, da li na osnovu zakonske (Hegel kao zastupnik teorije zakonske pravde, smatrao je da je svrha kažnjavanja uspostavljanje zakona koji je narušen krivičnim djelom, a kazna kao negacija negacije, „(krivično djelo negacija je zakona”, predstavlja dijalektičku nužnost).

---

³⁵ Odmazda je racionalna mjera kojom se želi ostvariti pravednost u odnosu na razmjernost kazne i djela koje je učinjeno.

Kazna je, zapravo, pravo prestupnika (jer on, čineći krivično djelo, svjesno i dobrovoljno prihvaća da bude kažnjen), božanske (po teoriji božanske pravde, osveta služi zadovoljenju božanske pravde,) ili moralne (po teoriji moralne pravde osveta koja proizlazi iz kazne služi zadovoljenju moralne pravde, koja je po Kantu kategorički imperativ ljudskog uma i zdravog razuma) pravde.

Učinak koji kazna ima na društvo potpuno je irelevantan.

Ne kažnjava se zato da bi se ostvarili ciljevi u budućnosti, nego da se poništi, krivično djelo. Kazna kao odmazda je zaslužena kazna ili retribucija. Svrha kažnjavanja iscrpljuje se usredotočivanjem na prošlost.

Krivičnopravna doktrina, moderna, odbacuje apsolutne teorije. Krivičnim pravom se ne može uspostaviti apsolutna pravda, već se teži osiguranju slobode čovjeku i život u društvu te svrha kazne nije odmazda već prevencija.

2.2.3. Pravne teorije kazne

osnov nalaze u pravu države da ona reguliše ponašanje ljudi na svojoj teritoriji, zbog poštivanja ili ne njenog suvereniteta, pa samim tim i kazni kršenje tih propisa.

2.2.4. Relativne teorije o kazni

Relativne teorije određuju kaznu u odnosu na učinke koji se njom postignu. Kada je u pitanju kazna i kažnjavanje, prilaze sa preventivnog stanovišta, gdje su prisutna nastojanja društva u vraćanju učinioca krivičnog djela u društvenu zajednicu i tokove koje je imao prije nego je učinio krivično djelo. Kazna nije, po ovoj teoriji, odmazda, nego prevencija zločina, te povratak učinioca u društvo.

Relativne teorije govore o društvenom promišljanju koji se tiče sprečavanja i suzbijanja kriminaliteta pa se tako napušta ideja osвете i u kazni prepoznaje način zaštite društva od kriminaliteta.

Relativne teorije su teorije koje su usmjerene na budućnost : kažnjava se da se u budućnosti ne bi griješilo.

Stav relativnih teorija je posmatranje prevencije kroz individualnu i opću prevenciju, tj. specijalnu i generalnu prevenciju.

U grupu teorija specijalne prevencije spadaju:

- 1. teorija zastrašivanja putem izvršenja kazne,*
- 2. teorija starateljstva,*
- 3. teorija popravljanja,*

4. TEORIJA RESOCIJALIZACIJE.

U grupu teorija generalne prevencije spadaju:

- 1. teorija općeg zastrašivanja predviđanjem kazne,*
- 2. teorija općeg zastrašivanja izvršenjem kazne,*
- 3. teorija opomene.³⁶*

Ovdje možemo posmatrati teorije specijalne i generalne prevencije, ovisno od toga na koga se teži uticati, da li na samog prestupnika kao individuu koja je učinila određeno krivično djelo ili se utiče na građane uopće.

Kazna daje određene rezultate na više načina:

za vrijeme izdržavanje kazne onemogućava učinioca da učini isto ili slično djelo, zastrašivanje učinioca se dešava samim izricanjem i izvršenjem kazne, primjenom odgovarajućeg tretmana u fazi prevaspitanja i resocijalizacije se dešava preodgajanje (popravljanje) učinioca.

Nedostatak u procesu resocijalizacije je što se ne može unaprijed znati koliko je potrebno pojedincu da koriguje ponašanje, ispravi i uputi na prihvatljive oblike ponašanja u društvu.

2.2.5. Mješovite (eklektičke) teorije

Mješovite teorije u principu spajaju elemente apsolutnih i relativnih teorija, smatrajući da kazna treba imati više ciljeva. Nastale su početkom 20 vijeka.

Mješovite teorije od apsolutnih teorija prihvataju pravedne ili zaslužene kazne, ali takvu kaznu više ne smatraju svrhom po sebi, nego sredstvom generalne ili specijalne prevencije.

Kod preventivno mješovite teorije, prevencija je svrha kazne, dok je krivnja samo sredstvo za ograničavanje kazne.

Stavovi mješovite teorije danas dominiraju u savremenom krivičnom zakonodavstvu.

---

³⁶ Kovčo, I.:Kazna zatvora - zašto i kuda, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 8, broj 2, Zagreb, 2001, str. 117-136.

Izvršenje kazne predstavlja vršenje društvene sankcije nad pojedincem ili grupom koja je identificirana u kršenju nekog (pisanog ili nepisanog) pravila.

Kazna treba da bude jasno opisana i izrečena.

Ukoliko sankcija nije jasno i precizno opisana, postoji veliki procenat rizika za kršenje zakonske regulative.

Sankcija se kroz historiju posmatrala različito: posmatrana ja kao Božija volja, kao disciplinirana mjera, kao sredstvo odgoja, kao sastavni dio igre, kao dio zakonske regulative. Po Igoru Primorcu, kazna je definirana kao zlo, namjerno naneseno učiniocu krivičnog djela, a putem ljudskog djelovanja koje je zato ovlašteno zakonskim poretom čije je zakone učinioc prekršio³⁷.

Ljudske postupke potrebno je procenjivati prema posljedicama koje nastaju. Najvažniji učinci kazne su:

- a) zastrašivanje,*
- b) preodgajanje,*
- c) samoodgoj .*

U prošlosti kazna kao društveni čin jasnije nam se približava kroz različite oblike mučenja kao stila kažnjavanja; to se prvenstveno odnosi na fizičko mučenje, nanošenje boli i sakaćenje, umjesto smrtne kazne ili prije nje.

Veoma rigorozni postupci na sudu u postupku dokazivanja kroz historiju, govore da svirepo kažnjavanje i javno izvršenje kazni, imalo je ne samo preventivni već i politički značaj, iskazivanje dominacije, moći, straha, ali i pokazivanjem sudjelovanja javnosti. Naravno, često su se takvi postupci pretvarali u svoju suprotnost, povećavala se solidarnost s optuženima, a cilj onih koji su predlagali takvo izvršenje kazni je bio suprotan: prekid solidarnosti sa kažnjenicima.

Brojne su modifikacije ovoga stila kažnjavanja, od grubih i nasumičnih, do visoko sofisticiranih. Cilj kazne nije samo sankcija već je kazna mehanizam uz pomoć kojeg se kažnjenik neutralizira, kontrolire, koriguje, usmjerava. Kasnije se ovi stavovi mijenjaju, i ukorjenjuje se novo načelo koje govori da se nikakve druge osim „čovječnih“, kazni ne smiju primjenjivati na prestupnika, bez obzira o kakvoj osobi je riječ. Po Foucaultu to bi bila:

- a) pravilo najmanje količine : gdje kazna uzima više nego donosi dobitak dovoljnog zamišljanja gdje djelotvornost kazne leži u gubitku koji se od nje očekuje,*
- b) sporednog učinka : gdje kazna mora imati najači učinak na one koji pogrešku nisu počinili,*
- c) potpune izvjesnosti : o svakoj nepovoljnosti koju kazna nosi,*

---

³⁷ Igor Primorac, profesor filozofije na Hebrejskom univerzitetu u Jeruzalemu

d) *opće istine : sve dok mu se zločin potpuno ne dokaže.*

Kazna, počiva na cijeloj tehnici predočavanja. Discipliniranje i obučavanje temelje se na istom, a ustrojstvo zatvora kao istovjetnog mehanizma, je pojava koja je mnogo starija od zakona.

Dobro u kazni sadržano je u općoj i posebnoj prevenciji budućih zlodjela na način da ih onemogućava a potencijalne krivce zastrašuje, a već postojeće preodgaja, s jedne strane, dok s druge pruža izvjesno zadovoljenje osvjetničkih osjećaja ili materijalne nadoknade; po načelu da se nanesena krivična djela često ne mogu popraviti, ali se buduća uvijek mogu izbjeći, te da je učinjeno djelo pogodilo samu žrtvu, dok buduća mogu pogoditi bilo koga i konačno da počinjeno je samo dio prošlosti a budućnost je beskrajna³⁸.

---

³⁸ *Primorac, I.: Prestup i kazna (rasprave o moralnosti kazne, Mladost, Beograd, 1997*

Treće poglavlje

SISTEMI IZVRŠENJA KAZNI ODUZIMANJA SLOBODE KROZ HISTORIJU

Oduzimanje slobode se javlja još u vrijeme robovlasničkih država, mada nije imala karakter krivične sankcije. Najveća vrijednost čovjeka svakako je njegova sloboda, tako da oduzimanje slobode u čovjeku, svakako, izaziva stres i ostavlja posljedice na psihi čovjeka. Prvi oblici oduzimanja slobode pojavili su se još u antičko doba.

Kao krivična sankcija kazna oduzimanja slobode se pojavljuje prvi put u 14. vijeku, mada pravnu samostalnost dobija krajem 18. vijeka uvođenjem u francuski Code Penal iz 1791. godine.³⁹

Prvi put precizno određena kazna oduzimanja slobode u Kneževini Srbiji je donošenjem Kriminalnog zakonika iz 1860. godine, tretira se Krivičnim zakonom Kraljevine Jugoslavije od 1929. godine, te Krivičnim zakonikom iz 1951. godine, Krivični zakon SRJ je prihvatio samo jednu kaznu oduzimanja slobode - zatvor.⁴⁰

1. HISTORIJSKI RAZVOJ SISTEMA IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA ZATVORA

Zatvor je nastao prije nego su nastali krivični zakoni.

S početka zatvori su bili „predsoblja“ za prave kazne, smješteni u podrumima tvrđava, kula, kanalizacinih sistema, jednom riječju, bezuslovne prostorije.

Počeci prvih zatvorskih institucija nastaju 1553⁴¹. Godine u London, zatim u Amsterdamu, 1595. godinu⁴² kada je osnovan maloljetnički zatvor, a godinu dana kasnije i zatvor za žene. Opća forma mehanizama usmjerena na pojedinca, stvorila je model zatvorske institucije prije nego što je zakon definirao zatvor kao glavnu i najadekvatniju kaznu.⁴³

a) Klasični sistemi (u kojem postoji: sistemi ćelijskog osamostaljivanja i kombinovani progresivni sistemi),

³⁹ Francuski model iz 1791. godine, Code Penal, je ograničio primjenu smrtno i tjelesne kazne, ukinuo je kaznu oduzimanja slobode u doživotnom trajanju i prihvatio sistem apsolutno određenih kazni.

⁴⁰ Kriminalni zakonik 1860.g. precizira kaznu oduzimanja slobode, to su: robija (robija se izdržavala s okovom težine od dva do pet kilograma), zatočenje, strogi zatvor, i zatvor, Krivični zakon Kraljevine Jugoslavije 1929.g je sadržavao: robija (koja je bila u trajanju od jedne do dvadeset godina), zatočenje (od jedne do dvadeset godina trajanja, u oba slučaja se izricao i gubitak časnih prava), strogi zatvor i zatvor (u trajanju od sedam dana do pet godina)

Krivičnim zakonom iz 1951.g., su ostavljene samo dvije vrste kazne oduzimanja slobode: strogi zatvor (u trajanju od jedne do petnaest godina) i zatvor (u trajanju od tri dana do tri godine)

⁴¹ U londonskom dvorcu Brajdvel, osnovan prvi zatvor, tj. prvi oblik zatvorske institucije, gdje su smješteni, radi izolacije, prosjaci i skitnice a ne kriminalci, a

⁴² evidentan je porast prostitucije te je bilo neophodno otvaranje zatvora.

⁴³ Fuko, M.: Nadzirati i kažnjavati, Novi Sad, 1997, str.223

b) „Moderni“ sistem (praksa zatvora koja se javlja polovinom 20. vijeka kroz primjenu resocijalizacije, prevaspitanja, individualizacije i td).

U starom vijeku zatvori su služili kao ustanova za privremeno čuvanje osuđenika i mjesto izvršenja kazne (smrtna i tjelesna), koja nije često promijenjena ni u srednjem vijeku. Kroz historiju izgradnje penoloških ustanova, bilo je i eksperimentiranja.

Među prvim zatvorima je zatvor u Njemačkoj, osnovan 1577. godine.

U 8. vijeku, otvoren je kazneni zavod u Brajdvelu, koju je sagradio Henri VIII.

Krajem 16. i početkom 17. vijeka se javljaju začeci kaznenih zavoda u kojima je rad bio obaveza zatvorenika.

Početak modernog engleskog zatvora se veže za 1778. godinu, Dzon Hauarda.

U 18. vijeku se javljaju prve ideje o reformi zatvora kao institucije. Od 18. vijeka, u Evropi je razvijeno pet sistema izvršenja kazni zatvora:

ćelijski, Auburnski, Progresivni sistem, Irski, Makonokijev.

U zatvorskim ustanovama nije bilo selekcije prestupnika, postojao je veliki rizik zaraze i sl.

U bivšoj Jugoslaviji poznati kazamat, tvrđave, tamnice, a u Cetinjskom manastiru, Kalemengdanska tvrđava, poznata tvrđava na Zelenom vencu, i dr.

Poslije drugog svjetskog rata, u Italiji nastaje „Škola društvene odbrane“, naslonjena na evropsko kriminološko naslijeđe, koja teži socijalizaciji i humanizaciji krivičnog prava. Osniva se Međunarodno udruženje društvene odbrane 1949. godine, kao nastavak ideja pozitivističke škole, čiji je tvorac M. Ancel. U centru kriminalne politike je zaštita društva od napada antisocijalnih elemenata i resocijalizacija učinioca krivičnih djela.

Uporedo sa kaznom oduzimanja slobode, ulaze mjere bezbjednosti, prilazi se procesima resocijalizacije, individualizacije, prevaspitanja i tretmana.

Prema izvještaju Ministarstva pravde SAD-a, oko sedam miliona muškaraca i žena, ili tri posto stanovništva SAD-a, trenutno je zatvoreno ili na uslovnoj slobodi, što je novi rekord, koji SAD stavlja u svjetski vrh po broju kažnjenih lica. Iz zatvora iziđe svake godine oko 650. 000 ljudi, a računa se da je godišnji trošak po osuđeniku oko 20. 000 dolara. Ono što zabrinjava, je trajni uticaj kaznene politike na američku porodicu i zajednicu (prof. Todd Clear s fakulteta za kriminalistiku „John Jay“ u Njujorku). Konstatacija naučnih krugova je da oslobođeni osuđenici su sa nizom problema u vezi sa asimilacijom u društvo, raspadom porodica, problemi u nalaženju posla, školskih problema njihove djece, zdravstvenih problema svih članova porodice, problema sa ovisnošću i slično. Ovi problemi se mogu susresti u principu kod svih osuđenika i njihovih porodica ma gdje ih posmatrali.

2. ĆELIJSKI SISTEM ZATVORA (SISTEM IZOLACIJE)

Nastao je u Filadelfiji i Pensilvaniji po kojima nosi naziv.

Ćelijski sistem zatvora nastao je na osnovu religijske sekte Kvekera (1650.), prema kojoj je moguće najokorelijeg kriminalca prevaspitati u moralnog čovjeka, uz puno ulaganja, gdje su religija i moral dominantni u procesu prevaspitanja.

Arhitektura: Spoljašne ćelije kojima se pristupa preko galerije

2.1.Pensilvanijski

ćelijski (usamljениčki) sistem zatvora, karakteriše situaciju u kojoj je svaki osuđениk za sebe, izolovan u „ćelijama“, izdržavao kaznu u izolaciji od drugih osuđениh i drugih lica, danju i noću. Rad se smatrao privilegijom.

Primat u reformi zatvorskog sistema Rimokatolička crkva preuzela je, 1650. godine. U Firenci je osnovala popravni dom za maloljetnike, kao sastavni dio sirotišta San Mikele, a 1704. godine u Rimu.

Džon Hauard (1726 – 1790.), reformator u oblasti penitencijarnog prava, 1777.godine, objavljuje djelo „Stanje u zatvorima“, gdje je opisao mnoge zatvore, kao neuslovne, a tamničare kao korumpirane, surove i neefikasne. Hauard je bio osoba koja se zalaže za humanizaciju života u zatvorima (poznat njegov stav: „Napravite od kriminalaca marljive ljude pa će i oni postati pošteni“, a od vjere je očekivao da pomogne u moralnom pogledu).

Pored zatvora u Engleskoj, pod uticajem Džona Hauarda, dešavaju se reforme zatvora u čitavom svijetu. Ovaj model, javlja se krajem 18. vijeka, u Genu 1775.godine (Belgija) u Filadelfiji 1790.godine. Ono što karakterizira ovaj model je napuštanje ranijeg sistema grupnog izdržavanja kazne zatvora, radi sprečavanja kriminalne infekcije, uvođenje sistema samice, usamljениčkog načina izdržavanja kazne. Prednosti ovoga modela prema mišljenju zagovornika je ograničenje negativnog uticaja, mogućnosti bjekstva, izolacija je potrebna u preispitivanju sebe. Od sistema izolacije očekivalo se da ostvari tri bitne funkcije preobražaja duše i ponašanja. Najvažnija oblast angažovanja Howarda bilo je iznalaženje novog uređenja zatvora, osmišljavanje discipline i poboljšanje higijenskih, naročito sanitarnih uslova zatvorenika. U tu svrhu, on predlaže:

- odvajanje žena od muškaraca, u različite ustanove, ako to nije moguće, u poseban dio zatvora,*
- mlade i primarne prestupnike treba u noćnim časovima odvojiti u zasebne ćelije kako bi imali privatnost i vreme za razmišljanje, dok bi preko dana radili u zajedničkim radionicama da bi se obučili za proizvodna zanimanja i stekli radne navike,*

- redovno provjetravanje i svakodnevno čišćenje ćelija koje najmanje dva puta godišnje treba okrečiti. Na ovim zahtevima posebno insistira jer je primijetio da većinu tadašnjih zatvora karakteriše nepijatan miris koji je ostajao na odeći i predmetima posetioca dugo poslije izlaska iz zgrade,
- gradnja zatvora treba biti na zdravom mjestu, u blizini tekuće vode, izgrađen sa puno svjetla, bez vlage, sa visokim zidovima, koji bi spriječili bjekstvo, sa stazama za šetnju i slično,
- bio je za uvođenje discipline u zatvorima, ali je smatrao da je potreban dobar i stručan kadar koji bi mogao da primjenjuje propise u odnosu na pojedine kategorije osuđenika,
- predlagao je da osuđenici imaju iste uniforme i da troškovi zatvora padaju na teret države.

Svi prijedlozi ovog velikog humaniste bili su vođeni osnovnom idejom da zatvor ne treba da izaziva nepotrebne patnje osuđenima, a zatim da bi podjednake napore trebalo usmjeriti i na čuvanje njihovog zdravlja i pretvaranje u bolje građane.

Na Howarda je posebno snažan utisak ostavio Zavod Svetog Mihajla koji je 1703.godine u Rimu osnovao papa Klement XI. Na ulazu u zavod stajalo je geslo: Nije dovoljno kazniti zle, ako ih disciplinom ne učiniš boljima.⁴⁴ Režim koji je u njemu bio primijenjen prema mladima dječacima, učiniocima lakših djela bio je kombinacija radne terapije i ćutanja koje je trebalo da omogući punu koncentraciju na posao i preispitivanje dotadašnjeg ponašanja. Ustanova je vršila nadzor nad tim licima i pružala im korisnu obuku. Pod tim utiskom, Howard usvaja izraz penitencijarna ustanova (c. penitentiary) za institucije koje nisu samo mesta za čuvanje osuđenika, već i za razvijanje njihove samodiscipline i moralno meditiranje.⁴⁵

Ono što se u literaturi može naći kao velika primjedba ovom humanisti i reformatoru jeste da je on imao veoma mali "živi" kontakt sa osuđenima, te se konstatuje da su njegovi izveštaji najznačajniji sa aspekta statistike.

Rad ser Viljem Blekstona rezultira donošenjem Blekstonovog zakona 1778.godine i prvih pomaka u poboljšanju uslova boravka u zatvoru:

- uspostavljanje kazniona,
- potreba moralnog i vjerskog vaspitanja,
- veličina ćelija (max.3,7-2,4 i min 3x2,7).

⁴⁴ Cornil P.: *La peine de prison*, RTC 1955/3 pp.175-187, (prev. IZBOR 1956/1 pp. 84-96.) 139/ Johnson H. and Wolfe N.: op.cit. p.130.

⁴⁵ Ignjatović Đ., *Kriminologija*, Beograd 2006, str. 376

2.1.1.Elizabeth Frey

Pod uticajem kvekerske religije⁴⁶ ona je usvojila dvanaestoro djece rođene između 1801-1822.godine i osnovala školu za siromašnu mladež u kojoj ih je učila čitanju i drugim stvarima korisnim za život.⁴⁷

Za razliku od Howarda koji je rad na reformi počeo izveštajem, Elizabeth Frey je svoje ideje objavila kao krunu velikog praktičnog iskustva stečenog u neposrednom dodiru sa osuđenima. U svom djelu (*Observations on the Visiting, Superintendence and Government of Female Prisoners*) objavljenom 1827.godine, ona ukazuje da je nada u budućnost jedan od osnovnih i najvažnijih sredstava uticaja na ponašanje zatočenika. Radeći sa ženama, ona je iskoristila model odnosa majka – dijete, da bi obezbijedila saradnju i prihvatanje zatvorske discipline. Odbacujući prigovore zatvorskog osoblja „da njen humanizam degradira zatvorenice“ počela je da ih tretira kao ličnosti koje podstiče nada u mogućnost da njihova deca, ali i one same žive bolje.

2.1.2.Jeremy Bentham

Poznati predstavnik Klasične škole, Jeremy Bentham bavio se zatvorskom arhitekturom i disciplinom. Svoja razmišljanja objavio je u delu „Panoptico“ 1791. godine. Predlaže model zatvora u kome je moguće ostvariti stalni nadzor nad osuđenima. Blokovi ćelija su zbog toga smješteni zrakasto oko centralnog tornja iz koga straža svakog trenutka, danju i noću posmatra šta se događa u svakoj od ćelija. U početku se zalagao za odvajanje u samice, da bi kasnije, iz ekonomskih razloga, prihvatio model izdržavanja kazne u malim grupama koje treba tako formirati da se spriječi „kriminalna zaraza“. Vjeruje da bi rad mogao predstavljati sredstvo ublažavanja teškoća zatvorskog života pa podstiče uvođenje radionica i suprotstavlja se nametanju teških poslova osuđenima. Ohrabruje sklapanje

---

⁴⁶ Kvekeri (e.Quaker - drhtavac, bogobojažljivac, bogomoljac) su novovjekovna anglosaksonska religiozna sekta osnovana u 17 vijeku. Suština njihovog učenja je da Bog prosvjetljuje svakog vjernika čime mu se omogućava da svojim odlukama i radom postigne „duhovno“ savršenstvo - v. Enciklopedija živih religija (Krim K. et al. eds.), Beograd, 1992. pp.171-172.

⁴⁷ Frey je prvi put je posetila jedan zatvor (Newgate Prison) januara 1813.godine i o toj posjeti ostavila potresno svedočanstvo: „Našla sam mnogo bolesnih ljudi koji su ležali na golom podu ili staroj slami, oskudno odjeveni, iako je bilo hladno; u ćelijama su živjela i njihova djeca rođena u zatvoru. I ona su bila skoro gola.“⁴⁷ U početku pomoć gđe Frey svodila se na prikupljanje odjeće, razgovore sa osuđenima da bi ih motivirala da učestvuju u obrazovanju svoje dece. Uskoro je otvorena škola koja je uspješno radila.U zatvoru je osnovan Komitet žena, a vešernica je pretvorena u radionicu, pa su uskoro bile obučene i da same izrađuju odjeću i druge predmete. U početku za sopstvene i potrebe svojih potomaka, a kasnije i za tržište, čime su obezbijeđena sredstva za nabavku drugih neophodnih proizvoda.

Nekoliko godina kasnije, Frey je došla na ideju da osuđenice ne samo iz zatvora Newgate, nego drugih ustanova u Engleskoj prebaci u Novi Južni Vels (današnju Australiju). Uz dosta napora, uspjela je da u periodu 1818 - 1843. organizuje i lično učestvuje u transportu više od 12.000 osuđenih žena u 106 brodova.

ugovora sa privatnim preduzetnicima kako bi ovi koristili osuđenički rad i predlaže da im se dozvoli da zadrže profit stvoren na taj način.⁴⁸

Benthamove, kao i ideje Howarda i Freyove, nisu u Engleskoj imale značajnijeg uticaja jer je najveći broj osuđenika u to vreme bio osuđivan na smrt ili transportovan u kažnjeničke kolonije. U Americi, pak, pod njihovim uticajem stvoren je klasični sistem izvršenja kazne zatvora.

2.2. Auburnski (Obernski) model

je prvi put uveden početkom 19. vijeka, tačnije 1823.godine u Auburnu, država Njujork kao zamjena za usamljenički sistem izvršenja kazne zatvora. Zove se i sistem ćutanja. Osuđena lica su izolovana samo noću, a danju su okupljeni na zajedničkom radu i druženju uz zabranu komunikacije sa drugim osuđenima. Zabranjena komunikacija među osuđenima se sprovodila kako bi se izbjegao međusobni kriminalni uticaj.

Arhitektura: Dugi hodnici sa ćelijama unutrašnjeg tipa Sing Sing, koje su sagradili osuđenici, i koji je postao obrazac za građenje zatvora). Karakterizira ga „Kažnjenički hod osuđenika“ i fizička tortura.

3. PROGRESIVNI SISTEM

3.1. Engleski progresivni model

u Engleskoj se izvršava modifikacija ćelijskog sistema izvršenja kazne zatvora. Progresivni (mješoviti) sistem se javlja u 19.vijeku u Engleskoj pod uticajem ideja i principima „vaspitanja i popravljanja“ osuđenika za povratak u društvo. Kaznu je osuđeno lice izdržavalo u tri dijela, ovisno od ponašanja, prelazio je u sljedeći, lakši nivo.

Progresivni sistem, omogućava da zatvorenik postepeno prelazi iz faze izolovanosti u slobodu, i približavanju životu na slobodi iz zatvorskih uslova do građanske slobode. Izdržavanje dužih kazni je imalo tri faze:

fazu usamljenja ili ćelijska, fazu zajedničkog izdržavanja kazne i fazu uslovnog otpusta, sa dvostrukim ciljem: zastrašivanje i popravljanje.

---

⁴⁸ Gentile M. et al.: *Ljealtro carcere*, Padova, 1982, str. 17.

3.2. Irski ili intermedijarni sistem

Irski sistem je engleski model veoma napredan, u kojem osuđeno lice u trećem nivou se ne pušta na uslovni otpust, već se priprema za povratak u društvenu zajednicu sistemski. Irski model uveden 1853.godine. On je motivaciono stimulirao zatvorenike da rade na poboljšanju položaja, a novina je i tzv. odjeljenje (soba) za slobodnjake, rad bez velike kontrole, nakon faze zajedničkog izdržavanja kazne.

3.3. Makonokijev (bodovni) sistem

Makonokijev model⁴⁹, je uveden 1840. godine. Makonokijev sistem je sistem koji sudsku kaznu pretvorio u bodovni sistem,

Ovaj model, izbjegava prvu fazu izolacije, na principu bodova, tj. mjerama stimulacije nastoji pridobiti zatvorenika na pošten rad, ovisno od bodova koje osuđeno lice uspije da osvoji svojim ponašanjem.

Druga faza je organiziranje zatvorenika za rad po grupama.

Treća faza je razdvajanje zatvorenika po kolibama koji su uspjeli u radu te nastavak samostalnog rada u obradi poljoprivrede i slično. Postojala su intenzivna nastojanja da se osuđenici motiviraju na rad. Kazne zatvora, tj. dužinu boravka je određivalo loše ili dobro ponašanje osuđenika.

3.4. Klasifikacioni (ženevski) model

Klasifikacioni model je nastao 1834.godine u Ženevi. S početka izdržavanja kazne zatvora, osuđenik je boravio u ćeliji a kasnije u zajedničkom zatvoru.

Izdržavanje kazne zatvora je po određenim grupama i klasifikacijama. Zatvorenici se svrstavaju u kategorije, koje su zajedničke prema određenim karakteristikama, prema uzrastu, vrsti krivičnog djela, stepenu obrazovanja, visini kazne, ranija osuđivanost, motivima izvršenja djela, radna sposobnost i sl.

---

⁴⁹ Dobio naziv po upravniku zatvora na ostvru Norfolk, Aleksandru Makonokiju, 1840.godine

TREĆI DIO

SAVREMENA PENOLOŠKA MISAO

1. PRITVOR KAO MJERA OBEZBJEĐENJA PRISUTNOSTI OKRIVLJENOG U KRIVIČNOM POSTUPKU

Definicije pojmova

“Osumnjičeni” je osoba za koju postoje osnovi sumnje da je počinila krivično djelo;

“Pritvorenik” je lice koje pravosnažnom odlukom nije proglašeno krivično odgovornim za određeno krivično djelo, a koje se nalazi u pritvoru u Zavodu u skladu s odredbama ZKP, nakon odluke suda kojom se nalaže pritvor prije, u toku ili nakon glavnog pretresa;

“Optuženi” je osoba protiv koje je jedna ili više tačaka u optužnici potvrđena;

“Sudija za prethodni postupak” je sudija koji u toku istrage postupa u slučajevima kada je to propisano ovim zakonom⁵⁰;

“Sudija za prethodno saslušanje” je sudija koji nakon podizanja optužnice postupa u slučajevima kada je to propisano ovim zakonom i koji ima ovlaštenja koja pripadaju sudiji za prethodni postupak;

“Stranke” su tužitelj i osumnjičeni, odnosno optuženi;

“Osnovana sumnja” je viši stepen sumnje zasnovan na prikupljenim dokazima koji upućuju na zaključak da je izvršeno krivično djelo;

“Osuđeni” je lice koje je pravosnažnom odlukom utvrđeno da je krivično odgovorno za određeno krivično djelo;

“Zatvorenik” je lice koje je pravosnažnom odlukom proglašeno krivično odgovornim za određeno krivično djelo i koje u Zavodu služi zatvorsku kaznu iz pravosnažne odluke;

“Ovlašćeni zavodski službenik” je lice zaposleno u Zavodu, koje je ovlašćeno da vrši poslove i ovlaštenja u skladu s ZKP (kao što su upotreba sredstava prisile, pretres prostorija i td)

“Ovlaštena službena osoba”, je ona osoba koja ima odgovarajuća ovlaštenja unutar državne granične službe, policijskih organa, sudske policije, kao i carinskih organa, organa finansijske policije, poreskih organa i organa vojne policije.

U krivičnom postupku pritvor je poznat od davnina, kroz različite termine: istražni zatvor, preventivno lišavanje slobode, preventivni zatvor itd.

---

⁵⁰ Zakon o krivičnom postupku BiH (“Službeni glasnik BiH”, 13/05), čl.20

Pritvorom se u prvom redu obezbjeđuje prisustvo okrivljenog u krivičnom postupku i drugo, obezbjeđuje se uspješno vođenje krivičnog postupka. Ujedno predstavlja najtežu mjeru od predviđenih prinudnih mjera. Primjenom mjere pritvora je i mogućnost pozitivnih rezultata u prevenciji eventualnog činjenja novog krivičnog djela ili da se ne dovrši pokušano djelo, tj. zaštita sigurnosti građana i imovine.

Ustav propisuje formalne ili procesnopravne pretpostavke za pritvor, dok je zakonodavcu prepušteno da odredi slučajeve u kojima će se odrediti pritvor odnosno svrhe pritvora.

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. Godine je najznačajniji pravni izvor uređenja pritvorskog prava u Evropi.⁵¹

Članom 5 Evropske konvencije se garantuje pojedincu pravo na ličnu slobodu od arbitrarnih hapšenja, pritvaranja, zatvaranja i drugih mjera državne vlasti kojima se oduzima sloboda. U slučaju primjene pritvora, tj. oduzimanja slobode od strane državnih organa zbog počinjenog krivičnog djela, za svrhe krivičnog postupka, sasvim sigurno da pritvorena osoba ima konvencijska jamstva iz čl.5 Konvencije. Konvencija propisuje uslove pod kojim država može pojedincu oduzeti slobodu. Oni se mogu podijeliti u četiri grupe:

Prvo, u čl.5 Konvencije su nabrojani slučajevi kao što su izvršenje kazne zatvora, hapšenje ili pritvaranje radi izvršenja sudskog naloga ili u krivičnom postupku, sprečavanje zaraznih bolesti, oduzimanje slobode osoba s duševnim smetnjama, alkoholičara, ovisnika o drogama ili skitnica, zbog nezakonitog ulaska u zemlju, protjerivanja ili izručenja.

Drugo, Konvencija je propisala tri materijalnopravne pretpostavke za pritvaranje (osnovana sumnja da je počinio krivično djelo, radi sprečavanja izvršenja krivičnog djela ili bijega nakon njegova počinjenja).

Treće, Konvencija upućuje na obavezu domaćeg zakonodavca da reguliše ovu problematiku i upućuje na nju).

Četvrto, čl. 2, 3, 4 i 5 Konvencije, propisana su prava uhapšenih, pritvorenih ili zadržanih lica.

Mjere za obezbjeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku imaju dvojak cilj⁵²:

- poziv, koji sadrži naziv organa, podaci optuženog, naziv krivičnog djela koje mu se stavlja na teret, tačno vrijeme, mjesto gdje treba da se javi, svojstvo u koje se

---

⁵¹ Josipović, I.: *Uhićenje i pritvor*, Zagreb, 1998, str. 29-37

⁵² Resanović, A., Jovašević, D.: *Pritvor u Jugoslaviji i međunarodni standardi*, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 2001, str.80

poziva, upozorenje u slučaju ne odazivanja, kao i promjene podataka, adrese (maloljetno lice se obavještava preko roditelja ili zakonskog zastupnika).⁵³

- dovođenje okrivljenog, je lišavanje slobode bez zatvaranja (za razliku od pritvora), odlukom suda (izuzetno tužitelja), predstavlja sankciju za neuspjelo uredno pozivanje optuženog, svjedoka i vještaka
- zabrana napuštanja boravišta⁵⁴, je oduzimanje slobode bez zatvaranja, koja se određuje kada nema uslova za određivanje pritvora, optuženi se ne krije (da bi bio određen pritvor), ali postoji bojazan da bi mogao pobjeći ili kada optuženi se ne može više držati u pritvoru,
- jemstvo, predstavlja zamjenu za pritvor koja služi kao garancija prisustva osumnjičenog, odnosno optuženog do kraja krivičnog postupka, a to znači do njegovog pravosnažnog okončanja. Jemstvo služi sprečavanju opasnosti od bekstva lica, predstavlja djelimično ograničenje slobode. Određivanje jemstva predhodi ispunjavanje uslova⁵⁵
- pritvor, je institut krivično procesnog prava, mjera procesne prisile, koja se sastoji u ograničavanju slobode kretanja lica, mjeru obezbjeđenja optuženog u krivičnom postupku, a njihov redoslijed odgovara stepenu njihove težine.

Ustav svake zemlje sadrži odredbe kojima se određuje pritvor; odredbe kojima se štiti pravo na slobodu, a s druge strane ustavnim odredbama se uređuje pritvor. Ustav propisuje formalne ili procesnopravne pretpostavke za pritvor, a zakonodavac određuje svrhu, razloge i slučajeve u kojima će se odrediti pritvor.

Pri određivanju pritvora uz poštovanje ustava, moraju se poštovati i međunarodni instrumenti i postulati koji se tiču pritvora.

Konvencijske obaveze domaćeg zakonodavca pri određivanju pritvora su:

- pretpostavka nedužnosti (ima brojne funkcije u krivičnom postupku koje osiguravaju pravično suđenje kao što su stavljanje tereta dokazivanja na tužioca, i štiti građane protiv kojih se vodi postupak od neopravdanih ograničenja njihovih prava; okrivljenu osobu treba tretirati kao nedužnu, što

---

⁵³ Poziv je prva i najblaža mjera za obezbjeđenje prisustva optuženog i drugih subjekata u krivičnom postupku. Poziv sadrži prinudu (dovođenje, novčano kažnjavanje i pritvor), jer sadrži zapovijest kojim se ograničava sloboda pozvanog da po svom izboru odlučuje gdje će se u određeno vrijeme nalaziti. Protiv poziva kao i protiv svake naredbe žalba nije dopuštena. Vršiti se dostavljanjem zatvorenog pismenog poziva, posredstvom državnog organa ili pošte. Ukoliko optuženi nije u stanju se odazvati pozivu usljed neotklonjene smetnje, ispitat će se u mjestu gdje se nalazi ili će se osigurati prijevoz do mjesta gdje se radnja preduzima. Poziv predstavlja i obavještenje optuženog o korišćenju zakonskog prava da prisustvuje izvođenju pojedinih istražnih radnji, sa čim se obezbjeđuje i prisustvo i drugih subjekata u krivičnom postupku (oštećeni, svjedok, vještak, stručno lice, tumač, zakonski zastupnik i punomoćnik idr). Neodazivanje povlači sankciju prinudnog dovođenja.

⁵⁴ Terminološki nova, zapravo je zamjena ranije mjere „obećanje okrivljenog da neće napustiti boravište“

⁵⁵ Lice se može ostaviti na slobodi ili pustiti na slobodu, ako lično ili neko drugi za njega da jemstvo, koje se sastoji u polaganju određene sume novca, papira od vrijednosti, dragocjenosti ili drugih pokretnih stvari veće vrijednosti, stavljanje hipoteke ili obećanja isplate.

znači da joj se ne smije oduzimati sloboda zbog postojanja osnovane sumnje da je učinila krivično djelo),

- načelo zakonitosti (Konvencijom se garantira ovo načelo, tj. da će se brzo donijeti odluka o zakonitosti, ili nezakonitosti u ovom postupku, i odlučiti o puštanju na slobodu),
- načelo razmjernosti (načelo razmjernost je usko vezano za načelo nedužnosti, što znači da se pritvor može odrediti samo kada je apsolutno nužno kao krajnja mjera),
- svrhe određivanja pritvora, legitimnost razloga pritvaranja (Konvencija obavezuje na kontrolu postojanja svrhe pritvorskih razloga, legitimnosti, koje podrazumijevaju materijalnopravne činjenice koje je nadležno tijelo dužno utvrditi prije odlučivanja o pritvoru),
- odlučuje sud (postupak u kojem se osporava zakonitost hapšenja ili pritvaranja mora biti sudski)
- pravo na obavijest (Konvencijom, čl.5, st. 2, je zagantovano pravo na obavijest koja glasi: „Svako ko je uhapšen mora u najkraćem roku biti obaviješten, na jeziku koji razumije, o razlozima toga hapšenja i o svakoj optužbi protiv sebe“, rok u sadašnjim uslovima smatra se od 7 sati, 24 sata i 2 dana, a duže se smatra kršenjem Konvencije,
- poštivanje prava pritvorenika na pristup sudu (određeno je čl.5, st.3 Konvencije, „svako uhapšen ili pritvoren u uslovima predviđenim stavkom 1c ovoga člana mora se u najkraćem roku izvesti pred sudiju ili pred drugo zakonom određeno tijelo sudbene vlasti; Komisija je ustanovila da to nije rok duži od četiri dana),
- pravo na brzo suđenje (svako ima pravo u razumnom roku biti suđen ili pušten na slobodu do suđenja),
- pravo da se brani sa slobode (može se uslovljavati i jamstvom),
- ostvarivanje prava na odštetu za nezakonito određivanje pritvora (čl.5, st.5 Konvencije garantira se pravo na odšetu, tj.država je dužna nezakonito uhapšenoj i pritvorenoj osobi osigurati pravno sredstvo za nadoknadu štete),
- pravo na sudsko osporavanje zakonitosti pritvaranja (određeno je čl.5, st.4 Konvencije „Svako ko je lišen slobode hapšenjem ili pritvaranjem ima pravo pokrenuti sudski postupak u kojem će se brzo odlučiti o zakonitosti njegova pritvaranja, ili o njegovom puštanju na slobodu ako je pritvaranje nezakonito.“

Vijeće Evrope je donijelo dvije preporuke vezano za pritvor i prava lica koja su pritvorena:

- 1980.godine Vijeće Ministara je donijelo „Preporuku o pritvoru za vrijeme suđenja“, u kojoj se odredbe Evropske konvencije uspostavljaju kao evropski standardi. Ova preporuka ima četiri načela: a) određuju se pretpostavka okrivljenikove nedužnosti, nužnost i izuzetnost primjene pritvora,
b) obuhvaća materijalnopravne pretpostavke za pritvor i procesna prava.
- 2003.godine, „Standardi komiteta za prevenciju mučenja i nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kazne Vijeća Evrope“, u kojoj se ističe preopterećenost često posebno akutna u zatvorima u kojima se izvršava pritvor.

Komitet ističe da povećavanje zatvorskih kapaciteta ne rješava problem, već je potrebno reducirati postojeće pravo i praksu u odnosu na pritvor.

Prilikom odlučivanja koja će se od mjera primijeniti, nadležni organ će se pridržavati uslova, vodeći računa da se ne primjenjuje teža mjera, ako se ista svrha može postići blažom mjerom, naročito kada je u pitanju maloljetno lice, posebno ako se radi o maloljetnom licu koje redovno pohađa školu.

Pritvor se razlikuje od kazne lišenja slobode, i treba da ima tendenciju da ograničenje slobode u pritvoru bude što snošljivije, tako da bi položaj pritvorenika bio bliži optuženom koji nije u pritvoru, a manje sličan onom koji je osuđen.

Mjere za obezbjeđivanjem prisutnosti okrivljenog lica nisu sankcije ili mjere odmazde, iako se primjenjuju protiv volje okrivljenog. Zakon je samo u određenim slučajevima predvidio mogućnost vođenja krivičnog postupka bez prisustva okrivljenog lica.

Neki autori su mišljenja da je pritvor (tzv.zatvaranje) kao preventivno lišavanje slobode najdublji zahvat u ljudsko pravo na slobodu i to u momentu kada nije utvrđeno da li je neko lice učinilo krivično djelo koje mu se stavlja na teret i predstavlja najtežu od predviđenih prinudnih mjera.

U literaturi srećemo mišljenja po kojima je pritvor preventivno lišavanje slobode, dok drugi autori pritvor smatraju kaznom. Smatramo da ova mišljenja nisu potpuna, jer pritvor ne može biti preventivno lišavanje slobode s obzirom na fakultativnost pritvora, niti može biti kazna, jer time bi se prejudicirala krivica pritvorenog lica i grubo kršilo načelo nevinosti. U nedostatku boljih pravnih rješenja pritvor egzistira kao najteže ograničenje prava na slobodu i najdrastičnija mjera krivičnog postupka za obezbjeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku.⁵⁶

Pritvaranje predstavlja najznačajniji akt dehumanizacije čovjekove ličnosti, njegovog ugleda i dostojanstva.⁵⁷

Težina ove mjere je čini izuzetnom kako s aspekta nadležnosti za određivanje pritvora (samo Sud određuje pritvor, a na prijedlog Tužitelja), uslova za određivanje pritvora, dužine trajanja (mora biti svedena na najkraće nužno vrijeme, uz postavljanje vremenskog okvira za pojedine faze postupka), brzine postupanja svih organa koji učestvuju u krivičnom postupku i organa koji pružaju pravnu pomoć (posebna hitnost), kao i obaveznog sudskog nadzora nad trajanjem ove mjere, kontrole zakonitosti i opravdanosti pritvora, te izdržavanjem ove mjere.⁵⁸

Pritvor se koristi na tri nivoa:

- prvi, tokom istrage, prije podnošenja optužnice,

⁵⁶ Međedović, S.: *Krivičnopravno ograničenje slobode*, N.Pazar, 2006, str.25

⁵⁷ Pusić, E.: *Čovjek u državi prelaznog razdoblja*, Beograd, 1979, str.325

⁵⁸ *Komentari zakona o krivičnom postupku u BiH*, Vijeće Evrope: Evropska komisija, 2005. str. 404

- drugi, nakon podnošenja optužnice, tj. u bilo kojoj fazi krivičnog postupka, čak i u predkrivičnom postupku,
- treći, nakon izricanja presude kojom se optuženi proglašava krivim, ili prije što neka osoba, zaista, počne sa služenjem izrečene kazne, kao rezultat osuđujuće presude tj. prije nego što presuda postane pravosnažna.

Priroda optužnoraspravnog postupka, sa principima usmenosti i neposrednosti, izkazuje potrebu da u toku čitavog postupka u njemu aktivno učestvuje i sam okrivljeni. To je i logično jer je njegov primarni cilj da dokaže da je nevin, odnosno u slučaju utvrđivanja krivice da dobije što blažu kaznu ili što blažu pravnu kvalifikaciju učinjenog djela. Uz učešće svih krivičnoprocesnih subjekata i sama krivična stvar može biti rasvijetljena na najbolji i najefikasniji način.

Događaju se u praksi, odgode postupka na stvarnu dužinu pritvora, određenog osobama za koje nije donesena konačna presuda. Postojanje velikog broja osoba koje se nalaze u pritvoru, za koje nije donesena konačna presuda, od kojih ima slučajeva da se i po nekoliko godina nalaze u pritvoru, mogu se posmatrati kao nesposobnost sudskog sistema da u prioritete uzima slučajeve na vrijeme, složenost slučajeva, nedostatak sudskih vještaka – neuropsihijatarata, reformama sudova, problem mijenjanja teritorijalne nadležnosti sudova i dr.

Određivanje pritvora ne bi trebalo da prejudicira kasniji tok krivičnog postupka.

Prilikom razmatranja pitanja o pravnoj prirodi pritvora i njegovog odnosa prema kazni (u prvom redu kazni zatvora) treba ukazati da i pored niza sličnosti, ove dvije mjere imaju i niz razlika.

1.1. Uhapšena ili pritvorena lica

Okrivljeni je svako lice uhapšeno ili okrivljeno zbog neke povrede krivičnog zakona koje je zadržano u policijskom pritvoru ili zatvoru, ali koje još nije osuđeno.

Pritvor je:

- krivičnoprocesna mjera, dok je kazna uvijek mjera krivičnogopravnog karaktera (predviđena u materijalnom krivičnom zakonu),
- primenjuje se prema okrivljenom, dakle prema licu za koje samo postoji osnovana sumnja da je učinilo određeno krivično djelo. Kazna se može izreći samo prema onom okrivljenom licu za koje je dokazano da je učinilo krivično djelo, a koje je uračunljivo i krivično odgovorno,
- odluka o pritvoru se može donijeti u bilo kojoj fazi krivičnog postupka, pa čak i u pretkrivičnom postupku, dok se kazna izriče tek poslije izvođenja dokaznog postupka kada je krivična stvar u dovoljnoj mjeri rasvijetljena i razriješena tako da je utvrđeno da je izvršeno određeno krivično djelo, da postoje dokazi da je

određeno lice učinilo to djelo i da je to lice krivično odgovorno. Kazna se uvijek izriče po okončanju krivičnog postupka u fazi donošenja presude,

- *cilj pritvora se razlikuje od cilja kazne zatvora, pritvor se određuje u cilju obezbjeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku i radi obezbjeđenja efikasnijeg okončanja krivičnog postupka. Kazna se izriče radi zaštite društva od kriminaliteta, izriče se kao: resocijalizacija učinioca krivičnog djela, sprečavanje da ponovo izvrši krivično djelo i njegovo popravljnje i preodgoj, odgojni uticaj na druge da ne vrše krivična djela i uticaj na razvijanje društvene discipline i odgovornosti građana,*
- *pritvor mogu da odrede različiti zakonom predviđeni organi, dok kaznu uvijek izriče sud strogo poštujući načelo zakonitosti ili legaliteta,*
- *pritvor se može, ali ne mora uvijek izreći čak i kada postoje zakonom predviđeni razlozi za njegovo određivanje. Zakon samo u određenim slučajevima određuje obligatornost u određivanju pritvora. Kazna se mora izreći u skladu sa zakonom u postupku odmjeravanja kazne od strane nadležnog suda.⁵⁹*

Maloljetni pritvorenici treba da budu smješteni odvojeno od punoljetnih, po pravilu u posebne zavode.

Okrivljeni treba da budu odvojeni od osuđenika.

Okrivljeni treba da budu smješteni u posebne sobe.

Okrivljeni, ako žele, mogu da se hrane o svome trošku dobivljajući hranu spolja.

Okrivljenom treba da bude dozvoljeno da nosi svoje lično odijelo, ako je ono čisto i pristojno.

Okrivljenom treba omogućiti da radi, da bude nagrađen, ali ne može biti obavezan da radi.

Okrivljenom treba dati dozvolu da o svome trošku nabavlja knjige, pribor za pisanje i sl.

Okrivljenom treba dozvoliti posjete ličnog ljekara i zubara, ako takav zahtjev ima smisla i ako su u stanju da pokriju troškove.

Okrivljeni, koji je u momentu lišenja slobode teško povrijeđen ili teško bolestan, smješta se u bolnicu na osnovu rješenja o pritvoru; pritvor od kada teče, od tada se računa najduži rok trajanja pritvora, vrijeme se uračunava u kasnije izrečenu kaznu.⁶⁰

Okrivljenom treba dozvoliti mogućnost da obavijesti porodicu o lišenju slobode, da prima posjete porodice i prijatelja, pod jednom ogradom koja se odnosi na

---

⁵⁹ Resanović, A., Jovašević, D.: *Pritvor*, Beograd, 2001, str. 92

⁶⁰ Vasiljević, T., Grubač, M.: *Komentar zakona o krivičnom postupku*, Beograd, 1995, str. 190

ograničenja i nadzor koji su potrebni u interesu sudske ograde, bezbjednosti i dobrog rada u ustanovi.

Okrivljenom treba dozvoliti da zahtijeva branioca po službenoj dužnosti, kada je predviđeno, i da prima posjete advokata u vezi sa svojom odbranom, a sastanci sa advokatom mogu biti na domaku vida službenika policije ili zavoda ali ne i na domaku njegovog sluha.⁶¹

Ukoliko sud, po okončanju postupka, izrekne određenu kaznu, obaveza je suda da u tako odmjerenu kaznu uračuna i vrijeme koje je okrivljeni proveo u pritvoru.

Lišavanje slobode i s njom spojene opasnosti po čovekova prava i dostojanstvo najčešće je povezano s krivičnim postupkom. Zabrana samovoljnog i nezakonitog ponašanja vlasti se odnosi i na ostale oblike ograničavanja fizičke slobode, kakve se na primjer primenjuju radi liječenja, spriječavanja zaraza, kontrole useljavanja itd.

Lišavanje slobode nije zakonito, ako zakonom nisu propisani razlozi za njega i postupak po kome se sprovodi. Pogrešno je stanovište da ništa što je zakonito ne može biti samovoljno. Zakoni mogu biti nečovječni i u suprotnosti s minimalnim zahtjevima međunarodnog prava. U važnoj i osjetljivoj oblasti, kakva su ljudska prava, zakon može da omogući samovolju i time što dopušta vlastima, u ovom slučaju policijskim organima, preširoka diskreciona prava. Primjer, kada je reč o navodnom duševnom rastrojstvu, osloniti se na mišljenje jednog psihijatra. Lišavanje slobode u istražnom postupku može biti nepotrebno, znači arbitrarno, čak i kada je u pitanju opravdana sumnja da je izvršeno djelo koje se ima smatrati društveno opasnim i po međunarodnim standardima.

Sloboda jeste pravo i izvor sreće, ali isto tako i osnov nesreće jer je istinski srećan samo slobodan čovjek, a duboko nesrećan neslobodan čovjek.⁶²

1.1.2. Zašto se određuje pritvor?

- *Pritvor se može odrediti samo pod uvjetima propisanim u ZKP i samo ako se ista svrha ne može ostvariti drugom mjerom.*
- *Trajanje pritvora mora biti svedeno na najkraće nužno vrijeme. Ako se optuženi nalazi u pritvoru, dužnost je svih organa koji učestvuju u krivičnom postupku i organa koji im pružaju pravnu pomoć da postupaju s posebnom hitnošću.*
- *U toku cijelog postupka pritvor će se ukinuti čim prestanu razlozi na osnovu kojih je određen, a pritvorenik će se odmah pustiti na slobodu.⁶³*

Rješenje o određivanju pritvora i produženju pritvora je samostalna odluka koju donosi nadležno tijelo u krivičnom postupku. Predaje se licu na koje se odnosi u

⁶¹ *Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima (izvodi); Ženeva, 1955*

⁶² *Međedović, S.: Krivičnopravno ograničenje slobode, Forum univerzitetskih nastavnika, N.Pazar, 2006, str. 123.*

⁶³ *Zakon o krivičnom postupku BiH, čl. 131 ("Službeni glasnik BiH", 13/05)*

času lišenja slobode, a najkasnije u roku od 24h od časa lišenja slobode, odnosno privođenja istražnom sudiji.

Za određivanje pritvora potrebni su:

Opći uslovi: Osnovana sumnja (postojanje osnovi i osnovana sumnja, kao podvrste sumnje, koje označavaju različiti stepen vjerovatnoće da je to lice učinilo krivično djelo koje mu se optužnim aktom stavlja na teret; manji stepen vjerovatnoće nego za podizanje optužnice, stim što osnovana sumnja mora postojati ne samo prilikom određivanja pritvora, nego i za svo vrijeme trajanja pritvora, sud je dužan pri ispitivanju prijedloga za produženje pritvora u toku istrage cijeliti postojanje tog uslova za pritvor, također, licu se može oduzeti sloboda i prije nego je o optužbi za određeno djelo odlučio Sud⁶⁴

Posebni uslovi: Pritvorski razlog (ovisno od vrste opasnosti koja se teži otkloniti pritvorom, naprimjer potreba sprečavanja učinioca krivičnog djela)

- *načelo razmjernosti (sudije uzimaju u obzir pri izricanju i kontroli pritvora), primjenjuje se ako se ista svrha ne može ostvariti drugom mjerom; nužno je čim prestanu razlozi zbog kojih je određen pritvor, da se pritvorenik mora pustiti na slobodu; razmjere između težine krivičnog djela, očekivane kazne i potrebe određivanja i trajanja pritvora (postupci u kojima je određen pritvor, vode se posebno hitno, uz stalno preispitivanje razloga zbog kojih je pritvor određen i zakonskih uslova njegove primjene)*
- *pritvor prevenira opasnost od bjekstva nakon izvršenja krivičnog djela ili se lice krije (jer ukoliko se u zakonom propisanom postupku dokaže krivica, očekivana kazna može da bude motivirajuća za bjekstvo, pokušaj samoubistva, eliminacije svoje raspravne sposobnosti i drugi razlozi); uznemiravanja javnosti, sigurnost građana; posebno teške okolnosti za krivična djela za koje zakon propisuje dugotrajnu zatvorsku kaznu, djela vezana za ubistva, silovanja, terorizam, otmice i dr; izbjegavanja odaziva na glavnu raspravu; lica sa posebnim potrebama; spriječavanja uticaja na saučesnike, svjedoke, prikrivače; ometanje istrage, odnosno daljni tok postupka, ako postoji bojazan da će uništiti, sakriti, izmijeniti ili krivotvoriti dokaze ili tragove za krivični postupak; postojanje mogućnosti ponavljanja krivičnog djela i dr.*

Osnovno načelo, pri upravljanju jedinicama gdje se nalaze pritvorenici, je pretpostavka da su ta lica nevina, da njihovo zadržavanje u pritvoru ne predstavlja kaznu, te se prema njima tako i treba postupati, od strane osoblja KPZ-a. Ovo je važno pitanje iz više razloga:

- *Osoblje KPZ-a je obavezno razlikovati pritvorena od kažnjenih lica i u skladu s tim se ponašati. Oni moraju poštivati njihov neosuđenički status,*
- *Pritvorenicij jesu lišeni slobode, ali ni u jednom slučaju ne smiju dobiti bilo koju dodatnu kaznu,*

---

⁶⁴ *Sa stanovišta lica lišenog slobode, to je pravo da pred Sudom ospori zakonitost lišenja slobode, (Komentari zakona o krivičnom postupku u BiH, S, Sarajevo, 2005.godina), str.405*

- Neki od ovih slučajeva će se tokom suđenja proglasiti nevinim,
- Obzirom da sudski proces dugo traje, oni koji budu proglašeni krivi, često provedu više vremena u pritvoru, nego što je dužina kazne na koju su osuđeni. Ne tako rijetko, u ovakvim slučajevima, čak i u krugovima predstavnika pravosudnog sistema, se čuju komentari da se vrijeme provedeno u pritvoru može zloupotrijebiti, na način sugestivnog djelovanja na presudu, tj. visinu zatvorske kazne ukoliko je presudom izrečena kazna zatvora,
- Ovo je, uglavnom, više karakteristika u siromašnijim zemljama, jer u bogatijim zemljama se više koristi mogućnost jemstva. S jedne strane ono što je pozitivno, je što nam pritvoreno lice može pomoći u našim poslovima, ali uz uslov da se ne smiju koristiti nikakvi oblici pritisaka na njih,
- S druge strane ova mogućnost koja je data istražnim organima se ne tako rijetko zloupotrebljava, krše se građanska prava.
- Međunarodno pravo priznaje pravo na život, i zabranu mučenja, zlostavljanja, kada su u pitanju pritvorenici, naročito lica koja su prvi put pritvorena, potrebni su dodatni naponi, da se ispoštuju gore navedeni instrumenti. Ovo je posebno bitno ne samo kroz kategoriju poštivanja zakona i prava pritvorenika, već je i za penologe bitan segment prevencije, povrata u kriminal teških krivičnih djela, čak i ubojstava. Povratnici mogu biti lica koja se nalaze u KPZ-a, ali se može desiti da lica koja se nalaze u KPZ-a kao pritvorenici postanu i žrtva i učine krivična djela.

Ono što je bitno da uposlenici KPZ-a, i pritvorenici, osuđenici i dr., imaju na umu je da vladavina zakona nije zaključana ispred KPZ-a, već se ona mora poštivati i nalazi se i unutar KPZ-a.

Zavodska uprava je obavezna da izvrši, kada su u pitanju pritvorena lica, slijedeće:

- provjeru valjanosti naloga za pritvaranje,
- pružiti pravovremene informacije porodici ili odgovarajućim osobama, po izboru pritvorenog lica, o eventualnom premiještaju, mjestu i KPZ-u,
- objezbjeđenje ljekarskog pregleda,
- obezbjeđivanje prava na odmor,⁶⁵
- obezbjeđiti higijenske uslove,
- uslove za fizičke aktivnosti,
- dovoljno životnog prostora,
- pravo na rad,

---

⁶⁵ Pravo na odmor u odnosu na druga prava u zavodskoj ustanovi je apsolutno pravo, koje se ne može ograničiti ni u kom slučaju

- nošenja svoje (ako je čista i pristojna) ili različite garderobe od zatvorenika,
- pristup hrani, knjigama i drugim materijalima,
- pravo na privatnost, npr. razgovori između pritvorenika i advokata, se trebaju odvijati u vidokrugu odgovorne osobe, ali dovoljno daleko da se ne može čuti taj razgovor; i druge oblike komunikacije sa vanjskim svijetom uz ograničenja propisana Zakonom te ostala prava pritvorenika po Konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Pritvorenici koji su optuženi za isto krivično djelo, se ne smještaju u istu sobu, osim u slučaju kada zbog nedostatka prostora to sud ne odobri.

Pritvorenici, koji su povratnici u vršenju krivičnih djela, smještaju se odvojeno od pritvorenika ili zatvorenika lica koji ranije nisu bili na izdržavanju kazne zatvora.

Pritvorenici ili zatvorenici mogu se držati odvojeno od ostalih pod sljedećim okolnostima:⁶⁶

- Kada to nužno zahtijeva zdravstveno stanje tog lica i drugih,
- U okolnostima kada je propisano nekim drugim zakonom,
- Kada to pritvorenik ili zatvorenik zahtijeva radi vlastite zaštite i po odobrenju upravnika zavoda,
- Kada to lice predstavlja ozbiljnu prijetnju redu u zavodu idr.

Svakako da pritvorenici, koji su lica sa posebnim potrebama, od strane uprave KPZ-a moraju u nekim segmentima imati privilegije u posmatranju i tretiranju (maloljetnici, osobe ženskog pola, lica koja su prvi put u pritvoru, lica sa problemima ovisnosti i dr).

Važan segment je sa pritvorenicima napraviti procjenu rizika, znati kako postupati sa pojedincima, prema krivičnom djelu za koje su u pritvoru, odrediti koje uslove i primjenjivati stepen sigurnosti.

Potrebno je voditi računa o poštivanju prava pritvorenika stranaca (upoznavanje o pravima i obrazloženja, na maternjem jeziku; obavijestiti konzularno predstavništvo ili diplomatske misije države čiji je pritvoreno lice građanin, poštivanje Konvencije o transferu lica, za članice Vijeća Evrope, i pridržavanje svih prava predhodno iznesenih)

Zbog svega što smo iznijeli, pritvor kao organizaciona jedinica KPZ-a, može se smatrati jedom od najvažnijih jedinica u organizaciji rada u zavodu.

Osoblje koje radi u pritvorskoj jedinici neophodno je da završe posebnu obuku za rad sa pritvorenim licima, kao i redovne treninge o pojmu lične slobode. Potrebna

---

⁶⁶ *Pravilnik o kućnom redu u ustanovama za izdržavanje krivične sankcije, mjere pritvora ili drugih mjera, čl.18 ("Službeni glasnik BiH", br.55/09)*

je kontinuirana edukacija osoblja u pritvoru, obzirom na svakodnevne novine kada je u pitanju socijalna patologija pritvorenih lica. Prva iskustva u pritvoru za neka lica ostavljaju trajne posljedice, psihičke traume (naročito ako se pritvor određuje samovoljno ili suprotno načelima krivičnog postupka), tako da se treba voditi računa i biti svjesno toga, od samog početka, prvih kontakata, tj. prijemne procedure.

Uprave zatvora treba da naloži stručnim službama da svakodnevno trebaju čitati zabilješke osoblja koje radi sa licima u pritvoru, njihova zapažanja, sugestije, primjedbe, jer mogu biti kvalitetan orijentir za pravovremeno djelovanje.

Profesionalna, kontinuirana saradnja između osoblja pritvorske jedinice, stručnih službi i uprave zatvora je neophodna i ima za cilj uspostavu povjerenja pritvorenog lica u pravosudni sistem, jačanje zakonitosti, pravde i pravičnosti.

Potrebno je raditi na uspostavu stalne neovisne⁶⁷ pravne pomoći pritvorenima koja je posebno bitna za lica koja su prvi put u KPZ-a, obilazak predsjednika Suda, sudija, koji će razgovarati sa pritvorenima i od njih primiti optužbe iz ličnih kontakata, dok tužilac kao stranka u postupku a ne kao državni organ neće ići u obilazak pritvorenika.⁶⁸

Obavezan i efikasan nadzor - kontrola nad pritvorskim ustanovama, mogu da vrše neovisni eksperti, koji bi naročito trebali biti prisutni u ekcesnim situacijama, npr. smrt lica u pritvoru, pobune pritvorenika, opasnost od širenja bolesti i sl. Eksperti trebaju biti lica stručna za penološku problematiku.

Potrebno je uskladiti uslove u pritvoru sa standardima koji će podsticati pozitivne stavove pritvorenika prema ciljevima tretmana.

Svakako da treba da postoji oprez, da dužina trajanja pritvora može dovesti do Ustavom nedopuštene nerazmjernosti između legalne svrhe i legitimnog cilja pritvora, dužine trajanja, i stvarne potrebe za pritvorenikom.

Pravilnikom o kućnom redu u ustanovama za izdržavanje krivične sankcije, mjere pritvora ili drugih mjera je regulisano ponašanje u KPZ (npr. kada je u pitanju primanje ili odbijanje hrane od strane lica pritvorenih ili osuđenih lica, potrebno je obavijestiti upravnika Zavoda, sud koji vodi postupak i Ministarstvo pravde koje vrši nadzor nad izvršenjem mjere pritvora ili zatvora.

Sve promjene zdravstvenog stanja je potrebno unositi u zdravstveni karton.

---

⁶⁷ U svijetu postoje neovisna advokatska udruženja koja nepristrasno učestvuju u zaštiti ljudskih prava pritvorenika i osuđenika

⁶⁸ Korać, H.: Pritvor (izvodi iz objavljenog rada), Penološka teorija i praksa, 2007

1.2. Opće pravo zadržavanja

Postoji mogućnost zadržavanja lica koje je zatečeno na mjestu izvršenja krivičnog djela, a može ga učiniti svaki građanin. To lice se mora odmah predati najbližem policijskom organu, Sudu ili Tužiocu.

U veoma rijetkim slučajevima se dešava tzv. posebni oblici lišenja slobode (faktičko lišavanje slobode) osim odlukom suda. U nekim zakonodavstvima (Njemačkoj, Švedskoj, Francuskoj, bivšoj Jugoslaviji) poznata su dva posebna oblika lišenja slobode nekog lica, i to:

- lišavanje slobode od strane građana
- zadržavanje lica

Lišavanje slobode od strane građanina se dešava bez pravila procedure i postupanja, a najčešće se dešava od strane lica koja su se našla na licu mjesta prilikom izvršenja krivičnog djela i koja su fizički spremna da to učine. Lišavanje slobode od strane građana se dešava ako se radi o krivičnom djelu za koje je predviđeno krivično gonjenje po službenoj dužnosti. Ovo lišavanje slobode je „nužna pomoć“ građana organima krivičnog pravosuđa.

1.2.1. Lišavanje slobode i zadržavanje

Lišavanje slobode se dešava od strane policijskog organa povezujući odredbu o lišenju slobode s razlozima za određivanje pritvora, pri čemu pritvorskim razlozima pridodaje postojanje osnova sumnje (umjesto osnovane sumnje), što proširuje ovlašćenja policije prilikom lišenja slobode.⁶⁹

1.2.2. Policijski pritvor

Potrebno je izbjeći policijski pritvor ili mjere zadržavanja, kada god je to moguće.

Prema okrivljenom u prekršajnom postupku ne može se ni u kom slučaju odrediti pritvor. Prekršajno pravo poznaje institut zadržavanja okrivljenog.

Slučajevi protuzakonitog postupanja, represije najčešće se dešavaju u fazi policijskog pritvora.

Preporuke Evropskog komiteta su skraćenje policijskog pritvora na 48h.⁷⁰

Ono što bi bilo dobro uvesti u praksi da na samom početku trajanja policijskog pritvora, sva prava pritvorenika budu dostupna pritvorenom licu u pisanoj formi, i da pritvoreno lice potpišu da su upoznata sa pravima.

---

⁶⁹ Komentari zakona o krivičnom postupku BiH, Sarajevo, 2005.godine, str.452

⁷⁰ Zaključci i preporuke Komiteta UN, 348,349,354, tačka. 17.,od 16.novembra 1998.godine

Evropski komitet pridaje važnost za tri kriterija koja su osnovna od trenutka kada je osoba pritvorena od strane policije i to:

- 1. Pravo osobe da obavijesti o svom pritvaranju treće lice po svom izboru (član porodice i prijatelja, konzularno predstavništvo)*
- 2. Pravo na usluge advokata, u segmentu kontaktiranja advokata i posjete advokata, a da je garantovano povjerljivost njihovih razgovora*
- 3. Pravo na medicinski pregled od strane ljekara koji je određen od strane policijskog organa, pritvorenik ima pravo na pregled ljekara po njegovom izboru koji će se odvijati izvan slušnog i vidnog mjesta policijskih službenika*

Proces saslušanja po mišljenju Evropskog komiteta trebaju biti prema sljedećim smjernicama:

- 1. Informiranje pritvorenika o identitetu, broju osoba koje su prisutne tokom saslušanja*
- 2. U policijskom zapisniku trebaju biti evidentirani svi aspekti pritvora i preduzetih radnji, npr. vrijeme kada je lice lišeno slobode, iz kojih razloga, uočeni znaci povreda ili drugih zdravstvenih poremećaja*
- 3. Dozvoljenoj dužini trajanja saslušanja*
- 4. Periodima odmora između saslušanja i pauzama tokom saslušanja*
- 5. Mjestima na kojima se saslušanja mogu obaviti*
- 6. Da li se od pritvorenika može zahtijevati da stoji tokom ispitivanja*
- 7. O saslušanju osoba koje su pod dejstvom lijekova, alkohola itd*
- 8. Svaki zahtjev pritvorenika i osobe koje su prisutne trebaju se sistematski uvoditi u zapisnik*
- 9. Evropski komitet je stava da bi elektronsko (audio i/ili video) snimanje predstavljalo dodatnu garanciju protiv zlostavljanja pritvorenika (pružna pogodnosti i policiji)*
- 10. Treba postojati jedinstven i sveobuhvaćan zapisnik o svim navedenim podacima*
- 11. Jedna od suštinskih garancija je postojanje neovisnog mehanizma za ispitivanje žalbi na postupanje tokom policijskog pritvora*
- 12. Policijski pritvor bi trebao biti kratkog trajanja*
- 13. Ćelije moraju biti razumne veličine u odnosu na broj osoba koje su u njima smještene, dovoljno provjetrene, osvijetljene, sa fiksiranim stolicama i preko noći čist madrac i posteljina*
- 14. Pristojni uslovi za održavanje lične higijene*
- 15. Hrana u prikladno vrijeme sa jednim punim obrokom svaki dan*
- 16. Standard za jednu osobu je 7 m² sa 2 ili više metara od zida do zida, 2,5 m visina stropa*

17. Iz prostorija gdje boravi pritvoreno lice, trebaju biti otklonjena sredstva koja mogu biti korištena za pretnje i udaranje privorenih lica (razni predmeti, motke, oružje, kablovi i sl)
18. Posebno treba biti zabranjeno stavljanje poveza na oči, a koje se primjenjuje u slučajevima zlostavljanja pritvorenika, da pritvoreno lice ne bi moglo prepoznati i identifikovati policijskog službenika
19. Preporuke Evropskog komiteta su postojanje nezavisnog mehanizma za ispitivanje žalbi pritvorenika, kao i najavljene i nenajavljene posjete inspekcija ovim prostorijama radi utvrđivanja stanja oko postupanja sa pritvorenicima
20. Sudije bi bile obavezne da provjere sve tvrdnje i informacije oko zlostavljanja pritvorenika radi utvrđivanja činjenica

1.2.3. Maloljetna lica u pritvoru

Policija je prva karika u sistemu maloljetničkog pravosuđa, te je veoma važan prvi kontakt da bude profesionalan i odgovarajući.

Maloljetna lica mjeru pritvora izdržavaju odvojena od punoljetnih lica.

Za vrijeme boravka maloljetnih lica u pritvoru, postoji mogućnost od tzv. „kriminalnog inficiranja“, u vrijeme očekivanog suđenja. Iz tog razloga alternativne mjere su one o čemu konstatno treba razmišljati i imati na umu šta je korisnije tj. unapređenje dobrobiti maloljetnika, o čemu govori sljedeće pravilo:

14.2. Postupak će biti u skladu sa najboljim interesima maloljetnika i biće vođen u atmosferi razumijevanja, što će obezbjediti maloljetniku da u njemu učestvuje i da se slobodno izrazi.

Kada je pritvor vezan za maloljetna lica potrebno je da službenici policije budu posebno obučeni u radu sa maloljetnicima, o čemu govori sljedeće pravilo:

12.1. Službenici policije koji se često ili isključivo bave maloljetnicima ili koji su prevashodno angažovani na sprječavanju maloljetničkog kriminala biće posebno upućeni i obučeni kako bi na najbolji način obavljali svoje funkcije

13.1. Pritvor u očekivanju suđenja koristiće se samo kao posljednje sredstvo i u najkraćem mogućem trajanju

13.3. Maloljetnici u pritvoru imaju sva prava i garancije iz Standardnih minimalnih pravila⁷¹.

Kada su u pitanju maloljetna lica, često se u praksi susrećemo sa problemima kod izricanja mjere pritvora; prije svega previše se često koristi, a stiče se dojam da se primjena blažih mjera ne razmatra. Drugi problem predstavljaju uslovi u kojima maloljetnici borave, kada im je određen pritvor⁷².

⁷¹ Standardna minimalna pravila UN za maloljetničko prestupništvo (Pekinška pravila)

⁷² Odjel za ljudska prava Misije OEES-a u BiH

Pravilo 13.2 Pekinških pravila, propisuje da će se pritvorska mjera izreći samo u krajnoj nuždi i na najkraće vrijeme. Uvijek kada to bude moguće, pritvor će biti zamijenjen alternativnim mjerama, kao što je strogi nadzor, pojačana briga ili smještanje u drugu porodicu ili obrazovnu ustanovu ili odgojni dom.

Pravilo 13.4. Pekinških pravila, propisuje: Maloljetnici će u pritvoru biti odvojeni od odraslih i bit će pritvoreni u odvojenoj ustanovi ili u zasebnom dijelu ustanove u kojoj se nalaze i odrasli zatvorenici.

Član 10.2.b, Međunarodnog pakta o građanskim političkim pravima, propisano je da maloljetnici borave odvojeno u pritvoru od odraslih osoba.

Ono što je važno kada su maloljetna lica u pitanju je iznaći mogućnost alternativnih oblika smještaja, kao što su:

- *maloljetno lice smjestiti u odgojnu ustanovu tipa prihvatilišta, tokom pripremnog postupka*
- *stavljanje pod nadzor ustanove sa stručnim osobljem*
- *stavljanje u drugu porodicu koja ima iskustva sa udomljenjem djece ovog uzrasta*
- *izricanje mjere zabrane koje predstavljaju zamjenu za pritvor*

Pritvorska odjeljenja su zatvorenog tipa.

Ispitivanje osumnjičenika za krivična djela treba biti u cilju dobivanja tačnih i pouzdanih informacija radi otkrivanja istine o pitanjima koja su predmet istrage, a ne dobivanje priznanja od nekoga koga službene osobe unaprijed smatraju krivim.

Negativni utisci Komiteta prilikom posjeta zavoda i na kojima treba raditi u cilju poboljšanja su:

- *Prostorije za ispitivanje obojene u crno*
- *Svjetiljke usmjerene na sjedalo gdje sjedi ispitanik*
- *Ispitivač ne smije imati dominantan položaj nad ispitanikom*
- *Stavljanje poveza preko očiju – psihološko zlostavljanje i da se ne mogu identificirati osobe koje ih zlostavljaju*
- *Sumnjivi predmeti kao što su drveni štapovi, drške metle, palice za baseball, metalne šipke, dijelovi debelog električnog kabla, lažno oružje ili noževi (policija navodi da su ti predmeti oduzeti od osumnjičenika) a stvarni predmeti trebaju biti označeni kao dokazna sredstva.*

Uloga sudske i državno – advokatske komore vlasti je izuzetno važna u suzbijanju policijskog zlostavljanja.

Sve osobe za koje je predloženo upućivanje u zatvor moraju biti fizički izvedene što prije pred sudiju, mada još uvijek ima zemalja gdje se ovo ne događa. Osumnjičenik pri tome može uložiti prigovor a sudija može primijetiti opće stanje tj. naznake o zlostavljanju (vidljive ozljede, opći izgled ili ponašanje osobe). Ako osumnjičeni iznese navode o povredama sudija mora zabilježiti takve navode, odmah narediti ljekarski pregled i poduzeti korake kako bi se navodi istražili. Komitet primjećuje da sistem pozivanja nije adekvatan tako da se na nasilje među zatvorenicima neće pravodobno reagovati.

Zaključak, inspekcija policijskih ustanova od strane neovisnog tijela može dati važan doprinos sprječavanju zlostavljanja osoba koje drži policija i pomoći da se osiguraju zadovoljavajući uslovi pritvora.

Osnov rada vezan za lica koja se nalaze u pritvoru je poštivanja ljudskih prava:

- Obavješćavanje i sistemsko informisanje svih zadržanih lica i pritvorenih o razlozima hapšenja, njihovom statusu
- Izvođenje pred sudsku ili drugu nadležnu vlast u najkraćem roku
- Iznalaženje mogućnosti zamjene za pritvor
- Minimalno trajanje pritvora
- Odvajanje pritvorenih lica po kategorijama (potrebno je pokloniti posebnu pažnju onim licima koja su predhodno bila pritvorena na osnovu naređenja koja su izdata na osnovu vanrednog stanja a prelaze u druge oblike pritvora)
- Pravo na branioca
- Zabrana torture i nehumanog postupanja
- Odgovarajući fizički uslovi u pritvoru (uglavnom na našem području uslovi nisu adekvatni, osim za boravak od nekoliko sati, za duži boravak nisu adekvatni uslovi, naročito za boravak preko noći)
- Zakonom uređena upotreba disciplinskih mjera i sredstava prinude (optužbe ili indikacija za mučenja ili zlostavljanja je potrebno provjeravati po hitnom postupku, ozbiljno istražena uz sprovođenje odgovarajućeg disciplinskog i/ili krivičnog postupka protiv službenog lica)
- Pravo na intelektualni razvoj i upražnjavanje religije
- Obavezan i efikasan nadzor nad pritvorskim ustanovama
- Pravično suđenje
- Obavezno sudsko preispitivanje pritvora
- Administrativni pritvor - primjena u izuzetnim slučajevima, do granice zabrane
- Posebna pravila za maloljetnike
- Implementacija međunarodnih standarda u nacionalno zakonodavstvo je obavezna

Zaštitne klauzule⁷³

- *Komunikacija službenim licima sa zadržanim, pritvorenim licima treba da bude na transparentan način (obezbjeđivanjem adekvatnog evidentiranja i izdavanja potvrda o prijemu žalbi na pritvaranje, da ne postoji vremenska ograničenja u pogledu prava lica da se žale i da se po svim žalbama odlučuje i odluka saopštava podnosiocu u roku najčešće 24 h, pritužbi i dr. u cilju obezbjeđivanja nezavisnog mehanizma zaštite prava ovih lica.*
- *Obezbjeđivanje uslova u ovim ustanovama da važeća pravila za određivanje zadržavanja lica, pritvaranje ne ovise od individualnih odluka zatvorske uprave, je dovodi do nejednakih mogućnosti i ostvarenja prava, bez obzira o čemu je riječ (npr. mogućnost komuniciranja sa advokatom ili porodicom i sl.)*

Poštivanje prava pritvorenika je neophodna pratiti, kako od strane neovisne komisije, obdusmena, Kancelarije visokog komesara UN za ljudska prava, Misije OEBS –a, Komitet protiv mučenja, Međunarodnog crvenog križa/krsta i dr.

1.3. Određivanje pritvora

Trajanje pritvora regulisano je ZKP, KZ države u kojoj se primjenjuje.

Za određivanje pritvora postoje opća pravila, i određuje se samo ako se svrha radi koje je pritvor određen, ne može uspješno ostvariti drugom mjerom.

Trajanje pritvora mora uvijek biti svedeno na najkraće nužno vrijeme.⁷⁴

Po rješenju sudije za predhodni postupak, pritvor se određuje u trajanju od mjesec dana od dana lišenja slobode, a poslije tog roka na osnovu rješenja o produženju pritvora.

Pritvor se može odrediti, produžiti ili ukinuti i nakon potvrđivanja optužnice. U toku istrage a prije isteka roka trajanja pritvora, sudija za predhodni postupak može rješenjem ukinuti pritvor po predhodnom saslušanju tužioca.

1.3.1. Prava i slobode pritvorenika po ZKP-u

Osnovna načela prema Evropskim zatvorskim pravilima kojih se trebaju pridržavati zatvorske uprave su sljedeća:

- 1. lišavanje slobode treba sprovesti u fizičkim i moralnim uslovima koji osiguravaju poštivanje ljudskog dostojanstva i u skladu sa ovim pravilima (položaj optuženika u pritvoru i ono kojem nije određen pritvor se razlikuje bez obzira što jednog i drugog štiti pretpostavka nevinosti),*

---

⁷³ Resanović, A., Jovašević, D: *Pritvor u Jugoslaviji i međunarodni standardi*, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 2001, str.40

⁷⁴ *Zakon o krivičnom postupku, Republike Srbije, čl.173*

2. *pravila treba primjenjivati nepristrasno,*
3. *postupanje sa pritvorenicima mora biti takvo da se ne ugrozi njihovo zdravlje i samopoštivanje,*
4. *redovni nadzor nad kaznenim ustanovama i službama trebaju sprovoditi kvalifikovani i iskusni inspektori,*
5. *zaštita ličnih prava pritvorenika, osiguranjem provođenja nadzora od strane sudske vlasti,*
6. *pravila trebaju biti na raspolaganju zatvorskom osoblju, prevedena na službeni jezik države,*
7. *pravila trebaju biti i na raspolaganju pritvorenicima.*

Izvršenje mjere pritvora prema ZKP BiH⁷⁵, se treba primijeniti :

- 1) *na način da se ne vrijeđa osobu i dostojanstvo pritvorenika. Ovlaštene osobe sudske policije i straže, ustanove pri izvršavanju pritvora smiju upotrebiti prinudna sredstva samo u slučajevima određenim zakonom,*
- 2) *prava i slobode pritvorenika mogu biti ograničeni samo u mjeri potrebnoj da se ostvari svrha radi koje je određen pritvor, spriječi bjekstvo pritvorenika, spriječi činjenje krivičnog djela i otkloni opasnost po život i zdravlje,*
- 3) *uprava ustanove prikuplja, obrađuje i pohranjuje podatke o pritvorenicima koji se odnose na identitet pritvorenika i njihovo psihofizičko stanje, trajanje, produženje i ukidanje pritvora, rad pritvorenika, ponašanje pritvorenika i izrečene disciplinske mjere i sl.*

Položaj optuženog lica koje se nalazi u pritvoru se razlikuje od položaja optuženog lica kome nije određen pritvor, bez obzira što i jedno i drugo štiti pretpostavka nevinosti.

Pritvoreno lice ima pravo na neprekidni odmor od osam sati i kretanje po slobodnom zraku najmanje dva sata.

Pritvorenik smije kod sebe imati predmete za ličnu upotrebu, higijenske potrepštine, o svom trošku nabavljati knjige, novine i drugu štampu; ima pravo na posjete (za strane državljane, posjete diplomatskih i konzularnih predstavnika), prepisku, telefonske razgovore, osim u slučaju da sudija za predhodni postupak donese odluku o zabrani zbog štetnosti na tok postupka i td.

Smještaj pritvoreniika treba biti odgovarajući (veličina prostora, zdravstvenohigijenski uslovi i nemiješanje sa licima koja, po bilo kojoj osnovi, mogu imati loš uticaj).

---

⁷⁵ *Komentari zakona o krivičnom postupku BiH, 2005, str.459*

Pritvorenik ima pravo na nesmetane veze s braniteljem⁷⁶.

Stupajući u pritvor, lice nije lišeno svih prava, dužnosti i obaveza. Zakonom i Pravilnikom o kućnom redu u zavodima za izdržavanje pritvora su određena prava i obaveze pritvorenika.

Tako su zagaranтовани kontakti pritvorenika sa drugim licima (branilac, ljekar, sveštenik i dr); posjete dopisivanje i primanje pošiljki uz saglasnost i nadzor organa koji vodi postupak (pošiljke mogu biti pismene, paketi i novac); izvođenje, sprovođenje i rad pritvorenika, ukoliko je za to izdao nalog organ koji vodi postupak; ponašanje pritvorenika, propisano je Pravilnikom (ako su pritvorenici u posebnim prostorijama nije im dozvoljeno uspostavljanju kontakata itd); disciplinske mjere prema pritvorenicima – ukoliko pritvorenik postupi suprotno od odredbe koja je propisana pravilnikom o kućnom redu zavoda, ili postupi suprotno naredbi upravnika i drugih ovlašćenih lica, čini disciplinski postupak za koji mu se mogu izreći disciplinske mjere: ukor; ograničenje ili zabrana primanja paketa do tri mjeseca; oduzimanje dodijeljenih posebnih prava; ograničenje ili zabrana raspolaganja novcem u zavodu do tri mjeseca; upućivanje u samicu u slobodno vrijeme ili tokom cijelog dana i noći.⁷⁷

2. MEĐUNARODNI INSTRUMENTI KOJIMA JE TRETIRAN PRITVOR

Pritvor je regulisan pravnim međunarodnim instrumentima kao i domaćim zakonodavstvima svake države, institutom obdusmena⁷⁸. Značajno je pomenuti slijedeća:

Univerzalna deklaracija UN o ljudskim pravima⁷⁹, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (kada je pritvor u pitanju u Međunarodnom paktu, decidno su navedene stavke vezano za ljudska prava i slobode)⁸⁰, su međunarodni standardi o pritvoru⁸¹, ⁸²Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda,⁸³

---

⁷⁶ Ibid, str.466

⁷⁷ Čimburović, Lj.: Pristupstvo okrivljenog u krivičnom postupku, poseban osvrt na pritvor, Beograd, 2008, str.125

⁷⁸ Obdusman, kao državni organ koga stvara zakonodavno tijelo je neovisan od izvršne vlasti. Značajno bi bilo za naše prostore uvođenje zatvorske obdusmenosti, koji bi nepristrasno vršio nadzor nad zakonitošću krivičnog procesne mjere pritvora, izvršenja kazne zatvora. Iskustva su pozitivna iz uređenih sistema sankcija (Kanada, SAD, Sjeverna Irska, Velika Britanija, Australija i dr).

⁷⁹ Univerzalna deklaracija je usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine UN 217 (III) od 10. decembra 1948. ne podliježe ratifikaciji jer je konvencija, a ne međunarodni ugovor.

⁸⁰ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima je usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikovanje i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine UN 2200 (XXI) od 16. decembra 1966. godine a stupio je na snagu 23. marta 1976. godine; ovo je međunarodni ugovor i podliježe ratifikaciji od strane država što znači pravno obavezujući je za razliku od instrumenata koji su usvojeni rezolucijom, nisu međunarodni ugovori što znači ne podliježu ratifikaciji. Obzirom na sve ono što daju kao pozitivno u svojoj proklamaciji, dio su međunarodnog običajnog prava i države bi trebalo da ih primjenjuju.

⁸¹ Ovim međunarodnim instrumentima su zabranjeni samovoljna hapšenja kao i tortura, utvrđeno je pravo na pravično suđenje, zagaranтована pretpostavka nevinosti i dr.

Evropska konvencija o sprečavanju torture i nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (najvažniji dokument koji zabranjuje torturu nad pritvorenim i zatvorenim licima, govori o specijalnom sistemu nadzora, istraga o kršenju odredaba Konvencije⁸⁴, čiji su prvenstveni naponi okrenuti na sprečavanju povreda ljudskih prava⁸⁵, Konvencija o pravima djeteta⁸⁶, Evropska zatvorska pravila; Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenima⁸⁷; Osnovni principi o položaju zatvorenika⁸⁸; Kodeks ponašanja osoba odgovornih za primjenu zakona⁸⁹; Skup minimalnih pravila o primjeni prava nad maloljetnicima (tzv.Pekinška pravila)⁹⁰; Skup minimalnih pravila o ne-pritvorskim mjerama (tzv.Tokijska pravila)⁹¹ Skup principa za zaštitu lica koja se nalaze u pritvoru ili zatvoru⁹²; Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe vlasti⁹³; Osnovni principi o upotrebi sile i vatrenog oružja od strane službenika odgovornih za primjenu zakona⁹⁴ Standardi CPT-a; Deklaracija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena i dr. Formiranje stalnog Evropskog suda za ljudska prava data je mogućnost zaštite ljudskih prava ustanovljenih Konvencijom,⁹⁵ Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka.⁹⁶

⁸² Zabranjeno samovoljno hapšenje, torture, a prvi put je utvrđeno pravo na pravično suđenje i podnošenje žalbe na osuđujuću presudu, i zagarantovana pretpostavka nevinosti u odnosu na lica koja su optužena za neko krivično djelo.

⁸³ Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, potpisana 4.novembra 1950.godine u Rimu od strane 13 država članica Savjeta Evrope, a stupila je na snagu 3.septembra 1953.godine; konvencija je inspirisana Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima (1948)

⁸⁴ Evropska konvencija protiv torture i drugih svirepih, nehumanih kazni i postupaka je usvojena i otvorena za potpisivanje, ratifikovanje i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine UN br.39/46 od 10.decembra 1984.godine, sačinjena 26.novembra 1987.godine, a nakon sedme ratifikacije stupila na snagu, 1.02.1989.godine.

⁸⁵ Veković, V.: Zabrana mučenja, Beograd, 2005, str.114

⁸⁶ Konvencija o pravima djeteta je usvojena i otvorena za potpisivanje, ratifikovanje i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine UN br.44/25 od 20.novembra 1989.godine, stupila na snagu 2.septembra 1990.godine

⁸⁷ Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenima, usvojena na Prvom kongresu UN za prevenciju kriminaliteta i postupanje sa prestupnicima, Ženeva, 1955.godine, potvrđena od Ekonomskog i socijalnog savjeta rezolucijama br.663/XXIV od 31.jula 1957 i br.2076(LXII) od 13.maja 1977.godine. ne podliježe ratifikaciji jer nije međunarodni ugovor.

⁸⁸ Osnovni principi o položaju zatvorenika, usvojeni i proglašeni rezolucijom Generalne skupštine UN, br.45/111 od 14.decembra 1990.godine

⁸⁹ Kodeks ponašanja osoba odgovornih za primjenu zakona, usvojen i proglašen rezolucijom Generalne skupštine UN, br.34/169 od 17.decembra 1979.godine; ne podliježe ratifikaciji jer nije međunarodni ugovor.

⁹⁰ Skup minimalnih pravila o primjeni prava nad maloljetnicima (tzv.Pekinška pravila), usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine UN br.40/33 od 29.novembra 1985.godine.

⁹¹ Skup minimalnih pravila o nepritivorskim mjerama (tzv.Tokijska pravila), usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine UN br.45/110 od 14.decembra 1990.godine.

⁹² Skup principa za zaštitu lica koja se nalaze u pritvoru ili zatvoru, usvojenih i proglašenih rezolucijom Generalne skupštine UN br.43/173 od 9.decembra 1988.godine.

⁹³ Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe vlasti, usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine UN br.40/34 od 29.septembra 1985.godine, ne podliježe ratifikaciji, jer nije međunarodni ugovor.

⁹⁴ Osnovni principi o upotrebi sile i vatrenog oružja od strane službenika odgovornih za primjenu zakona, usvojeni na IX Kongresu UN o prevenciji kriminaliteta i postupanju sa prestupnicima, 7.novembra 1990.godine.

⁹⁵ Stalni Evropski sud sa sjedištem u Strazburu, otpočeo sa radom 1.novembra 1998.godine, Protokolom broj 14 se reformiše sud. U svakoj fazi ispitivanja predstavki, Sud može da vrši istragu ili drugu radnju van svog sjedišta. Stupanjem u članstvo Savjeta Evrope, države automatski prihvataju

*Pritvor se tretira i drugim međunarodnim instrumentima*⁹⁷.

Tokom boravka u pritvoru ili zatvoru su evidentne pojave zloupotrebe ovlašćenja službenih lica, ograničavanju ili onemogućavanju korišćenja zagarantovanih ljudskih prava.

Odredbe koje se odnose na zloupotrebu ovlašćenja službenih lica se mogu uslovno svrstati u šest grupa standarda:

- 1. standardi o alternativama pritvoru,*
- 2. standardi o torturi*⁹⁸,
- 3. standardi o zatvorskim uslovima,*
- 4. standardi o ulozi sudstva i advokata,*
- 5. standardi o nestancima lica i samovoljnim pogubljenjima,*
- 6. standardi o zaštiti maloljetnika.*⁹⁹

Standardima o torturi bavi se veliki broj međunarodnih instrumenata koji sankcionišu torturu i slične oblike svirepog i nehumanog postupanja nad pritvorenim licem, koji najčešće dolaze u slučajevima iznuđivanja priznanja da je učinilo krivično djelo ili pružilo informacije, zastrašilo i sl).

Standardi o zatvorskim pravilima, regulišu obaveze zatvorskih uprava na postupanje prema dokumentima UN Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima. Važan doprinos u poboljšanju uslova pruža Komisija UN za ljudska prava, a posebno Evropski sud za ljudska prava. Poseban segment načela o pritvoru u međunarodnim instrumentima je nastojanje poštivanja načela

---

obaveznu nadležnost Suda. Evropski sud ne predstavlja višu instancu u odnosu na domaće sudove. On ispituje konkretne predstavke, da bi ustanovio da li je prekršeno neko pravo iz Konvencije ili protokola uz nju, i donio odluku o pravičnoj naknadi za pričinjenu materijalnu i nematerijalnu štetu. Presude suda su pravosnažne i izvršne. Sud se sastoji od onoliko sudija koliko ima visokih strana ugovornica, a koji rade u ličnom svojstvu i ne zastupaju državu.

⁹⁶ *Veković, V.: Zabrana mučenja, Beograd, 2005, str. 116 „Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, osnovan 1990, i od samog početka je razvio vrlo intenzivnu aktivnost na realizaciji periodičnih i ad hoc posjeta licima lišenim slobode, kako bi ispitao kako se prema njima postupa i ukoliko je potrebno, svojim preporukama povećao njihovu zaštitu od mučenja ili ponižavajućih kazni ili postupaka“*

⁹⁷ *Pored Evropske Konvencije o ljudskim pravima, usvojena su druga dokumenta, npr. Preporuka R 971 (1983.) o zaštiti zatvorenika od mučenja i svirepih, nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka; Preporuka R (87) 3 o Evropskim zatvorskim pravilima; Preporuka R (2001.) 10 o Evropskom kodeksu policijske etike*

⁹⁸ *Posebno definisana i tretirana u Konvencija UN protiv torture i drugih svirepih, nehumanih i ponižavajućih kazni i postupaka; čl. 1. „tortura“ označava svaki akt kojim se jednom licu namjerno nanosi boli ili teške fizičke ili mentalne patnje u cilju dobijanja od njega ili nekog trećeg lica obavještenja ili priznanja ili njegova kažnjavanja za djelo koje je to ili neko treće lice izvršilo ili za čije izvršenje je osumnjičeno, zastrašivanja tog lica ili vršenje pritiska na neko treće lice ili iz bilo kojeg drugog razloga zasnovanog na bilo kom obliku diskriminacije ako taj bol ili patnje nanosi službeno lice ili bilo koje drugo lice koje djeluje u službenom svojstvu ili na njegov podsticaj ili sa njegovim izričitim ili prećutnim pristankom. Taj član se ne odnosi na bol ili patnje koje su rezultat isključivo zakonitih sankcija, neodvojivih od tih sankcija ili koje te sankcije prouzrokuju.*

⁹⁹ *Resanović, A., Jovašević, d.: Pritvor, Beograd, 2001, str. 18*

jednakosti¹⁰⁰, uređeno hapšenje u skladu sa zakonom, po mogućnosti, pod kontrolom suda.

Kada su u pitanju pritvorenici iz različitih razloga se stvara zabuna, pa se te osobe različito posmatraju i nazivaju: lica pod istragom, osobe kojima se sudi, osobe koje čekaju na suđenje ili osobe u istražnom zatvoru. Da bi bolje razumjeli o čemu se, zapravo, radi, jednostavnije je te osobe posmatrati kao pritvorenike.

Život, boravak na kraće ili duže vrijeme u KPZ-a je veoma složeno, posebno za ona lica koja su pritvorenici prvi put, jer su oni veoma osjetljivi, ranjivi. Pritvorenici su izolovani, sa ograničenjima za fizičke vježbe, posjete, kontakte sa porodicom i prijateljima, nemogućnošću kretanja izvan pritvorske jedinice, minimalnim kontaktima sa drugima, a susreću se i sa drugim nepogodnostima. Dok pritvor traje, traje neizvjesnost, iščekivanje kod optuženih lica koje se svakodnevno produžava, a opterećenje je utoliko veće zbog mogućnosti da se pritvor može produžavati iznova, sve dok ne nastupi zastara.

U nekim KPZ-a kada su u pitanju pritvorenici, često se radi o velikom broju lica, koji nisu još uvijek osuđena. Taj procenat u nekim zemljama odnosi više od polovine populacije koja se nalaze u KPZ-a.

Obzirom da sloboda nema cijenu, nezakonito lišavanje slobode se u principu ne može nadoknaditi. Ona se može djelimično nadoknaditi novčano i drugim mehanizmima (oštećeno lice ima pravo tražiti od suda objavljivanje saopćenja o neosnovanom lišenju slobode putem sredstava informiranja ukoliko je i hapšenje prikazivano u njima).

---

¹⁰⁰ Načelo jednakosti ne odnosi se direktno i samo na pritvor već predstavlja načelo univerzalnog karaktera i značaja.

Drugo poglavlje

IZVRŠENJE KAZNE LIŠENJA SLOBODE

KAZNA ZATVORA

Krivične sankcije se izvršavaju u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija (zatvor za odrasle, maloljetnički zatvor, mjere sigurnosti obaveznog liječenja i čuvanja, alkoholičara i ovisnika, odgojne mjere i dr).

Članom 65.iz „Skupa minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima” se određuje cilj pritvaranja : „Postupanje sa licima osuđenim na kaznu ili mjeru lišenja slobode treba da ima za cilj u granicama u kojima trajanje osude to dopušta, da stvori kod njih volju i sposobnost koje će im omogućiti, kad budu pušteni na slobodu, da žive poštujući zakon i da zarađuju koliko im je potrebno za život. Ovo postupanje treba da bude takvo da osuđenike podstiče na samopoštivanje i na razvijanje osećanja odgovornosti.”¹⁰¹

Zatvor nije samo prostor u kojem osuđenik treba biti izoliran.

Od samoga početka izdržavanja kazne zatvora od osuđenika traži privikavanje na sredinu, upoznavanje sa kućnim redom, prilagođavanje da bi što lakše podnijeli vrijeme u zatvoru i sa što manje negativnih posljedica na osuđenika. Psihičke pripreme su neophodne u vremenu dolaska u zatvor, za vrijeme boravka u zatvoru kao i u vrijeme pred izlazak iz zatvora, tj. pripreme za vraćanje u društvenu sredinu.

Uspjeh u izvršenju kazne zatvora osuđenika ovisi će od više faktora:

- karaktera zatvorske ustanove,*
- tipa zatvorske ustanove,*
- broja lica koja se nalaze na izdržavanju kazne,*
- faze u kojoj se lice nalazi koje izdržava kaznu (početak ili kraj izvršenja kazne),*
- vrsti krivičnog djela koje je učinjeno,*
- odnos osuđenika sadrugim licima koja se nalaze na izdržavanju kazne,*
- odnos osuđenika sa odgajateljem i drugim uposlenicima,*
- odnos osuđenika sa porodicom.*

Nametnuta sredina svakom licu ponaosob diktira nove obaveze, ritam, nove vidove aktivnosti, novi način organizovanja. Činjenica da je način života organizovan svih 24 sata izaziva patnju, nervozu, nezadovoljstvo, različita osećanja koja rezultiraju osjećanjima degradacije i dr.

---

¹⁰¹ *Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima, Usvojena na prvom kongresu UN za prevenciju kriminaliteta i postupak sa prestupnicima, održanom u Ženevi 1955; ne podliježu ratifikaciji jer nisu međunarodni ugovori; potvrđena su od strane Ekonomskog i socijalnog savjeta rezolucijama br.663 C (XXIV) od 31.jula 1957. I br. 2076 (LXII) od 13.maja 1977.*

*Najčešće se sreću dvije grupe psihičkih svojstava lica u zatvorskim uslovima i to:*¹⁰²

- a) psihička svojstva ličnosti koja favorizuje zatvorska sredina su: apatija, agresivnost, bezvoljnost, brutalnost, grubost, dosada, zloba, krivokletstvo, lažljivost, lukavost, kukavičluk, netrpeljivost, nevjerstvo, podlost, razočarenje, surovost, tuga i dr.*
- b) nerijetko dolazi do ugrožavanja karakternih osobina lica kao što su naprimjer: blagost, dobrota, dostojanstvo, diskretnost, iskrenost, moralnost, odanost, plemenitost, poštenje, čovječnost, kao i osjećanje ljubavi, radosti, sreće, nježnosti i sl.*

Zatvorska sredina može da dovede u opasnost, ukoči, zaustavi i deformiše čitav niz najsuptilnijih psihičkih svojstava, koje čovjek stekao tokom života i emotivnog razvoja. Nerijetko zatvorska klima tjera čovjeka na stagnaciju i regresiju, utoliko više ukoliko je obrazovaniji ili edukovaniji u nekoj stručnoj oblasti. Mnogi zatvorenici, tokom boravka u ustanovi, prolaze kroz razna depersonalizaciona, derealizaciona ili halucinantna stanja, pogotovu za vrijeme boravka usamljenja, pri čemu traume mogu biti doživotne. Ovo dolazi do izražaja mnogo više ukoliko su zaostali tretmani adekvatne resocijalizacije. S početka izdržavanja kazne zatvora osuđenik je boravio u ćeliji, a kasnije u zajedničkom zatvoru.

Najteže psihičke posljedice imaju primarni osuđenici, nehatni učinioci krivičnih djela, akcidentni slučajevi i slučajni prestupnici, dakle, one osobe kojima kriminalitet nije navika i profesija. Te posljedice imaju odraza u emotivnoj strani ličnosti. Pored toga osuđenici su na određeni način etiketirani zatvorskom uniformom, određenim prostorom. Takva stanja utiču na emocionalnu stabilnost i duhovni život što se manifestuje u tenzijama, afektivnim stanjima, duševnoj apatiji, odsustvu volje.

Kazna zatvora je jedina kazna oduzimanja slobode koja se može izreći učiniocu krivičnoga djela. Izriče se na pune godine i mjesece. Kazna zatvora je izrečena sudskom odlukom, a svoju svrhu i cilj ostvaruje tek njenim izvršenjem. Za izvršenje je potrebno da su ispunjeni uslovi: da za izvršenje ne postoje zakonske smetnje i da je presuda pravosnažna.

U cilju zaštite prava osuđenika u izvršenju kazne zatvora neophodno je poštivanje ljudskih prava, tj. da se to lice lišava prava ili se ograničava u pravu samo u granicama nužnog za izvršenje krivičnih sankcija.

*Kada se lice upućuje u ustanovu za izvršenje krivičnih sankcija, neophodno je napraviti određene procjene tog lica, koje su neohodne radi profesionalnog odnosa u odlučivanju kod korištenja pogodnosti i drugih razloga.*¹⁰³

¹⁰² Krivokapić, V., Čimburović, Lj.: Penološka kriminalistika, Beograd, 2009, str.93

¹⁰³ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera (Sl.glasnik BiH, 13/05, čl.140a), Procjena rizika: (1) Prilikom prvog prijema, kao i prilikom odlučivanja o pogodnostima van zavoda, svaki zatvorenik treba biti procijenjen kako bi se ustanovilo: a) veličina rizika za zajednicu u slučaju bijega zatvorenika, b) vjerovatnost da će takvo lice pokušati pobjeći ili samo ili uz pomoć izvana. (2) Klasifikacija sigurnosti treba se neprestano ispitivati tokom cijelog vremena izdržavanja kazne zatvora I, shodno procijenjenom stepenu rizika sigurnosnih uslova, donijeti odgovarajuću odluku o

S obzirom na savremene penološke tendencije kao ciljevi koje provodi formalno osoblje, izdvojili su se¹⁰⁴:

1. *Inkapacitacija je čuvanje kriminalaca van opticaja. To se objašnjava okolnošću da su kriminalci bezopasni i sigurni. Tzv. nova penologija zahtijeva da se označe grupe visokog rizika i da se za njih gradi sistem kojeg nazivaju „zaštitnim kontinuumom“. Najopasniji kriminalci bi bili smješteni u maksimalno zatvorenim zatvorima sa najskupljom opremom i brojnim osobljem, a za lakše kriminalce moguć je uslovni otpust (probacija), jer su nosioci manjeg rizika. Na taj način bi se uspjela realizirati „promjena rasporeda prestupnika u društvu“, jer je „popravljanje“ dovedeno u pitanje, a cilj postaje upravljanje nekom socijalnom skupinom koja predstavlja društveni rizik.*
2. *Popravljanje je postupak koji je usmjeren na otklanjanje onih osobina zatvorenika, zbog kojih je došao u zatvor. U teoriji je pojam prevaziđen, ali je vrlo dinamičan u zatvorskoj praksi. Nešto je bilo „pokvareno“ i to treba popravljati (npr. alkoholizam ili narkomanske navike). Formalno osoblje i zatvorenici ga često upotrebljavaju kao argumentaciju za objektivnu procjenu. Zatvorenici ga najčešće upotrebljavaju u molbama za uslovni otpust i nabrajaju u čemu su se popravili (kajem se, znam šta je dobro, a šta je loše, obećavam da neću više činiti krivična djela, itd). Koliko je ovo upitno, najbolje je izrazio jedan zatvorenik svojom molbom za uslovni otpust napisavši samo: „Hoću kući“, jer je znao da je uslovni otpust stvar datuma, a ne popravljanja.*
3. *Reedukacija (preodgoj) je ponovno usvajanje socijalno poželjnih obrazaca vladanja. U socijalnom iskustvu došlo je do poremećaja i to iskustvo treba reformirati.*
4. *Rehabilitacija je dovođenje zatvorenika u stanje prije nego se desilo krivično djelo. U pravnom smislu znači brisanje osude i uspostavlja se status nekažnjivosti.*
5. *Reintegracija je ponovno uklapanje zatvorenika u socijalnu sredinu. Problem sredine je bitan za nastanak kriminalne karijere, te je ovaj proces uzaludan ako se zatvorenik vraća u kriminalno inficiranu okolinu.*
6. *Resocijalizacija u sociološkom smislu znači ponovno područjavanje, ponovno uklapanje u društvo. Ako je naglasak na društvu u smislu globalnog društva, i bez procjenjenih konotacija (uspješno ili neuspješno uklapanje u društvo), termin je prihvatljiv. Polazi se od ključne činjenice da izdržavanje kazne znači izolaciju od društva u širem smislu, gubitak nekih društvenih funkcija, prava i obaveza. Ako se, međutim, tretira tretmanski pristup, resocijalizacija bi značila „uspješan povratak“, pri čemu se otvara niz pitanja svrhe izvršenja kazne i*

---

odobravanju ili ne odobravanju pogodnosti. (3) Procjena rizika bjekstva - sigurnosnih uslova, najmanje uključuje: a) prijetnju javnosti - zajednici u slučaju da zatvorenik pobjegne, b) prethodno ponašanje, pokušaj bjekstva, ranije lišavanje slobode po potjernici, c) pristup vanjskoj pomoći, d) ranija osuđivanost, e) lične i porodične prilike, f) raniji boravak van područja BiH, sklonost stalnim putovanjima tj. kretanju iz mjesta u mjesto ili često mijenjanje mjesta prebivališta, odnosno boravišta, g) lično učešće u ostvarivanju programa tretmana, h) priroda krivičnog djela zbog kojeg je zatvorenik osuđen, i) način, pobude i posljedice izvršenog krivičnog djela, j) stav prema žrtvi, k) dužina izrečene kazne zatvora, l) moguća prijetnja drugim zatvorenicima, m) kao i druge okolnosti koje mogu biti značajne za procjenu sigurnosnog rizika.

¹⁰⁴ Šabani, A.: Sociologija zatvoreničkog društva, Sarajevo, 2005, str. 117-119

tretmanskog koncepta uopće. Antropolozi termin upotrebljavaju u značenju „promjene koncepta“ ili rearanžiranja“ elemenata primarne i sekundarne socijalizacije, pri čemu pod tim podrazumijevaju svaku životnu situaciju u kojoj se aktualnim društvenim okolnostima potrebno prilagoditi na neki novi, djelatan način. Sa stanovišta zatvorenika, on bi promijenio svoj odnos prema okolini tako da ne čini više kriminalna djela. Ovo obuhvaća „tretman“ ili „liječenje“, ne obuhvaća nikakve postupke „popravljanja“, znači jednostavno život na neki novi način. Pojam se upotrebljava i sinonimno, kao „popravljanje“, i u praksi, pod resocijalizacijom, zapravo, se podrazumijeva niz mjera i postupaka koje formalno osoblje provodi nad zatvorenikom, kako bi se „vratio na ispravan put“. Čini se da je ovaj tretman najprihvatljiviji. On je sasvim opravdan, jer je riječ o procesu prilagođavanja, dakle, o procesu u kojem se zatvorenik usklađuje s okolinom ili usmjerava funkcioniranje sebe prema sistemu.

7. Restitucija znači povrat nanesene štete. Ovaj termin ponovno dobija na značenju kroz tzv. alternativne kazne, koje se u nekim zemljama (Skandinavija) razvijaju u velikom opsegu i za niz krivičnih djela. Tako npr. učinioci krvnih delikata dobijaju obavezu izdržavanja djece oštećenog ili obavezu rada u nekoj od humanitarnih ustanova (u domovima za hendikepiranu djecu, domovima starih, zdravstvenih ustanova ili u komunalnim službama).
8. Socijalna rehabilitacija je proces i niz mjera koje su usmjerene na naknadu štete socijalnom statusu, odnosno provedba takvih postupaka kojima bi se zatvorenik (ili bivši zatvorenik, dakle u postpenalnom periodu) trebao dovesti u stanje ravnoteže. Radikalni kriminolozi poriču socijalnu rehabilitaciju zatvorenika. Oni smatraju da je potrebno rehabilitirati društvo da ne izaziva uslove i okolnosti kriminalnog ponašanja.

1. KATEGORIZACIJA KAZNENOPOPRAVNIH ZAVODA

Postoji dva tipa kategorizacije KPZ-a:

1. Horizontalna (po objektivnim kriterijima, tipologiji prestupnika, stepenu sigurnosti i obezbjeđenja zavoda i visine izdržavane kazne),
2. Vertikalna (određena kriterijumima psihičkih svojstava i mogućnostima primjene tretmana).

Kategorizacija kaznenopopravnih ustanova prema preporuci Standardnih minimalnih pravila i evropskih zatvorskih pravila mogu se razvrstati prema sledećim kriterijumima:

- Polu: opće usvojeno načelo je da muškarci i žene odvojeno izdržavaju kazne tako što su smešteni u odvojenim ustanovama ili u izolovanim odeljenjima istog doma,
- Uzrastu osuđenika: odvajaju se maloletni od punoletnih lica,

- *Statusu lica lišenog slobode: osuđena lica smeštena su odvojeno od neosuđenih (lica u pritvoru),¹⁰⁵*
- *Dužini kazne: dijele se na kaznenopopravne zavode (obično se radi o lakšim i kraćim kaznama, a izdržavaju se u posebnim ustanovama ili odvojenim odeljenjima), i zatvore (karakterišu ih duže i teže kazne),*
- *Zdravstvenom stanju lica: tjelesno i duševno bolesna lica smeštaju se odvojeno od ostalih (za izvršenje mjera bezbjednosti obaveznog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi i obaveznog liječenja alkoholičara, ovisnika o drogama i dr.),*
- *Prema nadležnosti, postoje: lokalni, okružni, federalni, državni zatvori,*
- *Povratu: povratnici se zatvaraju odvojeno od ostale osuđeničke populacije.*

U situaciji kada je pravosnažna sudska odluka o mjeri pritvora ili sudska odluka o kazni zatvora, krivično odjeljenje nadležnog suda pristupa upućivanju tih osoba u Zavod za izvršenje krivičnih sankcija. Izvršenje krivične sankcije može početi i prije nego što je postala pravomoćna odluka, ako je zakonom posebno predviđeno.

Osuđena osoba se može, na njen zahtjev, uputiti na izdržavanje kazne zatvora i prije pravosnažnosti sudske odluke.

Kada su u pitanju lica kojima je izrečena pravosnažna sudska odluka o izricanju kazne zatvora, predsjednik suda može zatražiti od nadležnog organa da osuđenoj osobi oduzme putne ispravi da bi se obezbjedio od eventualnog bjekstva osuđene osobe.

Kriteriji za upućivanje pravomoćno osuđenih lica na izdržavanje kazne zatvora su: pol, životna dob, dužina izrečene kazne, ranije izdržavanje kazne zatvora, mjesto prebivališta odnosno boravišta osuđenog, vrste mjere bezbjednosti i vrste odgojne mjere.¹⁰⁶

Dužina kazne, takođe, je jedna od odrednica za upućivanje u određeni zavod.

Iza ovih odrednica se pristupa ocjeni ličnosti, ispitivanju njegovih karakteristika, profila, pola, starost, i dr. osobina koje su bitni za ličnost osuđenika i odluci u koji zavod pritvoreno ili osuđeno lice treba da bude upućeno (mjesto sjedišta zavoda, mjesto prebivališta ili boravišta osuđenog, tip ili vrsta zavoda, vrsta mjera sigurnosti, vrsta odgojne mjere itd).

Prema stepenu obezbeđenja i načinu postupanja sa osuđenim licima, razlikuju se sljedeći tipovi zavoda:

¹⁰⁵ v. čl. II. Evropskih zatvorskih pravila.

¹⁰⁶ Pravilnik o kriterijima za upućivanje osuđenih lica na izdržavanje kazne zatvora, čl.11 (Službeni glasnik BiH, 47/09)

- KPZ otvorenog tipa
- KPZ poluotvorenog
- KPZ zatvorenog tipa
- KPZ strogo zatvorenog tipa

1.1. KPZ otvorenog tipa

U ovim zavodima postoje intencije što više prilagođavanju života van KPZ-a.

U njima je lakša adaptacija na zavodske uslove.

U zavodima otvorenog tipa ne postoje fizičke prepreke za bjekstvo niti materijalno – tehničke prepreke za to. Boravak i način postupanja sa osuđenima je zasnovan na principu lične odgovornosti i samodisciplini osuđenika, tj. dobrovoljne discipline uz nadzor odgojitelja koji su dodijeljeni njegovoj grupi. Život u penološkoj ustanovi otvorenog tipa se zasniva na osnovama svjesne i voljne samodisciplin uz visoki stepen povjerenja između osuđenika i uposlenika ustanove, u smislu odolijevanja svim izazovima koje smanjen stepen kontrole osuđenika diktira.

Postoje i kritičari ovakvog vida zatvaranja. Oni smatraju da učinioci krivičnih djela ne zaslužuju milost već izolaciju i zatvor u pravom smislu te riječi, a to je potpuna izolacija.

Neki od argumenata onih koji zagovaraju otvoreni tip zavoda je u činjenici, da veoma mali broj lica, koji su u ovim zavodima, bježe ili na neki drugi način zloupotrebjavaju ukazano povjerenje u ovim zavodima. Kriteriji za određivanje osuđenika za izvršenje krivičnih sankcija u ovim zavodima je određen vrstama krivičnih djela, tipu učinioca, njegovim psihičkim svojstvima, njegovim mogućnostima za uspjeh u procesu resocijalizacije. Takođe, na uspjeh i rezultate rada, u ovim zavodima, utiču uposlenici, lokacija zavoda i dr.

1.1.2. KPZ poluotvorenog tipa

U ovim zavodima postoji elastični način života osuđenika. Ne postoje fizičke ni materijalno - tehničke prepreke za bjekstvo. U zavodu postoji naoružana straža, čiji je primarni zadatak održavanje reda i rada, discipline osuđenika i obezbjeđenja sigurnosti u njihovom boravku za vrijeme boravka u zavodu.

U zavod otvorenog tipa ili poluotvorenog najčešće se raspoređuju nehatni učinioci krivičnih djela, prvi put osuđeni (primarni, situacioni i slučajni izvršioc), iz razloga što bi raspodjelom u zavod zatvorenog tipa ugrozili bezbjednost ostalih

zatvorenika ili bi u vrijeme izdržavanja kazne zatvorenog tipa bitno narušili kućni red u zavodu i ne bi dali pozitivne rezultate.¹⁰⁷

Kazneni zavod otvorenog tipa zbog svoje organizacije je podložan više nadzoru javnosti u odnosu na druge tipove kaznenih zavoda. Iz razloga njegove otvorenosti, razmjene sa okolinom manja je mogućnost veće dezoorganizacije lica koja se upućuju na izdržavanje kazne zatvora.

1.1.3. KPZ zatvorenog tipa

U ovim zavodima postoji fizičko i materijalno obezbjeđenje protiv eventualnog bjekstva zatvorenika. Pored naoružane straže u ovim zavodima postoje ogradni zidovi, ogradne žice, tehnička sredstva i druga pomagala za obezbjeđenje a namijenjena su za onemogućavanje bjekstva.

Prema obilježjima koje smo istakli, zatvori zatvorenog tipa u praksi predstavljaju svoju suprotnost.

1.1.4. KPZ strogo zatvorenog tipa

U ovim zavodima postoji maksimalno obezbjeđenje, stalni nadzor, gdje zbog populacije zatvorenika postoji mogućnost bjekstva. Strogo čuvani zatvori se razlikuju od zavoda zatvorenog tipa po intenzitetu mjera objezbeđenja i načinu postupanja prema zatvorenima. Taj segment se odnosi na broj službenika obezbjeđenja pod oružjem, pojačanoj kontroli kretanja zatvorenika, prema trajanju, kontaktima i dr., savremenijoj tehničkoj opremi i td. Ovaj kriterij neki autori smatraju najznačajnijim jer je najopštiji i naročito uzima u obzir lične osobine zatvorenika.¹⁰⁸

U klasičnoj podjeli KPZ-a su kategorisani prema objektivnim kriterijumima, prema prirodi i vrsti kazne.

Prema toj podjeli možemo posmatrati:

- KPZ za prvoprestupnike,
- recidiviste,
- multirecidiviste – profesionalce,
- nehatne – slučajne krivce i maloljetnike.

---

¹⁰⁷ Jovašević, D.: Primena kazne zatvora kao sredstva državnog reagovanja na kriminalitet, Institut za kriminološka i druga istraživanja, Beograd, 2003, str. 504

¹⁰⁸ Davidović, D.: Kategorizacija kaznenopopravnih domova i klasifikacija osuđenih lica u Jugoslaviji, Beograd, 1970, str. 139.

U zavodima određenog tipa vrši se rapoređivanje prema različitim kriterijima:

Vrsti učinjenog krivičnog djela, visini izrečene kazne, dobi, zdravstvenom stanju, obrazovnom statusu, i sl

2. ADAPTACIJA NA KAZNENOPOPRAVNI ZAVOD

Sa zatvaranjem zatvoreniku se ne oduzima cio život, ali se oduzima dio života.

Početak izdržavanja kazne zatvora se računa od dana kada se zatvorenik javio u zavod ili, ukoliko nije se javio sam već je sproveden (nalazio se u bjekstvu ili se krio), od dana kada je sproveden u zavod.

Bez obzira što nastupa pravosnažnost sudske odluke, ne znači da će se toga danas i započeti sa izvršenjem mjere pritvora ili kazne zatvora, tj. može se desiti odlaganje izvršenja kazne na prijedlog osuđene osobe (ukoliko sud uvaži argumente, npr. smrtni slučaj u užoj porodici, bolest, poslovne obaveze hranioca, trudnoća i dr) i zahtjev tužioca.

Kazna je u osnovi aktivnost u suprotnosti sa drugim vrijednostima koje se njeguju. Na neki način, odlazak u zatvor je vrlo često prekid sa određenim vrijednostima koje tjeraju zatvorenika u konflikt sa drugim etičkim vrijednostima.

Penološka ustanova je u ekstremnoj suprotnosti sa civilizovanim načinom organizacije društvenog života tako da odlazak u penološku ustanovu je opasnost za civilizovanost.

Odlazak u zatvor je opasnost za asimilaciju. Porast kaznenih ustanova predstavlja ozbiljnu prijetnju idealima društvene kohezije i asimilacije u društvu. Sve dok je malo onih koji su kranje devijantni ili kriminalnog ponašanja, krivično gonjenje i kažnjavanje može da poveća koheziju u društvu uopće. Sa malom zatvorskom populacijom, o devijantnosti je moguće razmišljati kao o izuzetku.¹⁰⁹

Kaznene institucije, sa svojim arhitektonskim rešenjima (visoke zidine, rešetke i straža) simbolizuju odvojenost čovjeka od porodice, izdvojenost čovjeka iz društvene zajednice. Izolacija psihičke prirode je izražena u režimima ograničenja kretanja, komunikacije, života i boravka samo unutar određenog prostora i određenog svijeta. Lišavanje slobode ima psihološke odraze na ličnost čovjeka od početka izdržavanja kazne, kao svojevrsni šok kraja izdržavanja kazne i zavisno od režima ustanove, psihičke strukture i stabilnosti ličnosti.

Neki od zatvorenika u periodu adaptacije nastoje da se pokažu u različitom svjetlu, ističući ono što smatraju najkvalitetnijem kod sebe, podržavajući dominantne osobe uprave, podilazeći im, služe se i ponašaju se nekorektno prema neformalnim grupacijama, pokazući svoje sposobnost i nudeći usluge onih sposobnosti koje poznaju (sportske vještine, muzika i sl).

Bez obzira na velike napore zatvorskog osoblja da pomognu u što boljoj adaptaciji, sa što manje psihičkih lomova zatvorenika, sasvim sigurno da posljedice ostaju.

---

¹⁰⁹ Christie N.: Kontrola kriminaliteta kao industrija, Oslo, (izvodi iz rada prezentiranog na Konferenciji „Premostimo granice“, koju je Britansko udruženje za kriminologiju organizovalo na Univerzitetu Keele u V. Britaniji, 2002.

Zatvori su čvrsta karika koja ne prekida lanac kriminala, a u velikom stepenu ga pospješuje.

Osuđena lica ovisno od težine izrečene kazne za učinjeno krivično djelo se upućuju u zavodsku ustanovu radi izvršenja kazne ili u zavod za ispitivanje ličnosti zatvorenika.

To je prva faza eksterne klasifikacije zatvorenika i traje do 60 dana, te na prijedlog upravnika zavoda upravnik ustanove za izvršenje kazne raspoređuje zatvorenike u određenu vrstu i tip zavoda. Ovo se odnosi na zatvorenike kojima je izrečena kazna zatvora u trajanju dužem od godinu dana. Ostali zatvorenici upućuju se u zavodske ustanove u skladu sa rasporednim aktom ministra pravde (postoji i izuzetak kada od izdržavanja kazne za zatvorenika direktor Uprave za izvršenje zavodskih sankcija iz opravdanih razloga ne može promijeniti mjesto izvršenja izrečene kazne).

Druga faza eksterne klasifikacije zatvorenika predstavlja određivanje mjesta sjedišta zavodske ustanove i njene vrste, odnosno tipa.

2.1. Sigurnost u zatvoru

Kako bi se povećala sigurnost u zatvoru, predlažu se slijedeće mjere tretiranja nasilnih kažnjenika u komplikovanim situacijama¹¹⁰:

- Formirati grupe za sigurnost, za koje je potrebna visokokvalitetna tehnička oprema i konstantna profesionalna obuka,
- RMS (višenamjenska palica za sigurnost) je veoma korisna u opasnim situacijama; članovi grupe za sigurnost bi trebali biti dobro obučeni za upotrebu RMS-a u samoodbrani, ali i u savladavanju nasilnih i agresivnih zatvorenika,
- Obuka članova za sigurnost u rješavanju konflikta,
- Obezbjedivanje Taser pištolja za grupe za sigurnost; Taser smanjuje opasnost povređivanja na obje strane (i zatvorenika i osoblja zatvora); taser pomaže preuzimanju kontrole u hitnim slučajevima poput pobuna i uzimanja talaca,
- Obuka za tzv. "prvog pregovarača" u zatvorima koja će pregovarati u slučajevima uzimanja talaca; upošljavanje ovih grupa je potrebno u situacijama kada prestupnici koriste fizički i psihički pritisak u sličnim situacijama ozbiljnih nasilnih zločina, u kojima pregovaranje može imati smisla i ima prioritet nad drugim interventnim mjerama,
- Pravila tretiranja posebnih slučajeva, poput štrajka,
- Obezbjedivanje suzavaca (pepper spray) kompletnom zatvorskom osoblju za samoodbranu,
- Obezbjedivanje gumenih pendreka zatvorskoj/sudskoj policiji za samoodbranu; gumeni pendrek treba biti ispod uniforme,
- Gumene rukavice za zatvorsku/sudsku policiju, za odbranu od infekcija i povreda; dodatne kevlon rukavice za grupe za sigurnost,

---

¹¹⁰ *Twinning light projekat, projekat podrška reformi upravljanja kaznenopopravnim ustanovama u BiH, (2006-2008), str. 18*

2.1.2. Agresivnost, agresivno ponašanje – put u nasilnički kriminalitet u KPZ-a

Agresivno ponašanje je jedan od najozbiljnijih socijalnih problema koji izaziva teške posljedice. Ovakvo ponašanje nije samo problem «izvršioca» i «žrtve» ono je težak socijalni problem.

Pod agresivnošću se podrazumijeva nasrtljivost kao relativno trajno obilježje ličnosti i tendencija ka destruktivnom reagovanju prema spolja i nasilnom razrješavanju unutra ili interpersonalnih konflikata, odnosno osobina ličnosti da se prema svojoj okolini odnosi neprijateljski i razorno.

Agresivnost se često poistovjećuje sa impulsivnošću, odnosno niskom tolerancijom na osujećenje.

Ona se uči kroz posmatranje, odobravanje, toleranciju ili nagradu što vodi imitaciji.

U agresivnom ponašanju vidljivo je odsustvo kajanja, žaljenja, egocentričnost, impulsivnost, osjećaj biološke superiornosti gdje opstaju jači.

Agresivnost se dešava kao posljedica frustracije; pogrešnog učenja, posmatranja agresivnih akcija drugih kao odgovor na zanemarivanje. Odbacivanje i surovo ponašanje, jer ne može usvojiti moralne norme tako jednostavno, niti može imati ego – kontrole da se suoči sa konfliktima, frustracijama, gdje lice prinuđeno da imitira agresivno ponašanje roditelja razvijajući «agresivne navike» i stav nepovjerenja prema drugima, što predstavlja stalni izvor novih frustracija.

Siromaštvo, neobrazovanost, neznanje, nezaposlenost, su, takođe, situacije koje izazivaju, pojačavaju i održavaju agresivno ponašanje.

Pod agresivnim ponašanjem najčešće podrazumijevamo nasilne aktivnosti prema nekom drugom i obično nije izazvano. Uvijek je praćeno jakom emocionalnom pratnjom.

Agresivno ponašanje može se biti i odgovor na opasnost, nagon za samoodržanjem, kao oblik samoodbrane na neki napad.

Unutrašnja agresija je oblik poremećaja u ponašanju koji se oslikava upotrebom raznih oblika sile autoagresivnosti prema sebi, integritetu vlastite osobnosti (oblik mazohizma).

Vanjska agresija je upravljena prema vanjskom svijetu i drugim ljudima.

(oblik sadizma).

Destruktivna agresija se javlja kao odgovor na realno neprijateljstvo, ali je svojom žestinom premašila potrebe samoodbrane; redovito je opasna za okolinu.

Agresija može biti fizička, verbalna ili simbolička.

Agresija je aktivnost kojom se napada individualnost i dobra pojedinca ili grupa protiv njihove volje a u interesu napadača. Agresivno ponašanje ima ekološku i

sociološku genezu, različite prirode i intenziteta. U najizvornijem obliku agresivnost se pokazuje kroz prijetnju, nasilje, silu, zlostavljanje tj. fizički napad. U uslovima društvene interakcije mogući su oblici agresivnog ponašanja kao što su: verbalni napad, ismijavanje, uvrede, klevetanje, ogovaranje, ignorisanje, narušavanje tuđeg društvenog statusa i dr.

Mladostoj osobi, koja je u razvoju, ove crte smanjuju mogućnost normalnog, ustaljenog ponašanja, odrastanja i integracije u društvo. Ukoliko se u ovoj fazi ne preduzmu ozbiljni koraci u korekciji poremećenog ponašanja, agresivno ponašanje se ponavlja i to pojačanog intenziteta.

Ako je agresivnost mlade osobe posljedica narušenih odnosa u porodici, neophodno je uspostavljanje novih kvalitetnijih odnosa, u suprotnom ostaju trajne posljedice na lica koja žive u emotivnoj hladnoći. Članovi takve porodice ispoljavaju svoju agresivnost na slbijima od sebe.

Agresivnost u školi ili susjedstvu, u grupi vršnjaka ili njihovom okruženju se može i pojaviti i kao odgovor na agresivno ponašanje nad njima od strane članova u porodici odrastanja. Ukoliko postoji i agresivno ponašanje nad njima od strane i njihove grupe vršnjaka iz ulice ili drugova u školi, onda je to dodatno opterećenje toj mladostoj osobi koja neće moći dugo da se nosi sa tom agresivnošću. Stvara se pogodno tlo za agresivno ponašanje koje može da vodi do sadističkog, tj. stvaranje potrebe za uništavanjem svega oko sebe, stvari, lica.

U početku agresivna reakcija ne mora da sadrži destruktivnost, već ovo lice takvo ponašanje doživljava kao odbrambeni mehanizam. Od prikriivenog agresivnog ponašanja do nasilničkog tj. prijestupničkog put je kratak

Ukoliko se agresivno ponašanje pojavi kod mlađih osoba u pubertetu zbog «trenutno» lošeg okruženja (npr. vršnjaci), a porodična atmosfera i odnosi unutar porodice su uredni, postoje velike šanse da to bude jedan od prolaznih oblika ponašanja.

Kroz analizu, istraživanja govore (Loeber 1987.) da se, na temelju agresivnog ponašanja u djetinjstvu, može prognozirati pjestupničko ponašanje. Od svih upotrijebljenih prediktora prestupništva najboljim se pokazao stupanj izražene agresivnosti u doba djetinjstva.

Razlozi za manifestaciju agresivnog ponašanja su :

- želja za uzbuđenjem i doživljajima,
- želja za isticanjem ,
- provjeravanje i odmjeravanje snage,
- želja za samopotvrđivanjem,
- za sticanjem statusa u grupi ,
- izlazak iz stereotipa,

- objektivni i subjektivni uslovi života i odnosa u porodici,
- struktura porodice (s kim je lice odrastalo, da li je doživjelo smrt roditelja, da li je bilo poniženo, odbačeno, zlostavljano, kakav mu je bio položaj u porodici, izvanbračno rođenje, potpuna - nepotpuna porodica), socioekonomski status, (uslovi u kojima je odrastao i dr.) i mobilnost porodice - sociopatološko ponašanje članova porodica,
- patologija porodice (ovisnost, sklonost skitnji, kriminogenost članova).

Agresivno ponašanje je često pokušaj skretanja pažnje na sebe, protest protiv nečega u ponašanju u njegovoj okolini, zbog svoje nedozrelosti, zbog nemoći da promijeni nešto u svojoj porodici, u odnosima, okolnostima, uslovima. Često je to rezultat dugotrajne odbačenosti, nesigurnosti, neželjenosti, napetosti u stanju povučенosti, potištenosti, plašljivosti. Kumulativno djelovanje nepovoljnih faktora na agresivno ponašanje kao stimulans djeluje, prisutnost oružja, prizori tuče, razbojništva, nasilničkog ponašanja isl.

- Bandurine teorija soc. učenja : govori o značajnom uticaju roditelja na razvoj agresivnosti, tj. ako se roditelji agresivno ponašaju i djeca će naučiti takvo ponašanje, a neće usvojiti mehanizam inhibicije agresije, ili će biti znatno umanjeni,
- Kriminalni povrat je praćen poremećajima u ponašanju, kao rezultat nagomilane agresivnosti i sa lošom su kriminalnom prognozom,
- Agresivnost, kao pravi oblik poremećaja u ponašanju, uočena je najviše kod onih ispitanika koji dolaze iz difunkcionalnih porodica, loših međuljudskih odnosa, gdje su prisutni teži manifestni oblici poremećenih odnosa, pored krađa, verbalnih konflikata i fizička obračunavanja koja ponavljanjem kulminiraju i rađaju novo agresivno ponašanje,
- Cilj agresivnog ponašanja je prisiliti žrtvu na nešto ako se radi o licu, predmetu, objektu u više postupaka ali u jednom činu, agresivno ponašanje prema stvarima se čini radi uništavanja iz bijesa i želje za nasiljem a označava se kao vandalizam.

Po Frojdu : agresivnost ima biološku osnovu, a to je rasterećenje kome je cilj smanjiti napetost organizma. To je tendencija koja remeti ravnotežu i spokojstvo organizma.

From dijeli agresiju u dvije vrste:

1. tzv. defanzivna ili benigna agresija,
2. tzv. destruktivna (okrutna) agresija koja je svojstvena samo čovjeku.

Po Conrad Lorenc agresivnost je spontana, urođena, to je endogeni instikt.

Agresija je posljedica nagomilane patnje, konflikata, frustracija, mada ne uvijek.

Berkowitz govori o instrumentalnoj agresivnosti, tj. onoj usmjerenoj prema određenom cilju. Agresivno ponašanje prema nekom licu ima cilj ponižavanja od vrijeđanja do fizičkog zlostavljanja.

Primjere agresivnog ponašanja možemo navesti i nad službenicima policijske službe u KPZ-a. Pretpostavka je da bi se određeni broj sukoba mogao izbjeći, pri obavljanju službene dužnosti, ako bi se vodilo računa o motivima reagovanja lica.

Agresivno ponašanje nad nekom osobom iza sebe ostavlja trajne posljedice ovisno od stepena i oblika ispoljene agresivnosti i strah od ponovljene agresivnosti, koja se može razumjeti kao prirodna reakcija na mogućnost i veće ponovne agresivnosti. vjerovatnoći

Faktori nasilnog, agresivnog ponašanja se dijele na endogene i egzogene.

Definicija agresivnog ispoljavanja kao agresije, podrazumijeva negativnu ocjenu sociološki uslovljen.

- *Porijeklo agresivnosti podrazumijeva relativno trajnu sklonost agresivnom ponašanju, dominaciji, uništenju,*
- *Ukoliko se agresivno ponašanje ne sankcionira, koriguje, osobe koje posmatraju takvo ponašanje odobravaju, tolerišu ili nagrađuju; sasvim sigurno vodi u imitaciju.*
- *Agresivnost se ispoljava posredno i neposredno.*
- *«Pražnjenje» nagomilanog stresa, uvreda, frustriranosti traži pogodan objekat ili lice.*

Moguće mjere prevencije :

- *Razvijanjem sposobnosti prepoznavanja svojih i emocija drugih, izbjegavanje sukoba i sl. Procjena viktimološkog rizika pojedinih karakterističnih grupa, određenih kategorija ljud. Viktimizacija bi trebala da se razvija kao praksa, više ili manje izdvojena iz prevencije. «Premještanja» agresivnosti vode ka koncentrisanosti viktimizacije na nezaštićene «lake mete», a zanemarivanje te okolnosti može voditi ne samo pogrešnom lociranju faktora rizika nasilja, već i greškama u evaluaciji određenih strategija u suzbijanju agresivnost,*
- *Skretanje konflikata ka nenasilnom razrješenju; poučavanja vještinama i redukcija opće izloženosti agresivnosti i agresivnu identifikaciju, imitaciju; kontrola bijesa, stresa (svojstvenog ponašanja),*
- *Kontrola agresivnosti u KPZ-a je koncepcija preodgoja zatvorenika koja će stajati kao načelo i cilj izvršenja krivičnih sankcija.*
- *Osnovna uloga i cilj kažnjavanja primjenom kazne lišavanja slobode je borba protiv kriminaliteta, a uvođenje ćelijskog sistema, zatvorenici su izolovani, stavljeni u «socijalni vakuum», a moralni preporod se očekivao od usamljenja i razmišljanja o svojim djelima i kajanjem. Lišavanje slobode predstavlja situaciju gdje prestupnik odgovara za učinjeno krivično djelo.*
- *KPZ ima trojaku funkciju :*
  - a) *izolacija prijestupnika iz kriminogene sredine i zaštita iz društva i društva,*

- b) upozorenje potencijalnim pjestupnicima da država ima odlučnosti da reaguje na kriminalitet,
- c) preodgoj i popravljavanje ponašanja prestupnika,
  - Represivni odgovor na kriminalitet sa deklarativnom tendencijom ka tzv. nultoj opciji, odnosno «nula tolerancije», a rezultat toga su uvećavanje zatvorske populacije sa dužim kaznama kako bi se kriminalci zaplašili.
  - Krivične sankcije, kao mjere društvenog reagovanja protiv učinioca društveno opasnog i protivpravnog djela koje je u zakonu određeno kao krivično djelo, su prinudne mjere.
  - Informiranje i poučavanje vještinama izbjegavanjem sukoba i skretanja konflikata ka nenasilnom razrješenju.
  - Aktivnost u kontroli i podizanju svijesti za samokontrolu.
  - Povećanje porodičnog funkcionisanja i statusa porodice.
  - Primjena adekvatnih preodgojnih mjera u KPZ-a, naročito mladih.
  - Izbjegavati situacije koje djeluju stresno.
  - Prevencija ovisnosti.
  - Razvijanje vještina prepoznavanja agresivnog ponašanja, ili tuđeg stradanja ili vršenja agresivnog ponašanja, te preventivno djelovanje.
  - Zlostavljanjem djece, roditelji i drugi članovi porodice provociraju ozbiljne frustracije koje bi mogle biti faktor generacijske frustracije agresivnosti.
  - Motivirati osobe sa agresivnim ponašanjem na aktivnosti «pražnjenja»; sport i druge aktivnosti.
  - Agresivno ponašanje naročito treba imati u vidu aktuelno prilično visoku tamnu brojku i procjenu u odnosu «stvarnih» dimenzija kriminala i strah od njega.
  - Društvo, koje je zainteresirano za prevenciju kriminaliteta, te agresivnog ponašanja treba i samo da «odradi» jedan dio posla, da napravi pomak od tzv. moralnog minimalizma i gledanja na policiju kao jedino odgovornu za bezbjednost.

2.1.3. «Čvrsti momci» u KPZ-a

Tzv. čvrsti momci u zatvorima su vrijedni poštovanja od strane drugih zatvorenika. To su osuđena lica sa izraženim agresivnim ponašanjem unutar KPZ-a, karakteriše ih najčešće fizičko agresivno ponašanje u vezi sa veličanjem ideala muškosti, sa potrebom dokazivanja kao socijalno prihvatljivim ponašanjem, glavnim unutar KPZ.

«Čvrsti momci» svojim agresivnim ponašanjem osvajaju pojedince, nove zatvorenika, slabije, stvaraju grupu, organiziraju i vlastite teritorije unutar KPZ, a često iz KPZ vuku konce «na ulici».

To su «tipovi sa kojima nema šale», čijim momcima iz grupe kako kažu je “bolje da se na kačič” i ne dolaziš u sukobe.

Reputacija «čvrstih momaka» zavisi i od načina, stepena opasnosti koju ispoljavaju i prema tome takvo ponašanje pokazuju. Ukoliko je to prema službenim licima tu dosežu najveći uspjeh u sistemu kontrole. Često se događa da su u koaliciji sa službenim licima, da im podilaze, a oni da im daju slobodan prostor za dominacijom nad drugim osuđenim licima .

- osjećanje «srama» (kao važne socijalne emocije) važno je u upravljanju standardima socijalne prihvatljivosti ili neprihvatljivosti, a povezano je sa ispoljavanjem agresivnog ponašanja
- Ukoliko dolazi do neispunjenja socijalnih očekivanja dolazi kod lica do prekida emotivnih i socijalnih veza. Posramljena osoba ima potrebu bježanja od takve situacije i čini pogrešne korake. Agresivno ponašanje prema drugima nekada i sebi jedan je od načina ispoljavanja takvog stanja i najčešći odgovor je: agresivno ponašanje koje se prenosi i na lica iz blizine i ako se govori o KPZ-a, može biti uzrok pojave agresivnog ponašanja više osuđenih lica do masovnije organizovane pobune, pri čemu pobunjenici uništavaju sve oko sebe i što je dostupno.
- Cilj agresivnosti je nadoknada izgubljenog srama te pokušaj spašavanja samopoštovanja, ponosa «opstanka». Agresivno ponašanje u toj situaciji može da dovede do ubistava, jer čovjek ubija u situaciji kada postoji opasnost po sistemu «on ili ja». Stepem ispoljavanja agresivnog ponašanja se uvećava ukoliko kod osobe postoji odsustvo emotivnih kapaciteta ili osjećaja koji inhibiraju agresivne impulse.
- Agresivnost je težnja ka održavanju sopstvenog identiteta u interpersonalnim relacijama. Agresivnosti se pribjegava u samozaštiti, kompenzaciji predstave o sebi; često zbog branjenja «ugleda» pred drugim osuđenim licima ispoljava se agresivnost..
- Psihoaktivne supstance su od posebnog značaja za pojavu agresivnog ponašanja jer pojačavaju agresivnost, nemir, razdražljivost, rizik agresivnog ispoljavanja je veći, sumanute ideje, pojave, razni oblici halucinacija; naročito treba skrenuti pažnju na vezu između dejstva alkohola na agresivno ispoljavanje jer je više od polovine ubistava izvršeno pod dejstvom alkohola.
- Prisutnost oružja u KPZ(npr. nož jer ga je lako unijeti) kod agresivne osobe pojačava tenzije i konflikt manjeg obima može se preusmjeriti ka teškim posljedicama.
- Pažljivo odmjerena kazna . Nekada sama kazna ne opravdava očekivanje da uspješno zastraši potencijalno lice. Rast agresivnosti vodi jačanju represivne formule kontrole, što može da ima svoju suprotnost.
- Preventiva je potrebna i nužna. Treba da se zasniva na analizi uzroka agresivnog ponašanja, faktorima njegovih kriminoloških kategorija. Od uzroka

obratiti pažnju na: 1) biopsihološke faktore (impulsivnost, neurotična nestabilnost, psihopatija, kognitivni deficiti), 2) faktori vezani za rani razvoj i socijalizaciju (emotivna i odgojna zapuštenost u primarnoj porodici, aktivna i pasivna izloženost agresivnom ponašanju), 3) socijalni i kulturološki faktori (stres, članstvo u delinkventnim grupama, socijalni status) 4) situacioni faktori (narkomanija, prisustvo oružja i dr.)

- Redukcija izloženosti agresivnom ponašanju .
- Prevencija se sastoji u radu sa mlađim zatvorenicima, u posebnim odjelima, aktivniji rad odgojitelja sa ovom populacijom kroz uključivanje u aktivnosti npr. kroz sport, gdje se uči da se poštuju pravila.
- Poučavanje vještinama izbjegavanja situacija i agresivnih osoba.
- Poučavanje zatvorenika nenasilnom razrješavanju međusobnog sukoba.
- Podizanje svijesti o zajedničkom rješavanju problema, saznanja o značenju svojeg i tuđeg ponašanja, kao i važnost pravilnog tumačenja ponašanja. Potrebna je kontinuirana edukacija uposlenih, posebno odgajatelja, kroz okrugle stolove ili tribine, ali i povremena zajednička predavanja za zatvorenike od strane uposlenika i spoljnih saradnika.
- Od odgojitelja se očekuje praćenje i bilježenje eksczesnog ponašanja lica sa agresivnim ponašanjem u cilju preventive.
- Izbjegavanje agresivnih modela rješavanja sukoba, a kroz programe razvijati: tolerantnost, kreativno razmišljanje, analitičnost, učenje razmjenjivanja različitih stavova.
- Kontrola stresa, rad na kontroli stresa, suočavanje sa frustracijama
- Rad na kontroli bijesa, smanjenje agresivnih navika.
- Rad na jačanju kontrole unošenja i prisutnosti oružja u KPZ.
- Prevencija agresivnog ponašanja, uprkos njenoj kompleksnosti, moguća je a ovisno o kojim oblicima i stepenu je riječ primjenjiva je (psihološke ili fizičke brutalnosti).¹¹¹

Agresivnost, se dešava na mikrosocijalnom planu, koju ponekad mogu ispoljavati pojedinci, ali vrlo često i grupe udruženih pojedinaca koji moraju biti i organizovani. Ova ponašanja poprimaju obilježja subkulture, ukoliko se ponavljaju. U ovom slučaju, nasilje se javlja kao glavna ideja vodilja za ponašanje i stil života.

U zatvorima, agresija se najčešće javlja kao trajni oblik ponašanja nekih pojedinaca i grupa, koji društvene sukobe razrješavaju putem sile toliko često da to postaje njihov stil i značajan element načina života.

---

¹¹¹ Korać, H.: Agresivnost, agresivno ponašanje – put u nasilnički kriminalitet, Penološka teorija i praksa, 2003

Nasilničke ideje i ponašanje značajno određuju njihove vrijednosne stavove i odnos prema društvu i drugim ljudima. Najčešće su u pitanju ljudi koji nisu normalno uključeni u društveni život, aktivnosti koje uprava organizira ili te aktivnosti nisu na kvalitetan način organizovane.

Nije rijedak slučaj da se agresivno ponašanje dešava i kod maloljetnika i uopće kod mlađih osoba, s tim što je znatno izraženije među društveno marginalizovanim grupama kod kojih marginalizaciju i pripadnost osujećenim društvenim slojevima, po pravilu, prati osećanje inferiornosti koje u grupi dobija dodatnu snagu jer se time kompenzuje primarno društveno uspostavljena inferiornost.

Zatvorenicima, naročito onim koji su na izdržavanju zatvorske kazne zbog krivičnih djela nasilničkog kriminaliteta, nasilje postaje sastavni deo komuniciranja sa socijalnim okruženjem pretvarajući se postepeno u mržnju prema bilo kome ko nije pripadnik te grupe.

Najčešće se dešava da ova lica nisu u prilici da se pozitivno iskažu usled čega postaju osujećeni u komunikacijama i dostupnosti istih društvenih vrijednosti zahvaljujući čemu se uspostavlja specifična grupna dinamika odnosa, koja se lako pretvara u agresiju, usmjerenu prema bilo kome. Ona se najčešće usmjerava prema predstavnicima «velikog društva», a posebno prema organima vlasti i pripadnicima formalnih institucija i službi sa kojima su u permanetnom sukobu.

Agresivnost, uglavnom, izvire iz nepovoljnih ličnih i socijalnih okolnosti u kojima pripadnici konfliktnih i marginaliziranih grupa žive. U širem smislu, može predstavljati bunt protiv nekih dominirajućih društvenih vrijednosti, modela života i obrazaca ponašanja koje nameće neko društvo. Ove osobe ni ne žele da se uklapaju u normalne i poželjne aktivnosti u zatvoru.

Vandalizam je svojevrsni vid agresivnog ponašanja koji je veoma prisutan u zatvorima, a usmjeren ka uništavanju različitih materijalnih vrijednosti.

2.2. Samopovređivanje zatvorenika

Poznati su slučajevi iz prakse da su pritvorenici i zatvorenici iz raznoraznih razloga pokušavali samopovređivanje i na različite načine, gutali uglavnom kašike ili neke plastične predmete te završavali na operacionom stolu i "odmoru" u zatvorskoj bolnici.

Takođe, velike pobune¹¹² i štrajkovi¹¹³ rezultiraju žrtvama, povredama i smrću.

---

¹¹² pobune u zatvorima sa smrtnim posljedicama: Santa Ana prison, Venecuela, 10 mrtvih, 2006g; Iguigue, Čile, 28, 2001; New Mexico state Penitentiary, 1980, 33; El Porvenir prison, Honduras, 86, 2003; Carandiru, Brazil, 111, 1992.

¹¹³ Upustvo o principima u vezi sa etičkim postupanjem ljekara sa osobama lišenim slobode koje štrajkaju glađu (Službeni glasnik BiH, 28/08), dio-II Etički principi, gdje je od strane ljekara neophodno poštovanje dvostruke odanosti prema upravi ustanove i pacijentu uz zadržavanje ljekarske neovisnosti, objektivnosti i stručnog znanja, kao i poštovanje pozitivnih zakonskih propisa koji ovu materiju uređuju

Po nekim zapažanjima, samopovrijeđuju se, uglavnom, zatvorski narkomani (nezanemarljiv dio populacije), lica sa hepatitisom C i sl.

Uslovi u kojima se izvršavaju zatvorske kazne razlikuju se u pogledu zatvoreničkih populacija i uslova.

Načini samopovrijeđivanja su različiti. Zatvorenici su spremni da sebe povrijede na najbrutalnije načine. Najčešće se bilježi siječenje vena podlaktice. Neki od stručnjaka za prava zatvorenika preporučuju poboljšanje uslova u zatvorima kao važan dio generalne zdravstvene prevencije. Neki gutaju žilete, uvijene u foliju od čokolade, a kada se folija istopi od želudačne kiseline, žilet čini svoje. Kažnjenik se hitno prebacuje na hirurgiju gdje bude operiran i gdje poslije operacije leži "odmara".

Jedan od interesantnijih slučajeva je gutanje "šarki" sa prozora.

Zatvorenici gutaju spjalice, grickalice, razne oštre predmete, žiletom zarezuju ruke i stomak itd. Neki to čine i iz čiste patologije.

Kod zatvorenika očigledno postoji strah od represije u slučaju prijavljivanja ili cinkarenja zatvorenika te iz tih razloga mogu počinuti samopovrijeđivanje. Kod pritvorenika postoji velika neizvjesnost, obzirom da se radi o licima koja su pod istragom, onih koji čekaju pravosnažnu presudu ili su optuženi. Situacija iščekivanja je veoma frustrirajuća što kod određenog broja lica rezultira samopovrijeđivanjem. Samopovrijeđivanje je često reakcija na nepravedne odluke zatvorske uprave. Neuslovnost u zatvorima, preblokirano¹¹⁴, psihičko stanje, nervna napetost osuđenika su povod na samopovređivanje.

Neki od načina samopovrijeđivanja je tzv. zašivanje usta. Zašivanje usta se vrši sredstvima koja su dozvoljena, olovkama, federima i drugim sredstvima.

Zatvorsko osoblje mora se adekvatno obučiti da, ukoliko dođe do pokušaja samoubistva, obezbijedi lokaciju i pruži prvu pomoć zatvoreniku dok čeka na internu ili eksternu službu za hitnu medicinsku pomoć. Pružanje prve pomoći na licu mjesta od strane osoblja ustanove treba da bude formalno definirano standardizovanim postupkom. Da bi se izbjegli gubici u vremenu, potrebno je unaprijed obezbijediti efikasne kanale komunikacije sa zdravstvenom službom, kao i postupak u hitnim slučajevima.

U nekim okolnostima, zatvorenici koji pokazuju samoubilačko ponašanje ili pokušaju samoubistvo mogu biti manipulativni, tj. pokušaj samoubistva koristiti u cilju dobijanja nekog stepena kontrole nad okruženjem i sl¹¹⁵.

---

¹¹⁴ Broj zatvorenika na sto hiljadu stanovnika: Ruska Federacija 599; Belorusija 426; Češka 189; Bugarska 148; V. Britanija 145; Albanija 111; Njemačka, Italija 97; Srbija 93; Švajcarska 83; Hrvatska 81; Turska 76; BiH, RS 68, BiH Federacija 59; Slovenija 59; Danska 15., „Studija o normativnim i organizacionom definisanju specijalnog zatvorskog režima u pravnom poretku Srbije“, OEBS

¹¹⁵ Prevencija samoubistva: priručnik za službenike zatvora, Institut za mentalno zdravlje, Svjetska zdravstvena organizacija, Beograd, 2005, str. 13

2.2.1. Povrijedjivanje zatvorenika od strane drugih zatvorenika

Zatvoreničku populaciju karakteriše zatvorenost, teške deprivacije, frustracije a kao odgovor razvijaju se specifični odnosi koji se manifestuju i međusobnim sukobima zatvorenika.

Konflikti između zatvorenika se završavaju incidentima, najčešće fizičkim napadima i nasiljem, naplaćivanjem reketa (poslovi zaštite koji su finansijski veoma unosni), seksualnim zlostavljanjem, pokušajem samoubistva i/ili navođenjem na samoubistvo. Struktura i stepen prisutnosti nasilja i obima nasilničkog kriminaliteta je veoma visoka, odražava stepen frustracija, deprivacija i reakcija zatvorenika na uslove i ambijent u zatvoru. Reakcije će ovisiti od niza faktora: od starosne dobi zatvorenika, krivičnog djela, statusa, stepena organizovanosti formalnih grupa i neformalnog sistema i dr.

Nasilni kriminalitet i tjelesne povrede, koje se dešavaju u zatvorima, predstavljaju tip individualnih agresija, koje se odvijaju na mikrosocijalnom planu i karakterističan su način razrešavanja sukoba među pojedincima primjenom sile.

Najrašireniji oblici posljedica su tjelesne povrede.

Ubistva i tjelesne povrede imaju i karakter društvene devijacije zahvaljujući činjenici ugrožavanja života i čovekovog bića.

U zatvorima se dešavaju i povrede iz nehata. U principu, ne predstavljaju društvenu devijaciju, zbog nepostojanja volje i svjesne namjere da se takva povreda ili smrt izazovu. Reč je o nepažnji i manjem stepenu svijesti o poslasticama, a ne o posebnom obliku razrešavanja sukoba, iako ova ponašanja imaju obilježja krivičnih djela.

Tjelesne povrede su najčešće posljedica sukoba u neposrednim odnosima pojedinaca unutar manjih grupa, što znači da oni dolaze do izražaja u neposrednim odnosima ljudi koji su na mikrosocijalnom planu u socijalnom i prostornom smislu u čestom ili stalnom kontaktu. To znači da su u pitanju pojedinci ili manje društvene grupe koji su neposredno veoma povezani.

Puno faktora utiče na odnose između zatvorenika, sukobe, konflikte iz kojih se dešavaju incidenti koji mogu dovesti do teških povrede lica unutar zatvora.

Agresivna ponašanja i povređivanja zatvorenika od strane drugih zatvorenika uslovljena su nedostatkom vrijednosti, tolerantnosti i spremnosti za prihvatanjem drugih, drugačijih kao i poštivanje prava drugih. Napadi od strane zatvorenika mogu biti diktirani i spolja i iznutra; dirigovani od moćnog zatvorskog podzemlja, koje ima jake veze sa kriminalnom subkulturom van zatvora, a koristi se za ostvarenje različitih ciljeva van zatvora (protiv zaštićenih svedoka i početka novih suđenja), a uz pomoć pritisaka, raznih oblika zastrašivanja se postižu ciljevi i unutar zatvora. Zatvorsko podzemlje u zatvorima je u jakoj vezi sa kriminalnim podzemljem van zatvora.

Lica koja iz zavoda diktiraju situaciju, naređuju i organizuju povrijeđivanje drugih, uglavnom, ne učestvuju u tome direktno. Oni koordiniraju "nisu unutra, nego sa strane".

U zatvorima se nalaze i lica koja nemaju odgovornosti, discipline, lica koja nemaju radnih navika, lica koja zloroptrebljavaju narkotička sredstva, i lica sa karakteristikama koje su preduslov za negativno ponašanje u zatvoru.

Uprava zatvora u svakom momentu je dužna da provjerava sigurnost, postavlja planski prepreke za eventualne incidente gdje može doći do pojedinačnog i grupnog povrijeđivanja. Saznanja o mogućim incidentima kao dešavanju u zatvoru, je potrebno analizirati, otkriti povezanost i logiku njegove vezanosti sa situacijama koje pospešuju takva dešavanja.

Lica koja planiraju izazvati incidente, nemire, probleme u različitim oblicima, štrajkove, proteste, u principu se direktno ne eksponiraju pred službenicima, oni uređuju, koordiniraju i upravljaju situacijom.

Agresivno ponašanje ispoljavaju pojedinci, ali vrlo često i grupe udruženih pojedinaca koji su dobro organizirani. Ukoliko se kontinuirano i trajno dešavaju, ovakvi oblici ponašanja poprimaju obilježja subkulture. Agresivno ponašanje u tom smislu određuje vrijednosne sisteme osuđenika, diktira njegov odnos prema drugim zatvorenicima, uposlenicima i drugim licima sa kojima je u kontaktu. Uglavnom se radi o licima koja nisu uključena u društveni život u svom okruženju i u onoj mjeri u kojoj bi bilo dovoljno da normalno funkcioniraju. Obično se te osobe nalaze na granici kriminala, odbacujući sve što je drugačije, ne želeći da nešto remete i mijenjaju u svom ponašanju.

Agresivno ponašanje je više prisutno kod mlađe populacije, koje prati osećanje inferiornosti. Ono u grupi dobija dodatnu snagu, jer se time kompenzuje primarno društveno uspostavljena inferiornost.

3. SAMOUBISTVO (SUICID) U ZATVORIMA

SUICID = lat. SUI (sebe) + lat. OCCIDERE (ubiti)

Kada pogledamo patologiju samoubistava u bilo koje povijesno doba, primjećujemo zajedničku crtu. Samoubistva, su zadnjih nekoliko desetljeća u porastu. U svijetu se svakih 40 sekundi dogodi samoubistvo (izvještaji Svjetske zdravstvene organizacije WHO, pokazuju da u svijetu svake godine samoubistvo počini gotovo milion ljudi). U narednih 20 godina očekuje se porast samoubistva. Procjenjuje se da će do 2020. samoubistva koja su uzrokovana depresijom biti najčešći uzrok smrtnosti u industrijskim zemljama.

Šta čovjeka navodi na samoubistvo? Pucanj u glavu .... i kraj. To je vječno pitanje još obavijeno velom tajne. Pljuska nepodnošljivom životu, nijemi krik u pomoć ili tek pokušaj da se hicem konačno zagospodari vlastitom sudbinom. Samoubistvo, u

pravilu, je pokušaj rješavanja nekog individualnog psihološkog ili socijalnog problema. Na takav korak najčešće se odlučuje u stanju unutrašnje napetosti, očaja i beznađa.

Svakako da uzroke za samoubistvo, treba ponajprije tražiti u tipu osobe i životnom sklopu u kojem egzistira. Prikrivene duševne bolesti, razni duševni poremećaji, neuroze, psihopatije, depresije ili tuga, sapete u labirintu nesređenih životnih okolnosti (krizne situacije u braku, na poslu, osjećaj napuštenosti, nevoljenosti i sl) putokaz pronalaze u bijegu od života, u odustajanju. Osobe osjetljive na udarce sudbine, nespremna da se s njima suoče, inače su sklone samoubistvu i smisao nalaze u negaciji života. Mnogi ne odustaju od svoje nakane. Više od polovice „uspješnih“ samoubica već je i ranije pokušalo oduzeti život, a prava je rijetkost da oni tu nakanu nisu ranije najavili. Svaki samoubica nije duševni bolesnik, kao što ni svaki duševni bolesnik nije ubojica.¹¹⁶

Samoubistvo je jedan od najslabije i najprogresivnije shvaćenih ljudskih postupaka i to između onih kojima je samoubistvo prihvatljiva opcija i onih koji se nikad nisu poželjeli ubiti ili umrijeti, gdje zasad postoji nepromostiv jaz, koji prvima samo pogoršava osjećaj očaja i bespomoćnosti te ih gura blizu smrti.

U nekim kulturama samoubistvo je herojski čin, dok u drugim je kukavičluk. Imati ponekad samoubilačke ideje nije nenormalno. One su dio normalnog razvojnog procesa u djetinjstvu i mladosti kao što je rad na egzistencijalnim problemima i pokušajima da se razumiju smrt i život. Ove ideje postaju nenormalne kod djece i mlađih osoba kada ostvarenje ove ideje postane jedini izlaz iz određene situacije.

Neke teorije samoubistvo posmatraju kao:

dobrovoljno okončanje vlastite mizerije; kao slučaj smrti direktno ili indirektno proizišao iz pozitivnog ili negativnog akta žrtve prema sebi, pri čemu je žrtva znala da će proizvesti takav efekt; samoubistvo je svjesno i namjerno uništenje vlastitog života, odnosno autodestruktivno ponašanje sa smrtonosnim ishodom koje je povezano sa idejom smrti, sa svjesnom namjerom da se umre i sa sviješću o posljedicama čina koji je izvršila sama žrtva; samoubistvo je akt ličnosti koja svjesno stavlja sebe u situaciju koja će je odvesti u smrt, itd.

U mnogim zemljama samoubistvo još uvijek je tabu tema, ali činjenica da su samoubistva u porastu, obavezuje nas da se ozbiljno bavimo ovom problematikom. Ono što je utvrđeno su regionalne različitosti u vezi sa ovom društvenom pojavom.

U islamskim zemljama, Aziji, Latinskoj Americi, su stope samoubistva relativno niske, dok je najviša stopa je ustanovljena na području Istočne Evrope.

Siromaštvo je jedan od faktora rizika, ali na drugoj strani nam se nameće pitanje kako to onda da u islamskim zemljama je relativna niska stopa samoubistva, a u

---

¹¹⁶ Modly, D.: *Objašnjenje trileme ubojstvo samoubojstvo nesretni slučaj*, Zagreb, 1994, str. 18

zemljama sa visokom stopom privredne sigurnosti, izražena visoka stopa samoubistva.

Ponašanje koje predhodi samoubistvu je rezultat složenog međudjelovanja psihijatrijskih, društvenih i porodičnih faktora.

Jedan od najčešćih uzroka smrti u zatvorima je samoubistvo, iz razloga očaja i osjećaja beznađa.

U ustanovama u koje su smješteni osuđeni zatvorenici, stopa samoubistva je tri puta veća, nego u spoljnoj zajednici. Na svaki realizovani slučaj samoubistva, takođe, dolazi nekoliko pokušaja. Bilo koja kombinacija narednih činilaca može doprinijeti porastu stope samoubistva u ustanovama za preodgoj:

- zatvori su mjesta u kojima su smještene grupe koje su tradicionalno među onim sa najvišom stopom rizika, kao što su muškarci mlađih godina, mentalno oboljeli, osobe lišene radne sposobnosti, društveno izolovani, ovisnici od supstanci, ili osobe koje su već pokušale samoubistvo;
- psihološko dejstvo hapšenja i pritvora, ili svakodnevnog stresa koji prati život u zatvoru, mogu biti jači od sposobnosti tolerancije ranjivih pojedinaca;
- nepostojanje formalnih upustava i postupaka za identifikaciju suicidalnih zatvorenika i postupanje s njime;
- čak i kada odgovarajuća upustva i postupci postoje, preopterećeno ili neobučeno osoblje može previdjeti rane znake upozorenja koji ukazuju na suicidalnost,
- ustanove za preodgoj mogu biti izolovane od programa mentalnog zdravlja zajednice, tako da je njihov pristup stručnjacima i liječenju u oblasti mentalnog zdravlja nedovoljan ili nikakav.¹¹⁷

3.1. Faktori rizika

Postoji mnogo različitih faktora koji vode ka izvršenju samoubistva, a i onih koji sprečavaju taj čin.

Suicidno ponašanje u mnogome ovisi o genetskim faktorima.

Kada govorimo o osobama samoubicama dob uveliko određuje motiv samoubistva.

Tako se djeca najčešće ubijaju zbog problema u školi, adolescenti zbog nesretnih ljubavi, mladi odrasli ljudi zbog porodičnih problema, sredovječne osobe muči životna kolotečina, a starije osobe to najčešće čine iz zdravstvenih razloga.

Kada govorimo o djeci, to su često djeca iz razorenih porodica, niskog socioekonomskog statusa, ali i djeca iz materijalno dobro stojećih porodica ali disfunkcionalnih, zlostavljana djeca (posebno seksualno zlostavljana djeca od

---

¹¹⁷ Prevencija samoubistva, priručnik za službenike zatvora, Svjetska zdravstvena organizacija, Ženeva 2000, Institut za mentalno zdravlje, Beograd, 2005, str.3

strane bliskih članova porodice), djeca sa poremećajem u ponašanju, usvojena djeca, neodgovarajući ili pretjeran autoritet roditelja - staratelja, učestale promjene stanovanja, prevelika ili nedovoljna očekivanja od strane roditelja ili staratelja i dr.

Dio populacije koja pokuša ili učini samoubistvo, čine djeca koja u periodu mladalaštva, iz nekog razloga, ne mogu dostići razvojne ciljeve što dovodi do psihopatoloških poremećaja (samoubilačko ponašanje često je povezano sa depresijom, ali depresija sama po sebi nije dovoljna, već i drugi poremećaji kao što su poremećaj pažnje, hiperaktivnost i druge socijalne devijacije).

Poremećaji identiteta, su, takođe, jedan od čestih razloga za samoubistvo (njih karakterišu ozbiljne i intenzivne subjektivne smetnje koje nastaju kao posljedica nesposobnosti mlade osobe da uskladi različita stanovišta ega, kao i da ostvari cjelovitost zdravog življenja); kriza intimnosti (kada mladi izbjegavaju uspostavljanje odnosa, veze s heterospolnim partnerom); kriza odlučivanja (kada je odluka odabira zanimanja, seksualnog partnera i sl); poremećaj prilagođavanja (adolescentna kriza); poremećaj polnog identiteta u adolescenciji, homoseksualna panika, privremena hospitalizacija i izdvajanje; stalna hospitalizacija i dr.

Kada govorimo o polu osoba, žene češće pokušavaju samoubistvo a muškarci se češće ubijaju (objašnjenje za takvu pojavu je i iz razloga što žene češće kao sredstvo za samoubistvo uzimaju lijekove, a tu je veća šansa za spašavanje, a muškarci pribjegavaju najčešće vatrenom oružju, gdje smrt nastupa veoma brzo).

Kada posmatramo bračni status, češće se ubijaju rastavljeni ili samci, nego oženjeni.

Neke od profesija su više rizične: ljekari, stomatolozi, advokati, psiholozi.

Ljudi pribjegavaju samoubistvu da bi se riješili neizdržive fizičke i psihičke boli, razočarenja, neuspjeha ili bezlične životne kolotečine. Jedan od najčešćih razloga je depresija, neliječena depresija ili tjeskoba, moždane bolesti koje izazivaju osjećaj nesreće i očaja. Samoubistva mladih u velikom broju su posljedica socijalnih i psihičkih problema, nemogućnosti savladavanja životnih kriza, konzumiranje alkohola i droga.

Samoubistvo nije izbor; događa se kada je bol veća od snage da se osoba sa suicidalnim idejama nosi. Kada bol postane veća od kapaciteta osobe za nošenje s njom, javljaju se suicidalni osjećaji, tj. samoubistvo je neravnoteža između osjećaja boli i kapaciteta za suočavanje s njom.

Kada govorimo o rizicima za pokušaje i samoubistva u zatvorima prvi razlog je:

promjene u životu u smislu sredine, deprivacija i svega što je rezultat življenja (npr. bolnica, zatvor, rat, socijalne neprilike i drugi razlozi odvajanja od porodice i događaji koji se dešavaju u tom periodu).

Samoubistva u pritvoru i zatvoru najčešće se realiziraju vješanjem, u vremenu kada se nalaze sami u izolaciji ili u samicama, tokom noći, kada nema ili je umanjen nadzor i u vrijeme vikenda.

3.1.1. Ko pokušava, a ko se ubije?

U suštini postoje određene kategorije ljudi koje se češće od ostalih sami ubijaju.

Nauka govori da mlađi (do 35.godina) češće pokušavaju samoubistvo, dok stariji (65.godina i više) češće izvršavaju samoubistvo. Mnogo je više pokušaja, nego što je izvršenih samoubistava. Iako se samoubistvo i pokušaj samoubistva često poistovjećuju, među njima postoje brojne razlike.

U osnovi, pokušaj samoubistva predstavlja čin u kome je postojala svjesna namjera uništenja sopstvenog života, ali čin nije dovršen i smrt nije nastupila.

Postoje, takođe, teškoće razlikovanja pokušaja samoubistva i samopovređivanja. Obično se namjera ili pokušaj samoubistva izražava kroz posramljenost, ali i odbijanje krivice i namjera, kao i kroz ozbiljnost pokušaja, dok su potencijalna ugroženost tjelesnih funkcija i intenzitet samoubilačke namjere česti indikatori pokušaja samoubistva.

Neke od općih karakteristikama pokušaja samoubistva, koje se razlikuju od samoubistava (Špadijer - Džinić, 1988) su:

- pokušaji samoubistava češći od samoubistava (Beograd 8:1),
- mladi su skloniji pokušajima samoubistava, dok su samoubistva prisutnija među starijim osobama,
- žene su zastupljenije među osobama koje pokušavaju samoubistva od muškaraca,
- pokušaja samoubistava je 10 do 50 puta više, nego ih je izvršeno. A ti pokušaji su signal okolini: „Ljudi, nije mi dobro, pomozite mi“. To su zadnji vapaji za pomoć, bilo da se radilo o tzv. duševnoj (koju uzrokuje poremećaj rada mozga), ili o tjelesnoj boli.

Osoba koja pokuša samoubistvo, ostaje subjekt povećanog rizika u narednih 20 i više godina, a naročito taj rizik je veliki prvih nekoliko godina.

Razlike između samoubistava i pokušaja ispoljavaju se i u načinima i sredstvima koja se tom prilikom koriste. Tako se, naprimjer, kod pokušaja samoubistava biraju bezopasniji i manje brutalni načini i sredstva, poput otrova ili lijekova, dok se samoubistva najčešće izvršavaju vješanjem, skokovima sa visine, presjecanjem krvnih sudova, vatrenim oružjem i sl.

Kada su u pitanju motivi i uzroci, istraživanja, uglavnom, pokazuju da u ovom pogledu između samoubistava i pokušaja samoubistava nema velikih razlika.

Mada se pokušaji samoubistava najčešće javljaju kao način privlačenja pažnje i «zvono za uzbunu», većina takvih osoba ponovo pokušava samoubistvo što obično završava letalnim ishodom.

Kritični period je oko 4 godine poslije pokušaja samoubistva («suicidalni status» - depresivna raspoloženja, očaj, samoubilačke namere). Ljudi koji su pokušali samoubistvo čine psihološki jako ranjivu grupu sa izrazitim samoubilačkim rizikom.

Samoubistvo možemo posmatrati u najmanje tri kategorije:

- a) BITI, osobe u ovoj kategoriji ne žele umrijeti, boje se, i time šalju signal za pomoć,*
- b) NE BITI, osobe ove kategorije žele umrijeti. One ne pokazuju simptome za takvo ponašanje, kod njih je samoubistvo planiran i smišljen čin,*
- c) BITI ILI NE BITI, ove osobe se prepuštaju situaciji, neodlučni su i u momentu donose takvu odluku.*

Osobe koje se odluče za samoubistvo, koje uistinu žele smrt, uglavnom, ne daju znakove namjere prije samog čina, ili su ti znakovi veoma slabi, odabiraju opasnije načine pa i prevencija daje slabije rezultate.

U javnosti, najčešće samoubistvo se posmatra kao problem samo onda ako je izvršeno, a da je problem riješen ako je spriječeno izvođenje samoubistva, pa nije bitno šta se događa dalje sa tom osobom. To znači, da ta osoba može komotno da nastavi da podnosi sve patnje i uzroke koje je imala i prije pokušaja samoubistva. Takav neljudski stav je proizašao iz nepoznavanja uzroka pokušaja samoubistva i ne ulaženja u suštinu problema, Takav stav će rezultirati ponovnim pokušajem samoubistva.

Prevalenciju je teško odrediti jer se često učini na način koji podsjeća na nesretni slučaj.

Među pokušajima samoubistva i samoubicama se nalaze zatvorenici na duže zatvorske kazne. Veliki broj tih lica teže je doživio svoj nepovoljni položaj u zatvoru, nasilje i porodične probleme, iz čega se može zaključiti da su teže podnosili zatvorske uslove od ostalih zatvorenika. Imali su osjećaj krivice i hronično gubljenje vjere u budućnost, a to su karakteristike autodestruktivne ličnosti.

Postoje i oni zatvorenici koji isceniraju pokušaj samoubistva u manipulativnim svrhama.

Neki od razloga su:

- dobijanje boljeg smještaja, naprimjer staciona,*
- premještaj u manje restriktivno okruženje*

- premještaj u okruženje koje je pogodnije za neke sumnjive poslove ili mjesta povoljnije za kontrolu okruženja,
- strah od lica u trenutnom okruženju iz razloga ucjena, zlostavljanja i drugih oblika presije,
- priprema za mogućna bjekstva iz zatvora,
- predhodno pozitivno iskustvo zatvorenika sa premještajem i pokušajima samopovređivanja; učestala pojava u zatvorima samopovređivanja.

Pokazatelji, na koje odgajatelj treba da obrati pažnju su pored ostalog, nagle promjene raspoloženja, dijeljenje ličnih i odbijanje terapije, gubitak interesovanja za sve oko sebe.

U kontekstu procjene okruženja u ustanovi za preodgoj, potvrdni odgovori na jedno od sljedećih pitanja mogu ukazivati na povećani rizik od samoubistva i potrebu za daljom intervencijom:

- zatvorenik je pod dejstvom neke supstance,¹¹⁸
- zatvorenik pokazuje neobično visok nivo stida, krivice i brige zbog hapšenja i pritvora,
- zatvorenik ispoljava beznađe i strah u pogledu budućnosti, ili pokazuje znake depresije kao što su plač, nedostatak emocija, nedostatak verbalne izražajnosti;
- zatvorenik priznaje da razmišlja o samoubistvu,
- zatvorenik je predhodno liječen od mentalnog poremećaja,
- zatvorenik aktuelno ima neki psihijatrijski poremećaj ili ispoljava neuobičajeno i bizarno ponašanje – ispoljava poteškoće u fokusiranju pažnje, razgovara sam sa sobom, čuje glasove,
- zatvorenik je ranije pokušavao samoubistvo, jednom ili više puta, i/ili priznaje da je samoubistvo trenutno jedino prihvatljiv izbor,
- zatvorenik priznaje planiranje samoubistva,
- zatvorenik priznaje ili odaje utisak da ima nedovoljnu unutrašnju i/ili spoljnu podršku.¹¹⁹

---

¹¹⁸ *Pravilnik o izvršenju mjera sigurnosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i obaveznog liječenja od ovisnosti u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera BiH, čl.3, stav 3, (Službeni glasnik BiH, br.65/05); u zavodu postoji Odjeljenje za forenziku u kojem se obavlja liječenje, vezano za izvršenje mjere sigurnosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i liječenja od ovisnosti*

¹¹⁹ *ibid str.8*

3.1.2.Razvoj suicidalnog profila

Profil 1: Optuženi zatvorenici

Pritvorenici koji izvrše samoubistvo u policijskom pritvoru ili zatvoru, u najvećem broju su muškarci mlađih godina (20 – 25), neoženjeni, kojima je to prvi prestup i uhapšeni su zbog manjeg prestupa, obično u vezi sa nedozvoljenim supstancama. U trenutku hapšenja obično su pod dejstvom nedozvoljenih supstanci i izvršavaju samoubistvo u prva 24 sata nakon lišavanja slobode, najčešće u prvih nekoliko sati. Drugi rizični period za pritvorenike je oko suđenja, posebno kada se očekuje nepovoljna i teška presuda.

Profil 2: Osuđeni zatvorenici

U poređenju sa pritvorenicima, oni koji izvrše samoubistvo u zatvorima najčešće su stariji (30–35), nasilni prijestupnici koji izvrše samoubistvo poslije dužeg vremenskog perioda u pritvoru (često četiri ili pet godina).

Njihovom samoubistvu može predhoditi sukob u ustanovi, sa drugim zatvorenicima ili upravom, porodični sukob ili raskid s porodicom, ili negativni razvoj situacije u pravnom postupku – kao što je negativno rješenje žalbe ili uskraćivanje prava na uslovno puštanje.

Pritvor može da simbolizira gubitak slobode, porodice i podrške društva, strah od nepoznatog, strah od fizičkog i seksualnog zlostavljanja, nesigurnost i strah u pogledu budućnosti, stid i krivicu zbog prestupa, kao i strah i stres zbog loših uslova u okruženju. Tokom vremena, u pritvoru dolazi do dodatnog stresa, kao što su sukobi unutar ustanove, viktimizacija, frustracije oko zakonskog procesa, kao i fizički i emocionalni slom.¹²⁰

Glavni činioci koji pružaju zaštitu od samoubistva su:

1) Porodični faktori

Porodica je ta koja treba prvenstveno da pruži osjećaj sigurnosti, ljubavi, zaštićenosti, pripadanja porodičnom miljeu. Neophodne su posjete i razgovori koliko god to zakon dozvoljava. Tokom posjeta mogu da se dese i nesuglasice, problemi o kojima osoblje treba da vodi računa i kontroliše.

Razgovor i pomoć su potrebni osobi koja često spominje samoubistvo, umiranje, koja pokazuje znakove depresije, promjene u ponašanju, poteškoće sa snom, gubitak zanimanja za svakodnevne obaveze i aktivnosti. Povećana upotreba alkohola ili droge ako je osoba ovisnik, mogu biti upozoravajući znaci.

Kada su u pitanju mlađe osobe, društvena zajednica treba ozbiljno shvatiti i sprovesti prevenciju, naročito kroz edukaciju i upozoravanje na opasnost

---

¹²⁰ *Ibid, str.5*

samoubilačkih namjera. Potrebno je imati plan akcije i svih aktivnosti i obaveza koje iz tog plana proizilaze

Šta raditi sa osobama koje imaju samoubilačke namjere, osobenosti, ideje, namjere?

Najbitniji aspekt svake prevencije samoubistva je rano prepoznavanje osoba pod stresom i/ili pod rizikom od samoubistva. Takođe je važno jačanje mentalnog zdravlja nastavnika i ostalog osoblja koje rade sa mladim osobama. Bitno je razvijati samopouzdanje mladih, kao navikavati ih da slobodno ispoljavaju osjećanja. Sprječavanja nasilja u školama, pružanje informacija o centrima pomoći i niz drugih aktivnosti mogu biti od izuzetnog značaja.

2) Kognitivni stil i ličnost

Prvenstveno mislimo na dobre socijalne vještine; povjerenje u sebe, sopstvenu situaciju i postignuće; traženje pomoći, savjeta kada se teškoće pojave; otvorenost prema svima; otvorenost za nova saznanja; kulturni i sociodemografski činioци; socijalna integracija u svom okruženju, ako je osoba u zatvoru, treba nastojati da se prilagodi sredini.

U prevenciji samoubistva posebno su važne rizične grupe, tj. one osobe koje su već pokušale samoubistvo, porodice koje su imale članove koji su izvršili samoubistvo, porodice gdje su se dogodili nedavni veliki stresovi (npr. gubitak bliske rodbine, prijatelja, razvodi braka, poslovni krah).

Najčešće su to osobe koje su alkoholičari, narkomani, hronično neizlječivi bolesnici, ljudi u socijalnoj ili ličnoj krizi, mentalno bolesni i sl.

„Skala za procjenu rizika za samoubistvo“ je instrument za procjenu postojanja samoubilačkih karakteristika. Konstruisao ga je 1983, Biro, M. No bez obzira na dokazano visoku statističku validnost ovog i drugih instrumenata, visok skor na Skali i sl. ne znači pripadanje suicidalnoj populaciji, kao što ni nizak skor ne isključuje mogućnost suicida. Potrebna su nova istraživanja u ovoj oblasti, kako bi se došlo do novih saznanja.

Postojanje svijesti i namjere pri samoubistvu isključuju one vidovi samouništenja koji su posljedica nehata ili nemarnosti usljed nepostajanja namere. Na drugoj strani autoagresije psihotičnih i mentalno poremećenih osoba, takođe, ne pripadaju ovoj devijaciji zbog nepostojanja svijesti o posljedicama.

Samoubistva koja se dešavaju u zatvorima nisu predmet interesovanja i izučavanja nauke o društvenim devijacijama, već primarno drugih nauka poput psihologije, psihopatologije, psihijatrije i sl.

Samoubistva predstavljaju tip društvene devijacije zbog toga što se njima dovodi u pitanje najznačajnija humana vrijednost, a to je ljudski život. Naravno, naučni stav o vrijednosnoj prirodi samoubistava nema nikakve veze sa vrednosnim stavovima

onih religija kojima se zabranjuju bilo kakve slobode samouništenja jer je to u suprotnosti sa razumevanjem prirode čovekovog života.

3) Društveni faktori – okruženje

Samoubistvo, kao društvena činjenica reflektuje konkretne društvene odnose i uslove, kako na makro, tako i na mikrosocijalnom planu.

Porast stope samoubistava raste tokom društvenih promjena ili kriza, koje se itekako odražavaju na stanje u zatvorima. Dolaskom u ustanovu za izvršenje krivičnih sankcija, određen broj zatvorenika ima sklonosti ka samoubistvu, koja se povećava izolacijom, psihičkim stanjem. Rizik samoubistva se, naročito, povećava izolacijom od drugih zatvorenika i osoblja (samica). Nadzor nad ovim osobama je neohodan, ali ga treba sprovoditi veoma pažljivo jer nadzirane socijalne interakcije imaju određen stepen rizika.

Upotreba zaštitne odjeće ili vezivanje mogu biti neophodni u slučaju aktivno suicidalnih zatvorenika. Zbog kontroverzne prirode vezivanja, moraju postojati jasno definisani postupci ukoliko se ono primenjuje. Ovi postupci moraju jasno da definišu: u kojim je situacijama vezivanje neophodno, a u kojim nije opravdano. Metodi kojima se obezbjeđuje da se prvo primenjuju manje restriktivni postupci, zatim se precizno moraju obraditi pitanja bezbjednosti, vremenskih ograničenja vezivanja, potreba praćenja i nadzora za vrijeme imobilisanosti, kao i pristup zdravstvenim radnicima koji se bave mentalnim zdravljem. Neophodno je da nadzor kamerama za nadzor (zbog slijepih uglova kamera) bude dopunjen redovnim obilascima (npr. svakih 10-15 minuta).¹²¹

U prevenciji samoubistava u zatvorima su važni socijalni kontakti sa drugim zatvorenicima, naročito u vremenu kritičnom i kriznom po zatvorenika (vrijeme izricanja kazne, smrt ili saznanje o bolesti bliske osobe, razvod i slični događaji).

3.1.3. Prevencija pokušaja samoubistva i samoubistava u zatvorima¹²²

Prevencija pokušaja samoubistva i samoubistva zasniva se, na prvom mjestu, na otkrivanju ugroženih (visoko rizičnih) lica, kojima je potrebna pomoć, uzroka koji su doveli lice do takvog psihičkog stanja, izbor najdjelotvornijeg razrješenja i prevencije da se ne ponovi takav čin, kvalitetni programi obuke zatvorskih službenika u ranom prepoznavanju rizične populacije zatvorenika, kontinuirani nadzor visokorizičnih zatvorenika.

---

¹²¹ Ibid, str.12

¹²² Izvodi iz CPT-a

Prevenција samoubistava predstavlja još jedno pitanje iz djelokruga zatvorske zdravstvene službe, koja treba da osigura da svi unutar jedne ustanove budu u dovoljnoj mjeri svjesni ovog problema, te da su uspostavljeni odgovarajući postupci.

Zdravstvena provjera po dolasku, kao i čitav proces prijema, imaju važnu ulogu u ovom kontekstu; ukoliko se pravilno obavljaju, tim putem se mogu identifikovati bar neki od onih koji su pod rizikom samoubistva, te donekle smanjiti strah koji osećaju svi novodošli zatvorenici.

Nadalje, zatvorsko osoblje, bez obzira na pojedinačne poslove koje obavlja, mora biti svjesno znakova rizika samoubistva (što znači obučeno da ih prepozna). U vezi s tim, treba primijetiti da su periodi neposredno prije i poslije suđenja, a u nekim slučajevima i prije oslobađanja, upravo oni kada postoji povećani rizik od samoubistva.

Osoba prepoznata kao osoba pod rizikom samoubistva trebalo bi da, onoliko dugo koliko je to potrebno, bude pod posebnim programom posmatranja. Nadalje, takvim osobama ne bi smjela da budu lako dostupna sredstva kojima bi se mogle ubiti (šipke na prozorima ćelije, komadi razbijenog stakla, opasači ili kravate, itd.).

Trebalo bi, takođe, preduzeti korake da se osigura odgovarajući protok informacija – kako unutar date ustanove tako i, ako je potrebno, između ustanova (posebno između njihovih odgovarajućih zdravstvenih službi) – o osobama koje su pod potencijalnim rizikom samoubistva.

Zatvorske zdravstvene službe mogu doprineti spriječavanju nasilja nad osobama lišenim slobode putem sistematskog evidentiranja povreda i, ukoliko je potrebno, obezbjeđivanja općih informacija relevantnim organima. Informacije se mogu prosljeđivati i u vezi specifičnih slučajeva, mada bi po pravilu takve postupke trebalo preduzimati samo uz pristanak zatvorenika.

Svi znakovi nasilja, koji se uoče prilikom zdravstvene provjere zatvorenika kod prijema u ustanovu, moraju biti u potpunosti evidentirani, zajedno sa svim njegovim relevantnim izjavama te zaključcima ljekara. Nadalje, ove informacije bi trebalo učiniti dostupnim samom zatvoreniku.

Isti pristup treba primijenjivati kada se zatvorenik zdravstveno pregleda nakon nekog nasilnog incidenta unutar zatvora ili kada se ponovo prima u zatvor nakon što je bio privremeno vraćen u policijski pritvor u svrhu istrage.

3.1.4. Prevenција drugih devijantnih oblika ponašanja u KPZ-a

Prevenција svih devijantnih oblika ponašanja u zatvorima obuhvaća čitav niz aktivnosti, koje podrazumijevaju rad na podizanju svijesti lica u zatvoru, nastojanjima uprava zatvora i sektora za izvršenje obezbjeđivanja najboljih uslova u zatvorima, kvalitetne zdravstvene zaštite zatvorenika (određen broj zdravstvenih radnika, stručnjaka za očuvanje i liječenje mentalnog zdravlja), pravovremena identifikacija faktora rizika i kontrola, i dr.

3.1.5. Prevencija ovisnosti o drogama

Zloupotreba opojnih droga u kaznenim zavodima je evidentna.

Istraživanja pokazuju (istraživanje je urađeno 2002-2004 godine, u KPZ zatvorenog tipa Banjaluka, KPZ poluotvorenog tipa Tuzla, KPZ zatvorenog tipa Foča i KPZ zatvorenog tipa Zenica), da lica, koja su ovisnici o drogama, pokazuju negativni uticaj droga na ponašanje učinioca krivičnih djela, za razliku od učinioca koji nisu ovisnici.

U prosjeku, ispitanici su imali 30,6 godina; najmlađi 17godina, a najstariji 73 godine., najveći broj ispitanika je neoženjenih, odnosno neudatih (49,5%), dok je 22,6% oženjenih, odnosno, udatih, 15,1% razvedeno, a 10,8% živi u vanbračnoj zajednici, 55,9% ispitanika nema djecu.

Socioekonomski status ispitanika u vrijeme počinjenog krivičnog djela: 28% zaposlen, 45.2% nezaposlen, 3.8% povremeno radio, 0.5% školovao se, 2.7% nešto drugo, za 19.9% nedostaju podaci.

Kada su u pitanju krivična djela, postoji razlika u vrsti krivičnog djela između ovisnika i onih koji nisu ovisnici: ovisnici najviše čine djela protiv imovine, razbojništva, teška razbojništva itd.

Što je duži ovisnički staž, put ponovnog uspostavljanja mosta prema sebi i bliskim osobama je preplavljen košmarom, traumom koja akumulira i utiče na sve dijelove ličnosti koja se, u tom slučaju, nastoji odbraniti. Najčešći mehanizam odbrane je negacija postojeće realnosti i nametanje novog članovima porodice. „Socijalni mahmurluk“ posebno djeluje na mlade, i na povećanje sklonosti za socijalnom devijacijom u raznim oblicima. Evidentne su razlike u oblicima asocijalnih i društveno neprihvatljivih oblika ponašanja između ovisnika i onih koji nisu ovisnici: vožnja pod utjecajem droge ili alkohola, nošenje oružja, prijevremeno prvo seksualno iskustvo.¹²³

U radu sa ovisnicima koji su na izdržavanju kazne, je neophodno je poznavati ovu problematiku ovisnosti, karakteristike ove populacije, načine komunikacije sa zatvorenicima ovisnicima.

Posebno treba obratiti pažnju na ovisnike koji to postaju u zatvoru, jer svi ovisnici ne dolaze u ustanovu kao takvi. Takođe, samo manji broj u ustanovu dolazi na izdržavanje kazne uz izrečenu sigurnosnu mjeru, a detektiranje eventualne sklonosti konzumaciji opojnih droga i psihoaktivnih supstanci, u početku izdržavanju kazne, je veoma otežano. Usložnjena situacija je posebno kod ovisnika koji izdržavaju kratke zatvorske kazne.

Rad sa ovom kategorijom zahtijeva izuzetno strpljenje, duže razgovore relaksirajućeg sadržaja i podsticanje istih na obavljanje onih poslova koji ih dodatno motiviraju. Potrebno je steći njihovo povjerenje, a uz to je neophodno je

¹²³ Korać, H.: Droge kao uzrok pojave kriminaliteta, N.Pazar, 2008, str.141-260.

poznavanje narkomanskog vokabulara i osnovnih problema koji posebno opterećuju ove osobe. Ove osobe se osjećaju odbačenim kako od porodice tako i od šire društvene zajednice. Većina ih pokazuje iskrenu želju za tzv. „skidanjem“, što bi se dodatno moglo iskoristiti u kontrolisanim uslovima zatvorskog tipa za vrijeme dok izdržavaju kazne zatvora.

Neophodna je saradnja roditelja iz ove kategorije zatvorenika i uposlenika unutar zatvorske zajednice.

Podsticajnim, metodama postupnosti, bavljenjem uzrocima koji dovode do ovisnosti, ako se radi o stupanju u ovisnost za vrijeme izvršenja kazne, prevencijom, primjenom specifičnog tretmana i smještajem u zasebne kolektive, individualizacija u radu sa ovisnicima i drugim zatvorenicima; kontinuiranom edukacijom i osposobljavanjem uposlenika za rad sa ovom populacijom daće određene rezultate.¹²⁴

Cilj svih zakonskih propisa i strategija je suzbijanje zloupotrebe opojnih droga, prevencija ovisnosti te smanjenje štetnih zdravstvenih i socijalnih posljedica koje su u većem stepenu prisutne u kaznenim ustanovama.

Prevencija se postiže i unaprijeđenjem zdravstvene zaštite, stručnog i educiraog osoblja specijaliziranog za rad sa ovisnicima.

5. KAZNA ZATVORA – zašto i kuda.^{125?}

Prema navodima *World Prison Brief (2001)* u svijetu je trenutno u zatvorima najmanje 8,7 milijuna ljudi (bilo u istražnom zatvoru, bilo na izdržavanju kazne). Imajući na umu da je broj ljudi u svijetu dosegao oko 6,1 bilijuna, svjetska stopa zatvoreničke populacije iznosi 140. Amerika prednjači u stopi zatvoreničke populacije (700), a prati je Ruska Federacija sa stopom od 635. U periodu od 1997. do 2000. u Americi je zabilježen 12%-tni porast zatvoreničke populacije, u Tajlandu 57%, Sloveniji 51%, a Hrvatskoj 24%. *Walmesley (2001)* upozorava na nužan oprez u interpretiranju podataka o stopi zatvorenika u različitim zemljama.

Činjenica je, kada govorimo o zatvorima, da se radi o mnogoljudnoj populaciji.

Broj učinilaca krivičnih djela koji će se naći na izdržavanju zatvorske kazne ovisi od niza faktora:

- kazne politike države u odnosu prema izvršenju krivičnih sankcija,
- strategije razvoja sektora za izvršenje krivičnih sankcija,

¹²⁴ Musić, M.: *Bilten, Udruženja penologa FBiH, iskustva iz KPZ Zenica, 2004, str. 43*

¹²⁵ Kovčo, I.: *Kazna zatvora - zašto i kuda?, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 8, broj 2, Zagreb, 2001, str. 117-136.*

Nikolić, Z.: *Preodgoj osuđenih – da ili ne? Institut za kriminološka i druga istraživanja, Beograd, 2003, str. 488*

- kapaciteta kaznenih zavoda, u odnosu na broj pravosnažnih presuda koje se odnose na kazne zatvora,
- broj osoblja u zatvorima u odnosu na broj zatvorenika,
- uslovi u zatvorima u odnosu na određene kategorije zatvorenika (lica sa posebnim potrebama, trudnice, maloljetnici, psihijatrijski slučajevi, ovisnici o narkotičnim sredstvima, infektivnih oboljenja tipa HIV-a i dr.),
- mogućnosti obezbjeđenja sigurnosti u zatvorima u odnosu na kategoriju zatvorenika (pripadnici organizovanog kriminala, npr. narkokriminala, terorizma i td),
- broj zatvorenika sa dugotrajnim kaznama, doživotnim kaznama ili smrtnom presudom, (u onim državama gdje su na snazi ove kazne),
- učestalost pobuna, štrajkova i raznih oblika incidenata i dr.

Prekapacitiranost u zatvorima dovodi do povećanih tenzija, maksimalnog korištenja kapaciteta, smanjenja kvalitete edukacijskih programa, skraćenog vremena posjeta za prijatelje i rodbinu, povećanja potencijala za nasilje i prijetnje.

Zbog ograničenih sredstava budžeta namijenjenih za sektor izvršenja krivičnih sankcija izgradnja novih zatvora je, uglavnom, upitna.

Novi zatvori se ne mogu graditi, pa je bilo pokušaja rasterećivanje postojećih zatvora, privatizacijom zatvora, npr. u Evropi, Engleskoj, Australiji, Americi, dok su u Francuskoj i nekim drugim zemljama tzv. poluprivatni zatvori.

Socijalna kontrola u nekim državama se ne sprovodi samo preko policije i sudova već predominantno, solidarnošću članova porodice, lojalnošću preduzećima koje uposleni doživljavaju kao svoje.

Zatvorsko osoblje dobija ulogu upravitelja u kriznim situacijama s glavnim zadatkom smanjenja stalno prisutnih tenzija.

Možemo postaviti pitanje: Je li zatvaranje odgovor na rast socijalnih i ekonomskih problema?

U zatvorima je najveći broj mladih ljudi koji svoje formativne godine, u kojima bi trebali stjecati vještine i znanja, provode u zatvoru.

Pitanje je, također, i zatvorenika s dugotrajnim kaznama koji svojim specifičnostima pretvaraju zatvore u staračke domove. Garland (2001,b:2) govori o posljedicama masovnog zatvaranja u Americi, navodeći: "...tek su nam sada počeli bljeskati socijalni i finansijski učinci te institucije (masovnog zatvaranja) u terminima: reduciranih državnih budžeta, za daljnje troškove, alijenacije kompletnih sektora populacije, normalizacije zatvorskog iskustva i prijenosa zatvoreničke kulture u društvo, kriminoloških posljedica zatvaranja za zatvorenike i njihove porodice i djecu i obespravljena kompletnih sektora u zajednici".

U kontekstu vrsta kriza u zatvorima, Fitzgerald i Sim (1982.) navode pet kriza:

1. kriza uslova i
2. kriza sadržaja, (ove krize uzrokuje prekapacitiranost u zatvorima koja dovodi do loših uslova življenja i rada u zatvorima, što onda vodi insistiranju na sigurnosti i pobunama),
3. kriza autoriteta: proizlazi iz nezadovoljstva osoblja sigurnosti (straža) čije nezadovoljstvo nije uzrokovano isključivo materijalnim ekonomskim razlozima. Po njima: autoritet djelatnika službe sigurnosti poljuljan je razvojem socijalnih službi i prepoznavanjem i uvažavanjem prava zatvorenika.
4. kriza vidljivosti: odnosi se na svojevrsnu "tajnost" koja okružuje zatvore i sve što se u njima dešava, no tu tajnost narušavaju zatvorenici koji na različite načine "prošvercaju" informacije o zatvorskim dešavanjima u vanjski svijet. Tu "tajnost" ukidaju i same vlade, prepoznajući važnost "otvorenosti" penalnog sustava javnosti.
5. kriza legitimnosti: prema autorima to je najznačajniji aspekt krize u britanskim zatvorima. Legitimnost definiraju sociološki kao moć koja se doživljava kao moralno opravdana. Fitzgerald i Sim imenuju tu krizu kao "poziv za ukidanje zatvaranja".

Na Prvom kongresu Europskog udruženja za kriminologiju (6 - 8, septembra, 2001, Lausanne, Švicarska) bilo je dosta sekcija koje su se bavile pitanjem zatvora i zatvaranja. Duenkel i Snacken (2001) izvijestili su o aktualnom razvoju i problemima u zatvorima na Istoku i Zapadu.

Posebne probleme u istočnom dijelu Europe u penalnom smislu nalaze u sljedećem:

1. kreiranje efikasnog sistema prava zatvorenika,
2. poboljšanju svakodnevnih uslova života u zatvorima i
3. smanjenju zatvorske prenatrpanosti.

Zatvorska kriza potaknula je razmatranje nekih drugih opcija sankcioniranja koje prepoznajemo u pojmu alternativnih sankcija (sankcija u zajednici). Možemo ih definirati kao opciju kažnjavanja koja se nalazi na kontinuumu između tradicionalne probacije i tradicionalnog kažnjavanja. Sinonimno se koriste i sljedeći termini: alternativa zatvaranju, izvan institucionalne mjere, programi socijalne pomoći u zajednici, alternative u zajednici, a ponekad se vezuju uz šire penalne strategije koje se nazivaju: odvratanje ili preusmjeravanje (diversion), deinstitutionalizacija, dekarceracija ili penalni redukcionizam (Nellis, 2001).

Junger - Tas (1994) navodi razloge koji su "iznjedrili" alternativne sankcije:

- Strožije kažnjavanje i češće izricanje dugotrajnijih zatvorskih kazni (povećanje kriminaliteta 70_ih godina je uzrokom),

- *promjena u stavovima o cilju i učinkovitosti kažnjavanja (kriza rehabilitacije i naglašavanje odgovornosti učinioca),*
- *trend prema humanizaciji kaznenopravnog sustava (ukidanje smrtne kazne i tjelesnih kazni),*
- *razvoj uputa sudijama za sankcioniranje (sentencing guidelines).*¹²⁶

Vijeće Europe objavilo je 1986. godine (CDAP 85) izvješće o mjerama koje su alternativa zatvoru te daje pregled vrsta mjera koje postoje u zemljama članicama:

1. *modificirane institucionalne sankcije:*

- a) *poluzatvaranje,*
- b) *otpuštanje na posao,*
- c) *zatvaranje vikendom,*
- d) *kućni pritvor,*
- e) *služenje u drugoj instituciji (bolnice, centri za odvikavanje od ovisnosti).*

2. *izvaninstitucionalne sankcije,*

- a) *finansijske kazne (konfiskacija, kompenzacija, uplaćivanje neprofitnim ili humanitarnim organizacijama),*
- b) *sankcije koje ograničavaju ili oduzimaju neka prava (oduzimanje vozačke dozvole, konfiskacija, restitucija, zabrana obavljanja poziva), odgojne mjere, moralne sankcije (sudska opomena, posebne obaveze), supervizija,*
- c) *mjere probacije,*
- d) *neplaćeni rad u zajednici.*

3. *mjere koje odgađaju izvršenje kazne:*

- a) *odgađanje izvršenja institucionalne kazne,*
- b) *odgađanje izricanja presude,*
- c) *neizricanje sankcije.*

---

¹²⁶ Kovčo, I.: *Kazna zatvora – zašto i kuda?*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol. 8, broj 2/2001, str. 117-136.

Junger - Tas (1994) navodi najčešće korištene alternativne sankcije:

- 1. medijacija, tj. pomirenje žrtve i učinioca, često praćena restitucijom,*
- 2. restitucija ili kompenzacija: plaćanje štete, popravljjanje uništenog objekta, rad za žrtvu kao popravljjanje (te dvije sankcije u većini slučajeva ne koriste se kao alternativa zatvaranju),*
- 3. dnevne novčane kazne: prvo uvedene u Švedskoj, individualizirane novčane kazne ovisno o težini delikta i financijskoj sposobnosti učinioca,*
- 4. rad u zajednici: neplaćeni rad u zajednici kao reparacija žrtvi ili zajednici, izražava se u satima rada u određenom razdoblju (te dvije sankcije djelomično se koriste kao alternativa kratkim zatvorskim kaznama),*
- 5. dnevni centri: razvijeni u Engleskoj i Americi sa svrhom zamjene pritvora i povećanja supervizije,*
- 6. elektronski nadzor: američki izum; učinioca krivičnog djela u njegovu domu kontroliraju elektronskom napravom; dva su načina elektronskog nadzora: elektronska narukvica ili telefonski pozivi,*
- 7. intenzivni programi supervizije: kreirani za učinioce ozbiljnijih delikata,*
- 8. vojnički kampovi (boot camps): dizajnirani za mlađe punoljetne prvoosuđene učinioce nenasilnih delikata. Zamišljeni su kao "šok - terapija" karakterizirana vojničkim strogim režimom.*

Ocjenjujući alternativne sankcije, Junger - Tas (1994) navodi sljedeće:

- 1. zamjena zatvora alternativnim sankcijama dešava se u polovini slučajeva koji su za to podobni,*
- 2. premda su alternativne sankcije jeftinije od zatvora, nema još pouzdanih dokaza o stvarnoj finansijskoj uštedi,*
- 3. razlike u recidivizmu povezane su s razlikama u ciljanoj populaciji,*
- 4. intenzivna supervizija eksperimentalne grupe povećava vjerojatnost veće stope tehničkih kršenja i novih uhićenja, nego u normalnoj probacijskoj superviziji,*
- 5. neuspjeh programa usko je povezan s politikom programa - rigidna politika vodi do niskog rezultata, a fleksibilna do većeg,*
- 6. odvrćanje kroz intenzivnu superviziju i kontrolu, kombiniranu s tretmanom, vodi do smanjenja prijestupničkog ponašanja,*
- 7. istraživanja pokazuju kako pažnja treba biti primarno usredotočena na ovisnike o drogama, probleme zapošljavanja i konflikte u porodičnim odnosima.*

Raspravljajući o kaznama u zajednici temeljem evaluacije postojećih sankcija u Engleskoj, Bottoms, Gelsthorpe i Rex (2001) navode kako koherentan razvoj sankcija u zajednici mora uzeti u obzir sljedeće imperitive:

1. svjesnost šireg političkog konteksta u kojem se realiziraju,
2. svjesnost da recidivizam može biti smanjen samo kombinacijom nekoliko socijalnih mehanizama,
3. konstruktivno traganje za javnom sigurnosti,
4. respektiranje kvalitetnih procjena o učiniocu u procesu odlučivanja,
5. sagledavanje učinioca kao građana koji žive u specifičnom socijalnom okruženju, često deprivirajućeg karaktera.

Kaznu posmatramo kroz glavnu i sporedne kazne. Zatvor predstavlja glavnu kaznu, stim što se uz kaznu zatvora može izreći i sporedna kazna. Maksimalno i minimum trajanja kazne zatvora u svakoj državi je određen krivičnim zakonodavstvom.

Trajanje kazne zatvora je određena različito¹²⁷.

Izrada pravila izvršavanja kazne lišavanjem slobode i postupanja sa osuđenima započela je 1929.godine u okviru Međunarodne komisije za krivično pravo i kaznene zavode. Septembra 1934. godine su prihvaćena od Društva naroda rezolucijom, pod nazivom „Skup pravila o postupanju sa zatvorenima“. Posle Drugog svetskog rata, 1949. godine predložena je njihova revizija. Do nje je došlo na Prvom kongresu Ujedinjenih nacija za suzbijanje zločina i postupanje sa prestupnicima 1955.godine u Ženevi predlaganjem Standardnih minimalnih pravila za postupanje sa zatvorenima.¹²⁸ Ona su usvojena Rezolucijom 663 (XXIV) Generalne skupštine od 31.7.1957.godine i izmenjena Rezolucijom 2076 (LXII) od 13.5.1977.godine

Ova pravila koja trebaju poslužiti, zemljama koje ih prihvate, kao osnova za izgradnju sistema izvršenja kazne zatvora, sadrže minimalne uslove koje treba obezbediti u postupanju sa zatvorenima. Taj „moderna sistem“ počiva na nekoliko osnovnih postulata:

- a) resocijalizacija kao svrha kažnjavanja,
- b) individualizacija u izvršenju kazni lišavanja slobode i

---

¹²⁷ Prema krivičnom zakonodavstvu Srbije kazna zatvora ne može biti kraća od trideset dana niti duža od dvadeset godina, ali postoji zakonska mogućnost da se počiniocu krivičnih djela izrekne kazna zatvora u trajanju od trideset do četrdeset godina za najteža krivična djela ili najteže oblike teških krivičnih djela., prema KZ BiH najteža kazna zatvora je u trajanju od 40 godina. Ona se može posmatrati kao poseban slučaj kazne zatvora koja je uvedena kao zamena za smrtnu kaznu.

¹²⁸ Lopez-Rey M: Delatnost UN na sprječavanju kriminaliteta i na polju postupanja sa izvršiocima krivičnih djela, Arhiv 1960/1.2 pp. 167-178.

c) *humano postupanje sa zatvorenicima.*¹²⁹

Kazna zatvora nailazi na stalne kritike i odobravanja za njeno postojanje, od samog karaktera i suštine ove mere - do isticanja u prvi plan resocijalizacije kao svrhe kažnjavanja. Od nastanka do danas, ova kazna je prešla kroz mnoge transformacije.

Svakodnevno se osjeća potreba za savremenijim smještajem, povećanim standardima, i individualnom smještaju zatvorenika.

Opreznost individualnog smještaja je da se onemogućiti ne samo ulazak već i izlazak stanara. Tendencija savremenih zatvora je u uspostavljanju kvalitetnih odnosa unutar zav

5.1. Krivične sankcije prema maloljetnim licima

Novije uporednopravne analize sudska za maloljetnike u Evropi predlažu sljedeći sistem slojevite reakcije na krivična djela maloljetnika, a polazeći od principa da se u reakciji na krivična djela maloljetnika treba kretati od lakših mjera:

- *neformalna vansudska rješenja i pristupi,*
- *slabije formalne reakcije u okviru tužilaštva ili policije (npr., upozorenja i drugi oblici tzv. diverzionih postupaka ili postupaka odvratanja),*
- *mjere koje su u nadležnosti službi socijalnog staranja (npr., određene vrste treninga, obučavanja ili nadzora),*
- *izricanje sankcija (koje su vezane sa oduzimanjem slobode, npr., zavodske ili institucionalne mjere),*
- *sankcije koje su kao strožije vezane za težinu krivičnog djela. Domaćim zakonodavstvom i međunarodnim instrumentima se uređuje položaj maloljetnika, dajući prednost mjerama pomoći, preodgoja i socijalne integracije maloljetnika.*¹³⁰

*Prema maloljetnom učiniocu krivičnih djela mogu biti primijenjene tri vrste krivičnih sankcija: odgojne mjere, određene mjere sigurnosti, a starijem maloljetniku, samo izuzetno, kazna maloljetničkog zatvora.*¹³¹

Uglavnom su određene slične mjere i krivične sankcije kada su u pitanju maloljetni učinioci, u državama našega okruženja.

U Republici Srbiji, Zakonom o maloljetnim izvršicima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica (ZMUKD), su određene krivičnopravne

---

¹²⁹ Srzentić, N.: Prvi kongres UN za suzbijanje zločina i postupanje sa prestupnicima, Arhiv 1956/4 str. 475-485

¹³⁰ Komentari zakona o krivičnom postupku u BiH, Sarajevo, 2005, str. 874

¹³¹ Komentari krivičnih zakona u BiH, Sarajevo, 2005, str. 359

odredbe o maloljetnicima:¹³² Krivičnopravne sankcije i Odgojni nalozi (odgojni nalozi koji se ne smatraju krivičnim sankcijama, već „predstavljaju mjeru sui generis, čiji je cilj da se ne pokreće krivični postupak („skretanje krivičnog postupka“).“). Ovjje mjere su uvedene (prema O.Periću) kako bi se nadležnom javnom tužiocu i sudiji za maloljetnike omogućilo da ne pokreću krivični postupak ili da ga obustave ako je pokrenut. Svrha primjene naloga je da se utiče na pravilan razvoj maloljetnika i jača njegova lična odgovornost kako u buduće ne bi činio krivična djela. Prema maloljetniku se mogu primjeniti jedan ili više odgojnih naloga, koji može da traje najduže šest mjeseci, a u tom roku se može zamijeniti drugim odgojnim nalogom ili ukinuti. Nadležni javni tužilac i sudija za maloljetnike uzeće u obzir u cjelini interes maloljetnika i oštećenog, u saradnji sa roditeljem, usvojiocem ili staraocem i nadležnim organom starateljstva prilikom određivanja odgojnog naloga. Vrste odgojnih naloga:

- 1) Poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u cjelini ili djelimično, štetne posljedice djela,
- 2) Redovno pohađanje škole ili redovito odlaženje na posao,
- 3) Uključivanje, bez nadoknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslova socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja,
- 4) Podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od ovisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga,
- 5) Uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savjetovalištu.

Maloljetnicima se za učinjena krivična djela mogu izreći:

- a) Odgojne mjere (postoje tri vrste: mjere upozorenja i usmjeravanja - u koje spada sudski ukor i posebne obaveze; mjere pojačanog nadzora – nije potrebno odvajanje iz dotadašnje sredine, gdje spadaju, pojačani nadzor od strane roditelja, usvojioca, staraoca, pojačan nadzor u drugoj porodici, pojačan nadzor od strane organa starateljstva i zavodske mjere (kada je potrebno odvajanje iz dotadašnje sredine), a to su: upućivanje u odgojnu ustanovu; upućivanje u vaspitnopolpravni dom i u posebnu ustanovu za liječenje i osposobljavanje),
- b) Mjere bezbjednosti (sve predviđene u čl.79 KZ RS, osim zabrane vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti),
- c) Kazna maloljetničkog zatvora (samo prema starijim maloljetnicima i to izuzetno se izriče).

---

¹³² Ignjatović, Đ.: Pravo izvršenja krivičnih sankcija, Beograd, 2006, str.93; ZMUKD ("Službeni glasnik Republike Srbije" br., 85/2005)

Odgojem se teži izgradnji pozitivnog stava prema pojedincu i zajednici uopće. Preodgojem se poduzimaju mjere i aktivnosti prema maloljetniku sa ciljem otklanjanja nedostataka u odgoju, korekciji poremećaja u ponašanju koje je dovelo do prestupničkog ponašanja.

Odgojne mjere su:

- 1) mjere upozorenja i usmjeravanja, poznate kao disciplinske mjere su: sudski ukor i posebne mjere; izriču se maloljetniku kojem nije potrebno izreći trajnije mjere preodgoja.

Jedna veoma važna disciplinska odgojna mjera je upućivanje maloljetnika u disciplinski centar za maloljetnike. U izvršenju ove odgojne mjere značajan je individualni rad sa maloljetnim licem. Sprovodi se kroz tri oblika: na određeni broj sati u toku praznika; na određeni broj sati u toku dana, najduže jedan mjesec; na neprekidan boravak u trajanju najviše dvadeset dana i td.

- 2) mjere pojačanog nadzora, se izriču u slučajevima kada je maloljetniku potrebno aktivniji odgovarajući nadzor, ali nije potrebno potpuno odvajanje iz njegove sredine (od strane roditelja, staraoca, druge porodice, organa starateljstva i dr)
- 3) zavodske mjere, se izriču u situaciji kada je maloljetnika potrebno odvojiti iz sredine u posebne odgojne ustanove, sa težnjom da što kraće traje; sprovodi se i u posebne zdravstvene ustanove za liječenje određene populacije, npr. ovisnika o drogama i dr.:

- maloljetnički zatvor

- mjere bezbjednosti.

Postoji više vrsta odgojnih mjera koje se mogu primijeniti nad maloljetnim licima¹³³

5.1.1. Kazna zatvora za maloljetna lica

Prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela ne može se izreći sudska opomena i uslovna osuda.

Kaznenopopравни zavod za maloljetnike predviđen je za maloljetnike kojima je izrečena kazna maloljetničkog zatvora, sa predviđenim posebnim odjeljenjima za one koji za vrijeme izvršenja kazne maloljetničkog zatvora postanu punoljetni (sa osamnaest godina starosti), kao i ona lica koja se smatraju mlađim punoljetnim osobama (21 ili 23 godine ovisno od zakonodavstva). Dosljedno sprovođenje načela u zatvorskim ustanovama prema maloljetnim licima su regulisana

---

¹³³ Zakon o maloljetnim počiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnika, Republike Srbije (ZOMUKD), donesen 2005. godine, sadrži pored krivičnih sankcija i odgojne naloge (jedan ili više istovremeno), koje se ne označavaju kao krivične sankcije, već posebne mjere koje predstavljaju vid sankcioniranja predstupničkog ponašanja a koje se mogu primijeniti prema maloljetnim počiniocima krivičnih djela.

Konvencijom o pravima djeteta(8 čl.37, st c.) „djeca moraju biti odvojena od odrasli“; Pravilo UN (26.3 UN, Standardnih minimalnih pravila za primjenu sudskih postupaka prema maloljetnicima) Pekinška pravila, preporučuju:

28.1: „Nadležni organ će koristiti uslovno oslobađanje iz institucija u najvećoj mogućoj mjeri i ono će biti odobreno u najranijoj fazi,

28.2. Uslovno oslobođeni maloljetnici dobiće pomoć i biće pod nadzorom odgovarajućeg organa, a dobijaće punu podršku zajednice“; i Pravilima UN br. 29 o zaštiti maloljetnika lišenih slobode.¹³⁴

U okviru pravosudnog sistema, u čitavom svijetu se primjenjuju razne mjere preodgoja i pri tome se koriste razna sredstva i načini primjene.

Godišta maloljetnih lica u ovim slučajevima se razlikuju od zemlje do zemlje.

Međunarodno pravo jasno je u tome:

Konvencija o pravima djeteta, član 1:

..... dijete je svako ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ukoliko se po zakonu koji se primjenjuje na dijete, punoljetstvo ne stiće ranije.

... čl.37 (1)

Ugovorene strane će osigurati da :

- (b) nijedno dijete ne bude nezakonito ili proizvoljno lišeno slobode. Lišavanje slobode, zadržavanje u pritvoru i zatvaranje djeteta će biti u skladu sa zakonom i primjenjeno kao posljedna moguća mjera i to na najkraći mogući vremenski period;
- (c) se sa svakim djetetom lišenim slobode postupa čovječno i uz poštivanje urođenog ljudskog dostojanstva i na način koji uvažava potrebe osoba njihova uzrasta. Svako dijete lišeno slobode bit će odvojeno od odraslih, izuzev ukoliko se smatra da to nije u interesu djeteta, i imat će pravo da održava kontakte sa svojom porodicom putem dopisivanja i posjeta, osim u iznimnim okolnostima;
- (d) svako dijete lišeno slobode imat će pravo da mu odmah bude omogućen pristup pravnoj pomoći kao i pravo pobijanja zakonitosti tog lišavanja slobode pred sudom ili drugim nadležnim, neovisnim i nepristrasnim tijelima i na brzu odluku u svakom takvom postupku.

U nekim zemljama niko koje je mlađi od 18 godina ne može se zadržati u zatvorskoj službi čuvanja. Kada se mladi ljudi trebaju staviti u pritvor, oni bi se trebali nalaziti pod nadzorom Centara za socijalnu rad, a ne pod institucijom koja je dio sistema krivične pravde. U nekim sistemima maloljetnici se drže odvojeno od odraslih do 21 godine, a u Japanu do 24 godine. Time se daje prednost njihovom

---

¹³⁴ Pravila UN o zaštiti slobode maloljetnika, Rezolucija br 45/113, od 14.12.1990.godine

obrazovanju, razvojnim potrebama i sprječava se negativan uticaj starijih prestupnika.

Tretman maloljetnih učinioca je dosta fleksibilan i kreće se od tretmana koji isključuje bilo koji vid prisile, dugotrajnog je karaktera, gdje se velika pažnja posvećuje izradi plana aktivnosti i načinima, metodama preodgoja, do tretmana gdje se primjenjuje lišavanje slobode, sa visokim kriterijima discipline i strogog režima, izazivanje straha. Ovom tipu zatvora pripada, omladinski zatvor u Njemačkoj. Ovaj maloljetnički zatvor, naročito je pokazao uspjehe, u starosnoj grupi od 18 - 21 godine starosti, ali je kod recidivista ispoljio negativne efekte.

Centar za zatvaranje (poznat kao Detention Centres), je centar za maloljetnike i mlađe punoljetnike, tj. mlađe učinioce od 14 do 21 godine, gdje zatvaranje traje tri mjeseca. Ukoliko je potrebno, boravak u centru može se produžiti još tri mjeseca. Parola rada u ovom centru je "kratak i oštar šok", može se odrediti maloljetnom licu od 16 -18 godina starosti u slučaju prekršaja.

Zatvorska uprava je obavezna brinuti o ovoj populaciji adekvatno njihovim godinama, polu, socijalnom i društvenom statusu, nivoom razvoja i tipu učinjenog krivičnog djela i posebnim potrebama, za maloljetna lica sa posebnim potrebama. Aktivnosti koje se trebaju sprovoditi sa maloljetnim licima imaju za cilj opće i stručno obrazovanje, personalni i društveni razvoj, rehabilitaciju i pripremu za puštanje na slobodu. Ove aktivnosti uključuju:¹³⁵

- Školovanje,
- Stručno obrazovanje,
- Radnu i profesionalnu terapiju,
- Društvene vještine i usavršavanje,
- Upravljanje i kontroliranje agresivnosti,
- Terapiju odvikavanja od droga,
- Individualnu i grupnu terapiju,
- Tjelesni odgoj i sport,
- Fakultetsko obrazovanje ili buduće obrazovanje,
- Poravnanje duga,
- Programe retroaktivne pravde i repatrijacije za krivično djelo,
- Izrada aktivnosti za upražnjavanje slobodnog vremena i hobija,
- Aktivnosti izvan institucije u zajednici, slobodan dan i drugi oblici dopusta i
- Pripreme za puštanje i briga nakon napuštanja institucije.

---

¹³⁵ CDPC BU, Pravilo 82

Obrazovanje i stručno obrazovanje (što u Evropskim pravilima za maloljetne prestupnike se preporučuje), imaće prednost nad radnim aktivnostima.

Koliko god je moguće za maloljetnike će se praviti aranžmani kako bi pohađali lokalne škole i centre za obuku i druge aktivnosti u zajednici, a tamo gdje nije moguće organizovati na taj način, organizovaće se pod pokroviteljstvom vanjskih organizacija za obrazovanje i stručno usavršavanje.

Maloljetnicima treba omogućiti da nastave školovanje i stručno usavršavanje dok su u pritvoru i oni koji nisu završili školovanje biće obavezni da to urade.

Cilj planova sprovedbe obuke je da se omogući maloljetnicima da na najbolji način koriste vrijeme da razvijaju vještine i sposobnosti koje će im omogućiti da daju svoj pozitivan doprinos razvoju društva.

Plan treba biti orijentiran ka pripremanju maloljetnika za što je moguće prije puštanje na slobodu i davanju naznaka o odgovarajućim mjerama nakon puštanja na slobodu.

Režim treba da omogući svim maloljetnicima da što više vremena provode izvan svojih spavaonica pošto je to neophodno za adekvatan nivo društvene interakcije (najmanje 8 sati dnevno).

Maloljetnim licima potrebno je obezbijediti uslove za bavljenje sportom, vježbanje bar dva sata dnevno na otvorenom prostoru i čistom zraku, učestvovanje u odgojnim, kulturnim, sportskim i drugim djelatnostima.

Ove aktivnosti su planirane u programu tretmana, preodgoja i razvoja maloljetnika, jer daju doprinos specijalnoj adaptaciji i društvenom razvoju uopće. Sport razvija kolektivno druženje, takmičarski i sportski duh, koji jača individualni karakter maloljetnika, preventivno utiče da se maloljetnik usmjeri da slobodno vrijeme iskoristi u koristan oblik aktivnosti i nakon izdržane kazne ili zavodske odgojne mjere. To će uticati da na slobodi maloljetnici manje posežu za štetnim i devijantnim pojavama, kao što su alkohol, droga i drugi oblici toksikomanije i socijalne apatije ili neaktivnosti. Sportska takmičenja sadrže duh nadigravanja, moralna pravila sportske igre i imaju za cilj da ograniče unutrašnju agresivnost, obezbijede sigurnost takmičara, i istovremeno razvijaju veći nivo angažovanosti, samoprijedora i požrtvovanja.¹³⁶

Maloljetnicima treba biti omogućeno da komuniciraju bez ograničenja (preko pisama, telefonom ili drugim oblicima komunikacije) sa porodicama, drugim osobama i predstavnicima vanjskih organizacija kao i da primaju te osobe u posjetu. Ako redovan dopust nije izvodiv, stvoriće se uslovi za dodatne dugoročne posjete članova porodice ili drugih osoba koje mogu napraviti pozitivan uticaj na razvoj maloljetnika.

---

¹³⁶ *Pravilnik o fizičkoj kulturi za maloljetnike na izdržavanju kazne maloljetničkog zatvora ili zavodskih odgojnih mjera u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera BiH (Službeni glasnik BiH, br. 44/05, čl.4 i 5)*

Maloljetnici se neće prisiljavati da upražnjavaju religiju, da prisustvuju religijskoj službi, da učestvuju u vjerskom obredu ili da primaju u posjetu predstavnike druge religije.

Pravi red neće biti zasnovan na kažnjavanju, nego na režimu pozitivnog jačanja dobrog ponašanja i poštivanja ljudskog dostojanstva.

Svaka opasnost od zloupotrebe od strane drugih maloljetnika na osnovu povjerenja biće izbjegavana i svaki takav akt biće kažnjen na pravi način.

U zavodima ne smije biti ćelija za kažnjenike, nema samica koje će se koristiti za kažnjavanje, nego samo iz razloga sigurnosti.

Nema ograničavanja posjeta, kontakata, aktivnosti izvan ćelija/soba kao posljedice kažnjavanja.

Svim maloljetnicima lišenim slobode pružiće se pomoć u prelaznom periodu prilagođavanja na život u zajednici.

Svi maloljetnici čija je krivica dokazana biće pripremljeni za oslobađenje uz pomoć posebnih programa.

Osoblje koje radi sa maloljetnim licima mora imati posebnu obuku. Ovaj rad zahtijeva posebne vještine, vezane za obježbjeđenje sigurnosti, zaštite, dobrog reda, podrške da se mogu nositi sa tjelesnom i emocionalnom zahtjevnošću karakterističnim za mlade.

Za maloljetna lica je potrebno izgraditi ustanovu tipa, Prihvatilište za vaspitno zapuštenu djecu i omladinu, Zavoda za odgoj maloljetnika, odnosno Zavoda za odgoj i obrazovanje djece i omladine, a koji bi u svome radu polazio od zakonskih odredbi kojima se utvrđuju obaveze službe socijalne zaštite u izvršavanju krivičnih sankcija prema maloljetnim licima. To su prije svih: Krivični zakonik, Zakonik o krivičnom postupku, Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti. Rad sa mladima koji imaju neprihvatljive oblike ponašanja u neposrednoj funkciji sprovođenja Nacionalnog programa i strategije prevencije neprihvatljivog ponašanja djece i mladih. Osnova u radu prihvatilišta, zavoda i ustanova sa sličnom koncepcijom je afirmirani princip minimalne segregacije i maksimalne integracije djece i mladih.

U praksi su očite slabosti i niska efikasnost institucionalnih i vaninstitucionalnih formi tretmana (prema prof. Stakiću).¹³⁷

Za poštivanje prava maloljetnih prestupnika posebno se zalaže Evropski komitet za probleme kriminala (CDPC), Vijeće za penološku (kaznenopopravnu, PC – CP) saradnju.

---

¹³⁷ Prof.dr. Đurad Stakić (Penn State Univerzity, Delaware County, USA): Integracija institucionalnog tretmana i vaninstitucionalnog tretmana maloletnih delinkvenata, Institut za kriminološka istraživanja, Beograd, 2003, str.511-527

5.1.2. Kazna zatvora za žene

Moderni sistem izvršenja kazne lišavanja slobode polazi od preodgoja kao osnovnog cilja kazne. Insistira se na takvim uslovima izdržavanja kazne, koji omogućavaju da se osuđenički život, u što većoj mjeri, približi normalnom životu na slobodi i da tako predstavlja adekvatnu pripremu za konformističko ponašanje zatvorenih lica po izlasku iz zatvora. Danas se razvija novi penitencijarni sistem na osnovama eliminiranja pregrada između zatvorenika i spoljnog sveta.

Otvorene ustanove u zatvorima za žene su rijetkost. Prema ženama se primenjuje tretman koji, po stepenu primenjene kontrole i obezbeđenja, stoji u apsolutnoj kontradikciji sa njihovom realnom društvenom opasnošću. On više predstavlja sredstvo reprodukcije ovisnosti, nego pripremu za normalan život na slobodi. Na taj način, izvršenjem kazne nad ženama u zatvoru ne ostvaruje se svrha kazne već se, naprotiv, stvaraju pogodni uslovi za njihovu dalju kriminalizaciju i/ili viktimizaciju. Pored pozitivnih elemenata iz ranijih sistema izdržavanja kazne zatvora, posebno onih iz progresivnog sistema koji su pogodni da se uključe u sistem "normalizacije" života osuđenika (zakonsko normiranje i poštivanje prava osuđenika, radna terapija i profesionalno osposobljavanje, prava vezana za komunikaciju sa porodicom i organizovanje slobodnog vremena, omogućavanje informiranja o zbivanjima u slobodnom svijetu i sl.) Moderni sistem karakteriše i zajedničko izdržavanje kazne i stvaranje poluotvorenih i otvorenih ustanova.

Stvaranje poluotvorenih, a pogotovo otvorenih, ustanova ima ogroman značaj u približavanju zatvorenika/ca životu na slobodi, i omogućava dosljedniju primjenu načela individualizacije izvršenja kazne zatvora. Otvorene ustanove se pokazuju kao posebno pogodne za zatvorenike manje društvene opasnosti i ličnih obilježja koja omogućavaju efikasniji tretman ukoliko se on bazira na povjerenju i prostom nadzoru.

Kada se imaju u vidu krivična djela koja vrše žene, posebno okolnosti pod kojima ih vrše, i lična obilježja prosječne zatvorenice, jasno je da su otvorene ustanove kao i tretman baziran na osposobljavanju za život na slobodi, odnosno na približavanju životu na slobodi, pravi oblik penitencijarnog reagovanja na njihovo kriminalno ponašanje. U stvarnosti, zatvori za žene su, uglavnom, zatvorene ustanove, a kontrola zatvorenica u nesrazmeri je sa njihovom društvenom opasnošću. Tretman, koji se prema njima primenjuje, pogodniji je za održavanje njihove ekonomske zavisnosti i društvene nemoći, nego za njihovo osposobljavanje za normalan život na slobodi.

Zatvorenice imaju pravo na odsustvo sa rada zbog trudnoće, porođaja i materinstva, shodno općim propisima. Žene trudnice moraju imati specijalni režim ishrane, bebe ne smiju biti rođene unutar zatvora pa se premještaju u bolnice izvan zatvora. Zdravstvena njega im mora biti dostupna.

Kada je dijete rođeno u zavodu, taj podatak ne smije biti upisan u rodni list kao mjesto rođenja.

Kriminalitet žena je specifične fenomenologije i etimologije. On zahteva specifične i adekvatne načine reagovanja. Nema (a najmanje finansijske i birokratske kalkulacije) opravdanja za strožiji, neizdiferenciraniji i ciljevima resocijalizacije neprimjereniji tretman u zatvorima za žene, nego u zatvorima za muškarce.

Neki od rezultata (Nikolić-Ristanović, V., (1995) pokazuju koja populacija, obrazovna, starosna, statusna su najčešće zatvorenica. Većina zatvorenica je ili nepismena (10 ili 19,6%) ili sa nekoliko ili svim razredima osnovne škole (27 ili 52,9%). 11 ili 21,6% je završilo srednju školu. Samo su tri (5,9%) završile fakultet. Više od polovine su domaćice (34 ili 66,7%). One koje su živjele na selu, 7 ili 13,8% istovremeno su bile domaćice i poljoprivrednice. 10 ili 19,6% zatvorenica, prije dolaska na izdržavanje kazne, radile su kao industrijske i zanatske radnice, prodavačice ili konobarice, a 10 kao službenice. Dvije zatvorenice bile su pravnice, i jedna je bila ekonomista.

Većina zatvorenica bila je stara između 25 i 45 godina (33 ili 64,7%). Između 32 i 40 godina bilo je 13 ili 25,5%, 14 ili 27,4%, bilo je staro preko 46 godina, ali je svega 4 ili 7,8% su bile mlađe od 24 godina.

U pogledu bračnog stanja, ima najviše udovica (10 ili 34,5%), što je pretežno vezano za okolnost da su ubile muževe. Ostale su ili razvedene (8 ili 27,6%), ili udate (7 ili 24,1%), a najređe neudate (4 ili 13,8%). Veći dio zatvorenica ima decu (39 ili 76,5%).

Više od polovine zatvorenica žena osuđene su za ubistvo (56,9%), 23,5% za imovinska krivična dela (krađe, prevare, krađe po prodavnicama), 15,2% za ekonomska krivična dela, 3,9% za krivična dela vezana za drogu i 0,5% ili samo jedna za krivično delo protiv saobraćaja.

Među zatvorenicama koje su izvršile ubistvo većinu čine one koje su ubile muževe ili rođake koji su ih godinama fizički i verbalno zlostavljali, 80,8%. Žene su u više slučajeva nezaposlene nego muškarci, što vjerovatno oslikava njihovu socioekonomsku situaciju u doba počinjenog krivičnog djela. Ovaj faktor se može dovesti u vezu sa kasnijom analizom razloga zbog koje je krivično djelo učinjeno, gdje skoro polovina žena navodi ekonomsko propadanje.

U odnosu na učinioce krivičnih djela muškog pola žene imaju određene karakteristike.¹³⁸

Među krivičnim djelima ispitanika oba pola prednjače ubistva, međutim, žene češće čine djela protiv dostojanstva i morala, dok muškarci se mnogo češće odlučuju za djela protiv imovine. Po pitanju lične bezbjednosti, žene gotovo uopće ne nose neko oružje, u odnosu na muškarce kod kojih polovina koristi neko oružje. Žene nešto češće priznaju krivična djela u odnosu na muškarce, ali ipak ne postoji statistički značajna razlika između grupa. Žene, kao razloge za učinjeno krivično

---

¹³⁸ Korać, H.: Droge kao uzrok pojave kriminaliteta, N.Pazar, 2004, (istraživanja su rađena u KPZ u BiH), str.250-270

djelo, najčešće navode finansijsko i ekonomsko propadanje te nemogućnost izbora, dok muškarci najčešće čine krivična djela zbog uticaja alkohola i tek onda socioekonomske situacije. Između grupa utvrđene su statistički značajne razlike.

Osobe ženskog pola u zatvoru su češće izložene nasilju u odnosu na osobe muškog pola. Uzrok takvih pojava leži u uslovima života žene u društvu i u porodici, jer je od samih početaka položaj žene smatran nižim a vrlo često takav stav je shvaćan kao prihvatljiv..

Neka od iskustava iz zatvora za žene, govore da postoje potrebe uže suradnje između članova terapijske zajednice i uprave zatvora. Šta to znači pokazano je na primjeru nakon evaluacije pojedinaca za edukaciju. Oni pristupaju timu za pomoć i ohrabrivanje u zatvorskom okruženju. Socijalni radnik zatvora i trenirani voditelj terapijske zajednice rade zajedno na ideji poboljšanja standarda svakog zatvorenika i kreaciji njegova boljeg predstavljanja nakon suradnje. U konkretnom primjeru, riječ je o suradnji zatvorenica - ovisnica te ostalih članova tima za pomoć i ohrabrivanje, tokom koje su se susrele s vlastitim problemima, prihvatile motivaciju. Potrebno je da, sa poteškoćama na koje nailaze, riješe i vlastite probleme unutar samog zatvora i nakon izlaska na slobodu. Kombinacija individualnog i grupnog rada treba dati pozitivne rezultate i do revalorizacije pitanja sloboda u zatvoru.

Čini se da razvijena društva imaju specifičnu osjetljivost na rad s pojedinim grupama i njihovim problemima. Upravo male zajednice (p) ostale su središte njihova istraživanja. Svako od tih iskustava uređenih i nekonfliktnih društava vrlo brzo postaju standardi, prelaze granice sredina u kojima se pojavljuju i propituju se pa i prihvaćaju u drugim zemljama.

Ono što je važno u radu na edukaciji grupe žena – ovisnica, koje su zbog krivičnih djela izgubile slobodu, je nastojati im pomoći da premoste vlastita događanja, da se susretnu njihov unutrašnji i vanjski svijet, tj. da se unutrašnji sukob u osobi, koji je doveo do ovisnosti i boravka u zatvoru, susretne sa svijetom koji je čeka nakon izlaska iz zatvora.

Potrebno je ovisnicama pomoći da prevladavaju probleme školovanja, potičući ih da tijekom izdržavanja kazne nastave učiti tamo gdje su stale kad su ušle u probleme. Posebno one ovisnice koje nisu ni imale mogućnost školovanja, je potrebno poticati da krenu ili nastave školovanje. Postoje i slučajevi prekida najvišeg stupnja školovanja, tj. studija zbog problema s drogom. Posebno je važno njih motivisati i omogućiti im nastavak studija. Riječ je o dvostrukoj vrsti komunikacije i edukacije da bi se došlo do dobrih rezultata. Potrebno je u radu sa ovisnicama s početka rada raditi u grupama, preko individualnih razgovora sa svakom zatvorenicom ponaosob, informirati se o problemima s kojima se ta osoba susrela u životu i gdje se dogodio prekid u njezinu odrastanju.

Situacija je kao i kod svih ovisnika: ponajprije je razlog njihova osobnost, zatim je riječ o djevojkama koje nisu odrasle u svojoj osobnosti, tj. riječ je o nezrelim ličnostima koje su se dovele u situaciju da učine krivično djelo. U toj nezrelosti je i

adut komunikacije sa školama i autoritetima i vraćanje na školovanje, vraćanje u godine kada je i nastao psihološki zastoj. Tek ponovnim uključivanjem na istu vremensku distancu od koje su i počeli problemi može se sagledati i pokrenuti njihovo rješavanje koje će voditi prema uspjehu.

Psihološka pomoć je neophodna kao izvanjska pomoć ovoj populaciji. U obzir su uzete i činjenice da ako su zatvorenice bile mnogo mlađe no što su se pokazivale u trenutku sukoba sa zakonom, onda i njihove kriminalne radnje nemaju težinu kao u sudskoj kazni kada je procijenjena., tj. činjenica je da one nisu toliko kriminalno ogrezle koliko bi, možda, bilo razvidno iz dijela koja su počinile, nego da je riječ o nedoraslim osobama kojima svi trebamo pomoći da odrastu.

Terapijska zajednica danas je sustav liječenja u koji su uključeni svi ljudi i u toj vrsti liječenja svoje mjesto imaju profesionalci i neprofesionalci. Terapijski centar izvan zatvora uspostavio je kontakt sa ženskim zatvorom i unutar zatvora formirao terapijsku zajednicu koja radi na problemu ovisnosti. U terapijsku zajednicu zatvora trebaju biti uključeni svi: osoblje zatvora i profesionalni psihološki tim koji dolazi iz najbliže terapijske komune. To je onaj dio rješavanja problema koji se odnosi na njihovu ovisnost.

Iskustva zatvora u Atini koja su pozitivna, govore da postoji organizacija koja se bavi zatvorenicama i radi s njima nakon izlaska iz zatvora. Članovi organizacije su iz zatvora gdje su ovisnice izdržavale kaznu, a pozitivno je i to što isti edukatori nastavljaju rad sa osuđenicama i u postpenalnom tretmanu. Edukatori su angažovani na traženju posla osobama koje se nakon završetka kazne nađu na slobodi i koje treba što prije integrirati u društvo da ne postanu recidivisti. Nastojanja edukatora idu u pravcu nastavka, odnosno završetka edukacije započete u zatvoru ili ka započinjanju nove edukacije. Pomaže im se i u njihovim različitim zastojima do kojih dolazi prigodom njihove ponovne inkorporacije u društvo.

Postoji nešto što komplicira situaciju u zatvoru: ljudi koji su postali zatvorenici zbog učinjenih kriminalnih djela pod utjecajem droga samo su jedan dio populacije u zatvorima. Drugi su oni koji su učinili krivična djela, a da nisu bili pod utjecajem droga. U zatvoru može doći do razmjene iskustava jednih i drugih s nepovoljnim ishodom, ako se terapijska zajednica ne oformi i ne počne rješavati problem i jednih i drugih. Na taj način učenje novog zla u samom zatvoru se sprječava, odnosno prekida. Kad društvo i svi zajedno pomognu bivšoj osuđenici i ona postane normalan član društva sa zaposlenjem i hobijima, onda i savjetnik, odgovoran za edukaciju, osjeća dobrobit življenja, koji stimulira uposlenike, terapeute a posebno lica sa kriminogenim ponašanjem..¹³⁹

---

¹³⁹ Dandoulaki, Aspasia., edukatorica zatvorenog ženskog zatvora, radi na tretmanu sa ovisnicima, u zatvoru Kethea u Ateni.

Potrebno je zbog potreba osoba ženskoga pola napraviti novi koncept pravnog položaja osuđenica. Naročito je bitno da se utvrdi stvaran broj raznovrsnih psihopatoloških simptoma sa dijagnozom psihijatrijskih dijagnoza (naročito su rizične populacije žene u fazi reprodukcije, vrijeme rađanja).

Specifičnosti su svakako žene koje izdržavaju duge zatvorske kazne, multipliciraju se, te je potrebno onemogućiti od strane zatvorske uprave kršenje ljudskih prava osuđenica.

Pažnju je potrebno usmjeriti da u radu sa osuđenicama budu visoko kvalificirani stručnjaci iz oblasti penologije.

Osobe ženskog pola kao i osobe muškog pola ne trebaju da se oprostite od ljudskih prava kada se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne, osim onih prava koja su ograničena samim činom zatvaranja. Međunarodnim standardima omogućeno je poštivanje prava, a zabranjena je diskriminacija osuđenika prema polu.

Neke od teškoća sa kojima se suočavaju žene zbog svoga pola za vrijeme boravka u zatvoru su:

- *razni oblici diskriminacija; neodgovarajući smještaj u odnosu na smještaj koji je namijenjen muškarcima,*
- *diskriminacija u odnosu na osnovne uslove: nedostatak mogućnosti za obrazovanja zbog pola,*
- *nedostatak otvorenih terena za rekreaciju,*
- *nepristupačnost biblioteke,*
- *seksualne zloupotrebe u većem broju slučajeva u odnosu na muškarce,*
- *nemogućnost uprava zatvora da obezbjedi odgovarajuće uslove za zdravo materinstvo (u nekim zatvorima je dozvoljeno ženama koje imaju malu djecu da budu sa njima dok se one nalaze na izdržavanju zatvorske kazne, ali uslovi nisu na zadovoljavajućem nivou). Ovo je jedna veoma važna činjenica i problem koji je neophodno da nadležna ministarstva promjene,*
- *neobezbjeđenost sigurnosti žena - zatvorenica, tj. nesigurni uslovi boravka zahvaljujući propustima uprava zatvora da fizički i sigurnosno odvoji potencijalno rizične i opasne zatvorenice od onih koje su manje opasne i od onih koje su riziko grupa (žrtve, potencijalne žrtve), što je učinjeno kada je u pitanju osoba muškog pola,*
- *žene se često drže na određenim lokacijama izdvojeno što državu sasvim sigurno skupa košta,*
- *u radu sa osuđenicama, potrebno je da osoblje oba pola bude ravnomjerno zastupljeno. Ukoliko se desi da parovi su oboje zatvorenici, onda treba nastojati da budu zajedno smješteni u zatvorima,*

- žene trudnice moraju imati specijalan režim ishrane, bebe ne bi trebalo da se rađaju unutar zatvora pa se trudnice premještaju u bolnice izvan zatvora, zdravstvena njega mora biti kvalitetno obezbjeđena i svakodnevno dostupna
- veoma česti propusti uprava zatvora da riješe i/ili uzmu u obzir u ozbiljno razmatranje žalbe koje se odnose na seksualne zloupotrebe i seksualno nasilje (naročito ako se žalbe odnose na seksualno nasilje od strane uposlenika zatvora, ali isto tako od strane „uticajnih“ zatvorenika i slično),
- neodgovarajuća, tj. minimalna zdravstvena zaštita (ginekološka zaštita skoro da i ne postoji, nedostatak osnovnog tretmana za seksualno prenosive bolesti),
- neodgovarajuća psihička zaštita (neobučenost odgajatelja i pedagoško psihološke službe prema određenim krivičnim djelima, npr: incesta i drugi oblici seksualnih delikata).

Uprava zatvora je dužna obezbijediti poštivanje međunarodnih standarda, koji mogu uticati na živote žena u zatvorima.¹⁴⁰

5.2. Prenatranost zatvora i cijena izvršenja sankcija

Stanje brojnosti osuđenika u zatvorima u odnosu na broj dozvoljenih prema standardima je zabrinjavajuće. Na takvo stanje utiče porast stope kriminaliteta i ograničenost smeštajnih kapaciteta postojećih zatvorskih ustanova.

Prenatranost zatvora je vezana za mnogobrojne parametre socijalnog, krivičnog ili kriminalnopolitičkog parametra od kojih su najvažniji:

- a) konzervativizam javnog mišljenja,
- b) oskudnost sredstava lokalne ekonomije,
- c) otpori prema primjeni alternativnih kazni,

¹⁴⁰ Opća deklaracija o ljudskim pravima, Deklaracija o eliminaciji diskriminacije žena (1968, je prihvatila Opća skupština UN, a koja je bila temelj za donošenje Konvencije), Komisija za status žena, Konvencija za eliminaciju diskriminacije žena (CEDAW), tzv. Ženska konvencija, koju je donijela Opća skupština UN donijeta je 18 decembra 1979. konvencija se pojavila kao temeljni međunarodni govor koji zabranjuje diskriminaciju po osnovu pola u javnom i privatnom životu. Naime, svi obavezujući međunarodni dokumenti o zaštiti ljudskih prava sadrže obavezu država potpisnica da uvedu nediskriminatorno zakonodavstvo i osiguraju jednaka prava za žene i muškarce. Konvencija se bavi sličnim područjima kao i Pekinška platforma (zapošljavanja, politički i javni život, obrazovanje i dr.), a na temelju same Konvencije osnovano je posebno tijelo koje se bavi nadgledanjem primjene Konvencije u zemljama koje su stranke Konvencije, Odbor za eliminaciju diskriminacije ženar). Definicija diskriminacije žena koju daje Konvencija, nije definicija diskriminacije na temelju spola, nego baš diskriminacije žena; Članak 1 glasi: „ U svrhu ove Konvencije izraz «diskriminacija žena» označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje po spolu, kojemu je posljedica ili svrha da ženama ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenja ili obavljanje ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkome, ekonomskome, društvenome, kulturnome, građanskome ili drugom području bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovi ravnopravnosti muškaraca i žena.“ Ta je definicija važna i zbog toga što diskriminaciju predstavlja ne samo formalna (i stoga lako prepoznatljiva) diskriminacija, nego i sve ono čemu je “posljedica ili svrha da ženama onemogući priznanje, ostvarenje ili obavljanje ljudskih prava...” Konvencija ne poznaje termin ženska ljudska prava. Uz Konvenciju ide i Fakultativni protokol po kojem države stranke ovog protokola priznaju nadležnost Odbora da prima i razmatra podneske pojedinaca ili skupine pojedinaca (pod sudbenošću

- d) poteškoće u modernizaciji i proširenju raspoloživog zatvorskog prostora,
- e) povećanje kriminaliteta,
- f) generalno povećanje zatvorenika,
- g) nedovoljna koordinacija među raznim nadležnim organima,
- h) opći socijalni osjećaj.

Politika „biti oštar“, u odnosu na slabu podršku širenju mjere uslovnog puštanja na slobodu, kao i progresivnom smanjenju kazni, ostavljaju samo malo mjesta za primjenu novih ili alternativnih mjera. Problemi investiranja u nagodbu koja gravitiraju zatvoru, kao i nezaposlenosti, društvenom isključenju i siromaštvu (ne zaboravljajući pritisak koji vrše mediji u smislu sigurnosti i nagomilane represije) negativno utiču na predstavljanje problema pretrpanosti zatvora. Uprkos tvrdnji, prema kojoj je povećanje kažnjnika u zatvorima neproporcionalno u odnosu na demografsko povećanje opće populacije (izgradnja novih zatvora, javnih ili privatnih bi podstakla sudove da primjene još širu političku represiju) smanjenje broja zatvorenika čini se da ide u čorsokak.¹⁴¹

Preopterećeni zatvori uvećavaju nastojanja uposlenih i osuđenika da se priviknu na tako neregularnu situaciju.¹⁴²

Zatvor je inače veštačka sredina, u koju žive različiti ljudi, s različitim problemima, i veoma je teško držati sistem bezbednosti na optimalnom nivou.

Prenatranost zatvora je vezana za nesposobnost sistema da kontroliše kaznu lišavanja slobode kao mjeru kažnjavanja uz povećanje finansijskih troškova, smanjenje kvaliteta života (higijene, slobodnog vremena), a isto tako i nesigurnosti osoblja u zatvoru i građana (bježanje, često opasnih zatvorenika, postaje sve učestalije).¹⁴³

Nije tako rijedak slučaj da zatvorenici često dijele jednu ćeliju. Mjere nadzora su nedovoljne pa su osuđenici podložni raznim oblicima maltretiranja, kako međusobnog tako i od strane stražara i nadzornika. Zatvorenici, osjećajući se bez zaštite, prinuđeni su da se u zatvorima povinuju mnogim neformalnim običajnim pravilima zatvorske zajednice. To se objašnjava ne samo problemom novih zatvorenika, već i činjenicom da, u većini zemalja Evropske unije, sve veći broj zatvorenika izdržava kazne za teže oblike krivičnih djela, zbog kojih se osuđuju na duže vremenske kazne.

¹⁴¹ Panoussis, Giannis (prof.kriminologije, Odjel za komunikacije i mas medije Univerziteta Kapodistrije u Ateni):Prenatranost zatvora (u Evropi) i ideološko oslobođenje, Institut za kriminološka istraživanja, Beograd, 2003, str.321 - 326

¹⁴² Zatvorska populacija u BiH broji oko 2 400 osoba (približno 1 400 u Federaciji i 1 000 u Republici Srpskoj), raspoređenih u 13 zatvorskih ustanova. Ovaj broj zatvorenika je relativno nizak u poređenju sa evropskim i svjetskim tokovima, oko 60 zatvorenika na 100 000 stanovnika.

¹⁴³ Ibid, str.322

Pretrpanost zatvora ima brojne negativne posljedice u pogledu neefikasnosti institucije zatvora u ostvarenju cilja kaznene politike: nemogućnost sprovođenja obrazovnog tretmana; opada lični i opći standard, kao i mogućnosti zdravstvene zaštite i higijene. Nedostaju uslovi rekreativne aktivnosti i drugih slobodnih aktivnosti ili se vreme za te potrebe skraćuje. Povećan je rizik od zaraznih bolesti. Nasilje u zatvorima se sve više širi, pri čemu su najugroženije rizične grupe - maloletnici, seksualni prestupnici, stranci i homoseksualci. Zbog prenatrpanosti opterećujuća je činjenica mogućnosti radnog angažmana i pozitivnih efekata radne terapije, te mogućnosti njihovog postepenog pripremanja za povratak u društvenu sredinu.¹⁴⁴ Tako, na primer, u penitensijarnom sistemu Sjedinjenih Američkih Država izveštaji i istraživanja govore da se prava osuđenih lica masovno krše iz dana u dan.¹⁴⁵ Većina zatvora ograničava pravo na posjete zatvorenika i svodi ih, uglavnom, na članove porodice i sa kontrolom zatvorskih stražara.

Postoje istina veoma rijetki primjeri KPZ sa veoma dobrim uslovima, čak i previše luksuznim, gdje život u zatvorima podsjeća na godišnji odmor u nekom luksuznom hotelu, kada odsječenost od svijeta ne djeluje tako teško na zatvorenike.

Neki od primjera luksuznih zatvora su zatvor na Filipinima; zatvor „Leoben“ u Austriji, koji podsjeća na „Hilton“ i „Šeraton“, a jedini problem je što zatvorenici u ovoj ustanovi mogu provesti najviše 18 mjeseci; zatvor „Dulut“ u Minesoti (u rodnom gradu Boba Dilana, daje mogućnost obuke i muzičke karijere); zatvor „Montgomeri“ u Alabami (obučava kažnjenike za određene zanate na najvišem nivou); zatvor „Inglvud“ u Koloradu (organizuje vrhunsku obuku ljubiteljima sporta) i dr.

Broj osuđenika koji se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne ukazuju na, retributivni (retribucija - osveta) osvetnički model koji je primaran u reakcijama društvene zajednice na kriminogeno ponašanje.

Izdvajanje kažnjenika iz društvene zajednice u kojoj je napravio krivično djelo, je demonstracija moći, represija, tortura, koje nekada vode kršenju ljudskih prava. Teško je povjerovati da nema civilizacijskih kapaciteta za konstruktivniji odgovor na kriminalitet.

---

¹⁴⁴ Opće stanje u zemljama Unije čini spektar različitih uslova, sa izvesnim izuzecima u pogledu mogućnosti poboljšanja, kao što su primeri Švedske i Španije; ekstremi druge vrste dati su na primjerima Francuske i Italije koje "imaju da pređu dalek put da bi njihovi zatvori zadovoljili minimalne standarde prihvatljivosti"

¹⁴⁵ U SAD većina osuđenika izdržava kazne u državnim zatvorima sa maksimalnim obezbeđenjem i sa kapacitetima od preko 1.000 osoba. I ovde, kao i u mnogim evropskim zemljama, većina zatvora je građena prije 100 godina, bilo da se radi o centralnim ili lokalnim institucijama. Zbog toga je prenaseljenost u njima najvažniji problem osiguranja adekvatnih uslova izdržavanja kazne. Mogućnosti obraćanja osuđenika u vezi sa svojim pravima su ograničene pozivanjem na određena ustavna prava. Iako je u izvesnim slučajevima korišćenje ovih prava dalo djelimične rezultate, mnoge inicijative i odluke te vrste bile su bezuspješne i nisu sprovedene u praksi, pa su pobune čest slučaj i kao posljedica suprotstavljanja načinu kojim se upravlja u zatvorima i nemogućnosti primjene instituta uslovnog otpusta. Rasistički konflikti u zatvorima su jedan od ozbiljnih problema.

5.2.1. Argumenti protivnika kazne zatvora

Čovjek je jedino biće koje ima načina da zatvori i oduzme slobodu drugom živom biću. Kazna zatvora u određenom broju je neizbježan oblik kažnjavanja koji ima pozitivne, ali neminovno nosi i negativne posljedice.

Gubitak slobode čovjeka, kao socijalnog bića, nije usklađen sa ljudskom prirodom. Osuđeno lice zatvorskom kaznom je uklonjeno na duže ili kraće vrijeme iz svoga okruženja i nije u prilici da učestvuje u zajednici.

Na ličnom planu neminovno dolazi do dehumanizacije, socijalne degradacije, kriminalne infekcije i mnogih drugih posljedica. Teškoće, koje su rezultat oduzimanja slobode čovjeku, nisu samo tipa deprivacije u različitim oblicima, već i drugim posljedicama; nametanjem discipline, kućnog reda; oduzimanja ličnih i drugih stvari; pretresanje; nametnuto fotografisanje i uzimanje otisaka te stavljanje podataka u kartoteku; naredba nošenja uniforme; šišanje; neprekidna provjera i posmatranje i kontroliranje. Gubitak personaliteta, koji je skoro neminovan u zatvoru, nametnuta izolacija, opća nemoć, tj. veoma male promjene iz svoje okoline, jer uglavnom je sve nametnuto, veoma teško pada licima koja se nalaze u zatvoru.

Zatvor je decenijama meta napada i kritika, uglavnom, od strane onih lica koji najčešće se u njega vraćaju, njihovih branilaca, ali i lica iz struke. Kao „kazna civilizovanog društva“ rođen je iz „susreta“ prava sudskog aparata koji teži da bude neovisan. Bez obzira na sve napade, on postoji jer je instrument saznanja, ali i zato što je izdvojio prestupništvo kao poseban oblik ilegalizama. U tome se sastoji i njegov najveći uspjeh. Kaznenopopravni mehanizam vrši neobičnu zamjenu: on prima osuđenika, ali se ne usmjerava na delikt niti na samog učinioca, nego na jedno novo lice određeno tehnologijom preodgoja. To novo lice je prijestupnik.

Neki od argumenata kritičara zatvora:

- a) *boravak u zatvorima ostavlja trajne posljedice na opće zdravlje (nekada je postojala drastična razlika u rasprostranjenosti nekih bolesti¹⁴⁶) zatvorske populacije u odnosu na populaciju na slobodu. Uz fizičko propadanje i evidentne su posljedice i na psihičkom planu. Zatvor višestruko negativno djeluje na zatvorenika zbog mnogobrojnih neugodnosti. Ograničenje životnih aktivnosti na uski i ograđeni prostor predstavlja ogromnu promjenu u njihovom životu koju najčešće doživljavaju kao poniženje i degradaciju i ugrožavanje slike sopstvenog "ja". Posljedica je gubitak samopuzdanja i emocionalna napetost koju mnogi ne mogu da savladaju.*
- b) *teške posljedice su evidentne u odnosima zatvorenika i njegove porodice. Sa problemima se susreće i njegova porodica jer je zatvorenik najčešće i hranioc porodice. Često su ugrožene i bračne veze (brakovi bez djece zatvorenih lica*

---

¹⁴⁶ nedostatak kretanja, vazduha i svetlosti i sanitarne i higijenske prilike u zatvoru dovode do niza bolesti, naročito tuberkuloze.

na kazne duže od dvije godine razvode se, prema nekim podacima u 70% slučajeva).poseban problem imaju djeca jer se kod njih javljaju emotivni problemi koje izaziva odnos sredine prema osuđenom i članovima njegove porodice.

Na zatvorenike posebno teško deluje prekid veza sa spoljnim svijetom, prije svega porodičnih, rodbinskih i prijateljskih. Dolazak u zatvor izaziva težak šok, da bi kod većine tih lica kasnije bila primjećena emocionalna atrofija, neka vrsta unutrašnje okamenjenosti. Dešavanja u zatvoru najčešće su ružna. Ona utiču na slabljenje moralne snage i vjere u budućnost. Nastaje strah od života na slobodi koji se više i ne želi - prizonizam¹⁴⁷ ili institucionalizacija.

- c) Pored navedenih, postoji još mnoštvo deprivacija (lišavanja) kojima su zatvorenici izloženi:
- lišavanje heteroseksualnih odnosa koje izaziva čitav niz seksualnih devijacija koje se objašnjavaju činjenicom da je zajednica sastavljena od lica istog pola,
  - nemogućnost korišćenja mnogih materijalnih dobara, što posebno teško doživljavaju lica naučena da je posjedovanje simbol društvenog statusa. Ona izaziva i krađe i nedozvoljenu trgovinu među zatvorenicima ,
  - lišavanje osećaja sigurnosti do koga dolazi, ne samo zbog napada violentnih zatvorenika (koji su i pored pretnji disciplinskim kažnjavanjem česti), već još više, od napetosti u kojoj zatvorenici žive kako bi bili spremni da se suprotstave tim napadima. Zbog toga ne smiju sebi dopustiti ni trenutak slabosti. Otuda i često citirana misao jednog zatvorenika da je „najgora stvar u zatvoru to što treba živeti sa drugim zatvorenicima“.
- d) dolazi do poremećaja u odnosima uopće, zatvorenika u odnosu sa drugim licima i institucijama, što je evidentno po izlasku lica sa izdržavanja zatvorske kazne.
- e) boravkom u zatvoru nameću se određeni modeli ponašanja koje često karakteriše krutost i apsurdnost, što sasvim sigurno stvara neprijateljski stav prema društvu s jedne strane, a sa druge kod njih razvija dvoličnost, lukavost i podmuklost kojima se taj stav prikriva. Sistem koji do sitnica reguliše svaki trenutak života zatvorenika, a njega samog tretira kao bezvoljni i bespomoćni objekat uticaja drugih, izaziva u zatvoru nesnosnu monotoniju. Kao odbrambeni mehanizam, razvija se sklonost fantazijama i irealnim događajima koja kaznene ustanove čini „kraljevstvom opsjena, iluzija i obmana“. Ova mentalna distanca prema sredini značajna je prepreka za bilo kakav uticaj na zatvorenika. Dolazi do gubitka lične inicijative i razvoja osećaja ravnodušnosti, a posebno do

---

¹⁴⁷ Donald Clemmer /1940./ u svom klasičnom delu o zatvorskoj zajednici definiira prizonizam kao: „prihvatanje,u manjoj ili većoj meri, načina mišljenja, pravila ponašanja, običaja i opće kulture zatvora“.

otupljivanja intelektualne sfere ličnosti koja iz svih navedenih razloga postaje još neprilagođenija,¹⁴⁸

- f) zatvor sprečava sudsku vlast da kontroliše i provjerava primjenu kazni,*
- g) zatvorenici su različiti po svim svojim karakteristikama i izolovani. Boravkom u zatvoru se uspostavlja homogena zajednica zločinaca koji postaju solidarni dok izdržavaju kaznu, a ostaće to i napolju.*

To znači da postoji realna mogućnost „proizvodnje“ čitave armije osoba sa kriminogenim ponašanjem,

- g) u ne tako malom broju, obzirom na stanje u društvu, socijalnu lošu kartu velikog broja stanovništva, a dajući osuđenima sklonište, hranu, odijelo, a često i posao, zatvor osuđenima nudi sudbinu ponekad bolju od sudbine radnika: On ne samo što ne može da odvraća od prestupništva, već ga čini privlačni.*
- h) iz zatvora izlaze ljudi koje njihove navike i beščašće kojim su obilježeni zauvijek osuđuju na kriminal,*
- j) negativni rezultati kazne zatvora u generalnoj prevenciji, naročito kod povratnika u kriminal i pripadnika organizovanog kriminaliteta. Zatvori nisu u stanju da obezbijede, čak ni izolacijom, sigurnost od učinioca krivičnog djela, naročito ako su u pitanju pripadnici organizovanog kriminaliteta. Naime, poznato je da poslovi organizovanog kriminaliteta cvjetaju i za vrijeme boravka pripadnika krim miljea u zatvorima,*
- k) organizacija zatvora ne obezbjeđuje poštivanje ljudskih prava, uspjeh u procesu resocijalizacije i tretmana te tako negativno djeluje na povratnike u kriminal mimo dešavanja u zatvorima, gdje je veća kontrola kako pojedinaca, tako i nevladinog sektora. U zatvorima je mnogo teže doći do realne procjene poštivanja ljudskih prava (o čemu je potrebno posebno govoriti, kršenje ljudskih prava po različitim osnovama u različitim segmentima),*
- l) uz navedene deprivacije možemo dodati čitav niz zatvorskih ponižavajućih procedura: uniforma, identifikovanje pomoću brojeva, zaključavanje i otključavanje ćelije pri svakom njenom napuštanju i ulasku. Jasno je zašto je Eliotova, u svoje doba, konstatovala da se sa ovim licema postupa kao sa divljim životinjama koje treba držati u kafezu od čelika i kamena.*
- m) od nastanka kazne zatvora u značajnom dijelu javnog mnjenja zastupljen je stav da je lišavanje slobode samo po sebi nečasno i da sam dodir sa zatvorom nanosi neizbrisivu ljagu za cio život. Time ne samo da se otežava ponovno uključivanje zatvorenika u društvo, nego se prenosi i na članove njegove*

---

¹⁴⁸ Milutinović, M.: *Institucionalna resocijalizacija osuđenika i funkcija teorijskoempirijskih istraživanja u ovom procesu, Penološke teme, 1986/3-4, str.111-122.*

porodice. Apsurd se sastoji u tome što se nečasnim smatra, ne izvršeno djelo, već samo izdržavanje kazne.

- n) zatvor i druge mjere koje imaju za posljedicu izolaciju prestupnika od spoljnog svijeta teške su samim tim što oduzimaju pojedincu pravo da raspolaže svojom ličnošću lišavajući ga slobode. Izuzimajući mjere opravdanog izdvajanja i mjere održavanja discipline, sistem izdržavanja kazni ne treba da povećava patnje koje su vezane za taj položaj,¹⁴⁹
- o) što je kaznenopopravni zavod većeg stepena obezbeđenja, interpersonalni odnosi između zatvorenika i zaposlenih su lošiji. U tom kontekstu, kritičari zatvora kao institucije za resocijalizaciju, ističu da je tortura u različitim oblicima, od brutalne do humanizovane, dominantna karakteristika funkcioniranja ove institucije,
- p) zatvorom se prekida školovanje, gubi radno mjesto i teško pronalazi novo zaposlenje,
- r) sve su veći finansijski izdaci za finansiranje penoloških ustanova,
- s) sve češći rezultati, saznanja, nevladinih organizacija, pojedinaca, experata, pripadnika civilnog sektora o veoma malim pozitivnim učincima tretmana u penološkim ustanovama,
- š) sve navedeno povećava šanse da ponovo učini krivično djelo, tim prije što je osuđeno lice boravkom u zatvoru trajno obilježeno kao prestupnik.

5.2.2. Argumenti za primjenu kazne zatvora

Postoje mnogobrojni razlozi koji idu u prilog kazni zatvora:

- a) obzirom da boravak u zatvorima ostavlja trajne posljedice na psihofizičko zdravlje zatvorenika, svakako da je mjesto gdje se na pravi način može napraviti procjena njegovog psihofizičkog zdravlje te se primjenom individualnog tretmana zatvoreniku, jedino u takvoj ustanovi i vremenu, može adekvatno pomoći.

Ono što se zapostavlja je stanje u kojem se nalazi učinilac krivičnog djela u vrijeme i na izdržavanja kazne zatvora. Ne smije se zaboraviti da zatvoreno lice ima porodicu. Kontakt sa porodicom i prijateljima je neophodan jer će se, po isteku kazne, vratiti u zajednicu. Stoga je potrebno zatvorenika konstantno posmatrati da se ne izgube nekvalitetnoj komunikaciji. Posmatranje zatvorenika treba da bude od strane stručnog lica, pružiti mu maksimalnu pažnju da sa što manje posljedica izađe iz zatvora. Stanje u kojem se on nalazi za vrijeme

---

¹⁴⁹ Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenima, Dio II, pravila koja se primjenjuju na posebne kategorije, A.57.

izdržavanje kazne zatvora i po izlasku direktno, indirektno i dugoročno će se odražavati na članove njegove porodice, kolektiva, susjedstva i društva u cjelini.

- b) u situaciji u kojoj se nalaze KPZ u našem okruženje, zatvor je institucija koja izolirajući učinioca krivičnog djela iz sredine, za izvjesno vrijeme pomaže sredini, a naročito žrtvi, da se osjećaju sigurnijim. Smatra se da su, bar za vreme dok se prestupnik nalazi u ustanovi, oni izvan zidina bezbjedni (čak se smatralo da duže trajanje kazne, zbog starenja prestupnika, smanjuje i rizik da će djelo ponoviti po izlasku na slobodu).*
- c) svedoci smo svakodnevnih kršenja ljudskih prava žrtava, tako da postojanje zatvora i izvršenje krivičnih sankcija nad licima koja su učinila krivična djela su satisfakcija za žrtvu i njenu porodicu.*

5.3. Kratke kazne zatvora

Kaznu kratkotrajnog zatvora dobijaju ona osuđena lica čije kriminalno ponašanje ne rezultira iz dubljeg asocijalnog stava.

Pod kratkim kaznama podrazumjevamo kazne lišavanja slobode koje kratko traju. One su vremenski limitirane različito od zemlje do zemlje i veoma je teško znati precizno njeno trajanje.¹⁵⁰

Kratkotrajne kazne zatvora su veoma interesantne sa stanovišta pravnih nauka.

Po arhitektonskim rješenjima, kvalifikovanosti uposlenih, uređenju prostora za slobodne aktivnosti, veći broj penoloških ustanova pruža mogućnost za opservaciju i klasifikaciju zatvorenika na kratke kazne, kao i preduzimanje tretmana prilagođenog dužini trajanja ove kazne.

Uslovi u ustanovama trebaju biti povoljni za organizovanje tretmana, prije svega u pogledu slobode kretanja, mogućnosti za primjenu radne terapije kroz organizovanje rada zatvorenika na radilištima u ustanovi i van nje.

Osnovnu poteškoću predstavljaju nemogućnost fizičkog odvajanja i rada sa licima osuđenim na duge kazne. To su, uglavnom, kriminalno struktuirane osobe, mnogi od njih pokazuju psihopatsko ponašanje, a sve to je praćeno izraženim deprivacijama, što se veoma negativno odražava na populaciju zatvorenika na kratke kazne. Ne rijetko dolazi do kriminalne infekcije, negativnih uzora i prijateljstava za buduće kriminalne sklonosti, što se kosi sa nastojanjem društva i strategijom državnog reagovanja protiv kriminala.¹⁵¹

---

¹⁵⁰ Postoji različitost u trajanju kratkih kazni zatvora, gdje je donja granica: Bugarska 1 dan, Grčka 10 dana, Norveška 21 dan, Švedska 1 mjesec itd; gornja granica trajanja kazni 6 mjeseci, Belgija, Finska, Norveška, Grčka; dok je gornja granica u trajanju od godinu dana u sljedećim državama: Italija, Francuska, Kina, Španija i td.; u većini zemalja nije krivičnim zakonodavstvom nije određeno trajanje ove kazne

¹⁵¹ Jakšić, D., Panić, N.: Karakteristike i problemi u izvršavanju kratke kazne zatvora, Institut za kriminološka istraživanja, Beograd, 2003, str. 537-545

Rješenje za izdržavanje kratke kazne zatvora bi svakako mogli pronaći u mreži poluotvorenih i/ili otvorenih ustanova. Potrebno je ozbiljno razmišljati o osnivanju privatnih i/ili poluprivatnih ustanova.

U tom slučaju bi trebalo pomjeriti i granicu prekida radnog odnosa do godinu dana, što bi imalo pozitivnog uticaja na socijalni status porodice, kao i porodične odnose u cjelosti.

Probacija (stavljanje osuđenih lica pod nadzor službenih lica), odlaganje izricanja presude i izvršenja kazne, pojavljuje se kao jedno od preporučljivih rješenja.¹⁵²

Obzirom da se kratke kazne izdržavaju u zavodima poluotvorenog i otvorenog tipa, bilo bi potrebno ovu kaznu izražavati u zavodima gdje postoji veća sloboda kretanja, mogućnost komunikacije sa društvenom zajednicom i što veće otklanjanje izolacije iz porodice i društva.

Jačanje svijesti o samodisciplini, nepostojanje materijalnog obezbjeđenja podstiče zatvorenika na jačanje samokontrole, odgovornosti, samodiscipline i discipline. Poštivanja poluslobode i slobode daje pozitivne rezultate u generalnoj prevenciji.

Negativni efekti kratke kazne zatvora su:

- Nemogućnost organizovanja kvalitetnih postupaka tretmana, preodgoja koji je prioritet u procesu resocijalizacije.
- Tretman nije dovoljno standardizirani postupak u smislu predviđanja njegovog uticaja na zatvorenika,
- Programi tretmana nedovoljno su izdiferencirani prema biopsihološkim i socijalnim karakteristikama zatvorenika,
- Negativni efekti kratkih kazni su i deprivacije, opterećenje i onako preblokiranih zatvora,
- Gubitak radnih obaveza i sl.
- Primjenom kratkih kazni zatvora nisu decidno potvrđeni rezultati u specijalnom i generalno preventivnom radu, tj. nedovoljan broj instrumentarija za praćenje rezultata tretmana,
- Pogrešna klasifikacija zatvorenika,
- Pogrešan odabir penološke ustanove,
- Realne poteškoće koje se javljaju u praćenju rezultata tretmana, kao i prijedloga za njegov nastavak; nekoliko zadnjih stavki su rezultat nepostojanja centara za procjenu ličnosti prije dolaska u penološku ustanovu, tokom boravka u njoj i praćenje u postpenalnom tretmanu.

Iz predhodno navedenih razloga Peti kongres UN je (održan u Milanu 1986. godine), bio posvećen prevenciji kriminaliteta. U njemu stoji preporuka članicama

---

¹⁵² Davidović, D, Efikasnost kratkih kazni lišavanja slobode, Beograd, 1965, str.8

da smanje primjenu ove kazne. Takođe je ukazano na potrebu veće primjene alternativnih sankcija, a neke od njih su: odgojne mjere za maloljetna lica, novčane kazne, mjere bezbjednosti, uslovne osude i td.

Krajnji cilj u resocijalizaciji kažnjenika sa kratkim kaznama je da lice i na slobodi vodi društveno koristan život uz primjenu mjera: radne terapije, odgojnog rada i organizovanja slobodnog vremena.

5.4. Dugotrajne kazne zatvora

Dugotrajna kazna zatvora podrazumijeva kazne lišavanja slobode. Ova kazna u zemljama u kojim se primjenjuje, može se izreći samo kao glavna kazna i to za najteže oblike teških krivičnih djela koja su učinjena sa umišljajem.

Kazna dugotrajnog zatvora se izvršava u zatvorima zatvorenog tipa, u posebnim odjeljenjima, sa pooštrenim režimom postupanja od strane zavodskih službenika. Prema ovim osobama se primjenjuju i mjere pojačanog nadzora koje uključuju česte kontrole zatvorenika, kako danju tako i noću.

Zatvorenicima koji izdržavaju kaznu dugotrajnog zatvora nije dozvoljeno korištenje pogodnosti (koje se koriste van kruga zavoda), a koje uživaju ostali zatvorenici. Ovo ograničenje je na snazi dok ne izdrže dvije trećine izrečene kazne dugotrajnog zatvora. Takođe, ne mogu biti radno angažovani dok ne prođe ovaj period i steknu se uslovi za korištenje pogodnosti iz predhodnog stava.

Zatvorenici u ovim zatvorima su maksimalno izolirani od društvene zajednice što nije u skladu sa Standardnim minimalnim pravilima za postupanje sa zatvorenicima u kojima se kaže:

57. „Zatvor i druge mjere koje imaju za posljedice da se neki prijestupnik izoluje od spoljnog svijeta su samim tim što oduzimaju pojedincu pravo da raspolaže svojom ličnošću lišavajući ga slobode. Izuzimajući mjere opravdanog izdvajanja i mjere održavanja discipline, sistem izdržavanja kazni ne treba da povećava patnje koje su vezane za taj položaj“.

Ovdje se postavlja pitanja štetnog uticaja na psihu ljudi. Moramo nastojati da ublažimo štetne efekte dugotrajne kazne i pokušavati iznaći nove modele, tj. alternativne mjere.

58. „Svrha i opravdanje kazni mjere lišenja slobode u krajnjoj liniji jeste zaštita društva protiv zločina. Takva svrha biće postignuta samo ako se vrijeme lišavanja slobode iskoristi da prestupnik, u najvećoj mogućoj mjeri, kad bude oslobođen, bude ne samo željan već i sposoban da živi poštujući zakon, kao i da se stara o svojim potrebama“

60.1. „Režim izvršenja kazni treba da teži smanjenju razlika koje postoje između života u zatvoru i slobodnog života, ukoliko te razlike pokažu težnju da oslabe

smisao za odgovornost kod zatvorenika ili poštovanja dostojanstva njegove ličnosti.“

Prema Evropskom komitetu za spriječavanje mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, režim za zatvorenike koji izdržavaju dugotrajne kazne treba koncipirati tako da na pozitivan i aktivan način kompenzira prizonizam, gubitak samopoštovanja i društvenih vještina, kao i otuđenost od društva.

Licima koja izdržavaju dugotrajne kazne treba omogućiti upražnjavanje niza korisnih aktivnosti različite prirode:

- rad¹⁵³, ukoliko je moguće, prema iskazanom interesovanju,
- obrazovanje ,
- sport, rekreacija, druženje i izvjesnu slobodu izbora kako će provoditi vrijeme (čime njeguju osjećaj nezavisnosti i lične odgovornosti). Psihosocijalna podrška i djelotvorni kontakti sa spoljnim svijetom olakšavaju izdržavanje dugotrajnih kazni, ali isto tako i pripremaju ova lica za izlazak na slobodu.¹⁵⁴

Kazna dugotrajnog zatvora se može izreći u rasponu od 20 odnosno 25 do 45 godina.

Maloljetnim licima se ova kazna ne može izreći, kao i licima koja u vrijeme izvršenja krivičnog djela nisu napunila 21 godinu života.

5.5. Kazna doživotnog zatvora

Nastala je kao kompromis onih koji su zagovarali smrtnu kaznu i onih koji su bili protiv.

Porast teških krivičnih djela, tjera na razmišljanje, da li je potrebno uvoditi ovu kaznu u onim zakonodavstvima gdje je nema, da li su argumenti utemeljeni ili nisu i da li je ova kazna nužna za zaštitu građana.

Neki od argumenata onih koji zagovaraju kaznu doživotnog zatvora su:

- Teže da se ovom kaznom iskazuje velika odlučnost države u suzbijanju kriminaliteta, generalno se jača povjerenje u pravni poredak,
- Udovoljava se kriminalnopolitičkim potrebama,
- Uvođenje ove kazne otklanjaju se slabe strane kazne dugotrajnog zatvora,
- Kazna doživotnog zatvora je na snazi u velikom broju evropskih pravnih država.

¹⁵³ Zatvorenici koji izdržavaju kaznu dugotrajnog zatvora ne mogu se radno angažovati na poslovima van kruga Zavoda, dok ne počnu s korišćenjem pogodnosti, uz predhodno ispunjenje uslova. Ovim zatvorenicima se vrši kontrola pisama i telefonskih poziva. Takođe, ova lica se svrtavaju u posebne odgojne grupe, s tim da na jednog ogajatelja dolazi 25 zatvorenika; Pravilnik o pogodnostima i godišnjem odmoru zatvorenika koji izdržavaju kaznu zatvora u zavoda za izvršenje krivičnih sankcija i drugih mjera BiH, "Službeni glasnik BiH", br.34/05, 38/06, 11/08, 95/08.

¹⁵⁴ Veković, V.: Zabrana mučenja, Beograd, 2005, str.127

Osnovni cilj kazne doživotnog zatvora je odmazda i generalna prevencija.

Licima kojima se izriče ova najteža krivična sankcija poslije smrtne kazne, stoji pretpostavka da proces preodgoja i resocijalizacije ne bi postigao svoj cilj.

Ova kazna se sprovodi u penološkim ustanovama zatvorenog tipa, i sprovodi se kroz različite modalitete.

Prvi model je kada je ova kazna fiksna i traje za čitav život osuđenog lica.

Drugi model, je kada postoji i alternativa, odnosno s protekom određenog vremena, a u skladu s pokazanim ponašanjima i rezultatima, može biti i ograničena. Sa stanovišta generalne prevencije je opravdan.

Treći model, je kada postoji mogućnost uslovnog otpusta, koji može da ima pozitivnog uticaja na prevenciju, u stimulaciji drugih zatvorenika da budu aktivniji u tretmanu.

Četvrti model, je mogućnost izricanja pomilovanja (postoji značajna razlika u nekim zemljama kada je u pitanju kazna doživotnog zatvora, npr. Švedska na 10 godina, Njemačka -15, Austrija – 20, Italija – 24, itd)

Neki od argumenata kritičara ove kazne su:

- *da je kazna doživotnog zatvora iz više razloga neprihvatljiva (neprihvatljiv je stav da je čovjeku mjesto u zatvoru do kraja života),*
- *da je u suprotnosti s načelima pravednosti,*
- *individualizacije u kažnjavanju,*
- *ograničavanja krivičnopravne prisile,*
- *ograničavanja u općoj i posebnoj prevenciji (nema egzaktnih pokazatelja koliko ova kazna je uticala na smanjenje uopće kriminaliteta),*
- *da postoji indikator da je kazna motivirana osvetom kao i generalnom prevencijom, što znači da je isključena pažnja i briga za budućnost kažnjenika,*
- *ova kazna znači negiranje postizanja ciljeva kazne, na prvom mjestu specijalne prevencije.*

Takođe, smatraju da su dovoljne dugotrajne kazne, 20 i 40 godina, te je upitno kako to da i dosadašnja najteža kazna 40 – 45 godina (ovisno od zakonodavstva), nije praktično bila primjenjivana u praksi. Ova kazna, uglavnom, se rijetko izriče (po nekoliko slučajeva u jednoj državi). Ako se uzme u obzir prosječna starost učinioca teških krivičnih djela (30-40 godina) uz kaznu u trajanju od 40 godina, skoro da je ova kazna praktično kazna doživotnog zatvora. Ova kazna je sasvim dovoljna da djeluje na odvratanje od činjenja krivičnih djela u pravcu opće i specijalne prevencije. Ustanovljenje ove kazne značilo bi negacija povjerenja u mogućnost resocijalizacije učinioca krivičnog djela.

Kaznu doživotnog zatvora predviđa i čl.77. Rimkog statuta međunarodnog krivičnog suda.

Ova kazna je predviđena za krivična djela višestrukih ubistava, genocida, ratnog zločina, međunarodnog terorizma, narkokriminala i td.

Dileme su da li ova kazna treba da bude kao jedina moguća kazna, ili u alternativi s vremenskom kaznom.

Takođe, ne treba isključiti ni uslovni otpust kojim se do stanovite mjere ublažava oštrina doživotnog zatvora.

Mogućnost uslovnog otpusta jedan je od glavnih argumenata protiv tvrdnji o nehumanosti doživotnog zatvora.

Ova kazna ne pruža zatvoreniku nikakvu šansu. Svi moderni kazneni zakoni koji poznaju doživotni zatvor predviđaju i mogućnost uslovnog otpusta, s time da su pretpostavke za njegovo odobravanje posebno propisane.

Prigovori o nehumanosti ove krivične sankcije se otklanjaju institucijama pomilovanja, amnestije i uslovnog otpusta. U nekim zemljama ne postoje zakonske odredbe na osnovu kojih bi sud mogao odlučivati o uslovnom otpustu osoba osuđenih na kaznu doživotnog zatvora (Danska, Nizozemska, Švedska), pa je takva mogućnost vezana za institut pomilovanja.¹⁵⁵

Ova kazna zatvoreniku ne pruža mogućnost povratka među ljude, a i ne prihvatljiv je stav da se čovjek ne može nimalo popraviti, korigovati ponašanje uz pomoć ustanove, tretmana, pomoći i saradnje porodice i drugih relevantnih institucija, te je u tom segmentu i etički neprihvatljiva.

Na XI međunarodnom kongresu kriminologa (Budimpešta, od 22. do 27. avgusta, 1993. godine) na temu: Doživotni zatvor, istaknuta je dugogodišnja aktivnost Ujedinjenih naroda u prevenciji kriminala i tretmanu osuđenih osoba (posebno osoba osuđenih na dugotrajne kazne zatvora) prema Minimalnim standardnim pravilima za tretman osuđenih osoba, koja su usvojena 1955. godine i koja, između ostalog, određuju da se sve osuđene osobe moraju tretirati uz poštivanje njihova dostojanstva i vrijednosti njihova ljudskog bića. Od VI kongresa Ujedinjenih naroda (1980. godine) do VIII kongresa Ujedinjenih naroda (1990. godine) u više navrata zatraženo je od Odbora za prevenciju kriminala i krivično pravosuđe da ispita zakonske pozicije osuđenih na doživotni zatvor te da ispita različite sisteme za ispitivanje podobnosti osuđenih osoba na kazne doživotnog zatvora za njihovo puštanje na uslovni otpust. Taj je odbor utvrdio "da dugogodišnji zatvor, a poglavito doživotni zatvor, ne služe željenoj svrsi sve dok se ne primijene adekvatne mjere", "koje će takve osuđene osobe na odgovarajući način vratiti u tokove socijalnog života", narav i senzacionalizam vrste krivičnih djela, za koja se

---

¹⁵⁵ Svedrović, M.: *Kriminalnopolitička opravdanost promjena kaznenih sankcija s osvrtom na uvođenje doživotnog zatvora i na sustav izricanja kazne*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, str.341-428, Zagreb, 2003

izriču kazne doživotnog zatvora, stvaraju loše pretpostavke za progresivne napore na polju kaznene politike.

Ono što je najvažnije, umnogim zakonskim rješenjima osobama osuđenim na doživotni zatvor ne daju se nikakve garancije”, u vezi s tim kada će biti otpuštene, odnosno hoće li uopće biti otpuštene”. Izraz “doživotna osuda” jedna je od mnogih dvosmislenosti i kontradikcija.

On ima različito značenje u različitim zemljama. Premda su neke zemlje usvojim zakonodavstvima propisale “privilegije-blagodati” za tu najstrožu krivičnu sankciju, može se reći da primjena doživotnog zatvora u praksi veoma mnogo varira. Njegova primjena nije strana ni jednoj pojedinačnoj kulturi. Neke zemlje kao Brazil, Kolumbija, Portugal, Španjolska i Norveška zamijenile su neodređene kazne potpuno vremenski određenim kaznama.

Osude na doživotni zatvor izriču se na različite načine. Primjerice, u Francuskoj, Njemačkoj, Italiji, Japanu... pravo na izricanje doživotnog zatvora predviđeno je za grupu sudija (panel of judges), u Ujedinjenom Kraljevstvu, Švicarskoj, Irskoj... presudu na doživotni zatvor može izreći sudija pojedinac. U Austriji kaznu na doživotni zatvor može izreći samo porota. Doživotni zatvor bez eventualne mogućnosti uslovnog otpusta primjenjuje se u praksi veoma rijetko. Prema Europskom savjetu - Odboru za problem kriminaliteta, “politika prevencije kriminala koja prihvaća zadržavanje osuđenika na doživotni zatvor čak i onda kad on više nije opasan za društvo nije spojiva niti s modernim načelima tretmana osuđenih za vrijeme izdržavanja kazne, niti s idejom reintegracije prijestupnika u društvo”.¹⁵⁶

Za problematiku vođenja zatvorenika sa doživotnim i ostalim dugotrajnim kaznama od strane zatvorskih uprava, Vijeće Evrope, Komitet Ministara je donio Preporuku Rec (2003) 23 koja je usvojena od strane Komiteta ministara 9. Oktobra 2003. godine.

Komitet je donio ovu Preporuku smatrajući da izvršenje zatvorskih kazni zahtijeva uspostavljanje ravnoteže između ciljeva obezbjeđenja sigurnosti, reda i discipline u kaznenim institucijama s jedne strane, te omogućavanje odgovarajućih životnih uslova zatvorenicima aktivnih režima izdržavanja kazne i konstruktivnih priprema za puštanje na slobodu s druge strane;

Zatvorenike treba voditi na način koji je prilagođen njihovim pojedinačnim prilikama, te koji je u skladu sa principima pravde, jednakosti i pravičnosti;

osvrnuvši se na Rezoluciju o izvršenju dugih kazni zatvora koju su u oktobru 2001. godine usvojili evropski Ministri pravde na svojoj 24. konferenciji održanoj u Moskvi;

---

¹⁵⁶ Horvatić, Ž., Cvitanović, L.: Politika suzbijanja kriminaliteta, MUP-RH, Zagreb, 1999., str. 137.

smatrajući da je ukidanje smrtne kazne u državama članicama rezultiralo povećanim brojem izrečenih doživotnih kazni zatvora;

izražavajući zabrinutost zbog povećanja broja i dužine dugotrajnih kazni u mnogim zemljama, što doprinosi pretrpanosti u zatvorima te može imati štetnog uticaja po efikasnost i humano postupanje sa zatvorenicima;

imajući na umu da bi primjena principa sadržanih u Preporuci br. R (99) 22 koja se odnosi na pretrpanost u zatvorima i povećanje zatvorske populacije, kao i priskrbliivanje odgovarajućeg broja osoblja i opreme u zatvorskim upravama smanjilo u značajnom obimu probleme uprave, a koji se odnose na dugotrajne kazne zatvora, te da bi to omogućilo sigurnije i bolje uslove u zatvoru;

smatrajući da zakonska regulativa i praksa koji se odnose na vođenje zatvorenika sa dugim i doživotnim kaznama trebaju biti u skladu sa zahtjevima sadržanim u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i precedentnom pravosuđu organa kojima je povjerena provedba Konvencije;

imajući na umu značaj principa sadržanih u prethodnim preporukama, te posebno:

- *Preporuku br. R (82) 16 o zatvorskom dopustu;*
- *Preporuka br. R (82) 17 koja se odnosi na čuvanje u zatvoru i tretman opasnih zatvorenika;*
- *Preporuku br. R (84) 12 koja se odnosi na zatvorenike strane državljanke;*
- *Preporuku br. R (87) 3 o Evropskim zatvorskim pravilima;*
- *Preporuku br. R (87) 20 o reakcijama društva na maloljetničku delinkvenciju;*
- *Preporuku br. R (89) 12 o obrazovanju u zatvorima;*
- *Preporuku br. R (92) 16 o Evropskim pravilima o sankcijama i mjerama u zajednici;*
- *Preporuku br. R (97) 12 o osoblju koje radi na implementaciji sankcija i mjera;*
- *Preporuka br. R (98) 7 o etičkim i organizacionim aspektima zdravstvene zaštite u zatvorima;*
- *Preporuka br. R (99) 22 o pretrpanosti u zatvorima i povećanju broja zatvorske populacije;*
- *Preporuka br. R (2000) 22 o unaprijeđenju primjene Evropskih pravila o sankcijama i mjerama u zajednici;*
- *Preporuka br. R (2003) 22 o uslovnom otpustu, preporučuje vladama država članica:*
  - *da se rukovode principima sadržanim u dodatku ove preporuke u svojim zakonima, smjernicama i praksi koje se odnose na vođenje zatvorenika sa dugim i doživotnim kaznama;*
  - *osigurati da se ova preporuka i prateći izvještaj distribuiraju što je šire moguće.*

Dodatak Preporuci Rec (2003) 23

Definicija zatvorenika sa doživotnom i dugotrajnom kaznom

- 1. U skladu sa Preporukom, smatraće se da je zatvorenik sa doživotnom kaznom onaj koji služi kaznu doživotnog zatvora. Zatvorenik sa dugotrajnom kaznom je onaj koji služi kaznu ili kazne zatvora u ukupnom trajanju od pet ili više godina.*

Opći ciljevi

- 2. Ciljevi kod vođenja zatvorenika sa doživotnim i ostalim dugotrajnim kaznama bi trebali bi biti sljedeći:*
  - osigurati da zatvori budu sigurna i bezbjedna mjesta za ovakve zatvorenike i za sve one koji rade sa njima ili im dolaze u posjetu;*
  - preduprijeti štetne učinke dugotrajnog ili doživotnog zatvora;*
  - povećati i poboljšati mogućnosti da se ovi zatvorenici uspješno resocijaliziraju u društvu i da, nakon puštanja na slobodu, vode život u skladu sa zakonima.*

Opći principi u vođenju zatvorenika sa doživotnim i dugotrajnim kaznama

- 3. Treba uzeti u obzir postojanje različitih osobnih karakteristika među zatvorenicima na doživotnu i dugotrajnu kaznu zatvora i voditi računa o njima u cilju sačinjavanja pojedinačno prilagođenih planova za izvršenje kazne (princip individualizacije).*
- 4. Život u zatvoru treba biti organiziran tako da se približi što je više moguće stvarnosti života u društvenoj zajednici (princip normalizacije).*
- 5. Zatvorenicima treba dati mogućnost da preuzimaju ličnu odgovornost u svakodnevnom životu u zatvoru (princip odgovornosti).*
- 6. Treba napraviti jasnu razliku između rizika koji predstavljaju zatvorenici sa doživotnim i ostalim dugotrajnim kaznama za vanjsku društvenu zajednicu, za sebe same, za druge zatvorenike, te za one koji rade u zatvoru ili dolaze u posjetu (princip sigurnosti i osiguranja).*
- 7. Treba razmotriti mogućnost da se izbjegne segregacija zatvorenika sa doživotnim i dugotrajnim zatvorskim kaznama od ostalih samo na osnovu njihove kazne. (princip nesegregacije).*
- 8. Pojedinačni planovi za vođenje zatvorenika sa doživotnim i dugotrajnim kaznama trebaju imati za cilj da osiguraju postepeno napredovanje u okviru zatvorskog sistema (princip napredovanja).*

Planiranje kazne

- 9. Kako bi se postigli opći ciljevi i ispoštovali gore pomenuti principi, treba izraditi sveobuhvatne planove kazni za svakog pojedinačnog zatvorenika. Ove planove*

treba pripremiti i izraditi uz aktivno učešće zatvorenika, koliko god je to moguće, i posebno kako se bliži kraj odsluženje kazne, u bliskoj saradnji sa službama koje vrše nadzor nakon puštanja na slobodu i ostalim relevantnim organima vlasti.

10. Planiranje kazne treba obuhvaćati procjenu rizika i potreba svakog zatvorenika i ti planovi se trebaju koristiti kako bi se obezbijedio sistematičan pristup:

- početnom raspoređivanju zatvorenika;*
- napredovanju kroz zatvorski sistem od više ka manje ograničavajućih uslova boravka u zatvoru, s tim da, u idealnom slučaju, u konačnoj fazi zatvorenik boravi u otvorenim uslovima, po mogućnosti u društvenoj zajednici;*
- učestvovanju u radu, obrazovanju, obuci i drugim aktivnostima koje obezbjeđuju svrsishodnu upotrebu vremena provedenog u zatvoru i povećavaju šanse za uspješnu resocijalizaciju nakon puštanja na slobodu;*
- intervencijama i učešću u programima oblikovanim tako da kontroliraju rizik i razriješavaju potrebe kako bi se reduciralo problematično ponašanje i vjerovatnost ponovnog činjena krivičnih djela nakon puštanja na slobodu;*
- učestvovanju u aktivnostima u slobodno vrijeme i drugim aktivnostima kako bi se spriječili ili neutralizirali štetni učinci dugotrajnog boravka u zatvoru;*
- uslovima boravka i mjerama nadzora koje vode takvom načinu života koji je u skladu sa zakonima i prilagođavanju uslovima života u društvenoj zajednici nakon uslovnog otpusta.*

11. Planiranje kazne treba početi što je ranije moguće nakon prijema u zatvor, a planove treba revidirati u redovnim intervalima i po potrebi modificirati.

Procjene rizika i potreba

12. Zatvorska uprava treba obaviti pažljivu procjenu kako bi se utvrdilo da li pojedinačni zatvorenici predstavljaju rizik po sebe i po ostale. Raspon procijenjenih rizika treba obuhvatiti rizik od samopovrijeđivanja, povreda nanesenih drugim zatvorenicima, povreda osobama koje rade u zatvoru ili ga posjećuju ili šteta nanesenih zajednici, te vjerovatnoću bijega ili počinjanja nekog drugog ozbiljnog prestupa tokom boravka na dopustu ili puštanja na slobodu.

13. Kod procjene potreba, treba nastojati identificirati one osobne potrebe i karakteristike koje su povezane sa prestupima koje je počinio zatvorenik i njegovim štetnim ponašanjem ('kriminogene potrebe'). Do najvećeg mogućeg stepena treba razriješiti te kriminogene potrebe kako bi se smanjili prestupi i štetno ponašanje zatvorenika, kako tokom boravka u zatvoru tako i nakon puštanja na slobodu.

14. *Prvobitnu procjenu rizika i potreba treba obaviti obučeno osoblje i po mogućnosti to treba obaviti u centru za procjene.*
15. *a/ Treba koristiti moderne instrumente procjene rizika i potreba kao smjernice za donošenje odluka o izvršenju doživotnih i dugotrajnih kazni.*

b/ Pošto instrumenti procjene rizika i potreba uvijek imaju određeni stepen grešaka, nikada ih ne treba koristiti kao jedini metod za sticanje saznanja na kojima se zasniva donošenje odluka, te ih treba dopuniti drugim oblicima procjene.

c/ Sve instrumente procjene rizika i potreba treba evaluirati tako da se upoznaju njihove prednosti i slabosti.
16. *Pošto ni opasnost ni kriminogene potrebe nisu u suštini stalne karakteristike, obučeno osoblje treba povremeno ponavljati procjenu rizika i potreba, kako bi se ispunili zahtjevi planiranja kazne ili kada se ukaže potreba.*
17. *Procjena rizika i potreba treba uvijek biti povezana sa upravljanjem rizicima i potrebama. Ove procjene stoga trebaju pružiti informacije pri izboru odgovarajućih intervencija ili pri modificiranju već postojećih intervencija.*

Osiguranje i sigurnost u zatvoru

18. *a/ Održavanje discipline u zatvoru treba se zasnivati na dinamičnoj sigurnosti, što znači da osoblje mora razvijati pozitivne odnose sa zatvorenicima. Oni se zasnivaju na čvrstini i pravičnosti, udruženim sa razumijevanjem njihove lične situacije i bilo kojeg rizika koji predstavljaju pojedinačni zatvorenici.*

b/ Kada se koristi tehnička oprema, kao što su alarmi i unutrašnji video nadzor, ova oprema uvijek treba služiti kao dodatno sredstvo metodama dinamičke sigurnosti.

c. U okviru nužnih granica sigurnosti, treba zabraniti rutinsko nošenje oružja, uključujući vatreno oružje i policijske palice, osobama koje su u kontaktu sa zatvorenicima unutar kruga zatvora.
19. *a/ Zatvorski režim treba biti organiziran tako da omogućuje fleksibilno reagiranje na promjene zahtjeva u pogledu sigurnosti i osiguranja.*

b/ Raspoređivanje u odgovarajući zatvor ili zatvorski paviljon treba se zasnivati na sveobuhvatnoj procjeni rizika i potreba, te na značaju koji ima smještanje zatvorenika u takvo okruženje koje će, uvažavajući pritom njihove potrebe, vjerovatno smanjiti svaku mogućnost rizika koji oni predstavljaju.

c/ Posebni rizici i izuzetne okolnosti, uključujući i zahtjeve samih zatvorenika, mogu učiniti neophodnim neki oblik segregacije pojedinačnih zatvorenika. Treba uložiti intenzivne napore da se izbjegne segregacija ili, ako se već mora koristiti, da se smanji njeno trajanje.

20. a/ Odjeljenja sa najvećim stepenom sigurnosti treba koristiti samo kao krajnje rješenje, a razmještaj u takva odjeljenja treba biti podvrgnut redovnoj reviziji.

b/ Unutar odjeljenja sa najvišim stepenom sigurnosti, u zatvorskom režimu bi trebalo praviti razliku između načina postupanja sa zatvorenicima kod kojih postoji izuzetan rizik od bijega ili od opasnosti koju mogu predstavljati ako, zaista, i uspiju u bijegu i načina postupanja prema onima koji predstavljaju rizik za druge zatvorenike i/ili one koji rade u zatvoru ili ga posjećuju.

c/ Uz dužnu pažnju, koja se posvećuje ponašanju zatvorenika i zahtjevima sigurnosti, zatvorski režim u odjeljenjima sa najvišim stepenom sigurnosti treba imati za cilj da stvori opuštenu atmosferu, omogućiti međusobno druženje zatvorenika i slobodu kretanja unutar odjeljenja i ponudi čitav spektar aktivnosti.

d/ Vođenje opasnih zatvorenika treba se rukovoditi principima sadržanim u Preporuci br. R (82) 17 o čuvanju u zatvoru i tretmanu opasnih zatvorenika.

Spriječavanje štetnih učinaka doživotnih i dugotrajnih kazni

21. Kako bi se spriječili i neutralizirali štetni učinci doživotnih i dugotrajnih kazni, zatvorska administracija treba:

- osigurati da se na početku služenja kazne, te i kasnije po potrebi, zatvorenicima objasne zatvorska pravila i običaji, njihove dužnosti i prava;
- dati zatvorenicima mogućnost vlastitog izbora u što je moguće više pitanja u vezi svakodnevnog života;
- ponuditi odgovarajuće fizičke uslove i mogućnosti za tjelesnu, intelektualnu i emotivnu stimulaciju;
- ponuditi prijatan dizajn zatvorskih prostora, namještaja i dekorativnih elemenata, ugodan za korisnike.

22. Treba uložiti posebne napore kako bi se spriječilo prekidanje porodičnih veza. U tom smislu:

- zatvorenike treba rasporediti, u najvećoj mogućoj mjeri, u zatvore koji se nalaze u blizini njihovih porodica ili bliže rodbine;
- pisma, telefonski pozivi i posjete trebaju biti dozvoljeni što je moguće češće i uz što veće poštivanje privatnosti. Ukoliko bi takva rješenja ugrožavala sigurnost ili osiguranje, ili ukoliko je to opravdano procjenom rizika, kod ovih kontakata mogu se primijeniti razumne mjere sigurnosti, kao što su nadzor prepiske, te pretresi prije i nakon posjeta.

23. a/ Takođe, treba njegovati i ostale vidove komunikacije sa vanjskim svijetom, kao što su novine, radio i televizija i vanjski posjetioci.

b. Posebne napore treba uložiti kako bi se omogućili različiti oblici zatvorskog dopusta, ukoliko je potrebno pod pratnjom, uzimajući u obzir principe navedene u Preporuci br. R (82) 16 o zatvorskim dopustima.

24. Zatvorenicima bi trebale biti omogućene odgovarajuće konsultacije, pomoć i podrška kako bi:

- shvatili i u sebi izašli na kraj sa svojim prestupima, štetom pričinjenom žrtvama i svim osjećanjima krivice vezanim uz to;*
- se smanjio rizik od samoubistva , posebno odmah nakon donošenja presude;*
- se suzbijali štetni učinci dugotrajnog boravka u zatvoru, kao što su institucionalizacija, pasivnost, smanjen nivo samopoštovanja i depresija.*

Posebne kategorije zatvorenika sa doživotnim i ostalim dugotrajnim kaznama

25. Zatvorske vlasti trebaju biti svjesne mogućnosti repatrijacije zatvorenika koji su strani državljani, kako je propisano Evropskom konvencijom o premještanju osuđenih osoba ili bilateralnim dogovorima sa određenom državom. Strani državljani bi trebali biti obaviješteni o ovim mogućnostima. Ukoliko repatrijacija nije moguća, zatvorska uprava i praksa se trebaju rukovoditi principima iz Preporuke br. R (84) 12 o zatvorenicima stranim državljanima.

26. Treba uložiti napore kako bi se zaštitile ugrožene kategorije zatvorenika od prijetnji i maltretiranja drugih zatvorenika. Ukoliko je neophodno zaštitno odvajanje kako bi se zaštitili od drugih zatvorenika, treba izbjegavati potpunu izolaciju i obezbijediti sigurno i pozitivno okruženje.

27. Treba poduzeti aktivnosti kako bi se omogućilo rano i specijalističko dijagnosticiranje zatvorenika koji su duševno poremećeni, ili su to postali, i obezbijediti im odgovarajuće liječenje. Treba slijediti smjernice date u Preporuci br. R (98) 7 koje se odnose na etičke i organizacione aspekte zdravstvene zaštite u zatvorima.

28. Starijim osobama treba pružati pomoć kako bi održavali dobro fizičko i psihičko zdravlje. U tom smislu, zatvorska uprava treba obezbijediti:

- pristup odgovarajućim dijagnostičkim i liječničkim uslugama;*
- mogućnosti za rad, vježbu i druge aktivnosti koje odgovaraju fizičkim i psihičkim sposobnostima datog zatvorenika;*
- dijetetske obroke, uzimajući u obzir njihove posebne potrebe.*

29. a/ Kako bi se zatvorenicima sa fatalnim dijagnozama omogućila dostojanstvena smrt, treba razmotriti mogućnost otpusta iz zatvora tako da mogu koristiti njegu i dočekati smrt izvan zatvora. U svakom slučaju, zatvorska uprava treba učiniti sve što je u njenoj moći kako bi se ovim zatvorenicima i njihovim porodicama omogućila odgovarajuća podrška i njega.

- b/ Takođe, treba pružiti odgovarajuću pomoć kako bi se pomoglo ovim zatvorenicima u vezi praktičnih detalja, kao što su na primjer sačinjavanje oporuke, način sahrane itd.*
30. *a/ Pošto žene zatvorenice obično sačinjavaju relativno malu manjinu među onima koji služe dugotrajnu ili doživotnu kaznu, planiranje njihovih pojedinačnih kazni treba pažljivo razmotriti kako bi se odgovorilo na njihove posebne potrebe.*
- b/ Posebne napore treba uložiti u radu sa zatvorenicama kako bi se:*
- izbjegla društvena izolacija tako što bi bile što je moguće više u društvu sa ostalim zatvorenicama;*
  - obezbijediti posebne usluge zatvorenicama koje su bile žrtve fizičkog, psihičkog ili seksualnog zlostavljanja.*
- c/ Majkama, koje služe doživotnu ili dugotrajnu kaznu, ne treba uskratiti mogućnost boravka sa djecom samo zbog vrste njihove kazne. Ukoliko mala djeca ostaju sa svojim majkama, zatvorska uprava treba obezbijediti odgovarajuće uslove.*
31. *Posebnu brigu i pažnju u vođenju treba posvetiti posebnim problemima koje predstavljaju zatvorenici za koje je vjerovatno da će provesti ostatak života u zatvoru. Konkretno, plan njihove kazne treba biti dovoljno dinamičan i treba im omogućiti učešće u svrsishodnim aktivnostima i odgovarajućim programima koji obuhvaćaju intervencije i psihosocijalne usluge oblikovane tako da im pomognu da prebrode kaznu.*
32. *a/ Maloljetni zatvorenici, koji služe dugotrajne kazne zatvora, trebaju boraviti samo u institucijama ili odjeljenjima koja su oblikovana prema njihovim posebnim potrebama.*
- b/ Režimi i planiranje kazne za ove maloljetnike trebaju se rukovoditi relevantnim principima iznesenim u Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima djeteta, te u Preporuci br. R (87) 20 o reakcijama društva na maloljetničku delikvenciju, te obratiti posebnu pažnju na:*
- obezbjeđenje odgovarajućeg obrazovanja i školovanja;*
  - potrebu održavanja bliskog kontakta sa njihovim roditeljima i porodicom;*
  - obezbjeđenje odgovarajuće podrške i savjetodavnih smjernica u njihovom emocionalnom razvoju;*
  - dostupnost odgovarajućih sportskih i slobodnih aktivnosti;*
  - pažljivo planiranje prelaska iz maloljetničkog režima u režim za odrasle osobe, obraćajući dužnu pažnju ličnom razvoju maloljetnika.*

Upravljanje reintegracijom zatvorenika sa doživotnim i dugoročnim kaznama u društvu

33. *Kako bi se zatvorenicima sa dugotrajnim i doživotnim kaznama omogućilo da prevaziđu poseban problem koji im predstavlja prelazak sa dugotrajnog boravka u zatvoru na život osobe u društvenoj zajednici koja poštuje zakon, njihov otpust treba pripremati dugo unaprijed, obraćajući posebnu pažnju na:*
- *potrebu za specifičnim planovima prije i poslije puštanja na slobodu koji se odnose na odgovarajuće rizike i potrebe;*
  - *sa dužnom pažnjom uzeti u obzir mogućnost puštanja na slobodu i nastavka nakon puštanja na slobodu svih programa, intervencija ili tretmana kroz koje su prolazili tokom boravka u zatvoru;*
  - *potrebu za postizanjem bliske saradnje između zatvorske uprave i organa koji vrše nadzor nad zatvorenicima nakon puštanja na slobodu, te socijalnih i medicinskih službi.*
34. *Pri odobravanju i izvršavanju uslovnog otpusta zatvorenika sa doživotnim i ostalim dugotrajnim kaznama treba se rukovoditi principima navedenim u Preporuci*

Rec (2003) 23 o uslovnom otpustu.

Zatvorenici vraćeni sa uslovnog otpusta

35. *Ukoliko se, nakon što mu se ukine uslovni otpust, zatvorenik sa doživotnom ili dugotrajnom kaznom vrati u zatvor, treba i dalje slijediti gore nabrojane principe. Posebno bi trebalo obaviti dodatnu procjenu rizika i kriminogenih potreba i tu procjenu koristiti za prikladno raspoređivanje zatvorenika i izbor odgovarajućeg tretmana i intervencija, s ciljem da se zatvorenik pripremi za što ranije ponovno razmatranje mogućnosti njegovog otpusta i resocijalizacije u zajednici.*

Osoblje

36. *Općenito, kod upošljavanja, izbora, obuke, radnih uslova i premještanja, kao i profesionalnog ponašanja osoblja koje radi sa zatvorenicima sa doživotnim i ostalim dugotrajnim kaznama, treba se rukovoditi principima sadržanim u Preporuci br. R (97) 12 o osoblju koje radi na izvršenju sankcija i mjera.*
37. *a/ Pošto se osoblje koje radi sa zatvorenicima sa doživotnim i ostalim dugotrajnim kaznama u svom radu susreće sa posebnim poteškoćama koje predstavljaju ovi zatvorenici, oni bi trebali proći posebnu obuku koja je neophodna za obavljanje njihovih dužnosti.*

b/ Osoblje bi posebno trebalo biti obučeno da u potpunosti shvati šta je to dinamička sigurnost tako da ovaj pristup može koristiti u obavljanju svojih dužnosti.

c/ Više, specijalističko i nadzorno osoblje treba povrh toga biti obučeno da vrši nadzor i pruža pomoć osoblju na osnovnom nivou u pogledu korištenja metoda dinamičke sigurnosti.

38. *Imajući na umu povećan rizik, da zatvorenici koji služe dugotrajne kazne izmanipuliraju osoblje, treba podsticati mobilnost i rotacije osoblja.*
39. *Treba organizirati redovne sastanke i diskusije između različitih kategorija osoblja, kako bi se postigla dobra ravnoteža između suosjećajnog razumijevanja za probleme zatvorenika i čvrste i odlučne kontrole.*

Istraživanja

40. *Istraživanja o učincima doživotnih i dugotrajnih kazni treba obavljati uz poseban osvrt na ulogu koju igraju faktori koji suzbijaju štetne učinke i unaprijeđuju konstruktivno prilagođavanje na život u zatvoru.*
41. *Treba provoditi i objavljivati rezultate istraživanja kojima je cilj evaluirati efikasnost programa za bolje prilagođavanje zatvorenika na život u društvenoj zajednici nakon puštanja na slobodu.*

5.6. Smrtna kazna

Najteža kazna koju sud može izreći je smrtna kazna.¹⁵⁷

Smrtna kazna spada u tzv. kazne eliminacije jer se ovom kaznom učinio krivičnog eliminiše da ne bi ponovio krivično djelo.

Smrtna kazna (poena capitalis) je naziv za krivičnopravnu sankciju čije izvršenje za posljedicu ima smrt osuđenika. Smatra se najstarijom institucijom krivičnog prava jer je dugo vremena bila jedino sredstvo reda i zakona. Razvojem alternativa smrtnoj kazni, stvorili su se uslovi za ukidanje smrtne kazne, čiji su pioniri bili liberalni mislioci pod uticajem prosvjetiteljskih ideja o prirodnom pravu koje je uključivalo i pravo na život.

Postojanje smrtne kazne se smatra vrhuncem sredstava zastrašivanja, do perfekcije, kao i nemoć pravosudnog sistema. Može se reći da ne postoji niti jedan problem u krivičnom pravu za koji su zainteresirani ljudi različitih profila, ne samo pravnik, kriminolog, psiholog, etičar, ljekara, filozofa, vjerskih službenika i drugih pojedinaca i institucija, obzirom da je čovjek predmet njihovog proučavanja.

---

¹⁵⁷ *Protokol 6 Evropske Konvencije o ljudskim pravima, odnosi se na nastojanje ukinuća smrtne kazne, a od potpisnika Protokola zahtijeva da ukinu smrtnu kaznu.*

Ima li pravo država da oduzme život čovjeku? Život čovjeka, naročito njegov nastanak i završetak, predstavljaju dvije najznačajnije tačke, kada se radi o čovjeku kao živom biću.¹⁵⁸

Smrtna kazna je moralno protivurječna, jer mi najpre kažemo da je život najdragoceniji čovjekov posjed, a zatim da smo kadri i to da mu oduzmemo. Civilizacija koja može programski da se liši nečega (života) na čemu počiva je civilizacija smrti.

Zastrašivanje osuđenika smrtnom kaznom može imati pozitivne rezultate, u generalnoj prevenciji, u onom stepenu u kojem on smatra da će biti i izvršena, obzirom da se u najvećem broju slučajeva ne izvršava.

Smrtna kazna predstavlja krajnju i najstrožiju kaznu koja je predviđena u određenim pravnim sistemima. Svako javno izvršenje smrtne kazne je ponižavajuće. Poseban slučaj predstavlja fenomen hodnika smrti. U nekim državama, naročito onima koje primenjuju anglosaksonsko običajno pravo, kao na primer SAD i Jamajka, osuđenici na smrt godinama pa i decenijama, u posebnim zatvorskim krilima (hodnicima smrti), čekaju na izvršenje kazne, koje se odlaže iz raznih razloga, uključujući i korišćenje raznovrsnih pravnih lijekova. Ovakvo neprekidno iščekivanje smrti je psihički nepodnošljivo i sve se češće smatra povredom ljudskih prava osuđenika.

Problemi koji nastaju zbog dugog odlaganja izvršenja smrtne kazne teško su rješivi.

Da bi se skratile muke zatvorenika ponekad se insistira na njegovom što bržem pogubljenju. To opet ograničava njegovo pravo da koristi pravne lijekove. Najbolji način da se izbegne fenomen hodnika smrti jeste ukidanje smrtne kazne.

Kada se izvodi tajno smrtna kazna, kod mladih ljudi, posebno nezrelih, sugestibilnih i mladih, imitativno se tada pokazuje kao detonator novih zločina i asocijalnog ponašanja. Sa etičkog gledišta, smrtna kazna je nonsens jer jedne treba ubiti kako bi se drugi vaspitali, što se ni pravno, niti etički ne može prihvatiti.¹⁵⁹

Kroz historiju je korišćena u svim društvima, a veliki dio tih društava ju je zadržao i danas. Smrtna kazna nije samo pravni, već i etički, psihološki, sociološki, medicinski problem i dr. Sa filozofskog i humanističkog stajališta državi se osporava pravo da raspoláže životima građana, da tim činom pokazuje nepovjerenje u svoje građane, pokazuje svoju nemoć i nesposobnost da koriguje i popravi njihovo ponašanje (što je prirodno pravo svakog čovjeka) i da nije u skladu s preventivnom funkcijom kazne itd.

---

¹⁵⁸ *Cejović, D.: Krivično pravo, opšti dio, Naučna knjiga, Beograd, 1987, str.386-387*

¹⁵⁹ *Vrlo negativne reakcije kod stanovništva čitavog svijeta je izazvala egzekucija svirepim oblikom smaknuća nad iračkim diktatorom Sadamom Huseinom*

5.6.1. Načini izvršenja smrtne kazne kroz historiju

Načini kroz historiju se razlikuju historijski i teritorijalno. Stav prema ovom načinu kažnjavanja se mijenjao od toga da se opravdava kao sredstvo borbe protiv kriminaliteta (retributivni pravac) do zalaganja da se smrtna kazna ukine (abolicionistički pravac).

Smrtna kazna postojala je u Hamurabijevom zakoniku, u Starom zavjetu, Manuovom zakoniku, u Nojevom prokletstvu Hamovog potomstva, u Avesalomovom grijehu prema svom ocu Davidu, u Mojsijevoj pjesmi, u Aristotelovom, Platonovom i mišljenju Tome Akvinskog. Ona je postojala i u rimokatoličkim doktrinama. Ova kazna još uvijek traje.

U antičkoj Kini, osuđenici su bivali rastrgnuti uz pomoć 4 ili 5 konja, što predstavlja najsuroviji vid metoda egzekucije.

U Starom Rimu su na osuđenike puštali grupu krvoločnih pasa, lavova i drugih životinja. Takođe su koristili iznimno ponižavajuću i okrutnu metodu razapinjanja na krst odbjeglih robova, kriminalaca bez rimskog državljanstva, pobunjenike kao i Hrišćana zbog monoteističke religije.

Smrtnu kaznu je provodila obično jedna, samo za taj posao određena osoba, tzv. krvnik.

U srednjem vijeku smrtne kazne nisu bile rijedak slučaj. Uz dva svejedoka izvršavane su smrtne kazne nakon iskonstruiranog suđenja vjerskog karaktera. Najčešće su krivci bile žene (optužene da su vještice, čedomorke) koje su spaljivane na lomači, muškarci obilježeni kao jeretici, poznati mislioci (Đordano Bruno, lišen života zbog naučnih tvrdnji) U toku Francuske revolucije (1792. godine) uvedena je giljotina, na kojoj je odrubljeno mnogo poznatih glava (Maksimilijan Robespjer, jedan od vođa revolucije). Kasnije se izvršava strijeljanjem, rjeđe vješanjem, egzekucijom u gasnoj komori, smrtonosnom injekcijom, sistemom elektroekucije. Neke metode izvršenja smrtne kazne služe ponižavanju optuženika, druge se smatraju časnim, kao npr. strijeljanje u vojsci.

Smrtna kazna je izrijekom ukinuta od strane Vijeća Evrope protokolom br. 6. uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Prve zemlje koje su ukinule smrtnu kaznu su bile Njemačka i Kostarika. Smrtna kazna postoji u još 68 država diljem svijeta dok je u Europskoj Uniji zabranjena tako da niti jedna članica EU nema smrtnu kaznu kao moguću presudu. EU je jedna od vodećih u svijetu koja se aktivno i snažno bori za ukidanje smrtne kazne. Prve zemlje koje su ukinule smrtnu kaznu su bile Njemačka i Kostarika. Također nema je u Australiji, Kanadi i Novom Zelandu. U Republici Hrvatskoj smrtna je kazna ukinuta Božićnim Ustavom 1990. godine. U Bosni i Hercegovini smrtna je kazna ukinuta 1998. godine. Smrtna kazna u Srbiji je ukinuta 2002. godine u prvom paketu prilagođavanja zakonima Evropske Unije. U Evropi je smrtna kazna stavljena van zakona s dva protokola u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima.

Bjelorusija je jedina evropska zemlja koja ima smrtnu kaznu.

Pogubljenja maloljetnika se obavljaju u osam zemalja: Kina, Demokratska Republika Kongo, Pakistan, Jemen, Saudijska Arabija, Nigerija, Iran i SAD. Međunarodne norme zabranjuju kažnjavanje smrću osobe koje imaju manje od 18 godina u vreme izvršenja zločina.

Smrtna kazna u Kini se izvršava pucanjem u potiljak. Kazna se vrši grupno.

U zemljama islamskog svijeta zadržala se tradicionalna smrt kamenovanjem. Najčešće se primjenjuje nad učiniocima seksualnih delikata.

U 1998. smrtna kazna izrečena je u 78 država sa 3.899 slučajeva, a izvršena u 1.625 slučaja; od 184 članice UN samo je 48 ukinulo smrtnu kaznu. (Primjer Oklahoma, je peta država u SAD koja je uvela smrtnu kaznu i za seksualne zločine, sličan zakon donijela je i Južna Karolina, Luizijana, Florida, Montana).

Npr: Prema Iranskom zakonu, dječaci mogu biti kažnjeni smrtnom kaznom ako su stariji od 15 godina, a djevojčice ako su starije od devet godina, iako se kazna obično izvršava kad osuđeni napune 18 godina. Smrtnu kaznu u Iranu su veoma prisutne, primjera radi u 2006.godine, izvještaj „Amnessty International“, govori da je obješeno 177 ljudi, najčešće zbog silovanja, ili šverca.

U SAD-a, čiji je sistem kažnjavanja drakonski u odnosu na evropske i druge zemlje, s pet i do 12 puta dužima zatvorskim kaznama za ista krivična djela, smrtna kazna još uživa većinsku podršku javnosti. Od 50 američkih saveznih država, smrtna kazna se trenutno ne primjenjuje u 13, te u u Okrugu Kolumbija (Vašington) i u pet autonomnih teritorija SAD.

Kamenovanje

Porijeklo ustanove kamenovanja treba tražiti u instinktivnom, nasilnom izrazu bijesa javnosti. Radi se o kazni koja se pominje u Tori, a karakteristična je za onovremenu semitsku kulturu. Kamenovanje se, u Tori, često propisuje kao način smaknuća. Kao relikv vindicta publica, kamenovanje, onako kako je propisano u Tori, predviđa aktivno učešće čitave populacije. Narod zasipa krivca kamenjem sve dok ne umre.

Rabini su, čini se, smatrali da je klasično kamenovanje čin neprimjeren njihovom vremenu te su se potrudili da cijelu proceduru učine manje brutalnom. Po rabinskoj interpretaciji umjesto da narod ubije osuđenu osobu zasipajući je kamenjem, smrt treba biti izazvana guranjem osuđenika (sa određene visine) kako bi pao na kamenu površinu. Nadalje, po rabinskim uputama, ovo mjesto ne bi smjelo biti previsoko (kako tijelo ne bi bilo unakaženo padom) niti bi smjelo biti prenisko (kako bi bilo izbjegnuto mrcvarenje te kako bi se osigurala trenutna smrt), a zatim narod kamenjem, zapravo, zasipa leš. Još se koristi u Afganistanu i Iranu. Jedna od inačica je i zakopavanje osuđenog kraj zida koji se potom ruši na njega.

Razapinjanje na križ

Primjenjivali su ga još Feničani, Perzijanci i Kartażani. U grčkorimskom svijetu to je bila kazna za robove i najveće zločince. Razapinjanje na križu je dokaz rimske okrutnosti, bez obzira što nije izum Rimljana.

Razvojem kršćanstva, primjenjivanje te kazne se prorijedilo zbog simbolike Kristove patnje.

Nabijanje na kolac

Tehnika nabijanja na kolac je specifična: štap se zaoštiri (ali ne smije biti preoštar da kažnjenik ne umre od šoka), a vrh zaulji i nabija se muškarcima kroz analni, ženama kroz vaginalni otvor dok ne izađe kroz usta, prsa ili trbuh. Kažnjeniku se na taj način značajno ne povrijedi niti jedan vitalni organ tako da ne umre odmah, umiranje je trajalo katkad i tjednima.

Spaljivanje na lomači

Sveta inkvizicija usvojila metodu spaljivanja na lomači tako da se doslovno ispoštuje rečenica iz kanonskog prava (Tourski koncil): "Crkva prezire prolijevanje krvi".

Vješanje

U srednjem vijeku, smrt vješanjem bila je najsramočniji način umiranja, tik uz bok spaljivanja "vještica" na lomači. Dok je spaljivanje ostalo u povijesti, vješanje je još uvijek u praksi. Kao i neki drugi načini usmrćivanja, praksa vješanja se vremenom mjenjala tako da postoje četiri osnovne metode.

Kratki pad - obavlja se tako da se osuđenika postavi na konja, ili neko vozilo s užetom oko vrata. Vozilo se odmakne ostavljajući osuđenika da visi na užetu. Smrt je spora i bolna i nastupa kao posljedica gušenja.

Vješanje suspenzijom - slična metoda, s time da su sama vješala pomična. Ova se metoda trenutno koristi u Iranu, gdje se pomične dizalice koriste da bi se podiglo osuđenika u zrak.

Standardni pad - predstavlja napredak u odnosu na kratki pad jer se vrat slomi u kratkom roku, uzrokujući trenutnu paralizu i vjerovatno gubitak svijesti.

Dugi pad - uveden je 1872 godine kao znanstveni napredak u odnosu na standardni pad. Umjesto da svaki osuđenik pada s iste standardne udaljenosti, težina osobe je korištena pri izračunu duljine pada, tako da ona bude dovoljna za trenutno slamanje vrata. Međutim, ova metoda je ponekad rezultirala odrublivanjem glave, kao u poznatom slučaju Black Jack Toma Ketchuma u New Meksiku 1901.

Odrubljivanje glave

Izvršava se mačem. Spominje se u Tori, zadržava u Talmudu. U Srednjem vijeku bilo je vezano uz kraljeve koji su mogli propisati tu kaznu čak i za uvredu kraljevskog roda. Još se izvršava u Saudijskoj Arabiji i Iraku.

Giljotina

Giljotina je mehanička sprava na kojoj su se izvršavala pogubljenja odsijecanjem glave osuđenika. Karakteristična je po velikom i teškom nožu koji se sa visine spuštao na potiljek žrtve i odsijecao joj glavu. Giljotina je obilježila jedan dio povijesti Francuske, od Francuske revolucije pa sve do 1977. godine kada je izvršeno zadnje pogubljenje ovom zastrašujućom spravom.

Ideju o upotrebi giljotine, kao načina humanijeg izvršenja smrtne kazne predložio je Joseph-Ignace Guillotin, francuski liječnik i zastupnik u Francuskoj narodnoj skupštini koji je toj skupštini i predložio da se sprava uvede u upotreburabu prilikom pogubljenja osuđenika, sve u svrhu što humanijeg izvršenja egzekucije.

Najčešće izvršavana smrtna kazna je u Kini primjer., 2004.godine, izvršeno više od 3 400 smrtnih kazni.¹⁶⁰ Prvih 12 zemalja u svijetu po broju smrtnih kazni i učestalost po podacima Amnesty International (svjetska organizacija za zaštitu ljudskih prava):

---

¹⁶⁰ Smrtna kazna kroz vijekove se izvršavala na različite načine, ovisno i od religije, npr: u Biblijskom pravu poznate su tri metode smaknuća: kamenovanje, spaljivanje i vješanje.

Kamenovanjem je započeto kažnjavanje, a treba ga tražiti u potrebi javnosti za nasilničkim ponašanjem i izlivu bijesa javnosti. Započeto je prvom alatkom i prvim oružjem koje je čovjek uzeo u ruke. Kamenovanje naprimjer opisano u Tori, gdje se propisuje kao način smaknuća, predviđa učešće čitave populacije., narod zasipa krivca kamenjem sve dok ne umre. Još se koristi u Afganistanu i Iranu.

Spaljivanje, kao kazna poznata je u semitskoj kulturi prije davanja Tore. Ovaj oblik smrtne kazne određen je bio od strane suda, a propisivan je samo u slučajevima dva prekršaja. Vrlo rijetko spaljivanje je korištena kao dodatna kazna nakon izvršenog kamenovanja. U Bibliji se spaljivanje spominje i kao nejevrejska (babilonska) kazna.

Vješanje, u Bibliji se spominje kao *lex specialis* za nejevreje. Osnovni vid smrtne kazne u nejevrejskim zakonodavstvima je bilo vješanje. Takođe, poznato je naknadno vješanje, tj. nabijanje na kolac, leša smaknutog zločinca propisano Torom. Cilj izlaganja tijela očima javnosti, je zastrašivanje, a sahranjivanje se trebalo obaviti nekoliko sati prije zalaska sunca.

Talmudsko pravo, naprimjer poznaje četiri metode smaknuća: kamenovanje, spaljivanje, odrubljivanje glave, davljenje.

Kamenovanje, su primjenjivali tako što su smatrali da smrt osuđenika treba izazvati guranjem sa određene visine, kule, stijene, kako bi osuđenik pao na kamenu podlogu i tako se osigurala sigurna smrt., smatra se da su rabinski reformatori izmijenili drevni biblijski metod kamenovanja da bi osigurali brzu i laku smrt.

Spaljivanje, nakon rabinske reforme, kazna spaljivanja se sprovodila tako što se osuđenik stavljao u blato do koljena, oko vrata dvije mahrame koje su svjedoci vukli u suprotnim smjerovima, uz ubacivanje u usta gorućeg fitilja, dok ne bi nastupila smrt,

Odrubljivanje glave, se izvršavalo mačem., u praksi jevrejskih sudova ne postoje izvještaji o primjeni ove kazne,

Davljenje se slično izvršavalo, mahrame su vezivane oko vrata svjedoci su ih povlačili u suprotnom smjeru dok ne nastupi smrt, smatra se najhumanijom metodom jer najmanje unakazi tijelo

Električna stolica

U Americi se za egzekuciju najčešće upotrebljava električna stolica. Nju je oko 1880.godine konstruisao Edison (pronalazač sijalice), a radi na principu propuštanja struje od nekoliko hiljada volti kroz ljudsko telo. U poslednje vrijeme u svijetu se sve više koristi smrtonosna injekcija koja nakon ubrizgavanja izaziva smrt bez agonije.

Električna stolica - jedan od najrasprostranjenijih načina za izvršenje smrtne kazne

Plinske komore

Prvi osuđenik usmrćen smrtonosnim plinom je Gee Jon, 1924. Godine. Osmišljena je kao „humanija“ metoda, na kraju proglašena neobično okrutnom. Ova metoda još uvijek se koristi u pet saveznih država SAD-a.

Smrtonosne injekcije

U ovoj metodi upotrebljavaju se tri "koktela". Prvi "koktel" izaziva nesvjest, drugi paralizira mišiće i blokira disanje, a treći, na kraju, zaustavlja rad srca. Nekada na izvršenju smrtnih kazni se dešavaju i nepredviđene situacije.¹⁶¹ Nakon ubrizgavanja izaziva smrt bez agonije. Može se smatrati najhumanijom upotrebom smrtne kazne.

---

¹⁶¹ slučaj koji se desio na Floridi: smrtonosnom injekcijom usmrćen je Angel Diaz, osuđenik se nakon prvog "koktela" nastavio pokretati, grčiti se praveći grimase pokušavajući nešto kazati. Uštrcane su ostale dvije doze i tek nakon 34 minute on je proglašen mrtvim. Obdukcija je pokazala kako je igla, koja je trebala uštrcati "koktel" u venu, promašila venu pa je smrtonosna tekućina uštrcana u meso umjesto u žilu. Dva dana kasnije, guverner Jeb Bush obustavio je egzekucije na Floridi i formirao je komisiju koja bi trebala ispitati humanost i ustavnost upotrebe smrtonosne injekcije

Treće poglavlje

1. KRIZA ZATVORA I POJAVA ALTERNATIVNIH MJERA I SANKCIJA

Alternativne sankcije predstavljaju koncept sankcija i mjera pod okriljem društvene zajednice, zasnovan na pretpostavci da se ciljevi kažnjavanja mogu postići i u manje restriktivnim uslovima.

Alternativne sankcije se mogu posmatrati kao kazne u kojima se osuđene osobe ne upućuju na izdržavanje kazne u zatvor, a uspješno se kažnjavaju jer su učinili krivična djela. Izbjegavanje zatvaranja učinoca krivičnog djela, alternativnim mjerama, sankcijama ili kaznama, se nastoji postići svrha kažnjavanja: zastrašivanje, resocijalizacija i rehabilitacija, retribucija i zadovoljenje pravde i pravičnosti.

Razlozi, koje treba tražiti u prevenciji a manje retributivnoj komponenti kazne, mogu se tražiti u negativnim efektima kazne zatvora i drugih kazni, tj. u posljedicama koje kazna zatvora ostavlja na osuđenika, porodicu i društvenu zajednicu.

U Krivičnom zakonodavstvu BiH su predviđeni slijedeći oblici alternativnih sankcija:

- Novčana kazna,
- Rad za opće dobro na slobodi,
- Uslovna osuda i uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom,
- Sudska opomena.

Pozitivni efekti efikasnog sprovođenja alternativnih sankcija su višestruki:

- *Alternativnim sankcijama se izbjegavaju negativni efekti zatvaranja kao što su, odvajanje od porodice, gubitak posla, prekid obrazovnog procesa, i dr.,*
- *Neposredna korist društvenoj zajednici kod alternativne sankcije, rad za opće dobro,*
- *Reintegracija osuđenih i efikasnije vraćanje u socijalnu sredinu,*
- *Ublažavanje i otklanjanje štete žrtvi i prevencija povrata i ponovne viktimizacije žrtve,*
- *Alternativnim sankcijama se smanjuje stigmatizacija osuđenika od strane društvene zajednice,*
- *Povećanjem primjene alternativnih sankcija smanjuje se broj osuđenika u penološkim ustanovama, pa tako se smanjuju i troškovi društvene zajednice,*

- Kod primjene alternativnih sankcija, društvena zajednica ima aktivniju ulogu u krivičnom pravnom sistemu

Šeparović, alternativne sankcije dijeli u sljedeće grupe¹⁶²:

Alternativne mjere koje se tiču izvršenja zatvorskih kazni:

- polusloboda (osuđeno lice boravi u zatvoru preko noći, ili u periodu kada iz drugih razloga ima odobrenje, a svoj posao obavlja izvan zatvora),
- otpuštanje na posao (osuđeno lice se nalazi na izdržavanju zatvorske kazne u zatvoru, ali, uz određene uslove i odobrenja, on može raditi posao izvan zatvora),
- izdržavanje kazne za vrijeme vikenda (tokom radnih dana učinilac se nalazi na slobodi i može se baviti svojim radnim aktivnostima),
- kućni zatvor (primjenjuje se kada kažnjenik iz zdravstvenih, socijalnih i drugih razloga ne može boraviti u zatvoru a radi se o kaznama koje traju do 30 dana),
- izdržavanje kazne u nekoj vanjskoj instituciji (ova kazna se primjenjuje kod osoba sa posebnim potrebama, npr. ovisnika o opojnim drogama, trudnicama i sl., a kojima je potreban poseban tretman koji se ne može dobiti u zatvoru),
  - 1) Nezatvorske kazne/sankcije (novčana sankcija, sankcija kojom se ograničavaju ili oduzimaju neka prava: zabrana upravljanja vozilom, sloboda pod nadzorom, uslovna osuda ili zaštitni nadzor, mjere društveno korisnog rada, restitucija),
  - 2) Mjere kojima se izbjegava izricanje kazne (oslobođenje od kazne i odgađanje izvršenja kazne).

Alternativne mjere se mogu primjenjivati u predkrivičnom postupku, u fazama suđenja i izricanja kazne ili posle izricanja kazne.

Alternativne sankcije uključuju kazne u javnom interesu koje počinioce proglašavaju odgovornima za njihove postupke, a mogu uključivati i novčane kazne, vrijeme provjeravanja i širok spektar predužbenih, predžalbenih i posliježalbenih alternativa zatvoru. Trenutno se naglasak stavlja na uvođenje novih tipova alternativnih sankcija: neplaćenog rada (u javnom interesu i vremena proveravanja), i posredovanja, pomirenja i poravnanja sa oštećenim i na uslovni otpust¹⁶³.

Primjena alternativnih sankcija, umjesto kazne zatvora, sprovodi se na temelju propisa:

Standardi Savjeta Evrope, revidirana Evropska zatvorska pravila: Preporuka Rec (2006) 3 (u daljem tekstu „EPR“),

¹⁶² Šeparović, Z.: Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju, Zagreb, 2003

¹⁶³ Prof. Dzeklin Tumz, Strazbur, Univerzitet u Škotskoj., Rajmond Svenenhojs, Holandska služba za uslovni otpust, Holandija., Luiza Gandini, Regionalna kancelarija za uslovni otpust, Italija; „Pomoć u reformi kaznenopopravnog sistema u Srbiji, dokument obrađen od strane Generalnog direktorata, Bg 2006.

Preporuku Rec (1992) 16 o sankcijama i mjerama vezanim za javni interes (u daljem tekstu R (1992) 16),

Preporuku Rec (1997) 12 o osoblju zaduženom za sprovođenje sankcija i mjera (u daljem tekstu R (1997) 12)

i Preporuku Rec (2000) 22 o poboljšanju izvršenja Evropskih pravila sankcijama i mjerama vezanim za javni interes (u daljem tekstu R (2000) 22).

Pored toga, ocjene se zasnivaju na principima izloženim u međunarodnim instrumentima [Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, Preporuci Savjeta Evrope Rec (1999) 22 o prenaseljenosti zatvora i povećanju zatvorske populacije (u daljem tekstu R (1999) 22], Standardnim minimalnim pravilima Ujedinjenih nacija o nezatvorskim mjerama (Tokijska pravila) i praksi u drugim evropskim zemljama.

Kada su u pitanju maloljetni učinioci, svakako da je neophodna primjena Zakona o maloljetnim učiniocima, gdje je neophodna saradnja uprave zatvora sa socijalnim službama.

Odsustvo¹⁶⁴ jasno fokusiranog plana implementacije može se, donekle, dovesti u vezu sa Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija, koji ne reguliše detaljno procese koji su uključeni u sprovođenje alternativnih sankcija, niti propisuje konkretne mjere koje bi za cilj imale smanjenje zatvorske populacije (na primjer, prijevremeno otpuštanje iz zatvora podržano elektronskim nadzorom i kućnim policijskim časom). Medjutim, ako se žele postići ciljevi uvođenja alternativnih sankcija, neophodno je da oni budu jasno određeni i razumljivi svima koji su uključeni u njihovu implementaciju.

Na primer, u vezi sa ciljem zamenjivanja kraćih kazni zatvora alternativnim sankcijama, iskustvo drugih zemalja pokazuje da alternativne sankcije, same po sebi, nužno ne smanjuju primjenu kazne zatvora.

U poslednjih dvadeset godina, došlo je do ogromnog porasta primjene kazne zatvora širom svijeta i to često u pravosuđima kojima je na raspolaganju širok spektar nezatvorskih alternativa. U nekim zemljama kazna zatvora se primenjuje samo kod onih koji su izvršili vrlo ozbiljne zločine. U drugim zemljama se kazna zatvora primenjuje kod velikog broj učinilaca koji su izvršili lakša krivična djela, uključujući i lica koja su mentalno oboljela i ona koja zloupotrebljavaju opojne supstance.

Tamo gde se kazna zatvora izriče zbog lakših prekršaja i gdje broj zatvorenika raste, zatvorske vlasti nisu u stanju da obezbijede dodatne resurse (ni materijalne ni ljudske), neophodne da se uspješno bore s porastom broja zatvorenika, što za posledicu ima prenaseljenost zatvora. U tom slučaju, države shvataju da nisu u stanju da izvrše svoju dužnost da vode brigu o onima koje su zatvorile, a narušava

---

¹⁶⁴ (izvodi iz dokumenta odjeljenja za Pravne poslove Generalnog direktorata)

se sposobnost zatvorskih vlasti da garantuju osnovna ljudska prava zatvorenicima, da rade u cilju rehabilitacije zatvorenika pripremajući ih za reintegraciju u društvo. Tamo gde se učiniocima manje ozbiljnih krivičnih djela određuju alternativne sankcije, resursi zatvorskih vlasti mogu da budu oslobođeni i one mogu da rade efikasnije sa onima za koje je zatvor jedina opcija. Ovo je u skladu sa R (1999) 22, gdje se preporučuje da na lišavanje slobode treba gledati kao na sankciju kojoj treba pribjegavati samo u krajnjem slučaju, kada bi ozbiljnost krivičnog djela bilo koju drugu sankciju ili mjeru učinila neadekvatnom.

Takođe, treba razmotriti kako se alternativne sankcije primjenjuju. U mnogim pravosudnim sistemima postoji širok spektar sankcija koje se koriste kao zamjena za kaznu zatvora. Postoji razlika među zemljama u pogledu toga koliko široko i na koji način se ove sankcije primjenjuju. Ponekad se, zaista, čini da one služe kao zamjena za kaznu zatvora. Međutim, alternativne sankcije se vrlo često koriste kao alternativa novčanoj kazni. Iako u principu ova praksa nije nepoželjna, ona ipak, ima neželjene posledice za primjenu kazne zatvora. Gdje se ovo dešava, učinioci krivičnih dela koji ih ponovo izvrše imaju veće šanse da im „poraste cijena“ i da brže dobiju kaznu zatvora, čime se povećava zatvorska populacija. Slično tome, postoji potreba da se bude veoma jasan u vezi s tim kako najbolje postupati kod prekršaja sankcije rada u javnom interesu. Ovde međunarodno iskustvo pokazuje da tamo gde se odredi kazna zatvora zbog prekršaja sankcije rada u javnom interesu, može da dodje do „širenja mreže“, što doprinosi porastu zatvorske populacije.

To se ne dešava kada učiniocu krivičnog djela, koji ne uspije da ispuni uslove sankcije vezane za javni interes, može da se odredi niz sankcija koje ne uključuju kaznu zatvora. U takvim slučajevima, učinilac će biti vraćen u zatvor samo kada priroda samog prekršaja opravdava kaznu zatvora, a ne kada je došlo do samo neznatnog prekršaja.

U nekim pravosudnim sistemima, primjena i sprovođenje alternativnih sankcija u nadležnosti je odvojene službe zadužene za probaciju. U takvim okolnostima, gdje viši zatvorski službenici imaju zaduženje da primjenjuju zatvorske i alternativne sankcije, oni mogu da iskoriste svoje poznavanje zatvorskih uslova i osmisle rad i razvoj nezatvorskog sektora. Viši službenici imaju posebnu ulogu u tome da obezbjede da zatvor nikada ne bude prekomjerno korišćen. Na primjer, oni mogu da skrenu pažnju na posljedice prenaseljenosti zatvora i nedostatka resursa za zbrinjavanje velikog broja zatvorenika. Stoga je ključna odgovornost zatvorskih vlasti da daju na znanje zakonodavcima, pravosuđu i javnosti da je zatvor mjesto koje treba koristiti samo kao krajnju mjeru, u slučajevima kada ne postoji nijedno drugo razumno rešenje. U svim drugim slučajevima trebalo bi omogućiti da se primenjuju alternative kazni zatvora. Neophodno je obezbediti tačno informiranje javnosti o prirodi i delotvornosti alternativnih sankcija.

Ovo je u skladu sa R (1992) 16, gdje je naglašeno da je..“. Osnovni zadatak alternativnih sankcija zaštita društva od kriminaliteta, odnosno zaštita konkretne žrtve protupravnog djela i njena satisfakcija, a na način da se izbjegnu negativni uticaji zatvorskih ustanova i osigura bolji oblik resocijalizacije osuđene osobe i njegove reintegracije u društvo.“ U Preporuci se postavljaju i određeni zahtjevi kao što su: prilikom izvršenja sankcija ne smije se vršiti diskriminacija prema spolu, rasnoj, ili vjerskoj pripadnosti i ne smiju se ograničavati građanska ili politička prava; sve alternativne sankcije moraju biti predhodno određene u zakonu; izrečena sankcija treba biti u skladu s težinom počinjenog krivičnog djela i ličnim svojstvima počiniocima, njegovom socijalnom kartom, ekonomskim statusom; trajanje i način prestanka alternativne sankcije mora biti određen zakonom; neispunjavanje obaveze predviđene sankcijom nije krivično djelo, te ukoliko osuđeno lice ne izvrši alternativnu sankciju, onda mu se izriče neka druga sankcija predviđena zakonom, tj. izvršava se zapriječena kazna zatvora uz uslov da je isto neophodno radi ispunjenja sankcioniranja.

Pravilo 44, preporučuje: „Trebaju širiti odgovarajuće informacije o prirodi i sadržaju sankcija i mjera vezanih za javni interes, kao i o različitim načinima na koje se one sprovode, tako da šira javnost ... može da ih razumije i uvidi da predstavljaju adekvatan i uvjerljiv odgovor na kriminalno ponašanje“,

R (2000) 22, stav 18, preporučuje: „Uvođenje u zakonodavstvo i praksu novih sankcija i mjera vezanih za javni interes treba da prate snažne kampanje vezane za odnose s javnošću usmjerene ka pridobijanju podrške javnosti.“

Zatvorske vlasti su među najpozvanijima da učine velik doprinos uvođenju alternativa zatvoru u pravosudnim sistemima u kojima još nije razvijen sistem alternativnih sankcija. Zatvorske vlasti mogu da doprinesu svojim saznanjima o efikasnosti postojećeg sistema kažnjavanja, informacijama o širokom spektru osuđenika kojima se bavi zatvorski sistem, procjenama vjerovatnoće da će se osuđenici držati uslova nezatvorskih kazni i stručnošću koja je važna za nadzor nad učiniocima krivičnih djela u zajednici.

Međunarodno iskustvo i činjenice pokazuju da alternativne sankcije pružaju veću mogućnost nego kazna zatvora da dođe do rehabilitacije učiniocima krivičnog djela i da se poveća bezbjednost zajednice. Osim toga, alternativne sankcije su barem isto toliko efikasne, a često i efikasnije, u smanjivanju prestupničkog ponašanja koliko i kraće kazne zatvora, a ujedno su i jeftinije. Pouke izvučene iz procjena međunarodnog iskustva sa alternativnim sankcijama su direktno relevantne za proces implementacije.

1.1. Uključivanje sudstva

Sudstvo treba da bude aktivno uključeno u izradu i sprovođenje direktnih alternativa kazni zatvora. To preporučuje R (2000) 22, stav 7, koji kaže: „Sudske vlasti treba da budu uključene u proces izrade i revizije politike primjene sankcija i mjera vezanih za javni interes i treba da budu informirane o njihovim rezultatima, u cilju obezbjeđivanja općeg razumijevanja njihove prirode među predstavnicima sudstva.“ Osim toga, međunarodno iskustvo pokazuje da postoji potreba promjene stava u smislu spremnosti sudstva prije implementacije i kasnije kontinuirane profesionalne obuke.

Međunarodno iskustvo pokazuje da je priroda obuke od ključne važnosti. Sadržaj obuke sudija i tužilaca i njena svrha treba da budu usko povezani sa ciljevima uvodjenja alternativnih sankcija, i uputama kako će one biti sprovedene i kako će se procjenjivati njihova djelotvornost. Ni u jednom pravosudnom sistemu sudije nisu voljne da pribjegavaju alternativama, ako nije očigledno da će sankcije poslati jasnu poruku osuđenom licu i javnosti. Pokazalo se da, jasno davanje do znanja osuđeniku i javnosti da je alternativa zatvoru direktna alternativa odlasku u zatvor, doprinosi široj i adekvatnijoj primjeni sankcija vezanih za javni interes u raznim zemljama. Međutim, u nekim zemljama su alternativne sankcije prerasle status alternativa kazni zatvora i postale glavni način kažnjavanja. Jedna od posljedica toga jeste da je, na primer, upućivanje na rad u javnom interesu dovelo do samo neznatnog smanjenja kraćih kazni zatvora u ovim zemljama. To se mora izbjeći, ako se želi da alternativne sankcije, zaista, budu alternativne.

1.2. Raspon alternativa

Treba da postoji odgovarajući raspon alternativa. Nalog o obaveznom liječenju i testiranju lijekova (DTTO) koji se koriste kao uslov za probaciju u Škotskoj, Engleskoj i Velsu, na primer, predstavlja direktnu alternativu zatvoru koja se pokazala efikasna u smanjenju broja krivičnih djela kod ključne grupe koja često nije podobna, zbog lošeg zdravlja i haotičnog načina života, za rad u javnom interesu.

Alternativne sankcije u fazi izricanja kazne su:

- rad u javnom interesu i oduzimanje određenih prava, ili profesionalnog statusa i dozvola, npr. vozačke dozvole, plus mjeru upozorenja (uslovna osuda uz zaštitni nadzor).

Mjere upozorenja uključuju i uslovnu osudu i sudsku opomenu.

- Uslovna osuda uz nalog za obavezno liječenje (za učinioce koji su ovisnici od drogama, za pijane vozače, za učinioce seksualnih krivičnih djela, za nasilne učinioce, itd; Danska, Madjarska, Švedska),

- *Kućni zatvor (u kontinuitetu ili ne sa predkrivičnim kućnim pritvorom; sa ili bez policijskog časa; sa ili bez elektronskog nadzora; Engleska i Vels, Francuska; kućni zatvor može da bude i alternativna mjera (Italija),*
- *Vikend - pritvor (za kraće kazne, da se omogući izvršavanje profesionalnih ili porodičnih obaveza; Portugal); može da bude i alternativna mjera,*
- *Uslovna sloboda (za kazne do šest mjeseci zatvora, da se izbjegne gubitak zaposlenja; Francuska); uslovna sloboda može da bude i alternativna mjera (Francuska, Italija),*
- *Pojačani nadzor (za neke kategorije učinioaca); to je način da se izbjegne slanje u zatvor višestruko problematičnih učinioaca za koje je potreban jači nadzor, stalna pomoć i koordinacija intervencija,*
- *Nalog za poravnanje/nadoknadu štete/restituciju, takođe u kombinaciji sa probacijom (Irska, Norveška).*

Alternative kazni zatvora u fazi poslije izricanja

Alternative kazni zatvora smatraju se, mjerama vezanim za javni interes.

Opća načela i preporuke Saveta Evrope:

- *se odnose na primjenu individualiziranih uslova i nadzora poslije otpusta, zajedno sa preporukom da uslovni otpust bude omogućen svim osuđenim zatvorenicima, uključujući i one koji su osuđeni na doživotne kazne zatvora,*
- *u odeljku Priprema za uslovni otpust preporučuje se saradnja zatvorskog osoblja i osoblja uključenog u nadzor poslije otpusta (osoblje za probaciju),*
- *Specijalni režimi, poput uslovne slobode, otvorenih režima, nezatvorskog smeštaja navode se među modalitetima koji pripremaju zatvorenike za život u zajednici, pored internih programa koji prethode otpustu,*
- *Što se tiče sprovođenja uslovnog otpusta u zajednici, potrebno je znati da se, posljednjih decenija u svim zapadnoevropskim zemljama (i sve više i u istočnoevropskim pravosuđima) uslovni otpust uvijek kombinuje sa nadzorom, tokom preostalog vremena izdržavanja kazne. Nadzor, uglavnom, obavlja Služba za probaciju.*

Gledajući evropska iskustva na polju alternativa u fazi sprovođenja, nalazimo nekoliko primjera drugih mjera vezanih za javni interes:

- *Fragmentacija kazne zatvora (za kraće kazne, za ne manje od 2 dana nedeljno; slično vikend - pritvoru: Albanija, Belgija, Holandija),*
- *Privremeni otpust/otput uz privremenu dozvolu (Engleska i Vels),*

- *Policijski čas za vreme kućnog zatvora (pre automatskog otpusta u Engleskoj i Velsu; iz ličnih i porodičnih razloga u Italiji, Španiji i Švedskoj,)*
- *Uslovna sloboda, uslovni pritvor, otpust radi posla, odsustvo radi posla, odsustvo iz zatvora za duže kazne; radi posla, obrazovanja ili drugih razloga; radi posjeta porodici, itd.),*
- *Alternativna sankcija se izvršava na način koji je u skladu sa dostojanstvom i osnovnim pravima i slobodama osuđenog lica i njegove porodice,*
- *Osuđeno lice, čije je dostojanstvo ili čija su osnovna prava i slobode prekršeni tokom izvršenja alternativne sankcije, ima pravo na kompenzaciju,*
- *Prije izricanja alternativne sankcije, sud može da zatraži izvještaj prije izricanja presude. Služba dostavlja ovaj izvještaj sudu.*
- *Izvještaj prije izricanja presude može da ukaže na to koja alternativna sankcija ili sankcije bi bile odgovarajuće za osuđeno lice s obzirom na ciljeve rehabilitacije i prevencije vršenja krivičnih djela ubuduće,*
- *Tokom sprovođenja alternativne sankcije, kada sud dobije izvještaj koji sadrži informacije o kršenju uslova ili neispunjenju obaveze, sud razmatra opoziv alternativne sankcije i obavještava osuđeno lice o sadržaju izvještaja i daje mu pravo da se izjasni o izvještaju. Osuđeno lice se obavještava o svom pravu na pomoć branioca čije će usluge sam plaćati,*
- *Tokom perioda razmatranja opoziva, suspenduje se izvršenje alternativne sankcije,*
- *Nakon što razmotri izvještaj Službe i izjašnjenje osuđenog lica ili njegovog branioca, sud odlučuje da li će opozvati alternativnu sankciju ili preduzeti neku drugu radnju,*
- *Sud donosi obrazloženu odluku, Odluka se šalje osuđenom licu, braniocu, Službi i javnom tužiocu,*
- *Osuđeno lice može da podnese žalbu na odluku,*
- *Služba izrađuje program rada u javnom interesu za osuđeno lice, u skladu sa odredbama Krivičnog zakonika i sposobnošću, vještinama i porijeklom osuđenog lica,*
- *Služba nadzire izvršenje naloga o radu u javnom interesu,*
- *Služba, u koordinaciji sa organizacijom u kojoj će se rad obavljati, izrađuje pravila za osiguranje od povrede ili bolesti na radu, opće ponašanje na radnom mjestu i druga relevantna pitanja prije početka rada u javnom interesu. Opća pravila, koja se odnose na radno vrijeme, pauze, nedeljni odmor i bezbjednost na radnom mestu primijenjuju se na vršenje rada u javnom interesu,*
- *Ako osuđeno lice ne ispuni svoju obavezu da održava kontakt sa Službom ili da ispuni drugu obavezu koju je naložio sud, Služba o tome obavještava sud nakon*

što proveri činjenice i razloge zbog kojih nije održavan kontakt ili nije ispunjena obaveza,

- Organizacija u kojoj se obavlja rad u javnom interesu odmah obavještava Službu ukoliko osuđeno lice ne obavlja rad na zadovoljavajući način. Nezadovoljavajuće obavljanje rada, što uključuje kašnjenje na posao, neovlašćen izostanak sa posla, nepridržavanje pravila posla i nepoštivanje propisa, ocjenjuje Služba i o tome izveštava sud,
- Ako osuđeno lice nije u stanju da obavlja rad u javnom interesu zbog izmjenjenih okolnosti, Služba može da revidira program,
- Izvršenje naloga o radu u javnom interesu može da bude obustavljeno ili suspendovano zbog: iznenadne bolesti osuđenog lica, koja zahtijeva liječenje i sprečava ga da obavlja rad; bilo koje druge vanredne okolnosti koja, iz humanitarnih razloga, zahtijeva stalno prisustvo osuđenog lica,
- Sud donosi odluku o obustavljanju ili suspenziji izvršenja naloga o radu u javnom interesu; u odluci se navodi period u kom se nalog obustavlja ili suspenduje,
- Služba za izvršenje alternativnih sankcija potčinjena je i odgovorna nadležnom javnom organu u sastavu Ministarstva pravde

Služba je odgovorna za:

- 1) izradu upitnika o socijalnom statusu maloljetnih počinioca krivičnih djela,
- 2) podnošenje izveštaja prije donošenja presude kada to zatraži sud,
- 3) nadziranje i pomaganje osuđenim licima kojima su izrečene alternativne sankcije,
- 4) nadziranje i pomaganje počiniocima koji su ovisnici o drogama ili alkoholu, a izrečen im je nalog o obaveznom liječenju koji će se izvršiti na slobodi,
- 5) nadziranje i pomaganje osuđenim licima kojima je određen uslovni otpust,
- 6) usmjeravanje i pomaganje osuđenim licima po okončanju njihove kazne,
- 7) bilo koji drugi zadatak koji odredi nadležni javni organ u sastavu Ministarstva pravde¹⁶⁵.

Evidentan je porast kriminala općenito pa tako i u zatvoru, a naročito je recidivizam u porastu. Zbog te činjenice, nam je potrebno tragati, a naročito zbog neefikasnosti procesa resocijalizacije u postupku izvršenja kazne zatvora. Praksa u svijetu pokazuje da u najmodernijim sistemima postupci resocijalizacije imaju

---

¹⁶⁵ Izvodi iz dokumenta: Prof. Dzeklin Tumz, Strazbur, Univerzitet u Škotskoj., Rajmond Svenenhojs, Holandska služba za uslovni otpust, H olandija., Luiza Gandini, Regionalna kancelarija za uslovni otpust, Italija; „Pomoć u reformi kaznenopopravnog sistema u Srbiji, dokument obrađen od strane Generalnog direktorata, Beograd, 2006.

ograničene efekte. Teško je ostvarljiv tretman individualizacije. Kazna zatvora je veoma skupa, nedovoljno efikasna i ima destruktivno dejstvo. Predhodni prijedlozi za kratke kazne bi efiksno, i u kratkom periodu mogli kroz reforme da se implementiraju. (npr. primjer eliminacije zatvora za kazne kraće od šest mjeseci su Portuglija, Belgija, Švajcarska).

Kriza zatvora kao sankcije i institucije njenog izvršenja je očigledna, naročito kod kratkotrajnih kazni. Potrebno nam je da, sa naučnog stanovišta, priđemo ozbiljnim analizama i prijedlozima, traganju za efikasnijim vanzavodskim mjerama, primjenom tretmana preodgoja, koji bi doveli do smanjenja zatvorske populacije.

Niz međunarodnih akata u Evropi nalažu neku od ovih mijera u cilju ublažavanja ili umanjenja retributivnog karaktera kazni.

Međunarodno iskustvo i činjenice pokazuju da alternativne sankcije pružaju veću mogućnost, nego kazna zatvora da dodje do rehabilitacije, počinioca krivičnog djela i da se poveća bezbjednost zajednice. Osim toga, alternativne sankcije su barem isto toliko efikasne, a često i efikasnije, u smanjivanju prestupničkog ponašanja koliko i kraće kazne zatvora, a ujedno su i jeftinije.

Javnost je zainteresirana za primjenu alternativnih sankcija. Stoga je neophodno izraditi strategiju odnosa s javnošću koja će obezbijediti tačno informiranje javnosti o prirodi i delotvornosti alternativnih sankcija. Ovo je u skladu sa R (1992) 16, pravilo 44, koje preporučuje: „Treba širiti odgovarajuće informacije o prirodi i sadržaju sankcija i mijera vezanih za javni interes, kao i o različitim načinima na koje se one sprovode, tako da šira javnost ... može da ih razumije i uvidi da predstavljaju adekvatan i uvjerljiv odgovor na kriminalno ponašanje“, i sa R (2000) 22, stav 18, koji preporučuje: „Uvođenje u zakonodavstvo i praksu novih sankcija i mjera vezanih za javni interes treba da prate snažne kampanje vezane za odnose s javnošću usmjerene ka pridobijanju podrške javnosti“; sa R (2000), stav 15, koji kaže: „Politički i administrativni čelnici i šira javnost treba da dobijaju stalne informacije o prednostima za privredu i društvo koje proističu iz smanjenja primjene kazne zatvora, a sve veće primjene sankcija i mjera vezanih za javni interes. Treba da postoji deklarirana politika odnosa s javnošću vezana za lokalne medije. Te informacije treba da stave naglasak na to da sankcije i mjere vezane za javni interes mogu da uključuju efikasno nadziranje i kontrolu počinioca krivičnih djela.“

Finska iskustva potvrđuju ovaj pristup i ukazuju na to da je politički konsenzus, oko toga da je broj zatvorenika u toj zemlji problem koji treba riješiti, bio od ključne važnosti za usvajanje i javno prihvatanje reformi zakona čiji je cilj bilo smanjenje primjene kazne zatvora.

Uprava zatvora može dati doprinos uvođenju alternativa u zatvoru kao i u pravosudnim sistemima uopće.

Alternativne mjere (kazni zatvora):

- I – one kojima se prije suđenja pokušava spriječiti izvođenje prestupnika pred sud,*
- II – posebne mjere nezatvorskog karaktera izrečene od suda,*
- III – sredstva kojima se za vrijeme trajanja zatvora nastoje otkloniti negativne posljedice lišavanja slobode.*

Sudstvo treba da bude aktivno uključeno u izradu i sprovođenje direktnih alternativa kazni zatvora. To preporučuje R (2000) 22, stav 7, koji kaže: „Sudske vlasti treba da budu uključene u proces izrade i revizije politike primjene sankcija i mjera vezanih za javni interes i treba da budu informirane o njihovim rezultatima, u cilju obezbjeđivanja općeg razumijevanja njihove prirode među predstavnicima sudstva.“ Osim toga, međunarodno iskustvo pokazuje da postoji potreba promjene stava u smislu spremnosti sudstva (prije implementacije i kasnije) na kontinuiranu profesionalnu obuku. Potrebna je obuka sudija i tužioca za uvođenje alternativnih sankcija jer je evidentno da do sada nisu pokazivali u praksi raspoloženje niti razumijevanje za češće uvođenje alternativnih sankcija.

Alternative prema maloljetnom licu

Alternativne mjere prema maloljetnim licima su odgojne prirode.

Svrha primjene odgojnih preporuka nad maloljetnim licima su prvenstveno, da se prema njima ne pokreće krivični postupak, a da se ostvare ciljevi specijalne prevencije u cilju smanjenja povrata maloljetnika u kriminal.

Odgojne mjere koje se najčešće primjenjuju nad maloljetnim licima su:

- naknada štete oštećenom,*
- lično izvinjenje,*
- pohađanje škole,*
- volonterski rad u ustanovama humanitarnog karaktera,*
- prihvaćanje odgovarajućeg zaposlenja, prilagođenog njegovoj starosnoj dobi i drugim karakteristikama,*
- smještaj u drugu porodicu, odgojnu ili sličnu ustanovu*
- po potrebi liječenje u zdravstvenoj ustanovi.*

Postoji odgovarajući raspon alternativa.

Nalog o obaveznom liječenju i testiranju lijekova (DTTO) koji se koristi kao uslov za probaciju u Škotskoj, Engleskoj i Velsu, na primjer, predstavlja direktnu alternativu

zatvoru koja se pokazala efikasna u smanjenju broja krivičnih djela, u Švedskoj. Posebni oblici probacije uključuju „liječenje na ugovor“, pri čemu o liječenju od zloupotrebe droge ili alkohola odlučuje sud kao o alternativni zatvoru i td.

1.2.1. Novčane kazne

Novčana kazna je jedna od najstarijih krivičnih sankcija i sredstava prinude primjenjena od strane države.

U penološkim sistemima, izbjegavanje plaćanja novčane kazne doprinosi porastu zatvorske populacije.

Neke zemlje su donijele odredbe koje kažu da se rad u javnom interesu primjenjuje kao opcija u slučaju neplaćanja novčane kazne.

Postoje različite opcije ove kazne u pojedinim zemljama.

Novčana kazna, u principu, se izriče kao glavna ili kao sporedna kazna, tj. postoji mogućnost kumulacije novčane kazne sa kaznom zatvora, tj. uslovnom osudom.

Osnovni princip kod naplate novčane kazne je princip dobrovoljnosti, što znači da se novčana kazna ne naplaćuje prisilno, već u slučaju da osuđeno lice ne izvrši uplatu, sud će donijeti odluku da se novčana kazna zamijeni kaznom zatvora.

Neke od tih opcija su:

- Sistem dnevnih iznosa, dan – iznos novčane kazne,¹⁶⁶
- Sistem fiksnih iznosa – kada je novčana kazna propisana minimalnim i maksimalnim iznosom,
- Sistem prosječnih ličnih dohodaka – novčana kazna je određena prosječnim ličnim dohodkom počinioca, određena je stanjem u državi, tj. prosječnim ličnim dohodkom u državi,
- Skandinavski način – kada je kazna izrečena prema dnevnim novčanim iznosima, određena prema imovinskim stanjem počiniocem krivičnog djela,
- Proporcionalni sistem – kada je visina novčane kazne određena proporcionalnoj vrijednosti imovinske koristi stečene počinjenim krivičnim djelom, ili štete koja je nastala počinjenim krivičnim djelom,
- Iako ima pozitivnih iskustava u vezi s ovom politikom, u zemljama gde je ona usvojena, ostaje da se uradi još nekoliko stvari da bi se povećao raspon opcija, za počinioce koji izbjegavaju plaćanje novčane kazne, da se njihova novčana kazna preimenuje u nalog o obaveznom radu, obrazovanju i vaspitanju, radi izbjegavanja upućivanja u zatvor.

---

¹⁶⁶ U BiH se koristi mješoviti sistem, sistem dnevnih iznosa kao glavni za teža, a za lakša krivična djela kao i kod slučaja kada je novčana kazna sporedna, se primjenjuje sistem fiksnih iznosa.

Prednost novčanih kazni:

- kao humana kazna, ne izaziva deprivacije osuđenika,
- osuđenik se ne etiketira boravkom u zatvoru kao kriminalac,
- ne postoji veliki rizik od gubitka posla,
- najvažnije kod primjene novčane kazne, osuđenik se ne otuđuje od svoje porodice.

U odnosu na druge sankcije, novčane kazne imaju i određene nedostatke:

- Neki od nedostataka su što novčane kazne nisu prikladne za sankcioniranje težih krivičnih djela,
- Nemaju velikih kaznenih odijeka kod onih počinioca krivičnih djela koji su u dobroj materijalnoj situaciji i sl.,
- kod lica koja su u drugačijoj situaciji, teško je primjenjiva, jer se teže naplaćuje,
- Sa aspekta principa jednakosti građana pred zakonom, u ovim slučajevima se čini diskriminacija prema stepenu kažnjavanja, osim u državama gdje se iznos novčane kazne određuje u srazmjeri sa zaradama. Iskustva pokazuju da se u većini zemalja ova kazna zamjenjuje kaznom zatvora, što navodi na pitanje, koliko novčana kazna ima alternativni karakter?

1.2.2. Rad za opće dobro na slobodi

U pravosudnim sistemima, koji su se opredijelili za smanjenje populacije u zatvorima, čine se napori da se identifikuju veliki radni projekti unutar zajednice kako bi se povećao broj počinioca krivičnih djela angažovanih u poslovima od kojih će korist imati organizacije i zajednice.

Cilj primjene ove kazne je da se poveća broj mogućnosti za sticanje vještina. kako bi učinioci krivičnih djela povećali svoje šanse za zaposlenje i da se počiniocima sa posebnim potrebama izađe u susret gde god je to moguće.

Veća pažnja se posvjećuje i postupku regrutovanja, selekcije i pomoći koja se pruža agencijama koje obezbjeđuju radne zadatke unutar zajednice, (u humanitarnim organizacijama) pa nepostojanje slobodnih radnih mjesta ne mora da bude nepremostiv problem.

Rad za opće dobro na slobodi je posebna krivičnopravna mjera, odnosno mjera iz kategorije alternativnih krivičnih sankcija. Izriče se optuženom, ako mu je izrečena kazna zatvora u trajanju od najviše šest mjeseci i u slučajevima kada se uzrečena novčana kazna zamjenjuje kaznom zatvora, tj. nije neophodno izvršenje kazne zatvora da bi kazna postigla svoj cilj, a uslovna osuda ne bi bila dovoljna da postigne svrhu izrečene kazne optuženom.

Ova sankcija se određuje optuženom samo uz njegov pristanak.

Ova kazna se zasniva na ocjeni da, uzimajući u obzir sve okolnosti koje određuju vrstu i raspon kazne, izvršenje kazne zatvora ne bi bilo neophodno za ostvarenje svrhe kažnjavanja, ali istovremeno uslovna kazna ne bi bila dovoljna za postizanje opće svrhe krivičnih sankcija.

Trajanje rada za opće dobro određuje se srazmjerno izrečenoj kazni zatvora, tako da određeni broj radnih dana jednako mjesec dana zatvora (npr. u BiH, deset radnih dana jednako jednom mjesecu zatvora, odnosno šezdeset radnih dana jednako šest mjeseci zatvora¹⁶⁷), te se na osnovu toga traži odnos između visine izrečene kazne zatvora i trajanja rada za opće dobro, posebno u slučajevima kada je osuđenik samo djelimično izvršio rad za opće dobro.

Ukoliko osuđenik nije izvršio ili je samo djelimično izvršio rad za opće dobro na slobodi, sud će donijeti odluku o izvršenju kazne zatvora u trajanju srazmjernom vremenu preostalog rada za opće dobro.

Rad za opće dobro na slobodi određuje se u trajanju srazmjernom izrečenoj kazni zatvora od najmanje deset do najviše šezdeset radnih dana.

Rok za izvršenje rada za opće dobro na slobodi ne može biti kraći od jednog mjeseca niti duži od jedne godine.

Društveno korisni rad može se primijeniti kao alternacija, kao glavna kazna, i kao kombinovana kazna.

Rad za opće dobro kao sankcija neplaćenog korisnog rada u zajednici je noviji oblik sankcioniranja počinioca krivičnog djela i ne služi postizanju dobiti.

Izvršava se na način da osuđeniku garantuje poštivanje ljudskog dostojanstva, osnovnih prava i sloboda i privatnost

1.2.3. Uslovna osuda

Uslovna osuda je mjera upozorenja koja se izriče učiniocu krivičnog djela kada osnovano možemo očekivati da će se upozorenjem uz prijetnju kaznom, koje sadrži uslovna osuda, dakle, bez izvršenja kazne, moći ostvariti svrha krivičnih sankcija. U tom slučaju uslovna osuda je zamjena za kaznu.

Uslovnom osudom se upućuje prijekor učiniocu zbog učinjenog krivičnog djela i istovremeno on se upozorava da će se, u slučaju da u vremenu provjeravanja učini novo krivično djelo ili ne ispuni druge obaveze nametnute uslovnom osudom, kazna utvrđena uslovnom osudom biti izvršena, a uslovna osuda opozvana.

Uslovna osuda je krivičnopravna sankciji koja nema represivni karakter kakav ima efektivna kazna. Ova kazna je prvobitno nastala kao zamjena za kratkotrajne kazne zatvora.

---

¹⁶⁷ Pravilnik o vrsti i uvjetima za izvršenje krivične sankcije rada za opće dobro na slobodi, Službeni glasnik BiH, čl. 5, 18/06

Uslovna osuda ne podrazumijeva lišavanje slobode i ograničenja ličnih prava i sloboda svojstvena kazni, mada i ona, a prije svega, uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom, može sadržavati obaveze za osuđenu osobu kojima se ograničava njena sloboda odlučivanja i djelovanja u nekim aspektima njenog ličnog života, ali se ni tada ne radi o ograničenjima koja su plod težnji za retribucijom, nego o mjerama čiji je cilj otklanjanje ili ublažavanje činilaca koji mogu dovesti do ponovnog učinjenja krivičnog djela.¹⁶⁸

Utvrđena kazna učiniocu, uslovnom osudom određuje, da se kazna neće izvršiti ukoliko osuđeni za vrijeme koje je sud odredio ne učini novo krivično djelo.

Kod odlučivanja za izricanje uslovne kazne, cijeni se ličnost učinioca, raniji život, ponašanje, stepen krivične odgovornosti i dr.

Svrha uslovne osude je da se učiniocu krivičnog djela uputi upozorenje uz prijetnju kaznom (uslovna osuda) kojim se omogućava ostvarenje svrhe krivičnih sankcija izricanjem kazne bez njezinog izvršenja, kad izvršenje kazne nije nužno radi krivičnopravne zaštite¹⁶⁹

Svrha krivičnih sankcija te i uslovne osude je preventivni uticaj na druge da ne čine krivična djela, kao i sprečavanje da se čine krivična djela, da se utiče na učinioca da ubuduće ne čini krivična djela, što je svrha specijalne i generalne prevencije.

Svrha uslovne kazne je i resocijalizacija prestupnika putem odlaganja izricanja ili izvršenja, davanjem povjerenja učiniocu krivičnog djela.

Uslovna kazna obavezuje učinioca na primjereno ponašanje, tokom trajanja uslovne kazne, i ispunjenje izrečenih obaveza od strane suda.

Uslovna osuda se može izreći samo krivično odgovornim učiniocima krivičnih djela, u nekim slučajevima mora biti opozvana tokom vremena provjeravanja, i tom slučaju se kazna izvršava.

U osnovnom obliku uslovne osude odnos prema osuđenom je pasivan i statički. Kroz zaštitni nadzor, preduzimaju se aktivne radnje, uz pružanje pomoći i zaštite koja je potrebna radi ostvarenja ove sankcije, a u isto vrijeme, vršenjem nadzora nad osuđenikom, prevenira se novo krivično djelo.

Sposobnost osuđenika da ne učini novo krivično djelo za vrijeme trajanja sankcije, procjenjuju povjerenici koji su određeni da prate realizaciju zaštitnog nadzora. Takođe je bitno ponašanje osuđenika na radnoj obavezi, ukoliko se vrši nadzor nad njim.

Krivičnim zakonom je određen registar obaveza. Ukoliko na radnoj obavezi osuđeno lice se ponaša neadekvatno (kasni, izlazi bez dozvole, ponaša se neprofesionalno i sl), napravi štetu poslodavcu, u skladu sa zakonom je potrebno

---

¹⁶⁸ *Komentari krivičnog zakona, BiH, 2005, str.305*

¹⁶⁹ *Ibid, str. 306*

da se šteta nadoknadi, o čemu će povjerenik napraviti izvještaj i proslijediti nadležnima zbog narednih koraka u odnosu na osuđeno lice.

Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom podrazumijeva, praćenje ponašanja osuđenog na slobodi dok traje vrijeme provjeravanja.

Kod primjene uslovne osude i vršenja zaštitnog nadzora najbolje bi bilo primjenjivati ga uz saglasnost lica kojem se određuje sankcija, koja nije obavezna, ali je poželjna (po francusko – belgijskom sistemu uslovne osude).

Mjere pomoći, nadzora i zaštite, u praksi se, uglavnom, ne primjenjuju, a neophodne su kako bi se učinoc krivičnih djela uzdržao od vršenja krivičnih djela, eventualno od upotrebe alkohola i narkotičkih sredstava.

Takođe je neophodno vršiti nadzor nad liječenjem ovisnika u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili nadzor nad ponašanjem lica sa posebnim potrebama, osposobljavanje za određena zanimanja, prihvatanje zaposlenja koje odgovara njegovoj stručnoj spremi i td.

Prema anglosaksonskom probacionom sistemu uslovne osude karakteriše odlaganje, u pravilu ne samo izvršenje kazne, nego stavljanje učinioca pod nadzor i određene obaveze za učinioca sa ograničenjima u svakodnevnim aktivnostima. Za primjenu ovoga modela uslovne osude potreban je pristanak učinioca krivičnoga djela.

U toku trajanja zaštitnog nadzora sud može ukoliko utvrdi da je ispunjena svrha zaštitnog nadzora, može ga ukinuti prije isteka određenog vremena.

Razlog za neizvršenja nadzora nad licima sa uslovnom osudom je najčešće finansijske prirode te nedostatkom kadrovskih pretpostavki, stručnosti službenika i td.

Uslovna osuda u krivičnom zakonodavstvu BiH

Članom 5, KZ BiH određene su krivičnopravne sankcije: kazne, uslovna osuda, mjere sigurnosti i odgojne mjere.

Zakon, određuje uslovnu osudu kao posebnu vrstu krivičnopravnih sankcija i, u skladu s tim, određuje i njenu posebnu svrhu.

Određivanjem da je svrha uslovne osude omogućavanje ostvarenja svrhe krivičnopravnih sankcija izricanjem kazne bez njezina izvršenja, kad izvršenje kazne nije nužno radi krivičnopravne zaštite, jasno je naglašeno i da uslovna osuda ima cilj zaobilaženja kazne kada ona nije nužna radi krivičnopravne zaštite.

Prilikom izricanja uslovne osude, sud određuje trajanje vremena provjeravanja s tim da ono ne može biti kraće od jedne godine niti duže od pet godina. Dužina vremena provjeravanja bi trebala biti srazmjerna visini utvrđene kazne, ali se pri

njegovom određivanju mora voditi računa i o stepenu vjerovatnoće da će počinitelj ponovo počiniti krivično djelo.¹⁷⁰

Uslovna osuda u krivičnom zakonodavstvu Srbije¹⁷¹

Uslovna osuda u Srbiji je uvedena 1929. godine, donošenjem Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije, mada je u Srbiji još 1906. godine bio izrađen Projekat zakona o uslovnoj osudi, u Vojvodini, gdje je na snazi bilo ugarsko pravo, uslovna osuda je uvedena relativno rano, 1908. godine.

Krivično zakonodavstvo Srbije 1976. godine, prihvatilo je kontinentalni sistem uslovne osude, kada dolazi do napuštanja klasičnog kontinentalnog modela uslovne osude i usvajanja novog, koji predstavlja jednu kombinaciju između probacije i evropskog sistema. Međutim, nije izmijenjen samo model uslovne osude, već i koncepcije o njenoj funkciji. Ona je od surogata kazne, tj. od posebne forme njenog izricanja i izvršenja, pretvorena u samostalnu krivičnu sankciju.

Potrebno je da budu ispunjeni određeni uslovi za izricanje uslovne osude, od kojih su neki vezani za krivično djelo ili kaznu (objektivni uslovi), a drugi za počinioca dela (subjektivni uslovi).

1.2.4. Sudska opomena

Sudska opomena je mjera upozorenja, a istovremeno i samostalna krivičnopravna sankcija koju sud izriče učiniocima krivičnih djela pod određenim uslovima.

Sudska opomena, kao što sam naziv govori, ima karakter opomene učiniocu da se uzdrži od kriminala i ponašanja za koje će biti kažnjen ukoliko to ne poštuje.

Kao mjera upozorenja primjenjiva je u slučajevima kada se počini lakše krivično djelo i kada sud ocijeni da se radi o osobi na koju i opomena će djelovati da se to više ne ponovi.

Učinitelj krivičnog djela kome je izrečena sudska opomena se smatra osuđivanim.

Za izricanje sudske opomene potrebni su određeni uslovi:

- *Vrsta i težina učinjenog krivičnog djela,*
- *Ličnost učinioca krivičnog djela, ponašanje prije nego se desilo krivično djelo, ponašanje tokom i poslije učinjenog krivičnog djela,*
- *Sud ovu sankciju izriče i kod krivičnih djela u sticaju, ali samo u slučajevima kada se za svako djelo ponaosob može izreći sudska opomena.*

---

¹⁷⁰ *Komentari krivičnih zakona u BiH, Sarajevo, 2005, str. 310*

¹⁷¹ *Jović, M.: Krivično pravo, Beograd, 2008, str.393*

1.3. Kućni pritvor

U zakonodavstvima, u kojima je na snazi, ova kazna se određuje u slučajevima kada postoji mogućnost bijega lica, mogućnost ponavljanja ili dovršenja krivičnog djela ili činjenja novog. Može se odrediti za sva krivična djela.

Ovaj oblik kazne se koristi kao alternativa, za koju je neophodno obezbjeđivanje nadzora i kontrole suda i policije, tokom 24 sata.

U praksi evropskih sudova ova, kazna se primjenjuje kod posebnih okolnosti: pol, starost, zdravstveno stanje; trudnice, mlađi punoljetnici, starije osobe od 65 godina, i sl.

Ova kazna je nekada fiktivna, a nedostatak je što ovom kaznom nije predviđen bilo kakav tretman resocijalzacije.

Praćenje osuđenika u kućnom pritvoru je potrebno i sprovodi se na različite načine. Može se sprovoditi uz mjere elektroničkog i videonadzora. Obezbjedeње mogućnosti praćenja osuđenika u kućnom pritvoru se postiže tako što se na ruku ili nogu stavi narukvica za praćenje i određuje mu se krug kretanja uz pomoć radiotransmisije.

Eventualni pokušaji narušavanja obaveze poštivanja dozvoljenog prostora kretanja, tj. svako udaljavanja iz kruga senzora, skidanja, oštećenja narukvice, se bilježe i to zaprima prijamna stanica koja animira policiju da kažnjenika provjeri šta se dešava i privede ga u policijsku stanicu radi daljne procedure. U budućnosti se očekuje verifikacija kažnjenikova glasa putem telefona na određenom mjestu u određeno vrijeme.

Ova kazna u praksi se malo primjenjuje i iz razloga što ni stranke je ne predlažu, mada se ona može primjeniti i bez prijedloga stranki.

Primjena u praksi mjere kućnog pritvora ima prednosti u segmentu očuvanja odnosa i komunikacije u porodici, smanjenje opterećenja u KPZ kao i smanjenje troškova boravka u zatvorima.

1.4. Poluzatvor i „vikend zatvor“

U cilju ublažavanja i/ili otklanjanja deprivacija nastala je ova alternativna kazna. Ona je pokušaj da se sačuva porodica i prevenira narušavanje porodičnih odnosa.

Vikend zatvarenje znači izdržavanje kazne zatvora tokom neradnih dana, krajem nedelje dok se u toku radnih dana prestupnik nalazi na slobodi.

U nekim zemljama postoje posebni tzv. korekциони Centri u kojima osuđenici borave. To su, uglavnom, lica sa posebnim potrebama, npr. ovisnici o drogama.

U Velikoj Britaniji, na primjer, prestupnik se upućuje na tretman u zatvorske institucije na određeni broj sati u toku dana, učestvovanje u tretmanu. Paralelno sa

tim sankcijama mogu mu se izreći i druge kazne, npr. kazna zabrane upravljanja vozilom, nošenja oružja, oduzimanje putnih isprava i sl.

Poluzatvaranje, vikend zatvaranje, u Portugaliji, predviđeno je vikend zatvaranje u trajanju do tri mjeseca u zatvoru, a za vrijeme slobode radi u svojoj profesiji.

1.5. Naknada štete kao alternativna krivična sankcija

Alternativne krivične sankcije su okosnica radikalne reforme krivičnog prava, među kojima posebno važno mesto zauzima naknada štete žrtvi. Posebno u zemljama, koje teže usklađivanju zakonodavstva sa EU, treba voditi računa o zaštiti žrtava krivičnih djela (ne samo kao moralne obaveze države) i razdvajanju dobrog od lošega. Žrtvi krivičnog djela daje se položaj u kojem je u mogućnosti da ostvari svoja prava.¹⁷²

Jedan od postulata zaštite je naknada štete, rehabilitacija žrtava u svakom pogledu, imovinskom, socijalnom, psihološkom. Žrtvama je potrebna podrška. Postupkom rehabilitacije žrtvu osloboditi trauma i osjećaja prepuštenosti samoj sebi. Kontinuiranom podrškom kroz razne vidove organizovane pomoći: seminare, stručno osposobljavanje, primjenjeni tretman ublažiti sekundarnu viktimizaciju. Posebnu pažnju treba posveti žrtvama djeci i maloljetnicima. Uz vladin sektor, nevladine organizacije daju veliki doprinos u podršci i zaštiti žrtva.

Postoje razlozi za uključivanje naknade štete u sistem krivičnih sankcija, pri čemu se posebno naglašavaju njena kaznena svojstva kojima pogađa imovinske interese učinioca. Ova kazna kompenzira konflikt između učinioca krivičnog djela i žrtve tog djela.

Pored pozitivne, analizira se i negativna strana naknade štete kao sankcije i to posebno u vezi sa mogućim zloupotrebama, naročito kod onih počinioca krivičnih djela koji su boljeg materijalnog stanja, ova kazna može biti u velikoj mjeri neefikasna, posebno kod onih lica koja su materijalno bogastvo stekli na sumnjiv način.

U nekim državama kada počinioci krivičnih djela nisu poznati, pravni sistem je predvidio da naknadu štete žrtvi snosi država.

1.6. Mjere bezbjednosti

Cilj primjene mjere bezbjednosti, je ukoliko se utvrdi da je osoba učinila krivično djelo u stanju bitno smanjene uračunljivosti ili smanjene uračunljivosti, a postoji mogućnost da bi uzroci takvog stanja mogli i u buduće djelovati na nju da ponovi krivično djelo, je izliječiti ovu osobu kao i otkloniti i izolovati učinioca krivičnog djela iz društva i zaštititi od daljnog činjenja krivičnih djela.

---

¹⁷² Evropska konvencija o naknadi štete žrtvama nasilnih krivičnih djela

Mjere bezbjednosti su specijalno preventivnog karaktera, jer se njima otklanja opasnost od ponovnog činjenja krivičnog djela.

Osnov za primjenu mjera sigurnosti je postojanje opasnosti od ponovnog činjenja krivičnog djela ovisno od stanja učinioca i uslova stvarne prirode, okolnosti koje mogu biti „okidač“ za činjenje krivičnog djela.

Uslovi za izricanje bilo koje mjere bezbjednosti, kao posebne vrste krivičnopravnih sankcija, je činjenje krivičnog djela.

Najpoznatije mjere bezbjednosti su¹⁷³:

- *zabrana vršenja funkcije, profesije ili zanata, koja se primjenjuje na određeni period da bi kazna postigla svoj cilj (ukoliko sud utvrdi da bi učinioc krivičnog djela nastavkom obavljanja iste djelatnosti bio opasan, može donijeti odluku zabrane vršenja određenog poziva, djelatnosti, dužnosti; ova mjera zabrane se može izreći kako uračunljivom tako i neuračunljivom učiniocu),*
- *mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja na slobodi¹⁷⁴, kada je, radi otklanjanja opasnosti, potrebno i dovoljno liječenje na slobodi¹⁷⁵. Ova mjera sigurnosti se izriče kada se utvrdi da u vrijeme učinjenja krivičnog djela učinioc nije bio sposoban da shvati značaj svoga djela ili nije bio sposoban da upravlja svojim djelima,*
- *mjera obaveznog liječenja od ovisnosti (odnosi se na ovisnike o opojnim drogama i alkoholu; za ona lica koja su krivično djelo učinila usljed ovisnosti od upotrebe opojnih droga i kod kojeg postoji bojazan da će, usljed ovisnosti, i dalje činiti krivična djela; ova mjera sigurnosti se izriče i kada učinilac nije bio pod uticajem alkohola i opojnih droga, ali da bi učinio krivično djelo presudno je njegova ovisnost o njima),*
- *oduzimanje predmeta (oduzimaju se predmeti koji su upotrebljeni ili namijenjeni za izvršenje krivičnog djela ili koji su nastali izvršenjem krivičnog djela),¹⁷⁶*
- *zabrana javnog istupa, tako se licu zabranjuje ponavljanje djela, koristi se kod krivičnih djela protiv dostojanstva i časti,*
- *zabrana boravka u određenom mjestu,*
- *oduzimanja vozačke ili dozvole za oružje,*
- *zabrana upravljanja motornim vozilom¹⁷⁷ (cilj primjene ove mjere bezbjednosti, zaštita i povećanje sigurnosti u saobraćaju; zabrana se odnosi na upravljanje motornim vozilom određene kategorije, tj. one kategorije u kojoj je učinioc učinio krivično djelo, a ukoliko lice nema položen vozački ispit, ono može polagati ispit, ali vozačka dozvola mu se može izdati po prestanku zabrane upravljanja motornim vozilom),*

¹⁷³ U BiH Zakonom su propisane četiri vrste mjera sigurnosti: obavezno psihijatrijsko liječenje, obavezno liječenje od ovisnosti, zabrana vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti i oduzimanje predmeta.

¹⁷⁴ Mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja je određena Pravilnikom o izvršenju mjera sigurnosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i obaveznog liječenja od ovisnosti (Službeni glasnik BiH, 65/05)

¹⁷⁵ čl.81. stav .4., KZ Republike Srbije

¹⁷⁶ Čl.87. stav.1.KZ Republike Srbije

¹⁷⁷ KZ BiH ne poznaje ovu mjeru sigurnosti

- lišavanje roditeljskih prava (koje se, nažalost, u praksi rijeđe dešava, nego što je potrebno da se primjenjuje kod neodgovornih roditelja),
- zabrana napuštanja zemlje ,
- protjerivanje stranca iz zemlje (ova mjera se preduzima prema licu stranog državljanstva ili licu bez državljanstva, a koje je izvršilo krivično djelo na teritoriji čiji nije državljanin),
- javno objavljivanje presude (obavezno je objavljivanje putem sredstava informiranja, jer je određeno zakonom; određuje se u slučajevima osude za krivično djelo koje je počinjeno putem medija, ili za krivično djelo koje je rezultiralo opasnost po život ili ugroženost po zdravlje ljudi i dr.

Mjera sigurnosti se izriče na vrijeme koliko je potrebno da se osuđenik izliječi, jer se ne može unaprijed precizirati koliko će taj postupak trajati. Ova mjera se obustavlja kada sud odluči da je prestala potreba za njom, ovisno od toga šta se primjenjuje u liječenju osuđenika (farmakoterapija, psihoterapija, socioterapija i td).

Mjera sigurnosti se može izvršavati u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, ili u psihijatrijskim odjeljenjima van zavoda.

Uprava zavoda za izvršenje sankcija je dužna da sarađuje sa zdravstvenim ustanovama, u kojima se ova mjera izvršava, i da se interesuje za stanje osuđenika, da upoznaje sud o zdravstvenom stanju osuđenika. Ovisno od rezultata o stanju osuđenika, sud može obustaviti daljnje izvršenje mjere bezbjednosti, može osobu pustiti na uslovni otpust, i dr.

2. POSREDOVANJE, POMIRENJE I PORAVNANJE

U skladu sa R (2000) 22, koji govori o pitanju poravnanja učinioca i oštećenog. Posredovanje je kamen temeljac racionalnog pristupa kaznenoj politici u Finskoj, gde je zasnovano na dobrovoljnom radu, programima pomirenja oštećenog i počinioca mogu da utiču na to da tužilac ne zatraži izricanje daljnjih mjera, ili da sud ne izrekne težu kaznu.

Učestvovanje u posredovanju je dobrovoljno, može ga inicirati bilo koja od postojećih strana i može da započne u periodu posle učinjenog krivičnog djela, a prije izvršenja kazne. U stvari, raspon alternativa je na tri nivoa krivičnog postupka: prije suđenja, tokom suđenja i izricanja kazne, poslije suđenja, mogao bi se obogatiti kako bi se udovoljilo širem krugu zahtjeva i očekivanja i potrebama pravosuđa u jednom savremenijem krivičnom sistemu.

Alternative pritvoru prije suđenja:

takve alternative su predlagane u nekoliko navrata u Preporukama Savjeta Evrope, od kojih je posljednja Rec (2006) 13 Komiteta ministara o određivanju pritvora.

Mjere prije suđenja, koje su od velikog značaja, zbog velikog postotka zatvorenika koji su u pritvoru čekajući suđenje (od 25% do 50%), idu za tim da se izbjegne

određivanje pritvora, čime se smanjuje prenaseljenost zatvora, preopterećenost pravosudnog aparata i opasnost da počinitelj bude stigmatizovan i ocrnjen.

U nekim zemljama je nadzor od strane Službe za probaciju predviđen zakonom ili podzakonskim propisima, a cilj mu je da se osigura pojavljivanje osumnjičenoga na suđenju i da do tada ne izvrši još neko krivično djelo, ili, na primer, da motivira optuženoga, koji je ovisnik o drogama ili alkoholu, da se podvrgne liječenju.

Primjeri alternativa pritvoru prije suđenja u evropskim zemljama koji bi se mogli smatrati pogodnim su:

- uslovno ili bezuslovno odricanje ili otpuštanje (Belgija, Češka, Norveška),*
- finansijska nagodba ili transakcija (Češka, Francuska, Holandija),*
- naknada, posredovanje i poravnanje (Austrija, Estonija, Francuska),*
- kaucija (Češka, Estonija),*
- policijski nadzor (Bugarska, Italija, Litvanija),*
- zabrana pristupa odredjenom mestu ili osobi (Slovenija),*
- kućni pritvor - sa ili bez elektronskog nadzora (Bugarska, Engleska i Vels, Estonija, Francuska, Italija, Slovenija),*
- podvrgavanje liječenju (Bugarska, Engleska i Vels, Mađarska),*
- pohađanje obuke (Francuska),*
- privremena probacija (Austrija),*

Među alternativama pritvoru ima i onih koje su na raspolaganju tužilaštvu i mogu se primjeniti kao dio vansudske nagodbe. Ove varijante, koje imaju za cilj da se izbjegne potreba izlaska pred sud, razvile su se u onim zemljama u kojima tužilaštvo ima diskreciono pravo nagodbe.

3. NOVA ULOGA SUDIJE U IZVRŠENJU KAZNE ZATVORA

Načelo legaliteta, i tokom izvršavanja krivičnih sankcija, traži veće osiguranje poštivanja ljudskih prava (kod izvršenja kazne zatvora ljudska sloboda je značajno ograničena, pa su i veće mogućnosti da se povrijede ljudska prava zatvorenika. Zato je, ukoliko ne postoji, potrebno uvođenje sudskog nadzora izvršenja kazne zatvora.

Da bi se spriječile zloupotrebe i obezbjedila potrebe zaštite tzv. minimalnih prava pritvorenih lica i osuđenika (posebno kada se radi o poštivanju prava osuđenika na komunikaciju sa vanjskim svijetom, što u praksi često zloupotrljava), zahtijeva određivanje sudske nadležnosti tokom izvršavanja krivičnih sankcija, naročito kada je riječ o izvršavanju zatvorske kazne uloga sudije je veoma važna.

Kod korišćenja pogodnosti, uslovnog otpusta (tj. vrijeme koje zatvorenik može da zloupotrebi i učini novo krivično djelo), uloga sudije je značajna.

Policija je dužna pravovremeno obavijestiti sudiju o zloupotrebama od strane zatvorenika, kako bi se rješenje o privremenom prekidu kazne ili korišćenje pogodnosti moglo opozvati.

U praksi kontrole nad zatvorenicima kod korišćenja pogodnosti skoro da nema, a sudije saznanja dobijaju tek kada se nešto desi.

Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija treba da bude jasno opisano uvođenje sudije izvršenja, s ciljem osiguranja nadzora nad postupkom izvršenja kazne zatvora.

Uvođenje sudije izvršenja je veliki iskorak u zaštiti temeljnih ljudskih prava osuđenika. Sistem izvršenja kazni, a naročito kazne zatvora, odslikava stepen demokratizacije društva. Krivični postupak i postupak izvršenja krivičnih sankcija su veoma bliski, tj. krivični postupak je prva faza, a postupak izvršenja krivičnih sankcija je druga faza u državnom djelovanju prema kriminalitetu. Od početka postupka u penološkom dijelu postupka je dobro što nije u nadležnosti (što je prije bilo, samim tim i zloupotreba je bilo u većem obimu), policije već u nadležnosti pravosudnih organa.

Takođe, u nekim zakonodavstvima predstavnik suda bio je jedan od članova komisije koja je odlučivala o uslovnom otpustu zatvorenika s izdržavanja kazne zatvora. Ukoliko Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija nije propisano da je u sudskoj nadležnosti nadziranje uslovno otpuštenog osuđenika, onda ni opoziv uslovnog otpuštanje nije u njegovoj nadležnosti. Nadležnost suda se svodila ili negdje je i sada takva praksa, na upućivanje na izdržavanje kazne zatvora i suodlučivanje sudije o uslovnom otpustu zatvorenika.

Odluku o uslovnom otpustu donosi posebna komisija koju imenuje ministar pravde, a učestvuje sudija izvršenja nadležnog prema mjestu izvršenja kazne zatvora, te bez obzira koliko sudija učestvuje u odluci ova komisija ili tijelo je upravno, a ne sudsko.

Odlučivanje o uslovnom otpustu je, nesumnjivo, sudska a ne upravna djelatnost.

Pritužbe zatvorenika sud treba da uzme u ozbiljno razmatranje, te da u što kraćem vremenskom periodu naloži otklanjanje nepravilnosti u radu, nedostatke ili nezakonitosti u postupanju prema zatvorenicima, da omogući ravnopravnost i jednakost zatvorenika pred zakonom.

U nekim zakonodavstvima su sužene ingerencije sudije izvršenja, jer nisu predviđene obaveza upravnika zatvora da o svojim odlukama o pravima zatvorenika obavijesti sudiju izvršenja, smatrajući da je dovoljno što će sudija biti obaviješten u žalbi zatvorenika o određenom kršenju prava zatvorenika. Problem se javlja u onim slučajevima kada se zatvorenik ne žali, što je u praksi često. To znači da sudija izvršenja neće biti upoznat sa odlukama uprave zatvora i

eventualnim nepravilnostima, te takone može ni preispitati zakonitost primjene mjera prema zatvorenicima.

Prilikom obilaska osuđenih lica, sudija će se obavijestiti o postupanju prema njima te preduzeti mjere da se nedostaci otklone. Djelovanje sudije po službenoj dužnosti je ograničeno, tj. sudija ima sporednu ulogu u postupku izvršenja.

Četvrto poglavlje

OSUĐENIČKA POPULACIJA

1. ODNOS FORMALNOG I NEFORMALNOG SISTEMA U KAZNENOPOPRAVNIM USTANOVAMA

Osnov u kvalitetu odnosa formalnog i neformalnog sistema u kaznenopopravnim ustanovama diktira atmosferu u KPZ, stepen sigurnosti, uspjeh u tretmanu kao i procesu rehabilitacije i resocijalizacije. Zadaća savremene penološke misli i penitencijarne prakse je pronalaženje dubljeg društvenog smisla i sadržine, izvršenja kazne lišavanja slobode kroz opći cilj koji označavamo kao resocijalizaciju zatvorenika, kao i mogućnosti za uspješno uključivanje u svakodnevne obaveze i aktivnosti u životu po izlasku iz penološke ustanove.

Da li će proces resocijalizacija i rehabilitacije biti, zaista, uspješan ovisi od odnosa zatvorenika prema formalnom i neformalnom sistemu, tj. od prihvatanja njihovih pravila i principa, stavova kao i mogućnosti za samoostvarenjem u tim odnosima i komunikacijama.

Nasuprot formalnom sistemu, koji se zasniva na osoblju zatvora i normativnom sistemu (poštujući Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Pravilnik o kućnom redu), javlja se neformalni sistem koji se zasniva na zatvorenicima i njihovom međusobnom odnosu, kao i zatvoreničkom kodeksu, a koji svakako negativno utiče na sam proces resocijalizacije.

Odnos zatvorenika prema formalnom i neformalnom sistemu, za vrijeme izdržavanja zatvorske kazne, predstavlja značajan indikator koji ukazuje koliko su zatvorenici spremni za ponovno prihvatanje društvenih normi i povratak u zajednicu.

Formalni i neformalni sistemi su međusobno uslovljeni, i u obrnutoj su proporciji (što je jedan jači drugi je slabiji).

Takođe, među zatvorenicima se razvija jedan normativni sistem koji po svojoj prirodi ne samo da je različit od onoga koga zastupa osoblje i šira društvena zajednica, nego mu je i direktno suprotstavljen. Ovi interakcijski odnosi dva sistema ispoljavaju stalnu tendenciju u pravcu međusobnog uticaja, potiskivanja i neutralizacije. Odnosi između zatvorenika i osoblja zatvora ne bi smjeli biti odnosi suprotstavljenih, sa puno nipodoštavanja, mržnje, korupcije i slično. Nažalost, najčešće je prisutan mehanizam prinude, formalizam, šablonstvo, rutinerstvo, inertnost i formalni autoritet, formalno struktuiran na odgojne grupe, paviljone, spavaonice, radionice.¹⁷⁸

---

¹⁷⁸ Radovanović, D.: Čovjek i zatvor, Beograd, 1992

Osnovne funkcije i zadaci ustanova institucionalnog karaktera su: ostvarivanje programa tretmana i preodgoja, održavanje spoljnog obezbjeđenja i unutrašnjeg reda, vođenje nadzora nad osuđenima, zadovoljavanje raznih fizičkih, psiholoških i drugih potreba itd. Da bi se realizovali ovi zadaci, neophodno je imati dobro edukovano osoblje koje se, u skladu sa programom tretmana, bavi preodgojem zatvorenika, stražare koji vrše posebne dužnosti, službenike administracije koji su motivirani za rad. Također, u okviru formalnog sistema funkcioniše i sistem standarda ponašanja, određen važećim propisima koji predstavljaju pravni okvir za rad ustanove i ostvarivanje njenih ciljeva.

U okviru toga formalnopravnog sistema određen je i položaj zatvorenika, propisana su njihova prava i obaveze, koje bi trebalo da stoje u funkciji sa ciljevima preodgoja. Formalna organizacija penitencijarnih ustanova predstavlja osmišljenu šemu za koordinirano povezivanje brojnih i različitih aktivnosti, koje ulaze u opći kompleks njenih zadataka. Prednost sistema formalne organizacije je u mogućnosti raspolaganja i korišćenja normativnog sistema i mnogih drugih sredstava za rješavanje osnovnog zadatka ustanove i problema. Sredstva pomoću kojih se vrši pritisak na osuđenike da poštuju pravila režima su brojna i različita. Tu spadaju čuvanje i nadzor zatvorenika, disciplinske mjere, mjere nagrađivanja i sl.

Među povoljnim okolnostima za uticaj na stavove i ponašanje zatvorenika ističe se posebno korišćenje normativnog sistema koji propisuje način ponašanja zatvorenika u zatvorskoj ustanovi. To, međutim, ne znači da ne postoji i neformalni sistem zatvorenika u svim kaznenopopравnim ustanovama, koji je određen borbom zatvorenika za status, zaštitu individualnog integriteta u uslovima deprivacije, kao i mjestom zatvorenika u neformalnoj strukturi.

Uspjeh i mjesto u neformalnoj grupi zatvorenika ovisi će od ponašanja zatvorenika prema osoblju zatvora, otporu i intenzitetu otpora prema zatvorskom osoblju i sl.

Dolazak u zatvor, prvi kontakti osuđenika za formalnim sistemom i neformalnim je najvažniji. S jedne strane možemo govoriti o dva suprotstavljena sistema, ali suštinski postojanje i snaga neformalnog sistema je rezultat, tj. neuspjeh formalnog sistema.

Od prvih kontakata sa uposlenicima, a i sa zatvorenicima, ovisiti će mjesto i opredjeljenje zatvorenika u zatvorskom sistemu, gdje će biti, gdje će se pronaći, prepoznati, za koga se više vezivati, i sa kim će težiti da ostvari svoje ciljeve te sebi olakša boravak i u zatvoru. Počeci adaptacije na zatvorske uslove olakšati će ili otežati pripadnost formalnoj ili neformalnoj strukturi.

Svakodnevni kontakti neformalnih struktura zatvorenika i uprave zatvora, trebaju biti dvosmjerni, sa ciljem unaprijeđenja i kvalitetne saradnje. Nažalost u praksi se dešava drugačije, sa tendencijom potiskivanja, neutralizacije i umanjivanje uticaja i jednih i drugih. Sistemi vrijednosti, stavovi, nastojanja formalnog sistema da popuni prazninu u ponašanju koje zatvorenici imaju, pokušaji da tretman i proces

preodgoja uspije su na jednoj strani, a na drugoj neformalna grupacija nastoji da minimizira rezultate i same pokušaje formalne grupacije.

1.1. Kodeks ponašanja zatvorenika

Zatvor je «vještačka tvorevina» koja ima svoje propise, pravila i norme ponašanja. Takođe, ne mnogo manje važan je i onaj sa nepisanim pravilima, propisima, a to je kodeks ponašanja zatvorenika.

Svakako da postoji u zavodima kodeks ponašanja zatvorenika, kao i u svim drugim grupacijama i ustanovama gdje se nalazi određena skupina ljudi upućenih jednih na druge određeni vremenski period. Kodeks ponašanja je potrebno da svi zatvorenici razumiju, uče jer im je lakše funkcionirati i boraviti u zavodu. Eventualnim kršenjem kodeksa, zatvorenik se izlaže dobijanju kazne od grupacije zatvorenika. One znaju biti mnogo drastičnije (od fizičkih do psihičkih tortura) od formalne strukture.

Kodeks, iako nije pisano pravilo (više liči na neko običajno pravo koje je u svijesti zatvorenika u zatvoru), veoma je postojano, primjenljivo i trajno, kako u odnosu na zatvorenike tako i u odnosu na formalni sistem. Svako razumno ponašanje, korektna saradnja sa zatvorskim osobljem je svojevrsan rizik za mjesto u hijerhiji pozicija neformalne strukture.

Neki zatvorenici nemaju potrebu ulaska u neformalnu strukturu zatvorenika, željeli bi biti po strani. To je, uglavnom, karakteristika zatvorenika koji su učinili određena krivična djela (npr. saobraćajne delikte) i koji se ne identificiraju sa grupacijom zatvorenika organizovanih u neformalnu grupu. Ovi zatvorenici često su na udaru neformalne grupacije, rizikujući i njen bijes, napade, po logici „ako nisi sa nama, onda si protiv nas”. Nije rijedak slučaj da, po saznanju da neki od tzv. karakternih kriminalaca, imaju finu saradnju sa zatvorskim osobljem, budu na udaru od neformalnog sistema i doživljavaju razne oblike podmetanja, provokacija i kazne. Tretiraju ih kao „saradnike”, zatvorske uprave.

Postoje i članovi zatvoreničke populacije koju neformalna grupa ne želi u svom sastavu, a uglavnom se radi o učiniocima određenih krivičnih djela (npr. seksualnih delikata). Oni su tzv. riziko populacija u zatvorima, na koju formalni sistem treba da obrati pažnju. Zbog prevencije povređivanja zatvorenika, eventualnih ubistava, a nerijetko i samoubistava, zbog nemogućnosti borbe zatvorenika sa uslovima u kojima se nalazi, u zatvoru je potreban izmještaj u druge zavode.

Zatvorenička populacija ne može zaboraviti društvo koje ih je osudilo, kaznilo i „zbog kojih su tu”.

Svakodnevni uslovi koji nisu ni približni uslovima koje su ostavili izvan zatvora, kod zatvoreničke populacije izaziva netrpeljivost i negativno raspoloženje prema zatvorskom osoblju.

Pripadnost neformalnoj strukturi diktiran je mnogobrojnim faktorima: označava čvrstinu pripadnosti, povjerenja, stepena solidarnosti, tolerancije, lojalnosti, podrške, snage individualne i grupne, mogućnost lakšeg rješavanja ličnih i grupnih problema. Ovaj dio neformalnog sistema smatra se devijantnim i potrebno je posebno obratiti pažnju na rad sa ovim licima, naročito u dijelu preodgoja.

Zatvorenički kodeks podrazumijeva brigu za svakog svog člana, u različitim vidovima brige i pomoći:

- 1. Lojalnost zajednici zatvorenika, podrazumijeva da zatvorenik treba u svakoj situaciji podržavati interese zatvorenika koji im pripada. Strogo se zabranjuje davanje informacija o drugim zatvorenicima osoblju formalne grupacije.*
- 2. Kontrola emocija, je neophodna u uslovima u kojima se zatvorenik nalazi. Principi i načela ponašanja određeni su kodeksom, koji traži samokontrolu kod osuđenika. Nije dozvoljena svađa, prepirka ili tuča sa članom svoje grupacije, a poznate su preporuke tipa „ne gubi glavu i živce, ne dozvoli da te isprovociraju, to hoće zatvorska uprava pa da te kazne“!*
- 3. Solidarnost, spremnost za pomaganje članovima svoje grupacije zatvorenika je prisutna. Problemi i nevolje na koje nailaze, uslovi u kojima se nalaze u zatvoru daju mogućnost stvaranja neraskidivih prijateljstava koja ne prestaju ni poslije izlaska iz zatvora. Nerijetko, lica kod kojih boravak u zatvoru i kazna nije postigla svoj cilj, po izlasku iz zatvora, nastavljaju da se zajednički bave kriminalom. Njih je teže otkriti, obzirom da su imali prilike da preispituju prijateljstvo i čvrstinu u odnosu na vlast. Boravak u zatvorima, naročito kod osuđenika koji duže borave u jednom zatvoru, nosi svojevrsan rizik udruživanja u kriminal.*
- 4. Ponos, ugled, dostojanstvo ličnosti nalažu da u bilo kojoj situaciji jedni drugima, kada je potrebno izalaze u susret, biti odvažan i hrabar je obaveza,*
- 5. Suzdržanost prema osoblju, je preporuka neformalnog sistema,*
- 6. Primjetno je suprotstavljavanje osoblju, kao i nastojanje da se odbije pomoć i saradnja sa osobljem.*

Pored ostalih razloga to je vid suprotstavljavanja legalnom društvu, i onima koji su „oštetili i odbacili“ zatvorenike. Stepem suprostavljanja osoblju diktira i mjesto zatvorenika u neformalnoj grupaciji. Suprostavljanje je najčešće prema stražarima i odgajateljima, a najmanji stepen suprostavljanja je prema onim uposlenicima kaznenih zavoda koji imaju veće pozicije (npr. načelnicima preodgojne službe).

Zbog sigurnosti u zatvora, potrebno je donošenje zakona o specijalnom zatvorskom režimu kojim bi uredilo stanje o specijalnom zatvorskom režimu, situacije gde razgovori zatvorenika mogu da se kontrolišu, da se pregleda pošta,

manji broj posjeta, kontakata, povećan stepen budnosti u praćenju kretanja zatvorenika, pojačana kontrola kontakata.

Život zatvorenika bi trebao da se odigrava u zidinama zatvora uz maksimalno poštivanje ljudskih prava.

U zatvorima bi trebalo da rade visoko educirani profesionalci, posebno odabrani, u bezbjednosnom i svakom aspektu provjereni ljudi, uz primjenu principa rotacije, svakih šest mjeseci. Tako bi se spriječilo eventualno uspostavljanje nezakonitih kontakata s zatvorenicima, preduprijedile i spriječile eventualne prijetnje koje bi mogli da dobiju zaposleni.

1.1.2.Razlozi nezadovoljstva zatvorenika

Postoji niz razloga za nezadovoljstvo zatvorenika stanjem u zatvorima.

Neki od realnih razloga koje smo već pominjali su:

- opći uslovi,*
- prenatrpanost,*
- stepen sigurnosti,*
- zdravstvena zaštita,*
- ishrana itd.*

Takođe, postoje i diktirani razlozi, kako iznutra zatvora tako i van zatvora. Iskazivanje nezadovoljstva je težnja za postizanjem i ostvarenjem nekih od ciljeva.

Nezadovoljstva zatvorenika bez obzira na razloge se iskazuju na različite načine, od samopovrijeđivanja, povrijeđivanja, pobuna, štrajkova i u drugim oblicima.

Intresantno je da protest prati masovno autodestruktivno ponašanje, odnosno samopovrijeđivanje, a jedan od najdrastičnijih je svakako zašivanje usta. Pritvorenici najčešće gutaju kašike, viljuške, šrafove, spajalice, šarke sa prozora, olovke. Razlog tome je pokušaj da se pređe u bolničke uslove života, gde pritvorenici imaju daleko bolji tretman nego u pritvoru.

Danas da su samo dvije mogućnosti u pitanju: štrajk, odnosno protest, dirigovanje od moćnog zatvorskog podzemlja, koje ima jake veze sa kriminalnom subkulturom van zatvora, ili je iskorišćen za političke partije ili pojedince, koji su protiv aktuelne vlasti.

Ljudi koji naređuju početak protesta i uređuju ga nikad nisu uključeni u sam protest i oni koji koordiniraju protest "nisu unutra, nego sa strane".

Zatvori, kako su sada obezbjeđeni, omogućavaju da lica koja krše zakon unesu ono što žele u zatvor, a i stražari, ponekad, sarađuju sa pritvorenicima.

Uprava zatvora uvijek sumnja u motive nezadovoljstva pritvorenika. Ispituju se istinski razlozi pobune jer su pobune i iskazivanje nezadovoljstva zatvorenika, uglavnom, diktirane iz vana od zainteresiranih kriminaliziranih pojedinaca i grupa (ekonomskih, političkih), a vrlo često i moćnih grupacija. Aktivnosti pritvorenika ne bi mogle biti sinhronizovane u većem obimu, ukoliko nemaju pomoć iz vana.

Peto poglavlje

ZATVORSKA ZAJEDNICA

1. OSUĐENIČKA KULTURA

Čovjek je jedino živo biće koje ima mehanizme oduzimanja slobode drugom čovjeku, a to je svakako neusklađeno sa ljudskom prirodom.

Osuđenička zajednica je zajednica koja podrazumijeva populaciju neprirodnog zbira različitih ljudi koji se nalaze u zatvorskoj sredini radi izdržavanja kazne zatvora.

Zbog učinjenog krivičnog djela izolujemo učinioca i stavljamo u neprirodno i asocijalno okruženje očekujući da tretman nad njim daje rezultate kako bi se resocijalizacijom vratio u društvenu zajednicu kao lice koje je rehabilitovano i koje neće predstavljati opasnost za okruženje iz kojega je izolirano.

U ovoj populaciji se nalaze ljudi različitih karakteristika, osobenosti, starosne dobi, mentaliteta, sklonosti, vaspitanja, porodičnog stanja i odnosa u porodici, obrazovanja, navika, kulturnih, vjerskih, seksualnih i drugih opredjeljenja.

Zatvorenici borave u nametnutim uslovima i trebaju zajedno provesti veliki dio vremena. Svakako da ljudi različito reaguju u ovakvim situacijama, ovisno o stepenu mogućnost prilagođavanja .

Period prilagođavanja zatvorskim uslovima, zakonskim normama, kućnom redu zatvora kao i prilagođavanje novom socijalnom miljeu, zajedničkom življenju je potreba, ali obaveza svakog pojedinca.

Asimilacija na novo okruženje, nove socijalne odnose, odvajanje od svoje porodice i bliskih ljudi, prilagođavanje i prihvatanje novih vrijednosti i zvanične vlasti, zatvorske uprave, prihvatanje i obaveza prema neformalnim grupama, je veoma težak period za svakog čovjeka.

Proučavajući uslove života u zatvorima Donald Clemmer (1940) konstatuje postojanje zatvorske zajednice, a Gresham Sykes (1958) je tu pojavu kasnije nazvao "zatvorenička zajednica". Ovi autori konstatovali su postojanje dva normativna sistema u zatvorima: formalni (oličen u zakonskim i pravilima sadržajima u pravilnicima o kućnom redu u zavodima koji uređuju organizaciju zavoda i prava i obaveze zatvorenika); i neformalni sistem(ukupnost odnosa između samih zatvorenika koji su primoravaju da, protiv svoje volje, borave u jednoj veštački stvorenoj sredini). Ovaj alternativni normativni sistem je plod reakcije na lišavanje slobode i uslove života u ustanovi i potpuno se razlikuje od formalnog, istovremeno snažno ograničavajući njegov uticaj.

2. DEPRIVACIJE

U širem značenju, deprivacija predstavlja lišavanje ili gubitak sadržaja ili nužnih zadovoljstava za zadovoljavanje ličnih potreba.

Uzroci deprivacije su u društvenoj degradaciji, osećanju odbačenosti i nemogućnosti ostavarenja motiva i potreba, to su stanja tipična za zatvorenike. Prestupnička i kriminogena ponašanja u zatvorima, uslovljena deprivacijom, javljaju se kao neposredna posljedica nagomilanih frustracija, čije pražnjenje može dovesti i do kompenzacionih reakcija, izraženih u nekom kriminalnom ili drugom prestupničkom aktu.

Lišavanja pojedinih ljudskih potreba kao i nemogućnost ispunjavanja potreba od strane uprave zatvora, u principu, nisu namjera zakonodavca u vremenu kada se određuje pritvor ili se izriču sankcije za učinjeno krivično djelo.

Deprivacija slobode povlači i druge deprivacije. Posljedice deprivacije će ovisiti od individualnih osobina, i mjesta tj. organizovanosti KPZ, uslova, profesionalizma uposlenika, stanjem u društvu i dr.

Svaki pojedinac ima u sebi, a i neophodno je da izgrađuje, mehanizme mentalne odbrambene zaštite sopstvene ličnosti od deprivacije slobode.

2.1. Deprivacija slobode

Jedna od najdrastičnijih i po ličnost najtežih deprivacija, svakako je deprivacija slobode. Predstavlja najvidljiviju, najjasniju i najmanje mističnu posledicu zatvaranja, koja je jasna svim osuđenim bez obzira na stepen obrazovanja, način života, navike i kulturne obrasce.

Deprivacija slobode pogađa zatvorenike i ona predstavlja odvojenost od društva, ali zatvoreniku istovremeno ograničava slobodu i u samoj ustanovi gde izdržava kaznu. Samo saznanje da licu drugi određuju šta će i kako raditi, gde će, s kim u istoj prostoriji i kada spavati, šta će jesti, kako će se obući, kada održavati ličnu higijenu i sl., deluje dovoljno frustrirajuće.

Postoje tvrdnje da oduzimanje slobode, ili njeno ograničenje, nije po sebi samo deprivirajuće ili frustrirajuće, već da patnje zatvorenika izazivaju posledice zatvaranja (gubitak emocionalnih odnosa, usamljenost).

Prevažodni problem je što zatvorenici, izolovani od društvenih tokova, ne mogu da utiču ne samo na one tokove van, već ni na one unutar same zatvorske zajednice. Ovakve situacije daju prostor za manipulacije osobama koje su izopćene od društvene zajednice od strane pojedinih različitih struktura iz vana.

2.2. Deprivacija materijalnih dobara i usluga

Deprivacije od materijalnih dobara i te kako padaju teško licima jer ih lišava uživanja. Problem će biti jasniji, ako napomenemo da unutar zatvorske zajednice sva lica nose istovjetnu uniformu, da nema prava nošenja nakita, pa čak ni kravata. Obzirom na postojanje ove deprivacije, uzroke treba tražiti u subjektivnom doživljavanju materijalnih dobara i usluga kod svake ličnosti pojedinačno jer standardizacija dobara i usluga ne ostavlja iste posljedice na sve zatvorenike.

Lice koje se nalazi na izdržavanju zatvorske kazne ne može zadržati nešto što je posebno izraženo, vrijedno i odslikava velike vrijednosti, već se to i zadržava ili vraća porodici. Sa socijalnog aspekta, ovaj segment je značajan. Njime se zatvorenici izjednačavaju, tj. briše se razlika između njih.

To posebno pogađa zatvorenike, koji po svojoj strukturi imaju potrebu da se na taj način iskazuju. Dokaz koliko ovim licima nedostaju predmeti dokazivanja prestiža je tajno posjedovanje raznih zabranjenih predmeta u ormarićima, iako to znači izlaganje riziku kod pretresa od strane zatvorskog osoblja. Svakako da postoji mogućnost zloupotrebe položaja od strane korumpiranog zatvorskog osoblja u smislu tolerantnog odnosa prema povlašćenim zatvorenicima ili kažnjavanja određenih zatvorenika.

Takođe, povlašćeni zatvorenici ovu situaciju zloupotrebljavaju u cilju trgovine, razmjene, preprodaje, ucjene i drugih kriminalnih aktivnosti unutar zatvora, koji kada poprima veće razmjere teže se kontroliše.

2.3. Deprivacija sigurnosti

Činjenica je, da je, zaista, teško organizirati život u zatvoru. Teško je prinudno živjeti sa nepoznatim licima različitih obrazovnih, ekonomskih statusnih, kulturoloških, i niza drugih karakteristika.

Uprava zatvora ima obavezu i nastoji da u potpunosti zaštiti svakog pojedinca koji se nalazi u zatvoru svih 24 sata.

Potencijalne žrtve deprivacije sigurnosti su novopridošli zatvorenici, zatvorenici koji su učinili određena krivična djela (npr. seksualne delikte, ili učinioci saobraćajnih delikata), mlađi, nesigurni i oni sa manjim stepenom socijalne inteligencije. Na deprivacije sigurnosti utiču aktivnosti zatvorenika koji se nalaze na izdržavanju dugih zatvorskih kazni te pripadnici zatvorskog krim miljea.

Narušenost stepena sigurnosti razlog je za zabrinutost svih zatvorenika.

Iskusni penolozi prave konstante procjene o prisutnosti neformalnih organizacija, njihov uticaj, moć, na osnovu efekata deprivacije sigurnosti, izraženih i po vrsti disciplinskih prestupa, broju uspjelih ili neuspjelih bjekstava, tzv. dobrovoljnih samica ili izolacije i drugog.

Posebno treba posmatrati uticaje drugih vidova deprivacija na psihološki profil ličnosti. Zatvorske uprave, za razliku od nekih pojava tolerisanja prestupa u slučajevima deprivacija materijalnih dobara, vrlo oštro i surovo reaguju u slučajevima stvarne ugroženosti zatvorenika od strane drugih zatvorenika.

2.4. Deprivacija heteroseksualnih odnosa

Ustanove koje su namjenjene za pritvor i izdržavanje kazne zatvora su organizovane za lica istog pola. Logično se postavlja pitanje ispoljavanje i zadovoljenja heteroseksualnih nagona. U proučavanju ovog problema, polazilo se od dva aspekta, kao moguće posljedice lišavanja i to: fiziološkog (zadovoljenja seksualnog nagona) i psihološkog (zadovoljenje potrebe za pripadnošću i ljubavi) kao veoma važne i normalne ljudske potrebe i komunikacije.

Seksualna frustracija je izuzetno jaka i predstavlja jednu od najvećih patnji. Svaki drugi vid deprivacije zahteva određeni način prilagodavanja osuđeničke populacije nametnute uslove. Ono što treba da ozbiljno zanima zatvorsku upravu je iznalaženje mogućnosti da se ovaj vid deprivacije svede na najmanju mjeru. Za to postoji više razloga.

U zatvorima postoji česta pojava homoseksualizma, kako u muškim tako i u ženskim zatvorima. A ono što zabrinjava je da, ove pojave se dešavaju i kod osoba oba pola kod lica koja takva ponašanja nisu pokazivala prije niti poslije izdržavanja zatvorske kazne. Savremeni zatvorski sistemi su u boljoj situaciji da preveniraju ove devijantne pojave.

Prema ovoj populaciji odnos sredine je različit. U nekim ustanovama su veoma tolerantni prema ovoj populaciji, a u nekim su kranje netolerantni. Ova populacija je često predmet brutalnih napada. Odnos prema ovim pojavama odslikava, uglavnom, stav društvene zajednice i okruženja u kojem se nalazi kaznena ustanova.

Uprava zatvora treba da ulaže maksimalan napor na prevenciji ovog devijantnog oblika ponašanja, jer time prevenira nasilje i porast nasilničkog kriminaliteta u zatvoru, ucjenu, podvođenje, prostituiranje, trgovinu i druga krivična djela koja prate ovu devijantnu pojavu.

2.5. Deprivacija autonomije

Nametnuta pravila kućnog reda, utiču na osjećaj gubitka velikog procenta autonomije, što svakako utiče na psihu i postupke zatvorenika u vrijeme boravka u zatvoru.

Cilj uprave zatvora je da ima kontrolu nad zatvoreničkom populacijom, vrlo često i bezpotrebno u maksimalnom nastojanju pojedinaca da zatvorenici izgube autonomiju.

Rezultat takvog ponašanja u zatvorima su pobune zatvorenika jer je to jedan od načina prilagođavanja na patnje koje ova deprivacija stvara.

Deprivacija autonomije može, naročito kod labilnih zatvorenika, da djeluje kao motiv za udruživanje, stvaranje kompaktne mase koju je lako zloupotrebjavati u različite svrhe. Uprave treba da vode računa kako će se ponašati prema svakom ponaosob zatvoreniku, poštujući njegov personalitet, tako da i za vrijeme boravka u zatvoru budu zadovoljene njihove potrebe za autonomijom. Pretjerano discipliniranje može biti kontraproduktivno, naročito u procesu resocijalizacije, što je suština tretmana.

2.6. Deprivacija duhovnosti

Mentalno zdravlje stanovništva je jedan od važnijih postulata o kojem bi trebala država da vodi računa. Jedna od značajnih i kontinuiranih potreba velikog broja lica je i potreba za Bogom, a zbog specifičnosti zatvorskog sistema, izolacije, veliki broj nepredvidivih situacija, nedaća, teških psihičkih stanja i svega drugog, ova potreba je povećana.

Zatvorska uprava je dužna da obezbijedi uslove za religijske obaveze, osjećanja i upražnjavanje onoga što određena religija propisuje. Očuvati mentalno stanje zatvorenika, znači da izlazak zatvorenika iz zatvora ne znači prijetnju društvu, već je uspjeh društvene zajednice i sektora za izvršenje krivičnih sankcija.

Uspjeh sektora za izvršenje, profesionalno pristupanje programima smanjenja posljedica deprivacija i uspešnoj resocijalizaciji lica lišenih slobode, je uspjeh svake penološke ustanove ponaosob, a otežavajući je zbog materijalne situacije kakva jeste u društvu uopće.

Švedski zatvorski sistem, važi za najnapredniji i najhumaniji, sa najboljim uslovima za boravak zatvorenika i za rad uposlenika. Pružajući takav komfor, nepostojanje fizičkog kažnjavanja i deprivacija, na neke zatvorenike može djelovati stimulirajuće da po izlasku iz zatvora ponovo čine krivična djela, svjesni činjenice da u zatvorima i nije tako loše.

Veoma nehumani uslovi u turskim, ruskim ili francuskim zatvorima stvaraju situaciju da se lica iz zatvora puštaju gora, agresivnija, čak i psihički bolesnija, nego kada su u njih smeštana.

Posljedice deprivacija u zatvorima nisu lako mjerljive.

Potrebno bi bilo uraditi opsežno istraživanje povrata u zatvor te analitički doći do rješenja i smjernica ove značajne problematike.

Šesto poglavlje

1. USLOVNI OTPUST

Uslovni otpust znači ranije puštanje zatvorenika osuđenih na kazne zatvora u skladu sa pojedinačno prilagođenim uslovima koji važe nakon otpusta, pod uslovom dobrog ponašanja na slobodi do isteka vremena na koje je kazna izrečena.

Uslovni otpust je važan krivičnopravni i penološki institut koji je nezaobilazan dio izvršnog krivičnog prava sa kojim se smanjuje prisila u društvu i značajno humaniziraju krivičnopravne sankcije.

Analizom uslovnog otpusta možemo zaključiti da li je postignuta zakonom propisana svrha izvršavanja kazne zatvora, ali i šire, svrha samog kažnjavanja i izricanja kazne zatvora u određenom promatranom razdoblju.

Amnestije i pomilovanja nisu ovdje uključeni.

To je, ujedno, nastavak individualizacije kazne u fazi njezina izvršenja.

Kod uslovnog otpusta, riječ je o nekoj vrsti pomilovanja, oprosta, odustanka od izvršenja kazne do kraja. Za vrijeme trajanja neizdržanog ostatka kazne nad njime se može odrediti nadzor, a može ga se obavezati i na nastavak mjera propisanih programom izvršavanja.

Uslovni otpust ima više funkcija:

(1) skratiti izdržavanje kazne zatvora kada to nije više nužno¹⁷⁹,

(2) poticati zatvorenika da se za vrijeme izvršenja kazne zatvora ponaša tako da se može smatrati da je kazna dobro djelovala. Ovisno od zakonodavstava najčešće se primjenjuje kod kazne zatvora, kazne dugotrajnog zatvora i maloljetničkog zatvora.

Prije svega, ni sudska odluka nije nepromjenjiva ako je postignuta svrha kazne. Nadalje, stimulira se dobro ponašanje zatvorenika.

Uslovni otpust nije bezuslovan, kazna ostaje, zatvorenik se pušta na slobodu uz više uslova, najvažniji je da ne učini novo krivično djelo dok još traje kazna. Štoviše, može se otpuštenom s izdržavanja kazne zatvora nametnuti niz obaveza koje su zamišljene kao brana od novog «upada» u zločin.

---

¹⁷⁹ Institut uslovnog otpusta u BiH daje osuđeniku mogućnost da poslije izdržane 1/3 kazne zatvora izuzetno, a u redovnim okolnostima poslije ½ izrečene izdržane kazne uz određene uslove, a tiču se procesa tretmana i preodgoja.

Uslovni otpust bi mogao biti određen kao otpuštanje zatvorenika pod određenim uslovima da ostatak kazne izdrži na slobodi pod starateljstvom države i nadzorom i tretmanom nadležnog organa.

Komisija prije odlučivanja se upoznaje o svim aktivnostima i ponašanju zatvorenika u toku izdržavanja kazne, preko izvještaja koje odgajatelji i uprava zavoda priprema za svakog zatvorenika ponaosob.

Uslovni otpust, po ispunjenju uslova koje su predviđene zakonom, daje komisija, ili kolegijalni organ. U nekim državama zakonom je data mogućnost upravniku zavoda da može otpustiti zatvorenika prije isteka kazne.

Komisija koja donosi odluku o uslovnom otpustu rukovodi se određenim kriterijima:

- ranija osuđivanost zatvorenika,*
- ponašanje za vrijeme boravka u zavodu,*
- poštivanje kućnog reda zavoda,*
- angažman u radnim aktivnostima,*
- aktivnosti u tretmanu,*
- ponašanje prema krivičnom djelu, kajanje ili ne, odnos prema žrtvi itd.,*
- uspjeh u rehabilitaciji i dr.*

Historijski, uslovni otpust javlja se relativno kasno, uostalom kao i sama kazna lišavanja slobode.

Uočeno je da je rigidnost odmjerene izrečene kazne nepoželjna jer kazna može postati neracionalna i nepotrebna. Tako su se i pojavile različite forme tzv. progresivnog sustava izvršenja kazne lišavanja slobode: od početne faze strogog režima, usamljenjem, preko faze poluslobode i na kraju faze izdržavanja kazne na slobodi.

Uslovni otpust poznaju sva moderna liberalna zakonodavstva, a najdalje se ide u skandinavskim zemljama. Tu je uslovni otpust ušao među prava zatvorenika, koji nakon pet šestina izdržane kazne zatvora ima pravo na uslovni otpust, tj. da budu otpušteni iz zatvora.

Uslovni otpust je jedno od najdjelotvornijih i najkonstruktivnijih sredstava za sprečavanja recidivizma i unapređivanje resosocijalizacije/rehabilitacije, na osnovu kojeg se zatvoreniku omogućuje planirana reintegracija u zajednici, uz pomoć i nadzor.

Uslovni otpust predstavlja mjeru nastavka služenja kazne u zajednici. Uvođenje uslovnog otpusta u zakonodavstvo i primjena ovog instituta na pojedinačne

slučajeve su obrađeni u određenim dokumentima koje smo obavezni primjenjivati.¹⁸⁰

Cilj uslovnog otpusta je pomoć zatvorenicima da lakše naprave prelaz između života u zatvoru ka životu u zajednici u kojoj poštuju zakon, putem određivanja takvih uslova nakon otpusta kao i nadzora, koji doprinose javnoj sigurnosti i smanjenju kriminaliteta u zajednici.

Kako bi se smanjili štetni efekti zatvaranja i unaprijedila resocijalizacija /rehabilitacija zatvorenika, uslovni otpust bi trebao biti dostupan i zatvorenicima sa doživotnim kaznama zatvora.

Na početka služenja kazni, zatvorenici treba da budu upoznati kada stiču pravo na otpust na osnovu toga što su odslužili neki minimalni period, skupa sa kriterijumima koji će se primjenjivati kako bi se odredilo da li će im biti dozvoljen otpust („diskrecioni sistem otpusta“: minimalni period koji zatvorenici treba da odsluže prije nego što budu u mogućnosti da upute zahtjev; postojanje relevantnih tijela za donošenje odluke o uslovnom otpustu; jasni kriteriji: ličnost zatvorenika, socijalne i ekonomske okolnosti, dostupnost programa resocijalizacije/rehabilitacije; nedostatak tj. obezbjeđenje zaposlenja), odnosno kada stiču pravo na otpust kao pravo koje im pripada na osnovu toga što su odslužili neki fiksni period definiran u apsolutnim terminima i/ili u odnosu na proporcionalni dio kazne „obavezni sistem otpusta“:

period koji zatvorenici moraju odslužiti kako bi dobili pravo na uslovni otpust mora biti određen zakonom;

samo u izuzetnim slučajevima trebalo bi biti moguće odgoditi uslovni otpust i određen novi datum).

Uslovni otpust je jedan od jačih motivacionih faktora za dobro ponašanje zatvorenika. Postignut određeni stepen socijalne readaptacije zatvorenika, veliko zalaganje zatvorenika za ličnu socijalnu readaptaciju, savjesno izvršavanje

---

¹⁸⁰ Evropska konvencija o nadzoru nad uslovno osuđenim ili uslovno otpuštenim prekršiocima (ETS br.51);

Rezolucije (65)1 o uslovnim kaznama, uslovnom otpustu i drugim alternativama zatvaranju;

Rezolucija (70)1 o praktičnoj organizaciji mjera za nadzor i brigu nakon puštanja na slobodu uslovno osuđenih ili uslovno otpuštenih prekršilaca;

Rezolucija (76) 2 o postupanju sa zatvorenicima sa drugim kaznama;

Rezolucija (76)10 o određenim kaznama mjerama koje su alternativa zatvaranju;

Preporuke R (82) 16 o pogodnosti zatvorskog dopusta;

Preporuke R (87) 3 o Evropski zatvorskim pravilima;

Preporuke R (89) 12 o obrazovanju u zatvoru;

Preporuke R (92)16 o Evropskim pravilima o sankcijama i mjerama koje se služe u zajednici;

Preporuke R (92) 17 koja se tiče dosljednosti u vezi izrečenih kazni;

Preporuke R (97) 12 o osoblju koje je zaduženo za provedbu sankcija i mjera;

Preporuke R (99) 22 koja se odnosi na pretrpanost zatvora i inflaciju zatvorske populacije;

Preporuka R (2000) 22, o poboljšanju provedbe Evropskih pravila o mjerama i sankcijama koje se služe u zajednici

obaveza koje su kućnim redom propisane, kao i uključivanje u razne aktivnosti za rezultat imaju uslovni otpust. Dakle, uslovni otpust je rezultat dobrog vladanja zatvorenika kao i rezultat uspješnog tretmana i resocijalizacije koji sprovodi kaznena ustanova.

Uslovni otpust ne treba da se daje, kako naglašavaju neki autori iz razloga smanjenja zatvorske populacije, u uslovima prekapacitiranosti kaznenih zavoda. Postavlja se pitanje što lokalna zajednica može napraviti. Može li poboljšati proces resocijalizacije zatvoreničke populacije, a što učiniti kad utvrdi, u manjem broju slučajeva, da resocijalizacija nije postignuta?¹⁸¹

Ustanova kaucije ili jemstva o dobrom vladanju predhodnica je uslovnom otpustu .

Alternativne sankcije poslije izricanja kazne - uslovni otpust - od ključnog su značaja ako se želi postići društvena rehabilitacija bivših zatvorenika.

Primjena sankcija vezanih za javni interes, da bi se zamjenio drugi dio kazne zatvora, neće zahtijevati samo pripremu javnosti da to prihvati, nego i aktivno uključivanje službi zajednice. To će, takođe, zahtjevati i uspostavljanje efikasne veze između njih i zatvorskih vlasti.

U nekim državama, službe u okviru Zavodskih vlasti su zadužene za nadziranje uslovno otpuštenih pojedinaca. Međunarodna iskustva pokazuju da se to može najbolje ostvariti putem elektronskog nadzora i sankcije rada u javnom interesu. Treba razmotriti opseg primjene takvih metoda.

Prijedlog za uslovni otpust propisan je Zakonom o izvršavanju kazne zatvora (Hrvatska). Uslovni otpust može dobiti lice ako je proteklo najmanje polovina vremena izdržane kazne, izuzetno i nakon jedne trećine, a osoba koja osuđena na kaznu dugotrajnog zatvora nakon što je proteklo tri (BiH), ili, dvije trećine vremena izdržane kazne, a izuzetno nakon jedne polovine izdržane kazne (Srbije).

Ukoliko se zatvorenik, za vrijeme izdržavanja kazne zatvora, popravi u ponašanju do te mjere da se može opravdano očekivati da će nakon otpusta s izdržavanja kazne zatvora ponašati primjerno, naročito da neće učiniti krivična djela, može dobiti uslovni otpust. Smatra se da je postignuta svrha kažnjavanja.

Uslovi, odnosno obaveze koje uslovno otpuštena lica moraju ispunjavati predviđeni su posebnim propisima.

Obaveze lica koje je dobilo uslovni otpust:

- osposobljavanje za određeno zanimanje ili nastavak započetog školovanja,
- prihvaćanje ponuđenog zaposlenja i odgovornost prema radnim obavezama,
- nadzirano raspolaganje prihodima,
- nastavak liječenja, (npr. ovisnost o alkoholu i drogama),

---

¹⁸¹ Novoselović, A.: Javna sigurnost i kriminalitet u lokalnoj zajednici, hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 13, broj 2, , Zagreb, 2006 str. 907-914,

- obaveza neposjećivanja određenih mjesta,
- plaćanje kompenzacije ili davanje zadovoljštine žrtvama,
- javljanje centru za socijalnu rad i saradnja sa centrom,
- javljanje sudiji izvršenja,
- javljanje nadležnoj policijskoj upravi i td.

Po izricanju presude za uslovni otpust, informacija se šalje nadležnoj službi koja izvršava ovu alternativnu sankciju.

Ako je osuđeno lice zadržano u pritvoru, sud šalje odluku pritvorskoj jedinici u kojoj se lice čuva. Upravnik pritvorske jedinice otpušta osuđeno lice u svrhu izvršenja ove alternativne sankcije.

Kada sud izrekne uslovnu osudu i naloži izvršenje neke obaveze, Služba nadzire izvršenje obaveze.

Osobe, koje dobiju uslovni otpust, bi trebale biti pod nadzorom iz razloga što se dešavaju zloupotrebe, za vrijeme korištenja pogodnosti.

Obzirom da ne postoji mogućnosti nadzora, ovaj nedostatak uslovni otpust udaljava od uporednopravnih rješenja što dovodi u pitanju suštinu uslovnog otpusta.

Otpušteni zatvorenik nema nikakvu obavezu, nema nadzor i nikakav tretman.

Sama prijetnja opoziva uslovnog otpusta ne može se posmatrati korektivnim tretmanom kao ni vrstom nadzora.

Uslovni otpust nije faza u izvršenju kazne lišavanja slobode, već znači i suspenziju njenog izvršenja. Rješenjem o opozivu uslovnog otpusta, se vrijeme provedeno na uslovnom otpustu ne uračunava u izdržanu kaznu. Ukoliko bi uslovni otpust bio statijum u izvršenju kazne zatvora, onda bi ovakvo rješenje značilo sasvim neopravdano produženje kazne.¹⁸²

Nadležna policijska uprava treba biti obaviještena o privremenom izlasku, korišćenju pogodnosti, uslovnom otpustu. Tako bi se prevenirao eventualni povratak kriminalitet, naročito ako se radi o učiniocima teških krivičnih djela, ubistvima, seksualnim deliktima, zloupotrebi narkotičkih sredstava i drugom.

Ako osuđeno lice ne izvrši obavezu koju je naložio sud, Služba obavještava sud nakon što provjeri činjenice i razloge zbog kojih obaveza nije izvršena.

Služba obavještava sud o uspješnom okončanju vremena provjeravanja. Po prijemu takvog izvještaja, sud donosi odluku koja konstatuje da je alternativna sankcija izvršena.

---

¹⁸² Stojanović, Z.: *Uslovni otpust*, Beograd, 1984, str.191

Ukoliko lice, koje je dobilo uslovni otpust, učini jedno ili više krivičnih djela za koje mu je izrečena kazna zatvora u vremenu uslovnog otpusta, i kada se ne pridržava određenih mu obaveza, sud će opozvati uslovni otpust. Odrednice po pitanju uslovnog otpusta uglavnom slične skoro iste u zemljama u našem okruženju.

Sud će opozvati uslovni otpust ako osuđeni, dok je na uslovnom otpustu, učini jedno ili više krivičnih djela za koje je izrečena kazna zatvora preko jedne godine. Sud može opozvati uslovni otpust, ako uslovno otpušteni učini jedno ili više krivičnih djela za koje je izrečena kazna zatvora do jedne godine. Pri ocjeni da li će opozvati uslovni otpust sud će naročito uzeti u obzir srodnost učinjenih krivičnih djela, pobude iz kojih su učinjena i druge okolnosti kojke ukazuju na opravdanost opozivanja uslovnog otpusta. Prva i druga odredba će se primjenjivati i kad se uslovno otpuštenom sudi za krivično djelo koje je učinio prije nego što je uslovno otpušten. Kad sud opozove uslovni otpust, uzima ranije utvrđenu kaznu. Dio kazne koji je izdržao po ranijoj osudi uračunava se u novu kaznu, a vrijeme provedeno na uslovnom otpustu ne uračunava se. Ako uslovno otpušteni bude osuđen na kaznu zatvora do jedne godine, a sud ne opozove uslovni otpust, produžava se uslovni otpust za vrijeme koje je osuđeni proveo na izdržavanju te kazne zatvora.¹⁸³

Primjena sankcija vezanih za javni interes da bi se zamenio drugi dio kazne zatvora neće zahtijevati samo pripremu javnosti da to prihvati, nego i aktivno uključivanje službi zajednice. To će, takođe, zahtijevati i uspostavljanje efikasne veze između njih i zatvorskih vlasti.

Ukoliko bivši zatvorenik ne izvršava svoje obaveze prema službi koja vrši nadzor, obavještava se sud koji provjerava činjenice i razloge zbog kojih nije ispunjena obaveza održavanja kontakta, isto tako sud se obavještava i o uspješnom okončanju vremenu provjeravanja, i izvršenoj alternativnoj sankciji.

Pojava instituta uslovnog otpusta u BiH kroz historijat govori o njegovoj primjeni.¹⁸⁴

¹⁸³ Krivični zakonik Republike Srbije ("Službeni zakonik RS", br.85/05, 72/09), čl.47

¹⁸⁴ Elezović, A.: Penološka teorija i praksa, br 1, Udruženje penologa FBiH, 2002, str.31-33: „ do 1463.godine u BiH vladalo je običajno pravo sa adekvatnim oblicima reakcije na izvršena krivična djela, a od tada pa sve do 1856.godine primjenjivalo se šerijatsko pravo koje je za izvršioca krivičnog djela predviđalo i zastrašivanja. U tom periodu nije se primjenjivao institut uslovnog otpusta. Institut uslovnog otpusta prvi put je uveden u BiH 5.novembra 1887.godine kada je Zemaljska vlada BiH donijela Naredbu broj 63777/III o upravljanju kaznionicom u Zenici i izvršenju u istoj. Pored ostalih inovacija, bitnih za izvršenje kazni u cjelini, u u paragrafu 18. Naredbe stajalo je da osuđenici mogu biti uslovno otpušteni sa izdržavanja kazne zatvora kada izdrže ¾ kazne, a najmanje godinu dana, ako su do tada odospjeli u treći stadijum izvršenja kazne i ako svojim ponašanjem ispunili nadu za poboljšanje“ (I – 146/148). U to vrijeme osuđenici nisu imali pravo podnositi zahtjev za uslovni otpust kao u nekim zemljama (Hrvatskoj i Sloveniji, već je postupak inicirala uprava kaznionice, prijedlog davala Zemaljska vlada, a odluku donosilo zajedničko ministarstvo – Ministarstvo finansija u Beču. Naredba je obavezivala upravnika, ljekara, učitelja, nadzornika, tamničara i duhovnika da svako sa svog aspekta da mišljenje o osuđenoj osobi za koju je se pokreće inicijativa za uslovni otpust. Institut se primjenjivao samo na osuđene osobe koje su izdržavale kaznu zatvora u kaznionici u Zenici, dok osobe koje su izdržavale kratke kazne zatvora u kotarskim zatvorima nisu mogle biti puštane na uslovni otpust. Ove odredbe su primjenjivane do 1916.godine, a ustrojem Kraljevine Jugoslavije materija uslovnog otpusta je uređena Krivičnim zakonodavstvom koje je završeno 1929.godine, promjene su nastale za vrijeme II svjetskog rata,

Odlučivanje

O prijedlogu za uslovni otpust odlučuje Komisija za uslovni otpust od četiri ili pet stalnih članova koje imenuje ministar pravde.

Prijedlog za uslovni otpust podnosi se Komisiji putem uprave zatvora. Upravnik će Komisiji dostaviti prijedlog i mišljenje.

U nekim zakonodavstvima upravitelj dostavlja prijedlog na mišljenje sudu koji je donio presudu u prvom stepenu, a sud dostavlja mišljenje Komisiji.

Da bi Komisija za uslovni otpust donijela odluku i odredila se prema zahtjevu, potrebno je pregledati, dokumentaciju, mišljenje i prijedlog uprave zatvora, razgovarati sa zatvorenikom, upravnikom ili osobom koju on ovlasti, uvažiti mišljenje suda koji je donio presudu u prvom stepenu, zatražiti mišljenje centra za socijalnu rad, a po potrebi mogu se konsultovati i drugi stručnjaci.

Ako se pojave nove okolnosti, zatvorenik može podnijeti prijedlog neovisno o navedenim rokovima. Ako je zatvorenik obolio od teške bolesti, a ne postoje uslovi za liječenje u zatvoru, ovlaštene osobe mogu predložiti uslovno otpuštanje zatvorenika nakon izdržane jedne trećine kazne.

Prilikom donošenja odluke Komisije će uzeti u obzir ličnost zatvorenika, njegov prijašnji život i osuđivanost, ponašanje tokom izdržavanja kazne, životne okolnosti i očekivano djelovanje uslovnog otpusta na zatvorenika.

Još je na Drugom kongresu UN za sprječavanje zločina u Londonu (1960) istaknuto da tijelo koje dodjeljuje uslovni otpust treba svoje odluke donositi na temelju iscrpnih informacija o osuđeniku, i to, po mogućnosti, nakon ličnog kontakta s njime. To upravo predviđa Zakon o izvršavanju kazne zatvora.

Sud će opozvati uslovni otpust, ako osuđenik, za vrijeme uslovnog otpusta, učini jedno ili više krivičnih djela.

2. GAŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA

Sud je nadležan da učiniocu krivičnog djela izrekne krivičnu sankciju, društvenu mjeru reagovanja na učinjeni prekršaj ili krivično djelo u zakonski sprovedenom postupku.

Izricanja krivičnih sankcija predstavlja mehanizam zaštite društvenih vrijednosti, temeljnih ljudskih prava, bezbjednosti države i ustavnog poredka.

Iako očekujemo da pred zakonom budu svi jednaki, u teoriji i krivičnoj praksi date su mogućnosti izricanja i izvršenja gdje se načelo jednakost pred zakonom ne primjenjuje za sve.

---

sve do 1948.godine, na nivou FNRJ na jedinstven način na cijeloj teritoriji; Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija 1964 (Sl.list SFRJ9/64); Zakonom o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija, Sl.listSRBiH 34/77; te Krivični zakon FBiH, Sl.novine FbiH 43/98)

Bez obzira na krivično djelo i krivičnu odgovornost učinioca, krivičnih sankcija nema, tj. one se gase, izvršavaju u potpunosti ili djelimično, bez obzira da li učinio pristaje ili ne na gašenje. Ovim institutima javnopravne prirode postižu se različiti ciljevi.

Osnova gašenja krivičnih sankcija:

- zastara,
- amnestija,
- pomilovanje.

Amnestija i pomilovanje predstavljaju najveći akt političke milosti najviših organa državne vlasti. Njima se nastoje postići, ne samo kriminalnopolitički, već i određeni čisto politički ciljevi¹⁸⁵.

2.1. Amnestija

(grč. amnestia – zaboravljanje, brisanje osjećaja krivice i oproštaj kazne koju takva krivica povlači).

Amnestija predstavlja opći pravni akt i donosi se u formi zakona. To je, zapravo, akt najvišeg zakonodavnog organa vlasti,¹⁸⁶ kojim se neodređeni broj lica poimenično i pojedinačno, oslobađa krivičnog gonjenja (abolicija), potpuno ili djelimično se oslobađa od izvršenja kazne, zamjenjuje se izrečena kazna blažom kaznom, briše osuda ili ukidaju pravne posljedice osude. Pritom, nije neophodna saglasnost lica na koje se amnestija odnosi.

U trenutku kada se donesi zakon o amnestiji, uprava zavoda, tj. upravnik je obavezan da u toku 24 sata, od stupanja na snagu zakona, pismeno obavijesti sud koji je donio presudu u prvom stepenu o osobama koje ispunjavaju uslove i podliježu odredbama donijetim amnestijom.

Amnestija se odnosi na individualno neodređen broj osoba.

Amnestija se ne odnosi na odgojne mjere niti izrečene mjere bezbjednosti.

Amnestija se odnosi na učinjena krivična djela u prošlosti, što znači da je, kod trajnih krivičnih djela (čijim izvršenjem je prouzrokovano protivpravno stanje) amnestijom obuhvaćeno samo ono stanje ili posljedica koje je stvoreno izvršenjem krivičnog djela.

Jednom data amnestija se ne može opozvati.

Amnestijom osuđeno lice može biti pušteno iz zavoda potpuno bez ikakve kazne, može mu se izreći blaža kazna, npr. novčana kazna ili uslovna osuda.

---

¹⁸⁵ Stojanović, Z.: *Krivično pravo*, Beograd, 2000, str.327

¹⁸⁶ Jovašević, D.: *Leksikon krivičnog prava*, JP „Službeni list SRJ“, Beograd, 1998, str.1315

Amnestijom se mogu postaviti određeni uslovi za njenu primjenu, ali ako je učinioc oslobođen od krivičnog gonjenja ili izvršenja izrečene kazne, takva se odluka više ne može opozvati bez obzira na kasnije držanje učinioca krivičnog djela i njegovu spremnost da se povinuje utvrđenim uslovima.

Davanjem amnestije ne dira se u prava trećih lica koja se zasnivaju na osudi¹⁸⁷.

U slučaju abolicije, ne isključuje se mogućnost da oštećeno lice ostvaruje imovinsko- pravni zahtjev u odnosu na učinioca krivičnog djela i bez utvrđivanja krivične odgovornosti. Lice oštećeno krivičnim djelom može zahtjevati naknadu štete učinjene krivičnim djelom za koje je data amnestija, povraćaj oduzetih predmeta, naknadu troškova učinjenih povodom krivičnog postupka i sl. ¹⁸⁸

2.2. Pomilovanje

Pomilovanje je institut prema kojem postoji mogućnost da krivično odgovoran učinioc krivičnog djela izbjegne primjenu zaslužene kazne u cjelini, ili djelimično, ili je zamjeni sa blažom kaznom.

Pomilovanje je odluka, akt milosti i kao takav je važan u krivičnompravnom i političkom smislu.

Akt pomilovanja donosi najviši politički organ, predsjednik države ili entiteta (ako je država tako koncipirana).

Prema karakteristikama, odluka o pomilovanju djeluje jače od zakona i sudske odluke, a donosi je predsjednik države, kao najviši politički organ.

Pomilovanjem se određeno lice ili određeni broj lica, oslobađa odgovornosti od krivičnog gonjenja, potpuno ili djelimično od izvršenja kazne, zamjenjuje se izrečena kazna blažom kaznom ili uslovnom osudom, određuje se brisanje osude ili se ukida, odnosno određuje se kraće vrijeme trajanja određene pravne posljedice osude ili mjere bezbjednosti .¹⁸⁹

Pomilovanje se odnosi na sve vrste kazni koje su predviđene krivičnim zakonodavstvom. Uz oslobođenje od glavne kazne, licu se briše i sporedna kazna (najčešće se odnosi na novčanu kaznu).

Brisanje kazne pomilovanjem nije ograničeno visinom izrečene kazne niti vrstom izvršenog krivičnog djela za koje je kazna izrečena. Pomilovanje može da obuhvati pravne posljedice osude i to one koje se sastoje u prestanku ili gubitku određenih prava, a može se ukinuti jedna ili više pravnih posljedica osude, što se u aktu treba naznačiti.

---

¹⁸⁷ Zakon o amnestiji („Službeni glasnik Republike Srbije, br.33/06, od 17.04.2004), čl.3.

¹⁸⁸ *ibid*,

¹⁸⁹ *ibid*

Za razliku od amnestije, pomilovanjem se neka pravna posljedica može, ne samo ukinuti u potpunosti, već se može i odrediti njeno kraće trajanje. To se dešava kod onih pravnih posljedica koje po svojoj prirodi traju određeno vrijeme. To su posljedice koje se sastoje u zabrani sticanja određenih prava i nekih mjera bezbjednosti kao što su:

zabrana vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti, zabrana upravljanja motornim vozilom i protjerivanje stranca iz zemlje¹⁹⁰.

Molbu za pomilovanje može podnijeti osuđeno lice koje se nalazi na izdržavanju kazne preko ustanove u kojoj izdržava kaznu, kao i lice ovlašćeno prema zakonu o krivičnom postupku.

Uprava je dužna pri dostavljanju molbe priložiti izvještaj o fizičkom i psihološkom profilu i ponašanju osuđenog lica, uključujući i druge podatke koji bi mogli biti značajni za odlučivanje po molbi. Molba za pomilovanje se podnosi ministarstvu pravde (BiH), ili sudu koji je prvi izrekao presudu o sankciji (Srbija). Nadležni sud molbu uz mišljenje javnog tužioca dostavlja ministarstvu pravde, uz ostalu dokumentaciju, mišljenje ustanove u kojoj lice izdržava kaznu, kao i mišljenje o opravdanosti podnijete molbe. Ministarstvo pravde molbu sa svojim prijedlogom dostavlja predsjedniku republike koji aktom donosi odluku o pomilovanju poimenično pojedinca ili više lica.

Ukoliko se pokreće postupak po službenoj dužnosti (a zakonom je omogućeno), daje se se osuđenom licu oslobođenje od krivičnog gonjenja (abolicija).

Pomilovanje se može dati u slučajevima kada nije proveden postupak za davanje pomilovanja, a njime može biti obuhvaćena svaka osoba u zavodu i svaka izrečena kazna.¹⁹¹

Odgojne mjere nisu obuhvaćene institutom pomilovanja.

Odluka o pomilovanju se ne može osporavati.

2.3. Zastara izvršenja krivičnih sankcija¹⁹²

Za nastupanje ove zastarjelosti potrebno je da je sud izrekao kaznu, ali da se, usljed nastupanja određenih okolnosti, nije pristupilo izvršenju, ili da je izvršenje usljed tih okolnosti prekinuto. Rok zastarjelosti izvršenja kazne ne računa se prema iznosu propisane, već izrečene kazne pravosnažnom presudom.

Krivičnim zakonom u svakoj državi su predviđeni rokovi zastarjelosti izvršenja kazne.

---

¹⁹⁰ Jovašević, D.: Zbirka propisa o pomilovanju sa komentarom, Beograd, Službeni glasnik, 1999.

¹⁹¹ Prema Zakonu o pomilovanju BiH (2009), pomilovanje se ne može dati za krivična djela genocida, ratnih zločina ni zločina protiv čovječnosti.

¹⁹² Jović, M.: Krivično pravo, Beograd, 2008., str, 475-477

Vrijeme zastarjelosti počinje od prvog dana pravosnažnosti presude, osim u slučaju opoziva uslovne osude.

Apsolutna zastarjelost izvršenja kazne nastaje u svakom slučaju kad protekne dvostruko vrijeme koje se po zakonu traži za zastarelost izvršenja kazne. Apsolutna zastarjelost izvršenja kazne može nastupiti i u toku izvršenja kazne zatvora.

Krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastarjevaju za krivična djela genocida, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina, za krivično djelo organizovanja grupe i podsticanja na izvršenje genocida i ratnih zločina, kao i za krivična djela za koja zastarjelost ne može da nastupi prema međunarodnim ugovorima.

Sedmo poglavlje

POSTUPANJE SA ASPEKTA LJUDSKIH PRAVA

1. PRAVA OSOBE LIŠENE SLOBODE

Ljudska prava pritvorenika ili osuđenih lica garantovana su međunarodnim instrumentima, domaćim zakonodavstvom, podzakonskim aktima. Neki od zakona su Krivični zakon, Zakon o krivičnom postupku, Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera, a zasnovani su na važećim međunarodnim standardima. Dokumenti kojima se regulišu i postavljaju načela i osnove u zatvorskom sistemu između ostalih su: Evropska zatvorska pravila, Minimalna pravila UN-a za postupanje sa osuđenim osobama, Evropska konvencija o sprječavanju mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Evropska konvencija o ljudskim pravima i slobodama i dr.

Prilikom prijema u zavod, pritvorenik ili osuđeno lice treba dobiti pravilnik o kućnom redu u ustanovama za izdržavanje krivičnih sankcija, mjera pritvora ili drugih mjera.

1.1. Prava osuđenih za vrijeme izdržavanja kazne

Međunarodni dokumenti iz oblasti izvršenja krivičnih sankcija ukazuju na činjenicu da situacija u ovoj oblasti ostvarivanja ljudskih prava u svijetu nije u skladu sa očekivanjima i potrebama. Porast određenih oblika kriminaliteta upućuje na značajne indikatore unutar društvenih kriza širih razmjera, neefikasnosti društvenih i pravnih institucija u zaštiti prava i sloboda građana.

Alarmantno je stanje ugroženosti ljudskih prava u zatvorima. Institucije koje trebaju zaštititi ta prava su neefikasne, često su im i nedostupne informacije o nepoštivanju prava i sloboda, a posebno kada je riječ o neadekvatnim i teškim uslovima izdržavanja kazne zatvora te nepoštivanja minimalnih uslova primjerenih čovjeku kod nas i u svijetu.

Posebno zabrinjava činjenica usmjerenosti kazne kao odmazde i za veliki broj osuđenika koji su slučajni i nehatni učinioci, za izvršioce lakih krivičnih djela i prekršaja. Često se prema njima upražnjavaju neprimjereni oblici prinudnog režima.

Posebno pitanje je struktura osuđenika na koje se kazne primenjuju, odnosno usmerenost sankcija na marginalizirane strukture, na strance i žene, na one koji "ne mogu da otkupe svoju slobodu". Uslovi izdržavanja kazne u mnogim zemljama su takvi da je odmazda, čak i osveta, jedini cilj sankcije, te je ugroženost fizičkog i mentalnog zdravlja osuđenika bitno izražena, a zatvori su više škole kriminala, nego institucije preodgoja.

Nerijetko, kao posledica teških zatvorskih iskustava u kaznenim ustanovama bilježi se visok stepen samoubistava. Ako je činjenica da na te okolnosti zatvorskih uslova ukazuju mnoga tela i institucije u SAD i zemljama Evropske Unije¹⁹³, onda možemo pretpostaviti kakvo je stanje u drugim dijelovima svijeta, gde se ljudskim pravima ne pridaje takav značaj.

Dopisivanje je podložno strogoj cenzuri, sa ograničenjima na, prosječno, jedno pismo nedeljno. Disciplinske mjere dominiraju, sa strogim režimom zabrana, od ukidanja povlastica, gubljenja prava na slobodno vrijeme, do zatvaranja u kaznene blokove ili ćelije. Razni prekršaji podvedeni pod pojam "narušavanje reda i discipline" čini širok opseg interpretacije za primjenu disciplinskih mjera i ograničenja prava. Intervencije su najčešće u zakašnjenju. Nije rijetkost da i sami stražari vrše nasilje nad osuđenim licima. Napada, često, nisu pošteđene ni trudnice, kao ni bolesnici koji ispoljavaju teške mentalne ili somatske poremećaje. Postupanje pripadnika zatvorske straže je zna biti u suprotnosti sa zakonskim normama i pravilima postupanja prema osuđenim licima.

Takođe i metode, koje zaposleni koriste u obezbeđenju i tretmanu osuđenika, nisu u skladu sa predviđenim međunarodnim standardima i propisima koji regulišu oblast postupanja prema osuđenima. U mnogim zatvorima učestali su fenomeni seksualnog i fizičkog zlostavljanja osuđenih lica.

1.2. Pravo na čovječno postupanje

Ovo načelo je operacionalizovano kroz dvije načelne konstatacije - da svako mora poštovati dostojanstvo osuđenog i da niko ne smije ugroziti njegovo tjelesno i duševno zdravlje.¹⁹⁴

U oblasti zaštite i ostvarivanja prava lica lišenih slobode javljaju se brojne poteškoće. Kazneno - popravne ustanove spadaju u red tzv. totalnih institucija u kojima se život i rad lica lišenih slobode organizuje u toku 24 časa.

Odnos uposlenika prema licima koja su lišena slobode, vrlo često diktira težina delikata učinioca krivičnih djela, uslovi izdržavanja kazne i izvršenja mjere pritvora, nedostatak kadra i njegova nedovoljna osposobljenost i edukovanost za rad u

---

¹⁹³ Stanje u zatvorima zemalja Evropskog Saveta, koje je u posljednjem izveštaju podnijeto Evropskom parlamentu, za ocjenu "razočaravajućih rezultata" potkrijepljeno je nizom činjenica. Pored velikog broja osuđenika u zatvorima (oko 400.000), u ovoj i nekim drugim analizama ukazuje se i na nekoliko bitnih faktora neriješenih pitanja i problema koji ovaj fenomen čine značajnijim. Jedan od njih je svakako struktura osuđenika. Zatim, sve je veći broj osuđenih žena (oko 10% osuđeničke populacije), a posebno struktura koja ukazuje na probleme materijalnog statusa kao osnove kriminalnog ponašanja. Većina osuđenika je sa prihodima ispod granice siromaštva "koji su nepismeni ili slabo obrazovani, nemaju stalni posao", zbog čega im nedostaje osećanje moralne i građanske odgovornosti za poštivanje društvenih normi. Uz to, većina njih su "odbačeni od porodice i prijatelja, a često i sami su bili žrtve kriminalnog ponašanja" pre nego što su postali kriminalci. Istraživanja pokazuju, u stvari, da je 95% osuđenika ispunjavalo tri od pet navedenih kriterijuma statusnog stanja.

¹⁹⁴ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl. 65.

specifičnoj oblasti, organizacionih problema te teške ekonomske i socijalne situacije.

Evidentan je visok stepen frustriranosti i deprimiranosti u osuđeničkoj populaciji, ali i kod zaposlenih u zavodima, posebno u onim zatvorenom i strogo zatvorenom tipa.

Uglavnom se koriste negativne definicije koje naglašavaju šta je sve nedopustivo i zabranjeno u postupanju prema osuđenim licima, u smislu da niko ne smije ugroziti fizičko i mentalno zdravlje osuđenika i da se mora poštovati njegovo ljudsko dostojanstvo. Humano postupanje ne znači, kako to proističe iz negativne definicije, samo odsustvo nehumanih postupaka prema osuđenim licima, kao što ni princip poštovanja ljudskog dostojanstva ne znači samo odsustvo postupaka koji ga narušavaju. U pojedinim penitencijarnim sistemima, upravo su prisutni aspekti koji proizilaze iz negativnog definiranja ovog principa, a naročito u onim koji su, u manjoj ili većoj mjeri, napustili princip preodgoja osuđenih lica. U tom smislu, ovaj sistem karakteriše aktivistički odnos prema osuđenim licima koji istovremeno naglašava i pozitivne aspekte sadržaja ovog prava.

Realizacija prava osuđenih lica i standardi postupanja uposlenih prema ovoj specifičnoj, najugroženijoj kategoriji ljudi, pokazuju se kao neizostavni uslov svakog optimalnog i uspješnog tretmana.

Adekvatnom primjenom ovih standarda u velikoj mjeri se uklanjaju štetne posljedice lišavanja slobode. To, samo po sebi, stvara povoljne uslove za primjenu programa postupanja sa osuđenim licima bez konfrontacija, neprijateljstva i agresije.

Način i kriteriji koji regulišu postupanje uposlenih sa osuđenim licima odnose se na neposredne aktivnosti i, posredno, na obezbjeđivanje optimalnih uslova izvršenja kazne i mjere pritvora. Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija određena su prava osuđenih lica i dužnosti, način postupanja uposlenih, dok su podzakonskim aktima, u okviru programa postupanja, utvrđeni standardi neposrednog i stručnog postupanja.

Standardi se odnose na broj i vrstu korekcionih tehnika i razgovora u ovisnosti od položaja osuđenika u kaznenpopravnom zavodu, njihovih problema i potreba. Standardi nisu apsolutno određeni, već su podložni promjenama koje iziskuju potrebe vaspitno - korektivnog tretmana.

Između osuđenika i uposlenika uspostavljaju se veoma složeni i specifični odnosi u kojima se standardi postupanja pojavljuju samo kao opći okvir njihove realizacije. S druge strane, u uslovima izvršenja mjere pritvora, komunikacija između pritvorenika i uposlenika, uglavnom pripadnika službe za obezbjeđenje, svedena je na minimum i jasno određena zakonskim i podzakonskim regulativima. Prilikom izvršenja mjere pritvora, postupanje uposlenika prema pritvorenim licima vrši se na jedan manje-više posredan način. Primjenom određenih standarda se obezbjeđuju samo uslovi za zakonito izvršenje ove mjere. Ono što je, međutim, zajedničko za

izvršenje kazne zatvora i mjere pritvora tiče se univerzalnih prava i standarda o postupanju sa licima lišenim slobode.

Princip humanosti u postupanju sa osuđenim licima čini jedan od fundamentalnih principa na kojima se zasniva sistem izvršenja krivičnih sankcija u našoj zemlji.¹⁹⁵ U većini zemalja ovaj princip je sadržan i u penitencijarnim sistemima . Ujedinjene nacije su 1975. godine usvojile Deklaraciju protiv torture koja se definiše kao akt kojim se namjerno nanosi ili podstiče značajan bol ili patnja, telesna ili mentalna, od strane zvaničnog lica u cilju kažnjavanja osobe za nešto što je učinila ili zbog sumnje da je učinila, dobijanja priznanja ili informacija od optuženika, ili u cilju zastrašivanja te osobe ili drugih lica. Ona ne uključuje bol i patnju koja nastaje isključivo kao posljedica zakonske kazne i u obimu koji je dat u Standardnim minimalnim pravilima o postupanju sa zatvorenima. U članu 2. ove Deklaracije ističe se da bilo koji oblik torture ili surovog, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kazne predstavlja napad na ljudsko dostojanstvo i biće osuđen kao kršenje Povelje Ujedinjenih nacija i kršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda proglašениh u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima. Iz ovih određenja proizilazi da osuđena lica, iako su se ogrešila o zakone društva, ne mogu i ne smiju biti lišena svakog ljudskog dostojanstva i prava na humano postupaње sa njima, i pored toga što su im kroz zakonito izrečenu kaznu uskraćena neka prava i slobode.

Osoblje KPZ je obavezno da postupa prema ovom principu. S osuđenima treba da se postupa s razumijevanjem za naročite poteškoće vezane za boravak u zatvoru.

Osuđenici treba da pokazuju uvažavanje prema osoblju i prema ostalim osuđenima. Oni treba da se pridržavaju pravila koja važe u zavodu i da postupaju po uputstvima koja im daju članovi osoblja. Iz ovog određenja jasno proizilazi da je humano postupaње u tijesnoj vezi sa dužnostima i obavezama zatvorenika. Human postupak prema zatvorenima može se obezbjediti samo pravilnom koordinacijom i usaglašavanjem dužnosti zaposlenih u zavodu i osuđenika koji se nalaze na izdržavanju kazne.

1.3. Pravo na odgovarajući smještaj, ishranu i odeću

Prava na smještaj

standardi se odnose na mogućnost osuđenika da u zavodu u kome se izvršava kazna zatvora živi u uslovima koji odgovaraju savremenim higijenskim uslovima i klimatskim prilikama.

Prostorije u kojima žive i rade moraju biti takve površine da na svakog osuđenog dođe najmanje sedam kubnih metara prostora. One moraju biti zagrijane i dovoljno

---

¹⁹⁵ Već je u Kaznenom zakonu Kneževine Srbije, u Pravilima o domaćem redu Apsanskog zavedenja u Požarevcu, u članu 6. određeno da se sa osuđenima valja postupati uopće strogo, ali pravično i čovečno, naročito moralno popravljanje (KZ i KP sudski za Kneževinu Srbiju, 1882, 557).

osvijetljene. Ne smiju biti vlažne i moraju imati sanitarne uređaje i ostala sredstva za ličnu higijenu. Da bi se izbjegli negativni efekti dugotrajnog boravka u zatvorenim prostorijama, ustanovljeno je i pravo osuđenih lica da u slobodno vrijeme izvan zatvorenih prostorija (tj. na svježem vazduhu) provode najmanje dva sata dnevno. Radi ispunjenja navedenih zahtjeva, u zakonu se posebno naglašava da se redovno nadziru higijena osuđenih i higijena prostorija. Za ovu kontrolu nadležna je služba za zdravstvenu zaštitu kaznenopopravnog zavoda.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija sadrži odredbu: *Osuđeni ima pravo na smeštaj koji odgovara savremenim higijenskim uslovima i mjesnim klimatskim prilikama.*

Razvrstavanje osuđenog u prostorije za zajednički boravak i spavaonice sprovede se uz brižljivu ocjenu svih okolnosti i podataka evidentiranih u prijemnom odeljenju, posebno imajući u vidu uzrast, lične osobine i sklonosti, kao i druga svojstva od kojih ovisi pozitivan međusobni uticaj i odsustvo opasnosti od međusobnog fizičkog i psihičkog ugrožavanja. Osuđeni sa posebnim potrebama ima pravo na smještaj primjeren vrsti i stepenu njegovih posebnih potreba¹⁹⁶.

Pravo na ishranu

garantuje svakom pritvorenom i osuđenom licu hranu potrebnu da održi njegovo dobro zdravlje i fizičku snagu. Takvom se smatra ishrana koja se sastoji od tri obroka čija ukupna vrijednost ne smije biti manja od 12.500 J (džula) a maloljetnim licima 14 500 J. Osuđenici koji rade na težim poslovima, zatim bolesnici, trudnice i porodilje imaju pravo na ishranu koju im odredi ljekar.

Kvalitet obroka se provjerava prije nego što bude podijeljen licima lišenim slobode i nalaz o tome unosi se u posebnu knjigu. Ovu kontrolu obavlja ljekar ili drugo stručno lice. U svako doba osuđenim licima mora biti dostupna voda za piće, što je jedna prirodna odredba Zakona, s obzirom da je voda elementarna potreba ljudskog bića. Zdravstvenu ispravnost hrane i vode u zavodima redovno nadzire služba za zdravstvenu zaštitu kaznenopopravnog zavoda. Osuđenom se obezbjeđuje ishrana vodeći računa o njegovim vjerskim uvjerenjima, a prema mogućnostima zavoda.

Ukoliko pritvorenik ili osuđeno lice odbije da uzima hranu (iz razloga štrajka ili drugih razloga), upoznaje se upravnik Zavoda, sud koji vodi postupak, Ministarstvo pravde koje vrši nadzor nad izvršenjem mjere pritvora ili sankcije, te propisa iz oblasti zdravstva

U slučajevima kada osuđenik odbijanjem hrane ili liječenja ugrozi svoje zdravlje ili život i bez njegovog pristanka biće primjenjene neophodne medicinske mjere koje pismeno odredi ljekar.

---

¹⁹⁶ Prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija BiH i Republike Srbije i Pravilnicima o kućnom redu u ustanovama za izdržavanje krivičnih sankcija i mjera

Pritvorenik ili osuđeno lice ima pravo o svom trošku da se hrani. Uz saglasnost upravnika, hrana se donosi od kuće, kontrolniše, a ukoliko je potrebno, traži se mišljenje ljekara iz zavoda. Hrana upućena poštom ili na drugi način se ne prima.

Pravo na odjeću, obuću, rublje

obezbeđuje osuđenima besplatno rublje, odjeću i obuću prilagođenu mjesnim klimatskim prilikama. Ukoliko ova lica obavljaju poslove koji zahtijevaju posebnu odjeću, obuću i opremu, ona im se mora obezbjeđiti.

Kao realizacija načela humanizacije izvršenja kazne zatvora, zakonom se izričito isključuje mogućnost da se osuđenima nametne nošenje odjeće koja deluje ponižavajuće. Takođe, u iste svrhe, direktor uprave može dozvoliti osuđenima, smještenim u zavodu otvorenog tipa i otvorenom odeljenju zavoda, da nose sopstvenu odjeću. Zakon po ovom pitanju kaže: Osuđeni ima pravo na besplatno rublje, odjeću i obuću koji su prilagođeni mjesnim klimatskim prilikama. Kad to zahteva posao koji obavlja, osuđeni ima pravo na posebnu radnu odjeću, obuću i opremu.

1.4. Pravo na zdravstvenu zaštitu

Zdravlje osuđenika mora biti pažljivo praćeno s obzirom na broj bolesnih ljudi u zatvorima, uključujući i socijalno neprilagođene osobe s psihijatrijskim poremećajima različite težine, ovisnici o alkoholu i drogama i ljudi povezani sa HIV, hepatitis B, što daje mogućnost širenja zaraznih bolesti.

Izuzetno velika pažnja mora biti usmjerena na mentalno zdravlje pritvorenika i osuđenika. Ne smije biti smješten u zavod niko čije mentalno zdravlje zahtjeva tretman u psihijatrijskoj bolnici, niti se smiju držati u bolnici prestupnici koji su evidentno sposobni za suočavanje sa svojim odgovornostima.¹⁹⁷

U okviru prava na zdravstvenu zaštitu pritvorena i osuđena lica uživaju besplatnu zdravstvenu zaštitu.

Zavodski ljekar djeluje kao lični ljekar lica koje se nalazi u penološkoj ustanovi. Ukoliko se osuđeniku ne može pružiti odgovarajuća zdravstvena zaštita u samom zavodu, on se upućuje u zatvorsku bolnicu, psihijatrijski zavod ili drugu zdravstvenu ustanovu. Vrijeme provedeno na liječenju uračunava se u kaznu zatvora.

---

¹⁹⁷ U vezi s ovim, mogući pravac bi mogla biti činjenica da je Francuska zamijenila sistem zatvorske medicine sistemom zdravstvene zaštite koji se pruža u susjednim bolnicama, čime zatvorenici imaju njegu istog standarda kao i ostala populacija.

Ukoliko određenu vrstu specijalističkog pregleda nije odredio ljekar, upravnik zavoda može, na zahtev osuđenika, odobriti takav pregled. U tom slučaju, troškove pregleda snosi samo osuđeno lice, osim ako upravnik ne odredi drugačije.

Pravilnicima o kućnom redu kaznenopopravnih zavoda otvorenog, poluotvorenog, zatvorenog i strogo zatvorenog tipa određeno je da se za ljekarski pregled, odnosno zdravstvenu zaštitu osuđeni može obratiti bilo kom zaposlenom u zavodu, koji je dužan odmah obavjestiti ljekara. Ova odredba je uvedena kako bi se izbjegla praksa da uposleni bez odgovarajućeg medicinskog obrazovanja sami određuju indikacije za ljekarski pregled osuđenih lica, odnosno procjenjuju stepen urgentnosti medicinskog tretmana.

Pravilo je da se o teškoj bolesti osuđenog odmah obavijeste članovi njegove najuže porodice (bračni drug, djeca, usvojenici), a ko ih nema, obaveštavaju se članovi šire porodice (roditelji, usvojilac, braće i sestre), odnosno dalji srodnici. Na zahtev osuđenog, upravnik zavoda može dozvoliti da se o bolesti obavijeste i druga lica.

U okviru ovog prava, tretiraju se i posebna prava osuđene žene koja ima dijete, a odnose se na mogućnost da majka može zadržati dijete do navršene prve godine života. Posle toga, roditelji sporazumno odlučuju da li će dijete povjeriti na čuvanje ocu, ostalim srođnicima ili drugim licima. Kada se roditelji ne mogu sporazumjeti ili je njihov sporazum na štetu djeteta, sud (nadležan prema prebivalištu ili boravištu majke u vrijeme osude) odlučuje kome će ono biti povjereno .

Jedinstveno pravilo je da osoba lišena slobode mora imati isti stepen zdravstvene njege kao i osoba koja živi unutar zajednice.

Parametri koje razmatra Evropski komitet za sprečavanje torture Vijeća Evrope su:

1. pristup ljekaru:

- a. svaki novodošli zatvorenik treba biti ispitan i tjelesno pregledan od strane ljekara po prijemu, osim u izuzetnim okolnostima kada to nije moguće isti dan, potrebno je omogućiti što prije; prve informacije i provjeru zdravstvenog stanja tog lica može izvršiti i kvalifikovana bolničarka sa iskustvom i o tome odmah izvjesti ljekara,*
- b. zatvoreniku treba dati brošuru o postojanju zdravstvene njege i podsjetnik za osnovne mjere higijene, koje će djelovati informativno i preventivno, posebno kada su u pitanju infektivna oboljenja koja su prisutna u ustanovama,*
- c. zatvorenici bi morali imati pristup ljekaru u bilo koje doba, bez obzira na režim lišavanja slobode,*
- d. povjerljiv način korištenja, u zapečaćenoj omotnici, bez kontrole zatvorskog ljekara,*
- e. redovne ambulantne konsultacije i njega u hitnim slučajevima, kao dodatak i jedinice bolničkog tima kao i usluge kvalificiranog stomatologa i ljekara specijaliste,*

- f. *dežurni ljekar te kvalificirana osoba za pružanje prve pomoći,*
- g. *ukoliko se radi o usluzi civilne bolnice, postavlja se pitanje sigurnosti. Zatvorenici ne bi smjeli biti vezani za bolničke krevete ili druge komade namještaja,*
- h. *transport treba biti odmah omogućen ukoliko se radi o onima koji trebaju biti hospitalizirani.*

2. *jednakost njege:*

- a. *medicinski tretman, zdravstvena njega, odgovarajući režim ishrane, fizioterapijske ili rehabilitacijske specijalne pogodnosti uz zdravstveno, bolničko i tehničko osoblje,*
- b. *nadzor nad izdavanjem lijekova i apotekom uz stručno osoblje,*
- c. *vlastiti zdravstveni karton, za slučaj premještanja medicinski dosije,*
- d. *mora se voditi dnevna evidencija,*
- e. *ljekari i osoblje za njegu bolesnika se moraju redovno sastajati.*

3. *psihijatrijska njega:*

- a. *Psihijatrijsko liječenje traži individualni pristup svakom pacijentu (rehabilitacijskog i terapijskog rada sa pacijentom, koja podrazumijeva individualnu psihoterapiju, radnu terapiju, grupnu, kulturne, sportske i dr. aktivnosti),*
- b. *Evropski komitet je zabrinut zbog primjene elektrošok terapije kod osuđenika,*
- c. *uloga zatvora je vrlo važna za rano otkrivanje oboljenja,*
- d. *bolnički objekat treba biti adekvatno opremljen sa obučanim osobljem,*
- e. *etičko je stanovište da mentalni bolesnici budu smješteni izvan zatvora, dok je drugo mišljenje da je veći sistem sigurnosti kad su unutar zatvora,*
- f. *ukoliko je potrebno, izvršiti premještaj zatvorenika,*
- g. *mentalno oboljeli i nasilni zatvorenici moraju se tretirati uz pažljiv nadzor ljekara i često sa umirujućim sredstvima,*
- h. *pribjegavanje instrumentima ograničenja za ograničenje tjelesne slobode mora biti izričito naređeno od strane ljekara, a takvi instrumenti se moraju ukloniti čim to bude moguće. Ne smije se produžavati u svrhu kažnjavanja,*
- i. *mora se voditi evidencija kada je počelo i kada prestalo fizičko ograničenje slobode te razlozi za takvo ograničenje,*
- j. *u okviru svojih nadležnosti, Evropski komitet brine o eventualnom prisilnom smještaju osuđenika koji su podvrgnuti psihijatrijskom liječenju, osobama koji su oboljeli tokom boravka u ustanovu i dr.,*
- k. *Sručno osoblje treba silu svesti samo na neophodnu mjeru prilikom obuzdavanja uznemirenih ili nasilnih pacijenata. Sredstava fizičkog*

oduzimanja slobode kretanja (pr.tzv.ludačke košulje, kaiševi i sl),koristiti samo uz odobrenje nadležnog ljekara,

4. *pacijentov pristanak i povjerljivost:*
  - a. *svaki pacijent koji je sposoban prosuđivati je slobodan da odbije liječenje ili bilo koju drugu zdravstvenu intervenciju. Svako odstupanje mora biti na zakonskoj osnovani i mora se odnositi na jasno i strogo definirane vanredne okolnosti koje se primjenjuju na stanovništvo,*
  - b. *U slučaju štrajka glađu, u jednim zemljama vlasti zahtijevaju da ljekar intervenira, kako bi spriječio smrt, čim postoji ozbiljno oštećenje svijesti pacijenta. U drugim zemljama postoji pravilo da se klinička odluka prepusti nadležnom ljekaru, nakon konsultacija i odmjeravanja svih relevantnih činjenica,*
  - c. *ljekarska tajna se mora poštivati kao i u cijelom društvu. Sve pretrage se vrše bez prisustva zatvorskih službenika, osim ukoliko ljekar drukčije ne zatraži. Pregled se mora vršiti pojedinačno a ne skupno,*
5. *preventivna zdravstvena zaštita:*
  - a. *socijalna i preventivna medicina je jako važna,*
  - b. *Kada su u pitanju prenosive bolesti, moraju se osigurati informacije (hepatitis, AIDS, tuberkuloza, kožne infekcije) i stalne kontrole ukoliko ostvaruju redovne kontakte sa ostalim zatvorenicima,*
  - c. *HIV pozitivan zatvorenik se ne odvaja ako se osjeća dobro,*
  - d. *Prevenција samoubistava, potrebna je zdravstvena provjera da bi se prepoznali simptomi. Postoji vrijeme kad je povećan rizik samoubistva (prije ili poslije suđenja, a i prije izlaska iz zatvora), moraju se ukloniti svi predmeti kojima se može izvršiti samoubistvo, mora se osigurati protok informacija (između nadležnih ljekarskih službi).*
6. *humanitarna pomoć,*
7. *profesionalnu nezavisnost i profesionalnu stručnost, a koja je tretirana u Preporuci R (98) 7 Komiteta Ministara Savjeta Evrope, a odnosi se na organizacione, etičke i druge aspekte zdravstvene zaštite u penološkim ustanovama.¹⁹⁸*

Specifične kategorije ugroženih zatvorenika:

- a. *Majka i dijete:*
  - i. *djeca ne bi trebala biti rođena u zatvoru, trebalo bi dozvoliti zajednički boravak tokom izvjesnog vremenskog perioda, a ako su majka i dijete u zatvoru moraju imati podršku od osoblja za postnatalnu njegu,*
  - ii. *O dugoročnim rješenjima, tj odvajanju djeteta od majke treba odlučivati od slučaja do slučaja.*
- b. *Mladež:*

---

¹⁹⁸ Preporuka R 98, usvojena je 08.04.1998.godine na 627. sastanku zamjenika ministara

- i. *adolescencija zahtijeva poseban napor uslijed socijalne neprilagođenosti,*
  - ii. *bitan im je kontakt sa ličnim predmetima, boravak na određenom mjestu, socioedukativni sastanci, sport, obrazovanje, profesionalna obuka, izlasci uz pratnju, te aktivnosti po vlastitom izboru.*
- c. *Zatvorenici sa poremećajima ličnosti:*
  - i. *Ova lica moraju imati poseban tretman i pažnju svih 24 sata boravka (svrstavaju se u ugroženu populaciju, tj.u potencijalne žrtve). Sa historijom porodičnih trauma, dugotrajne ovisnosti o drogama, sukoba sa vlastima, nesposobnosti za samokontrolu, podvrgavaju se socioterapijskim programima u zatvorskim ćelijama u široj društvenoj zajednici, pod brižljivom pratnjom.*
- d. *Zatvorenici za koje je produženo lišavanje slobode nesvrshodno:*
  - i. *To su osobe sa fatalnom zdravstvenom prognozom na kratak rok, koje boluju od teških bolesti, ne mogu se kvalitetno liječiti u zatvorskim uslovima i osobe u podmaklom dobu. Na zatvorskom je ljekaru da predloži odgovarajuće rješenje.*
- 8. *profesionalna neovisnost:*
  - a. *U zatvoru je zdravstveno osoblje pod stalnim rizikom. Bez obzira na tu činjenicu, oni moraju postupati u skladu sa medicinskim kriterijima.*
- 9. *profesionalna stručnost:*
  - a. *Zatvorski ljekari i stručno osoblje moraju posjedovati stručno znanje, razvijati stavove ka sprječavanju nasilja, prenositi iskustva i periodično pratiti i usklađivati znanje sa najnovijim saznanjima. I sami osuđenici mogu raditi kao zdravstveni pomoćnici, to je bavljenje korisnim poslom, ali ne smiju biti uključeni u raspodjelu lijekova. CPT se zalaže za uvođenje stalno usavršavanje, stručne specijalizacije i postdiplomske obuke.*
  - b. *Takođe, osuđena žena koja ima dijete ima pravo na pomoć stručnog osoblja zavoda. Djetetu se, u odsustvu neposredne majčine brige, omogućava smeštaj i stručna njega u posebnim prostorijama zavoda. U nekim zemljama sa razvijenim penitensijarnim sistemom, staranje o majkama sa decom je u nadležnosti ministarstva zdravlja. U našim uslovima, briga za majku i dijete povjerena je službi za zdravstvenu zaštitu kaznenopopravnog zavoda. Ljekar i medicinske sestre se staraju za zdravstveno stanje majki i djece, a prema potrebi se angažuju specijalisti iz različitih oblasti medicine.*

1.5. Pravo na grupni i individualni tretman

Uspjeh u tretmanu ovisi od učešća svakog pojedinca, njegove motiviranosti, profesionalizma uposlenika zavoda i okolnosti koje diktiraju cjelokupnu atmosferu u zavodu.

Osim u redovne aktivnosti koje diktiraju zavodski uslovi, osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora obavezno se trebaju uključiti u kulturne, sportske, odgojne i druge aktivnosti koje se organizuju u zavodu od strane uprave zavoda, ali i da sami iniciraju određene aktivnosti i time održe što kvalitetnije psihofizičko zdravlje.

O tretmanu će biti više riječi u posebnom odeljku.

1.6. Pravo na rad i prava pa osnovu rada

Ovo pravo je jedno od najvažnijih prava i obaveza osuđenika, i ustavom je zagarantovano. Njegovim ispunjenjem se stiču, održavaju i povećavaju radne sposobnosti i stručnosti, podižese nivo znanja a stiču se i nove radne navike. Upravo to je prava svrha rada, naravno ni dobit nije zanemarljiva. Rad ne smije biti ponižavajući.

Radeći, zatvoreno lice prolazi kroz kvalitetan proces resocijalizacije i preodgoja. Na taj način se otklanjaju ili redukuju štetne posljedice lišavanja slobode.

Odabir poslova i osuđenih lica koja će biti uključena u radni proces vrši se prema psihičkim i fizičkim sposobnostima, stručnim kvalifikacijama, izraženim željama osuđenika, mogućnostima profesionalne reintegracije i sl. naravno, u skladu sa mogućnostima zavoda.

Ukoliko osuđenik ne radi bez svoje krivice, a nema ostvarenih sredstava kaznenopravna ustanova obezbjeđuje sredstva za najnužnije potrebe. Izbor odgovarajućeg posla olakšan je zahvaljujući mogućnosti da se osuđenici ne upošljavaju samo u ustanovi, već i izvan zatvora. Ovim se slijedi zahtev savremenih dostignuća u oblasti penologije koji rad posmatra kao svrsishodnu delatnost koja čini kontinuitet između institucionalnog i vaninstitucionalnog, odnosno socijalnog aspekta profesionalne reintegracije osuđenog. I u drugim zemljama sa razvijenim penitensijarnim sistemima radu osuđenika je namenjena slična funkcija.

Zakon predviđa i jednu izuzetnu pogodnost za one koji su prvi put osuđeni i čija kazna zatvora traje manje od šest mjeseci. Takvim licima direktor uprave može dozvoliti da za vreme trajanja kazne obavljaju poslove na radnom mjestu na kome su bila zaposlena u vrijeme trajanja naloga za izdržavanje kazne. Ova mogućnost je ostvariva pod dva uslova: da za takvo rješenje postoje opravdani razlozi i da krivično djelo, za koje je lice osuđeno, nije u vezi sa tim poslovima. Države u regiji,

uglavnom, prihvataju međunarodne instrumente, ali ne posjeduju kapacitete za njihovo sprovođenje, naročito kada je u pitanju mjera rada za opće dobro na slobodi, koja u principu nije saživjela. Ova mjera bi smanjila broj zatvorenika u KPZ.

Rad osuđenika ne računa se u radni staž. Osuđenik ima pravo na naknadu za rad koja se isplaćuje jednom mjesečno i iznosi najmanje dvadeset procenata od najniže cijene rada u državi. Upravnik zavoda može osuđenika novčano nagraditi ukoliko osuđenici postignu određene rezultate, što predstavlja dodatni motiv.

Zakonom o radu je određeno pravo na dnevni, nedjeljni i godišnji odmor, koji osuđeno lice koristi van ustanove ili u posebnim prostorijama zavoda.

Ovim pravom obuhvaćeno je i pravo zaštite na radu.

1.7. Pravo na ispovjedaње vjere

Osuđenicima se garantuje pravo da učestvuju u vjerskim obredima i da čitaju vjersku literaturu, kao što im ne smije biti uskraćeno ni pravo da ih posjeti svešteno lice. Izbor sveštenika sporazumno vrše vjerska zajednica i direktor uprave. Vrijeme takve posjete određeno je pravilnikom o kućnom redu zavoda. Pod uslovima da to opravdava broj osuđenih iste vjeroispovijesti, upravnik, na njihov zahtev, može dozvoliti da ih sveštenik redovno posjećuje u zavodu. Vjerski obredi obavljaju se u posebnim, za to prikladnim prostorijama zavoda.

Ovim pravima se u savremenom svjetskom zakonodavstvu posvećuje naročita pažnja. Zatvorske vlasti su dužne ili da povremeno angažuju sveštenike, ili da ih primaju u zatvorsku službu. U zemljama, gde je ova obaveza vlasti stvarno primjenjena i sadržajno, a ne samo formalno proklamovano pravo, zatvorski sveštenici su jedan od važnih činilaca, ne samo duhovnog održanja, nego i preodgoja osuđenih. Zbog toga mnoge zemlje ovom pitanju posvećuju ozbiljnu pažnju.¹⁹⁹

Vjerske institucije to bjašnjavaju potrebom da preko sveštenika osuđenik održava prirodnu vezu sa spoljnim svijetom, ali i s onim što je "iznad svijeta".

Činjenica je da sve tri Knjige (Stari i Novi Zavjet i Kur'an) čovjeka pozivaju na put pravde, reda i ličnog preispitivanja vlastite greške. Vjera može itekako da pomogne u pronalaženju pravog puta, a ujedno je lijek u borbi protiv depresije i osjećaja beznađa jer i najokorjelijem griješniku daje šansu, npr . u Kur'anu riječ „**kazna**“ se

---

¹⁹⁹ Tako je razvijena i međunarodna mreža zatvorskih sveštenika u vidu Međunarodnog udruženja zatvorskih kapelana, u koje su uključeni i sveštenici Pravoslavne crkve iz Grčke, Rusije, SAD, Velike Britanije i drugih zemalja. Takva asocijacija zatvorskih sveštenika postojala je i u Jugoslaviji do Drugog svetskog rata.

pominje(tačno 117 puta) dok je riječ „**oprost**“ u duplo većem broju (tačno 234 puta). Ovakav omjer upotrijebljenih riječi suprotnog značenja prirodno da utiče na stalno jačanje nade i želje za oprostom. Ako tome pridodamo da se riječ „**uputa**“ ponavlja 79 puta podjednako kao Božija **milost**, možemo primjetiti da su tu sadržani svi elementi potrebni čovjeku da bi počeo sebe korigovati.

Duhovnik je osoba koja treba osuđeniku da pruži utjehu i olakša teškoće zatvorskog života. On za osuđenika treba da simbolizuje praštanje, pokajanje i ljubav, i u skladu s Torom, Jevanđeljem i Kur'anom da ga uputi na „pravi put“. Da bi ovu svoju funkciju obavili, zatvorski sveštenici treba da poznaju osnovna penološka pravila, kao i znanja iz psihologije, pedagogije i sociologije. Neka zatvorska pravila, kao što su to engleska, u tom smislu su dosta precizna, i predviđaju slijedeće:

1. Sveštenik u zatvoru treba da razgovara sa svakim zatvorenikom o njegovoj vjeroispovesti odmah po dolasku i nešto prije odlaska.
2. Sveštenik treba dnevno obilaziti osuđenike svoje vjeroispovijesti, ukoliko su bolesni ili su prebačeni u samice.
3. Svešteno lice treba da održi bogoslužjenje za Engleze protestante najmanje jednom nedeljno (nedeljom), kao i za Božić i za Veliki petak; za druge praznike i tokom nedelje bogoslužjenje može biti uređeno da se održi.
4. U vrijeme tih praznika zatvorenici koji su hrišćani ne bave se nikakvim suvišnim radom”.¹

Nadzor nad posjetama vjerskih službenika zavodu vrši ovlašćeni zavodski službenik, s tim što razgovor između njih ne može slušati.

1.8. Pravo na molbe, žalbe, pritužbe i druge podneske

Pravo na pritužbu i predstavku omogućava osuđenom, koji smatra da mu je u zavodu povrijeđeno neko pravo, ili da su prema njemu u ustanovi učinjene nepravilnosti, da uložiti pritužbu i predstavku čija sadržina predstavlja tajnu.²⁰⁰

Postupanje sa predstavkama podrazumijeva prikupljanje potrebnih podataka i informacija koje su od važnosti za procjenu predstavki od strane organa, njihovu stručnu obradu i davanje mišljenja itd.

Pritužba se upućuje upravniku zavoda i ovaj je dužan da pažljivo ispita navode i da o njoj donese rešenje. Ukoliko osuđenik ne dobije odgovor na pritužbu, ili njome nije zadovoljan, ima pravo da podnese pismenu predstavku direktoru uprave. Osuđeni ima pravo da, bez prisustva uposlenih i pretpostavljenih lica u zavodu,

---

²⁰⁰ Ovo pravo se određuje Pravilnikom o upućivanju molbi, žalbi i drugih podnesaka zatvorenika i pritvorenika u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera (Službeni glasnik 42/05)

izloži pritužbu ovlaštenom licu koje nadzire rad zavoda. Naravno, i u tom slučaju sadržina prigovora predstavlja tajnu.

Pravo na primanje i upućivanje podnesaka nadležnim organima posebno je regulisano za osuđena lica koja nemaju državljanstvo, da se mogu podneskom obratiti diplomatsko-konzularnom predstavniku svoje zemlje, odnosno države koja štiti njene interese. Osuđenik čije interese ne štiti nijedna država može se obratiti odgovarajućim organima i nadležnim međunarodnim organizacijama.

U pravilnicima o kućnom redu kaznenopopravnih zavoda otvorenog, poluotvorenog, zatvorenog i strogo zatvorenog tipa određeno je da osuđeni može zavodu za izvršenje sankcija upućivati svoje podneske preko posebnog sandučeta istaknutog na vidnom i dostupnom mjestu u zavodu. Ovakvim rješenjem spriječena je mogućnost da izvjesni podnesci osuđenih lica ne budu proslijeđeni iz zavoda.

Osuđeni ima pravo da nadležnim organima upućuje podneske. Osuđeni podneske prima i upućuje preko zavoda.

Sredstva za podnošenje molbi, žalbi, i pritužbi zvaničnim organima obezbjeđuje zavod.

1.9. Pravo na komunikaciju sa spoljnim svijetom

Ovo pravo se odnosi na posjete partnera, djece, usvojenika, roditelja, usvojioca i ostalih srodnika, branioca, u ovisnosti od tipa zatvora.

U okviru prava na komunikaciju sa spoljnim svijetom, stvorene su mogućnosti da osuđeni u većem obimu i sadržaju ostvaruju kontakte sa spoljnim svetom. Ova orijentacija zakonodavca kretala se u smjeru koji je naznačen radi izvršenja krivičnih sankcija, kao i ka rješenjima koja postoje u zemljama sa razvijenim penitensijarnim sistemima. Iz ovog prava izvedeno je nekoliko, tačno određenih, drugih prava, kako bi se od strane zaposlenih izbjegla neprecizna, dvosmislena i kontradiktorna tumačenja prava na komunikaciju sa spoljnim svijetom.

U okviru ovog prava posebno su značajno pravo na dopisivanje, pravo na posjete i pravo na korišćenje posebnih prostorija.

Pravom na dopisivanje osuđenim licima zagarantovano je neograničeno pravo dopisivanja. Time je prestala prethodna praksa prema kojoj je veliki broj pisama vraćan osuđenima ili zadržavan u njihovim personalnim dosijeima, da bi im po izdržanoj kazni bili uručeni. Takva situacija dovodila je do toga da je veliki broj pisama osuđenih lica bio na ilegalan način odašiljan na naznačene adrese. Pisma osuđenika su vraćana, jer je bio određen krug lica sa kojima se osuđeni može dopisivati, a i sadržina pisma nije smjela biti uvrjedljiva. Procjenjivanje uvrjedljivosti sadržaja vršili su uposleni, najčešće pripadnici službe za obezbjeđenje, pa je veliki broj pisama ostao neproslijeđen. Novim zakonskim rešenjima ukinuta su ova ograničenja koja su stvarala situaciju dvosmislenog tumačenja propisa,

arbitrarnosti, sklonosti uposlenih da kontrolišu samo ona pisma koja ih iz bezbjednosnih razloga zanimaju (priprema krivičnih djela, pobuna, incidenata, ugrožavanje bezbjednosti uopće, ometanje pravde i sl.), tako da su sada osuđenici u prilici da se slobodno i neograničeno dopisuju sa ljudima sa kojima su bili u kontaktu prije upućivanja u zatvor, kao i sa onima sa kojima su ostvarili kontakt za vrijeme izdržavanja kazne.

Pravom na posjete osuđeniku Zakon o izvršenju krivičnih sankcija daje pravo, ali ga gradira tako da ga jedan krug lica može ostvariti bez ikakvog odobrenja, drugi posjetu samo najavljuje, dok je treći ostvaruju samo po odobrenju. Jedini izuzetak od postavljenih načela odnosi se na lica osuđena na disciplinsku kaznu upućivanja u samicu. Takva lica nemaju pravo na posjete za vrijeme trajanja navedene disciplinske kazne. Prvi krug lica čine braćni drug, djeca, usvojenik, roditelj, usvojilac i ostali srodnici u pravoj liniji, kao i srodnici u pobočnoj liniji do četvrtog stepena srodstva. Učestalost posjeta ovisi od tipa zavoda, odnosno položaja osuđenog u kaznenopopravnom zavodu. One se organizuju na sledeći način:

- u ustanovi otvorenog tipa : jednom nedeljno;
- u ustanovi poluotvorenog tipa : dva puta mjesečno; i
- u ustanovi zatvorenog ili strogo zatvorenog tipa : jednom mjesečno.

Osuđenog može posjećivati i punomoćnik koji ga zastupa u poslovima. Upravnik može osuđenom odobriti i posjete drugih lica.

Posjeta pritvoreniku i osuđenom licu može biti prekinuta ako oni ili posjetioc zloupotrebljavaju posjetu, na način da može da šteti vođenju krivičnog postupka ili se ponašaju tako da narušavaju disciplinu i utiču na opću sigurnost zavoda.

Strani državljanin ostvaruje ovo pravosa predstavnicima pod određenim uslovima, ovisno čiji je državljanin, odnosno države koja štiti njihove interese. Osuđenik čije interese ne štiti nijedna država, ima pravo na posjetu predstavnika nadležnih organa i organizacija i države u kojoj osuđenik izdržava kaznu. U pogledu posjete diplomatsko-konzularnog predstavnika stranih država, pravi se razlika između zemalja sa kojima postoji uzajamnost i koje su dužne samo da najave posjetu upravniku zavoda i država sa kojima ne postoji uzajamnost. Njima posjete odobrava direktor uprave. Ovaj drugi princip važi i kada se radi o posjetama predstavnika nadležnih međunarodnih organizacija. Pored načelnog opredeljenja da se trajanje i način realizacije posete bliže uredi pravilnikom o kućnom redu, zakonom je određeno da ona ne može trajati kraće od jednog časa. Posjeta se obavlja organizovano, u predviđeno vrijeme i u prostoriji predviđenoj za tu svrhu, a može se obaviti i na pogodnim otvorenim prostorima u zavodu.

Pravom na boravak u posebnoj prostoriji osuđenom se, radi održavanja bračnih i porodičnih odnosa, daje mogućnost da jednom u tri meseca boravi sa bračnim drugom i djecom najmanje tri časa u posebnim prostorijama zavoda. Način

ostvarenja tog prava osuđenog bliže se uređuje pravilnikom o kućnom redu kaznenopopravnog zavoda.

Pravo na obavještanje jedno je od najvažnijih prava kojim se nastoji otkloniti uvjerenje osuđenika o sopstvenoj izopćenosti iz društva. Zbog toga im zakon garantuje pravo da koriste dnevnu i periodičnu štampu na maternjem jeziku, kao i druga sredstva javnog obavještanja. Takođe im je dato pravo da čitaju knjige iz biblioteke zavoda i knjige koje sami pribave, pod uslovom da se ne radi o djelima koja podstiču kriminalne vrednosti. Zbog toga je i dato ovlašćenje upravniku zavoda da ne dozvoli osuđeniku da pribavi i čita takve knjige. Osuđeni može pribavljati knjige, časopise i drugu štampu izdatu u zemlji i inostranstvu, čije rasturanje nije zabranjeno odlukom nadležnog suda.

Štampane stvari, koje se ne uruče osuđenom, vратиće se pošiljaocu ili će se zadržati u zavodu do puštanja osuđenog sa izdržavanja kazne.

Pritvoreno i osuđeno lice ima pravo da u trajanju od 5 (pet) minuta dnevno obavi telefonski razgovor o svom trošku sa članom svoje porodice. Ovo pravo se može uskratiti ukoliko postoji mogućnost da negativno utiče na tok krivičnog postupka. Tu odluku donosi nadležni sud.

Pravo na posjetu branioca podrazumijeva pravo slobodne i neometane veze, tokom čitavog dana kada je to neophodno. Posjete nisu vremenski ograničene, a nadzire ih stražar u potrebnoj mjeri iz bezbjednosnih razloga, ali razgovor ne smije biti slušan.

1.10. Pravo na osnovno i srednje obrazovanje koje se, shodno općim popisima, organizuje u zavodu

Osuđenici imaju pravo na obrazovanje koje može biti osnovno i srednje i koje se, shodno općim popisima, organizuje u zavodu. U zavodu se organizuju i drugi vidovi obrazovanja osuđenih lica. Izuzetno, upravnik može osuđenom licu odobriti i vanredno školovanje, a troškove u tom slučaju snosi osuđenik. Važno je da iz isprave o stečenom obrazovanju ne smije biti vidljivo da je obrazovanje stečeno za vrijeme izdržavanja kazne.

1.11. Ostala prava osuđenog

Od ostalih prava osuđenih lica spomenućemo:

- posebna prava osuđene žene, pravo osuđene žene na odsustvo zbog trudnoće, porođaja i materinstva, za osuđenicu koja ima dijete (osuđena žena može zadržati dijete do navršene jedne godine nakon čega roditelji odlučuju kome će dijete povjeriti, pravo na pomoć stručnog osoblja zavoda i td),

- pravo o pogodnostima i godišnjem odmoru zatvorenika, kao skup poticajnih mjera usmjerenih na pružanje povjerenja zatvoreniku, ublažava posljedice deprivacije, podstiče učešće u tretmanu, jača odgovornost i samopouzdanje zatvorenika i pomaže lakšem vraćanju u zajednicu. Službe tretmana u zavodu samostalno ili putem ovlašćenog službenika, prate stanje, vode evidenciju, prikupljaju podatke i analiziraju pogodnosti koje se koriste van zavoda uz ostvarenje stalnog kontakta sa policijskom upravom mjesta korišćenja pogodnosti, u cilju praćenja i obavještanja o ponašanju osuđenog lica. Kada uprava zavoda naredi primjenu mjera zabrane ili nadzora ili ostalih mjera zabrane uz korišćenje pogodnosti (kao što su ograničeno kretanje, boravak na užem mjestu, javljanje u policijsku stanicu ili drugom određenom organu, zabrane sastajanja sa određenim osobama ili privremenog zadržavanja „isprave koja se može koristiti za prelazak državne granice” ili vozačke dozvole) u slučaju odstupanja od predviđenog ponašanja ili nepravilnog korišćenja pogodnosti, dužna je odmah izdati naredbu o vraćanju lica u zavod kao i prema ocjeni okolnosti narediti sprovođenje. Do dolaska zavodske službe, policijska uprava zadržava zatvorenika.²⁰¹
- pravo na pravnu pomoć,
- pravo na prijem paketa i novčanih pošiljki i druga prava,

Pravo na pravnu pomoć osuđenim licima obezbjeđuje sam zavod. Zakon, logično, ograničava ovu pravnu pomoć samo na pitanja koja se odnose na izvršenje kazne zatvora.

Pravo na prijem paketa zagantovano je svakom osuđenom, a broj takvih pošiljki koje ovo lice može primiti zavisi od vrste zavoda u kojem izdržava kaznu i to:

- u zavodu otvorenog tipa - jednom nedeljno;
- u zavodu poluotvorenog tipa - dva puta mjesečno; i
- u zavodu zatvorenog ili strogo zatvorenog tipa - jednom mjesečno.

Težina i dozvoljena sadržina paketa uređuju se pravilnikom o kućnom redu zavoda. U svakom slučaju, paketi se prije uručenja pregledaju u prisustvu osuđenika. Pravilnicima o kućnom redu kaznenopopravnih zavoda određeno je da težina paketa može biti do 10 kg. Paket može da sadrži stvari za ličnu higijenu, odjeću, knjige, nekvarljive prehrambene proizvode, a upravnik zavoda može odobriti primanje i ostale hrane koja će se upotrebiti u toku dana. Paketi se mogu donijeti i prilikom posjete osuđenom. Pregled paketa vrše pripadnici službe za obezbjeđenje u prisustvu osuđenog. Ali, u vanrednim prilikama i u slučajevima kada to zdravstveno stanje osuđenog zahteva, a na prijedlog ljekara, upravnik zavoda može dozvoliti da osuđeni prima pakete i nezavisno od napred iznijetih ograničenja. Ako se u paketu nađu stvari koje svojom namjenom mogu ugroziti osuđenog ili duge osuđenike, vratiće se pošiljaocu o trošku osuđenog ili će se na

---

²⁰¹ Ovo pravo je uređeno Pravilnikom o pogodnostima i godišnjem odmoru zatvorenika koji izdržavaju kaznu zatvora u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija i drugih mjera BiH (Službeni glasnik, 11/08), čl. 10

njegov zahtev i u njegovom prisustvu uništiti o čemu se sačinjava zapisnik. Zapisnik potpisuju ovlašćeni radnici zavoda i osuđeni.

Pravo na prijem novčanih pošiljki osuđenima nije ograničeno, a pravilnikom o kućnom redu zavoda se samo određuje mesečni iznos novca kojim oni mogu slobodno raspolagati, kao i iznos koji im se ostavlja na štednju. Novac, koji osuđeni dobija prilikom posete, deponuje se na novčani depozit osuđenog.

Ukoliko se u zavodu dešavaju određeni prekršaji, incidenti, i ponašanje suprotno zakonu, uprava zavoda je dužna da obavijesti policiju²⁰²:

- *fizički napadi, tuča ili vrijeđanje bilo kojeg lica,*
- *pravljenje, korišćenje, nošenje, čuvanje, primanje, krijumčarenje ili unošenje u zavod bilo kojeg predmeta ili materije koja je izričito zabranjena u Pravilniku o kućnom redu zavoda ili koja može poslužiti za napad, bijeg, kao opojno sredstvo i sl.,*
- *Ako pritvorenik pobjegne ili se ne vrati u periodu u kojem je zakonito boravilo izvan zavoda,*
- *Kršenje bilo kojih pravila koja se odnose na bezbjednost, higijenu, protupožarnu zaštitu i sprječavanja posljedica prirodnih katastrofa*
- *Namjerno nanošenje štete imovini zavoda ili drugih,*
- *Nedolično ponašanje ili bilo kakav nepristojan čin pred drugim,*
- *Nepoštivanje ili odbijanje povinovanja bilo kojem pravilu kućnog reda ili zakonitom nalogu službenika zavoda, ometanje službenika zavoda u vršenju dužnosti ili opiranje mjeri koju je preduzeo ovlašćeni službenik zavoda*
- *Uzimanje talaca,*
- *Učešće u pobuni,*
- *Uzimanje ili iznuđivanje novca ili imovine drugih lica, tzv. Reketiranje,*
- *Neovlašćena proizvodnja predmeta i neovlašćeno obavljanje privatnog posla u vlastitu korist ili u korist drugih lica,*
- *Neovlašćeni boravak u bilo kojem prostoru zavoda ili izvan zavoda,*
- *Aktivan ili pasivan otpor ovlašćenom osoblju zavoda.*

Obaveza pritvorenih i osuđenih lica u Zavodu je da se moraju ponašati pristojno, poštujući kućni red Zavoda, ne ugrožavajući druge u obavljanju redovnih obaveza i slobodnih aktivnosti. Ukoliko pritvorenik ili osuđenik napravi prekršaj, odgovornik ili rukovodilac organizacione jedinice, upravnik, može pokrenuti disciplinski postupak.

Za disciplinske prekršaje su sljedeće sankcije:

- *Ukor,*
- *Opomena,*

---

²⁰² *Pravilnik o kućnom redu u ustanovama za održavanje krivične sankcije, mjere pritvora ili drugih mjera (Službeni glasnik BiH, 55/09), čl. 70*

- Ukidanje pogodnosti,
- Zabrana raspolaganja novčanim sredstvima,
- Upućivanje u samicu do 10 (deset) dana.

2. KRŠENJE PRAVA PRITVORENIKA I OSUĐENIKA OD STRANE UPOSLENIKA KPZ-a

2.1. Mučenje (tortura)

Konvencija UN-a protiv mučenja i drugih svirepih i ponižavajućih postupanja (1977.godine Konvencija je potpisana), u članu 1, tačka 1 kaže:

„U smislu ove konvencije, izraz „mučenje” označava svaki čin kojim se nekom licu namjerno nanosi jaka bol ili patnja, bilo fizička ili psihička, u svrhe kao što su pribavljanja informacija ili priznanja od tog lica ili nekog trećeg lica, kažnjavanje tog lica za djelo koje je to lice ili neko treće lice počinilo ili se sumnja da ga je počinilo, ili u svrhu zastrašivanja ili prisiljavanja tog lica ili nekog trećeg lica, ili iz bilo kog razloga zasnovanog na diskriminaciji bilo koje vrste, kada službeno lice ili neko drugo lice koje postupa u službenom svojstvu nanosi jaku bol ili patnju, ili potstiče ili je saglasno sa nanošenjem jakog bola ili patnje. Ovo ne uključuje bol ili patnju koji proističu isključivo iz zakonskih sankcija, predstavljaju njihov zakonski dio ili ih prate.“

član 3. Evropske konvencije obuhvaća torturu, neljudski ili ponižavajući postupak i kažnjavanje te potrebu za preciziranjem stepena nanosene patnje, poniženja te prirode samog kažnjavanja. Komisija za ljudska prava je preciznije opisala i izvršila gradaciju tri oblika ponašanja koja članom 3. Evropske konvencije su opisana i zabranjena:

„tortura“ obično se koristi da bi se opisao nehumani postupak koji ima za cilj pribavljanje informacija ili priznanja, teško kažnjavanje, i uglavnom se radi o najtežem obliku nehumanog postupka.

„nehumani postupak“ obuhvaća, najmanje, takav postupak kao što je namjerno izazivanje teških patnji, mentalnih ili fizičkih, koje su, u datoj situaciji neopravdane.

„postupak ili kažnjavanje“ neke osobe je ponižavajući ukoliko se grubo ponižava pred drugim ili je tjera da djeluje protiv svoje volje ili savjesti.

Po Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (jedan od najvažnijih međunarodnih ugovora):

Član 7.: „Niko ne smije biti podvrgnut mučenju ili surovom, nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju. Posebno niko neće biti podvrgnut medicinskim ili naučnim eksperimentima, bez svoje slobodne volje.”

Član 10. (1): "Prema svim licima lišenim slobode postupat će se čovječno i s poštivanjem, zbog urođenog dostojanstva ljudskog bića", (dostojanstvo ličnosti optuženika, pravdu, pravičnost, kao policija, sudije i tužioci koji poštuju međunarodne standarde i Evropsku konvenciju, moramo poštivati).

2.1.1. Osnovno opće načelo

Zabrana mučenja predstavlja načelo općeg međunarodnog prava. Zabrana je apsolutna i općeg karaktera (ne može se derogirati ni u vanrednim okolnostima, ne postoji izuzetak od općeg pravila, ničim se ne može ograničiti). Zabrana ima univerzalni karakter, odnosno države su obavezne goniti učinioce bez obzira i na mjesto događanja, državljanstvo i sl. Pravo pojedinca uključuje i pravo da ne može biti izručen (vraćen) u zemlju gdje postoji osnovana bojazan da bi moglo biti podvrgnuto mučenju ili nehumanom postupku.

Mučenjem pritvorenika i osuđenika se narušava ljudsko dostojanstvo i krše se ljudska prava. Na području bivše Jugoslavije, u ne tako davnom vremenu, izvršni, a naročito policijski organi Države, nisu smatrali previše represivnim, ni tako stranim da tzv. „slamanje“ volje ljudi, koji im se suprotstavljaju ili odbijaju da sarađuju s njima, postizu nanošenjem teško izdržive fizičke i psihičke boli.

Torture nad okrivljenim su prećutno dozvoljavane od strane državnih organa, tj. smatralo se dijelom legalnog istražnog postupka u želji da se dođe do priznanja okrivljenoga, i dolaženja do dokaza njegove krivice. I u najrazvijenijim evropskim zemljama ono je ukinuto tek u XIX vijeku. Pored toga, nanošenje boli i ponižavanje bilo je samo po sebi sastavni dio krivične sankcije. Na primjer, smrtna kazna se izvršavala tako da osuđenik izdahne u najtežim patnjama: s obzirom na to da su smaknuća bila javna, vjerovalo se da se tako pojačava njihovo zastrašujuće dejstvo.

Krivična sankcija ne treba da bude odmazda prema licu koje se nalazi na izdržavanju kazne. Primarno treba da bude kvalitetno sproveden proces resocijalizacije tj. korekcije ponašanja kažnjenika.

Kada su u pitanju maloljetni prestupnici, proces resocijalizacije je naročito važan. Popravni domovi treba da, zaista znače u praksi korekciju prestupničkog ponašanja maloljetnika i nastavak odgoja od mjesta gdje je ono, iz nekog razloga, prekinuto.

Država je dužna da pritvorenicima i osuđenim licima spriječi bilo kakvu mogućnost nanošenje boli i patnje. Za sve propuste koje država napravi, u smislu da su ne samo njeni predstavnici učestvovali u tome već i u situacijama ako nisu zabranili, spriječili i kažnili takvo ponašanje privatnih lica, država je odgovorna.

2.1.2. Surovo, nečovječno ili ponižavajuće postupanje i kažnjavanje

Narušavanje dostojanstva čovjeka ne podrazumijeva samo dešavanja pred drugim licima već i pred njim samim. Nepoštivanjem osnovnih načela, prvenstveno principa humanosti se narušava dostojanstvo osuđenika.

Nečovječno postupanje prema osuđenima, zastrašivanje, razni oblici manipulacije, upotreba sile rezultira nasilničkim ponašanjem osuđenika prema drugim osuđenima, prema sebi (samopovrijeđivanjem, pokušajima samoubistva, samoubistva), kao i prema uposlenicima.

2.2. Primjena sredstava prinude prema osuđenoj osobi

U kaznenim zavodima je neophodno održavanje reda i bezbjednosti koji nekada, iz različitih razloga ili određenih okolnosti, su narušeni ili kada osuđenici ne i izvršavaju svoje obaveze.

Ovlašćeni službenici zavoda prema ZIKS mogu upotrijebiti sredstva prinude u određenim situacijama.

Mjere za održavanje reda i sigurnosnobezbjedonosne situacije u zavodima se najčešće dijele na:

- *Mjere prinude su mjere koje se primjenjuju kao prevencija narušavanja propisanih ponašanja:*
  - 1) *sprječavanje bjekstva,*
  - 2) *razbojništva u različitim oblicima,*
  - 3) *samopovrijeđivanje,*
  - 4) *povrijeđivanje zatvorenika od strane drugog zatvorenika,*
  - 5) *fizički napadi na osoblje zavoda,*
  - 6) *pružanje otpora prema zakonitom postupanju od strane službene osobe zavoda,*
  - 7) *oštećenja imovine zavoda i namjerno prouzrokovanje materijalne štete,*
  - 8) *aktivnog i/ili pasivnog otpora pri izvršavanju zakonitog naređenja od strane službenog lica kaznenog zavoda i dr.*
- *Posebne mjere se primjenjuju adekvatno potencijalnoj opasnosti, a koje najmanje ugrožavaju život i zdravlje lica prema kojoj se primjenjuju.*

Prijavljivanje upotrebe sredstava prinude od strane osoblja, čak i opravdano više je rijetkost nego pravilo. To govori o paralelnoj hijerarhiji u zatvoru i ,uglavnom, može objasniti kako se organizuju pobune.

Apsurd je da čak ni taj cilj ne mora biti ostvaren jer mogućnost komunikacije tih lica sa spoljnim svijetom omogućava da najteži prestupnici i dalje mogu voditi neke kriminalne aktivnosti iz same ustanove. S druge strane, zločini se događaju i u zatvoru, što znači da ni takva djela nisu onemogućena.

Pravila o upotrebi sredstava prinude su propisala u kojim slučajevima radnici službe za obezbjeđenje u kaznenopopravnim ustanovama imaju pravo prema osuđenima primijeniti i sredstva prinude.

Zakonom su određena osnovna načela i garancije primjene sredstava prinude nad osuđenima, a ministar pravde decidno propisuje uslove i način primjene sredstava prinude. Što se tiče vrste sredstava prinude čija primjena dolazi u obzir prema osuđenim licima:

- *izdvajanje i izdvajanje i vezivanje (traju najduže 48 časova),*
- *fizička sila,*
- *gumena palica,*
- *hemijska sredstva,*
- *šmrkovi sa vodom,*
- *i vatreno oružje,*
- *u nekim državama se koriste i specijalno dresirani psi.*

Uslovi pod kojima ova lica mogu upotrebiti vatreno oružje razlikuju se u situacijama kada deluju samoinicijativno i kad su pod rukovodstvom svojih nadređenih.

U prvom slučaju pripadnik službe za obezbjeđenje može vatreno oružje upotrijebiti samo ako na drugi način ne može da:

- 1) *zaštiti ljudski život (prvenstveno podrazumijeva zaštitu bilo koje osobe od strane ovlašćenog zavodskog službenika, kao i zaštitu sopstvenog života u vidu odbijanja napada u situaciji kada je njegov život neposredno ugrožen),*
- 2) *odbije napad koji neposredno ugrožava život pripadnika službe obezbjeđenja,*
- 3) *odbije napad na objekat koji obezbjeđuje,*
- 4) *spriječi bjekstvo osuđenog iz ustanove (zavoda ili odjeljenja) zatvorenog tipa ili zavoda strogo zatvorenog tipa,*
- 5) *prilikom sprovođenja spriječi bjekstvo lica pritvorenog zbog krivičnog djela za koje se može izreći kazna zatvora od petnaest godina zatvora ili teža kazna,*
- 6) *prilikom sprovođenja spriječi bjekstvo osuđenog kome je izrečena kazna zatvora duža od deset godina.*

Druga situacija je i kada pripadnik službe za obezbjeđenje službenu radnju vrši pod neposrednim rukovodstvom upravnika zavoda ili rukovodioca službe za obezbjeđenje. Tada vatreno oružje može upotrijebiti samo po naređenju navedenih lica.

U Skupu minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima, u odredbama posvećenim osoblju kaznenih zavoda, istaknuto je da administracija ovih institucija mora brižljivo odabirati osoblje. Dobro upravljanje kaznenim zavodom ovisi od

moralnih, intelektualnih i stručnih kvaliteta osoblja, njihovih ličnih osobina, naročito humanosti.

Evropski komitet za spriječavanje mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, se brine o zlostavljanju pritvorenih i osuđenih lica i reaguje po navodima koje dobija. Vrlo intenzivne aktivnosti Evropski komitet razvija od 1990. godine.

Naročito se sugeriše upravama zatvora, da poseban bezbjedonosni režim ne bi trebao da traje duže nego što stvarni razlozi (koji doveli do narušavanja sigurnosnobezbjedonosnog stanja u zatvoru) zahtijevaju.

ZIKS uređuje i poznaje pomoć i drugih lica, građana u određenim situacijama kada treba pomoći zavodskim službenicima u savladavanju otpora pritvorenog ili osuđenog lica; kada su ta lica u bjekstvu kao i pomoć u hvatanju tih lica.

2.3. Korupcija u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija

Postoji mnogo razloga i mogućnosti kao i prostora za korupciju u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija. Svakodnevni su kontakti zatvorskih službenika sa licima koja se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne. Posljedice deprivacija osuđenika boravkom u zatvorima su evidentne, što tjera osuđenike da pokušaju sebi da olakšaju i nebirajući načine njihova ublažavanja. Jedan od načina poboljšavanja svog položaja u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija je korumpiranje zatvorskih službenika.

Korupcija zatvorskih službenika ogleda se u vidu:²⁰³

- traženja ili primanja direktno ili posredno, bilo kakve novčane vrijednosti, ili druge povlastice, kao što je dar, usluga, obećanje ili povlašćenje za sebe ili drugu osobu, a za uzvrat osuđenom licu omogući neki popust, unese nedozvoljeno sredstvo, prenese informaciju ili mu omogući kontakt sa osobom sa kojom ne bi smio kontaktirati;
- propusta u obavljanju dužnosti ili izigravanja propisa o izvršenju krivičnih sankcija u svrhu dobijanja nezakonite pogodnosti za sebe ili treće lice;
- pomaganja, podstrekavanja ili prikrivanja lica nakon izvršenog krivičnog djela, u dogovoru sa saučesnicima da ostvari neki vid koristi.
- „kooperacije“ između osuđenika i pojedinaca uposlenih u kaznenopopravnim ustanovama često je veoma unosan posao. Zavodski službenici unose i preprodaju osuđenim licima drogu, pribavljaju mobilne telefone pa i oružje, i tako im pomažu u nedozvoljenim radnjama koje ih često dovode do izvršenja krivičnih djela ili bjekstva iz zatvorske ustanove.

---

²⁰³ Krivokapić, V., Čimburović, Lj.: Penološka krimimimalistika, Beograd, 2009, str. 139

Osmo poglavlje

UPRAVLJANJE ZATVORIMA

1. PENITERSIJARNI SISTEM U FUNKCIJI DRŽAVNE REAKCIJE PROTIV KRIMINALITETA

Zakonita efikasna zaštita društvenih dobara i vrijednosti, osnovne slobode, pravde i pravičnosti, koje narušavaju pojedinci i/ili više lica, u pravnom sistemu se objezbjeđenju uz pomoć krivičnog prava.

Društvo je dužno da u toj zaštiti primjenjuje krivične sankcije među kojima se najčešće ističu kazna zatvora ili lišavanje slobode. One su najčešće izricane i izvršavane sankcije.

Kriteriji za kategorizaciju zavodskih ustanova u kojima se izvršava kazna zatvora su: stepen objezbjeđenja, trajanje izrečene kazne, pol i starost osuđenih lica i dr. Postupak upućivanja osuđenih lica na izdržavanje kazne zatvora određen je Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija, ovisno od nadležnosti suda koji je izrekao presudu odnosno od prebivališta ili boravišta osuđenog lica.

Od najranijih vremena ljudske civilizacije se nastojalo suzbiti kriminalitet u svim njegovim pojavnim oblicima. Oblici kažnjavanja, kazne, način izvršenja kazni se mijenjao u toku historijskog razvoja.

Zatvor²⁰⁴ je nastao i mnogo prije nego se počeo koristiti kao kazna i zajedno sa krivičnim zakonima. Nastao je van sudskog sistema čiji cilj je bio izdvajanje, izolaciju i ograničavanje, oduzimanja slobode kretanja ljudi, korekcije njegovog ponašanja, kontrolu, ocjenjivanje njegovog ponašanja. Uz to, kazna zatvora ima niz drugih posljedica za osuđeno lice jer dolazi do nastupanja štetnih posljedica u njegovom materijalnom, porodičnom i zdravstvenom stanju, na njegovom ime je etiketa trajnog karaktera, osuđenika (stigmatizacija), najčešće gubitak radnog mjesta i sl.

Ta opća forma mehanizma usmjerena na pojedinca, stvorila je model zatvorske institucije prije nego je zakon definirao zatvor kao glavnu i najadekvatniju kaznu.

Zatvor predstavlja glavnu i najznačajniju kaznu (s obzirom na samostalnost u izricanju), krivičnih sankcija uopće. Ovisno od sadržine, kazna zatvora je upravljena protiv slobode osuđenog lica u smislu njenog oduzimanja ili ograničavanja za određeno, u presudi utvrđeno vrijeme.

---

²⁰⁴ Za označavanje zatvora Rimljani koriste termin "capito" ili "in vinclus", Njemci "gefängnis", Francuzi "captivité", ili kasnije "prison"

Zatvaranje učinioca krivičnih djela javlja se mnogo ranije od pojave lišavanja slobode, kao reakcija društva na kriminalno ponašanje.

Svi zatvorski sistemi(osim ćelijski), koji su postojali u jednom periodu razvoja zatvorskih sistema, iako izolovani od društvene zajednice, omogućavali su licima lišenim slobode da u zatvorskim uslovima uspostavljaju interpersonalne komunikacije sa drugim osuđenima.

U zatvorskom sistemu postoje određeni socijalni odnosi koji nerijetko nisu u saglasnosti sa individualnom prirodom čovjeka. Zatvorenička populacija predstavlja neprirodni zbir lica, koji se po mnogo čemu razlikuju, koji prave nasilno stvorenu vještačku društvenu zajednicu.

Zatvoreničke zajednice stvorene prinudnim putem, reagovanjem države na prestupe i kriminal, su zajednice samo muškaraca ili samo osoba ženskog pola u zatvorenom prostoru. One kao takve ne egzistiraju nigdje na slobodi na dobrovoljnoj osnovi. Sasvim je normalno da na takve uslove i socijalnu strukturu svaki pojedinac reaguje različito, u skladu sa svojom ličnošću. Asimilacija na nove socijalne odnose, prilagođavanje i prihvatanje novih vrijednosti, odvojenost od porodice, prihvatanje zvanične hijerarhije postavljene od strane uprave, ali i one nezvanične unutar neformalnih grupa uspostavljenih od same zatvoreničke zajednice predstavlja ujedno i najbolniji period cjelokupnog boravka u zatvoru.

Tačan broj lica koja čekaju izvršenje zatvorske kazne se ne zna. Veliki broj među tim osobama su i ona lica koja izbjegavaju platiti novčane kazne, pa im prijete takozvani supletorni zatvor, jer ne žele platiti prekršajnu novčanu kaznu. Određeni procenat njih neće završiti u zatvoru jer će nastupiti zastara izvršenja.

Po novom zakonu o prekršajima u većini država, nije predviđena kazna zatvora.

S obzirom na strukturu zatvorenika, vrstu učinjenih krivičnih djela i dužinu izrečenih zatvorskih kazni u zatvorskom sistemu je očigledan manjak smještajnih kapaciteta u zatvorenim uslovima za izvršenje kazne zatvora. Ovaj manjak postoji na nivou države kao i u zemljama u okruženju.

Većina zatvora zahtijeva adaptaciju, te poboljšanje standarda smještaja zatvorenika.

Neosporno je, da je osnovno pitanje, ali i dilema: koje su mogućnosti zatvora u preodgoju, korektivnom djelovanju na prestupnika i je li zatvor u mogućnosti da postane značajan državni mehanizam u borbi protiv kriminaliteta?

Obzirom da zatvor različito utiče na ljude koji se nalaze u njemu, potrebno je tragati za uzročnicima ovako različitog djelovanja na ponašanje osuđenika.

Veoma značajnim je uticaj različitog učešća pojedinih zatvorenika u zatvoreničkom društvenom sistemu, a stepen njihovog učešća određuju više faktora, kako iznutra iz zatvora tako i faktori van zatvora. Sasvim sigurno da ova značajna pitanja

određuju ulogu zatvorskog sistema u suzbijanju kriminaliteta, što ukazuje na pitanja:

Prvo, da li zatvor vrši svoju popravnu funkciju u cilju smanjenja prvenstveno povrata ali i prevencije kriminaliteta prema onom stepenu koji je u prognostičkoj analizi očekivan i može se kontrolisati i da li ima uslova za obavljanje kvalitetno svoje funkcije,

drugo, da li u tome što stavlja akcenat na preodgoj gubi onu veoma važnu funkciju, svoje kazneno dejstvo, a to mu je osnovna zadaća, tj. da represivna funkcija ostvari uticij na prijestupnika te zaštiti društvene vrijednosti.

Na resocijalizaciji i osposobljavanje zatvorenika za uspješnu reintegraciju po izlasku iz zatvora ne čini se mnogo.

Prevencija se ogleda u upozorenju svim potencijalnim prestupnicima o odlučnosti države da odmah i odlučno reaguje na kriminalno ponašanje bez obzira o kojem obliku kriminaliteta te kojoj i kakvoj osobi je riječ.

Evaluacija procesa izvršenja krivičnih sankcija i informacije o ključnim aspektima ima višestruku vrijednost. Prvo, dokumentovanje procedura i aktivnosti, sagledavanje postignuća i progresa na ovom području, života zatvorenika, usklađenosti izvršenja sa relevantnim i pravnim propisima i međunarodnim standardima, identifikacija kritičnih momenata, problema i neplaniranih konsekvenci, kao i deficita u resursima. To će na vrijeme pomoći u modifikaciji u zonama izvršenja krivičnih sankcija i radu u zatvorima.

Procjena stanja rada u zatvorima u sagledavanju izvršenja krivičnih sankcija se odnosi na nekoliko najvažnijih dimenzija i to: kvalitet i uslovi života, bezbjednost, resocijalizacija, kontakti sa spoljnim svijetom, zakonitost postupanja i osoblje ustanove.

Ključni aspekti izvršenja krivičnih sankcija tiču se usklađenosti izvršenja krivičnih sankcija sa relevantnim zakonskim propisima, dokumentovanje preduzetih aktivnosti, identifikacija kritičnih momenata, problema i neplaniranih konsekvenci, razumijevanje izvršenja sankcija iz perspektive zatvorenika, uprave i osoblja i dr.

Prijedlozi za poboljšanje uslova za izvršenje krivičnih sankcija:

- 1) izgradnja novih zatvora, povećanje kapaciteta u postojećim zatvorima,*
- 2) poboljšati kvalitet objekata zatvora i uslova života,*
- 3) poboljšati opremu namijenjenu zatvorenicima,*
- 4) poboljšanje komunikacije sa spoljnim svijetom, porodicom i drugim značajnim i njemu bliskim, koji se ostvaruju telefonskim pozivima, dopisivanjem, upućivanjem podnesaka, prijemom posjeta, boravkom u posebnim prostorijama, prijemom paketa i novčanih pošiljaka, izlascima i odsustvima izvan ustanove, povećanjem broja telefonskih govornica, uvođenjem fleksibilnijih pravila korišćenja ovog vida komunikacije, stvarati što je moguće više ambijent i atmosferu blisku onoj na slobodi,*

- 5) *popuniti radna mjesta stručnim osobljem, posebno za resocijalizaciju zatvorenika, kao svrsi izvršenja institucionalnih sankcija kroz elemente tretmana, rada i školovanja, razvijajući metode koje podstiču i pobuđuju interesovanje zatvorenika da uzmu učešće u profesionalnom osposobljavanju, slobodno-vremenske i rekreativne aktivnosti, vjersku kulturu, postpenalni prihvat i sl., Pri prijemu zatvorskog osoblja primarno voditi računa o socijalnoj i emocionalnoj kompetentnosti kandidata, integritetu, čovječnosti. Kontinuirano obučavati osoblje da ispunjava svoje opće i posebne dužnosti, uvesti seitivne treninge ili edukaciju u ovom smislu, spriječiti razlike na osnovu neke predrasude, naročito na pol, organizirati radionice za obuku u vještinama i znanjima rješavanja konflikta posebnih kategorija zatvorenika.*
- 6) *obezbijediti bolje uslove i finansijska sredstva za Upravu zatvorskog sistema,*
- 7) *raditi na kvalitetu bezbjednosti u zatvorima sa aspekta eksterne i interne bezbjednosti. Eksternu bezbjednost posmatramo kao realnu ili hipotetičku opasnost koju zatvorenici u ustanovi predstavljaju za društvenu zajednicu. Generalno, interna bezbjednost se odnosi na bezbjednost osoblja i zatvorenika, ali ne samo jednih u odnosu na druge, već i u odnosu na različite opasnosti i nezgode. Nabavka kvalitetne opreme za obavljanje svakodnevnih poslova u zatvorima, radi obezbjeđenja kvalitetne sigurnosno-bezbjedonosne situacije (sredstva veze, specijalna vozila, postavljanje savremene opreme za video nadzor, senzori i druga elektronska oprema),*
- 8) *raditi na otvorenosti zatvora, saradnji sa nadležnim Ministarstvima. Centri za socijalni rad bi trebali uzeti aktivniju ulogu; kontrola rada ovih ustanova od strane kvalifikovanih, provijeriti osnovanost navoda osuđenika koje se odnose na zloupotrebe službenih ovlasti; pružiti mogućnost zatvorenicima da utiču na postupak donošenja i koncipiranja pravila režima i kućnog reda,*
- 9) *prioriteti su poboljšanje komunikacije između koncipiranja pravila režima i kućnog reda, stila rukovođenja.*

Ono što trebamo naglasiti je da zatvori ni u kojem slučaju nisu škole kriminala, kako nekada od zlonamjernih ljudi čujemo, već ustanove za resocijalizaciju, naravno vodeći računa o mnogim segmentima, kategorizaciji lica (godine starosti, vrstama krivičnih djela, da li su ranije bili osuđivani ili ne i sl).

Ono što je bitno za penitencijarni sistem u narednom periodu je poboljšanje materijalne situacije, pristupanje programu smanjenja posljedica deprivacija i rad na što uspješnoj resocijalizaciji lica lišenih slobode.

Primjeri iz prakse zatvorskog sistema iz različitih zemalja često djeluju paradoksalno. Švedski zatvorski sistem ,naprimjer, važi za najnapredniji i najhumaniji, pruža komfor a u njemu ne postoji fizičko kažnjavanje i deprivacija. Međutim, lica koja izlaze iz zatvora se ne libe mnogo od izvršenja novih krivičnih djela jer im u zatvorima i nije bilo loše. Primjer iz turskog, ruskog ili francuskog penitencijarnog sistema, koji važe za najokrutnije i najsurovije zatvorske sisteme na svijetu, stvaraju situaciju da se lica iz zatvora puštaju još gora, agresivnija, psihički bolesnija nego kada su u njih smještena. U kranjem slučaju, osim uslova

boravka, nemaju ništa bolji procenat uspješnosti resocijalizacije lica lišenih slobode od naših.

Treba istaći da, u ostvarivanju pozitivnih rezultata preodgoja prestupničkog ponašanja, je potrebno ozbiljno organizovano uključivanje i svih državnih organa i društva u cjelini, sa strategijom koja ima trajni karakter prilagođen novim naučnim i praktičnim saznanjima i iskustvima.

Zajedničkom, dobro osmišljenom strategijom, država će imati uspjeha da u određenom stepenu kontroliše kriminalitet kao negativnu pojavu.

Decidni stav o načinu društvene reakcije na kriminalitet izražava se ne samo u materijalnom krivičnom pravu (gdje su određene inkriminacije, krivičnopravne sankcije i uslovi njihove primjene) i u krivičnom postupku (sankcije se izriču kada su ispunjeni zakonski uslovi) već i tokom izvršavanja krivičnih sankcija. Tako se krivični postupak i postupak izvršenja krivičnih sankcija bitno približavaju: krivični postupak kao prva, a izvršenje krivičnih sankcija kao druga faza u državnom reagovanju u pogledu učinjenog krivičnog djela. Negativni rezultati u izvršenju krivičnih sankcija ukazuje na neuspješnost krivičnopravnog sistema.²⁰⁵

U nadležnosti ministarstava pravde uprava zatvorskog sistema (koja obavlja stručne i upravne poslove vezane za izvršenje kazne zatvora, koje su izrečene u prekršajnom i krivičnom postupku, ovisno od zakonodavstva i države, mjere pritvora, uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, rad za društvenu zajednicu ili rad za opće dobro, odgojne mjere upućivanja u odgojni zavod osiguranjem pravosudnih tijela), obavezna je da sprovodi kontinuiranu edukaciju svojih službenika, omogućava transparentan rad, obezbijedi poštivanje ljudskih prava lica koja su joj povjerena.

Da bi poslovi iz nadležnosti uprava zatvorskog sistema funkcionirali kvalitetno, pravilno i zakonito potrebno je organizovati službe:

- 1. Službe za obavljanje upravnih poslova, brinu o organizovanju izvršavanja krivičnopravnih sankcija i mijera, te postavljanja prioriteta za unapređenje rada; obezbjeđuju mehanizme sigurnosti uposlenih, edukaciju i druga prava uposlenih; obezbjeđuju mehanizme sigurnosti lica koja borave u ustanovi; obezbjeđuju smještaj, ishranu, omogućavaju rad, obrazovanje kažnjenicima itd; obezbjeđuju saradnju sa sličnim ustanovama; prate i iniciraju propise koji se tiču poslova zatvorskog sistema; obezbjeđuju zdravstvenu zaštitu itd.*
- 2. Služba za tretman, zadužena je za klasifikaciju kažnjenika, izradu i nadzor programa za individualni i grupni tretman, izradu, nadzor i provedbu posebnih programa izvršenja kazne zatvora i odgojne mjere i rada za opće dobro.*

---

²⁰⁵ Korać, H.: Penitencijarni sistem u funkciji državne reakcije protiv kriminaliteta, Penološka teorija i praksa, 2005

3. Služba osiguranja, brine o sigurnosti zatvora, odgojnih zavoda, primjeni posebnih mjera sigurnosti prema zatvorenicima i sredstvima prisile, nadzoru objekata, vozila, naoružanja, sredstava veze, vođenju evidencije o incidentnim situacijama i drugim poslovima.
4. Službe za zdravstvenu zaštitu, brinu o uslovima za sprovedbu zdravstvene zaštite svih podjednako u zavodu.
5. Službe za radni angažman pritvorenika i zatvorenika,
6. Služba ili centar za edukaciju i druge službe.

1.2. Nadzor nad radom Zavoda za izvršavanje krivičnih sankcija

Zbog obaveze poštivanja ljudskih prava pritvorenika i zatvorenika, neophodno je obezbijediti jedinstven sistem izvršenja krivičnih sankcija na području jedne države, i treba nastojati približiti sa susjednim državama, uz poštivanje međunarodnih mehanizama za zaštitu ljudskih prava i sloboda.

Iz tih i drugih razloga je potrebno vršiti nadzor nad radom zavoda.

Ocjena rada zavoda bi trebala da se odnosu prvenstveno na:

- cjelokupan rad zavoda, svih uposlenika zavoda,
- plan rada zavoda i svih službi pojedninačno,
- poštivanje zakona o izvršenju krivičnih sankcija, drugih zakona i pravilnika koji se odnose na izvršenje krivičnih sankcija i drugih propisa i podzakonskih akata,
- stepen sigurnosti u zavodu,
- program tretmana i uspjeh u tretmanu,
- obezbjeđenje svih prava pritvorenika i zatvorenika,
- saradnja sa drugim istim i sličnim ustanovama u razmjeni zatvorenika i informacija,
- saradnja sa društvenom zajednicom itd.

Kontrola i nadzor rada zavoda se odvija na različitim osnovama i nivoima:

- sudski nadzor (sprovodi se od strane suda, prvenstveno kontrola nad izvršenjem mjere pritvora),
- upravni nadzor (vrši ministarstvo pravde),
- inspeksijski nadzor (vrše inspektori raznih profila, inspektor rada, sanitarni, finansijski, tržišni itd).

U kontroli i nadzoru nad radom zavoda, učestvuje stručni tim zavoda (psiholog, pravnik, pedagog, ekonomist kao i stručno lice iz oblasti sigurnosti, kriminalist itd). Zavod za izvršenje krivičnih sankcija ima odjel za unutrašnju kontrolu, koja brine o zaštiti i povredi prava lica u zavodu.

Inspektori, ovlaštena službena lica, postavljena od strane Ministarstva pravde, brinu o zakonitom postupanju uposlenika, prema pritvorenicima i zatvorenicima. Svoja zapažanja, u skladu sa ovlaštenjima prenosi putem izvještaja, nadležnim i upravi zavoda, a oni su dužni ispraviti eventualne propuste, tj. postupiti po naloženom.

Mjere i rokovi koji su dati od strane inspektora potrebno je ispoštovati od strane uprave zavoda uz mogućnost žalbe ministru pravde.

Važan segment je u nadzoru nad radom zavoda je upoznavanje javnosti putem medija o radu i životu u zavodu, aktivnostima od strane lica koja se nalaze u zavodu.

2. ZATVORSKO OSOBLJE

Govoriti o kazni zatvora, spominjati krizu koja se dešava unutar zatvorskih zidova, otežane uvjete života osuđenika, a ne govoriti o zatvorskom osoblju, uticaju koji ima u izvršenju krivičnih sankcija, koje "nosi" izdržavanje zatvorske kazne značilo bi previdjeti vrlo značajan element kazne zatvora.

U obavljanju svojih radnih zadataka zatvorsko osoblje svakodnevno komunicira sa zatvorenicima. Od kvaliteta odnosa i profesionalizma, najvećim dijelom, ovisi će društvena klima u zatvorima.

Pregled inozemne i domaće literature s ovog područja pokazuje dozu ignoriranja ovog vrlo važnog elementa sistema izvršenja kazne zatvora.

Walmsley (1996), analizirajući zatvorske sustave u srednjoj i istočnoj Europi, u svojim zaključcima, između ostalog, navodi i sljedeće probleme:

- regrutiranje i zadržavanje kvalitetnog osoblja, uključujući medicinske i druge specijaliste kao edukatore i socijalne radnike,
- osiguranje uslova da je osoblje uvjeren u važnost poboljšanja zatvorskog režima i da je vješto u korišćenju pozitivnih metoda u suglasju s međunarodnim standardima.

U odnosu na prvi problem Walmsley (1996) navodi sljedeće ciljeve:

- poboljšanje imidža zaposlenja u zatvoru,
- održavanje morala osoblja, ne samo poboljšanjem imidža u javnosti, već i osiguranjem adekvatnih dohodaka i uslova rada,

- obraćanje posebne pažnje potrebama specijalista zaposlenih u ustanovama (liječara, edukatora, psihologa, pedagoga, socijalnih radnika, pravnika, kriminalista itd.).

U odnosu na drugi problem isti autor navodi:

- ulaganje u kvalitežno usavršavanje ,
- naglašavanje važnosti dobrih odnosa sa zatvorenicima i dobre komunikacije između osoblja i zatvorenika te osoblja i uprave, u svrhu redukcije tenzija i promocije pozitivnog režima i poboljšanja sigurnosti,
- kreiranje mogućnosti za međunarodne posjete najboljim pripadnicima službe osiguranja,
- učenje pozitivnih stavova i novih vještina za osoblje koje pokazuje određena odstupanja.

Posao u zatvoru (posebice onom maksimalne sigurnosti) izuzetno je stresan posao. Prepoznavanje činjenice da stres zatvorskog osoblja može ugroziti sigurnost u zatvoru naglašava važnost njegova uvažavanja i rješavanja.

Finn (1998) navodi određene okolnosti koje mogu kreirati povećani stres:

- povećanje broja osuđenika u ustanovi,
- povećanje broja napada osuđenika na osoblje,
- neki se zatvorenici, zato što imaju dugotrajne zatvorske kazne, ne plaše kažnjavanja ili autoriteta osoblja,
- postoji sve više opasnih bandi u zatvorima.

Učinci stresa, prema istom autoru, su:

- oštećenja zdravlja,
- česta bolovanja,
- stručno "izgaranje" (burnout),
- napuštanje zaposlenja,
- umanjena sigurnost,
- prijevremena penzija,
- oštećenja porodičnog života.

Nadalje, taj autor navodi i "lijek" za stres kod zatvorskog osoblja:

- edukacija,
- kontinuirana obuka,
- upravljanje stresom u kriznim situacijama,

- individualno savjetovanje.

Postoji ambivalentan odnos javnosti prema zatvorskom osoblju. S jedne strane postoji potreba građana za osjećajem sigurnosti, koji je najvidljiviji u želji da se "kriminalci strpaju u zatvore", a s druge strane postoji povećan interes za režim izdržavanja kazne zatvora, posebice za kršenja prava osuđenika pa se osoblje zatvora nerijetko percipira kao osobe koje namjerno i sustavno grubo krše osnovna ljudska prava osuđenih osoba.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija ima ugrađene sve postulate međunarodnih standarda adekvatnog postupanja s osuđenima. Zatvorsko osoblje treba da je educirano, osposobljeno i profesionalno da radeći poštuje zakonske norme.

2.1. Pravila o svojstvima, statusu i ponašanju osoblja kaznenih zavoda²⁰⁶

Budući da dobro upravljanje zavodima ovisi od čestitosti, ličnih osobina i stručne sposobnosti osoblja, administracija tih ustanova mora brižljivo pristupiti njegovom odabiru. Takođe, ona mora učiniti sve da se kod uposlenih, ali i u javnosti raširi ubjeđenje da se radi o veoma važnoj društvenoj službi. Ponašanje osoblja u svakoj prilici treba da bude takvo da svojim primjerom povoljno utiče na zatvorenike i kod njih izaziva poštivanje.

Osoblje zavoda trebalo bi da imaju status državnih službenika, sa punim radnim vremenom, čija stalnost službe ovisi samo od njihovog dobrog ponašanja, efikasnosti rada i tjelesne sposobnosti. Nagrada bi trebala da bude dovoljna da zadrži u službi sposobne pojedince.

Osoblje treba da bude na dovoljnoj intelektualnoj visini, prije prijema u službu, treba da pohađa opći i poseban kurs i da položi teorijski i praktični ispit. U toku karijere treba da održava i upotpunjava svoja znanja i stručnu sposobnost na kursovima za usavršavanje.

Treba učiniti napor da osoblju bude pridodat dovoljan broj specijalista (psihijatar, psihologa, socijalnih radnik, učitelja i tehničkih instruktora).

Direktor zavoda mora biti dovoljno kvalifikovan za tu dužnost i to kako po svom karakteru, administrativnoj spremi i obrazovanju, tako i po svom iskustvu u poslovima u ovoj oblasti. Ovo mu mora biti osnovni, a ne sporedni radni angažman.

Nad zatvorenicama nadzor mogu vršiti samo žene. U mješovitom zavodu ni jedan službenik muškarac ne smije ući u žensko odjeljenje bez pratnje osoblja ženskog pola. To važi i za službenike muškarce, naročito ljekare i instruktore, koji u ustanovi ili odjeljenju za žene obavljaju profesionalne dužnosti.

---

²⁰⁶ Standardna minimalna pravila o postupanju sa zatvorenima (izvodi)

Najveći broj pripadnika osoblja zavoda treba da govore jezikom većine zatvorenika ili onim koji ta lica razumiju. Uvijek, kada za tim postoji potreba, koristiti usluge tumača.

Pripadnici osoblja zavoda smiju upotrebljavati silu prema zatvorenicima samo u nužnoj odbrani, kod pokušaja bjekstva ili slučajevima suprotstavljanja (silom ili pasivnim otporom) naredbi zasnovanoj na zakonu ili pravilnicima.

Sila se mora ograničiti samo na najnužniju mjeru i o njenoj primjeni to lice mora odmah izvijestiti direktora zavoda. Pripadnici zavoda moraju biti obučeni da savladaju naprasite zatvorenike, u koju svrhu se sprovodi njihova specijalna tjelesna obuka.

Službenici, koji dolaze u neposredni dodir sa zatvorenicima, ne smiju biti naoružani, sem u izuzetnim slučajevima. Oružje može biti povjereno samo pripadnicima osoblja zavoda koji su obučeni u rukovanju njime.

Obuka zatvorskog osoblja²⁰⁷

Pretnes pojedinca

Pretnes pojedinca, je organizovana radnja koju preduzima ovlašćeni zavodski službenik s ciljem da spriječi unošenje, iznošenje, i držanje nedozvoljenih predmeta u krugu ili prostorijama KPZ od strane osuđenog, pritvorenog ili zatvorenog lica, kao i drugih lica koja ulaze ili izlaze iz KPZ.

Polaznicima obuke objasniti da postoje dvije vrste pretnesa pojedinaca:

- 1. standardni pretnes (pretnes najčešći je i ne podrazumijeva skidanje odjeće sa pojedinca).*
- 2. detaljni pretnes (detaljan pretnes se obavlja prilikom prijema ili otpusta pojedinca iz ustanove ili kada se pojedinac suprotstavlja standardnom pretnesu, podrazumijeva skidanje odjeće sa pojedinca, kao i sam detaljan pretnes skinute odjeće. Polaznicima obuke se objašnjavaju uslovi koje prostorija u kojoj se obavlja pretnes mora zadovoljiti, tj. da u prostoriji za pretnes mora postojati sto i komad čistog podmetača na koji će moći stati lice koje se pretnesa. Takođe, u prostoriji za pretnes bi trebale postojati i hiruške rukavice koje se koriste prilikom pretnesa, te sveska i olovka u koju se bilježe eventualne izjave lica koje se pretnesa.*

Po davanju ovih uvodnih napomena, polaznicima obuke dijelimo tekst sa procedurama koje opisuju pretnes pojedinca. Procedure dijelimo svakom od njih

---

²⁰⁷ Priručnik za obuku zatvorskog osoblja, izvodi (Tim za izradu priručnika za obuku: Prodanović,M, Demonjić,V, Fejzić,F, Šain,D), Vijeće Evrope, 2005

krećući se između polaznika obuke ili ih zamolimo da jedan drugom dodaju procedure. Kada podijelimo procedure, polaznicima ostavljamo dovoljno vremena (oko pola sata) da ih detaljno pročitaju i razmisle o njima.

Kada polaznici obuke pročitaju procedure, potičemo diskusiju o njima kako bi dobili sliku kako i koliko su ih polaznici obuke shvatili i šta misle o njima. Sva mišljenja i prijedloge bilježimo u svesku kako bismo imali sažetak pozitivnih ili negativnih prijedloga koji se mogu dalje iskoristiti.

Sam tok diskusije o napisanim procedurama vodi voditelj obuke kroz postavljanje određenih pitanja: šta polaznici obuke misle o procedurama, da li u svojoj ustanovi imaju napisane procedure ili bilo kakvo uputstvo za pretres. Ukoliko postoje napisana interna uputstva za pretres pojedinaca, postavlja se pitanje polaznicima obuke da li su ona jasna i precizna kao procedure koje su upravo pročitali, kao i pitanje da li znaju da objasne razlike između standardnog i detaljnog pretresa prema procedurama. Poštujući procedure, uklanja se mogućnost da subjekat pretresa kod sebe zadrži ili sakrije nedozvoljeni predmet, ne dozvoljava se ugrožavanje ljudskih prava pojedinca, uposlenik predstavlja profesionalca u svom poslu. Radeći na ovakav način, ne narušava se profesionalna etika.

Standardni pretres, se obavlja prilikom prijema pojedinca u ustanovu. Ukoliko se radi o pritvorenom, zatvorenom ili osuđenom licu, osim standardnog, obavezno se obavlja i detaljan pretres. Ako se odmah obavlja detaljan pretres, standardni se neće obavljati. Detaljni pretres se obavlja i prilikom ulaska posjetioca u KPZ, ukoliko postoji potreba da se posjetioc pretresa, tj. ako se on ponaša sumnjivo, ili ako smo dobili informaciju ili sumnjamo da posjeduje nedozvoljeni predmet koji nije predao nakon upozorenja.

Voditelj obuke pojašnjava da se pojedinac obavezno pretresa:

- prije ulaska u sprovodno vozilo, čime se uklanja mogućnost da u sprovodno vozilo unese nedozvoljeni predmet koji bi mogao koristiti za napad i pokušaj bjekstva ili za samopovređivanje, te zloupotrijebiti na bilo koji drugi način.*
- prije vezivanja lisicama, čime se uklanja mogućnost da pojedinac kod sebe zadrži nedozvoljeni predmet koji bi mogao koristiti da odveže lisice ili da ga po odvezivanju lisica upotrijebi za napad na službeno, neko drugo lice ili za samopovređivanje.*
- nakon posjeta, uključujući i posjete advokata, konzularnih predstavnika ili nekih drugih lica. Pravilnim pretresom se onemogućava unošenje nedozvoljenih predmeta u prostoriju u kojoj subjekat pretresa boravi ili u krug KPZ-a.*
- po povratku sa bilo kakvih aktivnosti u krug KPZ-a ili prostoriju u kojoj boravi. Na taj način sprječavamo pojedince da u krug ili prostorije unesu nedozvoljene predmete.*

- prije disciplinskog saslušanja s ciljem sprječavanja da pojedinac koji se pretresa pronese nedozvoljeni predmet do prostorije za saslušanje. Nedozvoljeni predmet bi mogao upotrijebiti za napad, samopovrijeđivanje, bjekstvo ili uzimanje taoca.

Pretnes obavlja jedan, a u slučajevima kada se radi o opasnom i rizičnom pretresu, može biti prisutan još jedan ili više službenika zavoda.

Osobe muškog pola mogu pretresati muškarce, a ženskog pola mogu pretresati samo žene.

Objasnićemo proceduru standardnog pretresa:

- staćemo licem prema pojedinicu, (objasniti razlog zbog kojeg stajemo licem prema pojedinicu, tj. da je to način neverbalne komunikacije u kojoj izražavamo otvorenost, a istovremeno možemo pratiti i reakcije na licu pojedinica tokom pretresa, kao i njegov pogled, gdje gleda i na šta obraća pažnju). Tokom cijelog pretresa, treba razgovarati sa pojedinicom čime se smanjuje napetost između lica koje se pretresa i onoga koji vrši pretres.

Tokom tog razgovora, subjektu pretresa se daju određena uputstva kako da se ponaša i obavještava ga se o svakoj narednoj radnji koja će se preduzeti na njemu. Svojim ponašanjem dajete mu do znanja da obavljate svoj posao profesionalno i bez grubosti čime poštujete njegovu ljudsko dostojanstvo i elementarna ljudska prava.

Postavljate mu sljedeća pitanja:

1. da li je ikada ranije pretresan: ako dobijete potvrđan odgovor, to znači da pojedinac zna kakav je tok pretresa, a ako dobijete negativan odgovor onda pojedincu morate objasniti šta ćete raditi i dati mu uputstva kako da postupa tokom pretresa.
2. da li posjeduje nedozvoljene predmete. Pojedincu se postavlja to pitanje za slučaj da se pronađe nedozvoljeni predmet. U slučaju pronalaska nedozvoljenog predmeta sačinjava se prijava, a ukoliko se pojedinac nije upozorio unaprijed da preda sve nedozvoljene predmete, on se kasnije može pravdati da nije znao da ih mora predati.

Takođe, ukoliko se pojedinac pretresa po prvi put, mora mu se i objasniti šta smije imati u posjedu te koji predmeti predstavljaju nedozvoljene.

3. da li imaju bilo kakvih oštrih predmeta skrivenih u svojoj odjeći (time se sprječava povreda OZS koji vrši pretres i zaraza, ukoliko je pojedinac bolestan. Iz istih razloga je potrebno od pojedinca zatražiti da sam isprazni i izvrne džepove).

Poslije postavljenih pitanja potrebno je od subjekta pretresa zatražiti:

- da isprazni džepove, skine sat ili drugi nakit i predmete koje nosi na sebi (sve detaljno pregledati s ciljem sprječavanja unošenja nedozvoljenih predmeta ili stvari u ustanovu).

- da skine pokrivala za glavu i detaljno ih predgledati. Vjerska pokrivala se moraju tretirati sa dužnim poštivanjem, ne smiju se bacati, prljati itd.

Potom treba:

- pregledati glavu u skladu sa procedurom, prilikom čega se pojedincu daju jasne i dovoljno glasne instrukcije kako da to uradi.
- obavijestiti pojedinca da ćete mu pretresti okovratnik i zamoliti ga da okrene glavu ustranu da vam ne diše u lice, kao i vi njemu(time sprječavate mogućnost prenošenja zaraze sa vas na pojedinca i obratno).
- zatražiti od pojedinca da podigne ruke u visini ramena i pregledati ih prema uputstvu navedenom u proceduri,(potrebno je naglasiti da zavodski službenik ne treba da dira svojim rukama gole dijelove tijela pojedinca koji se pretresa, kako se ne bi ugrozilo njegovo ni vlastito zdravlje, a samim tim se sprječavaju i eventualne žalbe).
- poslije toga provjeriti dlanove i prostor između prstiju(polaznicima obuke objasnite da od pojedinca, kojeg pretresaju, zatraže da rotiraju ruku, a njihovo provjeravanje se svodi na vizuelni pregled).
- provjeriti prednji dio tijela od vrata ka struku, strane tijela od pazuha do struka, a potom i unutrašnji dio pojasa prema uputstvu iz procedure (voditi računa da pritisak bude dovoljno jak kako bi mogli osjetiti bilo koji predmet koji je skriven, ali da se ne nanosi bol pojedincu kojeg se pretresa).
- od pojedinca zatražiti da se okrene i pregledati mu leđa od okovratnika do pojasa, unutrašnjost pojasa sa stražnje strane i sjedište hlača. Pojedinca treba obavijestiti o oj namjeri prije nego se krene sa pretresom pojasa i sjedište hlača (tako se izbjegava neželjene reakcije pojedinca koji se pretresa).
- pretresti noge kako je objašnjeno u proceduri, (izbjegavati doticanje genitalija kako bi se spriječile neželjene reakcije, kao i eventualne žalbe pojedinca koji se pretresa na seksualno uznemiravanje tokom pretresa).
- po obavljenom pretresu nogu, uljudno zatražiti od pojedinca da se okrene licem prema vama.
- provjeriti prednji dio abdomena i prednju stranu svake noge.
- ukoliko postoji potreba, zamoliti pojedinca da skine cipele i detaljno ih pretresti. Za to vrijeme, pojedinac koji se pretresa stoji na već unaprijed pripremljenom, čistom podmetaču.(Ovakav način pretresa obuču ukazuje pojedincu da se poštuje njegova imovina, on kao ličnost, te istovremeno i profesionalizam u poslu).

Ukoliko se tokom pretresa nađe nedozvoljeni predmet, poduzet će se sljedeće radnje:

- 1. pokazat predmet pojedincu, ali mu ga ne dati u ruke. (Pokazati mu i mjesto gdje ga je držao kako bi shvatio da se kvalitetno obavlja posao i da je nemoguće pronijeti bilo kakav nedozvoljen predmet. Time istovremeno ukazuju da ste i vi svjesni njegovog prestupa, budući da je već bio opomenut i upitan da li posjeduje bilo kakve nedozvoljene predmete).*
- 2. zatražiti objašnjenje od pojedinca o nađenom predmetu i zabilježiti odgovor u svesku. (Odgovor zabilježiti onako kako ga je dao pojedinac koji se pretresa).*
- 3. smanjiti rukovanje predmetom, što manje ga dodirivati i premiještati iz ruke u ruku jer se on može koristiti kao dokaz ukoliko je služio u izvršenju ili bio pripreman za izvršenje nekog krivičnog djela.*
- 4. nastaviti dalje s pretresom, ali svoj odnos prema pojedincu kojeg se pretresa ne treba mijenjati. Ostati i dalje profesionalan i poštivati njegovo dostojanstvo i ljudska prava.*

Važno je polaznicima obuke napomenuti da obavještavaju pojedinca kog pretresaju o svakoj radnji koju će poduzeti.

Kada se usmeno, na gore opisan način, objasni procedura standardnog pretresa, treba je polaznicima obuke i demonstrirati, odnosno pokazati način na koji se obavlja standardni pretres.

Voditelj obuke bira jednog od polaznika na kome će obaviti i demonstrirati standardni pretres i mora stajati tako da svi polaznici jasno vide šta se radi. Tokom demonstracije, primjenjuje scenario kao da u stvarnim uslovima pretresa pojedinca: tokom pretresa poštuje propisanu proceduru, komunicira sa pojedincem na kome se vrši demonstracija na ispravan način, poštući njegova ljudska prava.

Drugi voditelj obuke može grupi polaznika davati pojašnjenja.

Po završenoj demonstraciji morate ostaviti dovoljno prostora za eventualna pitanja polaznika obuke i odgovore. Takođe, morate pitati polaznike obuke da li im je jasno šta se od njih traži i očekuje. Ukoliko je svima jasno, prelazite na uvježbavanje standardnog pretresa kroz igranje uloga.

Polaznicima obuke objašnjavate da se pod igranjem uloga podrazumijeva da će jedan od njih imati ulogu pojedinca na kome se obavlja pretres, a drugi će imati ulogu ovlašćenog zavodskog službenika koji obavlja pretres.

Ukoliko imate veću grupu polaznika obuke, tj. grupu čije uvježbavanje ne bi mogli pratiti, od te grupe ćete napraviti dvije grupe sa parnim brojem članova. Jednu grupu ćete zamoliti da bude u ulozi posmatrača dok druga grupa vrši uvježbavanje. Grupi koja je u ulozi posmatrača kažete da samo bilježi i ne komentariše naglas propuste grupe koja vrši uvježbavanje. Naglasićete da je predviđeno vrijeme za iznošenje sugestija i komentara kada se završi uvježbavanje.

Nakon završenih priprema prelazite na uvježbavanje tako što uvježbavanje vrši prva grupa, a druga je u ulozi posmatrača. Polaznici u prvoj grupi se, takođe, dijele u parove gdje je jedan polaznik u ulozi zavodskog službenika, a drugi u ulozi pojedinca koji se pretresa i td., komentirajući eventualne propuste kao i određene prijedloge, savjete kako da poboljšaju svoj rad.

Polaznicima obuke se mora dati prednost tokom diskusije, da oni prvi iznesu svoja zapažanja, a tek onda i vi kao voditelj obuke.

Procedura standardnog pretresa

Pojedinac će biti subjektom standardnog pretresa:

- *Po prijemu u ustanovu.*
- *Prije ulaska u sprovodno vozilo.*
- *Prije vezivanja lisicama.*
- *Nakon posjeta, uključujući profesionalne posjete.*
- *Po povratku u ćeliju sa bilo kojih aktivnosti, na primjer biblioteke ili sobe za fizičke aktivnosti ili bilo koje druge aktivnosti.*
- *Prije disciplinskog saslušanja.*

Jedan ovlašćeni zatvorski službenik može obaviti standardni pretres.

Posjetioci i zatvorsko osoblje će biti pretresani u skladu sa procedurama standardnog pretresa:

1. Stanite licem okrenutim prema pojedincu.

2. Pitajte ga:

Da li je ikada ranije bio pretresan.

Da li ima neke nedozvoljene predmete.

Da li ima bilo kakve oštre predmete sakrivene u odjeći.

3. Zatražite od njega da isprazni džepove, skine sat i preda bilo koje druge predmete koje nosi.

Pretražite predmete.

4. Zatražite da skine sva pokrivala za glavu i da vam ih preda radi pretresa (Ukoliko žena ima skupljenu kosu, treba zatražiti da otkopča ukosnice i pusti kosu).

Sva vjerska pokrivala za glavu moraju biti tretirana sa poštivanjem.

5. Pretražite glavu (samo pritvorenike).

Dajte instrukcije pojedincu da spusti glavu, tako da brada leži na prsima i da prođe prstima kroz kosu od potiljka do vrha glave.

Dajte instrukciju pojedincu da okrene glavu udesno, osmotrite uho sa te strane glave, ponovite istu proceduru sa druge strane glave. Dajte instrukciju pojedincu da gleda prema vama i da zabaci glavu unazad. Zatražite da isplazi jezik i da ga podigne. Ovo će vam omogućiti da provjerite da li ima skrivenih predmeta ispod jezika.

6. Podignite okovratnik, opipajte iza i oko njega, te potom nastavite prelaziti rukama preko vrha ramena. Pretražite kravatu i zatražite da se skine.

7. Zatražite da digne ruke u nivou ramena, da dlanove okrene prema dole, te da raširi prste. Pretražite svaku ruku prolazeći prstima preko donje i gornje strane.

Ukoliko pojedinac nosi dio odjeće koji nema rukava ili ima kratke rukave, ne prelazite rukama preko gole kože.

8. Provjerite prostor između prstiju, pregledajte dlanove i stražnji dio ruku.

9. Provjerite prednji dio tijela od vrata ka struku, strane tijela od pazuha do struka, te potom unutrašnji dio pojasa.

10. Otvorite ruke i stavite ih ravno na prsa upravo ispod ramena. Pretražite rukama preko tijela dodajući toliko pritiska da možete otkriti eventualno sakrivene predmete. Stavite ruke ispod pazuha i prođite rukama do struka.

11. Prije nego stavite ruke na pojas, obavijestite pojedinca o svojim namjerama.

12. Zatražite od pojedinca da se okrene, provjerite leđa od okovratnika do pojasa, unutrašnjost pojasa sa stražnje strane i sjedište hlača.

Kada provjeravate sjedište hlača, koristite gornji dio ruke i budite na oprezu zbog eventualnih reakcija. Provjerite stražnji dio i strane svake noge od kuka do zgloba.

13. Stavite obje ruke oko noge i dodajte dovoljno pritiska da možete otkriti eventualno sakriveni predmet. Izbjegavajte doticanje genitalnih područja.

14. Zatražite da se okrenu licem prema vama.

15. Provjerite prednji dio abdomena i prednju stranu svake noge. Pregledajte područje oko pojedinca kako biste vidjeli da li je nešto ispustio prije ili tokom pretresa. Zatražite da iskorači u stranu kako biste provjerili da ne stoji na nečemu što je eventualno ispustio prije ili tokom pretresa.

16. Ukoliko smatrate da postoji potreba za skidanjem obuće, pregledati tabane i prste nogu, kao i samu obuću.

Prije nego skinete obuću morate imati čist podmetač na koji pojedinac može stati dok mu pregledate obuću.

Ukoliko se pronađe nedozvoljeni predmet tokom pretresa:

- Pokažite predmet pojedincu, ali mu ga ne dajte u ruke.

- Nastavite pretres.

- Zatražite objašnjenje od pojedinca. Zabilježite odgovor.
- Smanjite rukovanje predmetom, jer će se vjerovatno koristiti kao dokaz.

Procedura pretresa osoba sa povredama ili invaliditetom

Uobičajeni postupci u proceduri pretresa će se trebati izmijeniti u skladu sa konkretnom povredom/invaliditetom koju osoba ima.

Ukoliko osoba nosi pejsmejker, ne bi trebala prolaziti kroz vrata sa detektorom metala, niti bi trebala biti pretresana ručnim detektorom metala.

Pitajte osobu da li osjeća bolove i razmislite da li je potrebno zatražiti savjet od medicinskog osoblja.

Procedura za standardni pretres osoba u invalidskim kolicima

Pitajte osobu da li osjeća bolove, a u slučaju pozitivnog odgovora, razmislite o tome da potražite savjet.

- Pitajte osobu da li ima neku od nedozvoljenih stvari na sebi.
- Zatražite od osobe da skine kaput/pokrivač kojim je pokrivena, i pretražite ga.
- Zatražite od osobe da isprazni sve džepove i da skine nakit, uključujući i ručni sat.
- Pretražite sadržaj džepova, nakit i sve druge predmete, uključujući i torbe koje nose, potom ih stavite na stranu.
- Zatražite od osobe da skine sva pokrivala za glavu i da vam ih preda radi pretresa.
- Pretražite glavu prolazeći prstima kroz kosu i iza ušiju ili zatražite od osobe da protrese kosu i prođe prstima kroz nju.
- Pregledajte mjesto oko i unutar ušiju, nosa i usta.
- Podignite okovratnik, opipajte ga, opipajte iza okovratnika i po vrhu ramena (pretražite i kravatu, tražite da je skine ako je potrebno).
- Zatražite od osobe da podigne ruke, prsti moraju biti rašireni sa dlanovima okrenutim prema dolje. Pretražite svaku ruku prevlačeći otvorenim dlanom preko gornjeg i donjeg dijela ruke.
- Provjerite između prstiju i pogledajte dlanove, te zadnju stranu ruke.
- Provjerite prednju polovinu tijela koja vam je najbliža od vrata prema pojasu. Pretražite prednji dio pojasa.
- Provjerite prednju polovinu abdomena koja vam je najbliža, i onda koliko je moguće više oko noge koja vam je bliža.
- Zatražite od osobe da skine obuću i temeljito je pretražite. Provjerite tabane.

- Ponovite proces za drugi dio tijela.
- Zatražite od osobe da se nagne naprijed i pretražite leđa, pojas i stražnjicu.
- Pogledajte oko mjesta gdje vršite pretres zbog eventualnog ispuštanja predmeta.
- Pomjerite invalidska kolica na stranu kako biste se uvjerali da ništa nije stavljeno ispod kolica.
- Pretražite invalidska kolica i sve dodatke.

Potom ćete polaznicima obuke pojasniti u kojim slučajevima se pojedinac može detaljno pretresti:

- prilikom prijema ili otpusta,
- kada odlazi ili vraća se u ustanovu,
- prije ili nakon posjete (bilo koje posjete),
- kada mijenja ćeliju,
- uvijek kada je to neophodno iz sigurnosnih razloga.

Detaljni pretres moraju obavljati dva zavodska službenika čime sprječavaju mogućnost eventualnih žalbi pojedinica koji je subjekt pretresa.

Time se može opovrgnuti i negiranje pojedinca da je imao u posjedu nedozvoljene predmete, ako se oni nađu kod njega.

Nakon toga, polaznicima obuke detaljno po stavkama objasniti proceduru detaljnog pretresa (vidjeti kako je isti postupak objašnjen kod procedure standardnog pretresa). Kada ste usmeno objasnili proceduru detaljnog pretresa, trebate je polaznicima obuke i demonstrirati, odnosno pokazati način na koji se obavlja detaljni pretres.

Voditelj obuke bira jednog od polaznika obuke na kome će demonstrirati detaljni pretres. Pri tome će obratiti pažnju da zauzme položaj iz kojeg njegove radnje mogu jasno vidjeti svi polaznici. Tokom demonstracije se primjenjuje scenario kao da se pojedinac pretresa u stvarnim uslovima. To znači da se tokom vježbe detaljnog pretresa poštuje procedura, pravilno se komunicira sa pojedincem na kome se vrši demonstracija i poštuju se njegova osnovna ljudska prava.

Nakon demonstracije se mora ostaviti dovoljno vremena za pitanja polaznika obuke i odgovore. Polaznike morate pitati da li im je jasno šta se od njih traži i očekuje. Ukoliko je svima jasno, onda prelazite na uvježbavanje detaljnog pretresa kroz igranje uloga.

Potrebno je da polaznici obuke prokomentarišu svoj rad i kada grupe iznesu zapažanja vezana za rad suprotne grupe. Voditelj obuke iznosi svoja zapažanja koja je bilježio tokom uvježbavanja i daje im savjete kako da poboljšaju svoj rad. Polaznicima obuke se mora dati prednost tokom diskusije.

Također, tokom predavanja morate staviti akcenat na pravilnu komunikaciju između zavodskog službenika koji je subjekt pretresa, istovremeno naglašavajući i neophodnost poštivanja odredbi koje štite osnovna ljudska prava pojedinca koji se nalazi u KPZ-u. Polaznike obuke usmeno upoznajte i sa procedurama koje se odnose na pretres invalida i fizički hendikepiranih osoba i distribuirajte im pisani materijal.

Procedura detaljnog pretresa osoba sa fizičkim invaliditetom

Ukoliko osoba ima umjetni ekstremitet (ruku ili nogu), zavoj ili gips i ako ta sredstva otežavaju pretres i/ili ukoliko postoji sumnja da se ova sredstva koriste kako bi se prikrilo nedozvoljeni predmet ili ako postoje neke druge zabrinutosti vezane za zdravlje, službenik koji vrši pretres trebao bi zatražiti savjet od medicinskog osoblja. Starijim osobama ili osobama sa invaliditetom bi trebalo dozvoliti da tokom pretresa sjede, ukoliko je to moguće.

Ukoliko je osoba ozbiljno bolesna ili se još uvijek oporavlja od veće povrede ili nedavne operacije, procedure bi trebale biti prilagođene tako da se sa što manje neugodnosti pronađu eventualno skrivene stvari. Ovakvim osobama bi trebalo ponuditi da sjednu tokom obavljanja pretresa, posebno kada se oblače ili skidaju. Bilo koji dio procedure, koji se prema savjetu medicinskog osoblja smatra neprihvatljivim, se ne bi trebao obavljati. Medicinski savjet se treba zabilježiti i trebao bi biti dostupan (u okviru pravila o povjerljivosti medicinske dokumentacije).

Na svakom ulazu treba stajati natpis o zabrani unošenja oružja, eksploziva, mobilnih telefona.

Mjesta koje se mogu koristiti za skrivanje predmeta na tijelu i odjeći i obući:

- U kosi,
- U tjelesnim šupljinama,
- Tabani nogu, dlanovi ruku, između prsta,
- Flasterima zalijepljenim na tijelu,
- Ortopedskim pomagalicama,
- Gipsu, langetama i zavojima,
- Rubnim dijelovima odjeće, šavovima, postavama, džepovima, dugmadima, bedževima,
- Kopčama, satovima, nakitu, đonovima obuće, potpeticama, ulošcima,
- Hrani i drugim artiklima donesenim radi predaje zatvoreniku.

Kako pravilno koristiti ručni metal-detektor i koja su njegova ograničenja?

- RMD se pretražuje tijelo, odjeća i obuća

- *Prije upotrebe se uključi i kontroliše na sebi*
- *Na metal reaguje zvučnim signalom*
- *Ne reaguje na papir, plastiku, drogu (ograničenja)*

Kako pravilno obaviti detaljan pretres sa dužnim poštivanjem prava pojedinca, njegovog dostojanstva i osjećaja ugodnosti:

- *Potrebno je uvažavati ličnost,*
- *Pozdraviti pojedinca,*
- *Izraziti poštivanje prema imovini,*
- *Poštivati vjerska obilježja i pokrivala za glavu,*
- *Zavodski službenik je dužan persirati pojedinca i zahvaliti na kraju pretresa.*

Deveto poglavlje

1. PREODGOJ I RESOCIJALIZACIJA

Odgaj, kao proces se odnosi na rad, obrazovanje, koji ima za cilj razvijanje ličnosti, njenih pozitivnih, sazajnih, emotivnih i fizičkih osobnosti, njenih stavova, shvatanja, normi.

Sa stanovišta penologije, prijestupničko ponašanje predstavlja devijaciju moralne i drugih sfera ličnosti, što znači da se u procesu preodgoja i resocijalizacije mora obratiti najveća pažnja na izgradnji, tih standarda, normi i vrijednosti.

Socijalizacija je proces, u kojem čovjek razvija funkcije neophodne za pasivno ili aktivno učešće u društvu, prvo u porodici a kasnije u institucijama društva, prihvatanjem socijalnih normi i bez spoljnih pritisaka. Proces socijalizacije se odvija kroz adaptaciju, kada pojedinac kritički izgrađuje svoj odnos i ponašanje, kada kod ličnosti dominira humanistička svijest, usklađenost društvenog i ličnog interesa.

Adaptacija, kao proces, podrazumijeva mjere penitensijarnog tretmana, koje kod osuđenog lica trebaju pomoći u preodgoju.

1. PREODGOJ

Preodgoj (prefiks pre, znači ponovo) znači, posmatramo u čitavoj njegovoj suštini, usvajanje znanja i vještina u pravcu promjena, pokušaj korigovanja i dogradnje ličnosti osuđenika, onog što je pogrešno ili je propušteno.

Osnovni cilj u procesu preodgoja je da se, na osnovu saznanja svih društvenih nauka individualno, grupno i drugim oblicima rada, smanje ili uklone propusti koji su dešavali u redovnom procesu socijalizacije ličnosti.

Osnovno svojstvo principa preodgoja lica koja se nalaze u procesu preodgoja jeste poštivanje dostojanstva ličnosti i zaštite njegovog fizičkog i psihičkog zdravlja.

Programi postupanja, vaspitnokorektivnog tretmana u osnovi traže poštivanje čovjeka, upoznavanje njegovog self koncepta, nastojanje stručnošću i profesionalnošću izvući ono što je dobro i pozitivno iz njega, a ono što nije nastojati korigovati.

Takođe, važno je nastojati da se zatvoreniku u svakom momentu pruži stručna pomoć u slučaju narušavanja njegovog mentalnog i fizičkog zdravlja. pokazati veliki stepen humanosti i razvijanju osjećaja da je svako od uposlenika profesionalac koji poštuje ljudska prava i tu je da ih poštuje isto toliko kao što se očekuje od zatvorenika da poštuje kućni red i prava drugih zatvorenika.

Ostvarivanje preodgoja putem prevencije zahtijeva poznavanje ličnosti prijestupnika da bi se izvršila individualizacija kazne kod njenog odmeravanja i što je važnije, kod njenog izvršenja.

Osnovni postulati u procesu preodgoja je prilagođavanju načina izvršenja kazne karakteristikama ličnosti prijestupnika, nastojanja u korekciji njegovog ponašanja, podizanjem svijesti o krivnji, odgovornosti, razvoju lične i društvene odgovornosti, kao i osećajnu potrebe i dužnosti da se učestuje u društveno korisnom radu.

Putem specijalne prevencije vrši se preodgoj prijestupnika, odnosno transformacija njegovog ponašanja, da bi on postao koristan član porodice i društva.

Recidivizam prestupnika jeste fenomen savremenog izvršenja krivičnih sankcija i dijelom jeste fenomen savremenog izvršenja krivičnih sankcija i dijelom jeste rezultat neadekvatnog ili neuspješnog preodgojnog tretmana. Razlozi za pojavu recidivizma koliko jednostavni toliko i složeni jer su iracionalni, samim tim što su i iracionalni i mehanizmi odbrane ličnosti koje svaka osoba koristi u objektivnim i subjektivnim uslovima ometenosti svog ispoljavanja, a u zadovoljavanju svojih potreba.

Budući da je osuđeni prijestupnik već pokušao da svoje potrebe zadovolji na društveno nedozvoljeni način, jer u procesu socijalizacije nije osposobljen za „normalan“ način funkcionisanja, on može i pribjegava konformizmu ili destruktivizmu kao mehanizmu odbrane ličnosti.

Ukoliko se poslije prvog sukoba sa normama komformirao sa obrascima ponašanja u jednoj zajednici (kulturne, religiozne, običajne i zakonske), iz bilo kojih razloga (šok od kazne, novo sagledavanje sebe u zatvorskom okruženju i sl), recidiva neće biti. To je linija većeg otpora, jer se treba suzdržati od mnogo čega u zadovoljenju svojih potreba, a teško je za prijestupnika jer kod njega norme za ponašanje nisu internalizovane u procesu socijalizacije ili, sada u procesu resocijalizacije. Linija manjeg otpora je jednostavnija: „hoću to što hoću i to odmah“. Zatvorenik pribjegava takvom ponašanju ne samo zbog toga što je lakše ili što ima podršku od sebe sličnih već i zbog „nerazumijevanja“, otpora okoline prema načinu zadovoljenja tih potreba, što je rezultiralo destruktivnošću i drugim oblicima prijestupničkog ponašanja.

Polovinom prošlog vijeka, nastojaju novi trendovi, promjene koje donose novi pristup prema prijestupnicima, poznat kao „Preodgojna koncepcija“. Donešena je povelja OUN 1955. godine u Ženevi, pod nazivom „Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima“.²⁰⁸

---

²⁰⁸ Usvojena su na prvom kongresu Ujedinjenih nacija za prevenciju kriminaliteta i postupak sa prestupnicima, održanom u Ženevi 1955.godine i potvrđena od Ekonomskog i socijalnog savjeta rezolucijama br.663 C (XXIV) od 31.jula 1957.godine i br.2076 (LXII) od 31.maja 1977.godine. Ne podliježe ratifikaciji jer nisu međunarodni ugovor. Ovaj dokument je razrađen, osavremenjen i preciziran.

1.1. Metode preodgoja

Prema namjeni metode preodgoja se razlikuju kao: eksplorativno dijagnostičke (u postupku ispitivanja i klasifikacije, metod razgovora, metod analize dokumenata, metod posmatranja, biografska metoda, metod eksperimenta, test metod)) i odgojno korekzione (primjenjuju se u toku izdržavanja kazne, metod permisivnosti, slobodnog ponašanja zatvorenika, metod autoriteta, koji se sastoji u ograničavanju slobodnog izbora).

Prema prilazu terapeuta razlikuju :

- *direktivna (kada se postupkom ubeđivanja, uticaja, sugestija)*
- *i slobodna metoda (daje se prostor da osuđeno lice svoje ideje realizuje).*

Dubinska metoda ili „licem u lice“, kada se bez ograničenja, tj. cenzure iznose intimni problemi u tretmanu.

Kada su u pitanju povratnici u kriminal preduzimaju se posebne metode prilagođene toj populaci.

2. RESOCIJALIZACIJA

„Ako Vas zanima budućnost – utičite na nju“

Resocijalizacija se smatra velikim uspjehom krivičnog prava, jer otvara krivičnom pravu put do kažnjenika, njegovog personaliteta dajući prostor za pozitivne rezultate primjene kazne, a u cilju odvratanja i povrata u kriminalitet.

Ono što diktira uspjeh u rezultatima kazne je individualizacija kazne, i prilagođavanje kazne ličnosti kažnjenika.

Resocijalizacijom se nastoji napraviti otklon od uzroka kriminalnog ponašanja, nastoji se pomoći zatvoreniku da se što bolje prilagodi sredini, njenim zahtjevima, očekivanjima i poštivanju pisanih i neformalnih pravila. Naravno, realno je očekivati da se lice ne može izmijeniti, ali da se dio prestupničkog ponašanja može korigovati, promijeniti moralna i društvenoetička načela. Kroz historiju, procesu resocijalizacije se manje ili više davalo na značaju.

„Pozitivistička pobuna“ stavila je pod znak pitanja tradicionalno shvatanje o kazni kao sredstvu ispaštanja i kajanja. Isključivo interesovanje za prestupničko ponašanje vodilo u odvajanje kazne od ličnosti učinioca djela i njeno svođenje na akt odmazde.

Retribulivni sistem imao je posljedicu da su se od po sebi dobrih subjekata stvarali zli, od zlih još gori ljudi, što je doprinosilo porastu kriminaliteta, naročito recidivizma.²⁰⁹

---

²⁰⁹ Đ. Ignjatović, op.cit., str. 382.

Pozitivisti su zahtjevali da se kazna prilagodi ličnosti učinioca i s toga predlagali primjenu adekvatnog tretmana u cilju njegove socijalne readaptacije.

Kao posljedica sukoba ova dva suprotna i nepomirljiva koncepta, pozitivističkog i klasičnog, nastalo je niz „hibridnih“ modela koje karakteriše kompromisan stav (svrha kažnjavanja je i odmazda i prevencija, shvaćena naročito kao popravljjanje i preodgoj učinioca krivičnog djela koji je spontano došao do izražaja u progresivnom sistemu. On je doživio oštre kritike jer se smatra da se jednom mjerom (kaznom lišavanja slobode) ne mogu postići oba konkrentna cilja: zastrašenje i preodgoj. Ideja resocijalizacije je da kazna služi preodgoju prestupnika i njegovom osposobljavanju da poštuje društvene norme, kako bi se ponovo uključio u zajednicu i postao njen koristan član. Sam termin „resocijalizacija“ znači ponovno uključivanje u društvo lica prema kome je primjenjen specifičan postupak zbog toga što proces njihove socijalizacije nije uspješno doveden do kraja, odnosno zato što je došlo do nesklada između njihovih ličnih stavova i onih koje društvo odobrava (zato se označava i kao „socijalia adaptacija“).²¹⁰

Resocijalizacija zatvorenika je kompleksan proces u kojem učestvuje više društvenih činilaca, prvenstveno porodica, penološka ustanova i društvenu zajednica.

Stupanjem na snagu kazne lišavanja slobode, zatvori dobijaju i novu funkciju, funkciju preodgoja, u cilju rehabilitacije zatvorenika.

Nastojanje stručnog osoblja zaduženog za resocijalizaciju zatvorenika prati niz teškoća, obzirom na činjenicu da i uzrok za prestupničko ponašanje nije uzrokovano jednim faktorom.

Kao pravna mjera kriminalne politike resocijalizacija ima tri faze:

- sudsku (izrečena kazna ili mjera),*
- institucionalnu – za vrijeme izdržavanja kazne ili sprovođenja kazne i sprovođenja mjera bezbjednosti,*
- pospenalnu – nakon izdržavanja kazne i sprovedene mjere.²¹¹*

Uspjeh procesa rehabilitacije ovisi od uslova života u penološkim ustanovama, profesionalizma i stručnosti osoblja, poštivanja standarda.

Cilj resocijalizacije je u što većoj mjeri sve devijantne karakteristike zatvorenika ukloniti a radom povratiti ono što je pozitivno, ljudsko i plemenito na dobrobit porodice i zajednice.

---

²¹⁰ Sobotinčić A.: Uloga pojedinih kategorija radnika u kazneno - popravnim usta-novama i odgojno-popravnim domovima u procesu resocijalizacije, Penologija 1975/1,

²¹¹ Bošković, M.: Penologija, Pravni fakultet, Novi Sad, 2002, str. 117

3. INDIVIDUALIZACIJA KAO PENOLOŠKI PROBLEM U IZVRŠENJU KAZNE

Svaka individua je ličnost sa posebnim karakteristikama. To zahtijeva individualni pristup u izvršenju krivičnih sankcija. Načelo individualizacije svodi se na zahtjev da se izvršenje kazne prilagodi ličnosti zatvorenika, da se sa licem lišenim slobode postupa adekvatno njegovim moralnim i preodgojnim mogućnostima.²¹² Navedeno shvatanje individualizacije, karakterišu dvije crte:

- *postupanje sa zatvorenikom prilagođeno je činiocima koji su doveli do kriminalnog ponašanja u konkretnom slučaju,*
- *izučavanje ličnosti tog lica kao pretpostavka primene adekvatnog tretmana.*

Princip individualizacije u tesnoj je vezi sa opservacijom zatvorenika, njihovom klasifikacijom i kategorizacijom penitencijarnih ustanova, jer se prva javlja kao pretpostavka individualizacije, a druga i treća kao sredstvo za njeno ostvarenje:

- a) *Izučavanje (opservacija) ličnosti zatvorenika podrazumijeva primjenu naučnih metoda kriminološkog proučavanja ličnosti zatvorenika u cilju određivanja adekvatnog tretmana.*
- b) *Prva laboratorija za biopsihička ispitivanja se javlja tridesetih godina XX vijeka, koje omogućuje upoznavanje svih faktora koji su uticali na ponašanje prestupnika, osobine koje će odrediti kakve mjere treba primjeniti da bi se postigla njegova efikasna društvena readaptacija i adekvatna zaštita društva".*

Radi određivanja dijagnoze zatvorenika potrebno je ovu procjenu i dijagnozu postaviti na početku, tzv. jednostepeni model izvršenja sankcije u opservacionom centru (nazivani su centrima za dijagnozu u SAD, „trijažnjm" u Francuskoj. „opservacionim") u okviru ili izvan kaznenih zavoda. U zemljama koje nemaju ovakve centre, postoji tzv. empirijsko proučavanje ličnosti zatvorenika od strane penitencijarog osoblja. Kasnije se nastavlja posmatranje zatvorenika za vrijeme izdržavanja kazne. To je primjena dvostepenog modela u penitencijarnoj ustanovi.²¹³ Tako se daju prognoze njegove readaptacije. Stvaranjem „kriminološke ekspertize", daje se pretpostavka za uspjeh postavljenog programa.

Klasifikacija zatvorenika je neposredno povezana sa njihovom opservacijom i resocijalizacijom jer je sprovođenje individualiziranog tretmana nemoguće bez adekvatne penitencijarne klasifikacije ovih lica.

Već u klasičnom sistemu, zatvorenici su, pod uticajem ideja reformatora zatvora, dijeljeni u različite grupe, tako da su muškarci odvajani od žena, maloljetnici od punoljetnih lica. Kriterijumi razvrstavanja bili su objektivni, a ono samo mehaničko i jednostrano pa se zbog toga i nazivalo grupisanje (serijacija).

²¹² Kupčević, R.: Osnovi penologije, Sarajevo, 1981, str. 133

²¹³ Atanacković, D.: Penologija, 1988, Beograd, 1988, str.140-142

Klasifikacija, koja se javlja krajem XIX i početkom XX vijeka, zasniva se na horizontalnom i vertikalnom razvrstavanju zatvorenika.

Horizontalno razvrstavanje je raspoređivanje zatvorenika upućivanjem u pojedine vrste ustanova. Vršiti se na osnovu objektivnih i spoljašnjih (uglavnom zakonom predviđenih) obilježja ovih lica, pa se naziva i „eksterna“, a budući da joj je cilj da izdvoji pojedine grupe zatvorenika između kojih je nužno (iz razloga higijene, morala ili spriječavanja buduće kriminalne aktivnosti) onemogućiti bilo kakve kontakte. Ova klasifikacija se naziva i „negativna“ klasifikacija.

Vertikalno razvrstavanje („klasifikacija u pravom smislu“) vrši se, u samim ustanovama, podjelom osuđenika u manje grupe u cilju određivanja i primjene odgovarajućeg tretmana, a zbog toga što je bazirana na njihovim unutrašnjim, subjektivnim crtama, označava se i „interna“, odnosno „pozitivna“.²¹⁴

Model organizovanja izvršenja kazne zatvora, koji počiva na resocijalizaciji težište stavlja na vertikalno razvrstavanje. Njemu je svojstveno formiranje grupa prema kojima se primjenjuju specifični tretmani za koje se vjeruje da će postići najveće korekzione uspjehe. Kategorizacija penitencijarnih ustanova, logična posljedica usvajanja koncepta individualizacije i klasifikacije osuđenika, je potreba stvaranja širokog kruga specijaliziranih penitencijarnih ustanova u kojima bi se u potpunosti spriječili štetni uticaji među njima i primjenivali posebni tretmani. Ustanove općeg tipa sa velikim brojem osuđenika pokazale su se kao nepodobne za ostvarenje ovih ciljeva.

Utvrđivanje krivice, odgovornosti, izricanje i izvršenje krivičnih sankcija odnosi se na individuu ponaosob.

3.1. Individualizacija u izvršenju krivičnih sankcija

Postoji: zakonska, sudska i penitencijarna individualizacija.

Zakonska individualizacija, je određena vrstom delikta i odnosi se na učinioca.

Sudska individualizacija, ova faza nije više formalna jer pred sudom se nalazi učinilac. Tek u fazi izvršenja kazne, tj. fazi penološke individualizacije, ima se vremena da se sagledaju svi aspekti ličnosti. (npr. u SAD, može se izreći neograničena vremenska kazna, minimalna ili maksimalna, kada organ izvršenja procjenjuje dovoljno vrijeme njenog trajanja, ovisno od ponašanja osuđenika u toku izvršenja kazne).

Penitencijarna individualizacija se realizira izučavanjem, (posmatranjem, opservacijom) i kategorizacijom zatvorenika te kategorizacijom kaznenopopravnih ustanova u kojima se izvršava kazna lišavanja slobode.

---

²¹⁴ Milutinović M.: Penologija, Beograd, 1992, str.117.

Osnov u procesu individualizacije čine:

- *opservacija zatvorenika,*
- *kategorizacija zatvorenika,*
- *kategorizacija kaznenopopravnih ustanova*

Ovi elementi su međusobno uslovljeni, a praksa u svijetu je šarolika, kada su u pitanju sva tri elementa.

3.1.1.Ličnost zatvorenika

Izučavanje ličnosti je polazna tačka u individualizaciji.

Kriminološka ekspertiza, se primjenjuje radi procjenjivanja budućeg ponašanja, određivanja sankcije i tretmana za resocijalizaciju.

Kriminološka dijagnoza, u pitanju je klinička metoda utvrđivanja kriminalne sposobnosti, stepena društvene neprilagođenosti.

Kriminološka prognoza se zasnivana ekspertizi za određivanje krivične sankcije optuženom i tretmanu resocijalizacije u odgovarajućim KPZ-a.

U nekim ustanovama postoji i stručna, tzv. empirijska opservacija zatvorenika.

Sve osobenosti i karakteristike zatvorenika trebaju se uzeti u obzir kada je u pitanju posmatranje zatvorenika.

Činjenica je da u našoj blizini ne postoje opservacioni centri, centri za procjenjivanje ličnosti, zavodi i slično, prije stupanja na izdržavanje kazne zatvorenika (koliko se daje na značaju opservacionim centrima, govori podatak, da u SAD-a, zatvorenici mogu da provedu šest nedelja u opservacionim centrima, na posmatranju od strane stručnih lica).

Pri dolasku u penološku ustanovu gdje ne postoje opservacioni centri, tim stručnjaka, sa pedagoškog, psihološkog, medicinskog, sociološkog, kriminološkog aspekta, bezbjedonosnog sistema ispitivanja ličnosti i dr., pravi izvještaj o zatvorenik, koji se arhivira u dosije zatvorenika. Zatvorenik se svo vrijeme prati, posmatra i rezultati promijena se uspoređuju i procjenjuje se uspjeh u tretmanu i procesu resocijalizacije..

Prihvatanjem tretmana, predviđanog programa, ima uticaja u na kontrolirani uslovni otpust.

3.2. Klasifikacija zatvorenika

Klasifikacija zatvorenika se vrši :

- *prema polu,*
- *prema starosti,*
- *vrsti krivičnog djela,*
- *dužini kazne,*
- *motiva za činj enje krivičnog djela,*
- *dužina kazni i dr.*

Postoji eksterna i interna klasifikacija.

Eksterna klasifikacija, vrši se prema manjem ili većem broju spoljnih kriterija (pol, uzrast, ranija osuđenost, i vrsta krivičnog djela, negdje je to i decidnije regulirano, kao naročito opasni zatvorenici, recidivisti, lica sa psihičkim smetnjama i sl). Postojeća zakonska određenja, preciziraju klasifikaciju zatvorenika, kao što su:

- *prvi put osuđena lica,*
- *lica koja su počinila krivična djela iz nehata,*
- *višestruki povratnici,*
- *kratke i duge kazne; maloljetna lica,*
- *klasifikacija po polu,*
- *lica sa izrečenom mjerom obaveznog psihijatrijskog liječenja i itd.*

Interna klasifikacija, se daje prema potrebi individualizacije tretmana.

Najopćija klasifikacija je svrstavanje u odgojne grupe, sa brojem 10-150 zatvorenika.

Zatvorenici se mogu klasificirati u terapijske, obrazovne, odgojne ili druge grupe prema: osobinama ličnosti,

potrebama,

interesovanjima,

mogućnostima odgojkorektivnog ili terapijskog tretmana;

prema negativnim (što usložnjava proces tretmana i resocijalizacije) i pozitivnim (onih koji olakšavaju ove procese), osobinama zatvorenika i td.

Deseto poglavlje

TRETMAN ZATVORENIKA

1. POJAM I ULOGA TRETMANA U IZVRŠENJU KRIVIČNIH SANKCIJA

franc. traïter – postupanje, ophoðenje

Termin, tretman, znači naèin postupanja prema zatvorenicima, koji mo¼e da se odnosi na pojedine faze kroz koje lice lišeno slobode, prelazi od momenta lišavanja slobode, preko kriviènog postupka do izricanja i izvršenja kriviène sankcije.

Pojam tretmana se odnosi i na njegovu primjenu u institucionalnim i vaninstitucionalnim uslovima.

U penološkim ustanovama tretman podrazumijeva postupke klasifikacije, preodgoja, korekcije neprihvatljivih oblika ponašanja zatvorenika.

Tretman posmatramo kao skup svjesnih i nesvjesnih postupaka usmjerenih ka ostvarenju cilja kaznepreodgoja zatvorenika i njegovom osposobljavanju za život na slobodi.

Cilj tretmana je trajno uklanjanje kriminalnog ponašanja zatvorenika i smanjenje procenta recidiva u kriminal.

Penitencijarni tretman je potrebno posmatrati i kao dinamièki aspekt koncepta resocijalizacije.

Penologija se ne bavi samo individualnim mogućnostima tretmana zatvorenika, već i elementima složenih društvenih procesa unutar penoloških ustanova, kao i uticaju šire društvene zajednice na proces resocijalizacije i rehabilitacije, po izlasku iz penološke ustanove.

Penologija se više bavi i prouèava realnost izvršenja kriviènih sankcija, liènosti zatvorenika prije dolaska u penološku ustanovu (naime, realnost je da u regiji ne postoji Centar za procjenu liènosti koji bi što prije trebao imati²¹⁵).

Uspjeh u tretmanu od niza faktora:

- ovisi èe prvenstveno od pojediniènog pristupa svakom od zatvorenika, njegove liènosti, uz poštivanje naèela individualnosti,*
- bioloških, psiholoških i socijalnih svojstava, naroèito psihièke strukture zatvorenika,*
- sistema vrijednosti zatvorenika,*

---

²¹⁵ Centar za procjenu liènosti bi prvenstveno pravio procjenu stanja osuðenika po dolasku u KPZ, tokom boravka u zavodu i prije izlaska iz zavoda. Procjena liènosti podrazumijevala bi ona lica koja su na izdržavanju zatvorskih kazni u trajanju od preko jedne godine.

- dužine boravka u penološkoj ustanovi,
- uslova u penološkoj ustanovi,
- ambijenta u kojem se izdržava kazna,
- metoda tretmana,
- motiviranosti uposlenika da rade sa zatvorenicima,
- stručnosti uposlenika i kadrovske strukture,
- godina starosti,
- socijalnog okruženja i načina života do dolaska u penološku ustanovu,
- i drugih karakteristika, od karakteristika kriminogenih faktora koji dovode do krivičnih djela do klasifikacije zatvorenika.

Da bi tretman uspio, nije dovoljno da zatvorski službenici imaju kvalitetne programe rada za individualni i grupni tretman, da su profesionalni i stručni, već je potrebno aktivno učestvovati zatvorenika u njegovoj sprovedbi.

Rezultati penološkog tretmana se vide u promjenama ličnih obilježja zatvorenika, koje se odražavaju na kriminalno ponašanje (agresivnost, samopoštivanje, poštivanje drugih, prisutnog stepen inhibicije u određenim situacijama tj. moć samokontrole i td).

Primjena tretmana u zatvorskim uslovima je treća faza, poslije zakonske i sudske.

Osnovne faze u tretmanu zatvorenika su :

- postupanje i stimuliranje univerzalnih vrijednosti,
- uklanjanje društvenih prepreka u resocijalizaciji zatvorenika, objezbjeđenjem uslova za stanovanje, zaposlenje i život na slobodi,
- tretman je institucionalne prirode zasnovan na naučnom pristupu prilagođen individui i kontinuirano ima potrebe osavremenjivanja.

Zatvor je složeni socijalni sistem, gdje lica različite strukture ličnosti, socijalnog, obrazovnog, kulturnog, materijalnog statusa i drugih osobnosti u odnosima, interakciji sa drugima ostvaruju uloge u uslovima gdje su nametnuta velika ograničenja.

Penološki tretman lica kod kojih je donesena pravosnažna izvršna sudska odluka, može se posmatrati kroz penitersijarni i postpenitersijarni tretman.

Cilj penološkog tretmana su nastojanja da se promijene ponašanja osoba koje su učinile krivično djelo te osuđene zatvorskom kaznom.

Uspjeh penitersijarnog tretmana, kao institucijalnog tretmana, ovisi će od mnoštva faktora kao i uspjeha u svakom ponaosob tretmanu u kojem lice učestvuje (individualni, grupni, obrazovni, okupaciona i radna terapija, samoinicijativni oblik tretmana, tretman simulacije i td).

Razlozi za neuspjeh u tretmanu, su mnogobrojni. Neki od njih su:

- U tretmanu se ne prilazi analitički, ne uzimaju se početni podaci i promjene koje nastupaju tokom tretmana,
- Tretman nije prilagođen licima prema njihovim osobenostima, karakteristikama
- Pogreške u kategorizaciji zatvorenika prema odabiru zavoda za izvršenje krivičnih sankcija,
- Pogreške odabira tretmana prema učinjenom krivičnom djelu,
- U tretmanu se ne primjenjuju standardizovani postupci, nema se analitički pristup predviđanja značaja za zatvorenika, naročito kada su u pitanju maloljetna lica u tretmanu i td.

Tretman lica koja se nalaze u penološkim ustanovama, podrazumijeva ublažavanje stresa i frustracija kao i otklanjanje uzroka, situacija koje dovode do pogoršanja psihosocijalne klime lica, kao i načina suočavanja sa stresnom situacijom u cilju bezbolnijeg rješavanja.

Prva faza procjene zatvorenika, počinje prije samoga ulaska u kazneni zavod, u Centru za psihosocijalnu dijagnostiku. Procjenom stanja, u kojem se nalazi zatvorenik prije odsluženja izrečene krivične sankcije, predlaže se kazneni zavod Ministarstvu pravde, Upravi za izvršenje krivičnih sankcija.

Klasifikacija zatvorenika, reklasifikacija treba da se provodi svaka tri mjeseca (u većini zavoda praksa pokazuje da nije takva situacija).

Druga faza: procjene stanja u kojem se nalazi zatvorenik je procjena adaptacije na kazneni zavod.

Treća faza je: procjena ponašanja zatvorenika prema penološkom tretmanu koji je planiran od strane stručnih službi zavoda. Praćenje zatvorenika podrazumijeva procjenu stepena potrebe tretmana, procjenu stepena rizika, smanjenje ili povećanje rizika, kao i usporedbu sa stanjem kojim je upućen pri dolasku u kazneni zavod.

Četvrta faza je: procjena posljedica boravka u kaznenom zavodu na zatvorenika. Ona je naročito važna za lica koja se bave prognozom i analizom povrata u kriminal, samim tim povrata i u kazneni zavod, naročito kada se radi o licima sa dugotrajnim kaznama. Zatvoreni socijalni sistem kakav je zatvor, traži timski rad (penolozi, kriminolozi, psiholozi, sociolozi, pravnici, socijalni pedagozi i dr) i kontinuitet u radu.

Penološki tretman objedinjuje sve informacije tima koji radi, poznavanje pojedinca i grupe, procjenu odnosa između zatvorenika i osoblja zavoda (da li se radi o korektnom odnosu ili je to odnos suprostavljenih strana, što nije rijedak slučaj), prvenstveno poznavanje primarne ili poluprimarne grupe u kojima se zatvorenici udružuju; poznavanje zatvoreničke kulture, zatvoreničkog kodeksa (koji naglašava očuvanje integriteta ličnosti i dostojanstvo, „obraz“, solidarnost među

zatvorenicima, zajednički interes) kao i procjenu težine deprivacije za svako osuđeno lice i dr.

Ono na što se treba posebno obratiti pažnja je izrada programa tretmana na određene populaciju, osjetljive grupe, maloljetnih lica, protiv nasilničkog ponašanja i svih oblika devijantnog ponašanja kako od strane maloljetnih počinioca kao i kriminaliteta na štetu maloljetnih lica.

Programi tretmana treba da budu planirani posebno za populaciju seksualnih prestupnika i žrtava seksualnih delikata u KPZ.

Programi tretmana trebaju se sprovoditi i kod rizične populacije, ovisnika o alkoholu i narkotičkim sredstvima.

Tretman za ugroženu populaciju, lica koja su pokušala samoubistvo (ovaj tretman je od posebne važnosti jer se sve češće dešavaju samoubistva u KPZ), kao i slučajevi navođenja na samoubistvo, krivično djelo koje se KZ kažnjava, ali u praksi je stanje sasvim drugačije.

Deprivacije nisu samo dio zatvorske kazne, već su i posljedica boravka velikog broja lica na jednom mjestu, koji je uz to i zatvoren, sa nametnutim kućnim redom. Potrebno je obratiti pažnju na kazneni zavod sa većim stepenom sigurnosti jer su, sasvim sigurno, u tim zavodima deprivacije snažnije.

1.2. Adaptacija na KPZ i uticaj na penološki tretman

Dolazak u kazneni zavod za veliki broj zatvorenika izaziva intenzivnu stresnu situaciju, koja nekada dovodi do povrjeđivanja ili samoubistava. Učestalost samoubistava zatvorenika je veća u odnosu na opću populaciju.

Kazneni zavod, sivilo koje on predstavlja, uz opterećenje lica za učinjeno krivično djelo, deprivaciju, usvajanjem subkulturnih normi, stavova i uloga, neformalnom zajednicom zatvorenika, strah od nepoznatog (za one koji prvi put su u zavodu), svakako usložnjava situaciju, naročito prvih mjeseci boravka u kaznenom zavodu.

Analiza procesa adaptacije na kazneni zavod, na penološki tretman, može se posmatrati različito: pozitivni uticaji (najveći broj), negativni uticaji, ili kod nekih lica (najmanji broj) niti pozitivni niti negativni.

Mnošto faktora, koji su u interakciji, utiče na proces adaptacije i uspjeha penološkog tretmana: individualne razlike, orijentacije kaznenog zavoda (represivne ili tretmanske), stadija kazne, neformalne zajednice zatvorenika, mjesta-pozicije zatvorenika koje posmatramo u penološkom tretmanu.

Uspjeh penološkog tretmana ovisi od stepena adaptacije na kazneni zavod., prva faza - alarma, fizioloških promjena kod zatvorenika, druga faza – otpora, posmatramo u stepenu angažovanja potencijala koje zatvorenik će mobilizirati kao potrebu da odbrani sebe od drugog, drugačijeg, treća faza – iscrpljenosti, koja će

nastati poslije prestanka opasnosti i nastojanja da se otkloni opasnost., kada je zatvorenik umoran i traži odmor.²¹⁶

Na period adaptacije u penološkim ustanovama utiče uspješnost penološkog tretmana, kao i sociodemografska i kriminološka obilježja zatvorenika. Iz tog razloga, je posebno potrebno obratiti pažnju kod individualnog tretmana u fazi adaptacije, obzirom na pol i starost zatvorenika i na zatvorenike koji izdržavaju kaznu maloljetničkog zatvora.

Zatvorska, kazna sama po sebi, nije dovoljna za promjene ponašanja zatvorenika, već se od zatvorenika traže i neke dodatne aktivnosti koje bi uticale kako na prilagođenost zatvorskim uslovima, tako i na promjenu ponašanja u cjelini, s ciljem da ih te promjene osposobe za primjereno funkcioniranje u društvu. Njihovo se mijenjanje ne može dogoditi samo kao posljedica činjenice da su kroz određeno vrijeme zatvoreni.

Ponašanje zatvorenika u zatvoru nije garancija njihove „penološke rehabilitacije“, već i zbog poznatog tretmanskog problema ekstrinzične motiviranosti (primjer, zbog pogodnosti, nagrada, pa u perspektivi i mogućnosti uslovnog otpusta). Očekuje se da je osoblje penalne institucije svjesno da općenito pozitivno ponašanje zatvorenika unutar zatvora, odnosno tokom samog penološkog tretmana, ne mora automatski značiti i viši stepen spremnosti za uključivanje u socijalnu zajednicu uz predhodno poštivanje njezinih normi, pa i poštivanje pravila sankcioniranih, u tzv.strogim zatvorima.

Temelj učinkovite provedbe tretmana je njegovo neprestano znanstveno praćenje, mijenjanje i diferencijacija prema pojedinim kategorijama zatvorenika. Uzroci neuspjeha penološkog tretmana jesu i nedovoljna standardiziranost, nedovoljna diferencijacija prema strukturi ličnosti, neadekvatno i nepotpuno praćenje efekata tretmana i drugo. Da bi tretman bio uspješniji potrebno je respektovati kulturološke i jezičke poteškoće, poteškoće u komunikaciji s primarnom sredinom, organizovati provedbu obrazovnih programa, programa osposobljavanja sa što različitim i životno korisnim sadržajima, izgradnji radnih navika, razvijati odnos prema porodičnim vrijednostima, orjentisati zatvorenike prema zapošljavanju u kasnijem postpenalnom tretmanu, motivirati ih za uključenje u klubove za liječenje ovisnosti (ako se radi o ovisnicima ili drugoj populaciji), razvijati posebne programe za žene zbog specifičnih socioloških, psiholoških i zdravstvenih obilježja i čestih traumatičnih iskustava te zatvoreničke populacije, diferencirati programe za maloljetnike i zatvorenike treće dobi. ²¹⁷

---

²¹⁶ Korać,H.:Penološki tretman čimbenik u prevenciji povrata u kriminal, Penološka teorija i praksa, br.2, 2003.

²¹⁷ Farkaš,R., Žakman - Ban,V.: Obilježja procesa prilagodbe zatvorskim uvjetima zatvorenika/zatvorenica s obzirom na sociodemografske i kriminološke osebnosti, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol.13, broj 2/2006, str.957-990

1.2.1. Uticaj stresa na penološki tretman

U ovom slučaju stres možemo posmatrati kao oblik transakcije zatvorenika s okolinom i /ili unutrašnjim zahtjevima koji prelaze adaptivne mogućnosti i snage tog lica, a ugrožava njenu sigurnost i dobrobit.

Primjer su depresija i tjeskoba koju osjeća zatvorenik boravkom u zatvoru. U ovim slučajevima može se stres posmatrati kroz primjenu Lazarusovog modela stresa (procjena relevantnosti događaja, procjena pozitivnosti, korisnosti događaja, procjena stresnosti događaja; specifičan oblik transakcije (zatvorenik – drugi zatvorenici, zatvorenik – uposlenik zavoda i dr.), s okolinom, kada zahtjevi okoline i/ili unutrašnji zahtjevi, naprimjer, nerealne ambicije u datom momentu i sredini, koje prelaze adaptivne mogućnosti osuđenog lica.

Činjenica je da na stepen stresa kod pritvorenog lica ili zatvorenika utiču mnogi faktori.

Takođe, prisutnost ili ne stresa ovisi od socijalne podrške, gdje okolina, u ovome slučaju kazneni zavod i sve što on predstavlja, kao okruženje gdje se zatvorenik izvjesno vrijeme nalazi, može biti izvor stresa, podrška, ali i važan činioc u otklanjanju stresa.

U kom vremenu će se osuđeno lice uspjeti adaptirati na zatvor, prilagoditi penološkom tretmanu, učestvovati u njemu ovisi će o mnoštvu faktora:

- sposobnosti suočavanja sa problemom,
- situacijom u kojoj se nađe dolaskom u zavod (aktivno suočavanje),
- ublažavanja depresivnosti, anksioznosti, potištenosti;
- planiranje akcije; poduzimanje akcije;
- pregovaranje (razgovori zatvorenika i odgajatelja, koji može pomoći u rješavanju problema); suprostavljanje;
- traženje informacija;
- pozitivna usmjerenost; ustrajnost i dr.

Loše suočavanje sa problemom vodi u recidiv, na šta posebno upućuje negativna povezanost između opće sposobnosti suočavanja na slobodi i kriminalne povijesti zatvorenika. Potrebno je da zatvorenik, na samom početku izdržavanja kazne, bude uključen u programe koji doprinose pozitivnoj motivaciji za promjene, i uspješno nošenje sa novonastalom situacijom, iz koje treba izaći sa što manje posljedica, i uključiti se u sredinu, biti osposobljen za suočavanje sa problemima koji ga očekuju na slobodi.

Približavanjem otpusta iz kaznenog zavoda, promjenom statusa (iz statusa zatvorenika u status slobodnog čovjeka) realno je očekivati:

- *povećanje stresa (koji je rezultat iznova suočavanja i stepena adaptacije), neizvjesnosti, zabrinutosti za ono što ga očekuje glede budućeg života na slobodi,*
- *suočavanja, kontroli emocija i drugih nastalih promjena (negiranja problema; pozitivnog rješavanja; samokontroli; pasivizaciji i dr)*
- *proces adaptacije i uticaj na uspjeh penološkog tretmana, svakako usložnjava situacija kada se radi o konfliktnom zatvoreniku sklonom da i u kaznenom zavodu čini prekršaje, nasilje i krivična djela. Kazneni zavod je u teškoj situaciji kada teži da pomiri represivne mjere (treba ga kazniti za učinjeno djelo) i rehabilitacijske postupke prema zatvoreniku (miri oprečna ponašanja).*

1.2.2. Uticaj psihosocijalne klime na penološki tretman

Na ponašanje zatvorenika u kaznenom zavodu pored strukture ličnosti utiče kako fizička tako i socijalna okolina. U tom smislu i procjene i predviđanja stručnog osoblja kaznenoga zavoda ovisit će o obučenosti i profesionalizmu, poznavanju strukture ličnosti lica, karakteristika, osobnosti, praćenja varijacija u ponašanju, koji se jednim dijelom može objasniti varijablama ličnostima a određeni dio varijacije odnosi se na okolinske ili situacijske faktore.

U kaznenom zavodu je složenija situacija. Tu treba posvetiti pažnju na međuljudske odnose koji su na sceni u nekoj grupi, u nekim grupama iste ili „suprostavljene“, strane. Ponašanje zatvorenika često nije objektivna realnost, već percepcija realnosti.

Tu percepciju i interakciju diktira mnoštvo faktora:

- *Sposobnosti odgajatelja ili drugih lica koji direktno učestvuju u penološkom tretmanu, obučenosti, iskustvo, prezasićenost radom u kaznenom zavodu,*
- *Strukture ličnosti zatvorenika, statusa prije dolaska u kazneni zavod,*
- *Statusa odgajatelja u kaznenom zavodu,*
- *Statusa zatvorenika u grupi i zavodu,*
- *Kvaliteta odnosa odgajatelja i zatvorenika,*
- *Specifičnost kaznenog zavoda, status, mjesto u sektoru za izvršenje krivičnih sankcija,*
- *Organizacione strukture u kaznenom zavodu i funkcionalnosti,*
- *Klime u kaznenom zavodu i sl.*

Treba, svakako, nastojati održavati i ustrajati u poboljšanju psihosocijalne klime u kaznenom zavodu iz više razloga:

- *Smanjenje povrata u kriminal,*
- *Prevenaciji kršenja institucionalnih pravila i kućnog reda kaznenog zavoda,*
- *Smanjenje kriminaliteta i prekršaja u kaznenom zavodu,*
- *Pozitivna klima poboljšava odnos između odgajatelja i zatvorenika,*
- *Pozitivna klima pozitivno utiče unutar populacije zatvorenika,*
- *Prevenција kriznih situacija u kaznenom zavodu,*
- *Povećanje uspjeha i kvaliteta penološkog tretmana,*
- *Učenje i edukacija socijalnih vještina.*

*Radi podsjećanja jedan od instrumenata koji se može primjenivati u kaznenom zavodu za ispitivanje zatvorenika i osoblja je: **Skala ambijenta u penološkim ustanovama**. Ona je primjenjiva ne samo na zatvorenike, već se periodično može primjenjivati i na uposlenike u KPZ-a (Correctional Institutions Environment Scale).*

Posebnu pažnju treba posvetiti:

1. *Dimenziji odnosa,*
2. *Dimenziji programske orijentacije,*
3. *Dimenziji funkcioniranja sistema.*

1. Dimenzije odnosa

Predstavlja odnos između zatvorenika i osoblja, emocija, energiji koju pokazuju zatvorenici ili osoblje u interakciji sa drugim zatvorenicima, i interakciji sa osobljem. Elemente dimenzije odnosa čine uključenost, podrška i otvorenost u izražavanju.

Uključenost:

- *uključenost zatvorenika, težnja da daju sve od sebe u penološkom tretmanu*
- *koliko daju inicijativa i teže poboljšanju interakcije i odnosa u grupi ili čine samo formalno članstvo u grupi i dr;*

Podrška:

- *koliko podrške, međusobnog pomaganja (ovaj segment će imati pozitivne rezultate u onoj mjeri koliko razumiju jedni drugima želje, mogućnosti, vremena za sprovedbu i dr),*

Otvorenost u izražavanju:

- *načini i otvorenost izražavanja emocija (ispituje mogućnost da se postigne što veći stepen otvorenosti i mogućnosti iskazivanja svega onoga što tišti zatvorenika, jer se prvenstveno misli na zatvorenika; ako zatvorenik nema*

prostora za izražavanje emocija, smanjena je mogućnost uspostavljanja i razvijanja pozitivnih odnosa),

2. Dimenzije programske orijentacije čine:

Stepen samostalnosti i neovisnosti se odnosi na:

- prostoru za inicijativu, dopuštenost zatvoreniku u kaznenom zavodu u planiranju aktivnosti, neovisnost u upravljanju ustanovom,*
- ocjena koliko uprava kaznenog zavoda pridaje primjedbama, žalbama zatvorenika,*
- podržavanje zatvorenika u davanju inicijativa vlastitih aktivnosti,*
- dopušteni stepen samouprave u kaznenom zavodu (ukoliko postoji).*

Praktična usmjerenost:

- posmatrati pripremnost zatvorenika za izlazak na slobodu, osposobljenost uključivanja u stare i nove životne tokove,*
- veza zatvorenika sa porodicom i društvenom zajednicom koja je prekinuta za vrijeme boravka u kaznenom zavodu,*
- želja da se da podrška u planovima za budućnost,*
- briga za ono što će se događati sa zatvorenikom po izlasku iz kaznenog zavoda.*

Rješavanje ličnih problema zatvorenika:

- koliko se otvoreno razgovara sa zatvorenikom od strane odgajatelja ili osoblja kaznenog zavoda o ličnim problema,*
- postoje li poticaji na otvorenost i spremnost u pružanju pomoći u rješavanju problema,*
- da li u grupnom radu postoji interes za razgovor ili nastojanja za rješavanjem problema.*

3. Dimenzije funkcioniranja sistema su:

Red i organizacija:

- izvođenje i sprovedba penološkog tretmana ovisi od organizacije kaznenog zavoda,*
- uslova za rad (izgled objekta – arhitektura, sivilo, visoki zidovi, rešetke, funkcionalnost, održavanje reda i higijene, lokacija, starost objekta i dr),*
- briga za sebe, izgled, držanje i održavanje zatvorenika,*

- izgled, držanje osoblja (pozitivan ili negativan primjer može davati i osoblje kaznenog zavoda),
- mogućnosti komunikacije (međuljudski odnosi između zatvorenika i osoblja).

Jasnoća programa:

- kvalitet programa penološkog tretmana (šabloni koji godinama su prisutni u nekim kaznenim zavodima, doprinose da zatvorenici ne žele da učestvuju u radu osim onoliko koliko su obavezni, skoro da nema inicijativa),
- saznanja zatvorenika o eventualnim kaznama za počinjeni prekršaj ili krivično djelo,
- od početka boravka u kaznenom zavodu, zatvorenik treba da bude upoznat sa organizacijom i djelovanjem zavoda,
- podrazumijeva procjenu korišćenja prisilnih mjera od strane osoblja kaznenoga zavoda, koje su neophodne da kazneni zavod može da funkcioniše (pravila, naređenja, zabrane),
- profesionalizam osoblja u procjeni konflikta između zatvorenika.²¹⁸

Neki od autora, uz ove dimenzije posmatraju i druge:

- Pravosuđe (u odnosu prema zatvorenicima),
- Socioprostorni uslovi (mogućnost za mali lični prostor u zatvoru za svakog zatvorenika)
- Uslovi fizičke okoline (koje su mogućnosti za ugodniji boravak u kaznenom zavodu).

Psihosocijalnu klimu svakako treba posmatrati sa različitih aspekata, kada je riječ o kaznenom zavodu zatvorenom u odnosu na kazneni zavod poluotvorenog ili otvorenog tipa.

Pozitivni odnosi i klima u kaznenom zavodu su rezultati adaptacije zatvorenika, profesionalizma, osposobljenosti osoblja za rad u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija; sposobnosti ili nesposobnost menadžmenta da rukovodi ustanovom te potrebe da se nešto promijeni u rukovođenju

Penološki tretman traži praćenje učinka, bilježenje promjena, identifikaciji onoga što stopira i usporava penološki tretman, samim tim prijedloge novih rješenja.

U penološkoj ustanovi je potrebno koncipirati iznova nove modele tretmana, a iz njih formirati konkretne zadatke kao i faze njihove realizacije.²¹⁹

---

²¹⁸ Izvodi iz CIES

²¹⁹ Korać, H.: Penološki tretman i uticaj na osuđeno lice u zatvoru, Penološka teorija i praksa, 2006

1.2.3. Ciljevi tretmana

Osnovni cilj tretmana je postizanje spoznaje zatvorenika da je odgovoran za svoje ponašanje, korigovanje ponašanja i prevencija povrata.

Po izlasku sa tretmana u penološkoj ustanovi, potrebno je nastaviti postpenalni tretman ovih lica.

Ukoliko zatvorenik shvata odgovornost u učinjenog, tretman se ne može sprovesti u drugu fazu.

Naravno, da sprovedba tretmana nailazi na poteškoće iz mnogo razloga.

U procesu tretmana kazna i nagrada imaju veliki uticaj.

Nagrađivanje zatvorenika predstavlja oblik nagrađivanja za dobro vladanje i ponašanje u toku izdržavanja zatvorske kazne.

Nagrađivanje ogleda se kroz:

- 1) Prošireno pravo na prijem posjeta,*
- 2) Prošireno pravo na prijem paketa,*
- 3) Prijem posjeta bez nadzora u prostorijama za posjete,*
- 4) Prijem posjeta u posebnim prostorijama, bez prisustva drugih zatvorenika,*
- 5) Prijem posjeta izvan zatvora,*
- 6) Pogodniji smještaj,*
- 7) Slobodan izlazak u grad,*
- 8) Posjetu porodici i srodnicima o vikendu i praznicima,*
- 9) Nagradno odsustvo iz zavoda do sedam dana u toku godine,*
- 10) Vanredno odsustvo iz zavoda do sedam dana,*
- 11) Korišćenje godišnjeg odmora izvan zavoda.²²⁰*

Kazna, kao i nagrada, u procesu preodgoja i rehabilitacije zatvorenika ima značajno mjesto.

Kažnjavanje zatvorenika ima za cilj da napravi korektiv neodgovarajućeg i nedozvoljenog ponašanja zatvorenika.

---

²²⁰ Krivokapić, V., Čimburović, Lj.: *Penološka kriminalistika*, Beograd, 2008, str. 156

1.2.4. Principi tretmana

Opća načela ili principi u sprovedbi tretmana kod zatvorenika obuhvaćaju rad sa pretpostavkom preodgoja funkcija:

- *princip povjerenja i poštivanja dostojanstva ličnosti, obostrano povjerenje,*
- *princip poznavanja ličnosti, načiniti detaljnu psihološku strukturu, i socijalnu anamnezu,*
- *princip svestranosti, otkrivanje talenta i nekih sposobnosti koje na slobodi nije imao,*
- *princip jedinstva odgojnih uticaja, u radu i u slobodnom vremenu, saradnje svih stručnih službi, sinhronizacija svih aktivnosti,*
- *princip svjesnog i aktivnog učešća, tretman zatvorenika čini aktivnim subjektom a ne samo objektom preodgojnog tretmana*

O principima tretmana brine Pomicidu grupa Savjeta Evrope. Ona se bavi problemom, tretmanom i liječenjem u KPZ, postoje posebni programi za ovisnike i maloljetna lica (preporuke OESC).

2. OBLICI RADA

U penitencijalnom sistemu odluke o primjeni tretmana ovise o vrsti i kategorizaciji osuđenika na izdržavanju kazne lišavanja slobode i tipa kaznenopopravne ustanove u kojoj se ona izvršava.

Savremena praksa poznaje nekoliko formi tretmana kao što su:

- a) *individualni tretman,*
- b) *grupni tretman,*
- c) *obrazovni tretman,*
- d) *okupaciona i radna terapija,*
- e) *samoinicijativni oblik,*
- f) *tretman stimulacije.*

2.1. Individualni oblik tretmana

Svaka ličnost, koja dođe na izdržavanju zatvorske kazne ima svoju osobenost, personalitet, i u sudskom tretmanu dobija kaznu upravo po principu individualizacije.

Ujedno, individualni oblik rada sa zatvorenicima je najvažnija metoda u radu na tretmanu.

Lice koje u KPZ zaduženo za tretman zatvorenika, mora da upozna činjenice vezane za zatvorenika da bi moglo imati kvalitetan pristup u individualnom tretmanu lica.

Osnova za to su podaci iz dosjea zatvorenika, rezultati testova intervjua, kao i činjenice iz neposrednih razgovora sa zatvorenikom.

Tretman treba biti prilagođen strukturi ličnosti zatvorenika, a njegova primjena karakteristična je u KPZ-a gdje se koristi tzv. klinička metoda. Kliničku metodu primjenjuje klinički psiholog, uz posmatranje i eksperiment, uzimanje anamneze, dijagnosticiranja, prognoziranja.

Individualnim tretmanom rukovodi penološki andragog.

Psiholog, pedagog, penološki anragog, socijalni radnik učestvuju i osmišljavaju zajednički tretman osuđenog lica, ne samo u individualnom radu.

2.2. Grupni oblik tretmana

Počeci grupnog rada se vezuju za oblast psihijatrije.²²¹

Danas grupni rad je u širokoj primjeni. U penološkoj praksi ima za cilj otklanjanje kriminalnih oblika ponašanja zatvorenika, u onim segmentima u kojim individualni rad ne može dati najbolje rezultate, prvenstveno kada posmatramo čovjeka kao socijalno biće, što on u biti i jeste.

Da bi se kvalitetno primjenjivao grupni oblik tretmana, potrebno je formirati grupu da je njen sastav bar približno srodnih karakteristika prirodnoj sredini, tj. primjenjiv je kod onih prijestupnika gdje je uzrok kriminalne orijentacije uticaj devijantne sredine.

Smatra se da je za grupni rad nepodobna zatvorska populacija kojima je izrečena kazna zatvora manja od jedne i po godine, osuđeni za nehatna krivična djela i osobe starije od pedeset godina.

Metodi grupnog rada:

- bioenergetska psihoterapija (kada psihoterapeut i voditelj, zatvorenika u emocionalno opuštеноj atmosferi, dovodi do slobodne komunikacije bez ograničenja),
- primalni krik, radikals varijanta,
- terapija osjećanja, gelšatat terapija i transakciona analiza.²²²

---

²²¹ Prvi put primjenjen 1905.g, od strane američkog ljekara Đ.H.Prata u zdravstvenoj ustanovi za tuberkulozne bolesnike u Bostonu, u cilju savjetovanja i uštede vremena.

²²² Bošković, M., Radoman, M.: Penologija, Pravni fakultet, Novi Sad, 2002, str. 133

Najčešće primjenjivana metoda je grupno savjetovanje, u grupi od 10 lica homogenog ili heterogenog sastava.

Ova metoda ima šanse da uspije ukoliko postoji iskreno interesovanje za tretman, želja i solidarnost za druge, ako su lica tolerantna, mogu slušati kritike i konstruktivno voditi razgovor, ako ne podliježu samosažaljenju i slično.

Zatvorenicima u grupi je sužen dijapazon manipulacije, što u individualnom tretmanu nije slučaj jer se situacije ne mogu prilagođavati u velikoj mjeri očekivanom ponašanju svakog zatvorenika ponaosob.

2.2.1. Tretman obrazovanja

Obrazovanje osuđenih lica je uređeno Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija, Pravilnikom, kao i Evropskim zatvorskim pravilima.

Osmišljavanje pedagoškog rada za izgubljene i ranjive osuđenike u zatvoru je važno u edukaciju za konkretno zanimanje, što će mu pomoći da kada se vrati u staru sredinu može nastaviti raditi na poslovima koje je naučio u zatvoru. Penološka ustanova je obavezna da ima i dobro opremljenu biblioteku (obrazovnu i zabavnu literaturu) za sve kategorije osuđenika.

Obrazovanje odraslih kao tretman se organizuje u saradnji sa obrazovnim ustanovama sa područja gdje se nalazi. Cilj organizovanja nastave je obučavanje za konkretna zanimanja ili prekvalifikacija i slično.

Naročito treba obratiti pažnja obrazovanju maloljetnih lica, pravilnom odgoju, pozitivnim osobinama i korekciji u ponašanju maloljetnika te propusta u njegovom odgoju.

2.2.2. Radni tretman

Većina zdravih ljudi su motivirani za rad. Rad u penološkoj praksi primjenjivao se kao kazna a ne tretman.

Po UN minimalnim pravilima osuđenika, osnovni principi rada kao terapije su:

- načelo koje se odnosi na integritet osuđeničkog rada u privrednu aktivnost države,*
- načelo obaveznosti, radna terapija kao pravo osuđenika,*
- načelo koje se odnosi na radnu terapiju, kao profesionalnu orijentaciju,*
- načelo koje podrazumijeva stvaranje jednakih uslova rada osuđenika,*
- načelo nagrađivanja.*

Okupaciona radna terapija

Najčešće se srećemo u literaturi sa terminima: radna terapija, okupaciona i proizvodni rad zatvorenika. Ova terapija je predviđena za proizvodno nesposobna lica.

Samoinicijativa

U ovom obliku tretmana značajna je inicijativa samog osuđenog lica, sposobnost da poprave svoje ponašanje, sposobnost za samodisciplinu, toleranciju u odnosima sa drugim zatvorenicima. Takođe je značajan stepen inicijative u odnosima sa uposlenicima, otvorenost i povjerenje zatvorenika prema odgajateljima, tj. otvaranje prema njima.

Tretman kroz slobodno vrijeme

Slobodno vrijeme posmatramo kao: kompenzaciju za izgubljenu ravnotežu; kao naknadu za izgubljeno u profesionalnom radu; ulogu zamjene, novom ulogom u zatvoru.

U slobodnom vremenu organizuju se različiti vidovi slobodnih aktivnosti, odmora (bez fizičkih i psihičkih napora), rekreacije (uz aktivno učešće u sportskim i drugim aktivnostima), aktivnosti razvoja (u različitim vidovima društvenih aktivnosti).

Aktivnosti u tretmanu, uspjeh rada službe za preodgoj i cijele ustanove, ovisi i od sposobnosti za uvođenjem novog, kreativno-korisnog, tipa sekcija, i mogućnosti upražnjavanja različitih oblika hobija. Saradnja je poželjna sa pravnim fakultetima (ugostiti u KPZ studente, jer posjete pomažu u socijalizaciji zatvorenika i vraćanje na pravi put, gdje postaju korisni članovi svojoj porodici i društvu, fakultetima kriminalističkih nauka, političkih nauka (katedra za socijalni rad i td). Potrebne su i posjete lokalnim pozorištima (kroz predavanja o glumi, poželjan je rad na predstavama sa tematikom porodice, topline doma i suočavanja zatvorenika sa situacijom u kojoj je bio i kojoj se još uvijek nalazi, svakako će pomoći izbacivanju, rasterećenju negativnog iz sebe, a stvaranju pozitivnog.

Stimulacija kao tretman

Stimulacija ne predstavlja poseban oblik tretmana, već predstavlja stimulativne mjere koje poboljšavaju učinak tretmana uopće.

Sastoji se u davanju nagrada (redovna i vanredna odsustva, izlasci, posjet, prijem pošiljki, dopisivanje, slobodu kretanja, prijevremeno otpuštanje – uslovni otpust i sl) ili kazni tj. ukidanju ili ograničavanju sredstava stimulacije (izolacija, upućivanje u samicu i sl).

Tretman maloljetnih lica

Organizuje se u ustanovama za tretman, od disciplinskih centara do odgojnopopravnih i kaznenopopravnih domova, ustanova za mlađe maloljetnike i starije maloljetnike i sl.

Uglavnom se obraća pažnja na obrazovanje, izučavanje zanata, organizovanje kulturno - sportskih aktivnosti i sl.²²³

Potrebno je praviti posebne programe tretmana za maloljetna lica.

Neophodni su programi tretmana za osjetljive grupe, naročito maloljetne zatvorenike, protiv nasilja, pomoću modula AAT (obuka protiv agresije) i za punoljetne zatvorenike pomoću modula „obuka protiv nasilja“. Poželjno je uvođenje posebno osmišljenih odjela za maloljetnike (namještaj i uređaji); više mogućnosti za tretman.²²⁴

3. PRIKAZ NEKIH MODELA INSTITUCIONALNOG TRETMANA UČINIoca KRIVIČNIH DJELA²²⁵

Krajem 19.vijeka pozitivisti (Garofalo, Ferri) su po prvi puta iznijeli tezu da bi svrha izricanja sankcija učiniteljima kaznenih djela, kako maloljetnima tako i punoljetnima, trebala biti njihovo popravljnje/resocijalizacija, a sredstvo ostvarenja te svrhe specifično koncipiran tretman (Bačić, 1986). Međutim, s početka nova teorija nije ostavila znatnijeg odraza u praksi, koja je bila prilagođena tezama klasične škole o sankcijama kao retributivnim kaznama.

Tek nakon Drugog svjetskog pozitivističke koncepcije koje je tada prihvatila i dalje razvila škola Nove društvene obrane (Ancel, 1970.godine) postaju dominantna znanstvena paradigma u ovom području. Ta je škola osobito imala utjecaja na postupanje prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela. Kada se ideja tretmanske resocijalizacije učinioca krivičnih djela, u to vrijeme, po prvi puta počela sistematski prenositi iz teorije u praksu, dakako da se pred stručnjake koji su je trebali oživotvoriti postavilo mnogo neriješenih pitanja.

Što bi tretman trebao biti, na koji način i kojim postupcima ostvariti njegovu svrhu? Idućih godina i desetljeća nastajali su razni tretmanski modeli kojima je struka pokušala odgovoriti na ta pitanja. Uglavnom, ne postoji ustanova namijenjena učiniocima krivičnih djela, u kojoj bi se primjenjivao isključivo jedan, unaprijed odabran i definiran tretmanski model. Najčešće je praktični rad eklektičan, tj. bazira

²²³ Iskustva iz drugih zemalja da se primjenjuju vrlo neobične kazne nad maloljetnim licima. Američki sudija Pol Sako (Paul Sacco) iz Kolorada dosjetio se kazne za prestupnike kako bi shvatili da uznemiravanje bukom koju izaziva preglasna muzika nije prihvatljiva ni korektna; kaznom se maloljetnici prisiljavaju da sjede u sobi i slušaju muziku koju ne vole četiri puta po sat vremena; rezultati su pozitivni jer su u pola popravili ponašanja maloljetnika te smanjili povrat; novčane kazne nisu dale rezultate jer su njihovi roditelji plaćali kazne

²²⁴ Twinning light projekat, Podrška reformi upravljanja KPZ-a, 2006, str.19

²²⁵ dr.Bakić Danko,direktor Centra za izobrazbu službenika zatvorskog sustava Republike Hrvatske (započeo s radom 1999. godine),izvodi iz doktorske disertacije "Evaluacija institucionalnog tretmana maloljetnih delinkvenata",Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2001.

se u isto vrijeme na više pristupa, ovisno o situaciji, karakteristikama osoba s kojima se radi, a ponajviše o znanjima i afinitetima pojedinog stručnjaka praktičara. Pritom stručnjaci ponekad djeluju unutar okvira pojedinog modela bez dovoljno informacija o njegovim temeljnim postavkama, te lošim i dobrim stranama, pa čak i ne prepoznajući da se kreću unutar tog modela.

3.1. Razvoj koncepcija tretmana učinioca krivičnih djela

Tokom pedesetih godina kao pokušaj odgovora na pitanja s područja psihijatrije na područje penologije prodira učenje koje će postati prva sistematska i teorijski utemeljena tretmanska koncepcija. To je tzv. **klinički ili psihodinamski pristup** (Ohlin, 1974.; Brendtro i Ness, 1983.; Gendreau, 1996.). Ovaj pristup je već do tada stekao afirmaciju u odnosu na druge kategorije klijenata, npr. osobe s raznim emocionalnim problemima ili neurotične osobe.

Prvo stručno osoblje koje je radilo na tretmanu prestupnika bilo medicinskog temeljnog obrazovanja, educirano i usmjereno psihijatrijski-psihodinamski. Psihodinamski model proizlazi iz Freudove teorije psihoanalize (Fulgosi, 1987.), a osnovna mu je pretpostavka da je poremećaj ponašanja, odnosno prestupništvo, samo simptom nekog dubljeg poremećaja, kao što je npr. povišena temperatura simptom fizičke bolesti. Da bi se nepoželjno ponašanje otklonilo, treba razriješiti taj dublji problem ili konflikt (Milan i Mc Kee, 1974.; Toch, 1979.; Brendtro i Ness, 1983.).

Psihodinamska "tehnologija" tretmana polazi od utvrđivanja dijagnoze dubinskih konflikata koji uzrokuju kriminalno ponašanje, određivanja adekvatnog tretmana i primjene terapije.

Sociološki elementi se uzimaju u obzir samo uzgredno. Pomoću njih se može steći predodžba o kontekstu zajednice u kojoj se formiraju prestupnici, o utjecaju grupnih i drugih socijalnih faktora na kriminalno ponašanje, te se na taj način može dublje i suptilnije ući u mehanizam motivacije osuđenih osoba (Milutinović, 1988.). Sama terapija je usmjerena na prošlost i potragu za nesvjesnim motivatorima i "uvidima" u ponašanje.

Preduslov za uspješnost takvog tretmana je povoljan odnos između prestupnika i terapeuta koji omogućava transfer i ubrzava proces "liječenja" kriminalne "bolesti". Također je važno da klijent, u ovom slučaju prestupnik, raspolaže određenim nivoom verbalne inteligencije, te da se subjektivno osjeća loše, iz čega izvire njegova motivacija za sudjelovanjem u tretmanu (Andrews i Bonta, 1998.). Psihodinamski model može se provoditi i kroz formu grupne terapije kao što je grupna psihoterapija ili grupno savjetovanje (Milutinović, 1988.). Pristalice tog modela tretman vidljivog, iskazanog ponašanja smatraju površnim. Ukoliko takav pristup i postigne neke rezultate, to se pripisuje privremenom uklanjanju simptoma koji će se opet vratiti ukoliko se ne tretiraju dublji, pretpostavljeni uzroci (Milan i Mc Kee, 1974.). Taj pristup smatra se osobito prikladnim za prestupnike-duševne bolesnike, kriminalitet povezan s konfliktima u socijalnoj sredini, te za neurotične i agresivne maloljetne prestupnike. Garret (1985.) pronalazi kako se njime poboljšavaju socijalna prilagođavanje i edukacija, iako nije posebno uspješan u

suzbijanju recidivizma. Ne smatra se prikladnim za duševno zaostale i impulzivne prestupnike, te za one koji ne žele surađivati.

Psihodinamski pristup je ubrzo podvrgnut ozbiljnim kritikama. Kao temeljni nedostatak izdvojena je njegova pretpostavka po kojoj su učinioci krivičnih djela koji imaju nekih psiholoških problema koji im smetaju i čijim razrješenjem bi se uklonilo i prestupničko ponašanje (Feldman, 1976., prema Kanduč, 1990.). Prema mišljenju Cussona (prema Kanduč, 1990.), kriminalna djelatnost predstavlja za mnoge prestupnike značajan izvor ugone, prednosti i koristi. Iz kuta gledanja prestupnika krivično djelo nije problem već njegovo razrješenje, odgovor na određene potrebe, želje, težnje, ambicije i sl. Upravo zbog toga prestupnici svoje ponašanje ne doživljavaju kao bolest, patnju ili neugodu, nego kao uzbudljiv, slobodan, ugodom obilat način života. Iz tih razloga izostaje njihova motivacija za sudjelovanjem u procesu vlastite promjene. Uz to, upitno je i koliko je moguće uspostaviti iskren terapijski odnos između terapeuta - izvoditelja tretmana i prestupnika, posebno kada se takav odnos treba postići u institucionalnim, često prisilnim uslovima. Prestupnici, naime, u institucije ne ulaze dobrovoljno, već najčešće temeljem sankcija suda ili neke druge državne ustanove. Andrews i Bonta (1998.), te Andrews i dr. (1990., prema Mikšaj-Todorović, Buđanovac i Brgles, 1998.) pronalaze kako su pristupi temeljeni na psihološkim uvidima i interpretacijama, emocionalnoj ekspresiji i ventilaciji, psihološkoj podršci i sl. često neučinkoviti ili čak kriminogeni. To naročito dolazi do izražaja ako se primjenjuju na visoko rizičnu populaciju.

Iz tih razloga tokom 60-tih godina, sve veću važnost u tretmanu učinioca kaznenih djela počinje zadobijati tzv. **bihevioralni model** (Brendtro i Ness, 1983.). Za razliku od psihodinamskog modela, taj model polazi od pretpostavke da kriminalno ponašanje nije simptom nekog dubljeg problema, nego je upravo ponašanje sam problem. Stoga se rad s prestupnicima mora fokusirati na promjenu takvog nepoželjnog ponašanja (Milan i Mc Kee, 1974.; Zarevski, 1989.; Offord, 1992.). Po bihevioristima se način na koji to treba postići sastoji od tri faze:

1. U prvoj fazi se ponašanje koje se želi izmijeniti mora dobro opisati i objasniti. U toj fazi je bihevioristički terapeut kliničar koji mora izvršiti tzv. funkcionalnu analizu ponašanja koje treba mijenjati: šta ga uslovljava, kada se javlja, kako se razvilo, što ga potkrepljuje i sl. Volpe (prema Radonjić, 1978.) smatra da za funkcionalnu analizu ponašanja treba prikupiti sljedeće podatke: porodični odnosi od ranog djetinjstva, školovanje i odnosi u školi, ljubavni, seksualni i bračni odnosi i profesionalne aktivnosti. Kanfer i Saskor (prema Bašić i Žižak, 1992) predlažu prikupljanje sljedećih podataka: analizu problem situacije, pojašnjenje problem situacije, analizu motivacije, analizu razvoja, analizu samokontrole, analizu društvenih odnosa, analizu sociokulturne i fizičke okoline.
2. U drugoj se fazi terapeut ponaša kao eksperimentalni psiholog (Zarevski, 1989.) koji, po unaprijed određenom planu, provodi što je više moguće kontrolirani eksperiment i registrira njegove rezultate. Pretpostavka je da je ponašanje u velikoj mjeri funkcija zbivanja u okolini, a cilj je naučiti klijenta novim, poželjnim oblicima ponašanja, a odučiti ga od nepoželjnih oblika. Bašić i Žižak (1992., str. 93) navode kako program za modifikaciju ponašanja treba imati ove elemente:
  - tehniku ili kombinaciju tehnika koje će se koristiti tokom tretmana,
  - osobu koja provodi predviđene postupke,

- mjesto provođenja tretmana,
  - dnevno trajanje vježbi,
  - vrste potkrijepljenja,
  - postupak za slučaj da dnevna vježba ne uspije i
  - način bilježenja podataka.
3. U trećoj fazi provodi se evaluacija postignutih rezultata. Svrha evaluacije je utvrditi da li se ponašanje mijenja u željenom pravcu.
- Zarevski (1989.) navodi tri glavne tehnike kojima se koristi bihevioralni pristup:
- klasično ili respodentno uvjetovanje,
  - operantno uvjetovanje i
  - učenje po modelu.
- Bašić i Žižak (1992., str. 94) prikazuju sistematizaciju Američkog udruženja psihijatara iz 1973., po kojoj su priznate ove bihevioralne tehnike:
- sustavna desenzitizacija,
  - operantni principi,
  - averzivna kontrola,
  - trening samopotvrđivanja,
  - preplavlivanje.
- Osim tih, u literaturi se navode i druge tehnike:
- učenje po modelu,
  - implozivna metoda,
  - metode na osnovi nagrađivanja, uskraćivanja nagrade, izbjegavanja i kažnjavanja,
  - sprečavanje odgovora i kažnjavanje,
  - tehnike relaksacije,
  - biološka povratna informacija.
- Andrews (1995.), te Andrews i Bonta (1998.) navode sljedeće tehnike:
- modeliranje koje se bazira na demonstraciji željenog ponašanja,
  - potkrepljenje odnosno nagrađivanje željenog ponašanja,
  - igranje uloga, odnosno iskazivanje željenog ponašanja uz kolektivni feedback,
- postupno uvježbavanje, odnosno formiranje ili gašenje određenog ponašanja postupnim manjim koracima:
- gašenje (ekstinkcija), odnosno nenagrađivanje ili kažnjavanje nepoželjnog ponašanja,

- verbalne sugestije,
- socijalno učenje.

Takav "čisti" bihevioralni pristup se vremenom razgranao u više smjerova (Criswell, 1981.). On razlikuje četiri osnovna smjera:

Radikalni biheviorizam, koji slijedi rigorozne empirijske procedure modelirane prema prirodnim naukama i čija metodologija odgovara već opisanoj.

Kognitivno-bihevioralna modifikacija, koja naglašava ulogu mišljenja na iskazano ponašanje. Pretpostavlja se da će se modifikacijom mišljenja promijeniti i ponašanje. Taj pristup odstupa od tradicionalnog biheviorizma, budući da obuhvaća i jedan dio unutrašnjeg života subjekta (kognicije), pa ga neki shvataju i kao "meki" biheviorizam. Ovaj pristup spada već u eklektičke modele.

Teorija socijalnog učenja, također eklektička bihevioralna pozicija, šira je od tradicionalnih teorija učenja budući da uključuje socijalno modeliranje te afektivne i kognitivne dimenzije.

Modifikacija ponašanja označava velik broj tehnika za promjenu ponašanja, posebno onih koje uključuju manipulaciju potkrepljivačima.

Nasuprot Criswellu, koji modifikaciju ponašanja svrstava u podvrste biheviorističkog modela, Zarevski (1989.) smatra da je ona sinonim za bihevioristički model u cjelini, s tim što se termin "modifikacija ponašanja" prvenstveno veže za Skinnera i operantno uslovljavanje (Fulgosi, 1987) i češći je u američkoj literaturi, dok se termin "bihevior terapija" više koristi u Evropi.

Istraživanja nekih autora sugeriraju da su upravo bihevioralni model i iz njega izvedeni pristupi najefikasniji u smislu suzbijanja recidivizma u institucionalnom tretmanu kako maloljetnih tako i punoljetnih učinioca krivičnih djela (Andrews i dr., 1990.; Lipsey, 1992.; Lipsey, 1995.; Mc Guire i Priestley, 1995.; Andrews i Bonta, 1998.;).

Do kraja 60-tih godina u penološkom i sociopedagoškom institucionalnom tretmanu dominiraju opisani tzv. "čisti" psihodinamski i "čisti" bihevioralni model.

Početak 70-tih pojavljuju se prva razmišljanja da stroga specijalizacija u ovom području može imati stanoviti prednosti, ali i da odviše uska perspektiva može biti dehumanizirajuća i otuđujuća (Brendtro i Ness, 1983.). Potreba za holističkim pristupom vodi pomaku sa specijalizacije na interdisciplinarnu poziciju, a dotadašnji "monolitni" koncepti dovode se u pitanje. S obzirom na to da vjerojatno na stotine, ako ne i hiljade varijabli na neki način djeluje na uspjeh tretmana, smatra se da različiti, ponekad i kontradiktorni pristupi, mogu biti uspješni u različitim situacijama. Na toj teorijskoj podlozi počinju se afirmirati razni **eklektički tretmanski modeli**. Radi se o modelima koji inkorporiraju teoretske pretpostavke, eksperimentalne postupke i podatke iz raznih teorija (Zarevski, 1989.). Eklektičkih modela ima velik broj, a ovdje će se prikazati nekoliko istaknutijih.

Kognitivno-bihevioralni pristup već je spominjan kao jedan od derivata čiste bihevioralne pozicije. Istraživanja nekih autora sugeriraju da je taj model jedan od najefikasnijih u smislu suzbijanja recidivizma (Garret, 1985; Mc Guire i Priestley, 1995; Andrews i Bonta, 1998.). Model počiva na sintezi metoda izvučenih iz bihevioralne i kognitivne psihologije. Smatra se kako pojedinačne percepcije

situacije, a ne sama situacija, određuju ponašanje i kako prvenstveno zbog toga ljudi u istim situacijama reaguju na različite načine (Zarevski, 1989.).

Tretman se fokusira na rekonstrukciju rizičnih kognicija, na preispitivanje sistema vjerovanja klijenta i obaranje premisa koje mogu voditi u neprilagođeno ponašanje ili ponašanje koje smeta samom klijentu. Najpoznatije kognitivno-bihevioralne terapije su racionalno-emotivna terapija Ellisa, samoinstruirajuća terapija Meichenbauma i kognitivna terapija depresije Becka (Criswell, 1981.; Zarevski, 1989.). Za ovaj pristup naročito su važni tzv. verbalni medijatori ponašanja, tj. instrukcije, vlastite verbalne medijacije i samoinstrukcije koje se kombiniraju s potkrepljenjima po bihevioralnom modelu. Jedan primjer takvog pristupa je "Program razvijanja kognitivnih vještina za interpersonalno rješavanje problema (ICPS)" autora Spivacka i Shura (1982.). Program polazi od teze da se kognitivne vještine mogu podijeliti na tzv. akademsku inteligenciju i interpersonalne kognitivne vještine, tj. praktičnu inteligenciju, koja uključuje snalaženje u socijalnoj okolini. Prestupnici pokazuju deficite u oba aspekta inteligencije. ICPS se bavi socijalnom kognicijom i djeluje na razvijanje sljedećih kognitivnih vještina: razvijanje alternativnih solucija, razmatranje konzekvenci socijalnog čina, razmatranje odnosa cilj-sredstvo, socijalno-kauzalno mišljenje, tj. razumijevanje da je sadašnja situacija rezultat prošlih događaja, osjetljivost na socijalne procese, dinamička orijentacija, itd.

Psihoedukativni pristup. Ovaj pristup je sinteza različitih specifičnih strategija koje rezultiraju holističkim praktičnim modelom (Brendtro i Ness, 1983.), a za uspješan tretman od centralne je važnosti totalno iskustvo subjekta.

Nastao je na osnovi koncepcija o razvoju, ponašanju i osjećajima djece i omladine s poteškoćama socijalne integracije psihijatra Fritza Redla (Kobolt, 1997.), usmjeren je prvenstveno na populaciju mlađe dobi. Redl je ponašanje shvatao kao nešto više od simptoma nastalih iz interakcije osobnih, razvojnih i situacijskih faktora. Njegov pristup intervencijama temelji se na diferenciranoj dijagnostičkoj fazi koju prate intervencije u "terapijskom okruženju" usmjerene na pojedince i na grupu, pri čemu se uzima u obzir uži i širi socijalni kontekst (Kobolt, 1997.). Psihoedukativni model temelji se na šest osnovnih načela:

Primaran je odnos. Ovo načelo ukazuje na potrebu kvalitetnih međuljudskih odnosa u tretmanskome okruženju da bi tretman bio uspješan.

Emocionalno ometeni mladi ljudi od odraslih su obično doživljavali samo odbijanja i to treba korigirati. Postizanje povoljnog odnosa između štíćenika i odrasle osobe uključivat će kvalitetnu komunikaciju, socijalno potkrepljenje i modeliranje. Također su važni međusobni odnosi štíćenika i međusobni odnosi stručnjaka i drugih uposlenika koji rade sa štíćenicima.

Procjene su kontekstualne. Ponašanje se mora shvatiti kao dio cjelokupnog životnog prostora mlade osobe koji uključuje brojne i raznovrsne transakcije. Poremećaje u ponašanju treba promatrati u kontekstu svakodnevnog okruženja u kojem osoba ostvaruje brojne transakcije s pojedincima, strukturama i sustavima tog okruženja. Ponašanje se stoga i promatra i tretira kontekstualno. Prema Brendtru i Nessu (1983.) postoji sedam glavnih transakcija s tretmanskim okruženjem: odnos prema sebi, odnos prema porodici, odnos prema odgojitelju/terapeutu, odnos prema vršnjacima, odnos prema instituciji, odnos prema aktivnostima i odnos prema strukturama.

Ponašanje je holistično. Emocionalni i emotivni poremećaji moraju se promatrati u relaciji s normalnim procesima fizičkog i psihičkog razvoja. Uz bazične, mlada osoba mora zadovoljiti brojne socijalnoemotivne potrebe, a poremećaji u ponašanju nisu ništa drugo do neprilagođeni način zadovoljavanja potreba. Razumijevanje ponašanja zahtijeva svijest o kognitivnim, afektivnim i motivacijskim procesima. Pristalice psihoedukativnog modela smatraju da je ponašanje rezultanta vanjskih i unutrašnjih faktora, a učenje se javlja kao interakcija konstitucionalnih faktora, sazrijevanja, razvoja i kreativnog rješavanja problema.

Humanost učenja i odgajanja. Svo učenje odvija se u kontekstu odnosa s odgajateljem. Humanističko učenje respektira individualnost svake osobe i njime se želi osigurati da se autoritet odraslih provodi s osjećajem za prava i potrebe osobe. Mora biti usklađeno s afektivnim dimenzijama, tj. stavovima, vrijednostima i emocijama. Kognitivni i afektivni procesi trebaju biti u neprestanoj interakciji, kada je u pitanju i odgoj i obrazovanje koje mora biti povezano, ne samo s kognitivnom nego i s afektivnom dimenzijom osobnosti.

Kriza je prilika. Problemi su normalan dio ljudske egzistencije i mogu biti temelj za rast i ostvarivanje nove kvalitete. Kriza se može tretirati i kao jedinstvena prilika za pronalaženje novih oblika ponašanja, što u krajnjoj liniji može rezultirati promjenom višeg reda. Osobe s poremećajima u ponašanju u stresnim se situacijama ponašanju nezrelo i destruktivno (Brendtro i Ness, 1983.). To znači da su usmjereni krizu doživljavati samo s negativne strane.

Jedan od zadataka tretmana je naučiti ih da kriza ima i pozitivnu stranu, da može biti mogućnost, šansa za učenje novih načina ponašanja u teškim životnim situacijama.

Pragmatičnost prakse. Psihoedukativni model je praktičan i akceptira elemente iz raznih edukacijskih i tretmanskih koncepcija. Razlog tome je nejasna teorijska utemeljenost tretmana. To, drugim riječima, znači da praktičari u svakodnevnom radu kreiraju modele integrirane od svih onih postupaka koji se pokazuju uspješnim u datim okolnostima.

Trening socijalnih vještina proizlazi iz bihevioralne pozicije, ali obuhvaća kombinaciju bihevioralnog i afektivnog pristupa, te razvoja kognitivnih vještina kroz specifičnu upotrebu edukacijskih metoda. Glavna pretpostavka ovog modela je da su mnogi emocionalni i bihevioralni problemi mladih rezultat neadekvatne socijalizacije i nedostatka vještine da uredi odnose sa socijalnom okolinom, snađu se u interpersonalnim konfliktima i vladaju vlastitim emocijama na adekvatan način (Criswell, 1981.). Ti problemi mogu se riješiti učenjem prihvatljivijih načina ponašanja, izražavanja osjećaja i zadovoljavanja zahtjeva i očekivanja okoline, što će im onda, prema pretpostavci modela, donijeti socijalno potkrepljenje, a ne odbacivanje. Socijalne vještine mogu se naučiti sličnim metodama kojima se uči bilo koja vrsta akademskih ili bihevioralnih znanja. Neke socijalne vještine, na čiji se razvoj želi utjecati tim modelom, su npr. asertivnost, samokontrola, pregovaranje, kreativno mišljenje, kritičko razmišljanje, ispričavanje, zahvaljivanje, slušanje sugovornika, itd. Jedna od metoda je tzv. instrukcijski model koji uključuje definiranje vještine koja se želi razviti, procjenu kompetencije odgajanika u toj vještini, razvijanje i provođenje specifičnih strategija učenja, procjenu rezultata, razvijanje sredstava da se vještina održi kroz vrijeme i generalizira na druga područja. Model je prvenstveno usmjeren prema mlađoj populaciji s poteškoćama

socijalne integracije, a primjenjiv je kako u institucionalnim tako i u izvaninstitucionalnim uvjetima.

Model socijalnog učenja. Takođe, eklektički model proizašao iz bihevioralnog pristupa, po modelu koje je razvio Bandura (prema Žužul, 1986.). On je uočio da do učenja određenog ponašanja može doći ne samo kroz vlastitu aktivnost, nego i kroz promatranje aktivnosti drugih osoba, posebno kada je posmatrana osoba za takvo ponašanje bila nagrađena. To nedirektno potkrepljenje predstavlja osnovni faktor učenja po ovoj teoriji i pokušava se iskoristiti u radu s prestupnicima.

Multimodalni programi. To su kombinirani pristupi koji inkorporiraju raznovrsne bihevioralne, kognitivne i druge komponente. Jedan od takvih programa je npr. "Rezoniranje i rehabilitacija" koji se usmjerava na izmjene kognitivnih komponenti povezanih s neprilagođenim ponašanjem (Ross, Fabiano i Ewless, 1988.), koje polaze od toga da je jedan od temeljnih faktora, koji razlikuju uspješne i neuspješne tretmane, koncepcija kriminalnog ponašanja na kojoj je program temeljen. Ta koncepcija određuje ciljeve intervencije, a služi i za odabir metoda rada.

Programi koji se temelje na krivim koncepcijama neće imati uspjeha u suzbijanju kriminalnog ponašanja. Uz neke specifičnosti, efikasni programi imaju barem jednu zajedničku karakteristiku: upotrebljavaju neke tehnike koje trebaju utjecati na mišljenje, tehnike koje mogu povećati kontrolu impulzivnosti, osjetljivost za posljedice ponašanja, povisiti sposobnost rješavanja interpersonalnih problema, proširiti sliku svijeta, razumijevanje drugih osoba i sl. Efikasni programi uključuju velik broj tehnika koje mogu uticati na kognitivne vještine, npr. racionalne samoanalize, trening samokontrole, razmatranje ciljeva i sredstava, itd.

Također je primjer multimodalnog tretmana i tzv. "multisistemski tretman" (Henggeler i dr., 1998.). Ovaj program polazi od pretpostavke da je cilj tretmana optimizirati vjerojatnost opadanja antisocijalnog ponašanja. Stoga tretman mora biti toliko fleksibilan da utiče na mnogostruke determinante takvog ponašanja. Efikasan tretman mora djelovati sveobuhvatno na individualnom, porodičnom, školskom, vršnjačkom i susjedskom nivou. Da bi to mogao, mora biti eklektičan u pristupu. Unutar tog modela, veliku važnost ima porodica koja postavlja ciljeve tretmana i surađuje sa stručnjakom koji provodi tretman dizajnirajući i primjenjujući intervencije kojima se ti ciljevi trebaju ostvariti.

Bašić i Žižak (1992., str. 13) daju nekoliko klasifikacija tretmana na podsisteme ili podtretmane prema različitim kriterijima.

U odnosu na **sredinu** razlikuju se: institucionalni, poluinstitucionalni i izvaninstitucionalni tretman.

U odnosu na **dominantnost** primijenjenih metoda razlikuju se: penološki, pedagoški, psihološki, socijalni, medicinski, penalni i pravni tretman.

U odnosu na **dužinu** trajanja tretmanskog procesa razlikuju se: kratkotrajni (intenzivni), prilagođeni (potrebama individualnog klijenta) i dugotrajni tretman.

U odnosu na **strukturu odnosa** među osobama u tretmanu razlikujemo: grupni, kombinirani i individualni tretman.

Lipsey i Wilson (1993.) daju sljedeću klasifikaciju: psihoterapija, kognitivna terapija, sistematska desenzitizacija, bihevioralna terapija, porodična terapija, socijalno učenje, modifikacija ponašanja i edukacijski model.

Mc Guirre i Priestley (1995.) razlikuju:

- Psihoterapijski model,
- Medicinski model koji uključuje medikamentoznu terapiju, dijete i sl,
- Kažnjavanje. To su programi poput "šok-terapije", intenzivnog nadzora i sl., koji po autorima dovode do pogoršavanja stanja,
- Kognitivno-bihevioralne metode,

Možda najsveobuhvatniju tipologiju tretmanskih modela prema njihovom sadržaju daje Juul (1980.), koji vrste tretmana navodi hronološki, tj. prema vremenu nastanka i koje nisu nužno međusobno isključive.

Razvojni model. Prema tom modelu, emotivni i socijalni razvoj mlade osobe prolazi kroz predvidive faze i sekvence i rezultira iz interakcije tih faza s individualnim iskustvima. Tretman se treba fokusirati na takva razdoblja i utvrditi da li u nekom od njih leži uzrok za sadašnje neprilagođeno ponašanje, a i razvoj sam po sebi može pridonijeti poboljšanju stanja.

Psihodinamski model. Model nesposobnosti za učenje. Dvije glavne premise tog modela su da neurološke funkcije mogu direktno ometati emocionalno i socijalno funkcioniranje, te da nesposobnost djeteta da uči na normalan način vodi do sniženog samovrednovanja i osjećaja inferiornosti koji mogu dovesti do neprilagođenog ponašanja. Tretman se obično sastoji od individualiziranog učenja i edukacije.

Strategije modifikacije ponašanja. Polaze od pretpostavke da je cijelo ponašanje naučeno i pokušavaju devijantno ponašanje modificirati kroz upotrebu adekvatnih potkrepljenja.

Medicinski i biofizički modeli. Prema tim modelima devijacije i poremećaji u ponašanju su posljedica bioloških poremećaja. Takvi poremećaji mogu biti vrlo različiti, od moždanih oštećenja do prehrambenih nedostataka; oni se pokušavaju otkloniti medicinskim tretmanom, npr. lijekovima, raznim dijetama ili čak hirurškim intervencijama.

Ekološki model. Bazira se na pretpostavci da je uzrok prestupničkog ponašanja disharmonija između mladih i njihove okoline. Intervencije se usmjeravaju i na odgajnika i na okolinu da bi se poboljšali njihovi recipročni odnosi i tako utjecalo na ponašanje. Dakle, intervenira se ne samo prema odgajniku, nego i prema uređenju tretmanskog konteksta-psihološkog i fizičkog (Žižak, 1999.).

Transcendentalni model. Taj pristup realizira se kroz različite terapijske zajednice, a centralni princip je vjerovanje u duhovnu ili čak mističnu prirodu ljudske osobnosti. Cilj tog modela je da se, kroz razumijevanje vlastitih osjećaja i osjećaja drugih, klijent nauči poštivati sebe i druge. Bitno je prevladati iskrivljenja i strah od iskazivanja vlastitih osjećaja, što se može postići uz pomoć i razumijevanje grupe. Glavne metode rada u okviru tog pristupa su grupna terapija i grupni sastanci.

Psihoedukativni model se realizira kroz individualan pristup svakom kažnjeniku kao ličnosti sa svim svojim osobenostima i edukaciju koja je prilagođena njegovoj ličnosti.

Kanduć (1996, str. 143) smatra kako u historiji primjene rehabilitativnih programa u ustanovama postoje tri prepoznatljiva modela koji su se, dakako, u praksi često kombinirali i nadovezivali, pri čemu se, uglavnom, samo mijenjalo mjesto središnjeg naglaska.

Prvi model je "režim discipline", koji se može pojaviti u općem ili individualiziranom obliku, tj. jednak režim u prvom slučaju može biti nametnut svim osuđenima u jednoj ustanovi ili može varirati prema učešću pojedinog osuđenika u tretmanu. Taj režim može biti uređen i po načelima kasarnske/vojničke ili tvorničke discipline.

Drugi je terapijski model rehabilitacije, koji se zasniva na liječenju patološke, kriminogene dispozicije. Često se, upravo, ovaj model neopravdano poistovjećuje s rehabilitacijom učinioca krivičnih djela uopće.

Treći je model učenja. On polazi od pretpostavke o neadekvatnoj ili nedostatnoj primarnoj ili sekundarnoj socijalizaciji, koju bi trebao ukloniti pedagoški model rehabilitacije u obliku reedukacije ili resocijalizacije. Model ne implicira strogo individualizirane tretmane, već raznovrsne međuljudske, kolektivne i komunikacijske mehanizme koji bi trebali generirati pozitivna socijalna iskustva, razvijati sposobnosti, znanja, vještine i motivacijsku strukturu pojedinca. Taj model pretpostavlja otvaranje ustanova prema svijetu, planske pripreme za život na slobodi, itd.

Kako je spomenuto, neka istraživanja, kojima je utvrđivana učinkovitost pojedinih tretmanskih modela u institucionalnim uslovima, već su provođena. Ona su ukazala na superiornost bihevioralnih, kognitivno-bihevioralnih i multimodalnih koncepcija tretmana i na neefikasnost, ili čak štetnost, psihodinamskog/psihoterapeutskog, medicinskih ili modela zasnovanih na kažnjavanju i zastrašivanju.

Tretmanski pristup trebao bi generirati prihvatljivo ponašanje kažnjenika tokom njegovog boravka u penološku ustanovu, kao i povoljniju postinstitucionalnu reintegraciju.

Primjena institucionalnog tretmana bi trebao da rezultira pomirenjem bitnih interesa koji se ukrštaju u institucionalnom tretmanu:

interes učinioca krivičnog djela da mu se pruži potrebna pomoć, interes konkretne ustanove i šireg sistema u koji je ustanova uklopljena za vlastitim urednim funkcioniranjem, te društveni interes da se institucionalnim tretmanom postigne da osuđene osobe koje su izdržale kaznu, više ne čine krivična djela.

3.2. Previranja u oblasti zavodskog institucionalnog tretmana

Promjene, koje su zadesile zavodski tretman maloljetnih prestupnika, išle su u više, često suprotstavljenih, pravaca kao npr. deinstitutionalizacija, reorganizacija mreže ustanova, rekonceptualizacija rada u ustanovama i kreiranje prelaznih formi servisa i programa.

Deinstitucionalizacija, je prisutna 60-ih godina, a odlikuje je brzopleto i neprimjereno ukidanje i pražnjenje ustanova za institucionalni tretman.

U praksi poznat je fenomen rotirajućih vrata, da djeca izlaze iz jednog sistema (npr. ustanova za tretman prestupnika), a ulaze u drugi sistem (npr. sistem mentalnog zdravlja) na druga vrata, a poznat je sindrom višestrukog menjanja smještaja (pojave da djeca često mijenjaju hraniteljske porodice, institucije za parcijalni smještaj itd).

Reorganizacija mreže, tipova i vrsta institucija za tretman je, takođe, jedan od pravaca reforme i prilagođavanja institucionalnog tretmana novim uslovima i potrebama.

Reforma ide sljedećim pravcima:

- a) povezivanje institucija u koherentan sistem koji omogućava raznovrsnost servisa i održava horizontalnu i vertikalnu prohodnost štićenika;*
- b) napuštanje velikih institucija i prelazak na male samostalne ili u formi sela a povećavaju porodični tip zbrinjavanja;*
- c) lociranje institucija što je moguće bliže porodici i lokalnoj sredini iz koje štićenik dolazi i u koju treba da se vrati;*
- d) ponuda višestrukog nivoa bezbjednosti i strukture tako da se za svakog štićenika može naći najpogodniji tip institucije; specijalizacija, odnosno izgradnja institucija prilagođenih posebnim namjenama (observacija, dijagnostika i intenzivni tretman) ili posebnim grupama štićenika (visoko nasilni, seksualni delinkventi, ovisnici i sl) i e) izgradnja takvih institucija koje će moći da odgovore različitim potrebama, tj. koje će biti fleksibilne i prilagodljive u odnosu na eventualne promjene u lokalnoj zajednici.*

Rekonceptualizacija rada u ustanovama, programska reorganizacija obuhvaća napuštanje klasičnih makrosistema, odnosno opredjeljenja za jednu opciju (disciplinsko – izolacionu, progresivnu, socijalnopedagošku i sl) i traganje za užim programskim cjelinama i modelima rada u skladu sa poteškoćama štićenika.

Nude se različiti programi: obrazovni, koji uključuju i profesionalno osposobljavanje, terapijski (individualni, grupni, porodični), medicinski. Ovi programi se dalje raslojavaju na više različitih pristupa, modela, metoda i tehnika.

Jedna institucija može imati više različitih programa, što je bogatstvo tretmanske ponude, što omogućava da se svakom štićeniku, potencijalnom korisniku, može naći ustanova i program koji u najvećoj mjeri odgovara potrebama i mogućnostima.

Kreiranje prelaznih formi tretmana su, ujedno, izraz priznavanja zasnovanosti kritika na račun institucionalnog tretmana, ali i izraz nastojanja da se udovolji promjenjenim zahtjevima društva i savremenim kriterijumima u pogledu potreba i prava djece. Prelazne forme su: dnevni, vikend boravci, kampovi, tranzicioni programi, mobilni timovi, timovi za intervenciju u kriznim situacijama itd.

3.3. Previranja u oblasti vaninstitucionalnog tretmana

Napuštanje panacea filozofije, vaninstitucionalni tretman je definirao standarde koji se odnose na način i tok rada, obaveze učesnika, proces revizije itd.

Uvođenje elemenata "vođenje slučaja", kojim se zadržava broj mladi, ali se kvalitet u radu i efikasnost povećava.

Osoba koja je vodi slučaj, posreduje između sudije, maloljetnika i njegove porodice i drugih službi koji mogu biti uključeni u tretmen i biti od koristi. Tim načinom se obezbjeđuje da je tretman individualiziran i veoma raznovrstan. Postoji mogućnost da u krug intervencija mogu se predložiti mjere kao što su: upućivanje u zavod na kraće ili duže vrijeme, čime se institucionalni tretman odvija pod okriljem vaninstitucionalnog.

Intenzivna probacija, je nastojanje da se tretman uskladi sa stvarnim potrebama maloljetnika. Postoje kriteriji na osnovu kojih se maloljetnik može podvrgnuti intenzivnom tretmanu, i dubljem terapijskom radu.

Institut Parol je dao doprinos u razvoju alternativnih formi tretmana, koje su usmjerene na prihvata i socijalnu integraciju ex štićenika ustanova za tretman maloljetnika. Tretiraju o ine maloljetnike koji nisu boravili u zavodima. Prihvata maloljetnika je kroz različite forme tzv. stanarske zajednice, usmjereni na opće socijalne vještine u cilju osamostaljivanja maloljetnika.

Angažovanje volontera, koji nisu visoko specijalizirani kadrovi, ali su pozitivni primjeri, idoli maloljetnicima i sl.

Uvođenje prelaznih formi, uvođenjem privremenog boravka štićenika u institucijama približava se zavodskom tretmanu.

Rad na tretmanu sa maloljetnicima traži, nove alternative.

Neke od opcija u tretmanu sa maloljetnim licima su:

kuće na pola sata (su samorukovodeće organizacione forme tretmana, koje primaju štićenike iz institucija da im olakšaju integraciju u društvenu zajednicu),

stanarske zajednice,

razni logori,

kampovi, pokretne grupe,

kućni pritvor sa ili bez elektronskog monitoringa, različite forme restitucije, društveno koristan rad i sl.

U radu na tretmanu sa maloljetnicima se teži približavanju institucionalne i institucionalne opcije.

Važan segment u radu sa maloljetnicima je brzina, rad sa ovim licima traži da se ne propusti prilika pružanja stimulativnih programa , tj. intervencija se usmjerava

prema izvorištu, što bliže problemu, a tako se i sprječava širenje patologizirajućeg dejstva negativnog izvorišta na drugu djecu

Rad sa maloljetnicima traži poštivanje međunarodnih standarda, koji se tiču prava djece i mladih, prvenstveno:

- *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1953),*
- *Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta (1959),*
- *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima – ICCPR (1966),*
- *Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za administraciju maloljetničkog pravosuđa, Pekinška pravila (1985),*
- *Društvena reakcija Savjeta Evrope na maloljetničku delikvenciju, 1987, (CER(87)20)*
- *Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta (1989),*
- *Društvena reakcija Savjeta Evrope na maloljetničku delikvenciju kod mladih osoba iz porodica migranata, 1989, (CER(88)6),*
- *Smjernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloljetničke delikvencije, Rijadske smjernice (1990),*
- *Pravila Ujedinjenih nacija o zaštiti maloljetnika lišenih slobode – JDL (1990),*
- *Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mjere alternativne institucionalnom tretmanu - Tokijska pravila (1990),*
- *Evropska pravila o društvenim sankcijama i mjerama (1992), (CER(92)16),*
- *Smjernice za tretman maloljetnika u okviru maloljetničkog pravosuđa, Bečke smjernice (1997).*

Ustanove za rad sa maloljetnicima, imaju osnovne funkcije i djelatnosti, one koje direktno proizlaze iz odredbi krivičnog zakonodavstva o maloljetnicima:

- *Prihvatište sa prihvatnom stanicom (ovdje borave djeca i maloljetnici koja se zateknu u stanju socijalne potrebe: u skitnji, bijegu od kuće i iz ustanove socijalne zaštite, izvršioi krivičnih djela, maloljetni delinkventi protiv kojih je u toku pripremni postupak i slično, prihvati je 24 sata),*
- *Dijagnostičko-savjetodavni centar (u dijagnostičkom centru se utvrđuje etiologija i fenomenologija ponašanja maloljetnika, odgojni i obrazovni profil, porodične prilike, razvojne karakteristike, predlaže se oblik zaštite i dalji tretman),*
- *Mjera upućivanja u odgojnu ustanovu, tj. izvršenje mjere (ovu mjeru izriču sudovi, ali da djecu u odgojnu ustanovu mogu uputiti i upućuju i centri pojačani nadzor uz dnevni boravak u ustanovi za odgajanje maloljetnika; rad na otkrivanju učenika u stanju socijalnozaštitnih potreba, otkrivanju rizične*

kategorije učenika rizičnih osnovnih i srednjih škola i produženog odgojnog individualnog i grupnog rada sa rizičnim učenicima,

- *Osnovno obrazovanje (centar ima internu osnovnu školu),*
- *Stručno osposobljavanje lica koje su usmještene u ustanovu,*
- *Postinstitucionalni tretman (treba da bude dio i završna faza tretmana koja počinje od momenta upućivanja u ustanovu, nastavlja se i traje do potpunog osamostaljivanja,*
- *Smještaj, ishrana, zdravstvena zaštita,*
- *Adekvatan prostor, objekti i oprema,*
- *Preventivni rad,*
- *Dislocirani odgojni tretman (obuhvaća organizovana stručna zimovanja i ljetovanje, boravak, tretman u prirodi, kao i razmjenu štićenika sa radnim srodnim (vaspitno-obrazovnim) ustanovama.*
- *Stambene zajednice „kuće na pola puta“, su oblik odgojnog tretmana maloljetnih prestupnika koji se praktikuje za kategoriju štićenika čini je institucionalni tretman pri uspješnom završetku, ali ipak joj nije završen i sl.*

4. POSTPENALNI TRETMAN

Održavanju i poboljšanju odnosa zatvorenika i njegove porodice (pod uslovom da su poželjni i obostrano korisni), mora se posvetiti posebna pažnja.

Od samog početka izdržavanja kazne treba voditi računa o budućnosti zatvorenika po njegovom puštanju na slobodu.

Zatvorenika za vrijeme izvršenja krivične sankcije, treba poticati da održava i uspostavlja odnose sa licima i organizacijama izvan zavoda koji su od koristi za njega, njegovo preodgoj kao i za njegovu porodicu.

Službe, vladin sektor i nevladine organizacije, koje pomažu zatvorenicima koji su izdržali zatvorsku kaznu, da ponovo nađu svoje mjesto u društvu treba da djeluju centralizovano i kordinisano. Njihov zadatak je da ovim licima pribave neophodna dokumenta i isprave, obezbijede im da stignu do određenog mjesta, stan, zaposlenje, pristojno odijelo, kao i sredstva potrebna za život neposredno poslije puštanja na slobodu.²²⁶

---

²²⁶ *Evropska pravila o zatvaranju (izvodi), zajedno sa pojašnjenima usvojena su u Strazburu od strane Komiteta ministara Evropskog savjeta, 12.februara,1987. Preporukom br.R (87). u preambuli dokumenta ukazano je da su Pravila donijeta u cilju ustanovljenja zajedničkih načela u kaznenoj politici zemalja članica Evropskog savjeta.*

Ovlašćeni predstavnici tih organizacija trebalo bi da imaju pristup u zavod i kod zatvorenika. Od samog početka izdržavanja kazne od njih treba tražiti mišljenje o prijedlozima za preodgoj određenog zatvorenika.

Zatvorenicima treba različitim postupcima, kursevima pružiti pomoć kako bi se po otpustu iz zavoda, uspješno vratili u društvo, porodičnu sredinu i na posao.

Za one koji izdržavaju duže zatvorske kazne treba razvijati posebne mjere za omogućavanje postupnog povratka u društveni život. Na primjer, može se sprovesti poseban, predotpusni tretman organizovan u istoj ili drugoj odgovarajućoj ustanovi ili uslovni otpust pod nekim vidom nadzora, kombinovan sa konkretnom podrškom društva.

Zavodske uprave moraju tijesno saradivati sa socijalnim službama koje pomažu bivšim zatvorenicima u njihovoj resocijalizaciji, naročito u pogledu rješavanja porodičnih problema i zaposlenja. Trebalo bi predstavnicima socijalnih službi dozvoliti pristup zatvorenicima dok su smješteni u ustanovi, kako bi ti predstavnici dali doprinos pripremama za otpuštanje, kao i programu staranja o zatvorenim licima po izlasku iz zavoda.

Poslije izlaska iz KPZ zatvorenici se susreću sa različitim problemima.

Postoje različiti vidovi organizacije pomoći licima po izlasku iz penološke ustanove: unutrašnja (koja nosi savjetničku dimenziju) i spoljna pomoć (iznalaženju mogućnosti u pružanju materijalne pomoći i dr).

4.1. Postpenalni tretman maloljetnih lica

Preodgoj maloljetnika se ne završava obustavom odgojne mjere, već uključivanjem i prihvatom porodice i drugih činioca. Sve aktivnosti počinju dolaskom u dom (odgojno – popravni zavod).

Program i plan aktivnosti sa maloljetnim licem u odgojno – popravnoj ustanovi počinje po prijemu maloljetnika u ustanovu.

Prijem maloljetnika organizuje i brine o njemu stručni radni tim koji se sastoji od socijalnog radnika, psihologa, pedagoga, ljekara, po potrebi i neuropsihijatar.

Program preodgoja maloljetnika se odnosi na preodgojni rad u zavodu kao i program postpenalne zaštite maloljetnika a odnosi se na:

- opće postupanje
- posebno postupanje
- pojedinačno postupanje

Izrada programa individualnog postupanja prema maloljetniku od strane grupnog odgojitelja gdje učestvuju radnici prijemnog odeljenja u saradnji sa grupnim

odgojiteljima. Program se realizuje za maloljetnike koji pokazuju poremećaje u ponašanju (skitnja, prosjačenje, sitne krađe i nasilničko ponašanje i dr), kao i za ona maloljetna lica koja su u stanju socijalne potrebe.

Postpenalni programi posebno se rade za roditelje i staraoce koji nemaju kvalitetan odnos sa svojom djecom.

Neophodno je uključivanje predstavnika nadležnih ustanova, prvenstveno Centri za socijalni rad, sudovi za maloljetnike, i druge ustanove i institucije.

4.2. Postpenalni tretman ovisnika o drogama

Ovisnicima o drogama je mnogo teže po izlasku iz zatvora nego prosječnom zatvoreniku.

U nekim zemljama su osmišljeni programi pomoći populaciji ovisnika po izlasku iz zatvora.

Osnovni cilj ovih programa je olakšati ovom licu što lakši povratak u normalan život i zajednicu. Ulazak u ove programe treba biti na dobrovoljnoj osnovi.²²⁷

Ukoliko se lice, koji je okončalo zatvorsku kaznu, odluči pristupiti ovom programu, dobija pratioca, koji će zajedno sa njim obavljati osnovne obaveze u administrativnim poslovima, pomoći u preovladavanju mogućih kriza, uklapanja i vraćanja staroj sredini ali odgovornog i drugačijeg ponašanja, pomoći u organizaciji slobodnog vremena, kvalitetno i korisno osmišljenog kao i pomoći u posredništvu kod zapošljavanja, uređivanju odnosa sa ljudima i sl.

Osnovni cilj u programu je da ovisnik ne uđe ponovo u kriminalitet, a eventualno ponovno uzimanje droge se ne smatra velikim porazom, već dijelom oporavka, a ovisnost se nastoji rješavati postupno.

Ključni problem kod ovisnika je pitanje egzistencije, obzirom da je najveći broj u teškoj finansijskoj situaciji.

---

²²⁷ Jedan od takvih programa je program sa bivšim zatvorenicima iz populacije ovisnika se zove „Institucionalni i poslijepenalni tretman osuđenih ovisnika“, a provodi se pod vođstvom profesoricom Ljiljanom Mikšaj - Todorović sa Edukacijsko – rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i saradnji sa zagrebačkim Okružnim zatvorom i Centrom za prevenciju ovisnosti, te Hrvatskom udrugom za kriminologiju.

4.3. Problemi postpenalne pomoći

Na žalost možemo konstatovati da je postpenalna pomoć jedna od najslabijih karika sistema izvršenja krivičnih sankcija na ovim prostorima. Razlozi nisu samo materijalne prirode već i mnogi drugi razlozi, prvenstveno nezainteresovanost društva uopće za ovu, ne tako i brojčano zanemarljivu, populaciju njenih građana.

Svakako jedan od najvažnijih razloga su predrasude prema bivšim zatvorenicima i, s tim u vezi, odsustvo želje da im se pomogne. Više je puta npr. tretirano pitanje i otvarane dileme, da li bivši zatvorenici trebaju da imaju prioritet pri zapošljavanju ili vratiti bivše uposlenike, na radna mjesta koja su imali prije odlaska na izdržavanje zatvorske kazne i slično. Ustanove i pojedinci treba da pomognu u posredništvu angažmana bivših zatvorenika naročito maloljetnika, gdje je potrebno pomoći u nastavku školovanja i eventualnog radnog angažmana.

Suprotno, ako nikako ne doprinose ponovnom uključivanju zatvorenika u društvo, mogu ugroziti dugogodišnje napore preodgojnog osoblja.²²⁸

Izlaskom iz penološke ustanove, ne treba prekidati rad i pomoć zatvoreniku.

Pomoć, saradnju, naročito, trebaju lica koja su kao maloljetnici došli na izdržavanje kazne.

Nekoliko mjeseci prije završetka trajanja zatvorske kazne, potrebno je raditi sa njima intenzivno na pripremi za izlazak iz zavoda. Saradnja je potrebna između porodice i ustanove, kao i centara za socijalni rad, sudova, policije, službi zdravstvene zaštite i zapošljavanja itd.

Saradnja je neophodna jer omogućava otpuštenom zatvoreniku da poboljša svoj materijalni položaj, ujedno olakšava njegovu adaptaciju na život van zatvora i pomaže mu da se odvoji od izazova ponovnog kriminalnog ponašanja. Potrebno je, ukoliko lice nema sredstava za život, posredovati i pomoći u zapošljavanju, pronalasku adekvatnog smještaja, obezbjeđenja zdravstvene zaštite, moralne i svake druge podrške.

Obaveza je nadležnih organa da mu pružaju materijalnu potporu do situacije rješavanja materijalnog statusa.

4.4. Bezbjedan povratak osuđenika u društvo²²⁹

Država je obavezna da obezbijedi da se preko organa pravosuđa (i svih u lancu koji brinu o kaznenoj politici, sigurnosti, izvršenju krivičnih sankcija, kao i vremenu

²²⁸ Ignjatović, Đ.: Kriminologija, Beograd, str. 396.

²²⁹ Motiuk, Larry, generalni direktor Istraživačkog odjela Kaznenopopravne službe Kanade, izvodi iz rada prezentiranog na konferencije na temu, "Novi načini analize počinitelja krivičnih djela" prezentiran na konferenciji u Sarajevu: Kako poboljšati sigurnost u zajednici: Istraživanje novih mogućnosti u krivičnoj oblasti i sistemu zatvora, Sarajevo, 2005, str.152-167.

po izvršenju sankcija) brine o osiguranju bezbjednog puštanja zatvorenika na slobodu, odnosno osigura bezbjedan povratak u društvo.

Postoje kvalitetni dokazi koji idu u prilog premisi da je postepeno puštanje zatvorenika na slobodu najsigurnija strategija zaštite društva od činjenja krivičnih djela od strane istih zatvorenika. Utvrđeno je da je postotak bezbjednog povratka u zajednicu viši kod prestupnika prema kojima se sprovode mjere nadzora, nego kod onih koji se puštaju na slobodu bez nadzora (Motiuk, 1993).

Na integraciju se gleda kao na bolju pripremu zatvorenika na puštanje na slobodu i pružanje veće potpore po povratku u zajednicu. Nastojanja u pravcu reintegracije trebaju na kraju biti isplativa u smislu viših stopa bezbjednog povratka u zajednicu i nižih stopa povratništva.

Osnovno je prepoznati rizik koji predstavlja zatvorenik po izlasku iz zatvora. Od važnosti je obuka i temeljno razumijevanje šta znači upravljati opasnošću koju predstavljaju učinioci i pravilna upotreba instrumenata, Odluke se donose uz najbolje raspoložive procedure, u skladu sa cjelokupnim ciljevima sistema.

Principi upravljanja rizikom obuhvaćaju ocjenu rizika, razmjenu informacija (komunikaciju), praćenje aktivnosti (evaluaciju) i, ukoliko se ocijeni potrebnim, intervenciju (onesposobljavanje, uvođenje programa). Sigurnost javnosti se povećava kad se god izvrši integriranje ovih aktivnosti upravljanja rizikom u svaku funkciju i nivo organizacije koja pruža zaštitu i kontrolu.

Vjeruje se da je sveobuhvatna ocjena u fazi priprema, najbolja za sposobnost precizne ocjene rizika od povratništva u kasnijim fazama izvršenja krivične sankcije, kada se donosi odluka o eventualnom puštanju na slobodu.

Postoje uspješni modeli ocjene rizika od povratništva zatvorenika koji su na uslovnoj slobodi, što predstavlja temelj za utvrđivanje i razvoj procesa ocjene opasnosti od povratništva.

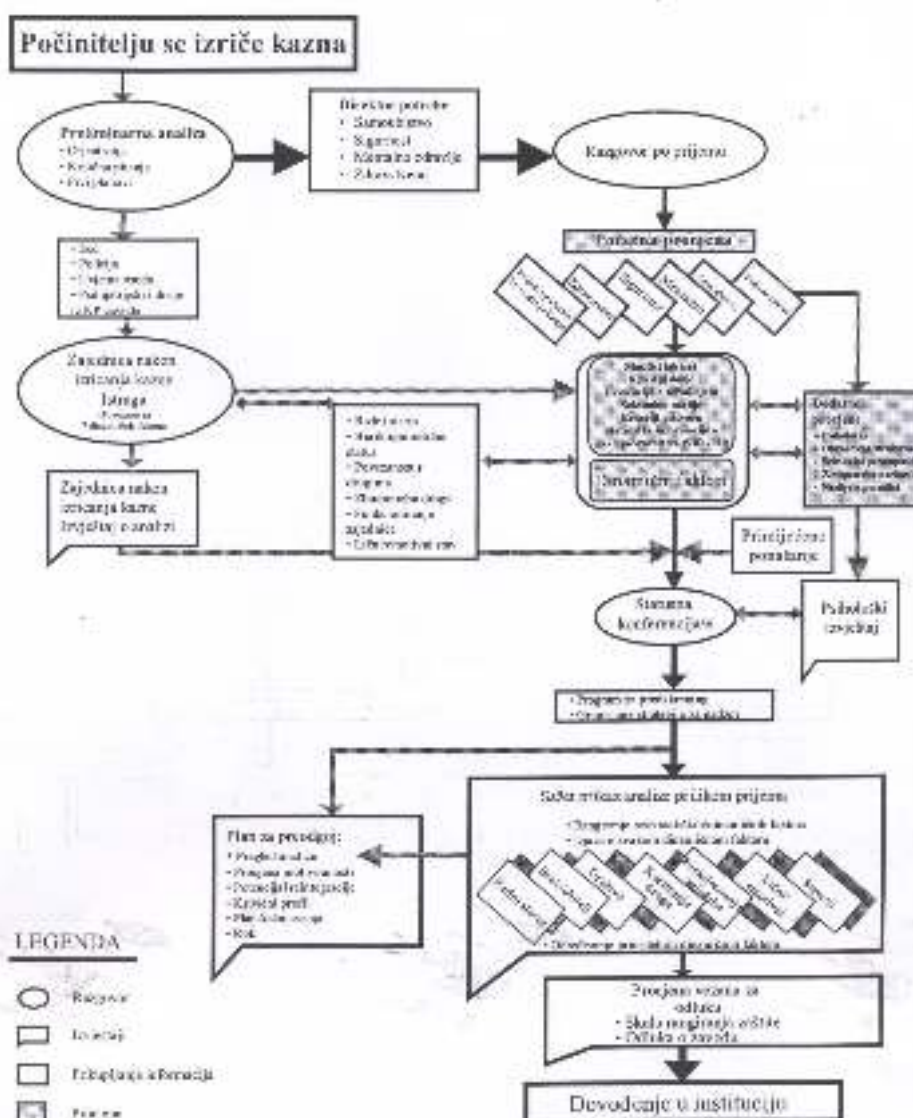
Prediktivne vrijednosti rizika dovodi do zaključaka:

- faktori krivične prošlosti su čvrsto povezani sa ishodom puštanja na slobodu – sistemskim pregledom dosijea optuženog lica (u kojem se nalaze policijski izvještaji, transkript sudskih saslušanja i podaci o ranijem kažnjavanju, vrsti, težini djela, broju i tipu žrtve, stepenu sile upotrijebljene protiv žrtve/žrtava i stepenu fizičke i psihološke štete nanijete žrtvi/žrtvama, broju djela, presudama za maloljetnike),*
- konstantna veza postoji između vrste i broja kriminoloških potreba učinioca i vjerovatnoće povratništva,*
- kombinovana ocjena nivoa rizika i nivoa potreba može uveliko povećati sposobnost diferencijacije slučajeva prema vjerovatnoći povratništva (procjena se formira na osnovu podataka iz krivičnog dosijea, dosijea o težini izvršenog krivičnog djela i evidencije o izvršenju djela i td); procjena rizika, informacije koje se slivaju (policijske, sudske, iz službe za nadzor nad izvršenjem uslovne*

osude, porodice, poslodavaca), uz korištenje raznih tehnika (test, razgovor, pregled dosijea),

- Faktori rizika povezani sa nasilnim povratništvom obuhvaćaju: historiju nasilja, srdžbu ili strah, aktivnu psihozu; zloupotrebu štetnih supstanci; sklonost prema naoružanju, krivični dosije, problemi u djetinstvu, nestabilan stil življenja itd.

Slika 1: Proces analize osuđene osobe po prijemu u KP zavod

Na dijagramu su predstavljene Osnovne komponente ocjene zatvorenika po prijemu u kaznenopopravni zavod koje se primjenjuju u Kanadi

ČETVRTI DIO

1. MEĐUNARODNI INSTRUMENTI, PRAVILA, I STANDARDI O POSTUPANJU S OSOBAMA LIŠENIMA SLOBODE

Ljudska prava su zaštićena domaćim zakonodavstvima i međunarodnim instrumentima. Međunarodno pravo se bavi ne samo zaštitom ljudskih prava već postavlja međunarodne standarde ponašanja država na univerzalnom i regionalnom planu. Kroz ne tako daleku prošlost na ovim našim prostorima se pribjegavalo represiji nad licima koja su se nalazila u pritvoru ili se radilo o osuđenim licima u cilju dobijanja informacija koje su bile značajne za vladajući sistem ili iznuda priznanja u policijskom rad, kažnjavanja tih lica ili druge razloge.

Međunarodno pravo uređuje:

- osnovu lišavanja slobode,
- postupak u kojem se izriče mjera,
- način izvršenja mjere.

Međunarodni standardi o pravima pritvorenika i zatvorenika su:

- Opća deklaracija o pravima čovjeka (1945),
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948),
- Minimalna pravila UN o tretmanu zatvorenika (1955),
- Standardna minimalna pravila UN o postupanju sa zatvorenicima (1957),
- Međunarodna konvencija o građanskim i političkim pravima (1965),
- Standardna minimalna pravila Vijeća Europe o postupanju sa zatvorenicima (1973),
- Rezolucija o postupanju s dugoročnim zatvorenicima (1976),
- Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima, na planu humanijeg izdržavanja i unifikacije kazne lišavanja slobode (1956),
- Kodeks ponašanja lica odgovornih za primjenu zakona (1979),
- Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih i ponižavajućih kazni i postupaka (1984),
- Garancija za zaštitu prava osoba nad kojima treba da bude izvršena smrtna kazna (1984),²³⁰
- Evropska zatvorska pravila (1987),
- Skup načela za zaštitu svih osoba u bilo kojem obliku pritvora ili zatvora (1988),
- Načelo medicinske etike koja se primjenjuju na zdravstveno osoblje, naročito ljekare, u zaštiti zatvorenika i lica u pritvoru od mučenja i drugih svirepih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (1990),
- Temeljna načela postupanja sa zatvorenicima (1990),

---

²³⁰ Ibid, str.75

- *Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka (1991)* 2) Nacionalno zakonodavstvo: Ustav, Kazneni zakon, Zakon o izvršavanju kazne zatvora, Zakon o sudovima za mladež, Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama; 3) Podzakonski pravni akti:

1.1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKPS)

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda je potpisana u Rimu, 04. novembra, 1950.godine od strane 13 članica Savjeta Evrope (koliko ih je tada bilo), a stupila na snagu 03. septembra 1953.godine.

Ljudska prava su univerzalna, neotuđiva i jednaka a proizlaze iz urođenog dostojanstva i vrijednosti svakog čovjeka, te ih niko ne može oduzeti ili ih se odreći.

Poštivanjem ljudskih prava kontroliše se i uređuje vršenje državne vlasti nad pojedincima.

Na sceni je disproporcija između usvojenog i izvršenog kada su u pitanju poštivanja ljudskih prava i slobode. Suštinu ovakve tvrdnje ne mijenja saznanje o postojanju brojnih međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima donijetih od strane Organizacije ujedinjenih nacija i Evropske unije, jer njima je postignut određeni legitimitet, ali ne i legalitet, pošto on ovisi od ponašanja država – članica. Prema tome nije problem u kvantitetu ljudskih prava, nego u njihovoj primjeni. Samim tim krug se zatvara neospornim zaključkom: u domenu ljudskih prava ne ostvaruje se pravda kao fundament, ideja i svrha prava.²³¹

Borba za ljudska prava i slobode uopće, zakonodavna aktivnost, kaznena praksa i prava zatvorenika, institucija za izvršenje krivičnih sankcija, su stalno u žiži interesovanja nacionalnih i nadnacionalnih institucija.

Stanjem u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija bave se razne evropske institucije, koje stanje u ustanovama ocjenjuju i pored izvesnog napretka, kao neadekvatno:

Savjet Evrope,

Evropski parlament,

Komitet ministara,

Evropski sud za ljudska prava i druga tijela.

Ove institucije i tijela su donijela značajna dokumenta, upućujući nacionalne institucije na potrebu pridržavanja univerzalnih međunarodnih i evropskih standarda za položaj i uslove izdržavanja kazne, posebno kazne lišavanja slobode. Pri tom su ova tijela, vezujući svoje ciljeve za opće i posebne akte koji se odnose

---

²³¹ Međedović, S.: *Krivičnopravno ograničenje slobode*, N.Pazar, 2006, str.22

na univerzalna ljudska prava, donela niz konkretnih dokumenata praktičnog značaja iz oblasti izvršenja krivičnih sankcija.²³²

Ova dokumenta imaju ugrađenu doktrinu o zaštiti i unapređenju prava čovjeka, a posebnim odredbama ili dokumentima regulisano je pitanje ostvarivanja ovih prava u oblasti izvršenja krivičnih sankcija, koje karakteriše implementacija različitih prava i standarda koji na posredan ili neposredan način regulišu položaj lica lišenih slobode.

Zakoni o izvršenju krivičnih sankcija trebaju biti usaglašeni sa međunarodnim aktima: rezolucijama, deklaracijama, konvencijama i izjavama koje uređuju složenu problematiku izvršenja krivičnih sankcija. Ostvarivanje prava lica lišenih slobode ili osporavanja tih prava upozorava na stanje, pri izvršenju krivičnih sankcija, koje odražavaju situacije u kojima se navedena prava ne ostvaruju u datim standardima.

Evropska konvencija(kao prvi međunarodni instrument u kojem se suverene države bile jedinstvene),obavezuje pravno zemlje potpisnice da svakome, u okviru svoje jurisdikcije, obezbjede relativno širok korpus ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i da uspostave sistem koji će kontrolisati obezbjeđenje poštivanja obaveza koje su potpisivanjem preuzele.

Naročito pozitivna uloga Evropske konvencije je u pokretanju reformi pravnih sistema u zemljama potpisnicama, bavljenjem povredama ljudskih prava ili ograničenjima prava i sloboda, uticala je na zakonsku regulativu, kako domaćih zakonodavstava tako i međunarodnih instrumenata.

Pozitivni rezultati Evropske konvencije je u tome što se njome tretiraju povrede ljudskih prava, ne samo na zaštitu prava državljana država potpisnica, već i svih drugih lica.

Evropskom konvencijom su zagantovana osnovna ljudska prava i slobode:

- Pravo svakoga na život zaštićeno je zakonom, čl. 2 (ovo pravo ne uključuje slučajeve gdje je dozvoljeno namjerno lišavanje života presudom smrtno kazne u država u kojima sud i danas izriče ovu kaznu, već opisuje situacije u slučaju odbrane od nezakonitog nasilja, izvršenje zakonitog lišavanja slobode ili sprečavanje bijega lica zakonito lišenog slobode, zakonita akcija da bi se suzbila pobuna ili ustanak, kada je dozvoljeno upotreba sile, iz koje može proizaći nenamjerno lišavanje slobode,

---

²³² U takva dokumenta spadaju: Standardna minimalna pravila o postupanju sa zatvorenicima Saveta Evrope iz 1973. godine; rezolucije i preporuke Saveta Evrope o pritvoru za vreme suđenja R(80)11, o napuštanju zatvora R(82)16, o zatvaranju i postupanju sa opasnim zatvorenicima R(82)17, o stranim zatvorenicima R(84)14, i evropskim pravilima o društvenim sankcijama i merama R(82)17; Preporuka o evropskim zatvorskim pravilima Komiteta ministara Saveta Evrope R(87)3 od 12. februara 1987; te Rezolucija Evropskog parlamenta o uslovima u zatvorima u Evropskoj uniji: poboljšanje i alternativne kazne A4-0369, iz 1998. godine.

- *Zabrana mučenja, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, čl.3 (Evropska komisija je utvrdila da svako mučenje mora biti nehumano i ponižavajuće postupanje, ukoliko se lice grubo ponižava pred drugim licima ili se navodi na djela protiv njegove volje ili savjesti, a i nehumano postupanje je ponižavajuće jer izaziva ozbiljnu psihičku ili fizičku patnju),²³³*
- *Zabrana ropstva i prinudnog rada, čl.4*
- *Pravo na slobodu i ličnu sigurnost, čl.5., kojim se to garantuje:*
  - 1) *svako ima pravo na slobodu i ličnu sigurnost. Niko se ne smije lišiti slobode, osim u sljedećim slučajevima i u postupku propisanom zakonu:*
  - 2) *ako je zakonito uhapšen ili pritvoren radi dovođenja nadležnoj sudbenoj vlasti, kad postoji osnovana sumnja da je počinio krivično djelo ili kad je razumno vjerovati da je to nužno radi sprečavanja izvršenja krivičnog djela ili bijega njegova počinjenja,*
  - 3) *svako pritvoren mora se u najkraćem roku izvesti pred suca, ili pred drugo zakonom određeno tijelo sudske vlasti, i ima pravo u razumnom roku biti suđen ili pušten na slobodu do suđenja. Puštanje na slobodu može se usloviti davanjem jamstva da će ta osoba pristupiti suđenju.*
  - 4) *Svako ko je lišen slobode hapšenjem ili pritvaranjem ima pravo pokrenuti sudski postupak u kojem će brzo odlučiti o zakonitosti njegova pritvaranja, ili o njegovom puštanju na slobodu, ako je pritvaranje bilo nezakonito.*
- *Svako ko je žrtva hapšenja ili pritvaranja suprotno odredbama ovog članka ima izvršivo pravo na oštetu,*
- *I druga prava, kao u Protokolima:*
  - *Protokol 1 (Pariz, 1954)*
  - *Protokol 4 (Strazbur, 1963)*
  - *Protokol 6 (Strazbur, 1983)*
  - *Protokol 7 (Strazbur, 1984)*
  - *Protokol 12 (Rim, 2000)*
  - *Protokol 13 (Vilnius, 2002)*

1.2. Evropski sud za ljudska prava

Veliki broj neriješenih slučajeva i dugotrajni procesi su ukazali na potrebu reorganizacije sistema zaštite ljudskih prava, oličenog u Evropskoj komisiji za ljudska prava (počela sa radom,1954.godine), i Evropskim sudom, osnovan 1959.godine).

---

²³³ *Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva, Presuda od 18.01.1978., Serija A No.25; sud je razmatrao kombinovanu upotrebu pet tehnika ispitivanja koje predstavljaju nehumano i ponižavajuće postupanje, dijelom zbog načina na koje se njima sprječava korištenje čula, te fizički i psihički povređuje ličnost (te tehnike su stajanje uz zid, izlaganje buci, oduzimanje sna, smanjenje hrane)*

Proces je iniciran od strane Komiteta ministara, prihvatanjem Protokola broj 11 u Beču, oktobra 1993.godine i njegovim otvaranjem za potpisivanje maja 1994.godine, a stupio na snagu 01. novembra 1998. godine.Članom 19 ustanovljen je Evropski sud za ljudska prava (čl.19-51), kao stalni organ kojim su zamijenjeni raniji sud i Komisija.

Maja 1993. godine postignut je tzv. Štokholmski kompromis, koji uvodi instituciju jedinstvenog Evropskog suda (članom 43, stav 1, Evropske Konvencije za zaštitu ljudskih prava) garantuje dvostепенost. Naime, postoji mogućnost da Veliko vijeće rješava o slučajevima, o kojima je već donijeta odluka u nekom od vijeća. Veliko vijeće može da proglasi predstavku neprihvatljivom, iako su je u predhodnom postupku prihvatili i odbor i vijeće, te se u pogledu donošenja odluke o prihvatljivosti predstavke može posmatrati kao neka vrsta dvostепенosti. ²³⁴

Stalni Evropski sud radi s punim radnim vremenom.

Ne postupa po anonimnim predstavkama.

Podnosilac je dužan prije podnošenja predstavki Sudu, da iscrpi sve unutrašnje pravne lijekove predviđene domaćim zakonodavstvom u skladu sa opće priznatim načelima međunarodnog prava.

Evropski sud je pristupačniji pojedincima, nevladinim organizacijama, ili grupama lica koji smatraju da su žrtve povrede prava u odnosu na raniji sud i Komisiju, koje su ustanovljene Evropskom konvencijom, jer predstavke podnose neposredno njemu. Ovo je definirano Protokolom broj 9, koji je stupio na snagu 01.10.1994.godine. Uslov je da je država prihvatila Protokol 9, a ratifikacijom Protokola broj 11, može se implementirati i pravo pojedinca podnošenja predstavki od strane pojedinca pred Sudom, na neodređeno vrijeme i bez mogućnosti stavljanja rezervi.

Stupanjem u članstvo Savjeta Evrope, države po automatizmu su obavezne da prihvataju odluke Suda.

Evropski sud nije veća instanca u odnosu na domaće sudove, već ispituje da li je prekršeno neko pravo iz Konvencije za zaštitu ljudskih prava, donosi pravičnu odluku o naknadi za pričinjenu materijalnu i nematerijalnu štetu.

Odluke Suda su pravosnažne i izvršne.

Prema Poslovniku Suda, u izuzetnim slučajevima, moguće je pokrenuti i postupak za tumačenje ili preispitivanje presude Suda, te u roku od godinu dana po njenom izricanju tražiti tumačenje presude Sekreterijata i da Vijeće preispita zahtjev. Izvršenje pravosnažnosti presude kontroliše Komitet ministara Savjeta Evrope.

Sjedište Evropskog suda se nalazi u sjedištu Savjeta Evrope u Strazburu, ali svoje poslove može vršiti bilo gdje na teritoriji članica SE. Službeni jezik Suda je engleski

---

²³⁴ Veković, V.: *Zabrana mučenja, instrumenti i mehanizmi Savjeta Evrope*, Beograd, 2005, str.26

i francuski, na kojima se obavljaju kontakti s podnosiocima ili zastupnicima predstavki.

1.3. Evropska Konvencija o sprečavanju mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (EKSM)

Deklaracija UN o zaštiti svih lica od mučenja i drugih svirepih, nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, koja je usvojena rezolucijom Generalne skupštine UN, 1975. godine, je prvi dokument koji se bavio definiranjem mučenja uopće.

Parlamentarna skupština Vijeća Evrope je januara 1981.godine usvojila Preporuku R 909 o Međunarodnoj konvenciji protiv mučenja; Preporuku R 971, od 28. septembra 1983.godine o zaštiti zatvorenika od mučenja i svirepih, nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka.

Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, je usvojena od strane Generalne skupštine UN, 10.decembra 1984.godine, a stupila na snagu 26. juna 1987.godine.

Evropsku Konvenciju čini pet poglavlja i Dodatak. Članom 1 Konvencije ustanovljava se Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka čiji je prvenstveno zadatak da, prilikom posjeta licima lišenim slobode, ispita da li postoji kršenje ljudskih prava, ukoliko postoji, pomogne u zaštiti od svih oblika takvih ponašanja.

Članovi Evropskog komiteta ne moraju da budu pravnici, već lica visoko moralnih kvaliteta, eksperti iz oblasti ljudskih prava, poznaju penitencijalni sistem i imaju u svome radu iskustva sa licima lišenim slobode po različitim oblastima (sociološkim, medicinskim, psihološkim i dr). Komitet nema pravo na sudsko odlučivanje. Evropski komitet daje preporuke preventivne prirode u cilju poboljšanja i zaštite temeljnih ljudskih prava i sloboda.

Evropski komitet sam donosi odluke o posjetama određenim ustanovama i državama gdje se nalaze lica lišena slobode, primjenjujući određene principe u svome radu:

- Princip pravičnosti,*
- Princip poverljivosti u radu,*
- Princip nepristrasnosti,*
- Princip neovisnosti,*
- Princip raspoloživosti i td.*

Prilikom odabira države koju će posjetiti, Evropski komitet se rukovodi i predstavkama i informacijama koje dobija u predstavkama.

Evropski komitet ima nadležnost da razgovara nasamo sa licima lišenim slobode, bez prisustva svjedoka i nije ograničen trajanjem posjete, prevodiocem, drugim stručnjacima za koje ocijeni da su mu potrebni.

1.4. Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

Izvodi i druga pravila za kaznenopopravne zavode kojim se služe u KPZ-a podrazumijevaju:

- *Policijski pritvor (prava osobe da o pritvaranju obavijesti treće lice po izboru, prava na usluge advokata, pravo na ljekarski pregled. Elektronsko snimanje policijskih saslušanja predstavlja dodatnu garanciju protiv zlostavljanja pritvorenika),*
- *Zatvor (za CPT su važni uslovi lišavanja slobode u nekom zatvoru; kakva klima preovladava u zatvoru; prenatrpanost i kvalitet života; mogućnostima fizičkih aktivnosti; posjete KPZ neovisne komisije, eksperata su neophodne; efikasni žalbeni i inpekcijski postupci, disciplinski postupci),*
- *Obuka osoblja za sprovođenje zakona (pravilno obučeno policijsko i zatvorsko osoblje, umijeće međuljudske komunikacije, zasnovano na poštovanju ljudskog dostojanstva),*
- *Zdravstvene usluge u zatvorima (pristup ljekaru, jednakost njege, pacijentov pristanak i povjerljivost, preventivna zdravstvena zaštita, humanitarna pomoć, profesionalna nezavisnost, profesionalna stručnost),*
- *Strani državljani lišeni slobode prema zakonima o strancima (garancije tokom lišavanja slobode; rizik od zlostavljanja poslije protjerivanja iz zemlje; sredstva prinude u kontekstu postupaka protjerivanja imigranata - pritvorenika),*
- *Prisilni smještaj u psihijatrijske ustanove (posjete, provjeriti opće kriterije za tretman i jednakost, životni uslovi i liječenje pacijenta, kvalifikacije psihijatrijskog osoblja, sestara, nedostatak osoblja; sredstva za oduzimanje slobode kretanja, za obuzdavanje uznemirenih i/ili nasilnih pacijenata. Osoblje treba biti obučeno za nefizičko obuzdavanje, pribjegavanje instrumentima fizičkog sputavanja, kaiševi, luđačke košulje, rijetko su opravdane i moraju biti naložene od strane ljekara, izdvajanja u samice),*
- *Maloljetnici lišeni slobode (garancije protiv zlostavljanja maloljetnika, dodatne mjere opreznosti, ne smije biti „pedagoških šamara“ maloljetnicima lošeg ponašanja; popravni domovi za maloljetnike, u cilju smanjenja opasnosti dugoročne društvene neprilagođenosti),*
- *Žene lišene slobode (zapošljavanje osoblja oba pola, u pogledu zatvorske etike i njegovanja što je moguće normalnijeg života na mjestima lišavanja*

slobode; odvojen smještaj žena lišenih slobode; jednak pristup aktivnostima, radu, obuci, obrazovanju, sportu, ukoliko ima beba i male djece, ostaviti mogućnost da budu sa majkama, voditi računa o zdravlju i higijeni),

CPT²³⁵, sprovodi svoju preventivnu funkciju putem dvije vrste posjeta – periodičnih (u državama potpisnicama Konvencije) i ad hoc (u državama kada Komitet smatra „da je potrebno u datim okolnostima“).

CPT ima široka ovlašćenja prilikom posjeta: pristup teritoriji države u pitanju i pravo na putovanje po zemlji bez ograničenja; neograničen pristup svakom mjestu gdje se nalaze osobe lišene slobode, uključujući i pravo kretanja unutar takvih mjesta bez ograničenja; pristup potpunim informacijama o mjestima gdje se drže osobe lišene slobode.

Komitet ima prava da razgovara sa osobama lišenim slobode bez prisustva svjedoka.

Posjete mogu vršiti i izvan zatvora i policijskih stanica i obuhvaća, npr. psihijatrijske ustanove, pritvorske jedinice u kasarnama, centre za azilante, mjesta gdje maloljetna lica mogu biti lišena slobode idr.

Rad CPT i potpisnica se zasniva na saradnji i povjerenju.

1.5. Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenima

Svrha ovih pravila da se postave principi i pravila dobre organizacije izvršenja kazne i prakse u postupanju sa zatvorenima, poštujući raznovrsnost pravnih, socijalnih, ekonomskih i geografskih uslova koja postoje u svijetu²³⁶.

Izuzetke od ovih pravila ovlašćeno je da predlaže i daju ministarstva pravde, tj. sektori izvršenja krivičnih sankcija u određenoj državi.

- a) U kaznene zavode može biti primljeno lice sa punovažnom ispravom kojom se naređuje zatvaranje od strane nadležnog organa,
- b) Ova pravila se primjenjuju nepristrasno, tj. ne smije se praviti razlika u postupanju prema zatvorenima na osnovu neke predrasude, s obzirom na rasu, boju kože, pol, jezik, vjeru, političko i svako drugo mišljenje, na nacionalno i socijalno porijeklo, društveni položaj, rođenje ili bilo koji drugi položaj, uz poštivanje vjerskih ubjeđenja i moralnih pravila grupe kojoj zatvorenik pripada,

²³⁵ CPT je ustanovljen 1987, konvencijom Savjeta Evrope sa istim nazivom, Konvencija. prema čl.1. Konvencije: „Ustanovljava se Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka. Komitet putem posjeta osobama lišenim slobode ispituje kako se prema njima postupa s ciljem da, ukoliko je potrebno, poveća zaštitu tih osoba od mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka.

²³⁶ Standardna minimalna pravila o postupanju sa zatvorenima, su usvojena na Prvom kongresu UN o sprečavanju kriminaliteta i postupanju sa zatvorenima u Ženevi, 30. Avgusta. 1955.godine, a odobrena od Ekonomskog i socijalnog vijeća UN Rezolucijom 663/XXIV/, 31.jula.1957.godine

- c) *Potrebno je postojanje Registra za svakog zatvorenika (podaci u vezi identiteta, razlozi zatvaranja, i nadležna vlast koja je odlučila o zatvaranju, dan i sat prijema i otpuštanja), preodgoj je osnovni cilj kazne,*
- d) *Obavezno je kategorisanje zatvorenika (odvajanje zatvorenika koji bi zbog kriminalne prošlosti loše uticali na druge zatvorenike; raspoređivanje zatvorenika u grupe da bi se olakšalo postupanje sa njima u pogledu njihovog ponovnog prilagođavanja u društvu; prema različitim grupama zatvorenika; poslije proučavanja ličnosti zatvorenika, prema njegovim individualnim potrebama, sposobnostima i njegovom društvenom stanju),*
- e) *Prostorije ili sobe koje su namijenjene za noćno osamljenje treba držati samo po jednog zatvorenika, a sve prostorije koje su namijenjene za spavanje treba da odgovaraju higijenskim zahtjevima, vodeći računa o klimi, kubaturi vazduha, minimalnoj površini, osvjetljenju, grijanju i provjetranju,*
- f) *Potrebno omogućiti uslove za održavanje lične higijene, odgovarajuće odijelo i posteljinu, ishranu, tjelesne vježbe, medicinske usluge, red i disciplinu, biblioteku, religiju,*
- g) *Potrebno je zvesti sistem povlastica prilagođen različitim grupama zatvorenika i metodama postupanja, kako bi se zatvorenici podstakli na dobro ponašanje, razvio smisao za odgovornost, razvio interes i saradnja,*
- h) *Omogućiti uslove za rad (koji ne smije biti ponižavajućeg karaktera, u granicama mogućnosti, koji odgovara racionalnoj selekciji, potrebama, željama zatvorenika, adekvatno nagrađen),*
- i) *izvršenje kazne zatvora treba da ima za cilj osposobljavanje za život na slobodi, svrha i opravdanje kazni mjere lišavanja slobode jeste i zaštita društva protiv zločina. Takva svrha biće postignuta samo ako se vrijeme lišavanja slobode iskoristi da prestupnik, u najvećoj mogućoj mjeri kad bude oslobođen bude, ne samo željan, već i sposoban da živi poštujući zakon, kao i da se stara o svojim potrebama,*
- j) *u postupku preodgoja treba primjenjivati popravne, odgojne, moralne i druge metode koje podstiču odgovornost i vode resocijalizaciji osuđenika, nastojati smanjiti razlike koje postoje između života u zatvoru i slobodnog života, ukoliko te razlike pokažu težnju da oslabe smisao za odgovornost zatvorenika ili poštivanje dostojanstva njegove ličnosti u toku izvršavanja kazne,*
- k) *zatvorenčki život treba da bude približan uslovima života na slobodi, te obezbjediti postepeni povratak u društveni život ili putem uslovnog otpusta pod nadzorom, nastupiti sa oprezom, koji ne treba povjeriti policiji, nego koji treba da se osloni na efikasnu društvenu pomoć, naročito je važno da zatvorska ustanova, u skladu sa mogućnostima, nastoji uspostaviti saradnju sa društvenim organima u rehabilitaciji zatvorenika, rad socijalnih radnika je značajan u uspostavi i njegovanju odnosa zatvorenika sa porodicom,*
- l) *po izdržanoj kazni, zatvoreniku treba pružiti pomoć uključivanja u život i rad jer oslobođenjem zatvorenika ne prestaju obaveze društva, potrebno je postojanje državnih ili privatnih ustanova koje su sposobne da oslobođenom zatvoreniku pruže efikasnu pomoć poslije izlaska iz zatvora, i koje će težiti da ublaže predrasude u pogledu njega i da mu pomognu da se vrati društvu,*

- m) *Postupanje sa zatvorenicima treba da rezultira voljom i posobnošću da žive poštivajući zakon i da rade i zarađuju onoliko koliko im je potrebno za život, da imaju samopoštivanje, osjećanje odgovornosti prema sebi i drugima. Potrebno je voditi računa da dosije zatvorenika ima kvalitetne podatke o društvenoj i kriminalnoj prošlosti zatvorenika, njegovim tjelesnim i duševnim sposobnostima i mogućnostima, ličnim sklonostima, o dužini osude i o njegovim izgledima poslije otpusta, izvještajem ljekara.*²³⁷

Donošenje minimalnih pravila, dalo je pozitivne rezultate i doprinijelo humanijem odnosu prema zatvorenicima.

1.6. Evropska zatvorska pravila

Komiteet ministara Savjeta Evrope, 1987.godine je usvojio Evropska zatvorska pravila, u namjeri za uspostavom zajedničkih principa koji se tiču politike izvršenja krivičnih sankcija članicama Vijeća Evrope.

Ova pravila su dopuna Standarnih minimalnih pravila o postupanju prema zatvorenicima. Promjene Evropskih zatvorskih pravila iz 1987.godine, nastale su Evropskim zatvorskim pravilima 2006.godine, koja pomažu u procesu modernizacije propisa o penološkim ustanovama, i uopće rješavanju pitanja u sektorima za izvršenje krivičnih sankcija, u klasifikaciji zatvorenika, standarda i kriterija koji se odnosi na ta lica itd.

Osnovni postulati Evropskih pravila su:

- *Preodgoj zatvorenika (u postupku preodgoja treba primjenjivati korektivne, odgojne, moralne i druge postupke ka resocijalizaciji),*
- *Smanjenje nasilničkog kriminaliteta i konflikata (u skladu sa Evropskim zatvorskim pravilima – pravilo 64, prevencija nasilničkog ponašana zatvorenika, prevencija konflikata i incidenata između zatvorenika i uposlenika kaznenog zavoda je bolja od rješavanja konflikata koji sasvim sigurno ostavljaju posljedice),*
- *izvršenje kazne ima za cilj osposobljavanje zatvorenika za život na slobodi te vraćanja u normalne društvene tokove koji su prekinuti zatvorskom kaznom,*
- *poštivanje ličnosti i dostojanstva zatvorenika,*
- *zatvorski režim prilagođavati uslovima na slobodi,*
- *po izdržanoj kazni osuđenom treba pružiti pomoć pri uključivanju u društvenu zajednicu,*

---

²³⁷ Izvodi iz :Standardna minimalna pravila o postupanju sa zatvorenicima

Ciljevi Evropskih zatvorskih pravila takođe su:

- ustanovljavanje minimalnih standarda za savremeno upravljanje zatvorima,
- razvoj politike i stila upravljanja i rada na savremenim principima svrhe i jednakosti,
- kod zatvorskog osoblja razvijati profesionalizam,
- napredak ka višim standardima.

Principi Evropskih zatvorskih pravila su:

- zatvaranje će se vršiti u materijalnim i moralnim uslovima koji će osigurati poštivanje ljudskog dostojanstva,
- pravila treba primjenjivati nepristrasno,
- briga za zdravlje i samopoštivanje zatvorenika, tj. „pravo svakoga na najviše moguće standarde fizičkog i psihičkog zdravlja“,
- redovna inspekcija penoloških ustanova od strane vladinih, ali i nezavisnih tijela, koja trebaju biti u skladu sa protokolom Konvencije o sprečavanju torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih postupaka i kažnjavanja,
- zaštita ličnih prava zatvorenika,
- posebna pažnja treba biti posvećena licima u pritvoru, u smislu davanja dodatnih garancija,
- obezbjeđenje sigurnosti i zaštita svakog pojedinačno zatvorenika,
- prilikom prijema u zatvor, Evropska pravila kao i kućni red i drugi važeći propisi o pravima i obavezama u zatvoru trebaju biti data zatvoreniku na njegovom jeziku --zatvorene osobe trebaju biti pod kontrolom javne vlasti (odvojene od policije, vojne službe i drugih organa koja učestvuju u istragama); zatvor, prema ovim pravilima, treba biti pod kontrolom ministarstava pravde.

1.7. Europska socijalna povelja²³⁸

Poštivanje ljudskih prava, je tretirano i Evropskom socijalnom poveljom i dr., dokumentima.

Ovi dokumenti sadrže paket žurnih preporuka vladama u oblasti siromaštva, socijalne isključenosti, diskriminacije, te neriješenih aspekata raseljenih i povratnika, slabosti u oblasti zaštite i promocije dječijih prava, te su neophodni brži reformski procesi u poboljšanju ekonomskih, socijalnih prava.²³⁹

---

²³⁸ sastavljena u Torinu 18. listopada 1961., Dodatni protokol Evropskoj socijalnoj povelji, sastavljen u Strasbourgu 5. svibnja 1988., Protokol o izmjenama Evropske socijalne povelje, sastavljen u Torinu 21. listopada 1991., i Dodatni protokol Evropskoj socijalnoj povelji kojim se uspostavlja sustav kolektivnih žalbi sastavljen u Strasbourgu 9. novembra 1995.

²³⁹ Hammarberg Thomas, povjerenik za ljudska prava Vijeća Evrope, povodom izglasavanja rezolucije Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o BiH (intervju, Večernji list, 29.10.2008).

Cilj Vijeća Europe ostvarenje većeg jedinstva između njegovih članica radi čuvanja i promicanja ideala i načela koji su njihova zajednička baština te pospješivanja njihovog društvenog i socijalnog napretka, naročito održanjem i daljnjim razvitkom ljudskih prava i temeljnih sloboda, smatrajući da su se Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, potpisanom u Rimu 4. studenoga 1950., i njenim Dodatnim protokolom, potpisanim u Parizu 20. ožujka 1952. godine, države članice Vijeća Europe saglasile u stanovništvu da trebaju osigurati građanska i politička prava i slobode navedene u tim dokumentima, smatrajući da se uživanje socijalnih prava mora osigurati bez ikakve diskriminacije s obzirom na rasu, boju kože, pol, vjeroispovijest, političko mišljenje, nacionalnu pripadnost ili socijalno porijeklo; odlučne zajednički učiniti sve napore kako bi pomoću odgovarajućih institucija i djelovanja podigle životni standard i unaprijedile dobrobit i gradskog i seoskog stanovništva pomoću odgovarajućih institucija i aktivnosti.

ZAKLJUČCI

Humani odnosi između ljudi su neophodni, uz obavezu poštivanja ljudskih prava i sloboda od strane države, kao i obezbjeđivanje mehanizama za zaštitu prava svih građana podjednako.

Obaveza svake ponaosob države je da obezbjedi poštivanje ljudskih prava i sloboda građanima koji se nalaze na slobodi, ali i licima koja su lišena slobode i nalaze se na izdržavanju kazne u ustanovama za izvršenje mjera i krivičnih sankcija.

Obaveza država je da zakonsku regulativu i praksu prilagodi standardima koji su određeni Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Ustanovljavanjem Evropskog komiteta, od strane Savjeta Evrope, napravljen je izuzetan pomak u poštivanju ljudskih prava i sloboda lica koja su lišena slobode, s ciljem pomoći i zaštite od eventualnog mučenja i sprečavanja torture nad tim licima.

Pozitivne rezultate u ocjeni primjene međunarodnih instrumenata za poštivanje ljudskih prava i sloboda je data osnivanjem Evropskog suda za ljudska prava. Poštivanje ljudskih prava i sloboda čovjeka preispituje se presudama Evropskog suda u Strazburu kao supranacionalne ustanove, a čije odluke moraju biti ispoštovane i koje se trebaju sprovesti u praksi.

Sve članice Vijeća Evrope, prijemom u članstvo, obavezne da usklade zakonske osnove domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava i sloboda.

Osnovna funkcija i uloga penoloških ustanova jeste resocijalizacija, tj. osposobljavanje lica koje je bilo subjekt kriminalnog ponašanja da se, nakon izdržane kazne, vrati u normalne društvene tokove.

Stanje u penološkim ustanovama kako smo nekoliko puta naveli, nije na zadovoljavajućem nivou, nažalost u nekim ustanovama nije ni blizu zadovoljavajućeg.

Obaveza države je da u zavodima za izvršenje kazne zatvora za žene, posebno vodi računa o osuđenicama - trudnicama i ženama koje imaju djecu. Potrebno je obezbjediti uslove za zdravo roditeljstvo, kao i uslovan smještaj majki sa malom djecom. Potrebno je u penološkim ustanovama povećati i zakonski regulisati broj žena uposlenica.

Takođe, penološke ustanove trebaju obezbjediti uslove za izdržavanje kazne za maloljetna lica.

Potrebno je proširiti obaveze uprave zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, da prijave zatvorenike kod korištenja pogodnosti, nadležnim policijskim upravama (ne

samo prvi put kada koriste pogodnosti), posebno kada se radi o povratnicima i određenim krivičnim djelima, koji mogu izazvati uznemirenje građana koji žive na tom području.

Veliki broj pritvorenika i zatvorenika, bijegom pokušava da izbjegne procesuiranje i izdržavanje kazne, što nerijetko i uspijeva, dešava se zastara i itd.

Ono što zabrinjava je činjenica da zakon nije na adekvatan način riješio obavezu osuđenog lica po odluci nadležnog suda da preda putne i lične isprave prije dolaska na izdržavanje zatvorske kazne. U praksi sud vrlo rijetko donosi ovakve odluke, pa osuđenici nesmetano mogu u toku bijega prijeći državnu granicu.

Potrebno je da uprava Odjeljenja za zadržavanje pri policijskim stanicama i osoblje u pritvorskim jedinicama radi na poboljšanju odnosa između lica koja su zadržana i pritvorenim licima.

Postupak komunikacije između zadržanih lica, pritvorenika, zatvorenika i službenih lica treba biti transparentan.

Potrebno je educirati uposlenike o domaćem i međunarodnim instrumentima iz oblasti izvršenja krivičnih sankcija, poštivanja ljudskih prava i sloboda, KZ, ZKP i dr.

Treba raditi na smanjenju broja zatvorenika, po jedan zatvorenik treba biti u jednoj ćeliji, gde će se obezbediti maksimalna sigurnost za sve, prevenirati i spriječiti nasilje koje se dešava između samih zatvorenika, gde jaki i moćni maltretiraju nemoćne.

Zbog smanjenja procenta nasilja u penološkim ustanovama, među zatvorenima, potrebno je vršiti odvajanje, premještanje, razmještanje zatvorenika i sl., (naročito za određena krivična djela, npr. seksualni delikti). Individualnim sistemom će biti zaštićen i fizički i psihički integritet svakog zatvorenika. Tim prije što će oni moći preko dana da se druže, da obavljaju neke sportske i radne aktivnosti. U tom pravcu bi trebala da se kreće i reforma zatvorskog sistema. Potrebno je obezbijediti, kako zaštitu pojedinačno svakog zatvorenika, tako i spriječiti mogućnost izbijanja pobuna, ekscesa i incidentnih situacija.

Da bi uspjeli u procesu resocijalizacije i rehabilitacije lica koja se nađu u penološkim ustanovama, neophodno je poboljšanje osnovnih životnih uslova što je nužna pretpostavka za kvalitetno djelovanje službi penoloških ustanova.

Zbog prenatrpanosti zatvora, neophodno je izgrađivati nove, funkcionalne zatvore koji bi zadovoljili sve standarde. Takođe je neophodno da velike spavaonice, u kojima najčešće spavaju zatvorenici, budu promijenjene u manje (tipa 2 do 4 lica).

Potrebno je osnivanje Povjereničke službe i stvaranje uslova za njihov neovisan rad.

Potrebno je stvaranje materijalnih uslova za punu primjenu alternativnih sankcija i senzibilizacija javnog mnijenja.

STANJE PENOLOŠKOG SISTEMA U SRBIJI DANAS

Krivičnu sankciju učiniocu krivičnog djela može svojom odlukom izreći samo nadležni sud u postupku koji je pokrenut i sproveden prema Krivičnom zakoniku (čl.2),²⁴⁰Zakonu o krivičnom postupku²⁴¹, Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija RS²⁴² i drugim relevantnim zakonima za ovu oblast. Izvršenju sankcije se pristupa kad odluka kojom je sankcija izrečena postane pravnosnažna i kad za izvršenje sankcije nema zakonskih smetnji.Izuzetno, može se otpočeti i prije nego što je postala pravnosnažna odluka kojom je ona izrečena.²⁴³

1. Uprava za izvršenje zavodskih sankcija u Republici Srbiji

Uprava za izvršenje zavodskih sankcija je organ u sastavu Ministarstva pravde Republike Srbije koji organizuje, sprovodi i nadzire izvršenje kazne zatvora, maloljetničkog zatvora, kazne rada u javnom interesu, uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, mjere bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, obaveznog liječenja, alkoholičara i narkomana, kao i vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom.²⁴⁴

Vrste zavoda:

- 1) kazneno-popravni zavod i okružni zatvor - za izvršenje kazne zatvora;
- 2) kazneno-popravni zavod za žene - za izvršenje kazne zatvora i maloljetničkog zatvora izrečene ženama;
- 3) kazneno-popravni zavod za maloljetnike - za izvršenje kazne maloljetničkog zatvora;
- 4) Specijalna zatvorska bolnica - za liječenje osuđenih i pritvorenih lica, za izvršenje mjera bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, obaveznog liječenja alkoholičara i obaveznog liječenja narkomana;
- 5) vaspitno-popravni dom - za izvršenje vaspitne mjere upućivanja u vaspitno-popravni dom;
- 6) Centar za obuku zaposlenih u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija.²⁴⁵

²⁴⁰ Krivični zakonik Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, br.85/05, br.107/05; Zakon o izmjenama i dopunama krivičnog zakonika br.72/09)

²⁴¹ Zakonik o krivičnom postupku RS („Službeni glasnik RS, br.85/05, br.115/05, 46/06, 49/07, i 29.05.2009.

²⁴² Zakon o izvršenju krivičnih sankcija RS, “Službeni glasnik”, br.85/05, stupio na snagu 1.january 2006.godine

²⁴³ ibid, čl.4

²⁴⁴ Službena stranica Ministarstva pravde Republike Srbije, pristup, 15.12.2009.godine

²⁴⁵ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija RS, 85/05, čl.13

Prema stepenu obezbjeđenja i načinu postupanja sa osuđenima:

zavodi mogu biti otvorenog, poluotvorenog, zatvorenog i zatvorenog tipa sa posebnim obezbjeđenjem.

U zavodima otvorenog tipa ne postoje prepreke za bjekstvo.

U zavodima poluotvorenog tipa služba za obezbjeđenje predstavlja osnovnu prepreku za bjekstvo.

U zavodima zatvorenog tipa, pored službe za obezbjeđenje postoje i druge prepreke za sprječavanje bjekstva.

U zavodima zatvorenog tipa sa posebnim obezbjeđenjem postoje posebne prepreke za sprječavanje bjekstva i posebna pažnja se posvećuje postupanju sa osuđenima.

Kazneno-popravni zavod za žene, okružni zatvor i vaspitno-popravni dom su poluotvorenog tipa.

Specijalna zatvorska bolnica i kazneno-popravni zavod za maloljetnike su zatvorenog tipa.

Samo kazneno-popravni zavod može biti zavod zatvorenog tipa sa posebnim obezbjeđenjem.²⁴⁶

U zavodima mogu postojati otvorena, poluotvorena i zatvorena odeljenja.

U zavodima mogu postojati sljedeće službe:

1)služba za prevaspitavanje; 2)služba za obezbjeđenje; 3)služba za obuku i upošljavanje; 4)služba za zdravstvenu zaštitu; 5)služba za opće poslove.

Zavodske sankcije u Republici Srbiji, bez Kosova i Metohije, izvršavaju se u 28 ustanova i to u:

- 8 kazneno – popravnih zavoda u : Požarevcu, Sremskoj Mitrovici, Nišu, Valjevu, Čupriji, Šapcu, Somboru i Padinskoj Skeli;*
- Kazneno – Popravnom zavodu za žene u Požarevcu;*
- Vaspitno – popravnom domu u Kruševcu;*
- Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu;*
- 17 okružnih zatvora u : Beogradu, Novom Sadu, Leskovcu, Čačku, Zrenjaninu, Pančevu, Subotici, Vranju, Kragujevcu, Kraljevu, Kruševcu, Prokuplju, Užicu, Zaječaru, Novom Pazaru, Negotinu i Smederevu.*

---

²⁴⁶ *ibid*, čl.14,15 i 16

Kazneno - popravni zavodi u Republici Srbiji:

KPZ Otvorenog tipa

- *Kazneno- popravni zavod u beogradu /Padinska skela*
- *Kazneno – popravni zavod u Somboru*
- *Kazneno - popravni zavod u Čupriji*
- *Kazneno – popravni zavod u Šapcu*

KPZ Zatvorenog tipa

- *Kazneno – popravni zavod u Sremskoj Mitrovici*
- *Kazneno – popravni zavod u Nišu*

KPZ Strogo zatvorenog tipa

- *Kazneno – popravni zavod u Požarevcu/Zabeli*

U ustanovama za izvršenje zavodskih sankcija u prosjeku se nalazi oko 9.500 lica lišenih slobode (podaci za februar 2008.godine) i to: 6 100 osuđenih, 2 150 pritvorenih, 450 na mjeri obaveznog liječenja, 300 kažnjenih u prekršajnom postupku, 170 na izvršenju mjere upućivanja u Vaspitno - popravni dom, 50 pritvorenih maloljetnika, i 200 osuđenih i 80 pritvorenih žena. U Upravi za izvršenje zavodskih sankcija zaposleno je oko 3.800 lica od kojih 2.100 radi u službi za obezbjeđenje, 270 u službu za tretman, 700 u službi za obuku i upošljavanje, 210 u službu za zdravstvenu zaštitu i 520 u službu za opće poslove.

1.1. Izvršenje kazne zatvora u Republici Srbiji

Postupak izvršenja kazne zatvora u Srbiji uređen je Zakonima iz ove oblasti, a koje smo već naveli.

Osuđeni kojem je izrečena kazna zatvora čije trajanje ili ostatak trajanja poslije uračunatog pritvora i drugog lišenja slobode u vezi s krivičnim djelom ne prelazi jednu godinu, raspoređuje se, po pravilu, u okružni zatvor.

Osuđeni kojem je izrečena kazna zatvora čije trajanje prelazi jednu godinu po pravilu se raspoređuje u kazneno-popravni zavod.

Osuđena žena se raspoređuje u kazneno-popravni zavod za žene.²⁴⁷

---

²⁴⁷ *Ibid, čl.38*

Osuđeni koji je učinio krivično delo iz nehata i lice koje je prvi put osuđeno na kaznu zatvora do jedne ili, izuzetno, do tri godine, raspoređuje se u zavod otvorenog ili poluotvorenog tipa.

Ostali osuđeni raspoređuju se u kazneno-popravne zavode zatvorenog tipa.²⁴⁸

Zavod obaveštava nadležni sud da li se osuđeni javio na izdržavanje kazne zatvora.

Početak izvršenja kazne računa se od dana kada se osuđeni javio u zavod na izdržavanje kazne.²⁴⁹

Ako se osuđeni koji je uredno pozvan radi izvršenja kazne zatvora ne javi u zavod, sud naređuje njegovo dovođenje, a ako se osuđeni krije ili je u bekstvu, sud naređuje izdavanje poternice.

Tada se početak izvršenja kazne zatvora računa od dana kada je osuđeni lišen slobode.²⁵⁰

Izvršenje kazne zatvora može se odložiti:

- 1) ako je osuđeni obolio od teške akutne bolesti - dok bolest traje;*
- 2) ako je osuđena žena navršila šesti mjesec trudnoće ili ima dijete mlađe od jedne godine - najduže do navršene treće godine života djeteta;*
- 3) zbog smrti ili teške bolesti bračnog druga, djeteta, usvojenika, roditelja ili usvojioca osuđenog - najduže tri mjeseca od dana odlaganja;*
- 4) ako je supruga osuđenog na tri mjeseca pred porođajem ili je od njenog porođaja proteklo manje od šest mjeseci, a nema drugih članova domaćinstva koji bi joj pomogli - najduže šest mjeseci od dana odlaganja;*
- 5) ako su zajedno sa osuđenim na izdržavanje kazne pozvani njegov bračni drug ili drugi član zajedničkog domaćinstva ili je neko od njih već u zatvoru - najduže šest mjeseci od dana odlaganja;*
- 6) ako je osuđenom odlaganje potrebno zbog neodložnih poljskih ili sezonskih radova ili radova izazvanih kakvim udesom, a u porodici osuđenog nema potrebne radne snage - najduže tri mjeseca od dana odlaganja;*
- 7) ako je osuđeni obavezan da završi započeti posao usljed čijeg neizvršenja može nastati znatna šteta - najduže tri mjeseca od dana odlaganja;*
- 8) ako je osuđenom odlaganje potrebno zbog završetka školovanja - najduže šest mjeseci od dana odlaganja;*
- 9) ako je osuđenom odlaganje potrebno za polaganje već prijavljenog ispita - najduže dva mjeseca od dana odlaganja.*

---

²⁴⁸ *Ibid, čl.39*

²⁴⁹ *Ibid, čl.49*

²⁵⁰ *Ibid, čl.46*

Danom odlaganja izvršenja kazne zatvora smatra se dan kada je donijeto rješenje o odlaganju.²⁵¹

Osuđena žena koja ima dijete može zadržati dijete do navršene prve godine života, poslije čega roditelji djeteta sporazumno odlučuju da li će dijete povjeriti na čuvanje ocu, ostalim srodnicima ili drugim licima.

Kad se roditelji ne sporazumiju ili je njihov sporazum na štetu djeteta, o povjeravanju djeteta odlučuje sud nadležan prema prebivalištu, odnosno boravištu majke u vrijeme osude.²⁵²

Osuđena žena koja ima dijete ima pravo na pomoć stručnog osoblja zavoda.

U odsustvu neposredne majčine brige, djetetu se omogućuje smještaj u posebnu prostoriju zavoda i stručna njega, koje odgovaraju standardu dječijih jaslji.

Podatak da je dijete rođeno u zavodu ne smije biti naveden u izvodu iz matične knjige rođenih i drugim javnim ispravama.²⁵³

Zakon o izvršenju kazne zatvora za krivična djela organizovanog kriminala,²⁵⁴ u smislu Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, u postupku izvršenja kazne, položaja osuđenih i nadzor nad izvršenjem kazne zatvora. Kazna se izvršava u Posebnim odjeljenjima, u KPZ zatvorenog tipa sa posebnim obezbjeđenjem. Uposlenici u ovom odjeljenju su posebno obučeni i upućeni u rad odjeljenja. Na izdržavanje kazne zatvora u Posebno odjeljenje upućuje se punoljetno lice muškog pola koje je pravosnažno osuđeno, a nalazilo se u pritvoru do pravosnažnosti te presude, odnosno ako se utvrdi da postoje okolnosti koje ukazuju na opasnost da će osuđeni (čl.14): preko osuđenog ili drugog lica nastaviti da usmjerava kriminalnu djelatnost organizovane kriminalne grupe; preko osuđenog ili drugog lica uspostaviti saradnju sa drugom organizovanom kriminalnom grupom radi nastavka kriminalne djelatnosti; preko osuđenog ili drugog lica organizovati sukobe sa drugom organizovanom kriminalnom grupom; preko drugog lica ugroziti sigurnost sudije, javnog tužioca, ili drugog učesnika u krivičnom postupku koji je u toku ili je pravosnažno okončan, ili drugog službenog lica koje je postupalo u prekrivičnom postupku ili u postupku izvršenja kazne; navoditi drugo lice na izvršenje krivičnih djela. Lica koja su osuđena i nalaze se u KPZ-a na izvršenje krivičnih sankcija ostvaruju svoja prava, tako i u Posebnom odjeljenju (čl.28):

- Pravo na smještaj
- Pravo na ishranu
- Pravo na odjeću, rublje i obuću
- Pravo na liječenje i zdravstvenu zaštitu

---

²⁵¹ Ibid. čl.48

²⁵² Ibid, čl.106

²⁵³ Ibid, čl.107

²⁵⁴ Zakon o izvršenju kazne zatvora za krivična djela organizovanog kriminala, 2009.godine

- *Pravo na rad*
- *Pravo na slobodno vrijeme*
- *Pravo na obavještanje i dopisivanje*
- *Pravo na ostvarivanje vjerskih prava*
- *Pravo na telefonski razgovor*
- *Pravo na posjete bliskih srodnika i drugih lica*
- *Pravo na prijem paketa i novčanih pošiljki*
- *Pravo na pravnu pomoć*
- *Pravo na pritužbu i žalbu i sudsku zaštitu*
- *Osuđenom koji se posebno dobro vlada i zalaže na radu upravnik zavoda može dodeliti sledeća posebna prava:*
  - 1) *prošireno pravo na prijem paketa;*
  - 2) *prošireno pravo na prijem poseta;*
  - 3) *pravo na prijem posjeta bez nadzora u prostorijama za posjete;*
  - 4) *pravo na prijem posjeta u posebnim prostorijama, bez prisustva ostalih osuđenih;*
  - 5) *pravo na prijem posjeta izvan zavoda;*
  - 6) *pravo na pogodniji smještaj;*
  - 7) *pravo na slobodan izlazak u grad;*
  - 8) *pravo na posjetu porodici i srođnicima o vikendu i praznicima;*
  - 9) *pravo na nagradno odsustvo iz zavoda do sedam dana u toku godine;*
  - 10) *pravo na vanredno odsustvo iz zavoda do sedam dana;*
  - 11) *pravo na korišćenje godišnjeg odmora izvan zavoda.*

Prošireno pravo na prijem posjeta podrazumijeva i proširenje kruga lica koja mogu posjetiti osuđenog (dalji srođnici, prijatelji i drugi).

Ukoliko je punoletnim licima izrečena mjera bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, obaveza liječenja alkoholičara i narkomana, kazna se izvršava u Specijalnoj zatvorskoj bolnici, u prostorijama pod nadzorom.

Prema osuđenom se mogu primjeniti mjere prinude samo kada je neophodno da se spriječi (čl.45):

- *Bjekstvo osuđenog*
- *Fizički napad, odnosno nanošenje povreda drugom licu*
- *Samopovređivanje materijalne štete*

- Prouzrokovanje materijalne štete
- Aktivan i pasivan otpor osuđenog

Radi održavanja reda i bezbjednosti u zavodu primjenjuju se mjere prinude, vodeći računa da se koristi ona mjera koja najmanje ugrožava život i zdravlje lica prema kome se primjenjuje, kojom se uspješno savlađuje otpor, a srazmjerna je opasnosti koja pretili.

Lice prema kojem se ima namjera primjeniti mjera prinude se usmeno i jasno upozorava, osim u slučajevima kada se radi o istovremenom ili neposredno predstojećem protupravnom napadu.

Vrste mjere prinude (čl.46)

Mjere prinude su:

- upotreba fizičke snage
- vezivanje
- izdvajanje
- upotreba gumene palice
- upotreba šmrkova sa vodom
- upotreba hemijskih sredstava
- upotreba elektromagnetnih nesmrtonosnih sredstava
- upotreba akustičko - optičkih nesmrtonosnih sredstava
- upotreba kinetehničkih nesmrtonosnih sredstava
- upotreba vatrenog oružja

Prema licu osuđenom za koje postoji opasnost od bjekstva, nasilničkog ponašanja, samopovređivanja i drugo, izuzetno se primjenjuju posebne mjere. Posebne mjere se obustavljaju kada razlozi za njihovu prestanu.

Posebne mjere (čl.49) su:

- Oduzimanje i privremeno zadržavanje stvari čije je držanje dozvoljeno
- Smještaj u posebno osigurano prostoriju bez opasnih stvari
- Usamljenje
- Testiranje na zarazne bolesti ili psihoaktivne supstance

U zavodima se trebaju poštivati pravila ponašanja. Disciplinski prestupi su teži i lakše povrede pravila reda i bezbjednosti, kao i povrede drugih pravila ponašanja osuđenog utvrđenih ovim zakonom i aktom o kućnom redu zavoda.

Teži disciplinski prestupi su:

- 1) bjekstvo ili pokušaj bjekstva iz zavoda;

- 2) *podstrekavanje na pobunu ili bjekstvo;*
- 3) *pripremanje pobune ili bjekstva;*
- 4) *neovlašćeno napuštanje zavoda;*
- 5) *nasilje prema drugom licu;*
- 6) *pravljenje, posjedovanje ili korišćenje opasne stvari;*
- 7) *izrada ili unošenje u zavod sredstva podobnog za napad, bjekstvo ili vršenje krivičnog djela;*
- 8) *sprječavanje pristupa u bilo koji dio zavoda službenom licu ili licu koje se ovlašćeno nalazi u zavodu, odnosno ulazi u njega;*
- 9) *ugrožavanje, oštećenje ili uništenje imovine većeg obima;*
- 10) *odbijanje izvršenja zakonitog naloga ovlašćenog lica usljed čega je nastupila ili mogla nastupiti teža štetna posljedica;*
- 11) *namjerno ili grubom nepažnjom ugrožavanje tuđeg zdravlja;*
- 12) *proizvodnja, posjedovanje ili korišćenje opojnog ili psihoaktivnog sredstva;*
- 13) *grubo zanemarivanje lične higijene;*
- 14) *bavljenje igrama na sreću;*
- 15) *namjerno ugrožavanje svog zdravlja radi onesposobljavanja za izvršenje obaveze;*
- 16) *otpor zdravstvenom pregledu ili mjerama za sprječavanje opasnosti od zaraze;*
- 17) *podstrekivanje lica lišenog slobode na teži disciplinski prestup;*
- 18) *zanemarivanje radne obaveze koje je izazvalo ili je moglo izazvati težu štetnu posljedicu;*
- 19) *obučavanje sebe ili drugog o načinu izvršenja krivičnog djela na osnovu ličnog ili tuđeg iskustva;*
- 20) *teža zloupotreba dobijenih posebnih prava iz člana 115. stav 1. ovog zakona;*
- 21) *ponavljanje lakših disciplinskih prestupa.*

Za učinjene disciplinske prestupe izriču se disciplinske mjere.

Disciplinske mjere su:

- 1) *ukor;*
- 2) *ograničenje ili zabrana primanja paketa do tri mjeseca;*
- 3) *oduzimanje dodijeljenih posebnih prava iz člana 115. stav 1. ovog zakona;*
- 4) *ograničenje ili zabrana raspolaganja novcem u zavodu do tri mjeseca;*

5) upućivanje u samicu u slobodno vrijeme ili tokom cijelog dana i noći.

Mjera upućivanja u samicu i ograničenje ili zabrana raspolaganja novcem u zavodu može se izreći samo za teže disciplinske prestupe. Disciplinska mera upućivanja u samicu izriče se izuzetno, samo za teže disciplinske prestupe i ne može trajati duže od 15 dana.²⁵⁵

Nadzor nad izvršenjem kazne vrši ovlašćena lica Uprave i komisija Narodne skupštine; predsjednik suda ili ovlašćeni sudija.

1.2. Ključni problem u funkcionisanju uprava za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji

U funkcionisanu sistema izvršenja zavodskih sankcija mogu se izdvojiti sljedeći dominantni problem:

1. Prenaseljenost zavoda

U period do 2003.godine broj lica lišenih slobode u Republici Srbiji kretao se u ustaljenom okviru između 5 000 i 6 000. U period od 2003. Do 2007.godine godišnja stopa rasta broja lica lišenih slobode iznosila je preko 10% da bi u 2007.godini dostigla čak 17%. Trend povećanja broja lica nastavlja se i u 2008.godini. Ukupno povećanje u posljednjih pet godina iznosi 60%. Realni kapacitet za smještaj lica lišenih slobode u Republici Srbiji iznosi oko 6.000. Ukoliko bi se primjenile norme preporučene Evropskim zatvorskim pravilima bilo bi mjesta za samo 4.500 lica lišenih slobode. Značajnijeg povećanja kapaciteta za smještaj lica lišenih slobode nije bilo, a u većem broju ustanova pristupilo se adaptaciji postojećih kapaciteta i izgradnji manjih objekata specijalizovane namjene.

Manji stepen opterećenosti zavoda iz iskustava drugih zemalja može imati su mjere upozorenja (uslovna osuda i sudska opomena, o kojima smo u predhodnom poglavlju govorili), prema učiniocima lakših krivičnih djela, te se dijelom smanjiti broj u zavodima.

Za izricanje uslovne osude, potrebno je ispunjenje određenih uslova.²⁵⁶

U cilju kvalitetnijeg rada u ustanovama za izvršenje, Uprava za izvršenje zavodskih sankcija je preko ovlašćenih lica Odjeljenja za nadzor u skladu sa odredbama zakona o izvršenju krivičnih sankcija obavljala nadzor rada ustanova za izvršenje.

Nadzorom i kontrolom ustanova Uprave za izvršenje zavodskih sankcija u toku 2008.godine obuvaćena je primjena propisa i stručni rad službe za obezbjeđenje,

²⁵⁵ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija RS ("Službeni glasnik RS", br. 85/05), čl.144,145,150,152

²⁵⁶ Krivični zakonik Republike Srbije ("Službeni glasnik RS", br.85/05, Zakon o izmjenama i dopunama krivičnog zakonika, br.72/09), čl.66.

kao i radon angažovanje rukovodilaca službe i neposrednih izvršilaca na radnim mjestima.²⁵⁷

Kontrola rada KPZ-a i Okružnih zatvora vršena je na osnovu na osnovu jedinstvenog upitnika i kontrolne liste; pregleda dokumenata kojim se vrši organizacija, planiranje i sprovođenje mjera i aktivnosti propisanih zakonom o izvršenju krivičnih sankcija, Pravilnicima i Upustvima; uvida u evidencije koje su propisane Upustvom o vrstama i načinu vođenja evidencija u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija; razgovora sa uposlenicima, starješinama i načelnicima službi i upravnici; uvida u stanje prostorija u kojima borave osuđeni i pritvoreni, objekata osuđeničkog standarda i upošljavanja; uvida u stanje opremljenosti tehničkim sredstvima obezbjeđenja; uvida u organizaciju i realizaciju bezbjedonosnih procedura u redovnim i vanrednim prilikama; uvidom u organizaciju i rad službi u ustanovama; uvidom u dokumenta i procedure izvještavanja o redovnim i vanrednim događajima; uvidom u stanje naoružanja, municije, specijalne opreme i tehničkih sredstava obezbjeđenja; uvidom u organizaciju i sprovođenje mjera PPZ.

1.3. Zaštita prava lica lišenih slobode u penološkim ustanovama u Republici Srbiji

Po prestanku državne zajednice Srbije i Crne Gore, Republika Srbija je stekla ne samo pravo članstva u međunarodnim organizacijama (pa i u Savjetu Evrope), već i obavezu poštivanja akata međunarodnog prava. Ovo se odnosi na poštivanje Konvencije o zaštiti ljudskih prava i sloboda, a što je novim Ustavom Republike Srbije, utvrđeno (čl.16 i 18., Ustava Republike Srbije), u kojem stoji:

da su općeprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori sastavni dio jedinstvenog pravnog poretka Republike Srbije; da se općeprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni ugovori neposredno primjenjuju, te da potvrđeni međunarodni ugovori moraju biti u skladu s Ustavom.

Neposredno se primjenjuju manjinska prava zajamčena općeprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonima, u cilju poštivanja ljudskih prava i sloboda, unapređenja vrijednosti uopće demokratskog društva.

Odredbe novoga Ustava Republike Srbije, proklamuju primat Konvencije (i drugih međunarodnih ugovora) i njenu primjenu.

Novi Ustav Republike Srbije, uz Evropska zatvorska pravila, međunarodne standard su bili okvir za zakonska rješenja, novoga Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, a uz pomoć preporuka Savjeta Evrope, Komiteta za spječavanje

---

²⁵⁷ Godišnji izvještaj Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, Ministarstvo pravde Republike Srbije, pristup sajtu, 20.10.2009.

mučenja i nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava idr.

Evropska komisija je objavila izvještaj za 2008. godinu, u kome je naznačeno da se reforma zatvorskog sistema nastavlja na osnovu utvrđenih prioriteta, da je primjećeno da zatvorska uprava profesionalnije reaguje na žalbe osuđenika, te da je Odjeljenje za zaštitu prava lica lišenih slobode uspostavilo mnogo efektivniji sistem postupanja u vezi sa žalbama zatvorenika; radi se na razmjeni iskustava sa stranim ekspertima, posjete zavoda sa razvijeni sistemima izvršenja krivičnih sankcija (Škotska), u saradnji sa OEBS-om u cilju poboljšanja zdravstvene zaštite u zavodima organizovala edukaciju zdravstvenog osoblja, pružila je značajnu ekspertnu i materijalnu podršku Upravi. Najznačajnije zajedničke aktivnosti odvijale su se na polju izmjene postojećih ili razrade nacrtu novih zakonskih ili podzakonskih akata u oblasti izvršenja krivičnih sankcija u cilju njihovog usklađivanja sa relevantnim evropskim standardima. U skladu sa strateškim ciljevima definisanim strategijom za implementaciju alternativnih sankcija, Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija i misija Probacionih službi drugih zemalja, Misija OEBS i Uprava, sačinili su Radnu grupu koja je izradila document pod nazivom: "Uloga Povjereničke službe u sistemu izvršenja krivičnih sankcija", koji je usvojen kao direktiva kojom se bliže određuje način rada, postupanja povjerenika nadležnih za izvršenje rada u javnom interesu i uslovne osude sa zaštitnim nadzorom. Ovaj dokument i Pravilnik o izvršenju kazne rada u javnom interesu i uslovne osude sa zaštitnim nadzorom i ZIKS, je štampan uz pomoć Misije OEBS-a.

U cilju podrške reformi zatvorskog sistema u Republici Srbiji, Savjet Evrope je saradivao sa Upravom za izvršenje zavodskih sankcija u aktivnostima koje su imale za cilj da poboljšaju nivo znanja o relevantnim evropskim standardima, unaprijede sistem izvršenja za maloljetnike, unaprijede sistem pritužbi zatvorenika i nadzora nad zatvorima i pomognu Upravi u uvođenju alternativnih sankcija.

Za Nacionalni program integracije Republike Srbije u Evropsku Uniju, urađen je i prilog iz djelokruga rada Uprave koji će predstavljati osnov za dalje sprovođenje reforme sistema i usklađivanje sa evropskim standardima iz ove oblasti; dopunjen je Izvještaj koji se odnosi na sprovedbu Konvencije protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih i ponižavajućih kazni i postupaka, koji je u novembru 2008.godine, predstavljen Komitetu UN-a u Ženevi; izrađen je i Prilog o ostvarivanju i zaštiti prava lica lišenih slobode za Izvještaj o sprovođenju Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, kao i pregled uspostavljenih garancija za prevenciju torture u kazneno popravnim ustanovama.

Zavod je dužan da prije otpuštanja osuđenog sa izvršenja kazne zatvora, u okviru programa postupanja, utvrdi program pružanja pomoći nakon otpuštanja.

U ostvarivanju pružanja pomoći saraduje sa organizacionom jedinicom u sastavu Uprave nadležnom za tretman i alternativne sankcije, organom starateljstva nadležnom prema mjestu posljednjeg prebivališta, odnosno ukoliko osuđeni nije imao prebivalište, prema mjestu posljednjeg boravištva osuđenog prije upućivanja

na izvršenje kazne zatvora, policijom ili odgovarajućom organizacijom ili udruženjem.

Zavod je dužan da prije otpuštanja osuđenog o tome obavijesti policiju u mjestu prebivališta, odnosno boravištva, kao i sud koji je izrekao kaznu zatvora.²⁵⁸

---

²⁵⁸ *Zakon o izmjenama i dopunama zakona o izvršenju krivičnih sankcija ("Službeni glasnik RS", 72/09), čl.174*

LITERATURA

- Ajduković, M., Ajduković, D.: *Alternativne sankcije: putevi smanjenja zatvorske populacije, Penološke teme, br. 1-4, Zagreb, 1991.*
- Alempijević, Đ.: *Međunarodni dokumenti, medicinski aspekti i tortura (D. Milenković, priredio), Beograd, 2001.*
- Alpern, Lj.: *Posredovanje u zatvorima kao oblik socijalnog razvoja, Temida, Beograd, 2006.*
- Ansel, M.: *Društvena odbrana, Beograd, 1991.*
- Arnaudovski, Lj.: *Penologija, Skoplje: Kiril i Metodij, 1998.*
- Arnaudovski, Lj.: *Legalitet u izvršenju krivičnih sankcija i postpenalnom tretmanu, JRKK, br. 3, Beograd, 1988.*
- Atanacković, D.: *Penologija, Naučna knjiga, Beograd, 1998.*
- Babić, M.: *Novo reformisano krivično zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova, Nove tendencije u savremenoj nauci krivičnog prava, 2005.*
- Bakić, D.: *Evaluacija institucionalnog tretmana maloljetnih delinkvenata”, Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2001.*
- Balić, H.: *Bosanska kataklizma; studija slučaja Foča, Magistrat, Sarajevo, 2002.*
- Bašić, J i A. Žižak.: *Programski aspekti djece i omladine s poremećajima u ponašanju. Biblioteka socijalne zaštite, Zagreb, 1992.*
- Bauman, Z.: *Globalizacija, PIW, Varšava, 2000.*
- Bekarija, C.: *O zločinima i kaznama, Split, 1990.*
- Bejatović, S.: *Aktualni problemi zaštite sloboda i prava osuđenih lica u postupku izvršenja krivičnih sankcija institucionalnog karaktera, JKKK, Beograd, br. 3, 1996.*
- Bošković, M., Radoman, M.: *Penologija, Novi Sad, Pravni fakultet, 2002.*
- Bejatović, S.: *Usklađenost Zakona o izvršenju krivičnih sankcija sa međunarodnim konvencijama i deklaracijama o položaju i statusu lica lišenih slobode, Zbornik radova, Reforma sistema izvršenja krivičnih sankcija, Beograd, 2000.*
- Blagić, D.: *Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom, Zbornik Pravnog fakulteta u Prištini, 2002.*
- Blagojević, P.: *Pomilovanje u teoriji i praksi, BeoSing, Beograd, 2005.*
- Bobot, N.: *Razlozi i postupak odlaganja izvršenja kazne zatvora, Beograd: Zbornik radova, Strategija državnog reagovanja protiv kriminala, 2003.*
- Bošnjak, M.: *Karakteristike koncepta restorativne pravičnosti, Pravna misao, Sarajevo, br. 1-2, 2000.*
- Buđanovac, A., Mikšaj-Todorović, Lj.: *Faktorska struktura upitnika LSI-R. Kriminologija i socijalna integracija, 8, 1-2, 1-10, Zagreb, 2000.*
- Bulatović, Ž.: *Krivičnopravne mjere za zamjenu kratkotrajne kazne lišenja slobode, Narodna knjiga, Beograd, 1996.*

Buško, V., Kulenović, A.: *Doživljaj zatorske kazne u funkciji obilježja i procesa suočavanja sa stresom*, Hrvatski časopis za kriminologiju i penologiju, 9, 1-12, 19-31., 1995.

Carić, S.: *Odmeravanje kazne osuđenom licu, Utvrđivanje činjeničnog stanja u krivičnom postupku izricanje i izvršenje krivičnih sankcija*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1998.

Carić, A.: *Mlađe osobe u kaznenom pravu*, Zagreb, 2002.

Cejović, D.: *Krivično pravo, opšti dio, Naučna knjiga*, Beograd, 1987.

Ceković, M., Paunović, V., Simović, Z.: *Iskustva u primeni grupne terapije u procesu prevaspitanja maloletnika, Utvrđivanje činjeničnog stanja u krivičnom postupku izricanje i izvršenje krivičnih sankcija*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1998.

Cocozza, H. Steadman.: *Karijere bolesnih od kriminala, Državni odjel mentalne higijene*, New York, 1974.

Corbaz, A.: *Nadzor nad zatvorima i ustanovama za pritvor*, Beograd, 2004.

Coyle, A.: *Ljudska prava u upravljanju zatvorima i kaznionicama, Priručnik za osoblje zatvora (Međunarodni centar za zatvorske studije)*, 2002.

Christie, N.: *Kontrola kriminaliteta kao industrija, Britansko udruženje za kriminologiju Univerziteta Keele, V. Britanija*, 2002.

Christe, N.: *A suitable amount of crime (Primer količina kriminaliteta)*, New York: Routledge, 2004.

Cvjetko, B.: *Alternativa pokretanju kaznenog postupka prema maloljetnim i mlađim punoljetnim počiniteljima, odnosno alternative pokretanju kaznenog postupka u predmetima nasilja u obitelji, Temida, Beograd, br.1, 2006.*

Cvitanović, L.: *Svrha kažnjavanja u suvremenom kaznenom pravu, Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu i MUP RH, Zagreb*, 1999.

Čehok, I. Et.: *Etika – priručnik jedne discipline, ŠK. Zagreb*, 1996.

Čejović, B.: *Krivično pravni problemi smrtne kazne, jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, br.4, 1990.*

Čimburović, Lj.: *Prisustvo okrivljenog u krivičnom postupku, poseban osvrt na pritvor, Megraf, Beograd*, 2008.

Čirić, J.: *Novčana kazna, Utvrđivanje činjeničnog stanja u krivičnom postupku izricanje i izvršenje krivičnih sankcija, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd*, 1998.

Damjanović, I., Kokić Puce, Z., Klarić - Baranović, S.: *Uvjetni otpust sa izdržavanja kazne zatvora (1998 – do 2002), Hrvatski ljetopis za kazneno pravo, 1, 2004.*

Davidović, D, i dr.: *Efikasnost kratkih kazni lišenja slobode, Beograd*, 1965.

Davidović, D.: *Mogućnosti i smetnje u realizaciji mera institucionalnog tretmana u okviru reforme sistema izvršenja krivičnih sankcija – sistema zatvorskih kazni, Zbornik radova, Reforma sistema izvršenja krivičnih sankcija, Beograd*, 2000.

Delić, N.: *Uslovni otpust u kontekstu novih ideja koje se odnose na izvršenje krivičnih sankcija. U: teoriski i praktični problemi jugoslavenskog kaznenog zakonodavstva, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd*, 1996.

Ebot, DZ.: *Smrtne kazne – načini egzekucije, Beograd*, 1998.

- Elezović, A.: *Uslovni otpust, Pravna misao, br.1-2, Sarajevo, (51-66), 2000.*
- Eliot, M.: *Zločin u savremenom društvu, Sarajevo, 1962.*
- Foucault, M.: *Nadzor i kazna – rađanje zatvora. Informator, Zagreb, 1994.*
- Fuko, M.: *Nadzor i kazna – rađanje zatvora, Informator, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997.*
- Gecić, F.: *Zatvorska praksa po svetskim standardima – priručnik o početnim uslovima za uspešan rad u zatvorima, Beograd, 2002.*
- Grozdanić, V., Karlavariš-Bremer, U.: *Pisana riječ u funkciji resocijalizacije u ženskim zatvorima, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol.23, br.2, 671-771, 2002.*
- Hains, K.: *Uslovno kažnjavanje u Rumuniji. Alternative zatvorskim kaznama, Fond otvoreno društvo, Beograd, 2005.*
- Horvatić, Ž.: *Uticao žrtve na sudsko odmjerenje kazne i primjenu drugih krivičnih sankcija prema učiniocu krivičnog djela, Naša zakonitost, Zagreb (5-6), 38/1985.*
- Horvatić, Ž.: *Izbor kazne (u jugoslavenskom krivičnom pravu i sudskoj praksi), Informator, VIII-280, Zagreb, 1980.*
- Horvatić, Ž.: *Pravno utemeljenje i suvremeno tumačenje svrhe izvršenja kazne lišenja slobode, Zakonitost, Zagreb, br.6, 1991.*
- Horvatić, Ž., Cvitanović, L.: *Politika suzbijanja kriminaliteta, MUP –RH, Zagreb, 1999.*
- Husić, Dz., Nikolić, R.: *Komentar Zakona o izvršenju krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Federalno ministarstvo pravde u Sarajevu, 2000.*
- Ignjatović, Đ.: *Kriminološko nasljeđe, Službeni glasnik, Beograd, 2006.*
- Ignjatović, Đ.: *Kriminologija, Službeni glasnik, Beograd, 2006.*
- Ignjatović, Đ.: *Kriminologija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2008.*
- Jakovljević, D.: *Rehabilitacija osuđenika, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1991.*
- Jakšić, D., Panić, N.: *Karakteristike i problemi u izvršavanju kratke kazne zatvora, Institut za kriminološka istraživanja, Beograd, 2003.*
- Jašović, Ž.: *Vaspitni tretman osuđenih lica na kaznu zatvora, HLJKPP, Beograd, br.1, 1997.*
- Jočić, Ž.: *Izvršenje pritvora, Zbornik radova, Pritvoru krivičnog postupka, Podgorica, 2000.*
- Josipović, M.: *Uhićenje i pritvor, Zagreb: Targa, 1998.*
- Josipović, M., Tomašević, G.: *Novo hrvatsko izvršno pravo, Hrvatski ljetopis, vol.6, str.627-229, br.2/1999.*
- Josipović, M., Tomašević, G.: *Nova uloga suca u izvršenju kazne zatvora, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, br.2, 2001.*
- Jovašević, D.: *Leksikon krivičnog prava, JP „Službeni list SRJ“, Beograd, 1998.*
- Jovašević, D.: *Zbirka propisa o pomilovanju sa komentarom, Beograd, Službeni glasnik, 1999.*
- Jovašević, D.: *Primena kazne zatvora kao sredstva državnog reagovanja na kriminalitet, Institut za kriminološka i druga istraživanja, Beograd, 2003.*

- Jović, M.: *Krivično pravo, Naša reč, Beograd, 2008.*
- Kalmthout, A.: *Dvostruko lice alternativnih kaznenih sankcija: iskustva zapadnoevropskih zemalja, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 1996.*
- Kanduč, Z.: *Zastraševanje in rehabilitacija: kriminološki pogled. U: Revija za kriminalistiko in kriminologija, Ljubljana, br. 3, str.228-240, 1996.*
- Kambovski, V.: *Resocijalizacija i klasna suština krivičnog prava, JRKK, 1976/3*
- Karabec, Z.: *Alternative zatvorskim kaznama, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2005.*
- Koraljka, B., Tomislav, T.: *Rad za opće dobro i uvjetna osuda sa zaštitnim nadzorom te njihova primjena u praksi, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, br.1, Zagreb, 2006.*
- Knježević, M.: *Resocijalizacija u zatvoru, Antropološki zvezki, Sekcija za socijalno antropologiju pri slovenskem socijološkem društvu, Ljubljana, 1990.*
- Kobe, P.: *Ispitivanje ličnosti krivičnog dela kao nužna pretpostavka individualizacije pri izricanju krivične sankcije. Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, vol.2.br.4, str.23, 1964.*
- Korać, H.: *Uloga Porodice u prevenciji ovisnosti, El-Kalimeh, Novi Pazar - Beograd, 2004.*
- Korać, H.: *Komunikacija službenih lica sa počiniocima krivičnih djela, Penološka teorija i praksa, br.3, 2004 .*
- Korać, H.: *Penitencijarni sistem kao sredstvo državnog reagovanja na kriminalitet, Penološka teorija i praksa, br.4, 2005.*
- Korać, H.: *Pritvor, Penološka teorija i praksa, broj.5. 2007.*
- Korać, H.: *Droge kao uzrok pojave kriminaliteta u porodici, Forum univerzitetskih nastavnika, Novi Pazar, 2008.*
- Kokić – Puce, Z.: *Penološki institut uvjetnog otpusta po Zakonu o izvršavanju kazne zatvora – IV. Savjetovanje – Aktualna pitanja kaznenog zakonodavstva – Opatija, Inženjerski biro d.d, Zagreb, 2002.*
- Kovčo, I.: *Razlike u nekim socio - demografskim, fenomenološkim i penološkim obilježjima počinitelja ubojstva različitog spola. Disertacija, Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, 1997.*
- Kovčo, I.: *Izvršenje maloljetničkih sankcija, HLJKPP, Zagreb, vol.6, br.2, 1999.*
- Kovčo, I.: *Kazna zatvora – zašto i kuda, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol.8, broj 2, str.117-136 Zagreb, 2001.*
-
- Krivokapić, V., Čimburović, Lj.: *Penološka kriminalistika, Univerzitet u Novom Pazaru, Beograd, 2009.*
- Lazarević, Lj.: *Individualizacija krivičnih sankcija kao jedan od osnovnih principa kriminalne politike, Utvrđivanje činjeničnog stanja u krivičnom postupku, izricanje i izvršenje krivičnih sankcija, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1998.*
- Lazarević, Lj.: *Komentar krivičnog zakonika Republike Srbije, Savremena administracija, Beograd, 2006.*

- Lilić, S., Kovačević – Vučo, B.: *Tortura – instrument protiv demokratije* (D. Milenković, priredio), Beograd, 2001.
- Mejovšek, M.: *Utjecaj strukture i stabilnosti superega osuđenih osoba na njihovo ponašanje za vrijeme izdržavanja kazne lišenja slobode*, Defektologija, 1990.
- Mejovšek, M.: *Uvod u penološku psihologiju*, Naklada Slap i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2002.
- Mejovšek, M.: *Prema modelima u kaznenim zavodima*, ERF Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001.
- Međedović, S.: *Krivičnopravno ograničenje slobode*, Forum univerzitetskih nastavnika, Novi Pazar, 2006.
- Mejovšek, M.: *Evaluacija institucionalnog penološkog tretmana*, Penološke teme, Zagreb, br. 1-2, 1988.
- Mejovšek, M.: *Uvod u penološku psihologiju*, Naklada Slap, Zagreb, 2001.
- Miladinović, D.: *Institut pomilovanja u svijetu restorativne pravde*, Temida, Beograd, br. 1, 2007.
- Milutinović, M.: *Penologija, Savremena administracija*, Beograd, 1992.
- Mišel, F.: *Nadzirati i kažnjavati*, Novi Sad, 1997.
- Mlađenović - Kupčević, R. : *Osnovi penologije*, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2005.
- Modly, D.: *Objašnjenje trileme ubojstvo samoubojstvo nesretni slučaj*, Zagreb, 1994.
- Mrvic – Petrović, N, Đorđević, Đ.: *Moć i nemoć kazne*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1998., 1999.
- Mrvic-Petrović, N.: *Alternativne sankcije i novo zakonodavstvo Republike Srbije*, Temida, br. 1, Beograd, 2006.
- Mrvic, N.: *Kriza zatvora*, Beograd, 2007.
- Mutapčić, Dz.: *Aktuelna problematika u vezi sa izvršenjem krivičnih sankcija*, Pravna misao, br 5-6, 2004.
- Nikolić, Z.: *Prevaspitanje osuđenih – da ili ne*, Beograd: Zbornik radova, Strategija protiv državnog reagovanja protiv kriminala, 2003.
- Nikolić, Z.: *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2005.
- Nikolić, V.: *Alternative kazni zatvora*, Beograd, 2005.
- Novoselović, A.: *Javna sigurnost i kriminalitet u lokalnoj zajednici*, hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 13, broj 2, , Zagreb, 2006.
- Othmai, A.: *Alternative zatvorskim kaznama – Međunarodne perspektive i iskustva Alternative zatvorskim kaznama*, Fond otvoreno društvo, Beograd, 2005.
- Paun, K.: *Zašto se zalažemo za alternative zatvorskim kaznama*, Alternative zatvorskim kaznama, Fond otvoreno društvo, Beograd, 2005.

- Pavišić, D.: *Problemi obustave izvršenja mere obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, Zbornik radova, Reforma sistema izvršenja krivičnih sankcija, Beograd, 2000.*
- Panoussis, G.: *Prenatranost zatvora (u Evropi) i ideološko oslobođenje, Institut za kriminološka istraživanja, Beograd, 2003.*
- Pennington, D.: *Osnove socijalne psihologije. Slap, 1997.*
- Perović, M.: *Pravne posljedice osude i rehabilitacija, Nikšić, 1990.*
- Petrovec, D.: *Kazen bez zločina: prispjev k ideologijam kaznovanja, SH Zavod za založniško dejavnost, Ljubljana, 1998.*
- Petrovec, D.: *Izvršenje kaznezatvora u Igu, jedinom ženskom zatvoru u R.Sloveniji, u :V.Grozđanić i A.Šehil, Žene i kazna zatvora, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2001.*
- Petrović, B., Jovašević, D.: *Izvršno krivično pravo, Pravni fakultet, Sarajevo, 2006.*
- Platek, M.: *Pravni aspekt medijacije u krivičnim stvarima u kojima učestvuju punoletna lica, Alternative zatvorskim kaznama, Beograd, Fond otvoreno društvo, Beograd, 2005.*
- Primorac, I.: *Prestup i kazna (rasprave o moralnosti kazne), Mladost: Beograd, 1977.*
- Popović, V.: *Sistem izvršenja kazni lišenja slobode u Jugoslaviji, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1966.*
- Prvan, Lj.: *Mjenjamo li društveni odnos prema kriminaliteitu, Pogledi br. 2., 1970.*
- Pusić, E.: *Čovjek u državi prelaznog razdoblja, Beograd, 1979.*
- Radoman, M.: *Penologija i sistem izvršenja krivičnih sankcija, Novi Sad, Pravni fakultet, 2003.*
- Radovanović, D.: *Čovjek i zatvor – studija o integrisanosti u zatvorenički društveni sistem, Beograd, Prometej, 1992.*
- Radovanović, D.: *Psihologija kriminala, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1995.*
- Radulović, D.: *Pritvor u krivičnom postupku, Mostar, 1990.*
- Resanović, A.: *Savet Evrope i zabrana torture, Beograd, 2002.*
- Resanović, A., Jovašević, D.: *Pritvor u Jugoslaviji i međunarodni standardi, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 2001.*
- Ristović, V.: *Od žrtve do zatvorenice, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2000.*
- Rusche, G., Kirchheimer, O.: *Kazna i društvena struktura, Novi Sad, 1994.*
- Sijerčić-Čolić, H.: *Reforma krivičnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini, Drugo godišnje savjetovanje – Neum, Pravna misao, Sarajevo, Federalno ministarstvo pravde, br.5-6, 2003.*
- Sobotinčić A.: *Uloga pojedinih kategorija radnika u kazneno - popravnim usta-novama i vaspitno - popravnim domovima u proccsu resocijalizacije, Penologija 1975/1,*
- Soković, S.: *Izvršenje krivičnih sankcija, Kragujevac, 2003.*
- Stambolović, V.: *Zatvori i zdravlje, Beograd, 2005.*
- Stakić, Đ.: *Integracija institucionalnog tretmana i vaninstitucionalnog tretmana maloletnih delinkvenata, Institut za kriminološka istraživanja, Beograd, 2003.*

- Stevanović, Z.: *Osuđena lica i zaštita njihovih sloboda i prava*, JRKK, Beograd, br.1-2, 1996.
- Stevanović, Z.: *Nove ideje u izvršenju krivičnih sankcija*, JRKK, Beograd, br.1-2, 1996.
- Stojanović, Z.: *Uslovni otpust: problem i perspektive*, u: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol.34, br.1-2, 1984.
- Stojanović, Z.: *Uslovna osuda i individualizacija krivične sankcije, Utvrđivanje činjeničnog stanja izricanje i izvršenje krivičnih sankcija*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1998.
- Stojanović, Z.: *Krivično pravo*, Beograd, 2000.
- Subotić, D.: *Kazna lišenja slobode sa posebnim osvrtom na ukidanje smrtne kazne, U: teorijski i praktični problemi Jugoslovenskog kaznenog zakonodavstva*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1996.
- Sulejmanov, Z.: *Penologija*, Skopje, 1999.
- Svedrović, M.: *Kriminalnopolitička opravdanost promjena kaznenih sankcija s osvrtom na uvođenje doživotnog zatvora i na sustav izricanja kazne*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, broj 2, vol,10, Zagreb, 2003.
- Šabani, A.: *Sociologija zatvoreničkog društva*, Graffo M, Sarajevo, 2005.
- Šeparović, Z.: *Alternative kazni zatvora, Naša zakonitost*, Zagreb, br.6, 1988.
- Šeparović, Z.: *Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju*, Pravni fakultet u Zagrebu, 2003.
- Šeparović, Z.: *Viktinologija - studija o žrtvama*, Samobor-Zagreb, Pravni fakultet u Zagrebu, 2003.
- Šelih, A.: *Alternativne sankcije i mjere u krivičnom pravnom sistemu Slovenije*, Temida, Beograd, br.1, 2006.
- Špadijer - Dzinić, J.: *Zatvoreničko društvo*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1973.
- Šuković, M.: *Uslovni otpust*, Beograd, 1971.
- Šučur, Z., Žakman-Ban, V.: *značajke života i tretmana žena u zatvoru*, Društvena istraživanja 14, br.6, 2003.
- Tumz, Dzeklin (Strazbur, Univerzitet u Škotskoj), Rajmond Svenenhojs (Holandska služba za uslovni otpust, Holandija), Luiza Gandini (Regionalna kancelarija za uslovni otpust, Italija); „Pomoć u reformi kazneno – popravnog sistema u Srbiji, dokument obrađen od strane Generalnog direktorata, Beograd, 2006.
- Trupec, B., Žakman - Ban, V.: *Izvršavanje kazne zatvora u poluotvorenim zavodima i odjelima - razvoj, aktualno stanje i perspektiva*. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol.6, br.2, Zagreb, 1999.
- Uzelac, S.: *Osnove socijalne edukologije mladih s poremećajima u socijalnom ponašanju (socijalnopedagoški aspekt)*, Sagena, Zagreb, 1995.
- Uzelac, S.: *Zaštitni nadzor: metodika socijalnopedagoškog rada*, Nakladni zavod Globus, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, 2002.
- Vasiljević, T., Grubač, M.: *Komentar zakona o krivičnom postupku*, Beograd, Savremena administracija, 1995.

Vodopivec, K.: *Kazne zatvora i uvođenje mogućih alternativa*, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, vol.23., br.2-3, 1985.

Vuković, V.: *Zabrana mučenja, instrumenti i mehanizmi Savjeta Evrope*, Beograd, 2005.

Vranjanac, D.: *Evropski sud za ljudska prava*, Beograd, 2002.

Zrilić, G.: *Izvršenje mera bezbednosti*, *Zbornik radova, Krivično zakonodavstvo i krivično pravosuđe u svetlu društvenih promena*, Beograd, 1992.

Žakman, V., Mikšaj - Todorović, Lj., Romić, P.: *Mogućnosti probativnog pristupa u okviru alternativnih sankcija u Republici Hrvatskoj. Kriminologija i socijalna integracija*, Zagreb, 1994.

Žakman - Ban, V.; Šućur, Z.: *Zaštitni nadzor uz uvjetnu osudu i rad za opće dobro na slobodi - zakonske i provedbene implikacije. U: Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*. Zagreb, br.2, 1999.

Žakman - Ban, V., Šućur, Z.: *Penologija I., Fakultet za defektologiju*, Zagreb, 1994. Žakman – Ban, V.: *Upliv socijalnogospodarskog statusa osuđenika i vrste kaznenog djela u prilagodbi institucionalnom penološkom tretmanu*, 1996.

Žunić - Pavlović, V.: *Evolucija u resocijalizaciji*, Beograd, 2004.

Prevenција samoubistva: Priručnik za službenike zatvora, department of Mental Health Social Change and Mental Health Word Health Organization, 2000, Ženeva 2000.g., Institut za mentalno zdravlje, Beograd, 2005.

Twinning light projekat, Završni izvještaj, Podrška reformi upravljanja KPZ u BiH, Federalno ministarstvo pravde Austrije, BiH i entitetska ministarstva pravde i BD (autori: Bisić, M., Kock, I), 2008.

Propisi

Krivični zakonik Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, br.85/05).

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o krivičnom postupku Republike Srbije („Službeni glasnik RS, br.85/05, 06.10.2005., br.115/05, od 27.12.2005.,46/06 od 25/05.2006., 49/07, od 29.05.2009., 2009).

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, br. 85/05; Zakon o izmjenama i dopunama zakona o izvršenju krivičnih sankcija, 72/09).

Zakon o amnestiji („Službeni glasnik RS“, br.33/06, od 17.04.2006).

Zakon o pomilovanju („Službeni glasnik RS“,br.49/95)

Zakon o pomilovanju Crne Gore ("Službeni list RCG", br. 16/95 i 12/98)

Uputstvo o postupanju sudova i ustanova za izdržavanje kazne po predmetima za pomilovanje ("Službeni list RCG", br. 1/96 i 31/98).

„Uloga Povjereničke službe u sistemu izvršenja krivičnih sankcija“; Pravilnik o izvršenju kazne rada u javnom interesu i uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, Misija OEBS-a i uprava za izvršenje krivičnih sankcija, Ministarstvo pravde Republike Srbije.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica („Službeni glasnik Republike Srbije“, br.85/05).

Zakon o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala, 2009.

Krivični zakon Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br.3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06 i 32/07).

Zakon o krivičnom postupku, BiH („Službeni glasnik BiH“,br.3/03,32/03,36/03,26704,63/04, 13/05,48/05,46/06,76/06,29707,32/07, 53/07,76/7,15/08,12/09,16/09).

Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera, („Službeni glasnik BiH“, br.13/05, 53/07, 97/07).

Komentari krivičnih zakona BiH, knjiga i, Zajednički projekat Vijeća Evrope i Evropske komisije, Sarajevo, 2005.

Komentari zakona o krivičnom postupku, Vijeće Evrope i Evropska komisija, Sarajevo, 2005.

Zakon o kaznenom postupku Republike Hrvatske („Narodne novine“, br.110/097, 27/98, 58/99, 112/99, 58/02, 62/03).

Zakona o izvršavanju kazne zatvora Republike Hrvatske („Narodne novine“,br. 190/03 – "pročišćeni tekst").

Zakon o izvršavanju zaštitnog nadzora i rada za opće dobro na slobodi Republike Hrvatske („Narodne novine“, br.128/99).

Pravilnik o mjerilima za utvrđivanje naknade određenim povjerenicima i pomoćnicima povjerenika na izvršavanju kaznenopravnih sankcija uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom i rada za opće dobro na slobodi („Narodne novine“, br. 43/01, 97/04).

„Studija o normativnim i organizacionom definisanju specijalnog zatvorskog režima u pravnom poretku Srbije“, OEBS.

Podzakonski akti

Pravilnik o kriterijumima za upućivanje osuđenih osoba na izdržavanje kazne zatvora („Službeni glasnik BiH“, br.34/05, 65/05, 83/07, 47/09).

Pravilnik o kućnom redu u ustanovama za izdržavanje krivične sankcije, mjere pritvora ili drugih mjera („Službeni glasnik BiH“, br.55/09).

Pravilnik o izvršenju mjera sigurnosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i obaveznog liječenja od ovisnosti u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera u BiH („Službeni glasnik BiH“, br.13/05, 65/05).

Pravilnik o fizičkoj kulturi za maloljetnike na izdržavanju kazne maloljetničkog zatvora ili zavodskih odgojnih mjera u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br.44/05).

Pravilnik o pogodnostima i godinjem odmoru zatvorenika koji izdržavaju kaznu zatvora u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija i drugih mjera BiH („Službeni glasnik BiH“, br.34/05, 38/06, 11/08,95/08).

Međunarodni propisi

Povelja UN (1945).

Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka, je usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine UN 217, ne podliježe ratifikaciji, jer je konvencija a ne međunarodni ugovor, 1948.

Minimalna pravila za postupanje prema delinkventima, OUN, 1953.

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (potpisana 1950, stupila na snagu 1953.,uz Protokol br.6 Ukidanje smrtne kazne i Protokol br 13, ukidanje smrtne kazne u svim okolnostima.

Evropska konvencija o ekstradiciji iz 1957.

Evropska konvencija o nadzoru uslovno osuđenih ili uslovnom puštanju osuđenika iz 1964.

Rezolucija UN o uslovnoj osudi, probaciji i drugim alternativama zatvoru iz 1965.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima je usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikovanje i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine UN 2200 (XXI) 1966., stupio na snagu 1976.

Standardna minimalna pravila UN o postupanju sa zatvorenicima, usvojena na prvom kongresu UN, 1955, potvrđena od Ekonomskog i socijalnog savjeta rezolucijama br.663, 1957, i br. 2076, i 1977, ne podliježe ratifikaciji jer nije međunarodni ugovor.

Rezolucija o postupanju s dugoročnim zatvorenicima, 1976.

Rezolucija R (76) 10 o pojedinim alternativama kaznama zatvora iz 1976.

Kodeks o ponašanju službenih lica odgovornih za primjenu zakona, usvojena i proglašena Rezolucijom Generalne skupštine UN br.34/169, 1979, ne podliježe ratifikaciji jer nije međunarodni ugovor.

Evropska konvencija o transferu osuđenih osoba iz 1983.

Evropska konvencija o kompenzaciji za žrtve nasilnih krivičnih djela iz novembra 1983.

Skup minimalnih pravila UN o primjeni prava nad maloljetnicima (Pekinška pravila), usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine UN br.40/33., iz 1985.

Konvencija protiv torture i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, usvojena 1984 rezolucijom Generalne skupštine UN, br.39/46, stupila na snagu, 1987.

Skup načela za zaštitu svih osoba u bilo kojem obliku pritvora ili zatvora, 1988.

Konvencija UN o pravima djeteta iz 1989.

Evropska konvencija o sprečavanju torture i nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja, 1989.

Smjernice UN-a za prevenciju maloljetničke delinkvencije (Rijadske smjernice), 1990.

Skup minimalnih pravila UN o nezatvorskim mjerama, o zaštiti maloljetnika (Tokijska pravila), br.45/110 (1990).

Pravila UN-a o zaštiti maloljetnika lišenih slobode iz 1990.

Osnovni principi o upotrebi sile i vatrenog oružja od strane službenika odgovornih za primjenu zakona, usvojeni na IX Kongresu UN o prevenciji kriminaliteta i postupanju sa prestupnicima, 1990.

Konvencija o pravima djeteta, usvojena Rezolucijom UN br.44/25, 1989. stupila na snagu, 1990.

Temeljna načela (principi) postupanja sa zatvorenicima (usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine UN, br.45/111, 1990.

Evropska konvencija o izvršenju prava djeteta iz 1996.

Malteška deklaracija u vezi sa etničkim postupanjem ljekara prema osobama lišenih slobode koje štrajkaju glađu iz 1991., redigovana 1992. i potvrđena 2006.

Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka 1991.

Deklaracija o osnovnim principima primjene programa restorativne pravde u krivičnim stvarima iz 2000.

Fakultativni protokol Konvencije o pravima djeteta o učešću u oružanim sukobima iz 2002.

Fakultativni protokol Konvencije o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji iz 2002.

Evropska zatvorska pravila Vijeća Evrope iz 2006.

Preporuka R (82) 16 o zatvorskom dopustu.

Preporuka R (87) 20 o društvenim reakcijama na maloljetničku delinkvenciju.

Preporuka R (88) 6 o društvenim reakcijama na prestupništvo mladih u pogledu onih osoba koje dolaze iz porodica migranata.

Preporuka R (92) 17 koja se odnosi na konzistentnost kažnjavanja.

Preporuka R (92) 16 o evropskim pravilima o sankcijama (kaznama) i mjerama koje se služe u zajednici.

Preporuka R (92) 17 koja se odnosi na konzistentnost u kažnjavanja.

Preporuka R (97) 12 o osoblju koje radi na implementaciji sankcija i mjera.

Preporuka R (99) 19 koja se odnosi na medijaciju u krivičnim stvarima.

Preporuka R (99) 22 o prenapučenosti u zatvorima i povećanju broja zatvorske populacije.

Preporuka R (2000) 22 o poboljšanju implementacije Evropskih pravila o sankcijama i mjerama u zajednici .

Bukureštanska deklaracija koju su 2001.godine usvojile zemlje Centralne i Istočne Evrope.

Preporuka R (2003) 20 o novim načinima tretiranja maloljetničkog prestupništva i o ulozi maloljetničkog pravosuđa

Preporuke R (2003) 22 o uslovnom otpustu.

Preporuka R (2006) 13 o pritvoru, uvjetima u pritvoru i zaštiti od zloupotrebe.

Prilozi

- *Preporuka (2003) 22 Komiteta ministara državama članicama o uslovnom otpustu*
- *Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT)*
- *Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima*
- *Konvencija protiv torture i drugih svirepih neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka*

VIJEĆE EVROPE

KOMITET MINISTARA

Preporuka (2003)22 Komiteta ministara državama članicama o uslovnom otpustu

(Usvojena od strane Komiteta ministara 24.septembra 2003

na 853. sastanku zamjenika ministara)

Komitet ministara, u skladu sa odredbama člana 15.b. Statuta Vijeća Evrope,

smatrajući da je u interesu država članica Vijeća Evrope da uspostave zajedničke principe u vezi sa izvršenjem kazni pritvora i zatvora kako bi se ojačala međunarodna saradnja na ovom polju;

uviđajući da je uslovni otpust jedno od najdjelotvornijih i najkonstruktivnijih sredstava za sprečavanje recidivizma i unapređivanje resocijalizacije/rehabilitacije, na osnovu kojeg se zatvoreniku omogućuje planirana reintegracija u zajednicu, uz pomoć i nadzor;

smatrajući da se uslovni otpust treba koristiti na način koji bi bio prilagođen pojedinačnim okolnostima i u skladu sa principima pravde i pravičnosti;

smatrajući da finansijski troškovi mjesta gdje se osobe drže zatvorenim predstavljaju težak teret za društvo, te da istraživanja pokazuju da zatvaranje često pokazuje štetne efekte i ne dovodi do rehabilitacije prekršilaca;

smatrajući prema tome da bi bilo poželjno smanjiti dužinu zatvorskih kazni koliko god je to moguće i da uslovno puštanje na slobodu prije odsluženja pune kazne zatvora predstavlja važno sredstvo u tom cilju;

svjestan da mjere uslovnog otpusta zahtijevaju podršku političkih vođa, funkcionera upravne vlasti, sudija, državnih tužilaca, advokata, kao i javnosti, kojima je prema tome potrebno dati detaljna objašnjenja o razlozima za prilagođavanje zatvorskih kazni;

smatrajući da zakonska regulativa i praksa uslovnog otpusta moraju biti u skladu sa osnovnim principima demokratskih država koje poštuju vladavinu zakona, čiji je primarni cilj garantiranje ljudskih prava u skladu sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i precedentnim pravom organa kojima je provedba zakona povjerena;

imajući na umu Evropsku konvenciju o nadzoru nad uslovno osuđenim ili uslovno otpuštenim prekršiocima (ETS br.51);

svjestan važnosti:

- Rezolucije (65)1 o uslovnim kaznama, uslovnom otpustu i drugim alternativama zatvaranju;
- Rezolucije (70) 1 o praktičnoj organizaciji mjera za nadzor i brigu nakon puštanja na slobodu uslovno osuđenih ili uslovno otpuštenih prekršilaca;
- Rezolucije (76) 2 o postupanju sa zatvorenicima sa dugim kaznama;
- Rezolucije (76) 10 o određenim kaznenim mjerama koje su alternativa zatvaranju;
- Preporuke R (82) 16 o pogodnosti zatvorskog dopusta;
- Preporuke R (87) 3 o Evropskim zatvorskim pravilima;
- Preporuke R (89) 12 o obrazovanju u zatvoru;
- Preporuke R (92) 16 o Evropskim pravilima o sankcijama i mjerama koje se služe u zajednici;
- Preporuke R (92) 17 koja se tiče dosljednosti u vezi izrečenih kazni;
- Preporuke R (97) 12 o osoblju koje je zaduženo za provedbu sankcija i mjera;
- Preporuke R (99) 22 koja se odnosi na pretrpanost zatvora i inflaciju zatvorske populacije;
- Preporuke R (2000) 22 o poboljšanju provedbe Evropskih pravila o mjerama i sankcijama koje se služe u zajednici, preporučuje vladama država članica:
  1. da uvedu uslovni otpust u svoje zakonodavstvo ukoliko ovakva mjera već nije predviđena zakonom;
  2. da u svom zakonodavstvu, politikama i praksama u vezi uslovnog otpusta budu vođeni principima sadržanim u dodatku ove preporuke;
  3. da osiguraju da ova preporuka o uslovnom otpustu i njen memorandum sa objašnjenjem budu distribuirani u najširoj mogućoj mjeri.

Dodatak preporuci R (2003)22

Definicija uslovnog otpusta

1. U smislu ove preporuke, uslovni otpust znači ranije puštanje zatvorenika osuđenih na kazne zatvora u skladu sa pojedinačno prilagođenim uslovima koji važe nakon otpusta. Amnestije i pomilovanja nisu uključeni u ovu definiciju.
2. Uslovni otpust predstavlja mjeru nastavka služenja kazne u zajednici. Uvođenje uslovnog otpusta u zakonodavstvo i primjena ovog instituta na pojedinačne slučajeve su obrađeni u Evropskim pravilima o sankcijama i mjerama koje se služe u zajednici, sadržanim u preporuci R (92) 16, kao i u preporuci R (2000) 22, o poboljšanju provedbe Evropskih pravila o sankcijama i mjerama koje se služe u zajednici.

Opšti principi

1. *Uslovni otpust bi trebao imati za cilj da pomogne zatvorenicima da lakše naprave prelaz između života u zatvoru ka životu u zajednici u kojoj poštuju zakon, putem određivanja takvih uslova nakon otpusta, kao i nadzora, koji bi promovirali ovakvu namjeru i doprinosili javnoj sigurnosti i smanjenju kriminaliteta u zajednici.*
- 4a. *Kako bi se smanjili štetni efekti zatvaranja i unaprijedila resocijalizacija/rehabilitacija zatvorenika pod uslovima kojima se nastoji garantirati sigurnost zajednice izvan zatvora, u zakonodavstvu bi ovakav uslovni otpust trebalo učiniti dostupnim svim osuđenim zatvorenicima, uključujući tu i zatvorenike osuđene na doživotne kazne zatvora.*
- 4b. *Ukoliko su kazne zatvora toliko kratke da uslovni otpust nije moguć, trebalo bi tragati za drugim načinima postizanja ovih ciljeva.*
5. *Na početku služenja svojih kazni, zatvorenici bi trebali znati kada stiču pravo na otpust na osnovu toga što su odslužili neki minimalni period (definiran u apsolutnim terminima i/ili u odnosu na proporcionalni dio kazne), skupa sa kriterijima koji će se primjenjivati kako bi se odredilo da li će im biti dozvoljen otpust ("diskrecioni sistem otpusta"), odnosno kada stiču pravo na otpust kao pravo koje im pripada na osnovu toga što su odslužili neki fiksni period definiran u apsolutnim terminima i/ili u odnosu na proporcionalni dio kazne ("obavezni sistem otpusta").*
6. *Minimalni ili fiksni period ne bi smjeli biti toliko dugi da se osnovna svrha uslovnog otpusta ne može postići.*
7. *Trebalo bi takođe razmotriti moguće uštede sredstava do kojih bi moglo doći ukoliko bi se primijenio obavezni sistem otpusta u odnosu na one kazne kod kojih bi negativne pojedinačne procjene rezultirale veoma malim razlikama u datumima otpuštanja.*
8. *Kako bi se smanjio rizik recidivizma kod uslovno otpuštenih zatvorenika, trebalo bi omogućiti nametanje pojedinačno prilagođenih uslova, kao što su:*
  - *plaćanje kompenzacije ili davanja zadovoljštine žrtvama;*
  - *uključivanje u program liječenja od zloupotrebe droga ili alkohola ili bilo kojeg drugog stanja koje podliježe liječenju, a koje je na očigledan način povezano sa činjenjem krivičnog djela;*
  - *rad ili neka druga odobrena stručna aktivnost, npr. obrazovanje ili stručno obrazovanje i usavršavanje;*
  - *učešće u programima ličnog razvoja;*
  - *zabrana boravka u određenim mjestima, ili posjećivanja određenih mjesta.*
9. *U principu, uslovni otpust bi takođe trebao biti praćen nadzorom koji bi se sastojao od mjera pomoći i kontrole. Priroda, trajanje i intenzitet nadzora bi trebali biti prilagođeni svakom pojedinom slučaju. Trebalo bi takođe omogućiti dalja prilagođavanja tokom cijelog trajanja uslovnog otpusta.*
10. *Period vremena trajanja uslova ili mjera nadzora ne bi smio biti disproporcionalan u odnosu na onaj dio zatvorske kazne koji je već odslužen.*
11. *Uslovi i mjere nadzora na neodređeno vrijeme smjeli bi se primjenjivati samo onda kada je to apsolutno nužno za zaštitu društva, a u skladu sa garancijama datim u pravilu br.5. Evropskih pravila o sankcijama i mjerama koje se služe u zajednici, revidiranim u preporuci R (2000) 22.*

Priprema za uslovni otpust

12. *Pripremu za uslovni otpust bi trebalo organizirati u uskoj saradnji sa svim relevantnim osobljem koje radi u zatvoru, kao i sa osobljem koje je uključeno u nadzor nakon otpuštanja. Te pripreme moraju biti završene prije isteka minimalnog ili fiksnog perioda.*
13. *Zatvorske službe bi morale osigurati da zatvorenici učestvuju u odgovarajućim programima prije otpuštanja, te da budu stimulirani da uzmu učešća u obrazovanju i edukaciji koje ih priprema za budući život u zajednici. Trebalo bi koliko god je to moguće koristiti specifične modalitete izvršenja zatvorskih kazni, kao što je život na poluslobodi, otvoreni režim ili smještaj izvan zidova zatvorskih institucija, kako bi se zatvorenici pripremili na resocijalizaciju u zajednici.*
14. *Pripreme za uslovni otpust bi takođe trebale uključivati i mogućnost da zatvorenici održavaju, uspostavljaju ili ponovno grade veze sa svojim porodicama i ljudima sa kojima su u bliskoj vezi, te da uspostavljaju kontakte sa službama, organizacijama i dobrovoljnim udruženjima koja mogu pomoći uslovno otpuštenim zatvorenicima da se prilagode na život u zajednici. U tom cilju trebalo bi im omogućiti različite oblike zatvorskog dopusta.*
15. *Trebalo bi stimulirati što ranije razmatranje odgovarajućih uslova i mjera nadzora nakon puštanja na slobodu. Trebalo bi pažljivo objasniti i prodiskutirati sa zatvorenicima eventualne uslove, pomoć koja im može biti pružena, kao i zahtjeve za kontrolom i mogućim posljedicama ukoliko ne uspiju da udovolje uslovima.*

Odobrovanje uslovnog otpusta

Diskrecioni sistem otpusta

16. *Minimalni period koji zatvorenici treba da odsluže prije nego što budu u mogućnosti da upute zahtjev za uslovnim otpustom treba biti određen u skladu sa zakonom.*
17. *Relevantna tijela bi trebala pokrenuti neophodni postupak kojim se omogućava donošenje odluke o uslovnom otpustu čim zatvorenik odsluži dati minimalni period.*
18. *Kriteriji koje zatvorenici moraju ispoštovati kako bi bili uslovno otpušteni moraju biti jasni i eksplicitno dati. Ti kriteriji takođe moraju biti realni, u smislu da treba uzeti u obzir ličnost zatvorenika i socijalne i ekonomske okolnosti, kao i dostupnost programa resocijalizacije/rehabilitacije.*
19. *Nedostatak mogućnosti da im se obezbijedi posao nakon otpuštanja ne bi smjeo poslužiti kao osnova da im se odbije ili odgodi uslovni otpust. Trebalo bi uložiti napore da im se pronađu drugi oblici zaposlenja. Nedostatak redovnog smještaja ne bi smjeo poslužiti kao osnova da im se odbije ili odgodi uslovni otpust, te u takvim slučajevima treba obezbijediti privremeni smještaj.*
20. *Kriteriji za odobrovanje uslovnog otpusta trebaju biti primijenjeni na takav način da se uslovni otpust odobri svim zatvorenicima za koje se smatra da udovoljavaju minimalnom nivou garancija kojima se osigurava da će postati građani koji poštuju zakone. Na odgovarajućim organima bi prema tome moralo ležati teret dokazivanja da neki zatvorenik nije ispoštovao te kriterije.*
21. *Ukoliko tijelo koje donosi odluke odluči da ne odobri uslovni otpust, mora odrediti datum kada se pitanje uslovnog otpusta treba ponovo razmotriti. U svakom slučaju, trebalo bi omogućiti zatvorenicima da ponovo upute zahtjev tijelu koje donosi odluke, čim se situacija u znatnoj mjeri promijeni u njihovu korist.*

Sistem obaveznog otpusta

22. *Period koji zatvorenici moraju odslužiti kako bi dobili pravo na uslovni otpust mora biti određen zakonom.*
23. *Samo u izuzetnim okolnostima, definiranim zakonom, trebalo bi biti moguće odgoditi uslovi otpust.*
24. *U odluci o odgađanju otpusta mora biti naveden novi datum puštanja na uslovni otpust.*

Nametanje uslova

25. *Prilikom razmatranja nametnutih uslova, kao i toga da li je nadzor neophodan, tijelo koje donosi odluke mora imati na raspolaganju izvještaje, uključujući tu i usmene izjave, osoblja koje radi u zatvoru i koje dobro poznaje zatvorenike i njihove životne prilike. Profesionalni radnici koji su angažirani na nadzoru nakon puštanja na uslovni otpust ili druge osobe koje posjeduju znanja o socijalnim okolnostima zatvorenika trebali bi takođe staviti na raspolaganje svoje informacije.*
26. *Tijelo koje donosi odluke bi trebalo osigurati da zatvorenici razumiju nametnute uslove, pomoć koja im se može pružiti, te zahtjeve kontrole i mogućih konsekvenci ukoliko ne budu poštovali nametnute uslove.*

Provedba uslovnog otpusta

27. *Ukoliko se mora odgoditi provedba uslovnog otpusta, zatvorenici koji čekaju puštanje na slobodu moraju biti držani u uslovima koji su u što većoj mogućoj mjeri slični uslovima u kojima koje bi se vjerovatno nalazili u civilnoj zajednici.*
28. *Provedba uslovnog otpusta i mjera nadzora trebali bi biti u nadležnosti tijela za provedbu, u skladu sa pravilima 7, 8. i 11. Evropskih pravila o sankcijama i mjerama koje se služe u zajednici.*
29. *Provedba mora biti organizirana i izvršena u skladu sa pravilima 37 – 75. Evropskih pravila o sankcijama i mjerama koje se služe u zajednici, kao i u skladu sa osnovnim zahtjevima u vezi djelotvornosti, navedenim u relevantnim odredbama principa 9 – 13. Preporuke R (2000)22 o poboljšanju provedbe Evropskih pravila o sankcijama i mjerama koje se služe u zajednici.*

Propust da se ispoštuju nametnuti uslovi

30. *Manje propuste u poštivanju nametnutih uslova trebao bi razmotriti organ za provedbu, tako što bi davao savjete ili upozorenja. O svim značajnijim propustima treba odmah izvijestiti tijelo koje odlučuje o eventualnom ukidanju uslovnog otpusta. Ovo tijelo bi međutim, trebalo razmotriti da li bi neki dalji savjeti, upozorenja, strožiji uslovi ili privremeno ukidanje uslovnog otpusta po sebi sačinjavali dovoljnu kaznu.*

31. *Općenito gledano, propust da se ispoštuju nametnuti uslovi mora biti tretiran u skladu sa pravilom 85 Evropskih pravila o sankcijama i mjerama koje se služe u zajednici, kao i sa ostalim relevantnim odredbama poglavlja X ovih pravila.*

Proceduralne garancije

32. *Odluke o odobravanju, odgađanju ili ukidanju uslovnog otpusta, kao i odluke o nametanju ili mijenjanju uslova i mjera vezanih za uslovni otpust, moraju biti donošene od strane tijela ustanovljenih zakonom, u skladu sa postupcima navedenim u sljedećim garancijama:*
- osuđene osobe moraju imati pravo da budu lično saslušane, kao i pravo na pomoć u skladu sa zakonom;*
  - tijelo koje donosi odluke mora pažljivo razmotriti sve elemente, uključujući tu i iskaze prezentirane od strane osuđenih osoba u kojima se daju argumenti u njihovu korist;*
  - osuđene osobe morale bi u dovoljnoj mjeri imati pristupa svojim dosijeima;*
  - u odlukama se moraju navesti svi razlozi koji služe kao osnova i o tome obavijestiti strane u pismenoj formi.*
33. *Osuđenim osobama trebalo bi dati mogućnost da nekom višem, nezavisnom i nepristranom tijelu koje donosi odluke, uspostavljenom na osnovu zakona, upućuju pritužbe protiv materijalne suštine odluke i protiv nepoštivanja proceduralnih garancija.*
34. *Trebalo bi takođe omogućiti i postupke pritužbi u vezi sa provedbom uslovnog otpusta.*
35. *Svi postupci pritužbi trebali bi biti u skladu sa garancijama iznijetim u pravilima 13 – 19. Evropskih pravila o sankcijama i mjerama koje se služe u zajednici.*
36. *Ništa u stavovima 32 – 35. ne bi trebalo interpretirati tako kao da ograničava ili derogira bilo koja od prava garantiranih u vezi ove materije na osnovu Evropske konvencije o ljudskim pravima.*

Metode kojima se poboljšava proces donošenja odluka

37. *Trebalo bi podstaknuti korištenje i dalji razvoj pouzdanih instrumenata za procjenu rizika i potreba, koji bi, skupa sa drugim metodama, pomagali kod donošenja odluka.*
38. *Trebalo bi organizirati informativne sastanke i/ili programe za obuku za donosioce odluka, pri čemu bi profesionalci specijalizirani u domenu prava i društvenih nauka davali svoj doprinos, a sve u vezi angažmana na resocijalizaciji/rehabilitaciji uslovno otpuštenih zatvorenika.*
39. *Treba preduzeti korake kako bi se osigurao izvjestan razuman nivo dosljednosti kod donošenja odluka.*

Informacije i konsultacije u vezi uslovnog otpusta

40. *Političari, pravosudni organi, organi koji donose odluke i vrše provedbu odluka, rukovodioci u zajednicama, udruženja koja pružaju podršku žrtvama i zatvorenicima, kao i univerzitetski nastavnici i istraživači zainteresirani za ovaj predmet trebali bi biti informirani i konsultirani u vezi funkcioniranja instituta uslovnog otpusta, kao i o procesu uvođenja novih zakona ili praksi u ovom domenu.*
41. *Tijela koja donose odluke trebala bi primati informacije o broju onih zatvorenika kod kojih je institut uslovnog otpusta bio uspješno ili neuspješno primijenjen, kao i o okolnostima koje su dovele do uspjeha ili neuspjeha.*
42. *Trebalo bi organizirati medijske i druge kampanje kako bi se i široka javnost informirala o funkcioniranju i novim momentima u procesu korištenja instituta uslovnog otpusta i njegove uloge u okviru sistema krivičnog pravosuđa. Takve informacije bi trebalo brzo staviti na raspolaganje u slučaju bilo kakvog drastičnog i u javnosti objavljenog neuspjeha do kojeg dođe tokom uslovnog otpusta nekog zatvorenika. Budući da takvi događaji obično privlače pažnju medija, trebalo bi takođe podvući svrhu i pozitivne učinke instituta uslovnog otpusta.*
43. *Kako bi se steklo više saznanja o prikladnosti postojećih sistema uslovnog otpusta i njihovog daljeg razvoja, trebalo bi vršiti evaluacije i prikupljati statističke podatke na osnovu kojih bi se pružale informacije o funkcioniranju ovakvih sistema i njihovoj djelotvornosti u vezi sa postizanjem osnovnih ciljeva instituta uslovnog otpusta.*
44. *Osim ovakvih evaluacija, trebalo bi podsticati i istraživanja o funkcioniranju sistema uslovnog otpusta. Takva istraživanja trebala bi takođe obuhvatiti gledišta, stavove i percepcije pravosudnih organa i tijela koja donose odluke o institutu uslovnog otpusta, kao i stavove, gledišta i percepcije organa koji vrše provedbu, žrtava, članova šire zajednice, kao i samih zatvorenika. Takođe bi trebalo razmotriti i druge aspekte, npr. da li je uslovni otpust ekonomski racionalan, da li dovodi do smanjenja u stopama recidivizma, do koje mjere se uslovno otpušteni zatvorenici u zadovoljavajućoj mjeri prilagođavaju životu u zajednici, te kakav bi učinak razvoj programa*

uslovnog otpusta mogao imati na nametanje sankcija i mjera i provedbu izrečenih kazni. Trebalo bi takođe podvrgnuti istraživanjima i prirodu programa za pripremu zatvorenika za otpust.

45. *Trebalo bi voditi statistike o takvim pitanjima kao što je broj zatvorenika kojima je odobren uslovni otpust u odnosu na broj zatvorenika koji su stekli pravo na zahtijevanje uslovnog otpusta, dužinu kazni i krivična ili prekršajna djela u pitanju, proporciju vremena kazne koja je odslužena prije odobravanja uslovnog otpusta, broja ukidanja uslovnog otpusta, postotku ponovnog osuđivanja, kao i o krivičnim dosijeima i sociodemografskom porijeklu uslovno otpuštenih zatvorenika.*

SAVET EVROPE

CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2006

Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT)

Standardi CPT-a

U nizu svojih Opštih izveštaja, Komitet za sprečavanje mučenja (u daljem tekstu: CPT, po svojoj skraćenici na engleskom i francuskom jeziku), opisao je neke od najbitnijih pitanja kojima se bavi tokom poseta mestima na kojima se nalaze osobe lišene slobode. Komitet se nada da će na ovaj način unapred dati jasna uputstva državnim vlastima o svojim gledištima u pogledu načina na koji bi trebalo postupati sa osobama lišenim slobode, odnosno, da će ovaj tekst poslužiti podsticanju rasprave o takvim pitanjima.

"Najbitniji" odeljci sačinjeni do ovog momenta su u ovom dokumentu okupljeni na jednom mestu. CPT jednom godišnje objavljuje Godišnji izveštaj o svojim aktivnostima.

4

Predgovor

Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (CPT) ustanovljen je 1987, konvencijom Saveta Evrope sa istim nazivom (u daljem tekstu: Konvencija). Prema članu 1. Konvencije:

"Ustanovljava se Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (u daljem tekstu: Komitet). Komitet putem poseta osobama lišenim slobode ispituje kako se prema njima postupa s ciljem da, ukoliko je potrebno, poveća zaštitu tih osoba od mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka."

Rad CPT je zamišljen da bude sastavni deo sistema Saveta Evrope za zaštitu ljudskih prava, koji će predstavljati aktivni vansudski mehanizam uz postojeći sudski mehanizam Evropskog suda za ljudska prava.

CPT sprovodi svoju, u suštini, preventivnu funkciju putem dve vrste poseta – periodičnih i ad hoc. Periodične posete se redovno vrše svim državama potpisnicama Konvencije. Ad hoc posete se organizuju ovim državama kada Komitet smatra "da je to potrebno u datim okolnostima".

Prema Konvenciji, CPT ima široka ovlašćenja prilikom poseta: pristup teritoriji države u pitanju i pravo na putovanje po zemlji bez ograničenja; neograničen pristup svakom mestu gde se nalaze osobe lišene slobode, uključujući i pravo kretanja unutar takvih mesta bez ograničenja; pristup potpunim informacijama o mestima gde se drže osobe lišene slobode kao i drugim informacijama na raspolaganju državi ugovornici koje su neophodne da bi Komitet obavio svoj zadatak.

Komitet takođe ima pravo da sa osobama lišenim slobode razgovara bez prisustva svedoka i da slobodno razgovara sa bilo kojom osobom za koju veruje da poseduje relevantne informacije.

5

Posete se mogu vršiti svakom mestu "u kome se nalaze osobe koje su javne vlasti lišile slobode". Mandat CPT se stoga proteže izvan zatvora i policijskih stanica i obuhvata, na primer, psihijatrijske ustanove, pritvorske jedinice u kasarnama, prihvatne centre za azilante ili druge kategorije stranaca, kao i mesta gde maloletne osobe mogu biti lišene slobode sudskom ili upravnom odlukom.

Dva osnovna principa uređuju odnose između CPT i Strana potpisnica Konvencije – saradnja i poverljivost. U odnosu na ovo treba naglasiti da uloga Komiteta nije da osudi države ugovornice, već da im pomogne u sprečavanju zlostavljanja osoba lišenih slobode.

Posle svake posete, Komitet sastavlja izveštaj u kome iznosi svoje nalaze i koji sadrži, ukoliko je potrebno, preporuke i druge savete, a na kome se temelji dijalog sa državom u pitanju. Izveštaj Komiteta je u principu poverljive prirode; međutim, skoro sve države ugovornice su odlučile da se odreknu poverljivosti i da objave izveštaj.

I. Policijski pritvor

Izvod iz 2. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (92) 3]

36. CPT pridaje poseban značaj trima pravima osoba pritvorenim od strane policije: pravu osobe u pitanju da o svom pritvaranju obavesti treće lice po svom izboru (člana porodice, prijatelja, konzulat), pravu na usluge advokata i pravu na medicinski pregled od strane lekara po izboru date osobe (pored medicinskog pregleda izvršenog od strane lekara kojeg su pozvale policijske vlasti).¹ To su, prema mišljenju CPT-a, tri osnovne garancije protiv zlostavljanja pritvorenih osoba koje bi trebalo primenjivati od samog početka lišavanja slobode, bez obzira na to kojim je terminima to lišavanje slobode određeno od strane pravnog sistema u pitanju (pritvor, zadržavanje itd.).

37. Osobe u policijskom pritvoru moraju bez odlaganja biti informisane o svim svojim pravima, uključujući i prava navedena u odeljku 36. Nadalje, sve mogućnosti kojima raspolažu vlasti za odgađanje ispunjenja nekog od ovih potonjih prava u svrhu zaštite interesa pravde moraju biti jasno definisane i njihova primena strogo vremenski ograničena. Što se tiče preciznijeg određivanja prava pristupa advokatu i zahteva za medicinskim pregledom od strane lekara po izboru (koji ne predstavlja pregled od strane lekara pozvanog od strane policije), sistemi na osnovu kojih se, izuzetno, advokati i lekari mogu izabrati sa prethodno ustanovljenih spiskova sastavljenih u sporazumu sa relevantnim stručnim organizacijama, trebalo bi da otklone bilo kakvu potrebu za odgađanjem ispunjenja ovih prava.

38. Pristup advokatu osoba koje se nalaze u policijskom pritvoru mora uključivati pravo kontaktiranja advokata i pravo na posete od strane advokata (u oba slučaja pod uslovima kojima se garantuje poverljivost njihovih razgovora), te, u principu, pravo pritvorene osobe da prilikom njenog saslušanja bude prisutan i advokat.

Što se tiče lekarskog pregleda osoba koje se nalaze u policijskom pritvoru, svaki takav pregled mora biti obavljen izvan slušnog, a po mogućnosti i vidnog, dometa policijskih službenika. Nadalje, rezultati svakog pregleda, kao i relevantni iskazi pritvorenika, te zaključci lekara, moraju biti zvanično zabeleženi od strane lekara i učinjeni dostupnim pritvorenom licu i njegovom advokatu.

¹ Ovo pravo je naknadno bilo formulisano na sledeći način: pravo na pristup lekaru, uključujući i pravo na lekarski pregled, ukoliko pritvorena osoba tako želi, od strane lekara po sopstvenom izboru (pored pregleda izvršenog od strane lekara pozvanog od strane policijskih vlasti).

7

39. U pogledu procesa saslušanja, CPT smatra da moraju postojati jasna pravila u pogledu načina na koji se vrši policijsko ispitivanje. Pravila treba, između ostalog, da sadrže sledeće: obaveštavanje pritvorenika o identitetu (imenu i/ili broju) osoba prisutnih tokom saslušanja; dozvoljenoj dužini trajanja saslušanja; periodima odmora između saslušanja i pauzama tokom saslušanja; mestima na kojima se saslušanja mogu odvijati; o tome da li se od pritvorenika može zahtevati da stoji tokom ispitivanja; o saslušanju osoba koje su pod uticajem lekova, alkohola, itd. Takođe bi trebalo da postoji obaveza sistematskog evidentiranja vremena kad saslušanje počinje i završava, svakog zahteva istaknutog od strane pritvorene osobe tokom saslušanja i osoba koje su prisutne tokom svakog saslušanja.

CPT želi da doda da elektronsko snimanje policijskih saslušanja predstavlja dodatnu korisnu garanciju protiv zlostavljanja pritvorenika (pored toga što pruža i značajne pogodnosti policiji).

40. CPT smatra da bi se osnovne garancije date osobama u policijskom pritvoru mogle dodatno osnažiti (a rad policijskih službenika moguće i znatno olakšati) ukoliko bi postojao jedinstven i sveobuhvatan policijski zapisnik za svaku pritvorenu osobu, u kojem bi bili evidentirani svi aspekti pritvora i sve radnje preduzete u vezi pritvorenih osoba (vreme kada su lišene slobode i razlozi za to; kada su im saopštena njihova prava; znaci povreda, psihičke bolesti, itd; kada su član porodice/konzulat i advokat bili kontaktirani i kada su ih ovi posetili; kada im je bila ponuđena hrana; kada su bili saslušani; kada su bili prebačeni ili oslobođeni, itd.). Za različite stavke (na primer, stvari u posedu date osobe, činjenici da su osobi saopštena njena prava i da se ta osoba na njih poziva ili da ih se odriče), trebalo bi dobiti potpis pritvorenika, odnosno, ukoliko je potrebno, objasniti zbog čega taj potpis nedostaje. Nadalje, advokatu pritvorenika bi trebalo omogućiti uvid u taj zapisnik o pritvoru.

41. Konačno, jedna od suštinskih garancija je postojanje nezavisnog mehanizma za ispitivanje žalbi na postupanje tokom policijskog pritvora.

8

42. Policijski pritvor trebalo bi u principu da bude relativno kratkog trajanja. Shodno tome, ne može se očekivati da fizički uslovi pritvora budu tako dobri unutar policijske ustanove kao na drugim mestima lišavanja slobode, gde se osobe drže tokom dužeg vremenskog perioda. Međutim, izvesni osnovni materijalni zahtevi moraju biti zadovoljeni.

Sve policijske ćelije moraju biti razumnih dimenzija u odnosu na broj osoba koje su obično u njima smeštene i moraju biti dovoljno osvetljene (tj. sa dovoljno svetlosti za čitanje, osim u vreme spavanja), te dovoljno provetrene; po mogućnosti, ćelije bi trebalo da imaju prirodno svetlo. Nadalje, ćelije bi trebalo da budu opremljene tako da se omogući odmor (npr. fiksiranim stolicama ili klupama), a osobama koje preko noći moraju ostati u pritvoru trebalo bi obezbediti čiste dušeke i čebad.

Osobama u pritvoru trebalo bi da bude dozvoljeno da zadovoljavaju svoje prirodne potrebe u čistim i pristojnim uslovima, te moraju imati odgovarajuće pogodnosti za pranje. Hrana im treba biti davana u prikladno vreme, i pri tome treba uključiti bar jedan puni obrok (tj. nešto jače od sendviča) svaki dan.¹

43. Pitanje šta su to razumne dimenzije policijske ćelije (ili bilo kojeg drugog tipa smeštaja pritvorenika/zatvorenika) je vrlo složeno. Prilikom pravljenja te procene treba uzeti u obzir mnoge faktore. Međutim, delegacije CPT su smatrale da postoji potreba za osnovnim smernicama u toj oblasti. Trenutno se koristi sledeći kriterijum (koji se više smatra za poželjni nivo, a ne za minimalni standard) prilikom procene policijskih ćelija namenjenih jednoj osobi za boravak duži od nekoliko sati: veličine od 7 kvadratnih metara, sa 2 ili više metara od zida do zida, 2,5 metra između poda i plafona.

¹ CPT takođe zagovara da osobama držanim u policijskom pritvoru 24 sata ili duže bude omogućene, u meri u kojoj je to moguće, telesne vežbe na otvorenom svakoga dana.

9

Izvod iz 6. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (96) 21]

14. CPT je zahvalan na podršci koju je dobio za svoj rad, izraženu u Preporuci Parlamentarne skupštine 1257 (1995), u vezi uslova lišavanja slobode u državama članicama Saveta Evrope. Takođe je sa velikim zadovoljstvom saznao iz odgovora na Preporuku 1257 da je Komitet ministara pozvao vlasti država članica da poštuju smernice o policijskom pritvoru date u 2. Opštem izveštaju CPT (videti CPT/Inf (92) 3, odeljci 36 do 43).

U vezi s tim, treba primetiti da neke države potpisnice Konvencije oklevaju da u potpunosti primene neke od preporuka CPT-a koje se tiču garancija protiv zlostavljanja osoba u policijskom pritvoru, a naročito preporuke da tim osobama treba omogućiti pristup advokatu od samog početka pritvaranja.

15. CPT želi da naglasi da je, po njegovom iskustvu, period neposredno po lišavanju slobode upravo onaj period kada je rizik od zastrašivanja i fizičkog zlostavljanja najveći. Shodno tome, mogućnost da osobe koje su pritvorene imaju pristup advokatu upravo tada predstavlja osnovnu garanciju protiv zlostavljanja. Postojanje takve mogućnosti imaće odvrtačući efekat na one koji nameravaju da zlostavljaju pritvorene osobe; nadalje, advokat je u najboljoj situaciji da pokrene odgovarajući postupak ukoliko do zlostavljanja zaista i dođe.

CPT shvata da u svrhu zaštite interesa pravde u izuzetnim slučajevima može biti nužno da se, na izvestan vremenski period, pritvorenoj osobi odloži pristup određenom advokatu. Međutim, ovo ne bi smelo rezultirati time da pravo na pristup advokatu bude u potpunosti uskraćeno tokom tog perioda. U takvim slučajevima, trebalo bi omogućiti pristup nekom drugom nezavisnom advokatu, u kojeg se može imati poverenje da neće ugroziti legitimne interese policijske istrage.

16. CPT je u svom 2. Opštem izveštaju naglasio značaj toga da pritvorene osobe budu bez odlaganja obavestene o svim svojim pravima.

Kako bi se ovo osiguralo, CPT smatra da bi formular u kojem se jasno izlažu ova prava trebalo sistematski davati osobama pritvorenim od strane policije na samom početku njihovog pritvora. Nadalje, od osoba u pitanju trebalo bi zatražiti da potpišu izjavu kojom potvrđuju da su bile informisane o svojim pravima.

Ove delotvorne mere se mogu lako primeniti, a ne bi bile skupe.

10

Izvod iz 12. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (2002) 15]

33. Da bi društvo normalno funkcionisalo neophodno je da policija ima ovlašćenja da privede, privremeno pritvori i ispita osumnjičene za krivična dela i druge kategorija lica. Međutim, ova ovlašćenja sama po sebi nose rizik od zastrašivanja i fizičkog zlostavljanja. Suština rada CPT-a je u iznalaženju

načina da se ovaj rizik svede na apsolutni minimum bez nepotrebnog sputavanja policije u vršenju njihovih dužnosti. Ohrabrujuće pojave na polju policijskog pritvora su zabeležene u brojnim zemljama; međutim, nalazi CPT-a takođe veoma često ističu potrebu za konstantnom budnošću.

34. Ispitivanje osumnjičenih je stručan posao koji zahteva određenu obuku da bi se izvršio na zadovoljavajući način. Pre svega, sam cilj takvog ispitivanja mora biti kristalno jasan: taj cilj treba da bude pribavljanje tačnih i pouzdanih informacija radi utvrđivanja istine o pitanjima koja su pod istragom, a ne dobijanje priznanja od nekoga koga službena lica koja obavljaju ispitivanje unapred smatraju krivim. Uz odgovarajuću obuku, definisanje kodeksa ponašanja prilikom ispitivanja osumnjičenih veoma bi doprinelo da se lica koja primenjuju zakon pridržavaju gore pomenutog cilja.

35. Tokom godina CPT je razgovarao sa znatnim brojem pritvorenih osoba u različitim zemljama koji su izneli verodostojne tvrdnje da su bili fizički zlostavljani ili na drugi način zastrašivani, ili im je prečeno od strane pripadnika policije koji su nastojali da dobiju priznanje tokom ispitivanja. Samo po sebi je očigledno da krivičnopravni sistem koji se najviše oslanja na priznanje kao dokazni materijal stvara stimulans za službena lica koja istražuju krivično delo – a koji često pod pritiskom da pokažu rezultate – da koriste fizičku ili psihološku prisilu. U kontekstu sprečavanja mučenja i drugih oblika zlostavljanja od osnovne važnosti je da se razviju metodi istrage zločina koji omogućavaju da se smanji oslanjanje na priznanje i druge dokaze i informacije dobijene putem ispitivanja u cilju dobijanja osuđujuće presude.

36. Elektronsko (tj. audio i/ili video) snimanje policijskih informativnih razgovora predstavlja važnu dodatnu meru zaštite protiv zlostavljanja pritvorenika. CPT sa zadovoljstvom primećuje da se uvođenje takvih sistema razmatra u sve većem broju zemalja. Takva sredstva obezbeđuju kompletan i autentičan zapis o postupku informativnog razgovora i time u velikoj meri olakšavaju istragu o bilo kakvim tvrdnjama o zlostavljanju. Ovo je u interesu i osoba koje su zlostavljane od strane policije i pripadnika policije suočenih sa neosnovanim tvrdnjama da su primenjivali fizičko zlostavljanje ili psihološke pritiske. Elektronsko snimanje policijskih informativnih razgovora takođe smanjuje mogućnost da optuženi kasnije lažno poriču da su dali određena priznanja.

11

37. CPT je u više navrata i ne samo u jednoj zemlji otkrio sobe za ispitivanje koje su delovale zastrašujuće: na primer, prostorije kompletno ofarbane u crno i opremljene reflektorom usmerenim na mesto gde sedi osoba koja se ispituje. Za takva sredstva nema mesta u modernoj policiji.

Sobe za ispitivanje ne samo da treba da imaju odgovarajuće osvetljenje, grejanje i ventilaciju već i da su opremljene tako da svi učesnici u razgovoru imaju slične stolice po stilu i udobnosti. Ovlašćeno lice koje obavlja razgovor ne treba da ima dominantan (npr. uzdignut) ili udaljen položaj u odnosu na osumnjičenog. Uz to prostorija treba da bude okrećena u neutralne nijanse.

38. CPT se susreo u nekim zemljama sa praksom stavljanja poveza preko očiju osobama u policijskom pritvoru, a posebno tokom ispitivanja. CPT delegacije su dobile od pripadnika policije različita – i često kontradiktorna – objašnjenja u vezi ove prakse. Iz podataka koji su sakupljeni tokom niza godina CPT je jasno da se u mnogim, ako ne i u većini slučajeva, osobama stavlja povez preko očiju da ne bi mogla da identifikuju pripadnike policije koji ih zlostavljaju. Čak i u slučajevima kada nije došlo do fizičkog zlostavljanja, samo stavljanje poveza preko očiju osobi u pritvoru – a posebno nekome koji je pod ispitivanjem – je vrsta okrutnog ponašanja čiji efekat na osobu koja je tome izložena je često isto što i psihološko zlostavljanje. CPT preporučuje da se stavljanje poveza preko očiju osobama u policijskom pritvoru izričito zabrani.

39. Nije neuobičajno da CPT nađe sumnjive predmete u policijskim prostorijama kao što su drvene motke, drške od metle, palice za bejzbol, metalne šipke, komade debelog kabla, lažno oružje ili noževe. Prisutnost takvih predmeta je u više navrata pružalo potvrdu za navode koje su CPT delegacije primile da su osobe koje se nalaze u takvim ustanovama bile izložene pretnjama i/ili udarane predmetima ove vrste.

Standardna objašnjenja koja su se dobijala od pripadnika policije u vezi tih predmeta je da su oni oduzeti od osumnjičenih i da će se koristiti kao dokazni materijal. Činjenica da su ti predmeti redovno bez oznaka i često se nalaze razbacani po prostorijama (neki put i iza zavesa ili ormana) može samo izazvati skepsu u pogledu ovakvog objašnjenja. Da bi se opovrgle tvrdnje o nedoličnom postupanju pripadnika policije i radi otklanjanja potencijalnih izvora opasnosti i za osoblje i za pritvorene osobe, predmeti koji su oduzeti u cilju korišćenja kao dokaznog materijala treba da su uvek propisno označeni, zavedeni i da se čuvaju u prostoriji određenoj za tu namenu. Svi drugi predmeti gorepomenute vrste treba da se uklone iz policijskih prostorija.

12

40. CPT se zalagao od samog početka svojih aktivnosti za garantovanje tri prava osoba u policijskom pritvoru: pravo na usluge advokata i lekara i pravo da se o pritvaranju obavesti srodnik ili treće lice po izboru pritvorene osobe. Na osnovu preporuka CPT preduzeti su koraci u mnogim državama ugovornicama da se ove mere uvedu ili ojačaju, naime pravo pritvorene osobe na advokata je široko prihvaćeno u državama koje je CPT posetio; u nekoliko zemalja gde to pravo još uvek nije uvedeno postoje planovi da se to uradi.

41. Međutim, u određenom broju zemalja, postoji znatno oklevanje da se primeni preporuka CPT da se garantuje pravo na usluge advokata neposredno po pritvaranju. U nekim državama osobe pritvorene od strane policije stižu to pravo tek nakon određenog vremena provedenog u pritvoru; u drugima, to pravo stupa na snagu nakon što se pritvorena osoba formalno proglasi "osumnjičenom".

CPT je u više navrata podvukao, na osnovu svog iskustva, da je period neposredno nakon lišavanja slobode upravo onaj period kada je rizik od zastrašivanja i fizičkog zlostavljanja najveći. Iz tih razloga je mogućnost da osoba odvedena u policijski pritvor ima pristup advokatu osnovna zaštita od zlostavljanja. Postojanje te mogućnosti imaće odvrtaćajući efekat na one koji su namerni da zlostavljaju pritvorene osobe; štaviše, advokat je u poziciji da preduzme odgovarajući korake ukoliko je do zlostavljanja stvarno i došlo. CPT shvata da u cilju zaštite legitimnih interesa policijske istrage može izuzetno biti nužno da se na određeni vremenski period odloži pristup pritvorene osobe advokatu po njenom izboru. Međutim, ovo ne sme rezultirati time da pravo na advokata bude u potpunosti uskraćeno tokom tog perioda. U takvim slučajevima trebalo bi omogućiti pristup nekom drugom nezavisnom advokatu.

Pravo na usluge advokata mora da obuhvati pravo se da nasamo sa njim razgovara. To lice treba da, u principu, ima pravo da advokat bude prisutan prilikom bilo kog ispitivanja od strane policije. Naravno, ovo ne treba da sprečava policiju da ispita pritvorenu osobu o hitnim stvarima, čak ukoliko advokat nije prisutan (koji možda nije odmah na raspolaganju), niti da isključi zamenu advokata koji ometa propisno sprovođenje ispitivanja.

CPT je takođe naglasio da pravo na usluge advokata imaju ne samo osumnjičeni za krivična dela već svako ko je pod zakonskom obavezom da bude prisutan – i boravi – u policijskoj ustanovi, npr. kao "svedok".

Uz to, da bi pravo na usluge advokata bilo delotvorno u praksi, treba ga obezbediti osobama koje nisu u mogućnosti da plate usluge advokata.

13

42. Osobe u policijskom pritvoru treba da imaju zvanično priznato pravo na usluge lekara. Drugim rečima, lekar treba biti pozvan bez odlaganja ukoliko osoba zahteva lekarski pregled; pripadnici policije ne treba da razmatraju da li da dopuste ili ne dopuste takve zahteve. Uz to, pravo na usluge lekara treba da podrazumeva pravo lica u pritvoru da ga pregleda, ukoliko to želi, lekar po njegovom izboru (uz bilo koji lekarski pregled koji izvrši lekar pozvan od strane policije).

Svi lekarski pregledi osoba u policijskom pritvoru moraju se obavljati tako da pripadnici policije ne mogu da čuju i, osim ukoliko to lekar koji vrši pregled ne zatraži drugačije u dotičnom slučaju, izvan vidokruga tih policajaca.

Takođe je važno da osobe koju su oslobođene iz policijskog pritvora, a da nisu bile izvedene pred sudiju, imaju pravo da direktno traže lekarski pregled/potvrdu od priznatog lekara sudske medicine.

43. Pravo pritvorene osobe da se činjenica o njegovom pritvaranju saopšti trećem licu treba u principu da bude garantovano od samog početka policijskog pritvora. CPT naravno prihvata da uživanje ovog prava može biti ograničeno određenim izuzecima, radi zaštite legitimnih interesa policijske istrage. Međutim, takvi izuzeci treba da su jasno definisani i strogo vremenski ograničeni i da njihova primena mora biti propraćena određenim merama zaštite (npr. svako kašnjenje sa obaveštenjem o pritvaranju treba pismeno evidentirati sa razlozima za to kašnjenje, kao i potrebu da izuzetak odobri viši rukovodilac u policiji koji nije povezan sa slučajem ili tužilac).

44. Slaba je korist od prava koja imaju osobe lišene slobode ukoliko nisu upoznate sa postojanjem tih prava. Dakle, neophodno je da osobe odvedene u policijski pritvor budu izričito upoznate sa svojim pravima, bez odlaganja i na jeziku koji razumeju. Da bi se obezbedilo da ovo bude i urađeno, treba uvesti praksu da se licima zadržanim od strane policije odmah po pritvaranju da formular u kome se navode ova prava. Uz to, od tih osoba treba tražiti da potpišu izjavu kojom potvrđuju da su upoznate sa svojim pravima.

14

45. CPT je u nekoliko navrata podvukao ulogu sudova i tužilaštva u odnosu na borbu protiv zlostavljanju od strane policije.

Na primer, sva lica pritvorena od strane policije a koja se nameravaju uputiti u zatvor, treba da budu fizički izvedena pred sudiju koji o tome donosi odluku; još uvek ima zemalja gde je CPT vršio posete koje se ovoga ne pridržavaju. Izvođenje osobe pred sudiju predstavlja pravu mogućnost da osumnjičeni za krivično delo za koje je zlostavljan izjavi žalbu. Uz to, čak i nedostatku izričite žalbe sudija može preduzeti na vreme mere ukoliko postoje druge indicije o zlostavljanju (npr. vidne povrede; opšti izgled ili držanje osobe).

Sudija, naravno, mora preduzeti odgovarajuće korake kada postoje indicije da je došlo do zlostavljanja od strane policije. S tim u vezi, uvek kada osumnjičeni za krivično delo koji je izveden pred sudiju nakon policijskog pritvora iznosi tvrdnje o zlostavljanju, sudija treba takve navode da pismeno evidentira, naredi da se odmah izvrši lekarski pregled i preduzme mere da obezbedi da se tvrdnje propisno ispitaju. Takav pristup treba primeniti bez obzira da li osoba ima ili nema vidljive spoljne povrede. Štaviše, čak i u nedostatku izričitih tvrdnji o zlostavljanju, sudija bi trebalo da zahteva pregled od strane veštaka sudske medicine uvek kada postoji osnovana sumnja da je osoba koja je izvedena pred njega mogla biti žrtva zlostavljanja.

Pažljivo ispitivanje svih pritužbi od strane sudskih i drugih relevantnih vlasti o zlostavljanju od strane pripadnika organa koji primenjuju zakon i, kada je to primereno, izricanje odgovarajuće kazne imaće snažan odvratajući efekat. U suprotnom, ukoliko ove vlasti ne preduzmu delotvorne mere po pritužbama koje su im upućene, pripadnici organa koji primenjuju zakon koji su naklonjeni da zlostavljaju osobe koje drže u pritvoru veoma brzo će početi da veruju da to mogu da čine nekažnjeno.

46. Dodatno ispitivanje od strane policije osoba upućenih u istražni zatvor može povremeno biti neophodno. CPT je mišljenja da je bolje, sa stanovišta sprečavanja zlostavljanja, da se takva ispitivanja obavljaju u zatvorskom objektu gde se osoba nalazi nego u prostorijama policije. Vraćanju lica iz istražnog zatvora u policijski pritvor radi daljeg ispitivanja treba se pribeci i dopustiti samo kada je apsolutno neizbežno. Takođe, u izuzetnim slučajevima kada se osoba iz istražnog zatvora vraća u policijski pritvor, on/ona mora da ima tri prava navedena u stavu 40. do 43.

15

47. Policijski pritvor je (ili bi trebao da bude) kratkog trajanja. Uprkos tome, uslovi pritvora u policijskim ćelijama moraju zadovoljiti određene osnovne kriterijume.

Sve policijske ćelije treba da su čiste i razumnih dimenzija¹ u odnosu na broj osoba koje se u njih smeštaju, i da imaju odgovarajuće osvetljenje (npr. dovoljno za čitanje osim u vreme spavanja); poželjno je da ćelije imaju prirodno svetlo. Nadalje, ćelije bi trebalo da budu opremljene tako da se omogući odmor (npr. fiksirane stolice ili klupe), a osobama koje preko noći moraju ostati u pritvoru trebalo bi obezbediti čiste dušeke i čebad. Osobe u pritvoru treba da imaju pristup normalnom sanitarnom čvoru u pristojnom stanju kao i odgovarajućim mogućnostima za pranje. Treba da imaju neometan pristup vodi za piće i da im se daje hrana u prikladno vreme, i pri tome najmanje jedan puni obrok (tj. nešto jače od sendviča) svakog dana. Osobama koje se nalaze u policijskom pritvoru duže od 24 časa treba omogućiti rekreaciju na svežem vazduhu svakog dana, do one mere do koje je to moguće.

Mnoge policijske pritvorske prostorije koje su posetile delegacije CPT-a ne ispunjavaju ove minimalne standarde. Ovo je posebno nepovoljno za osobe koje se nakon pritvora pojavljuju pred sudom; previše često se osobe izvode pred sudiju nakon što su provele jedan ili više dana u neuslovnim i prljavim ćelijama, a da nisu imale odmor ili hranu i mogućnost da se operu.

48. Obaveza čuvanja koju policija ima u odnosu na osobe koje drži u pritvoru uključuje i odgovornost da se obezbedi njihova sigurnost i fizički integritet. Iz toga proizilazi da je pravilan nadzor nad pritvorskim objektima integralna komponenta obaveze čuvanja koju je preuzela policija. Moraju se preduzeti odgovarajuće mere radi obezbeđenja da osobe u policijskom pritvoru uvek budu u mogućnosti da imaju direktan kontakt sa čuvarima.

CPT delegacije su u više navrata utvrdile da se policijske ćelije nalaze predaleko od kancelarija ili radnih mesta gde se pripadnici policije uobičajno nalaze i da nisu opremljene nikakvim sredstvima (npr. sistem pozivanja) koji bi omogućavao pritvorenim osobama da privuku pažnju policajca. Pod takvim uslovima postoji veliki rizik od različitih incidenata (nasilje među pritvorenicima; pokušaji samoubistva; požari itd) na koje se ne bi pravovremeno odgovorilo.

1 U pogledu veličine policijskih ćelija, videti takođe odeljak 43 Drugog opšteg izveštaja (CPT/Inf (92) 3).

49. CPT je takođe izrazio zabrinutost u vezi prakse uočene u pojedinim zemljama gde svako operativno odeljenje policije (za drogu, organizovani kriminal, antiterorizam) ima sopstvene pritvorske jedinice čije osoblje čine pripadnici tog odeljenja. Komitet smatra da se takav pristup treba odbaciti u korist centralne pritvork se jedinice, gde bi osoblje sačinjavala posebna služba pripadnika policije koji su posebno obučeni za čuvarsku službu. Ovo bi se sigurno pokazalo korisno sa stanovišta sprečavanja zlostavljanja. Nadalje, oslobađanje pojedinačnih operativnih odeljenja do čuvarskih dužnosti moglo bi se pokazati kao prednost sa aspekta upravljanja i logistike.

50. I na kraju, inspekcija policijskih ustanova od strane nezavisnog tela može pružiti značajan doprinos sprečavanju zlostavljanja osobe koju drži policija i da generalno pomogne u obezbeđivanju zadovoljavajućih uslova pritvora. Da bi bile zaista delotvorne, posete ovog tela trebaju da budu i redovne i nenajavljene, a to telo treba da ima ovlašćenja da razgovara sa pritvorenicima bez prisustva drugih lica. Nadalje, to telo treba da ispita sva pitanja koja se odnose na postupanje sa osobama u pritvoru: evidentiranje pritvora; informacije pružene pritvorenim osobama o njihovim pravima i stvarnom uživanju tih prava (posebno tri prava navedena u stavu 40. do 43); pridržavanje sa propisima kojima se uređuje ispitivanje osumnjičenih; i materijalni uslovu pritvora.

Nalazi gore navedenog tela treba da se dostave ne samo policiji već i drugom telu koje je nezavisno u odnosu na policiju.

II. Zatvor

Izvod iz 2. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (92) 3]

44. U uvodu treba naglasiti da CPT mora razmotriti mnoga pitanja prilikom posete zatvoru. Naravno, CPT posvećuje posebnu pažnju svim navodima o zlostavljanju zatvorenika od strane osoblja. Međutim, za mandat CPT-a relevantni su svi aspekti uslova lišavanja slobode u nekom zatvoru. Zlostavljanje se može pojaviti u različitim oblicima, a mnogi od tih oblika ne moraju biti namerni, nego su pre rezultat organizacionih nedostataka ili neadekvatnih sredstava. Za CPT je prema tome od značaja ukupan kvalitet života u nekoj ustanovi. Taj kvalitet u velikoj meri zavisi od aktivnosti koje se nude zatvorenicima i o opštem stanju odnosa između zatvorenika i osoblja.

45. CPT pažljivo posmatra kakva klima prevladava unutar neke kaznene ustanove. Izgradnja konstruktivnih odnosa između zatvorenika i osoblja, za razliku od odnosa suprotstavljenosti, služi smanjenju napetosti svojstvenih svakom zatvorskom okruženju, te u istom duhu u značajnoj meri smanjuje i verovatnoću pojave nasilnih incidenata i zlostavljanja koje ih prati. Ukratko, CPT se zalaže za to da duh međusobne komunikacije i brige prati mere kontrole i ograničavanja slobode. Takav pristup bi u velikoj meri mogao ojačati bezbednost unutar ustanove.

46. Prenatranost je pitanje koje direktno spada u mandat CPT-a. Sve službe i aktivnosti unutar zatvora će trpeti štetu ukoliko se taj zatvor mora pobrinuti za veći broj zatvorenika nego što je bilo predviđeno da smesti; ukupan kvalitet života u toj instituciji će biti pogoršan, možda čak i u značajnoj meri. Štaviše, stepen prenatranosti u nekom zatvoru ili u nekom njegovom delu može biti toliki da je već po sebi nečovečan ili ponižavajući sa fizičke tačke gledišta.

47. Zadovoljavajući program aktivnosti (rada, obrazovanja, sporta, itd.) od ključne je važnosti za dobrobit zatvorenika. Ovo važi za sve ustanove, bilo da se radi o osuđenim zatvorenicima ili o onima koji tek čekaju suđenje. CPT je uočio da su aktivnosti u mnogim istražnim zatvorima izrazito ograničene. Organizacija aktivnosti u takvim ustanovama – u kojima postoji relativno brz protok pritvorenika – nije jednostavan zadatak. Jasno je da se tu uopšte ne može govoriti o individualizovanim programima tretmana na način na koji se to može očekivati od neke ustanove za osuđene zatvorenike. Međutim, zatvorenici ne mogu jednostavno biti ostavljeni da nedeljama, možda čak i mesecima, čame zatvoreni u svojim ćelijama, bez obzira kako dobri bili materijalni uslovi unutar samih ćelija. CPT smatra da bi trebalo težiti da se osigura da zatvorenici u istražnim zatvorima budu u mogućnosti da provedu razuman deo dana (8 sati ili više) izvan svojih ćelija, uključeni u svrsishodne aktivnosti raznog karaktera. Naravno, režimi u ustanovama za osuđene zatvorenike bi trebalo da budu još povoljniji.

48. Posebno treba pomenuti fizičku rekreaciju na otvorenom. Obaveza da zatvorenicima svakodnevno bude dozvoljen jedan sat boravka na otvorenom je široko prihvaćena kao osnovna garancija (po mogućnosti, to bi trebalo da bude delom šireg programa aktivnosti). CPT želi istaći da svi zatvorenici bez izuzetka (uključujući one koji su kažnjeni konfinacijom u ćeliji) moraju imati mogućnost da

svakodnevno vežbaju na otvorenom. Takođe se smatra da objekti za vežbe na otvorenom moraju biti relativno prostrani i, kad god je to moguće, da nude sklonište od nepovoljnih vremenskih prilika.

49. Pristup odgovarajućem toaletu i održavanje dobrih higijenskih standarda predstavljaju suštinske komponente humanog okruženja.

U vezi s tim, CPT mora napomenuti da ne odobrava praksu primećenu u izvesnim zemljama gde zatvorenici koriste kofe u svojim ćelijama kao toalet (pri čemu se te kofe u odgovarajuće vreme prazne). Toalet mora biti lociran unutar ćelijskog smeštaja (po mogućnosti u aneksu) ili moraju postojati načini kojima se omogućava zatvorenicima koji moraju da koriste toalet da u svako doba dana budu pušteni iz svojih ćelija bez nepriličnog zadržavanja (uključujući i noću).

Nadalje, zatvorenici moraju imati odgovarajući pristup tuševima ili kupatilima. Takođe je poželjno da tekuća voda bude dostupna unutar ćelijskog smeštaja.

50. CPT dodaje da ga posebno brine kada nađe da postoji kombinacija prenatrpanosti, niskog nivoa aktivnosti i nedovoljnog pristupa toaletu/kupatilima unutar jedne iste ustanove. Ukupan učinak takvih uslova može biti krajnje štetan po zatvorenike.

51. Takođe je veoma važno da zatvorenici u razumnoj meri održavaju dobar kontakt sa spoljnim svetom. Iznad svega, zatvoreniku treba obezbediti održavanje odnosa sa porodicom i bliskim prijateljima. Vodeći princip mora biti unapređivanje odnosa sa spoljnim svetom; svako ograničavanje takvog kontakta mora biti zasnovano isključivo na dovoljno jakim razlozima bezbednosti ili na razlozima koji se tiču raspoloživih sredstava.

U ovom kontekstu CPT želi istaći da postoji potreba za izvesnom fleksibilnošću u odnosu na primenu pravila u pogledu poseta i telefonskih kontakata kada se radi o zatvorenicima čije porodice žive daleko (čime redovne posete postaju praktično nemoguće). Takvim zatvorenicima treba na primer da bude dozvoljeno da akumuliraju vreme za posete i/ili da im budu omogućeni češći telefonski kontakti sa porodicama.

52. Naravno, CPT je takođe osetljiv na specifične probleme sa kojima se mogu suočiti izvesne specifične kategorije zatvorenika, npr. žene, maloletnici i stranci.

19

53. Zatvorsko osoblje mora povremeno primeniti silu kako bi obuzdalo zatvorenike koji nasilno reaguju i možda, izuzetno, mora pribеći instrumentima fizičkog ograničenja slobode kretanja. Ovo su očigledno situacije visokog rizika u pogledu na moguće zlostavljanje zatvorenika, te kao takve zahtevaju specifične garancije.

Zatvorenik protiv kojeg se koristi bilo koje sredstvo prinude mora imati pravo da bude odmah pregledan i, ukoliko je nužno, lečen od strane lekara. Ovaj pregled mora se vršiti izvan slušnog, a po mogućnosti i vidnog dometa nemedicinskog osoblja, a rezultate tog pregleda (uključujući i sve relevantne iskaze zatvorenika i zaključke lekara) treba zvanično evidentirati i učiniti dostupnim zatvoreniku. U onim retkim slučajevima kada je neophodno pribеći instrumentima fizičkog oduzimanja slobode kretanja, zatvorenik u pitanju mora biti pod stalnim i odgovarajućim nadzorom. Nadalje, instrumente fizičkog oduzimanja slobode kretanja treba ukloniti čim se za to ukaže mogućnost; oni se nikad ne smeju primenjivati, niti se njihova primena sme produžavati, kao sredstvo kažnjavanja. Konačno, svaki slučaj primene sile protiv zatvorenika treba evidentirati.

54. Efikasni žalbeni i inspekcijски postupci predstavljaju osnovne garancije protiv zlostavljanja u zatvorima. Zatvorenicima treba omogućiti puteve za ulaganje žalbe, kako unutar tako i izvan konteksta zatvorskog sistema, uključujući i mogućnost poverljivog pristupa odgovarajućim vlastima. CPT pridaje naročitu važnost redovnim posetama zatvorskih institucija od strane nekog nezavisnog tela (npr. odbora posetilaca ili sudije koji vrši nadzor) koje je ovlašćeno da sasluša žalbe zatvorenika i da izvrši inspekciju prostorija date ustanove (a i da pokrene postupak, ukoliko je potrebno). Takva tela mogu, između ostalog, igrati važnu ulogu u razrešavanju nesuglasica između uprave zatvora i dotičnog zatvorenika ili zatvorenikâ uopšte.

55. U interesu je i zatvorenika i zatvorskog osoblja da formalno budu uspostavljeni i primenjeni jasno definisani disciplinski postupci; bilo kakve nejasne «sive zone» u ovom domenu nose sa sobom opasnost da se razviju nezvanični (i nekontrolisani) sistemi. Disciplinski postupci moraju omogućavati zatvorenicima pravo da budu saslušani u vezi prekršaja koje su navodno počinili, te pravo žalbe višim vlastima protiv bilo kojih izrečenih sankcija.

Uz formalne disciplinske postupke, često postoje i drugi postupci, na osnovu kojih zatvorenik može biti prisilno razdvojen od drugih zatvorenika iz disciplinskih/bezbednosnih razloga (tj. u interesu

«održavanja reda» unutar neke ustanove). I ovi postupci takođe moraju biti praćeni delotvornim garancijama. Zatvorenik mora biti informisan o razlozima zbog kojih su protiv njega preuzete takve mere, osim ukoliko zahtevi bezbednosti ne nalažu suprotno¹, mora mu se pružiti mogućnost da izloži svoja gledišta o toj stvari, te da bude u prilici da se žali na te mere odgovarajućim vlastima.

1 Ovaj zahtev je naknadno formulisan na sledeći način: zatvorenik mora biti pismeno informisan o razlozima zbog kojih su te mere protiv njega preduzete (pri čemu se podrazumeva da razlozi koji se daju ne moraju uključivati i one detalje za koje zahtevi bezbednosti nalažu da budu uskraćeni zatvoreniku).

20

56. CPT obraća naročitu pažnju na zatvorenike koji se iz bilo kojeg razloga (u disciplinske svrhe; kao rezultat njihovog «opasnog» ili «izgredničkog» ponašanja; u interesima krivičnog postupka; po sopstvenom zahtevu), drže pod uslovima koji su slični zatvaranju u samicu.

Princip proporcionalnosti zahteva da se uspostavi ravnoteža između onoga što iziskuje pojedini slučaj i primene režima tipa samice, čija primena predstavlja korak koji može imati veoma štetne posledice po osobu u pitanju. Zatvaranje u samicu može, pod izvesnim okolnostima, predstavljati nečovečno ili ponižavajuće postupanje; u svakom slučaju, svaki oblik zatvaranja u samicu mora trajati što je kraće moguće.

U slučaju da se takav režim nametne ili se primenjuje na zahtev zatvorenika, osnovna garancija se sastoji u tome da kada god dotični zatvorenik (ili zatvorski službenik u ime tog zatvorenika) zatraži lekara, taj lekar mora bez odlaganja biti pozvan u svrhu obavljanja lekarskog pregleda tog zatvorenika. Rezultati tog pregleda, uključujući i izveštaj o zatvorenikovom telesnom i psihičkom stanju, te, ukoliko je potrebno, o mogućim posledicama produžene izolacije, moraju biti date u obliku pismene izjave koja se upućuje nadležnim vlastima.

57. Premeštanje izgredima sklonih zatvorenika predstavlja drugu vrstu prakse od interesa za CPT. Sa izvesnim zatvorenicima je krajnje teško izaći na kraj i ponekad može biti neophodno da se oni premeste u neku drugu ustanovu. Međutim, stalno premeštanje zatvorenika iz jedne ustanove u drugu može imati veoma štetne posledice po njegovu psihofizičku dobrobit. Štaviše, zatvorenik u takvom položaju ima poteškoća u održavanju prikladnih kontakata sa svojom porodicom i advokatom. Ukupni učinak ponovljenih premeštanja po zatvorenika može predstavljati nečovečno ili ponižavajuće postupanje.

21

Izvod iz 7. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (97) 10]

12. U toku nekoliko svojih poseta u toku 1996.godine, CPT se još jednom susreo sa zlom pretrpanih zatvora, fenomenom koji predstavlja pošast zatvorskih sistema širom Evrope. Pretrpanost se često javlja u naročito akutnoj formi u zatvorima u kojima se smeštaju pritvorenici u istražnom postupku (tj. osobe koje čekaju suđenje); međutim, CPT je našao da se u nekim zemljama ovaj problem proširio na celinu zatvorskog sistema.

13. Kao što je CPT istakao u svom 2. Opštem izveštaju, pretrpani zatvori predstavljaju problem koji se neposredno tiče mandata Komiteta (videti CPT/Inf (92) 3, odeljak 46).

Pretrpan zatvor podrazumeva smeštaj u skućenim i nehigijenskim uslovima; neprekidan nedostatak privatnosti (čak i kad se koristi toalet); smanjenje aktivnosti izvan ćelije, zbog toga što to daleko prevazilazi mogućnosti u smislu raspoloživog osoblja i objekata; preopterećenost zdravstvenih službi; povećanu napetost koja dovodi do većeg stepena nasilja između zatvorenika i između zatvorenika i osoblja. Ovim se lista ni izdaleka ne iscrpljuje.

CPT je zato više puta bio prisiljen da zaključi da su štetni učinci pretrpanosti rezultirali nečovečnim i ponižavajućim uslovima smeštaja.

14. Kako bi rešile problem pretrpanosti, neke zemlje su se odlučile da povećaju broj zatvorskih mesta. Sa svoje strane, CPT nije ubedjen da osiguravanje dodatnog smeštaja samo po sebi nudi trajnije rešenje. Naime, čitav niz evropskih država je pokrenuo ekstenzivne programe izgradnje zatvora, da bi na kraju te zemlje utvrdile da se njihova zatvorska populacija povećavala uporedo sa povećanim kapacitetima. Suprotno tome, postojanje politike kojom se ograničavao ili modulirao broj osoba koje se šalju u zatvore predstavljalo je u izvesnim državama važan doprinos u održavanju zatvorske populacije na nivou na kojem se njome moglo upravljati.

15. Problem pretrpanosti zatvora je dovoljno ozbiljan da zahteva saradnju na evropskom nivou, s ciljem da se osmisle strategije za rešavanje ovog problema. Shodno tome, CPT je sa velikim zadovoljstvom

saznao da je u okviru Evropskog komiteta za probleme kriminaliteta (CDPC) nedavno započeo rad na ovom problemu. CPT se nada da će uspešno završavanje ovog posla biti od prioritarnog značaja. 1

1 30. septembra 1999. godine Komitet ministara Saveta Evrope usvojio je Preporuku br. R (99) 22 u vezi pretrpanosti i inflacije zatvorske populacije.

22

Izvod iz 11. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (2001) 16]

Odnos između osoblja i zatvorenika

26. Temelj humanog zatvorskog sistema uvek će biti pravilno odabrano i obučeno osoblje koje zna kako da zauzme odgovarajući stav u odnosu sa zatvorenima i koje svoju dužnost shvata više kao poziv, nego samo kao posao. Uspostavljanje pozitivnog odnosa sa zatvorenima treba posmatrati kao ključnu odliku tog poziva.

Nažalost, CPT često uviđa da odnos između osoblja i zatvorenika uključuje formalnost i međusobnu udaljenost, kao i da osoblje ima krut odnos prema zatvorenima, a verbalnu komunikaciju sa njima smatra sporednim aspektom svog posla. Sledeće prakse koje je CPT uočio u velikom broju zemalja karakteristične su za takav pristup: prisiljavanje zatvorenika da stoje licem okrenutim ka zidu dok čekaju da im se obrati neko od osoblja ili da prođe posetilac; zahtevanje od zatvorenika da stoje pognute glave i ruku sklopljenih na leđima dok se kreću po zatvoru; osoblje koje nosi svoje pendreke na vidljiv i čak provokativan način. Takve mere su nepotrebne sa bezbednosne tačke gledišta i nimalo ne doprinose uspostavljanju pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika.

Stvarni profesionalizam zatvorskog osoblja zahteva da se sa zatvorenima ophode na pristojan i human način, istovremeno vodeći računa o bezbednosti i redu u zatvoru. U tom pogledu, uprava zatvora treba da podstakne osoblje da gaji razumno osećanje poverenja i nade da su sami zatvorenici spremni da se propisno ponašaju. Uspostavljanje konstruktivnih i pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika ne samo da će smanjiti rizik od zlostavljanja, već će povećati kontrolu i bezbednost. Kao rezultat, rad će za osoblje predstavljati mnogo veće zadovoljstvo.

Uspostavljanje pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika takođe u velikoj meri zavisi od toga da li u zatvorskim prostorijama i onima koje se koriste za slobodne aktivnosti u svakom trenutku ima dovoljno osoblja. Delegacije CPT često su svedoci da to nije slučaj. Opšti nedostatak osoblja odnosno neodgovarajući raspored dužnosti, što smanjuje mogućnost direktnog kontakta sa zatvorenima, svakako otežava razvoj pozitivnih odnosa, a još uopštenije posmatrano, stvara nesigurno okruženje kako za osoblje tako i za zatvorenike.

Takođe treba napomenuti da u slučaju manjka osoblja, može postojati potreba za znatnim prekovremenim radom kako bi se održao osnovni nivo bezbednosti i ustaljeni zatvorski red. Ovakvo stanje stvari može lako da izazove visok nivo stresa kod osoblja i njihovo prevremeno gubljenje volje za rad, a to je situacija koja doprinosi pospešivanju tenzija koje su svojstvene svakoj zatvorskoj sredini.

23

Nasilje među zatvorenima

27. Briga koju je osoblje dužno da pruža zatvorenima za koje je odgovorno, uključuje i dužnost da ih zaštite od drugih zatvorenika koji žele da im naude. Ustvari, nasilni incidenti između zatvorenika su uobičajena pojava u svim zatvorskim sistemima; oni obuhvataju raznovrsne pojave, od suptilnih oblika maltretiranja do otvorenih pretnji i ozbiljnih fizičkih napada.

Rešavanje problema nasilja između zatvorenika zahteva da zatvorsko osoblje bude u poziciji, uključujući i njihovu dovoljnu zastupljenost, da na odgovarajući način izvršava svoja ovlašćenja i vrši nadzor. Osoblje mora da reaguje na znakove problema i da bude i odlučno i valjano obučeno da interveniše kada je neophodno. Postojanje pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika, koje se zasniva na idejama bezbednog zatvora i čuvanja, predstavlja presudan faktor u ovom kontekstu. Ovo u velikoj meri zavisi od toga da li osoblje poseduje odgovarajuće komunikacijske sposobnosti. Osim toga, rukovodstvo mora da bude potpuno spremno da podrži osoblje u izvršavanju svojih ovlašćenja. Mogu biti neophodne i posebne mere bezbednosti prilagođene osobenostima nastale situacije (uključujući efikasne oblike pretresa); takve mere, međutim, uvek su samo dodatak gore navedenim osnovnim zahtevima. Osim toga, zatvorski sistem mora da reši pitanje odgovarajuće kategorizacije i razvrstavanja zatvorenika.

Zatvorenici koji su osumnjičeni ili osuđeni za krivična dela seksualne prirode izloženi su naročito velikom riziku da budu napadnuti od drugih zatvorenika. Sprečavanje takvih pojava uvek predstavlja

težak zadatak. Rešenje koje se često primenjuje jeste da se takvi zatvorenici odvoje od ostalih. Ovi zatvorenici, međutim, mogu da plaćaju visoku cenu za svoju relativnu sigurnost, u vidu mnogo ograničenijih aktivnosti nego što je to slučaj sa zatvorenicima za koje važi uobičajeni zatvorski režim. Drugi pristup bi bio da se zatvorenici koji su osumnjičeni ili osuđeni za seksualna krivična dela razmeste po celom zatvoru. Da bi ovakvo rešenje zaista bilo uspešno, mora se obezbediti neophodno okruženje za odgovarajuće uključivanje takvih zatvorenika u odeljenja sa običnim ćelijama. Konkretno, osoblje mora odlučno da reaguje na bilo kakve znake neprijateljstva ili proganjanja. Treći pristup podrazumevao bi premeštanje ovakvih zatvorenika u drugu ustanovu, pri čemu se ne bi otkrila priroda krivičnih dela koje su počinili. Svaki od ovih pristupa ima svoje prednosti i nedostatke, a CPT ne pokušava da dâ prednost nekom od njih u odnosu na ostale. Izbor pristupa, ustvari, uglavnom zavisi od okolnosti konkretnog slučaja.

24

Prepunjenost zatvora

28. Problem prepunjenosti i dalje muči zatvorske ustanove širom Evrope i ozbiljno podriva napore da se poboljšaju uslovi u njima. Negativne posledice prepunjenosti zatvora već su iznete u prethodnim Opštim izveštajima.¹ Pošto se oblast aktivnosti CPT proširila na celu Evropu, Komitet je naišao na visoke stope lišavanja slobode i kao rezultat toga na ozbiljnu prepunjenost zatvora. Činjenica da neka država zatvara toliko mnogo svojih građana ne može se ubedljivo objasniti visokom stopom kriminaliteta: za to je delimično odgovoran i generalni stav pripadnika organa za primenu zakona i pravosuđa.

U takvim uslovima, povećavanje sredstava koja se odvajaju za zatvore neće rešiti problem. Umesto toga, potrebno je revidirati važeće zakone i praksu koji se odnose na lišavanje slobode u očekivanju suđenja i donošenja presude, kao i razmotriti niz nezavodskih kazni. Upravo ovakav pristup se zagovara u Preporuci R (99) 22 Komiteta ministara koja se odnosi na prepunjenost zatvora i porast zatvorske populacije. CPT se nada da će Države članice primeniti principe koji su izloženi u tom važnom tekstu; primena ove Preporuke zaslužuje neposredniji nadzor od strane Saveta Evrope.

Spavaonice sa velikim brojem kreveta

29. U više zemalja koje je posetio CPT, naročito u srednjoj i istočnoj Evropi, zatvorenici su često smešteni u velikim spavaonicama u kojima se nalazi sve ono što je neophodno za svakodnevne potrebe, tj. prostor za spavanje i dnevne aktivnosti i sanitarni čvorovi. CPT ne odobrava takav princip smeštaja u zatvorima zatvorenog tipa, naročito kada, kao što je često slučaj, u takvim spavaonicama ima previše zatvorenika koji borave u nezdravim uslovima. Nema sumnje da različiti faktori, uključujući i one kulturne prirode, utiču da nekim zemljama više odgovara smeštaj u velikim sobama, umesto pojedinačnih ćelija. Ne može se, međutim, reći mnogo u odbranu, a mnogo se može reći protiv, organizacije u kojoj desetine zatvorenika žive i spavaju u zajedničkoj spavaonici.

1 2. opšti izveštaj - CPT/Inf (92) 3, paragraf 4, i 7. opšti izveštaj - CPT/Inf (97) 10, paragrafi 12-15.

25

Velike spavaonice neminovno podrazumevaju nedostatak privatnosti u svakodnevnom životu zatvorenika. Osim toga, veći je i rizik od pretnji i nasilja. Ovakav način smeštaja može lako da podstakne razvoj prestupničke subkulture i da pomogne održavanje kohezije kriminalnih organizacija. On, takođe, može da učini vršenje nadzora izuzetno teškim, ako ne nemogućim. Tačnije, u slučaju nereda u zatvoru, spoljašnje intervencije koje podrazumevaju upotrebu znatne sile teško se mogu izbeći. U uslovima ovakvog smeštaja, odgovarajuće raspoređivanje pojedinih zatvorenika, na osnovu procene rizika i potreba u svakom individualnom slučaju, takođe postaje gotovo nemoguće. Svi ovi problemi postaju još teži kada broj zatvorenika premaši uobičajeni kapacitet zatvora; zatim, u takvoj situaciji preopterećenost zajedničkih sredstava, kao što su lavabo i toaleti, kao i nedovoljno provetranje u odnosu na tako veliki broj osoba, često dovode do nastanka neprihvatljivih uslova.

CPT ipak mora da naglasi da zamena velikih spavaonica manjim prostorijama mora da bude praćena merama koje će obezbediti da zatvorenici provode znatan deo dana baveći se korisnim aktivnostima različite prirode van svog odeljenja.

Dostupnost prirodne svetlosti i svežeg vazduha

30. CPT nailazi na sprave kao što su metalni kapci, žaluzine ili table na prozorima ćelija koje sprečavaju ulazak svežeg vazduha u prostorije. Oni se naročito često sreću u zatvorima za lica koja očekuju suđenje. CPT u potpunosti prihvata da u slučaju nekih zatvorenika mogu biti potrebne posebne bezbednosne mere čiji je cilj sprečavanje rizika od tajnih dogovora ili kriminalnih radnji. Primena takvih mera, međutim, treba da bude pre izuzetak nego pravilo. To podrazumeva da odgovorne vlasti moraju

da ispitaju slučaj svakog zatvorenika da bi utvrdili da li su posebne bezbednosne mere zaista opravdane u njegovom slučaju. Pored toga, čak i kada su takve mere neophodne, nikada ne treba da uključuju lišavanje zatvorenika od prirodnog svetla i svežeg vazduha. To su osnovni životni uslovi na koje svaki zatvorenik ima pravo, a osim toga, odsustvo ovih elemenata stvara uslove koji su pogodni za širenje bolesti, naročito tuberkuloze.

CPT shvata da obezbeđenje pristojnih životnih uslova u zatvorskim ustanovama može da bude veoma skupo i njihovo unapređenje u mnogim zemljama sprečava nedostatak novca. Međutim, uklanjanje naprava koje blokiraju prozore na ćelijama zatvorenika (i nameštanje u takvim izuzetnim slučajevima, alternativnih bezbednosnih sprava odgovarajućeg izgleda) ne bi trebalo da uključuje velika ulaganja, a bilo bi od velike koristi za sve zainteresovane.

26

Zarazne bolesti

31. Širenje zaraznih bolesti, a naročito tuberkuloze, hepatitisa i side postalo je glavna briga zdravstvene zaštite u više evropskih zemalja. Mada pogađaju celo stanovništvo, ove bolesti predstavljaju dramatičan problem u nekim zatvorskim sistemima. S tim u vezi CPT je, u više navrata, bio primoran da izrazi ozbiljnu zabrinutost o nedovoljnosti mera koje se preduzimaju da se ovaj problem reši. Osim toga, fizički uslovi u kojima se drže zatvorenici, često su takvi da samo doprinose širenju ovih bolesti.

CPT je svestan da u periodima privrednih teškoća, na kakve nailazimo u mnogim zemljama koje posećuje CPT, neke stvari se moraju žrtvovati, uključujući i zavodske institucije. Međutim, bez obzira na teškoće koje postoje u bilo kom trenutku, lišavanje nekog lica slobode uvek povlači obavezu zdravstvene nege, koja zahteva efikasne metode prevencije, kontrole i lečenja. Obaveza javnih vlasti da ispune ovu dužnost tim je veća ukoliko je u pitanju lečenje bolesti opasnih po život.

Korišćenje savremenih metoda kontrole, redovno snabdevanje lekovima i drugim materijalom, dostupnost osoblja koje obezbeđuje da zatvorenici uzimaju prepisane lekove u odgovarajućim dozama i u pravilnim intervalima, kao i omogućavanje, kada je potrebno, posebnih dijeta, predstavljaju osnovne elemente efikasne strategije za borbu protiv spomenutih bolesti i pružanje odgovarajuće zdravstvene brige zatvorenicima. Slično tome, fizički uslovi smeštaja za zatvorenike sa zaraznim bolestima moraju omogućiti poboljšanje njihovog stanja; pored prirodnog svetla i dobre ventilacije, mora postojati zadovoljavajuća higijena i neprepuštenost kapaciteta.

Isto tako, ovi zatvorenici ne bi trebalo da budu odvojeni od ostalih, osim ako to nije obavezno iz medicinskih ili drugih razloga. S tim u vezi, CPT želi da naglasi da nema medicinskog opravdanja za odvajanje zatvorenika samo na osnovu toga što su HIV pozitivni.

Da bi se razbile zablude u vezi s ovim, domaće vlasti su dužne da obezbede potpunu edukaciju o zaraznim bolestima, i za osoblje i zatvorenike. Program edukacije treba da obuhvati načine prenošenja i zaštite, kao i primenu odgovarajućih preventivnih mera. Konkretno, trebalo bi posvetiti pažnju riziku od zaražavanja HIV-om ili hepatitisom B/C seksualnim putem i intravenoznim uzimanjem droge i objasniti ulogu telesnih izlučevina kao prenosnika HIV-a i virusa hepatitisa.

Takođe se mora naglasiti da treba pružiti odgovarajuće informacije i savete pre i, u slučaju pozitivnog rezultata, nakon svake kontrole. Osim toga, obavezno je osigurati poverljivost svih informacija o pacijentu. Po pravilu, bilo koja intervencija u ovoj oblasti treba da se zasniva na pristanku lica o kom se radi.

27

Pored toga, da bi kontrola spomenutih bolesti bila efikasna, sva ministarstva i organi koji rade u ovoj oblasti moraju obezbediti koordinaciju svojih aktivnosti na najbolji mogući način. U tom pogledu, CPT želi da istakne da se mora osigurati nastavak lečenja nakon puštanja iz zatvora. 1

Odeljenja visoke bezbednosti

32. U svakoj zemlji postoji izvestan broj zatvorenika za koje se smatra da predstavljaju izuzetno veliku opasnost i stoga zahtevaju posebne uslove. Taj rizik može da proističe iz prirode krivičnog dela koje su počinili, načina na koji reaguju na ograničenja života u zatvoru, ili njihovog psihološkog profila. Ova grupa zatvorenika obično (ili bi barem trebalo, ukoliko funkcioniše sistem klasifikacije) predstavlja veoma mali deo ukupne zatvorske populacije. To je, međutim, grupa koja je posebno značajna za CPT, pošto potreba da se preduzmu posebne mere u pogledu takvih zatvorenika nosi sa sobom veliki rizik od nečovečnog postupanja.

Zatvorenici koji predstavljaju veliku opasnost po bezbednost, trebalo bi da u okviru svojih prostorija imaju relativno lagan režim, kao kompenzaciju za stroge uslove zatočeništva. Konkretno, treba da imaju mogućnost da sreću druge zatvorenike u svom odeljenju i da imaju mogućnost izbora aktivnosti. Trebalo bi preduzeti posebne mere da se uspostavi dobra interna atmosfera u odeljenjima visoke bezbednosti. Cilj je da se razviju pozitivni odnosi između osoblja i zatvorenika. To je u interesu ne samo humanog tretmana stanovnika ovog odeljenja, već i očuvanja efikasne kontrole i bezbednosti, kao i bezbednosti osoblja.

Postojanje zadovoljavajućeg programa aktivnosti takođe je veoma važno, čak važnije u ovakvom odeljenju nego običnom. To može umnogome da doprinese da se neutrališu štetne posledice na ličnost zatvorenika usled života u zatvorenom odeljenju. Aktivnosti bi trebalo da budu što različitije (edukacija, sport, aktivnosti po vokaciji itd.). Kad su u pitanju, naročito, radne aktivnosti, jasno je da razlozi bezbednosti mogu da isključe mnoge oblike rada koji su uobičajeni u normalnim odeljenjima. Ipak, to ne znači da se zatvorenicima omogućuju samo nestimulativne aktivnosti.

Zatvorenici ne smeju nikako da budu podvrgnuti posebnom bezbednosnom režimu duže nego što zahteva opasnost koju oni predstavljaju. Zbog toga je neophodno da se odluka o raspoređivanju zatvorenika često preispituje. Preispitivanje odluke treba uvek da se zasniva na redovnom ocenjivanju zatvorenika od strane osoblja koje je za to zaduženo. Osim toga, zatvorenici treba, koliko god je moguće da budu potpuno informisani o razlozima njihovog raspoređivanja i, po potrebi, obnavljanja mere; to će, između ostalog, omogućiti zatvorenicima da iskoriste pravne puteve za osporavanje takvih mera.

1 Videti takođe "Zdravstvena briga u zatvorima", deo "zarazne bolesti".

28

Osuđeni na doživotnu robiju i druge dugotrajne kazne

33. U mnogim evropskim zemljama, broj osuđenih na doživotnu robiju i druge dugotrajne kazne je u porastu. Tokom nekih poseta, CPT je uvideo da situacija ovih zatvorenika ni izdaleka ne zadovoljava u pogledu materijalnih i fizičkih uslova, aktivnosti i mogućnosti za kontakt sa drugima. Povrh toga, mnogi takvi zatvorenici bili su podvrgnuti posebnim ograničenjima koja lako mogu da pogoršaju štetne efekte vezane za dugotrajne kazne; primeri takvih ograničenja jesu trajno razdvajanje od ostalih zatvorenika, stavljanje lisica svaki put kad napuštaju ćeliju, zabrana komuniciranja sa ostalim zatvorenicima i ograničenje poseta. CPT ne uviđa opravdanje za uvođenje ograničenja za sve zatvorenike sa određenom vrstom kazne, bez razmatranja opasnosti koju takvi zatvorenici predstavljaju ili ne predstavljaju u svakom pojedinačnom slučaju.

Dugotrajne kazne zatvora mogu da imaju više asocijalizirajućih posledica po zatvorenike. Pored toga što postaju institucionalizovani, ovi zatvorenici mogu da dožive niz psiholoških problema (uključujući gubitak samopoštovanja i društvenih veština) i imaju tendenciju da postanu udaljeni od društva u koje će se skoro svi vratiti. Prema mišljenju CPT, režimi za zatvorenike koji služe duge kazne treba da nastoje da kompenzuju ove nedostatke na pozitivan i aktivan način.

Ovi zatvorenici treba da imaju pristup širokom nizu korisnih aktivnosti različite prirode (rad, po mogućnosti prema interesovanju, obrazovanje, sport, rekreacija/druženje). Osim toga, trebalo bi da imaju izvesnu slobodu izbora kako će provoditi vreme, čime neguju osećaj nezavisnosti i lične odgovornosti. Trebalo bi preduzeti dodatne korake da se osmisli vreme na odsluženju kazne; konkretno, planovi za zatvorenike pojedinačno i odgovarajuća psihološka i sociološka podrška predstavljaju važne elemente koji pomažu takvim zatvorenicima da se pomire sa svojim služenjem kazne i da se, kad dođe vreme, pripreme za izlazak na slobodu. Osim toga, negativne posledice institucionalizacije po zatvorenike koji služe duge zatvorske kazne biće tako manje izražene i oni će biti spremniji za puštanje ukoliko mogu da održavaju delotvoran kontakt za spoljašnjim svetom.

29

III. Zdravstvene usluge u zatvorima

Izvod iz 3. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (93) 12]

30. Zdravstvene usluge osobama lišenim slobode su predmet od direktnog značaja za mandat CPT-a. 1 Nezadovoljavajući nivo zdravstvene nege može brzo dovesti do situacija koje spadaju u okvir termina «nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja». Nadalje, služba zdravstvene nege u datoj ustanovi može potencijalno igrati ulogu u borbi protiv zlostavljanja, kako unutar te ustanove, tako i na drugim mestima (naročito unutar policijskih ustanova). Štaviše, ta služba je u takvom položaju da može imati pozitivan uticaj na sveukupan kvalitet života unutar ustanove u kojoj deluje.

31 U odeljcima koji slede opisuju se neka od glavnih pitanja kojima se bave delegacije CPT-a tokom ispitivanja rada zatvorskih zdravstvenih službi. Međutim, na samom početku CPT želi jasno da naglasi važnost koju pridaje opštem principu - a koji je već prihvaćen u većini, ako ne i u svim zemljama koje je Komitet do danas posetio – a to je da zatvorenici imaju pravo na isti nivo zdravstvene nege kao i osobe koje žive na slobodi u okviru iste zajednice. Ovaj princip je inherentan osnovnim pravima pojedinca.

32. Pojedini parametri koje je CPT razmatrao tokom svojih poseta zatvorskim zdravstvenim službama mogli bi se podvesti pod sledeće teme:

- a. Pristup lekaru
- b. Jednakost nege
- c. Pacijentov pristanak i poverljivost
- d. Preventivna zdravstvena zaštita
- e. Humanitarna pomoć
- f. Profesionalna nezavisnost
- g. Profesionalna stručnost.

1 Treba takođe videti i Preporuku Br. R (98) 7 u pogledu etičkih i organizacionih aspekata zdravstvene nege u zatvoru, usvojenu 8. aprila 1998.g. od strane Komiteta ministara Saveta Evrope.

30

- a. Pristup lekaru

33. Prilikom ulaska u zatvor, sve zatvorenike mora odmah da kontaktira pripadnik zdravstvene službe date ustanove. U svojim dosadašnjim izveštajima, CPT je preporučivao da svaki novodošli zatvorenik bude na propisan način ispitan i, ukoliko je nužno, fizički pregledan od strane lekara čim pre to bude moguće. Treba dodati da se u nekim zemljama provera zdravstvenog stanja po dolasku vrši od strane kvalifikovane bolničarke, koja o tome izveštava lekara. Poslednji pristup može se smatrati efikasnijim u pogledu korišćenja raspoloživih ljudskih sredstava.¹

Takođe je poželjno da zatvorenicima po dolasku bude data brošura ili knjižica koja sadrži informacije o postojanju i delovanju službi zdravstvene nege, koja služi i kao podsetnik za osnovne mere higijene.

34. Dok su u zatvoru, zatvorenici bi trebalo da imaju pristup lekaru u bilo kom momentu, bez obzira na režim lišavanja slobode (za pojediniosti u vezi pristupa lekaru u pogledu zatvorenika u samici, videti odeljak 56 2. Opšteg izveštaja CPT-a: CPT/Inf (92) 3). Zdravstvena služba mora biti tako organizovana da omogućući da se zahtevima za posete lekaru udovolji bez nepotrebnog odlaganja.

Zatvorenicima se mora omogućiti da se koriste uslugama službe za zdravstvenu negu na poverljiv način, na primer, pomoću poruka koje se šalju u zapečaćenoj koverti. Nadalje, zatvorski službenici ne bi trebalo da «filtriraju» zahteve za posetama lekaru.

35. Zatvorska zdravstvena služba bi u najmanju ruku trebalo da bude u mogućnosti da obezbedi redovne ambulantne posete i negu u hitnim slučajevima (naravno, u zatvorima često postoje i jedinice bolničkog tipa, opremljene krevetima). Svaki zatvorenik bi takođe trebalo da ima na raspolaganju i usluge kvalifikovanog zubara. Nadalje, zatvorski lekari bi trebalo da budu u mogućnosti da računaju na usuge lekara specijalista.

U pogledu potrebe za hitnom negom, trebalo bi da uvek postoji dežurni lekar. Nadalje, osoba stručna da pruži prvu pomoć trebalo bi uvek da bude prisutna u prostorijama zatvora, i to po mogućnosti neko sa priznatom stručnom spremom za zdravstvenu negu.

Ambulantna nega trebalo bi da bude pod odgovarajućim nadzorom zdravstvenog osoblja; u mnogim slučajevima, prilikom obezbeđivanja nastavka zdravstvene nege nije dovoljno da se osloni na inicijativu samog zatvorenika.

1 Ovaj zahtev je kasnije formulisan na sledeći način: svaki novodošli zatvorenik mora biti na propisan način ispitan i telesno pregledan od strane lekara čim pre to bude moguće; osim u izuzetnim okolnostima, ovo ispitivanje / pregled treba izvršiti na dan prijema, naročito ukoliko se radi o ustanovi istražnog zatvora. Provera zdravstvenog stanja po prijemu može takođe biti izvršena od strane kvalifikovane bolničarke, koja o tome izveštava lekara.

31

36. Na raspolaganju bi trebalo da bude i neposredna podrška potpuno opremljene bolničke službe, bilo civilne ili zatvorske bolnice.

Ukoliko se pribegne uslugama civilne bolnice, postavlja se pitanje rešenja problema bezbednosti. U ovom pogledu, CPT želi da naglasi da zatvorenici koji se šalju u bolnicu na negu ne bi smeli da budu fizički vezivani za bolničke krevete ili druge delove nameštaja u svrhu čuvanja. Mogu se i moraju naći drugi načini udovoljavanja potrebama bezbednosti na odgovarajući način; jedno od mogućih rešenja bilo bi stvaranje jedinica koje su pod stražom čuvara u takvim bolnicama.

37. Kada zatvorenici moraju da budu hospitalizovani ili pregledani od strane specijaliste u bolnici, njihov prevoz se mora izvršiti bez odlaganja i na način na koji to zahteva zdravstveno stanje zatvorenika.

b. Jednakost nege

i) opšta medicina

38. Zatvorska zdravstvena služba morala bi da obezbedi medicinski tretman i zdravstvenu negu, kao i odgovarajući režim ishrane, te fizioterapijske, rehabilitacijske ili bilo koje druge potrebne specijalne pogodnosti, pod uslovima koji su uporedivi sa onima koji se pružaju pacijentima u zajednici na slobodi. Zato treba obezbediti zdravstveno, bolničko i tehničko osoblje, te prostorije, instalacije i opremu.

Mora postojati odgovarajući nadzor nad apotekom i izdavanjem lekova. Nadalje, priprema lekova mora biti uvek poverena stručnom osoblju (farmaceutu / medicinskoj sestri, itd.).

39. Svaki pacijent mora imati sopstveni zdravstveni dosije, koji sadrži dijagnostičke informacije, kao i evidenciju o toku njegove bolesti, te o svim posebnim ispitivanjima kojima je bio podvrgnut. U slučaju premeštaja te osobe, medicinski dosije treba biti upućen lekarima u ustanovi koja prima tu osobu.

Nadalje, timovi za zdravstvenu negu moraju voditi dnevnu evidenciju u kojoj se navode posebni incidenti u vezi datih pacijenata. Takva evidencija je korisna tako što pruža ukupan pregled situacije u vezi zdravstvene nege u datom zatvoru, istovremeno ističući specifične probleme koji se eventualno javljaju.

40. Rad uspešne službe zdravstvene nege pretpostavlja da se lekari i osoblje za negu bolesnika redovno sastaju i formiraju radni tim pod vođstvom glavnog lekara koji je nadležan za datu službu.

32

ii) psihijatrijska nega

41. U poređenju sa opštom populacijom, među zatvorenicima postoji česta pojava psihijatrijskih simptoma. Shodno tome, lekar kvalifikovan u oblasti psihijatrije mora biti pridodat zatvorskoj zdravstvenoj službi, a neke od medicinskih sestara koje su tu zaposlene moraju biti obučene za rad na ovom polju.

Zdravstveno osoblje i osoblje za negu bolesnika, isto tako kao i oblik zatvora, moraju biti takvi da omogućе izvođenje redovnih programa farmakološke, psihoterapijske i radne terapije.

42. CPT želi da naglasi ulogu koju igra uprava zatvora u ranom otkrivanju zatvorenika koji boluju od psihijatrijskih smetnji (npr. depresije, reaktivnih stanja, itd.), u svrhu omogućavanja praviljenja odgovarajućih prilagodjenja u njihovom okruženju. Ova aktivnost može biti podstaknuta pružanjem odgovarajuće zdravstvene obuke izvesnim pripadnicima zatvorskog osoblja.

43. Zatvorenik koji je duševno oboleo trebalo bi da bude čuvan i negovan u bolničkom objektu koji je odgovarajuće opremljen i koji poseduje stručno osoblje. Taj objekat može biti civilna duševna bolnica ili posebno opremljen psihijatrijski objekat unutar zatvorskog sistema.

Sa jedne strane, često se tvrdi da je sa etičke tačke gledišta dobro da mentalno oboleli zatvorenici budu hospitalizovani izvan zatvorskog sistema, u ustanovama koje vode službe javnog zdravlja. Sa druge strane, mogu se čuti argumenti da psihijatrijski objekti unutar zatvorskog sistema omogućavaju da se nega vrši pod optimalnim uslovima bezbednosti, i da se aktivnosti zdravstvenih i socijalnih službi intenziviraju unutar tog sistema.

Koji god put da se izabere, smeštajni kapacitet psihijatrijskog objekta u pitanju mora biti adekvatan; vrlo često postoji produženi period čekanja pre nego što se izvrši neophodni premeštaj. Premeštaj date osobe u psihijatrijski objekat mora se tretirati kao pitanje od najvećeg prioriteta.

44. Mentalno poremećeni i nasilni pacijent mora se tretirati uz pažljiv nadzor i podršku osoblja za zdravstvenu negu, u kombinaciji, ukoliko se to smatra prikladnim, sa sedativima. Pribegavanje instrumentima oduzimanja telesne slobode je veoma retko opravdano i mora biti bilo izričito naređeno

od strane lekara ili se o tome mora smesta obavestiti takav lekar s ciljem da se od njega pribavi odobrenje. Instrumenti za oduzimanje telesne slobode moraju se ukloniti čim pre to bude moguće. Oni se nikad ne smeju primenjivati, niti se njihova primena sme produžavati, kao sredstvo kažnjavanja.

U slučaju da se pribegne instrumentima fizičkog ograničavanja slobode, to treba uneti u pacijentov dosijea i o tome se mora voditi odgovarajuća evidencija, u koju se unosi vreme kada se započelo i završilo sa takvom merom, kao i okolnosti datog slučaja, te razlozi za pribegavanje takvim sredstvima.

33

c. Pacijentov pristanak i poverljivost

45. Sloboda pristanka i poštovanja poverljivosti spadaju u osnovna prava pacijenta. Oni su takođe od suštinske važnosti za atmosferu poverenja koja je sastavni deo odnosa između lekara i pacijenta, naročito u zatvorima, gde zatvorenici ne mogu slobodno birati svoje lekare.

i) pacijentov pristanak

46. Pacijentima treba dati sva relevantna obaveštenja (ukoliko je potrebno u obliku medicinskog izveštaja) koja se tiču njihovog stanja, toka njihovog lečenja i lekova koji su im propisani. Po mogućnosti, pacijenti bi morali imati pravo da se upoznaju sa sadržajem svog zatvorskog zdravstvenog dosijea, osim ukoliko ovo nije preporučljivo sa terapijske tačke gledišta.

Oni bi morali da imaju mogućnost da zatraže da se ove informacije saopšte njihovim porodicama i advokatima ili nekom lekaru izvan zatvorskog kruga.

47. Svaki pacijent sposoban da prosuđuje je slobodan da odbije lečenje ili bilo koju drugu zdravstvenu intervenciju. Svako derogiranje ovog osnovnog principa mora biti zasnovano na zakonu i mora se odnositi na jasno i strogo definisane vanredne okolnosti koje se primenjuju na celinu stanovništva.

Klasična teška situacija se javlja u onim slučajevima kada je odluka pacijenta u neskladu sa opštom dužnošću lekara da pruži zdravstvenu negu. Ovo se može desiti u onim slučajevima kada je pacijent pod uticajem ličnih uverenja (npr. odbija da primi transfuziju krvi) ili kada nastoji da koristi svoje telo, ili čak da se osakati, kako bi pojačao svoje zahteve, protestovao protiv nekog organa vlasti, ili iskazao svoju podršku nekoj ideji.

U slučaju štrajka glađu, državne vlasti ili stručne organizacije u nekim zemljama zahtevaju da lekar interveniše kako bi sprečio smrt čim postoji ozbiljno oštećenje svesti pacijenta. U drugim zemljama, pravilo je da se klinička odluka prepusti nadležnom lekaru, nakon što je ovaj obavio konsultacije i odvagao sve relevantne činjenice.

48. Što se tiče pitanja medicinskog istraživanja sa zatvorenicima, jasno je da tu treba primeniti veoma oprezan pristup, uzimajući u obzir da postoji rizik da je pristanak zatvorenika da učestvuju u istraživanju pod uticajem njegove krivično-kaznene situacije. Moraju postojati garancije kojima se obezbeđuje da svaki zatvorenik dâ slobodan pristanak, zasnovan na svakoj informaciji.

Pravila koja se ovde primenjuju moraju biti ona ista koja se koriste u datoj zajednici, uz intervenciju odbora za etiku. CPT želi da ohrabri istraživanja koja se tiču zatvorske patologije ili epidemiologije ili nekih drugih aspekata koji su specifični za uslove pod kojima se zatvorenici nalaze.

49. Angažovanje zatvorenika u nastavnim programima za učenike i studente takođe zahteva njihov pristanak.

34

ii) poverljivost

50. Lekarsku tajnu treba poštovati u zatvorima na isti način kao i u čitavoj zajednici. Lekar bi trebalo da bude nadležan za vođenje dosijea pacijenata.

51. Svi zdravstveni pregledi zatvorenika (bilo po dolasku ili kasnije) moraju se izvoditi tako da ih ne mogu čuti ni – osim ukoliko dati lekar drukčije ne zatraži – videti zatvorski službenici. Nadalje, zatvorenici moraju biti pregledani pojedinačno, a ne grupno.

d. Preventivna zdravstvena zaštita

52. Zadatak zatvorskih zdravstvenih službi ne bi se smeo ograničiti samo na lečenje bolesnih pacijenata. Njima takođe treba biti poverena odgovornost za socijalnu i preventivnu medicinu.

i) higijena

53. Na zatvorskim zdravstvenim službama – koje na odgovarajući način rade u sprezi sa drugim nadležnim telima – leži odgovornost nadzora nad ishranom (količinom, kvalitetom, pripremom i podelom hrane), kao i higijenskim uslovima (čistoćom odeće i posteljine, dostupnošću tekuće vode, sanitarnim uređajima), te grejanjem, osvetljenjem i provetravanjem ćelija. One bi takođe trebalo da razmotre i načine organizacije radnih aktivnosti i fizičke rekreacije na otvorenom.

Nečistoća, pretrpanost, produžena izolacija i neaktivnost mogu dovesti bilo do toga da se pojedinim zatvorenicima mora pružiti medicinska pomoć ili preuzeti opšti medicinski postupak u odnosu na odgovornu vlast.

ii) zarazne bolesti 1

54. Zatvorska zdravstvena služba mora da obezbedi da se informacije o zaraznim bolestima (posebno o hepatitisu, AIDS-u, tuberkulozi, kožnim infekcijama) redovno distribuišu, kako zatvorenicima, tako i zatvorskom osoblju. Tako gde je to potrebno, treba provesti medicinsku kontrolu nad onima sa kojima je određeni zatvorenik u redovnom kontaktu (suzatvorenicima, zatvorskim osobljem, čestim posetiocima).

55. Što se posebno tiče AIDS-a, treba omogućiti odgovarajuće zdravstveno savetovanje kako pre tako i, ukoliko je potrebno, nakon opšte zdravstvene provere. Zatvorskom osoblju treba pružiti stalnu obuku o preventivnim merama koje treba preduzeti i stavovima koje treba zauzeti u pogledu na HIV-pozitivne osobe, te dati odgovarajuća uputstva u pogledu nediskriminacije i poverljivosti.

56. CPT želi da naglasi da nema nikakvog medicinskog opravdanja za izolacijom HIV-pozitivnog zatvorenika koji se dobro oseća.²

1 Videti odeljak II Zatvori, zarazne bolesti.

2 Naknadno formulisano na sledeći način: nema nikakvog medicinskog opravdanja za odvajanje zatvorenika isključivo na osnovu toga što je HIV – pozitivan.

35

iii) prevencija samoubistava

57. Prevencija samoubistava predstavlja još jedno pitanje iz delokruga zatvorske zdravstvene službe, koja treba da osigura da svi unutar jedne ustanove budu u dovoljnoj meri svesni ovog problema, te da su uspostavljeni odgovarajući postupci.

58. Zdravstvena provera po dolasku, kao i čitav proces prijema, imaju važnu ulogu u ovom kontekstu; ukoliko se pravilno obavljaju, tim putem se mogu identifikovati bar neki od onih koji su pod rizikom samoubistva, te donekle smanjiti strah koji osećaju svi novodošli zatvorenici.

Nadalje, zatvorsko osoblje, bez obzira na pojedinačne poslove koje obavlja, mora biti svesno znakova rizika samoubistva (što znači obučeno da ih prepozna). U vezi s tim, treba primetiti da su periodi neposredno pre i posle suđenja, a u nekim slučajevima i pre oslobađanja, upravo oni kada postoji povećani rizik od samoubistva.

59. Osoba identifikovana kao osoba pod rizikom samoubistva trebalo bi, onoliko dugo koliko je to potrebno, da bude pod posebnim programom posmatranja. Nadalje, takvim osobama ne bi trebalo da budu lako dostupna sredstva kojima bi se mogle ubiti (šipke na prozorima ćelije, komadi razbijenog stakla, opasači ili kravate, itd.).

Trebalo bi takođe preduzeti korake da se osigura odgovarajući protok informacija – kako unutar date ustanove tako i, ako je potrebno, između ustanova (posebno između njihovih odgovarajućih zdravstvenih službi) – o osobama koje su identifikovane kao osobe pod potencijalnim rizikom samoubistva.

iv) sprečavanje nasilja

60. Zatvorske zdravstvene službe mogu doprineti sprečavanju nasilja nad osobama lišenih slobode putem sistematskog evidentiranja povreda i, ukoliko je potrebno, obezbeđivanja opštih informacija relevantnim organima. Informacije se takođe mogu prosledivati u vezi specifičnih slučajeva, mada bi po pravilu takve postupke trebalo preduzimati samo uz pristanak zatvorenika u pitanju.

61. Svi znakovi nasilja koji se uoče prilikom zdravstvene provere zatvorenika kod prijema u ustanovu moraju biti u potpunosti evidentirani, zajedno sa svim njegovim relevantnim izjavama, te zaključcima lekara. Nadalje, ove informacije bi trebalo učiniti dostupnim samom zatvoreniku.

Isti pristup treba primenjivati kada se zatvorenik zdravstveno pregleda nakon nekog nasilnog incidenta unutar zatvora (videti takođe odeljak 53 CPT-ovog 2. Opšteg izveštaja: CPT/Inf (92) 3) ili kada se ponovo prima u zatvor pošto je bio privremeno vraćen u policijski pritvor u svrhu istrage.

62. Zdravstvena služba može sastavljati periodične statistike uočenih povreda, koje bi dostavljala zatvorskoj upravi, Ministarstvu pravde, itd.

36

v) društvene i porodične veze

63. Zdravstvena služba takođe može pomoći da se smanji pojava kidanja društvenih i porodičnih veza, koja obično prati lišavanje slobode. Služba bi - zajedno sa relevantnim socijalnim službama - trebalo da podrži mere koje poboljšavaju kontakte zatvorenika sa spoljnim svetom, kao što su propisno opremljene prostorije za posetu, posete porodice ili supruge/supružnika ili partnerke/partnera u prikladnim uslovima, te privremeni boravak u porodičnom, radnom, obrazovnom ili socio-kulturnom okruženju.

U zavisnosti od okolnosti, zatvorski lekar može pokrenuti akciju kako bi dobio odobrenje za isplatu ili nastavak isplate primanja od socijalnog osiguranja za zatvorenike i njihove porodice.

e. Humanitarna pomoć

64. Zatvorske zdravstvene službe trebalo bi da posvete naročitu pažnju potrebama specifičnih kategorija posebno ugroženih zatvorenika.

i) majka i dete

65. Opšte je prihvaćen princip da deca ne bi trebalo da budu rođena u zatvoru; prema iskustvima CPT-a, ovaj princip se poštuje.

66. Majci i detetu bi trebalo da bude dozvoljeno da borave zajedno bar izvestan vremenski period. Ukoliko su majka i dete zajedno u zatvoru, moraju biti smešteni pod uslovima koji su jednaki onima u jaslacama i koji im omogućuju pomoć od strane osoblja specijalizovanog za postnatalnu zaštitu i negu u jaslacama.

O dugoročnim rešenjima, naročito o prebacivanju deteta u zajednicu koje podrazumeva njegovo odvajanje od majke, trebalo bi odlučivati od slučaja do slučaja, u svetlu pedijatrijsko-psihiatrijskih i medicinsko-socijalnih mišljenja.

ii) adolescenti

67. Adolescencija je period karakteriziran određenom reorganizacijom ličnosti, koji zahteva poseban napor da se smanji rizik dugoročne socijalne neprilagođenosti.

Dok borave u istražnom zatvoru, adolescentima treba dozvoliti da borave na određenom mestu, okruženi ličnim stvarima, u grupama koje na njih deluju blagotvorno u socijalnom smislu. Režim koji se na njih primenjuje mora biti baziran na intenzivnim aktivnostima, koje uključuju socio-edukativne sastanke, sport, obrazovanje, profesionalnu obuku, izlaske uz pratnju, te mogućnost upražnjavanja odgovarajućih aktivnosti po slobodnom izboru.

37

iii) zatvorenici sa poremećajima ličnosti

68. Među pacijentima zatvorske zdravstvene službe postoji uvek izvestan procenat neuravnoteženih pojedinaca sa društvenog ruba, sa anamnezom porodičnih trauma, dugotrajne zavisnosti o drogama, sukoba sa vlastima ili drugih društvenih nepravilnosti. Oni mogu biti nasilni, samoubilački ili karakterizirani neprihvatljivim seksualnim ponašanjem, i većim su delom vremena nesposobni da se kontrolišu ili da vode brigu o sebi.

69. Potrebe ovih zatvorenika nisu zapravo zdravstvene prirode, ali zatvorski lekar može promovisati pripremu socio-terapijskih programa za njih, u zatvorskim jedinicama koje su organizovane kao i u zajednici na slobodi i koje su brižljivo nadzirane.

Takve jedinice mogu smanjiti osećaj poniženja, samoprezira i mržnje kod ovih zatvorenika, dati im osećaj odgovornosti i pripremiti ih za društvenu reintegraciju. Druga neposredna prednost programa ove vrste je ta da oni podrazumevaju i aktivno učešće i preuzimanje obaveza od strane zatvorskog osoblja.

iv) zatvorenici za koje je produženo lišavanje slobode neprilичno

70. Tipični primeri ove vrste zatvorenika su osobe sa fatalnom prognozom na kratak rok, osobe koje boluju od teških bolesti koje se ne mogu pravilno lečiti u zatvorskim uslovima, osobe sa teškim invaliditetom i osobe u poodmaklom dobu. Produženo lišavanje slobode takvih osoba u zatvorskom okruženju može stvoriti nepodnošljivu situaciju. U ovakvim slučajevima, na zatvorskom lekaru je da sastavi izveštaj nadležnim vlastima u cilju traženja odgovarajućih alternativnih rešenja.

f. Profesionalna nezavisnost

71. Osoblje koje pruža zdravstvenu zaštitu u bilo kojem zatvoru je osoblje koje se potencijalno nalazi pod rizikom. Njihova obaveza da se brinu o svojim pacijentima (bolesnim zatvorenicima) može često doći u sukob sa razlozima zatvorske uprave i bezbednosti. Ovo ih može dovesti u situaciju teških etičkih pitanja i izbora. Kako bi se garantovala njihova nezavisnost u pogledu pitanja zdravstvene nege, CPT smatra da je važno da takvo osoblje u najvećoj mogućoj meri deluje u skladu sa preovladavajućim načinima pružanja zdravstvene zaštite u zajednici na slobodi.

72. Kakva god bila formalna pozicija u kojoj zatvorski lekar obavlja svoje aktivnosti, njegove medicinske odluke moraju biti vođene isključivo medicinskim kriterijumima.

Kvalitet i efikasnost zdravstvenog rada trebalo bi da budu ocenjeni od strane kvalifikovanih zdravstvenih vlasti. Slično tome, medicinske vlasti trebalo bi da upravljaju sredstvima koja im stoje na raspolaganju, a ne tela nadležna za bezbednost ili administrativne poslove.

38

73. Zatvorski lekar deluje kao lični pacijentov lekar. Shodno tome, u interesu garantovanja očuvanja odnosa lekar/pacijent, od njega se ne sme tražiti da izda potvrdu da je pacijent u stanju da podnese kaznu. On takodje ne sme obavljati telesne pretese ili preglede koje zatraži neki organ vlasti, osim u hitnim slučajevima kada se ne može pozvati ni jedan drugi lekar.

74. Treba takođe primetiti da je profesionalna sloboda zatvorskog lekara ograničena samom zatvorskom situacijom: on ne može slobodno birati svoje pacijente, budući da zatvorenici nemaju nikakve druge zdravstvene alternative na raspolaganju. Njegova profesionalna obaveza postoji i u onim slučajevima kada pacijent krši zdravstvena pravila ili kada pribegava pretnjama ili nasilju.

g. Profesionalna stručnost

75. Zatvorski lekari i medicinske sestre moraju da poseduju specijalističko znanje koje im omogućuje da se bave posebnim oblicima zatvorske patologije i da prilagode svoje metode lečenja uslovima koje nameće zatvor.

Treba posebno razvijati profesionalne stavove koji su usmereni ka sprečavanju nasilja – odnosno, ukoliko je potrebno, obuzdavanju istog.

76. Kako bi se osiguralo prisustvo dovoljnog broja osoblja, medicinskim sestrama često pomažu zdravstveni pomoćnici, od kojih se neki regrutuju među zatvorskim službenicima. Kvalifikovano osoblje, na različitim nivoima, treba drugima da prenosi neophodna iskustva i periodično prati i usklađuje znanje sa najnovijim saznanjima.

Ponekada se i samim zatvorenicima dozvoljava da rade kao zdravstveni pomoćnici. Nema sumnje da je prednost takvog pristupa u tome što određenom broju zatvorenika omogućuje da se bave korisnim poslom. Bez obzira na to, ovome treba pribeći samo u krajnjoj nuždi. Nadalje, zatvorenici nikada ne smeju biti angažovani pri raspodeli lekova.

77. Konačno, CPT želi da sugeriše da specifične odlike pružanja zdravstvene nege u zatvorskom okruženju mogu opravdati uvođenje priznate stručne specijalizacije, kako za lekare, tako i za medicinske sestre, na osnovu postdiplomske obuke i redovne obuke u službi.

39

IV. Strani državljani lišeni slobode prema zakonima o strancima

Izvod iz 7. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (97) 10]

A. Prethodne napomene

24. Delegacije CPT se tokom svojih poseta često susreću sa stranim državljanima lišenim slobode prema zakonima o strancima (u daljem tekstu «imigranti-pritvorenici»); osobama kojima je zabranjen ulazak u datu zemlju, osobama koje su ilegalno ušle u zemlju i koje su potom bile otkrivene od strane vlasti; osobama čije je ovlašćenje da borave u zemlji isteklo; osobama koje traže azil, a za koje vlasti smatraju da ih je potrebno lišiti slobode; itd.

366

U sledećim odeljcima, opisuju se neka od glavnih pitanja kojima se bavi CPT u odnosu na te osobe. CPT se nada da će na ovaj način unapred dati jasna uputstva državnim vlastima o svojim gledištima u pogledu tretmana imigranata-privorenika, odnosno podstaći diskusije u vezi ove kategorije osoba lišenih slobode. Komitet pozdravlja sve komentare na ovaj odeljak svog Opšteg izveštaja.

B. Objekti koji služe za lišavanje slobode

25. Tokom svojih poseta, delegacije CPT-a susretale su se sa imigrantima-privorenima u mnoštvu različitih zatvorskih okruženja, od objekata za zadržavanje na mestima ulaska u zemlju do policijskih stanica, zatvora i specijalizovanih pritvoreničkih centara. Što se tiče tranzitnih i «međunarodnih» zona na aerodromima, jasno definisanje pravnog položaja osoba kojima je zabranjen ulazak u zemlju i koje su smeštene u takvim zonama bilo je predmetom izvesnih kontroverzi. CPT-u su davana objašnjenja da takve osobe nisu «lišene slobode», budući da su slobodne da napuste tu zonu u bilo kom trenutku bilo kojim međunarodnim letom.

Sa svoje strane, CPT je uvek smatrao da boravak u tranzitnoj ili «međunarodnoj» zoni može, zavisno od okolnosti, značiti lišavanje slobode u smislu člana 5 (1)(f) Evropske konvencije o ljudskim pravima, te da shodno tome takve zone spadaju u mandat Komiteta. Može se smatrati da presuda doneta 25. juna 1996.g. od strane Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Amuur protiv Francuske opravdava ovakvo stajalište. U ovom slučaju, gde se radilo o četiri osobe koje su tražile azil, a bile su zadržane u tranzitnoj zoni na aerodromu Pariz-Orli tokom 20 dana, sud je naveo da «sama činjenica da je osobama koje traže azil moguće da napuste dobrovoljno zemlju u kojoj žele da budu izbeglice ne isključuje ograničavanje («atteinte») slobode ...» i smatrao je da je «držanje osoba koje su tražile azil u tranzitnoj zoni ... u praksi jednako, s obzirom na pretrpljeno ograničavanje slobode, lišavanje slobode».

40

26. Objekti za zadržavanje na mestu ulaska su često bili neodgovarajući, pogotovo za duži boravak. Delegacije CPT-a su se u više navrata susretale sa osobama koje su danima bile držane u provizornim uslovima u aerodromskim foajeima. Takvim osobama bi trebalo obezbediti odgovarajuće mogućnosti za spavanje, omogućiti pristup sopstvenom prtljagu i prikladno opremljenim toaletima i pogodnostima za pranje, te dozvoliti da svakodnevno obavljaju fizičku rekreaciju na otvorenom. Nadalje, treba im obezbediti hranu, te garantovati medicinsku negu, ukoliko je potrebna.

27. U izvesnim zemljama, delegacije CPT-a su srele imigrante-privorenike koji su bili držani u policijskim stanicama tokom dužih vremenskih perioda (nedeljama, a u izvesnim slučajevima i mesecima), u materijalnim uslovima najobičnijeg pritvora, bez ikakvih aktivnosti, i koji su bivali povremeno prisiljeni da dele ćelije sa licima osumnjičenima za krivična dela. Takva situacija je neodrživa.

CPT priznaje da, po samoj prirodi stvari, imigranti-privorenici možda moraju provesti izvesno vreme u običnom policijskom pritvoru. Međutim, uslovi u policijskim stanicama su često, ako ne i uvek, neodgovarajući za duže periode lišavanja slobode. Shodno tome, treba na minimum smanjiti vremenski period koji imigranti-privorenici provode u takvim ustanovama.

28. Povremeno su delegacije CPT-a nalazile imigrante-privorenike koji su bili držani u zatvorima. Čak i ako su materijalni uslovi lišavanja slobode takvih osoba u datim ustanovama odgovarajući – što nije uvek bio slučaj - CPT smatra da je takav pristup u osnovi pogrešan. Zatvor po definiciji nije odgovarajuće mesto u kojem se drži osoba koja nije niti osumnjičena niti osuđena za krivično delo.

Mora se priznati da bi u odgovarajućim izuzetnim slučajevima bilo prikladno da se imigrant-privorenik drži u zatvoru, zbog toga što je poznato da bi se mogao nasilno ponašati. Nadalje, imigrant-privorenik kojem je potrebno lečenje u zdravstvenoj ustanovi može biti privremeno smešten u zatvorski zdravstveni objekat, u slučaju da nema ni jednog drugog sigurnog bolničkog objekta na raspolaganju. Međutim, takve pritvorenike trebalo bi držati odvojeno od zatvorenika, kako onih koji su u istražnom zatvoru, tako i onih koji osuđeni na zatvor.

41

29. Prema mišljenju CPT-a, u onim slučajevima gde se smatra nužnim da se osobe liše slobode na duži vremenski period prema zakonima o strancima, te osobe moraju biti smeštene u centrima specifično namenjenim za tu svrhu, koji pružaju materijalne uslove i režim koji odgovara njihovoj pravnoj situaciji i koji imaju odgovarajuće kvalifikovano osoblje. Komitet sa zadovoljstvom primećuje da države potpisnice Konvencije u sve većoj meri primenjuju takav pristup.

Očigledno je da takvi centri moraju pružiti smeštaj koji je adekvatno opremljen, čist i u dobrom stanju, i koji nudi dovoljno životnog prostora za dati broj osoba u pitanju. Nadalje, prilikom projektovanja i

planiranja prostora treba težiti da se u najvećoj mogućoj meri izbegne utisak zatvoreničkog okruženja. Što se tiče režima aktivnosti, one moraju uključivati fizičku rekreaciju na otvorenom, pristup prostoriji za dnevni boravak, te radiju/televiziji i novinama/časopisima, kao i drugim odgovarajućim sredstvima za rekreaciju (društvenim igrama, stonom tenisu). Što je duži period lišenja slobode kretanja, to razvijenije treba da budu aktivnosti koje im stoje na raspolaganju.

Osoblje centara za imigrante-privtorenike ima posebno težak zadatak. Pre svega, neizbežno se javljaju poteškoće u komunikaciji, prouzrokovane jezičkim barijerama. Drugo, mnoge osobe lišene slobode će teško prihvatiti tu činjenicu, budući da nisu osumnjicene za bilo kakvo krivično delo. Treće, postoji rizik stvaranja napetosti između pritvorenika različitih nacija ili etničkih grupa. Shodno tome, CPT smatra da je od prevashodne važnosti da nadzorno osoblje u takvim centrima bude pažljivo odabrano i da ima odgovarajuću obuku. Osim što bi trebalo da poseduje razvijene kvalitete na polju međuljudske komunikacije, to osoblje bi moralo da bude upoznato sa različitim kulturama iz kojih dolazi pritvorenici i bar neki među osobljem bi trebalo da govore odgovarajuće strane jezike. Nadalje, osoblje bi trebalo da bude obučeno da prepozna moguće simptome stresnih reakcija koji se javljaju kod pritvorenih osoba (bilo da se radi o post-traumatskim stres reakcijama ili reakcijama uslovljenim socio-kulturnim promenama), te da preduzima odgovarajuće akcije.

42

C. Garancije tokom lišavanja slobode

30. Imigranti-privtorenici bi trebalo da imaju pravo, na isti način kao i druge kategorije osoba lišenih slobode, i to od samog početka lišenosti slobode, da obaveste osobu po svom izboru o situaciji u kojoj se nalaze, te da imaju pristup advokatu i lekaru. Nadalje, one moraju biti izričito obavestene, bez odlaganja, na jeziku koji razumeju, o svojim pravima i o postupku koji se primenjuje u njihovom slučaju.

CPT je uočio da neke zemlje udovoljavaju ovim zahtevima, a druge opet ne. Tokom istražnih poseta, delegacije su u mnogim slučajevima sretale imigrante-privtorenike koji očigledno nisu bili u potpunosti obavesteni na jeziku koji razumeju o svom pravnom položaju. Kako bi se prevazišle takve poteškoće, imigrantima-privtorenicima bi sistematski trebalo davati neki dokument u kojem se objašnjava procedura koja se na njih primenjuje i koji izlaže njihova prava. Ovaj dokument bi trebalo da bude dostupan na jezicima koje najčešće govore dotične osoba, a po potrebi bi trebalo koristiti usluge prevodioca.

31. Pravo pristupa advokatu moralo bi da važi tokom čitavog perioda lišavanja slobode, te da uključuje kako pravo da razgovaraju nasamo sa advokatom, tako i pravo da advokat bude prisutan tokom razgovora sa odgovarajućim vlastima.

Svi objekti za pritvaranje imigranata-privtorenika morali bi da obezbeduju pristup zdravstvenoj nezi. Naročitu pažnju treba obratiti telesnom i psihološkom stanju osoba koje traže azil, od kojih su neke možda bile mučene ili na neki drugi način zlostavljane u zemljama iz kojih su došle. Pravo pristupa lekaru trebalo bi uključivati i pravo, ukoliko pritvorenik tako želi, da ta osoba bude pregledana od strane lekara po sopstvenom izboru; međutim, od pritvorenika se može zatražiti da pokrije troškove tog drugog pregleda.

Opšte govoreći, imigranti-privtorenici bi morali imati pravo da održavaju kontakt sa spoljnim svetom tokom perioda pritvora, posebno da imaju pristup telefonu, te da primaju posete rodbine i predstavnika nadležnih organizacija.

D. Rizik od zlostavljanja posle proterivanja iz zemlje

32. Zabrana mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja obuhvata i obavezu da se osoba ne šalje u zemlju gde postoji pouzdan osnov da se veruje da će biti izložena stvarnom riziku od mučenja ili zlostavljanja. Razumljivo, CPT veoma zanima pitanje da li države potpisnice Konvencije ispunjavaju ovu obavezu. Koja je tačno uloga koju bi Komitet trebalo da ima u odnosu na to pitanje?

33. Sva prepiska upućena CPT-u u Strazbur od strane osoba koje tvrde da će biti poslate u zemlju gde će biti pod rizikom da budu povrgnute mučenju ili zlostavljanju se odmah

43

prosleđuju Evropskoj komisiji za ljudska prava¹. Ova komisija je u boljem položaju od CPT-a da ispita takve navode i da, ukoliko je potrebno, preduzme preventivnu akciju.

Ukoliko neki imigrant-privtorenik (ili bilo koja druga osoba lišena slobode), intervjuisan tokom posete, tvrdi da će biti poslan u zemlju gde će se naći pod rizikom da bude povrgnut mučenju ili zlostavljanju, delegacija CPT-a proverava da li je ova tvrdnja prosleđena odgovarajućim državnim vlastima i da li je uzeta u razmatranje. U zavisnosti od okolnosti, delegacija može zahtevati da bude informisana o

položaju tog pritvorenika i/ili može informisati pritvorenika o mogućnosti da se obrati Evropskoj komisiji za ljudska prava (i da, u ovom drugom slučaju, proveri da li je ta osoba u poziciji da podnese žalbu toj Komisiji).

34. Međutim, s obzirom na suštinski preventivnu funkciju koju ima, CPT je skloniji tome da usredsredi svoju pažnju na pitanje da li proces donošenja odluke u celini nudi odgovarajuće garancije protiv toga da osobe budu poslone u zemlju gde će biti pod rizikom da budu podvrgnute mučenju ili zlostavljanju. U vezi sa ovim, CPT će nastojati da istraži da li primenljiva procedura nudi osobama u pitanju stvarne mogućnosti da izlože svoj slučaj, i da li službenici kojima su povereni takvi slučajevi imaju odgovarajuću obuku, te da li imaju pristupa objektivnim i nezavisnim informacijama o situaciji u vezi ljudskih prava u drugim zemljama. Nadalje, s obzirom na ozbiljnost interesa u pitanju, Komitet smatra da se na odluku koja nalaže odstranjivanje neke osobe sa teritorije neke države mora moći uložiti žalba nekom drugom telu nezavisnog karaktera pre nego što ta odluka bude primenjena.

E. Sredstva prinude u kontekstu postupaka proterivanja

35. Konačno, CPT mora istaći da je primio uznemirujuće izveštaje iz više zemalja u vezi sredstava prinude koja se koriste tokom proterivanja imigranata-pritvorenika. Ovi izveštaji su posebno sadržavali navode o tome da su te osobe bile tučene, vezivane i da su im bila zapušavana usta, te da su im davana umirujuća sredstva protiv njihove volje.

36. CPT priznaje da je često težak zadatak primeniti meru proterivanja nekog stranog državljanina koji je odlučan u tome da ostane na teritoriji date države. Službenici za sprovođenje zakona moraju ponekad pribeci sili kako bi udaljili tu osobu sa teritorije zemlje. Međutim, sila koja se pri tome koristi ne sme biti veća nego što je to nužno. Bilo bi potpuno neprihvatljivo da osobe sa merom proterivanja budu podvrgnute fizičkom napadu kao načinu «ubeđivanja» da se ukrcaju u neko prevozno sredstvo, odnosno kao načinu kažnjavanja zbog toga što to nisu uradile. Nadalje, Komitet mora istaći da zapušavanje usta nekoj osobi predstavlja vrlo opasnu meru.

CPT takođe želi da naglasi da bilo kakvo davanje lekova osobama koje se proteruju mora biti urađeno isključivo na osnovu medicinske odluke i u skladu sa lekarskom etikom.

1 Od 1. novembra 1998: "Evropski sud za ljudska prava".

44

Proterivanje stranih državljana avionom

Izvod iz 13. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (2003) 35]

27. Od početka svog delovanja, CPT se bavi ispitivanjem uslova za zadržavanje osoba lišenih slobode na osnovu zakona o strancima i ovo pitanje je obrađeno u posebnom odeljku 7. Opšteg izveštaja CPT-a (videti CPT/Inf (97) 10, odeljci 24 do 36). U tom izveštaju CPT je ustanovio neka osnovna pravila u vezi sa upotrebom sile i sredstava prinude u kontekstu postupaka prilikom proterivanja imigranata – pritvorenika.

28. Posete obavljene posle objavljivanja ovog izveštaja omogućile su CPT-u da stekne još jasniju sliku o praksi koja se primenjuje prilikom deportacije stranih državljana avionom. CPT se u toku ovih poseta prvenstveno bavio ispitivanjem procedura koje se primenjuju u slučaju prisilnog proterivanja u pratnji službenog lica i (u nekim slučajevima na koje mu je skrenuta pažnja, a naročito ako je došlo do smrti deportovane osobe) do koje mere su korišćena sredstva prinude, i/ili navodima o zlostavljanju. CPT se nije ograničio samo na ispitivanje procedura koje se primenjuju kada se osoba ukrcava na avion i u samom toku leta; ispitivao je i mnoge druge aspekte, kao što su: zadržavanje u pritvoru pre proterivanja, način na koji se vrši priprema povratka imigranata-pritvorenika u zemlju krajnjeg odredišta, mere koje se preduzimaju da bi se obezbedila odgovarajuća selekcija i obuka osoblja u pratnji, unutrašnje i spoljašnje sisteme nadzora ponašanja osoblja u čijoj je nadležnosti pratnja proteranih osoba, mere preduzete u slučaju neuspelog pokušaja proterivanja, itd.

29. CPT je pribavio kopije relevantnih uputstava i instrukcija kako bi mogao da napravi detaljnu studiju o sredstvima i postupcima koji se primenjuju u toku operacija proterivanja stranih državljana. Pribavio je i kopije mnogih drugih dokumenata (statistike o sprovođenju akcija proterivanja, službena naređenja o dodeljivanju pratnje, izveštaji o dodeljivanju pratnje, izveštaji o incidentima u toku akcije, izveštaji vezani za sudske postupke, lekarski izveštaji, itd.) i ispitao opremu korišćenu kao sredstvo prinude u toku operacija proterivanja. U raznim zemljama CPT je obavio detaljne razgovore sa rukovodiocima jedinica zaduženih za operacije proterivanja kao i sa osobama zatečenim na licu mesta a za koje je doneta odluka o proterivanju. Neke od ovih osoba bile su vraćene u objekat za zadržavanje posle neuspelog pokušaja proterivanja.

1 Postupci koji se primenjuju u toku proterivanja obično se klasifikuju na osnovu mnogih faktora, kao što su: mera u kojoj je primenjena sila, vrsta korišćenih sredstava prinude i broj osoba u pratnji stranog državljanina koji se proteruje. Na primer, u jednoj zemlji koju je CPT posetio, pravi se razlika između odlazaka prilikom kojih nije pružan otpor, prisilnih odlazaka bez pratioca i prisilnih odlazaka sa pratiocem. Uopšteno govoreći, najproblematičnije procedure bile su vezane za slučajeve u kojima je došlo do kombinovane primene sile, korišćenja nekoliko vrsta sredstava prinude i angažovanja velikog broja osoblja u pratnji do dolaska osobe kojoj je izrečena mera proterivanja u zemlju krajnjeg odredišta.

45

30. Posle ovih poseta, CPT je sastavio određeni broj smernica i dao preporuku vlastima država u pitanju da ih se pridržavaju. Kako bi promovisao široku primenu ovih smernica u svim državama – potpisnicama Konvencije, Komitet je odlučio da izdvoji najvažnije principe, a komentar o njima dat je u daljem tekstu.

Naravno, tekst koji sledi mora se čitati u svetlu osnovne obaveze svake države potpisnice da osobu ne vraća u zemlju gde postoji pouzdan osnov da se veruje da će biti izložena stvarnom riziku od mučenja ili zlostavljanja.

31. CPT priznaje da je primena mere proterivanja stranog državljanina koji je odlučan u nameri da ostane na teritoriji date države često težak i stresan zadatak. Takođe je jasno, na osnovu svih opservacija koje je CPT izvršio u raznim zemljama – a posebno iz ispitivanja brojnih dosijea o proterivanju koji su sadržavali i navode o zlostavljanju – da operacije proterivanja stranih državljana avionom nose i očigledan rizik od nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja. Ovaj rizik postoji u toku priprema za proterivanje, ali i u toku samog leta; prisutan je i kod primene brojnih pojedinačnih sredstava/metoda prinude, a još je veći kada se ta sredstva/metode koriste kombinovano.

32. Od samog početka treba imati na umu da je potpuno neprihvatljivo da osobe sa merom proterivanja budu podvrgnute fizičkom napadu kao načinu ubeđivanja da se ukrcaju u neko prevozno sredstvo, odnosno kao načinu kažnjavanja što to nisu uradile. CPT pozdravlja činjenicu da, u mnogim državama koje je posetio, uputstva vezane za ovu problematiku sadrže i gore navedeno pravilo. Na primer, neke uputstva koje je CPT razmotrio sadrže i zabranu korišćenja sredstava prinude posebno namenjenih kažnjavanju stranog državljanina koji pruža otpor, kao i onih koja prouzrokuju nepotreban bol.

33. Jasno je da je upotreba sile i sredstava prinude od strane službenog osoblja u pratnji jedno od ključnih pitanja vezanih za operaciju proterivanja. CPT uviđa da su službena lica u pratnji ponekad primorana da upotrebe silu i sredstva prinude kako bi se akcija proterivanja stranog državljanina uspešno sprovela; međutim, sila i sredstva prinude koja se tom prilikom koriste ne smeju da budu veća nego što je to nužno. CPT pozdravlja činjenicu da se u nekim zemljama primena sile i sredstava prinude tokom postupka proterivanja detaljno ispituje i usklađuje sa principima zakonitosti, proporcionalnosti i svrsishodnosti.

34. Pitanje upotrebe sile i sredstava prinude postaje aktuelno od trenutka kada se imigrant – pritvorenik izvede iz ćelije u kojoj je držan u periodu do proterivanja (bez obzira da li se ćelija nalazi u aerodromskim prostorijama, objektu za zadržavanje, zatvoru ili policijskoj stanici). Posebno treba voditi računa o tehnikama koje koristi osoblje u pratnji da imobilise osobu na kojoj će biti primenjena sredstva fizičke prinude (kao što su čelične lisice ili plastične trake). U većini slučajeva pritvorenik je potpuno fizički sposoban i u stanju je da pruži žestok otpor pri pokušaju stavljanja lisica. U ovakvim slučajevima osoblje u pratnji obično potpuno imobilise tu osobu prisiljavajući je da legne na pod, licem okrenutim ka zemlji i onda joj stavlja lisice. Držanje pritvorenika koji pruža otpor u takvom položaju, naročito ako mu neko od osoblja u pratnji pri tom pritiska razne delove tela svojom težinom

46

(pritisk na grudni koš, pritisak kolenima na leđa, imobilizacija vrata), dovodi do velikog rizika od nastajanja pozicione asfiksije. 1

Sličan rizik postoji i u situacijama kada osoba koja se proteruje, pošto je sela u avion, počne da pruža otpor a osoblje u pratnji, primenjujući silu, primora tu osobu da se sagne napred i spusti glavu između kolena, čime dolazi do snažnog pritiska na grudni koš. Ovakav metod prisiljavanja osobe koja se proteruje da se duplo savije na putničkom sedištu po pravilu je strogo zabranjen u mnogim zemljama i dozvoljen je samo u slučajevima kada je apsolutno neophodno imobilisati osobu u pitanju da bi se izvršila specifična, brza i odobrena operacija, kao što je stavljanje, provera ili skidanje lisica, a i tada operacija ne sme da traje duže no što je neophodno.

CPT je jasno stavio do znanja da upotrebu sile i/ili sredstava prinude koja mogu da dovedu do pozicione asfiksije treba izbegavati koliko god je moguće, a da korišćenje takve sile ili sredstava u izuzetnim

okolnostima mora da se vrši u skladu sa posebnim smernicama čija je svrha da se rizik od ugrožavanja zdravlja osobe koja je u pitanju smanji na minimum.

35. CPT je sa interesovanjem uočio da su u nekim zemljama na snazi pravila koja nalažu da se sredstva prinude moraju ukloniti u toku leta (i to odmah po uzletanju aviona). U izuzetnim slučajevima, ako se strani državljanin koji se proteruje ponašao agresivno, sredstva prinude nisu uklanjana ali je osoblje u pratnji postupalo po instrukcijama i prekrilo noge osobe u pitanju čebetom (kakvo se inače daje putnicima u avionu) kako bi se sredstva prinude sklonila od pogleda drugih putnika.

S druge strane, u jednoj zemlji koju je Komitet posetio u vezi sa navodima o najproblematičnijim operacijama proterivanja stranih državljana, donedavno su se sledila uputstva da se osobama koje se proteruju vazdušnim putem oblače pelene za odrasle i ne dozvoljava odlazak u toalet tokom čitavog leta zbog toga što su te osobe navodno opasne. Ovakva praksa može samo dovesti do ponižavajućih situacija.

36. Pored izbegavanja rizika od izazivanja pozicione asfiksije, o čemu je bilo reči u gornjem tekstu, CPT sistematski preporučuje uvođenje zabrane na upotrebu sredstava koja mogu da izazovu delimičnu ili potpunu opstrukciju disajnih puteva (nosa i/ili usta). Ozbiljni incidenti do kojih je došlo u raznim zemljama u proteklih deset godina u toku operacija proterivanja stranih državljana potvrdili su da korišćenje ovih metoda (zapušavanje usta i/ili nosa lepljivom trakom, stavljanje jastuka ili gumene rukavice preko lica, guranje glave na naslon od sedišta ispred, itd.) predstavlja veliki rizik po život osobe na koju se ti metodi primenjuju. Još daleke 1997. godine, CPT je, u svom 7. Opštem izveštaju, skrenuo pažnju državama potpisnicama Konvencije na opasnosti koje prete od primene ovakvih

1 Videti, posebno, "Poziciona asfiksija – iznenadna smrt", Ministarstvo pravde SAD, jun 1995, i pregled Konferencije o "Bezbednijem ograničavanju slobode kretanja", održanoj u Londonu u aprilu 2002 uz podršku Uprave Ujedinjenog Kraljevstva za razmatranje žalbi uložениh na rad policijske službe (cf. www.pca.gov.uk).

47

metoda. Komitet zna da su do danas mnoge države potpisnice striktno zabranile ovakvu praksu i poziva one države koje to nisu uradile da bez daljeg odlaganja uvedu odredbe u tom smislu koje će biti obavezujuće.

37. Izuzetno je važno da u slučaju opasnosti u toku leta, dok je avion još u vazduhu, spasavanje osobe koja se udaljava iz zemlje ne bude ničim ometano. Shodno tome, ako posada izda naređenje o evakuaciji, osobi u pitanju se mora odmah skinuti bilo kakvo sredstvo ograničavanja slobode kretanja.

Takođe treba obratiti pažnju i na rizik po zdravlje u vezi sa tzv. "sindromom ekonomske klase" koji nastaje kao posledica dugog sedenja na jednom mestu. 1

38. Dve pojave su posebno zabrinule CPT posle poseta nekim zemljama: primećeno je da neki pojedinci iz osoblja u pratnji stranih državljana koji se proteruju iz zemlje nose maske, a uočeno je i da osoblje u pratnji koristi iritantne sprejeve i sprejeve za onesposobljavanje kako bi primoralo imigrante-privtorenike da napuste ćeliju da bi bili prebačeni do vazduhoplova.

Stav CPT-a je da bezbednosni razlozi ne opravdavaju nošenje maski u toku operacija proterivanja stranih državljana. Ova praksa je krajnje nepoželjna, jer otežava process utvrđivanja odgovornosti u slučaju navodnih optužbi o zlostavljanju.

CPT takođe gaji vrlo ozbiljne rezerve u pogledu upotrebe iritantnih sprejeva i sprejeva za onesposobljavanje kod primoravanja imigranata-privtorenika koji pružaju otpor da napuste pritvorsku ćeliju i budu sprovedeni do vazduhoplova. Upotreba takvih sprejeva na vrlo ograničenom prostoru kao što je pritvorska ćelija, dovodi do očiglednog rizika od ugrožavanja zdravlja kako imigranata – privtorenika, tako i samog osoblja zaduženog za nadzor ovih osoba. Osoblje bi trebalo da prođe obuku iz upotrebe drugih metoda kontrole (Napr. tehnike manuelne kontrole ili korišćenje štitova) koje se koriste za onesposobljavanje imigranata – privtorenika koji pružaju otpor.

39. Neki incidenti do kojih je došlo u toku operacija proterivanja potvrdili su koliko je važno dozvoliti imigrantima – privtorenicima da budu podvrgnuti lecarskom pregledu pre nego što se odluka o proterivanju sprovede u delo. Ova mera opreza je posebno neophodna kada postoji osnov za pretpostavku da će doći do primene sile i/ili specijalnih mera.

Isto tako, sve osobe koje su bile predmet neuspelog pokušaja proterivanja moraju da budu podvrgnute lecarskom pregledu odmah po povratku u pritvorsku jedinicu (bez obzira da li se radi o policijskoj stanici, zatvoru ili objektu specijalno namenjenom za zadržavanje stranih državljana). Na taj način moći će da se utvrdi zdravstveno

1 Videti, posebno "Učestalost i prevencija duboko-venske tromboze bez uočljivih simptoma prilikom dugotrajnih letova: studija na osnovu slučajnog uzorka", John Scurr et al, Tom 357, 12 maj 2001.

48

stanje pritvorenika i, ako je neophodno, sačini lekarski nalaz o utvrđenim eventualnim povredama. Ovakvom merom bi se takođe zaštitilo i osoblje u pratnji od neosnovanih navoda o zlostavljanju.

40. Tokom mnogih poseta, CPT je čuo navode da su imigrantima – pritvorenima davane injekcije koje su sadržavale lekove sa umirujućim ili sedativnim dejstvom kako bi se obezbedio nesmetan tok sprovođenja operacije proterivanja. S druge strane, Komitet je imao prilike da se uveri kako u nekim zemljama postoje uputstva koja zabranjuju davanje, protiv volje osobe koja je u pitanju, bilo kakvih umirujućih sredstava ili lekova koji se koriste da bi se ta osoba mogla kontrolisati. CPT smatra da davanje lekova osobama za koje je doneta mera proterivanja iz zemlje mora biti urađeno na osnovu odluke lekara i to u zavisnosti od svakog pojedinačnog slučaja. Osim pod jasno i striktno definisanim izuzetnim okolnostima, lekove treba davati samo uz pristanak osobe koja je u pitanju i pošto joj je objašnjeno zašto joj se lek daje.

41. Operaciji proterivanja imigranata – pritvorenika moraju prethoditi mere kojim će se pomoći tim osobama da organizuju povratak u svoju zemlju, naročito oko pitanja vezanih za porodicu, posao i psihološku pripremu. Izuzetno je važno da imigrant – pritvorenik bude obavešten o meri proterivanja mnogo ranije nego što do samog proterivanja dođe, kako bi imao dovoljno vremena da se psihički pripremi, obavesti osobe u zemlji odredišta o svom povratku i da mu budu vraćene oduzete lične stvari. CPT je uočio da kod imigranata – pritvorenika koji prethodno nisu dobili nikakvu informaciju o tačnom datumu proterivanja stalna pretnja od prisilnog udaljavanja iz zemlje može dovesti do stanja uznemirenosti koje kulminira kad do akcije konačno i dođe i često dovodi do nasilnog ponašanja. U vezi sa tim, CPT je primetio da u nekim zemljama koje je posetio postoje psihološko – socijalne službe pri jedinicama nadležnim za operacije proterivanja čije osoblje sačinjavaju psiholozi i socijalni radnici posebno zaduženi za pripremu imigranata – pritvorenika za proterivanje iz zemlje (priprema se sastoji od stalnih razgovora sa pritvorenima, kontakata sa njihovim porodicama u zemljama krajnjeg odredišta, itd.) Podrazumeva se da CPT pozdravlja ovakve inicijative i poziva države koje ove službe nemaju da ih uskoro uspostave.

42. Pravilno sprovođenje operacije proterivanja u velikoj meri zavisi od kvaliteta osoblja kome je dodeljen zadatak da budu u pratnji imigranata – pritvorenika. Sasvim je jasno da to osoblje mora biti pažljivo odabrano i da mora da dobije odgovarajuću, specifičnu obuku čiji je cilj da se rizik od zlostavljanja svede na minimum. Na žalost, u državama potpisnicama koje je CPT posetio to često nije bio slučaj. Međutim, u pojedinim zemljama takva obuka je bila organizovana (o metodama i sredstvima prinude, kontroli stresa i konfliktima, itd.). Štaviše, pokazalo se da izvesne strategije upravljanja imaju blagotvoran efekat: davanje zaduženja o pratnji dobrovoljcima, kombinovano sa obavezanim rotiranjem (kako bi se izbegao sindrom profesionalne iscrpljenosti i rizici vezani za rutinsko obavljanje dužnosti i da bi se obezbedilo da osoblje zaduženo za pratnju zadrži određenu emocionalnu distancu u odnosu na operativne aktivnosti u koje je uključeno), kao i obezbeđivanje, na zahtev, specijalizovane psihološke podrške samom osoblju.

49

43. Ne treba napominjati da u okviru jedne tako osetljive oblasti kao što su operacije proterivanja stranih državljana avionom moraju postojati sistemi unutrašnjeg i spoljašnjeg nadzora. CPT je sa žaljenjem uočio da su u mnogim zemljama specifični sistemi nadzora bili uvedeni tek posle vrlo ozbiljnih incidenata, kao što je smrt osobe koja se proteruje iz zemlje.

44. Operacije proterivanja stranih državljana moraju biti brižljivo dokumentovane. Među osnovnim zahtevima su da postoje opsežan dosije i zapisnik o proterivanju koje nadležne jedinice treba da vode za svaku zasebnu operaciju proterivanja. Posebnu pažnju treba posvetiti informacijama vezanim za slučajeve neuspelih pokušaja proterivanja, a naročito treba sistematski zapisivati razloge koji su doveli do prekida operacije (odluka doneta od strane tima u pratnji a na osnovu naređenja rukovodilaca, odbijanje od strane kapetana letelica, nasilno pružanje otpora od strane osobe koja se proteruje, zahtev za priznavanje azila, itd.). Zabeležene informacije treba da sadrže svaki incident i svako korišćenje sredstava prinude (lisice; lanci za noge; lanci za kolena; tehnike samoodbrane; unošenje osobe koja se proteruje u letelicu, itd.).

Mogu biti predviđena i druga sredstva, na primer audio – vizuelna, koja se koriste u nekim zemljama koje je Komitet posetio, posebno ako se očekuje da će akcija proterivanja biti problematična. Pored toga, kamere za nadzor mogu se postaviti na raznim mestima (u hodnicima koji vode do ćelija, duž puta kojim pratilac i osoba koja se proteruje idu do vozila za prevoz do letelice, itd.).

372

45. Takođe je korisno ako operaciju proterivanja za koju se prepostavlja da će biti komplikovana nadgleda rukovodilac iz nadležne jedinice koji može da prekine operaciju u svakom trenutku. U nekim zemljama koje je CPT posetio, interni policijski nadzorni organi vrše kontrolu, kako u toku priprema za proterivanje, tako i u toku ukrcavanja u letelicu. Štaviše, iako u ograničenom broju slučajeva, članovi nadzornih tela ukrcavali su se u letelicu incognito i na taj način su nadzirali osobu kojoj je izrečena mera proterivanja i pratioca do dolaska u zemlju odredišta. CPT pozdravlja ovakve inicijative, koje su u današnjoj Evropi vrlo retke.

Dalje, CPT želi da istakne ulogu koju bi trebalo da imaju spoljašnji nadzorni organi (uključujući i sudske vlasti), nacionalne i međunarodne, u sprečavanju zlostavljanja u toku operacija proterivanja stranih državljana. Ove vlasti treba pažljivo da posmatraju sve što se dešava u vezi sa takvim akcijama, a posebno treba da obrate pažnju na upotrebu sile ili sredstava prinude, kao i na zaštitu osnovnih prava osoba koje se proteruju vazдушnim putem.

50

V. Prisilni smeštaj u psihijatrijske ustanove

Izvod iz 8. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (98) 12]

A. Prethodne napomene

25. CPT je pozvan da ispita tretman svih kategorija osoba lišenih slobode od strane državnih vlasti, uključujući i tretman osoba koje imaju problema sa duševnim zdravljem. Shodno tome, Komitet često posećuje različite psihijatrijske ustanove.

Posećene ustanove uključuju duševne bolnice u kojima su, osim pacijenata koji su tu dobrovoljno, smeštene i osobe koje su prisilno hospitalizirane, u skladu sa postupcima građanskog prava, kako bi tu bile podvrgnute psihijatrijskom lečenju. CPT takođe posećuje objekte (specijalne bolnice, odvojena odeljenja u civilnim bolnicama, itd.) za osobe čiji je prijem u psihijatrijsku ustanovu naložen u okviru krivičnih postupaka. CPT takođe posvećuje veliku pažnju psihijatrijskim objektima za zatvorenike čija se duševna bolest razvila tokom boravka u zatvoru, bilo da su smešteni unutar zatvorskog sistema ili u civilnim psihijatrijskim institucijama.

26. Prilikom ispitivanja problema zdravstvenih službi u 3. Opštem izveštaju (videti CPT/Inf (93) 12, odeljci 30 do 77), CPT je ustanovio niz opštih kriterijuma kojima se rukovodio u svom radu (pristup lekaru; jednakost nege; pacijentov pristanak i poverljivost; preventivna zdravstvena zaštita; profesionalna nezavisnost i profesionalna stručnost). Ovi kriteriji se takođe primenjuju i na prisilno smeštanje u psihijatrijske ustanove.

U odeljcima koji slede, opisuju se neka od specifičnih pitanja kojima se bavio CPT u odnosu na osobe koje su prisilno smeštene u psihijatrijske ustanove¹. CPT se nada da će na ovaj način unapred dati jasna uputstva državnim vlastima o svojim gledištima u pogledu tretmana takvih osoba; Komitet pozdravlja sve komentare u vezi ovog odeljka svog Opšteg izveštaja.

1 U pogledu psihijatrijske nege zatvorenika, treba takođe videti odeljke 41-44 u 3. Opštem izveštaju Komiteta.

51

B. Sprečavanje zlostavljanja

27. Imajući u vidu mandat CPT-a, prvi prioritet CPT-a prilikom posete psihijatrijskoj ustanovi mora biti da utvrdi da li ima nekih nagoveštaja svesnog zlostavljanja pacijenata. Ti nagoveštaji se retko nalaze. Uopšte uzev, CPT želi da zabeleži poštovane napore na nezi pacijenata koje je uočio kod ogromne većine osoblja u većini posećenih psihijatrijskih ustanova. Ovakva situacija je tim više za pohvalu s obzirom na mali broj osoblja i oskudnost sredstava koja osoblju stoje na raspolaganju.

Bez obzira na ovo, sopstvena zapažanja CPT-a sa lica mesta, kao i izveštaji primljeni iz drugih izvora, ukazuju da u psihijatrijskim ustanovama s vremena na vreme ipak dolazi do namernog zlostavljanja pacijenata. U daljem tekstu će se razmotriti niz pitanja koja su usko vezana sa pitanjem sprečavanja zlostavljanja (npr. sredstva ograničavanja slobode kretanja; žalbeni postupci; kontakt sa spoljnim svetom; spoljni nadzor). Međutim, na ovom mestu treba dati izvesne napomene u vezi izbora i nadzora osoblja.

28. Rad sa mentalno bolesnim i mentalno hendikepiranima predstavlja uvek težak zadatak za sve kategorije angažovanog osoblja. U vezi sa ovim treba napomenuti da zdravstvenom osoblju u psihijatrijskim ustanovama u njihovom svakodnevnom radu često pomažu zdravstveni pomoćnici;

nadalje, u nekim ustanovama se velikom broju zaposlenih poveravaju zadaci u vezi sa bezbednošću. Informacije kojima raspolaže CPT sugerišu da kada dođe do zlostavljanja od strane osoblja u psihijatrijskim ustanovama, to obično vrši pomoćno osoblje, a ne medicinsko ili stručno osoblje za zdravstvenu negu.

Imajući u vidu tešku prirodu njihovog posla, od ključne je važnosti da pomoćno osoblje bude pažljivo izabrano i da dobije odgovarajuću obuku, kako pre preuzimanja svojih dužnosti, tako i tokom obuke u službi. Nadalje, tokom izvršavanja svojih zadataka, to osoblje mora biti pažljivo nadzirano i rukovođeno od strane stručnog zdravstvenog osoblja.

29. U nekim zemljama, CPT je naišao na praksu da se izvesni pacijenti ili zatvorenici iz susednih zatvorskih ustanova koriste kao pomoćno osoblje u psihijatrijskim objektima. Komitet ozbiljno zamera ovom pristupu, koji bi trebalo smatrati kao meru kojoj se pribegava samo u slučaju krajnje nužde. Ukoliko to ipak nije moguće izbeći, aktivnosti tih osoba moraju biti neprekidno nadzirane od strane stručno osposobljenog zdravstvenog osoblja.

52

30. Takođe je od suštinske važnosti da budu ustanovljeni odgovarajući postupci kako bi se zaštitili određeni psihijatrijski pacijenti od drugih pacijenata koji bi ih mogli povrediti. Ovo, između ostalog, zahteva prisustvo adekvatnog broja osoblja u svakom momentu, uključujući tu i tokom noći i vikenda. Nadalje, treba iznaći specifična rešenja za posebno ugrožene pacijente; na primer, mentalno hendikepirani i/ili mentalno poremećeni adolescenti ne bi smeli biti smešteni zajedno sa odraslim pacijentima.

31. Pravilna kontrola svih kategorija osoblja od strane uprave može takođe značajno doprineti sprečavanju zlostavljanja. Očigledno je da mora biti upućena jasna poruka da fizičko ili psihološko zlostavljanje pacijenata nije prihvatljivo i da će biti vrlo strogo kažnjeno. Uopšte uzev, rukovođeće osoblje mora osigurati da terapijska uloga osoblja u psihijatrijskim ustanovama ne bude smatrana od drugorazrednog značaja u odnosu na bezbednost.

Slično tome, pravila i praksa koja bi mogla stvoriti atmosferu napetosti između osoblja i pacijenata moraju biti revidirana na prikladan način. Nametanje novčanih kazni osoblju u slučaju kada neki pacijent pobegne je upravo ona vrsta mere koja može imati negativan učinak na etiku koja vlada unutar jedne psihijatrijske ustanove.

C. Životni uslovi i lečenje pacijenata

32. CPT pažljivo ispituje životne uslove pacijenata i njihovo lečenje; neodgovarajuće mere u ovom domenu mogu veoma brzo dovesti do situacija koje se mogu okvalifikovati kao nečovečno ili ponižavajuće postupanje. Obezbedjenje takvih materijalnih uslova koji omogućavaju lečenje i dobrobit pacijenata bi trebalo da bude cilj; psihijatrijskom terminologijom rečeno, radi se o stvaranju pozitivnog terapijskog okruženja. Ovo je od važnosti ne samo za pacijente, nego i za osoblje koje radi u psihijatrijskim ustanovama. Nadalje, moraju se obezbediti odgovarajuće lečenje i nega, kako psihijatrijska tako i somatska; u vezi principa jednakosti nege, medicinsko lečenje i zdravstvena nega koja se obezbeđuje osobama koje su prisilno smeštene u psihijatrijske institucije moraju biti slični onima koji se pružaju dobrovoljnim psihijatrijskim pacijentima.

33. Kvalitet životnih uslova i lečenja pacijenata neizbežno u velikoj meri zavise od raspoloživih sredstava. CPT shvata da se u vreme ozbiljnih ekonomskih poteškoća mora stegnuti kaiš, uključujući tu i u zdravstvenim ustanovama. Međutim, u svetlu činjenica ustanovljenih tokom nekih poseta, Komitet želi da naglasi da osiguranje osnovnih životnih potreba mora uvek biti garantovano u institucijama gde se nalaze osobe koje su pod brigom države i/ili koje ona čuva. Ovo uključuje obezbeđivanje dovoljno hrane, odgovarajuće grejanje i odeću, kao i odgovarajuću terapiju u zdravstvenim ustanovama.

53

životni uslovi

34. Stvaranje pozitivnog terapijskog okruženja znači pre svega obezbeđivanje dovoljno životnog prostora po pacijentu, kao i adekvatno osvetljenje, grejanje i provetravanje, održavanje ustanove u zadovoljavajućem stanju i ispunjavanje zahteva bolničke higijene.

Naročitu pažnju treba posvetiti dekoraciji prostora, kako soba za pacijente, tako i delova za rekreaciju, kako bi se pacijenti vizuelno stimulirali. Vrlo je poželjno obezbediti ormare za garderobu i ormariće uz krevet, a pacijentima bi trebalo biti dozvoljeno da drže određene lične stvari (fotografije, knjige, itd.). Treba takođe podvući važnost toga da pacijentima bude dat neki prostor koji mogu da zaključaju, kako

bi tu čuvali svoje lične stvari; propust da im se obezbedi takva podobnost može narušiti pacijentov osećaj sigurnosti i autonomije.

Toaleti moraju omogućiti pacijentima izvesnu privatnost. Nadalje, odgovarajuću pažnju treba posvetiti potrebama staraca i/ili hendikepiranih pacijenata u ovom pogledu; na primer, nužnici koji su napravljeni tako da ne omogućavaju korisniku da sedne nisu pogodni za takve pacijente. Slično tome, treba omogućiti osnovnu bolničku opremu koja omogućava osoblju da pruži adekvatnu negu (uključujući i ličnu higijenu) osobama vezanim za krevet; odsustvo takve opreme može dovesti do veoma jasnih uslova za život.

Praksa koju je CPT primetio u nekim psihijatrijskim ustanovama gde su pacijenti stalno obučeni u pidžame/spavaćice ne doprinosi jačanju identiteta ličnosti i samopoštovanja. Omogućavanje oblačenja po ličnom ukusu trebalo bi da predstavlja deo terapijskog procesa.

35. Ishrana pacijenata predstavlja drugi aspekt životnih uslova do kojeg je CPT-u veoma stalo. Hrana ne samo da mora biti odgovarajuća u pogledu kvantiteta i kvaliteta, nego takođe mora biti davana pacijentima pod zadovoljavajućim uslovima. Mora postojati neophodna oprema koja omogućava da se hrana servira na odgovarajućoj temperaturi. Nadalje, mora se omogućiti pristojan način jedenja; u tom pogledu treba naglasiti da omogućavanje pacijentima da vrše radnje svog svakodnevnog života – kao što je jedenje uz pomoć odgovarajućeg pribora, sedeći za stolom – predstavlja integralni deo programa psihosocijalne rehabilitacije. Slično tome, način davanja i aranžiranja hrane predstavlja faktor koji ne sme biti zanemaren.

Takođe trebaju biti uzete u obzir i posebne potrebe invalidnih osoba u pogledu ishrane.

54

36. CPT takođe želi da izrazi nedvosmisleni podršku tendenciji zatvaranja spavaonica velikih kapaciteta u psihijatrijskim ustanovama, tendenciji koja je primećena u nekoliko zemalja; takvi objekti jedva da su spojivi sa normama moderne psihijatrije. Obezbeđivanje smeštaja u malim grupama predstavlja ključni faktor u očuvanju/vraćanju dostojanstva pacijentu, te takođe predstavlja ključni element svake strategije psihološke i društvene rehabilitacije pacijenata. Smeštajne strukture ovog tipa takođe olakšavaju grupisanje pacijenata u odgovarajuće kategorije u terapijske svrhe.

Slično tome, CPT preferira pristup, koji se u sve većoj meri usvaja, da se pacijentima koji to žele omogućiti odlazak u njihove sobe tokom dana, umesto da budu obavezni da ostanu na okupu sa drugim pacijentima u zajedničkim prostorijama.

lečenje

37. Psihijatrijsko lečenje mora biti zasnovano na individualiziranom pristupu, koji podrazumeva sastavljanje posebnog plana lečenja za svakog pacijenta. To lečenje mora uključivati široki spektar rehabilitacijskih i terapijskih aktivnosti, uključujući radnu terapiju, grupnu terapiju, individualnu psihoterapiju, umetničke, dramske, muzičke i sportske aktivnosti. Pacijenti moraju imati redovan pristup odgovarajuće opremljenim prostorijama za rekreaciju, te imati mogućnost da se rekreiraju na otvorenom svakoga dana; takođe je poželjno da im bude omogućeno obrazovanje i odgovarajući posao.

CPT je i u previše slučajeva našao da su ove fundamentalne komponente delotvornog psiho-socijalnog rehabilitacionog tretmana nerazvijene ili da čak u potpunosti nedostaju, te da se lečenje pacijenata u suštini sastoji od farmakoterapije. Ova situacija je možda rezultat nedostatka odgovarajuće obučene osoblja i odgovarajućih pogodnosti ili je možda rezultat preživele filozofije lečenja, zasnovane na zatvaranju pacijenata.

38. Naravno, psihofarmakološka terapija često čini sastavni deo lečenja pacijenata sa duševnim poremećajima. Moraju biti uspostavljeni takvi postupci kojima se osigurava da se propisana terapija zaista i pruža, te da redovno snabdevanje odgovarajućim lekovima bude garantovano. CPT će takođe pažljivo pratiti da li ima bilo kakvih znakova zloupotrebe lekova.

39. «Elektrošok terapija» (EŠT) predstavlja priznatu formu lečenja psihijatrijskih pacijenata koji boluju od specifičnih poremećaja. Međutim, treba pripaziti da se EŠT uklapa u plan lečenja datog pacijenta, te da ta terapija bude praćena odgovarajućim garancijama.

CPT je naročito zabrinut kada se susretne sa pojavom primene EŠT u njenoj nemodifikovanoj formi (tj. bez anestetika i miorelaksanata); ovakav metod se ne može više smatrati prihvatljivim u modernoj psihijatrijskoj praksi. Osim opasnosti od fraktura i drugih nepoželjnih posledica po zdravlje, sam proces je po sebi ponižavajući kako za pacijente, tako i za osoblje u pitanju. Shodno tome, EŠT mora biti primenjena u modifikovanoj formi.

EŠT se mora primenjivati izvan vidnog dometa ostalih pacijenata (po mogućnosti u sobi koja je odvojena i opremljena za tu svrhu), od strane osoblja koje je posebno obučeno za ovu vrstu lečenja. Nadalje, pribegavanje ovoj terapiji se mora detaljno evidentirati u posebnoj knjizi. Jedino na taj način se svaka vrsta nepoželjne prakse može jasno identifikovati od strane rukovodstva bolnice i o tome razgovarati sa osobljem.

40. Redovne provere pacijentovog stanja zdravlja i svih propisanih lekova predstavljaju drugi temeljni zahtev. Ovo, između ostalog, omogućuje da se donesu odluke zasnovane na dovoljno informacija u vezi mogućeg otpuštanja iz bolnice ili premeštanja u manje restriktivan ambijent.

Svakom pacijentu mora biti otvoren lični i poverljiv medicinski dosije. Ovaj dosije mora sadržavati dijagnostičke informacije (uključujući i rezultate svih specijalnih ispitivanja kojima je pacijent bio podvrgnut), kao i tekuću evidenciju pacijentovog mentalnog i somatskog stanja, te njegovog lečenja. Pacijent mora biti u mogućnosti da ima uvida u svoj dosije, osim ukoliko to nije preporučljivo sa terapijske tačke gledišta, te da zahteva da informacije koje taj dosije sadrži budu učinjene dostupnim njegovoj porodici ili advokatu. Nadalje, u slučaju premeštanja, ovaj dosije mora biti prosleđen lekarima u prijemnoj ustanovi; u slučaju otpuštanja, dosije treba proslediti – uz pristanak pacijenta – lekaru u zajednici na slobodi.

41. Pacijenti u principu moraju biti u prilici da daju slobodan pristanak na lečenje, zasnovan na dovoljno informacija. Prijem neke osobe u psihijatrijsku ustanovu na nedobrovoljnoj osnovi ne sme biti protumačen tako kao da ovlašćuje na lečenje bez njegovog pristanka. Iz toga sledi da svaki sposoban pacijent, bilo da je tu dobrovoljno ili prisilno, mora imati mogućnost da odbije lečenje ili bilo koju drugu medicinsku intervenciju. Svako derogiranje ovog osnovnog načela mora biti zasnovano na zakonu i odnositi se isključivo na jasno i strogo definisane izuzetne okolnosti.

Naravno, pristanak na lečenje se može kvalifikovati slobodnim i zasnovanim na dovoljno obaveštenja samo ako je utemeljen na potpunim, tačnim i razumljivim informacijama o stanju pacijenta i predloženom lečenju; opisati EŠT kao «terapiju snom» predstavlja primer nedovoljne i netačne informacije o tom lečenju. Shodno tome, svim pacijentima treba sistematski pružati relevantne informacije o njihovom stanju i predloženom lečenju koje im se propisuje; relevantne informacije (rezultati ispitivanja, itd.) moraju takođe biti date i posle lečenja.

D. Osoblje

42. Osposobljenost kadrovima mora biti adekvatna u smislu broja, vrste osoblja (psihijatri, lekari opšte prakse, medicinske sestre, psiholozi, radni terapeuti, socijalni radnici, itd.), te iskustva i stručne osposobljenosti. Nedostaci u kadrovskoj osposobljenosti često ozbiljno osujećuju pokušaje da se pacijentima osiguraju aktivnosti na način kako je to opisano u odeljku 37; nadalje, to može dovesti do situacija visokog rizika za pacijente, bez obzira na sve dobre namere i iskrene napore osoblja.

43. U nekim zemljama, CPT je bio posebno iznenađen malim brojem kvalifikovanih psihijatrijskih sestara među medicinskim osobljem u psihijatrijskim ustanovama, kao i nedostatkom osoblja koje bi bilo osposobljeno da vodi aktivnosti socijalne terapije (posebno nedostatkom radnih terapeuta). Razvoj specijalizirane obuke za psihijatrijsku negu i veći naglasak na socijalnoj terapiji mogu imati znatnog uticaja na kvalitet zdravstvene nege, te mogu dovesti do stvaranja takvog terapijskog ambijenta koji bi bio manje zasnovan na fizičkoj i medikamentoznoj terapiji.

44. U odeljcima 28 do 31, već je dat niz napomena u vezi pitanja osoblja, a naročito pomoćnog osoblja. Međutim, CPT takođe posvećuje veliku pažnju stavovima lekara i osoblja koje neguje pacijente. Komitet će tražiti dokaze o iskrenoj zainteresovanosti za uspostavljanje terapijskog odnosa sa pacijentima. On će takođe proveravati da li se zanemaruju pacijenti koji se smatraju neugodnim ili bez mogućnosti rehabilitacije.

45. Kao i kod svih drugih zdravstvenih službi, važno je da se različite kategorije osoblja koje radi u psihijatrijskoj jedinici redovno sastaju i formiraju tim pod vođstvom glavnog lekara. Ovo omogućava da se svakodnevni problemi identifikuju, da se o njima raspravlja, a da osoblju budu davana uputstva. Nedostatak takvih mogućnosti može dovesti do frustracije i zlovolje među osobljem.

46. Spoljna stimulacija i podrška su takođe neophodni kako bi se osiguralo da osoblje psihijatrijskih ustanova ne postane previše izolovano. U vezi sa tim, vrlo je poželjno da takvom osoblju budu ponuđene mogućnosti za obuku izvan sopstvene ustanove, kao i mogućnosti za dodelu na rad nekoj

drugo psihijatrijskoj ustanovi. Slično tome, treba stimulirati prisustvo nezavisnih osoba (npr. studenata i istraživača), kao i spoljnih tela (videti odeljak 55).

57

E. Sredstva za oduzimanje slobode kretanja

47. U bilo kojoj psihijatrijskoj ustanovi ponekad je potrebno obuzdati uznemirene i/ili nasilne pacijente. Ovo je oblast koju CPT prati sa posebnom pažnjom, zbog mogućnosti zloupotrebe i zlostavljanja.

Oduzimanje slobode kretanja pacijentima mora biti uređeno jasno definisanom politikom. Ta politika mora nedvosmisleno istaći da početni pokušaji da se obuzdaju uznemireni ili nasilni pacijenti moraju koliko god je to moguće biti ne-fizičke prirode (npr. verbalna uputstva), a tamo gdje je fizičko obuzdavanje pacijenata neophodno, ono se u principu mora ograničiti na manuelno obuzdavanje.

Osoblje u psihijatrijskim ustanovama mora biti obučeno u tehnikama ne-fizičkog i manuelnog obuzdavanja uznemirenih ili nasilnih pacijenata. Posjedovanje takvih veština omogućuje osoblju da izabere naprikladniji odgovor kada se suoči sa teškim situacijama, pri čemu se u značajnoj mjeri smanjuje opasnost povređivanja pacijenata i osoblja.

48. Pribegavanje instrumentima fizičkog sputavanja (kaiševi, «ludačke košulje», itd.) je veoma retko opravdano i mora uvek biti izričito naloženo od strane lekara ili se o tome lekar mora odmah obavestiti u svrhu traženja njegovog odobrenja. Ukoliko se, izuzetno, pribegne instrumentima fizičkog sputavanja, ti instrumenti moraju biti uklonjeni čim to bude moguće; oni nikada ne smeju biti primenjivani, odnosno njihova primena produžavana, kao vrsta kazne.

CPT je povremeno susretao psihijatrijske pacijente na koje su bili primenjivani instrumenti fizičkog sputavanja tokom više dana; Komitet mora istaći da takvo stanje stvari ne može imati bilo kakvog terapijskog opravdanja i, po mišljenju Komiteta, predstavlja zlostavljanje.

49. U ovom kontekstu treba se osvrnuti i na izdvajanje u samicu nasilnih ili na drugi način «neukrotivih» pacijenata, postupak kojeg psihijatrija poznaje već dugo.

U savremenoj psihijatrijskoj praksi postoji jasna tendencija da se izbegne izdvajanje pacijenata u samicu i CPT sa zadovoljstvom konstatuje da se ova praksa već ukida u mnogim zemljama. Dokle kod se izdvajanje u samicu i dalje koristi, ono mora biti predmetom detaljno definisane politike, kojom se posebno navode: vrste slučajeva u kojima se izdvajanje može koristiti; ciljevi koji se žele postići; trajanje i potreba za redovnom revizijom postupka; postojanje odgovarajućeg ljudskog kontakta; potreba da osoblje bude posebno pažljivo.

Izdvajanje u samicu se ne sme nikada koristiti kao kazna.

58

50. Svaki slučaj fizičkog ograničavanja slobode kretanja pacijenta (manuelno obuzdavanje, korišćenje instrumenata fizičkog sputavanja, izdvajanje u samicu) mora biti evidentirano u posebnoj knjizi ustanovljenoj u tu svrhu (kao i u pacijentovom dosijeu). Opis u knjigu mora uključiti vreme kada je ta mera započeta i kada je okončana, okolnosti slučaja, razloge za pribegavanje toj meri, ime lekara koji je naredio ili odobrio meru i opis svih eventualnih povreda pacijenta ili osoblja.

Ovim se u velikoj mjeri olakšava kako kontrola takvih epizoda, tako i pregled stepena raširenosti takvih pojava.

F. Garancije u kontekstu prisilnog smeštaja

51. Zbog njihove posebne ugroženosti, duševno bolesnima i duševno zaostalima potrebno je posvetiti mnogo pažnje kako bi se sprečila bilo koja forma ponašanja – odnosno izbegla svaka omaška – koja ugrožava njihovu dobrobit. Iz toga sledi da prisilno smeštanje u psihijatrijsku ustanovu mora uvek biti praćeno odgovarajućim garancijama. Jedna od najvažnijih među ovim garancijama – slobodan pristanak na lečenje, zasnovan na dovoljno informacija – bila je već ranije pomenuta (videti odeljak 41).

početna odluka o smeštaju

52. Postupak na osnovu kojeg se donosi odluka o prisilnom smeštanju mora nuditi garancije nezavisnosti i nepristrasnosti, kao i objektivnog kliničkog veštačenja.

Kada se radi o prisilnom smeštanju civilnog karaktera, u mnogim zemljama odluku o smeštaju moraju doneti sudske vlasti (ili je te vlasti moraju potvrditi u kratkom roku), a u svetlu psihijatrijskih mišljenja. Međutim, ne predviđaju sve zemlje automatsko uključivanje sudskih vlasti u početnu odluku o smeštaju. Preporuka Komiteta ministara br. R (83) 2 o pravnoj zaštiti osoba koje boluju od mentalnih poremećaja,

a koje su smeštene u psihijatrijsku ustanovu kao nedobrovoljni pacijenti, predviđa oba pristupa (iako govori o posebnim garancijama u slučaju da se odluka o smeštanju poverava ne-sudskim organima). Parlamentarna skupština je bez obzira na to ponovo otvorila debatu o ovoj temi svojom Preporukom 1235 (1994) o psihijatriji i ljudskim pravima, tražeći da odluke u vezi prisilnog smeštaja donosi sudija.

U svakom slučaju, osoba koja je prisilno smeštena u psihijatrijsku ustanovu od strane ne-sudskih organa mora imati pravo da pokrene sudski postupak na osnovu kojeg će o zakonitosti njenog lišavanja slobode odlučivati sud po hitnom postupku.

59

garancije tokom smeštaja

53. Po prijemu, svakom pacijentu, kao i njegovoj porodici, treba biti data uvodna brošura u kojoj se objašnjavaju načini postupanja u datoj ustanovi, kao i pacijentova prava. Svakom pacijentu koji nije u stanju da razume ovu brošuru treba na prikladan način pomoći.

Nadalje, kao i na svakom drugom mestu lišavanja slobode, delotvoran žalbeni postupak u psihijatrijskim ustanovama predstavlja osnovnu garanciju protiv zlostavljanja. Moraju da postoje posebna rešenja kojima se omogućuje pacijentima da uloze formalne žalbe jasno definisanom telu i da komuniciraju u poverenju sa odgovarajućim vlastima izvan te ustanove.

54. Održavanje kontakta sa spoljašnjim svetom je od suštinske važnosti, ne samo u svrhu sprečavanja zlostavljanja, nego i sa terapijskog stanovišta.

Pacijenti moraju biti u mogućnosti da šalju i primaju poštu, da imaju pristup telefonu, te da primaju posete svoje rodbine i prijatelja. Mora im se takođe garantovati poverljiv kontakt sa advokatom.

55. CPT takođe pridaje veliku važnost tome da se psihijatrijske ustanove redovno posećuju od strane nezavisnog spoljnog tela (npr. sudije ili nadzornog komiteta), nadležnog za kontrolu nege pacijenata. Ovo telo mora biti posebno ovlašćeno da razgovara nasamo sa pacijentima, da prima neposredno sve njihove eventualne žalbe, te da daje potrebne preporuke.

otpuštanje

56. Prisilni smeštaj u psihijatrijskoj ustanovi mora biti okončan kad to pacijentovo mentalno stanje više ne zahteva. Shodno tome, potrebu za takvim smeštajem treba preispitivati u redovnim vremenskim intervalima.

Kada se prisilni smeštaj vrši na određeni period, te odluka o smeštaju obnavlja u svetlu psihijatrijskih činjenica, takva revizija postupka proističe već iz samih uslova smeštanja. Međutim, prisilni smeštaj može biti i na neodređeno vreme, naročito u slučajevima osoba koje su bile primljene u psihijatrijsku ustanovu na osnovu krivičnog postupka i koje se smatraju opasnim. Ukoliko trajanje prisilnog smeštaja nije specifično navedeno, u redovnim intervalima se mora vršiti automatska revizija potrebe za nastavljanjem smeštaja u psihijatrijskoj ustanovi.

Osim toga, i sam pacijent mora biti u mogućnosti da u razumnim vremenskim intervalima zatraži da sudske vlasti preispitaju nužnost smeštaja.

60

57. I kada prisilan smeštaj više nije potreban, pacijentu može i dalje biti potrebno pružiti lečenje i/ili zaštićeno okruženje u spoljnoj zajednici. U vezi ovoga, CPT je našao u nizu zemalja da pacijenti čije mentalno stanje nije više zahtevalo da budu držani u psihijatrijskoj ustanovi uprkos tome i dalje ostaju u tim ustanovama zbog nedostatka odgovarajuće nege/smeštajnih kapaciteta u spoljnoj zajednici. Situacija u kojoj osobe ostaju lišene slobode zbog nedostatka odgovarajućih spoljnih pogodnosti je veoma problematična.

G. Završne napomene

58. Organizaciona struktura zdravstvenih službi za osobe sa psihijatrijskim poremećajima varira od zemlje do zemlje i nešto je što svaka država treba da uredi na svoj način. Bez obzira na to, CPT želi da skrene pažnju na tendenciju, koja se javlja u nizu zemalja, da se smanji broj kreveta u velikim psihijatrijskim ustanovama i da se izgrade odeljenja za mentalno zdravlje u malim lokalnim zajednicama. Komitet smatra da je ovo povoljna tendencija, pod uslovom da takve jedinice za mentalno zdravlje omogućavaju zadovoljavajući kvalitet nege.

Već je naširoko prihvaćeno da velike psihijatrijske ustanove nose sa sobom znatnu opasnost institucionalizovanja, kako pacijenata tako i osoblja, i to u još većoj meri ako su smeštene na izolovanim

lokacijama. Ovo može imati štetan učinak na lečenje pacijenata. Mnogo je lakše primeniti programe nege koji se koriste celim spektrom metoda psihijatrijskog lečenja ukoliko se to obavlja u malim jedinicama smeštenim u blizini velikih urbanih centara.

61

Sredstva za ograničavanje slobode kretanja u psihijatrijskim ustanovama za odrasle

Izvodi iz šesnaestog Opšteg izveštaja [CPT/Inf (2006) 35]

Prethodne napomene

36. U svom osmom Opštem izveštaju za 1997. godine, CPT se pozabavio pitanjem prisilnog smeštaja u psihijatrijske ustanove za odrasle. U tom kontekstu, Komitet je izneo čitav niz napomena i komentara u vezi sa ograničavanjem slobode kretanja, odnosno sputavanjem posebno uznemirenih i/ili nasilnih pacijenata. Tokom minulih devet godina polemika o primeni sredstava za sputavanje pacijenata nije gubila na svojoj žestini, a nosioci različitih psihijatrijskih tradicija zalagali su se i zalažu se za alternativne pristupe u postupanju s takvim pacijentima.

U mnogim psihijatrijskim ustanovama povremeno se može dogoditi da je neophodno pribegavanje sredstvima kojima se ograničava sloboda kretanja uznemirenih i/ili nasilnih pacijenata. Međutim, s obzirom na moguću zloupotrebu i zlostavljanje, takva upotreba sredstava za sputavanje pacijenata i dalje je predmet posebne brige CPT. Usled toga delegacije koje obilaze takve ustanove brižljivo ispituju postupke i praksu koji se primenjuju u pogledu sputavanja pacijenata, kao i učestalost pribegavanja takvim sredstvima. Sa žaljenjem možemo da konstatujemo da su u mnogim ustanovama koje smo posetili prekomerno pribegava takvim sredstvima za ograničavanje slobode kretanja.

CPT veruje da je sazreo trenutak da unekoliko proširi svoje nekadašnje napomene o ovoj temi i pozdraviće sve komentare stručnjaka-praktičara na ovaj odeljak Opšteg izveštaja. Napomene koje slede sačinjene su u tom duhu konstruktivnog dijaloga, a sve u nastojanju da se pomogne zdravstvenom osoblju u obavljanju njegovih teških zadataka i da se pacijentima pruži adekvatna nega.

62

Uopšteno o upotrebi sredstava za ograničavanje slobode

37. Načelno gledano, bolnice bi trebalo da predstavljaju bezbedna mesta kako za pacijente, tako i za zdravstvene radnike. Psihijatrijski pacijenti treba da budu lečeni s poštovanjem i dostojanstveno, i to na bezbedan, humani način koji poštuje njihov izbor i samoodređenje. Odsustvo nasilja i zloupotreba, bilo osoblja nad pacijentima, bilo među samim pacijentima, predstavlja minimalni zahtev.

Ipak, i pored toga, povremeno se može dogoditi da je primena fizičke sile protiv pacijenta neizbežna kako bi se osigurala bezbednost i osoblja i samih pacijenata. Stvaranje i održavanje dobrih životnih uslova za pacijente, kao i odgovarajuće zdravstvene klime – što je primarni zadatak zaposlenih u bolnici – podrazumeva odsustvo svake agresije i nasilja među pacijentima i prema osoblju. Iz tog razloga od suštinskog je značaja da osoblje bude na odgovarajući način obučeno i da rukovodstvo bude sposobno da se na etički ispravan način uhvati u koštac sa izazovom koji predstavlja jedan uznemireni i/ili nasilni pacijent.

38. Može se dogoditi da je linija koja razdvaja srazmernu fizičku silu primenjenu radi kontrolisanja pacijenta od akata nasilja sasvim tanka. Ako se ta linija pređe, to je često rezultat nespremnosti i neznanja, a ne zle namere. U mnogim slučajevima osoblje jednostavno nije adekvatno opremljeno da interveniše u suočenosti sa uznemirenim i/ili agresivnim pacijentima.

Takođe treba naglasiti da su delegacije CPT utvrdile da se pribegavanje sredstvima za sputavanje pacijenata obično smanjuje u onim ustanovama u kojima je rukovodstvo posebno aktivno i budno upravo kada je reč o odlučivanju o tome da li će se takva sredstva primeniti.

Vidovi sputavanja

39. CPT je naišao na najrazličitije metode koji se primenjuju radi kontrole uznemirenih i/ili nasilnih pacijenata, i pritom je reč o metodima koji se mogu koristiti zasebno ili pak u kombinaciji: Praćenje u stopu (kada je neko od osoblja konstantno uz pacijenta i interveniše u njegovim aktivnostima kad god je to neophodno), manuelna kontrola, mehaničko sputavanje pomoću kaiševa, ludačkih košulja ili zatvorenih postelja, hemijsko obuzdavanje (davanje lekova pacijentu protiv njegove/njene volje u cilju kontrolisanja ponašanja) i izolacija (prisilni smeštaj pacijenta u zatvorenu samicu). Opšte je pravilo da metod koji se bira kada je reč o određenom pacijentu treba da bude najprimereniji (među onima koji su na raspolaganju) situaciji u datom trenutku; na primer, ne treba automatski pribegavati mehaničkom ili

hemijskom obuzdavanju u slučajevima kada kraći period manuelne kontrole u kombinaciji sa primenom psiholoških sredstava za smirivanje pacijenta može da bude sasvim dovoljan.

Kao što se može očekivati, primena usmenog ubeđivanja (to jest, usmeno obraćanje pacijentu kako bi se on/ona smirili) jeste tehnika za koju bi se CPT uvek najradije odlučio, mada je, povremeno, neophodno pribеći i drugim sredstvima kojima se direktno sputava pacijentova sloboda kretanja.

63

40. Izvesna mehanička ograničenja, koja se još uvek mogu naći u nekim psihijatrijskim bolnicama koje je CPT posetio, apsolutno su neprimerena toj svrsi i mogu se nedvosmisleno smatrati ponižavajućima. Lisice, metalni lanci i kreveti-kavezi svakako spadaju u tu kategoriju; za njih nema valjanog mesta u psihijatrijskoj praksi i trebalo bi ih smesta povući iz upotrebe.

Korišćenje postelja sa mrežom, koje je bilo o rasprostranjeno u jednom broju zemalja do pre samo nekoliko godina sada je, kako se čini, konstantno u opadanju. Čak i u onih nekoliko zemalja gde se ti kreveti i dalje koriste, to su sredstva kojima se sve ređe pribegava. To je pozitivan razvoj događaja i CPT bi želeo da podstakne države da i dalje ulažu napore kako bi još više smanjile učestalost korišćenja takvih postelja.

41. Ako se pribegava hemijskim sredstvima kao što su sedativi, antipsihotici, hipnotici i trankilizatori, treba koristiti iste mere bezbednosti kao i kod mehaničkih sredstava. Moraju se neprestano imati na umu nus pojave koje bi takvi lekovi mogli izazvati kod određenog pacijenta, posebno onda kada se takvim lekovima pribegava u kombinaciji sa mehaničkim ograničavanjem slobode kretanja ili izolacijom.

42. Kada je reč o izolaciji, ta mera nije nužno valjana alternativa primeni mehaničkih, hemijskih ili drugih sredstava za obuzdavanje pacijenata. Stavljanje pacijenta u izolaciju može, kratkoročno gledano, dovesti do njegovog smirenja, ali je poznato da takav postupak može izazvati i dezorijentisanost i anksioznost, bar kod nekih pacijenata. Drugačije rečeno, smeštanje pacijenata u samicu bez primene odgovarajućih, prpratnih mera bezbednosti može imati sasvim suprotan rezultat. CPT je zabrinut zbog tendencije uočene u nekoliko psihijatrijskih bolnica da se rutinski pribegava izolaciji pacijenata, bez oslanjanja na druga sredstva obuzdavanja.

Kada treba ograničiti slobodu kretanja i sputati pacijenta?

43. Opšte je pravilo da sputavanje pacijenta treba da bude samo poslednje sredstvo; to je ekstremna mera koja se primenjuje kako bi se sprečila neposredna povreda ili kako bi se smanjila akutna uznemirenost i/ili nasilje.

U stvarnosti je, međutim, CPT često u prilici da utvrdi kako pacijente sputavaju, često pomoću mehaničkih fiksatora, želeći da ih na taj način kazne zbog onoga što se smatra rđavim ponašanjem ili pak nastojeći da na taj način dovedu do promene u njihovom ponašanju.

Štaviše, u mnogim psihijatrijskim ustanovama koje je CPT posetio, sputavanju i ograničavanju kretanja pacijenata pribegava se zato što to odgovara zaposlenom osoblju; na taj način se obezbeđuju teški pacijenti dok se obavljaju drugi poslovi. Uobičajeno objašnjenje koje se pritom iznosi delegaciji CPT jeste da je, usled nedostatka osoblja, neophodno pribеći sputavanju pacijenata.

64

Ovo je nezdravo rezonovanje. Za ispravnu primenu sredstava za obuzdavanje na valjan način i u odgovarajućem okruženju potrebno je više – a ne manje – medicinskog osoblja, budući da je za svaki slučaj ograničavanja slobode kretanja neophodno da po jedan zdravstveni radnik neposredno, lično i stalno obavlja nadzor nad pacijentom (videti stav 50).

Pacijenti koji su dobrovoljno došli u psihijatrijsku ustanovu mogu se sputavati samo ukoliko na to pristanu. Ukoliko se smatra da je primena sredstava za sputavanje kod dobrovoljnog pacijenta neophodna, a pacijent na to ne pristane, onda treba preispitati njegov pravni status.

44. Šta se može učiniti da bi se sprečila zloupotreba ili prekomerna upotreba sredstava za ograničavanje slobode kretanja pacijenata? Pre svega, valja reći da je iskustvo pokazalo kako se u mnogim psihijatrijskim ustanovama primena sredstava za sputavanje, posebno onih mehaničkih, može bitno smanjiti. U nekim zemljama su u tu svrhu sačinjeni programi koji se, kako izgleda, uspešno ostvaruju, i nisu doveli do potrebe za povećanim korišćenjem hemijskih sredstava ili manuelne kontrole. Prema tome, postavlja se pitanje ne bi li, dugoročno gledano, bilo moguće postaviti za cilj potpuno (ili gotovo potpuno) iskorenjivanje mehaničkog sputavanja pacijenata.

Od imperativnog je značaja da se u svakom pojedinačnom slučaju ograničavanju slobode kretanja pacijenata pristupa isključivo uz dozvolu lekara ili da se, u najmanju ruku, na takve situacije bez odlaganja skrene pažnja lekaru, kako bi se zatražilo njegovo odobrenje za privremenu meru. Iskustvo CPT ukazuje na to da postoji sklonost da se sredstvima za obuzdavanje pacijenata češće pribegava ukoliko postoji unapred data blanko dozvola lekara, umesto da se odluke donose za svaki pojedinačni slučaj (odnosno, od situacije do situacije).

45. Kada prestane hitna situacija koja je dovela do primene sredstava za sputavanje, pacijenta bi smesta trebalo osloboditi. CPT, međutim, povremeno nailazi na pacijente koji su danima bili mehanički sputani. Nema nikakvog opravdanja za takvu praksu i ona, po mišljenju CPT, nije ništa drugo do zlostavljanje.

Jedan od glavnih razloga opstajanja ovakve prakse jeste to što je veoma mali broj psihijatrijskih ustanova razradio jasna pravila u kojima se reguliše dužina perioda sputavanja pacijenata. Psihijatrijske ustanove bi trebalo da razmotre mogućnost usvajanja pravila po kome bi dozvola za primenu mehaničkih sredstava za sputavanje istekla posle određenog vremena, sem u slučaju da je lekar izričito ne produži. Lekarima će postojanje takvog pravila predstavljati snažan podsticaj da lično običu sputanog pacijenta i provere kakvo je njegovo/njeno mentalno i fizičko stanje.

65

46. Onog trenutka kada su sa pacijenta ukinuta sredstva za sputavanje, od suštinskog je značaja da se sa njim odmah razgovara. Lekar će to pružiti mogućnost da objasni razloge zbog kojih je ta mera bila preduzeta i da na taj način ublaži psihološku traumu koju je pacijent iskusio, kao i da vaspostavi dobar odnos na relaciji lekar-pacijent. Pacijentu će takav razgovor pružiti priliku da objasni svoje emocije pre no što se pribeglo primeni sredstava za sputavanje i to može pomoći kako samom pacijentu da pronikne u svoje ponašanje, tako i medicinskom osoblju da ga razume. Pacijent i zdravstveni radnici zajednički mogu pokušati da iznađu alternativna sredstva pomoću kojih bi pacijent uspevao sam sebe da kontroliše i time najverovatnije spreči buduće ispade nasilja i novo ograničavanje slobode kretanja.

Kako treba koristiti sredstva za sputavanje?

47. Tokom godina mnogi pacijenti su razgovarali sa delegacijama CPT o iskustvima koja su stekli dok su bili obuzdavani. Pacijenti su neprestano ponavljali da smatraju da je sve to ponižavajuće, a to osećanje je povremeno još više pojačano načinom na koji se sredstva za sputavanje primenjuju.

Osoblje u psihijatrijskoj bolnici trebalo bi ponajviše da vodi računa o tome da uslovi i okolnosti u vezi sa primenom sredstava za obuzdavanje još više ne otežaju mentalno i fizičko zdravlje pacijenta čija je sloboda kretanja na taj način ograničena. To, između ostalog, podrazumeva da prethodno propisani terapijski tretman ne treba, koliko je god to moguće, da bude prekidan kao i da pacijenti koji zavise od određenih supstanci treba da dobiju odgovarajuća sredstva za uklanjanje apstinencijalnih simptoma. Pritom se ne bi smela praviti nikakva razlika u zavisnosti od toga da li su ti simptomi izazvani time što je pacijent lišen ilegalnih droga, nikotina ili nekih drugih supstanci koje izazivaju naviku.

48. U celini gledano, mesto na kome je pacijent obuzdan trebalo bi da bude posebno projektovano i opremljeno u te svrhe. Ono mora da bude bezbedno (na primer, tu ne bi smelo da bude nikakvog razbijenog stakla ili keramičkih materijala) i moralo bi da bude na odgovarajući način osvetljeno i zagrejano, jer se samo tako može stvoriti okruženje koje na pacijenta deluje umirujuće.

Sem toga, pacijent koji je na taj način sputan trebalo bi da bude primereno odeven i ne bi smeo da bude izložen pogledima drugih pacijenata, sem ukoliko on/ona to izričito ne traže ili u slučaju da je reč o pacijentu za koga je poznato da više voli da bude u društvu. U svim okolnostima mora biti zajemčeno da ostali pacijenti ne mogu ni na koji način povrediti pacijenta koji je sputan. Razume se, osoblju koje primenjuje sredstva za sputavanje na nekom pacijentu nikako ne smeju pomagati drugi pacijenti.

Kada se već mora pribeci sredstvima za ograničavanje slobode kretanja, njih treba upotrebljavati stručno, pomno vodeći računa da se ni na koji način ne ugrozi zdravlje pacijenta ili da mu se ne nanese bol. Vitalne funkcije pacijenta, kao što su disanje, sposobnost komunikacije, mogućnost da jede i pije ničim ne smeju biti ugrožene ili osujećene. Ako je pacijent sklon ugrizima, pljuvanju ili sisanju, potencijalnu štetu treba izbeći na neki drugi način, a ne tako što će mu se prekriti usta.

66

49. Ispravno obuzdavanje jednog uznemirenog ili nasilnog pacijenta nije nimalo lak zadatak za osoblje. Tu nije od suštinskog značaja samo početna obuka, već se moraju redovno organizovati dodatni kursevi za osvežavanje znanja. Takva obuka ne bi smela da se usredsredi samo na davanje uputstava o tome

na koji način treba pravilno upotrebiti sredstva za obuzdavanje, već bi ona, što je podjednako važno, morala da omogući da osoblje shvati na koji način takvo obuzdavanje može uticati na pacijenta, kao i da nauči da vodi brigu o pacijentu koji je obuzdan.

50. Da bi sredstva za obuzdavanje pacijenata bila primenjena na ispravan način potrebno je da postoji brojno osoblje. Na primer, CPT smatra da onda kada su udovi pacijenta vezani trakama ili kaiševima, stručno obučeni pripadnik zdravstvenog osoblja treba da bude neprestano prisutan kako bi se održao taj neophodni terapijski savez i kako bi se pružila pomoć pacijentu. Takva pomoć može podrazumevati praćenje pacijenta do toaleta ili, u izuzetnim slučajevima kada se fiksator ne može skinuti na svega nekoliko minuta, pomaganje pacijentu da uzme hranu.

Jasno je da video nadzor ne može da zameni takvo stalno prisustvo zdravstvenog osoblja. U slučajevima kada je pacijent izolovan, pripadnik osoblja može biti van njegove sobe, pod uslovom da ga pacijent vidi, kao i da taj zdravstveni radnik može neprestano da posmatra pacijenta i da ga čuje.

Usvajanje sveobuhvatne politike za ograničavanje slobode kretanja pacijenata

51. Svaka psihijatrijska ustanova treba da ima sveobuhvatnu i brižljivo razrađenu politiku obuzdavanja pacijenata. Od suštinskog je značaja da i osoblje i uprava bolnice budu angažovani na razradi te politike i da pružaju podršku tom poduhvatu. Takva politika treba jasno da stavi do znanja koja su to sredstva koja se mogu koristiti, u kakvim se okolnostima ona mogu primeniti, na koji se praktičan način primenjuju, kakav je nadzor neophodan i koje korake treba preduzeti onog trenutka kada se ta mera prekine.

Ta politika takođe treba da sadrži odeljke posvećene drugim važnim pitanjima kao što su obuka osoblja, postupak prema žalbama, interni i eksterni mehanizmi podnošenja izveštaja, kao i razgovor sa pacijentom posle uklanjanja sredstava za sputavanje. Po mišljenju CPT jedna takva sveobuhvatna politika nije samo veoma važna podrška osoblju, već je ona i od pomoći da pacijenti i njihovi čuvari ili staratelji shvate razloge zbog kojih se uopšte pribegava merama ograničavanja slobode kretanja.

67

Evidentiranje slučajeva sputavanja pacijenata

52. Iskustvo je pokazalo da detaljno i precizno evidentiranje svih slučajeva sputavanja pacijenata može pružiti bolničkoj upravi uvid u učestalost tih pojava i omogućiti joj da, gde god je to primereno, preduzme mere za smanjenje te učestalosti.

Bilo bi najbolje da se otvori poseban registar u koji će se upisivati svi slučajevi u kojima se pribeglo sredstvima za ograničavanje slobode kretanja pacijenata. To je samo dodatak, pored evidencije koja se već vodi u ličnom medicinskom kartonu svakog pacijenta. U registar treba uneti podatke o vremenu kada je mera primenjena i trenutku kada je ona okončana; okolnostima pod kojima se toj meri pribeglo; razlozima koji su je prouzrokovali; treba navesti ime lekara koji je naredio ili odobrio takvu meru; konačno, treba navesti eventualne povrede koje su pretrpeli pacijenti ili pripadnici bolničkog osoblja. Pacijentima treba omogućiti da i sami unose komentare u registar i o tome ih treba obavestiti; na svoj zahtev trebalo bi da dobiju kopiju svega što je u registar u vezi sa njima uneto.

53. Takođe bi valjalo razmotriti mogućnost redovnog podnošenja izveštaja nekom spoljnom nadzornom organu, kao što je, na primer, zdravstvena inspekcija. Očigledna prednost takvog mehanizma sastoji se u tome što bi on mogao da pruži nacionalni ili regionalni pregled prakse ograničavanja slobode kretanja pacijenata, što bi bilo od koristi za bolje poimanje pa, samim tim, i potpuniju kontrolu nad primenom sredstava za sputavanje.

Završne napomene

54. Mora se priznati da na pribegavanje merama sputavanja pacijenata po svemu sudeći u znatnoj meri utiču neklinički faktori kao što su način na koji osoblje percipira svoju ulogu ili svest pacijenata o vlastitim pravima. Uporedne studije su pokazale da učestalost primene ograničavanja njihove slobode kretanja pacijenata, uključujući tu i njihovo zatvaranje u samicu, nije povezana samo sa brojnošću i obučenošću osoblja, dijagnozama pacijenata ili materijalnim uslovima koji vladaju na odeljenju, već i sa "kulturom i stavovima" bolničkog osoblja.

Da bi se pribegavanje sredstvima za obuzdavanje pacijenata svelo na podnošljivi minimum neophodna je promena kulture u mnogim psihijatrijskim ustanovama. U tom pogledu od ključnog je značaja uloga bolničke uprave. Ukoliko uprava ne ohrabri osoblje i ne ponudi mu alternative, sva je prilika da će preovladati već uspostavljena praksa čestog pribegavanja sredstvima za ograničavanje slobode kretanja pacijenata.

VI. Maloletnici lišeni slobode

Izvod iz 9. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (99) 12]

Prethodne napomene

20. U nekim od svojih ranijih opštih izveštaja, CPT je postavio kriterije kojima se rukovodio u svom radu na raznim mestima lišavanja slobode, koja su uključivala policijske stanice, zatvore, centre za držanje imigranata-pritvorenika i psihijatrijske ustanove.

Komiteet koristi gorenavedene kriterijume, u meri u kojoj se mogu prikladno primeniti, u odnosu na maloletnike (tj. osobe mlađe od 18 godina) koji su lišeni slobode. Međutim, bez obzira na razloge zbog kojih su lišeni slobode, maloletnici su po svojoj prirodi ranjiviji i ugroženiji od odraslih. Shodno tome, potrebna je posebna budnost kako bi se osiguralo da njihovo fizičko i psihičko blagostanje bude na odgovarajući način zaštićeno. Kako bi istakao važnost koju pridaje sprečavanju zlostavljanja maloletnika lišenih slobode, CPT posvećuje ovo poglavlje svog 9. Opšteg izveštaja opisivanju nekih specifičnih tema u ovom domenu.

U odeljcima koji slede, Komiteet ukazuje na niz garancija protiv zlostavljanja za koje smatra da trebaju biti pružene svim maloletnicima lišenim slobode, pre nego što obrati pažnju na uslove koji bi trebalo da vladaju u popravnim domovima posebno projektovanim za maloletnike. Komiteet se nada da će na ovaj način dati jasna uputstva državnim vlastima o svojim gledištima u pogledu načina na koji treba postupati sa tim osobama. Kao i prethodnih godina, CPT smatra dobrodošlim sve komentare na ovaj važan odeljak Opšteg izveštaja.

21. Komiteet želi da naglasi da sve standarde koje eventualno bude razvijao u ovoj oblasti treba smatrati komplementarnim standardima izloženim u čitavom nizu drugih međunarodnih instrumenata, uključujući tu i Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima deteta iz 1989. g.; Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za suđenje maloletnicima iz 1985.g. (Pekinška pravila); Pravila Ujedinjenih nacija za zaštitu maloletnika lišenih slobode iz 1990.g. i Smernice Ujedinjenih nacija za sprečavanje maloletničke delinkvencije iz 1990.g. (Rijadske smernice).

Komiteet takođe želi da izrazi svoju saglasnost sa jednim od osnovnih principa koji sadrže gorepomenuti instrumenti, to jest da lišavanju slobode maloletnika treba pribeci samo kao krajnjem sredstvu i da to lišavanje slobode treba da traje najkraći mogući period vremena (vidi član 37 b. Konvencije o pravima deteta i pravila 13 i 19 Pekinških pravila).

69

Garancije protiv zlostavljanja maloletnika

22. U skladu sa svojim mandatom, prvi prioritet CPT-a tokom posete mestima gde su maloletnici lišeni slobode jeste taj da ustanovi da li se oni namerno podvrgavaju zlostavljanju. Dosadašnja saznanja Komiteeta sugerišu da se u većini institucija koje je Komiteet posetio to dešava relativno retko.

23. Međutim, kao što je to slučaj kod odraslih, izgleda da u policijskim ustanovama postoji veća opasnost da maloletnici budu namerno zlostavljani nego na drugim mestima lišavanja slobode. Naime, u više slučajeva su delegacije CPT-a prikupile uverljive dokaze da su i maloletnici figurirali među osobama koje su bile mučene ili na drugi način zlostavljane od strane policijskih službenika.

U ovom kontekstu, CPT naglašava da je u periodu neposredno nakon lišavanja slobode opasnost da osobe budu mučene i zlostavljane najveća. Iz toga sledi da je od suštinske važnosti da sve osobe koje su lišene slobode (uključujući i maloletnike) imaju pravo, od momenta kada su primorane da ostanu u prisustvu policije, da obaveste nekog srodnika ili neko drugo lice o činjenici da su lišene slobode, te da imaju pravo pristupa advokatu i lekaru.

Pored ovih garancija, izvesni pravosudni sistemi smatraju da inherentna ugroženost maloletnika zahteva da budu preduzete i dodatne mere opreznosti. Ove mere uključuju i nametanje formalne obaveze policijskim službenicima da se i sami pobrinu da odgovarajuća osoba bude obavestena o činjenici da je maloletnik lišen slobode (bez obzira na to da li taj maloletnik to zahteva ili ne). Ponegde policijski službenici nemaju pravo da saslušavaju maloletnike ukoliko takva odgovarajuća osoba i/ili advokat nisu prisutni. CPT pozdravlja ovakav pristup.

24. U nizu drugih ustanova koje su bile posećene, delegacijama CPT-a je bilo rečeno da nije redak slučaj da osoblje povremeno udari koji "pedagoški šamar" maloletnicima lošeg ponašanja. Komiteet smatra da u interesu sprečavanja zlostavljanja svi oblici fizičkog kažnjavanja moraju biti formalno

zabranjeni i izbegavani u praksi. Sa osobama lišenim slobode koje se loše vladaju treba postupati isključivo u skladu sa propisanim disciplinskim postupcima.

25. Iskustva Komiteta takođe ukazuju na to da kada dođe do zlostavljanja maloletnika ono češće predstavlja rezultat propusta da se dotične osobe na odgovarajući način zaštite od zlostavljanja, nego što je to rezultat svesne namere da se tim osobama nanese patnja. Važan element svake strategije sprečavanja takvog zlostavljanja predstavlja poštovanje principa da maloletnici lišeni slobode moraju po pravilu biti smešteni odvojeno od odraslih.

Primeri nepoštovanja ovog principa koje je uočio CPT su uključivali: smeštanje odraslih muških zatvorenika u ćelije sa muškim maloletnicima, često sa namerom da održavaju red u tim ćelijama; smeštanje maloletnica zajedno sa odraslim zatvorenicama; zajedničko smeštanje maloletnih psihijatrijskih pacijenata sa hronično bolesnim odraslim pacijentima.

70

Komiteta prihvata činjenicu da mogu postojati izuzetne situacije u kojima je očigledno u interesu maloletnika da ne budu odvojeni od određenih odraslih osoba (npr. deca i roditelji koji se zajednički drže kao imigranti - pritvorenici) Međutim, smeštanje maloletnika zajedno sa odraslim osobama sa kojima nisu u rodbinskoj vezi neumitno nosi sa sobom i mogućnost odnosa dominacije i eksploatacije.

26. Zapošljavanje osoblja oba pola predstavlja još jednu garanciju protiv zlostavljanja na mestima lišavanja slobode, naročito tamo gde se radi o maloletnicima. Prisustvo i muških i ženskih službenika može imati povoljan efekat kako u smislu zatvorske etike, tako i što se time neguje izvestan stepen normalnijeg života na mestima lišavanja slobode.

Prisustvo osoblja oba pola takođe omogućuje prikladno raspoređivanje osoblja na radne zadatke kada treba obavljati osetljive zadatke vezane uz pol, kao što su lični pretresi. U ovom pogledu, CPT želi da istakne da bez obzira na njihovu starosnu dob osobe lišene slobode moraju biti pretresane isključivo od strane osoblja istog pola i da bilo koji pretres gde se zahteva da se osoba lišena slobode razodena mora izvesti izvan vidnog dometa zatvorskog osoblja suprotnog pola; ovi principi u još većoj meri važe za maloletnike.

27. Konačno, u nizu ustanova koje su bile posećene, delegacije CPT-a su uočile slučajeve gde je zatvorsko osoblje u neposrednom dodiru sa maloletnicima otvoreno nosilo palice. Takva praksa ne doprinosi negovanju pozitivnih odnosa između osoblja i lica lišenih slobode. Po mogućnosti, zatvorsko osoblje ne bi uopšte trebalo da nosi palice. Ukoliko se uprkos tome ipak smatra neophodnim da ih nosi, CPT preporučuje da se palice nose tako da ne budu vidljive.

Popravni domovi za maloletnike

1. uvod

28. Po mišljenju CPT-a, svi maloletnici koji su lišeni slobode zbog toga što su optuženi ili osuđeni za krivična dela moraju biti držani u popravnim domovima posebno projektovanim za osobe tog životnog uzrasta, koji nude režim oblikovan prema njihovim potrebama i koji zapošljavaju osoblje obučeno za rad sa mladima.

Pored toga, briga nad maloletnicima u pritvoru zahteva posebne napore kako bi se smanjila opasnost dugoročne društvene neprilagođenosti. Ovo traži multidisciplinarni pristup koji se zasniva na korišćenju znanja čitavog niza stručnjaka (uključujući učitelje i nastavnike, instruktore i psihologe), kako bi se odgovorilo individualnim potrebama maloletnika u sigurnom obrazovnom i socio-terapijskom okruženju.

71

2. materijalni uslovi u pritvoru

29. Dobro osmišljen popravni dom za maloletnike omogućava uslove pritvora prilagođene ličnosti mladih osoba lišenih slobode. Osim što moraju biti dovoljno prostrane, dobro osvetljene i proветриrene, prostorije za spavanje i dnevni boravak moraju biti i prikladno nameštene, lepo dekorisane, te pružati odgovarajuću vizuelnu stimulaciju. Osim ukoliko razlozi bezbednosti ne nalažu drukčije, maloletnicima treba da bude dozvoljeno da drže sa sobom razumnu količinu ličnih stvari.

30. CPT želi dodati da je u izvesnim ustanovama primetio tendenciju da se zanemare lične higijenske potrebe ženskih pritvorenica, uključujući tu i maloletnice. Za ovu vrstu populacije koja se nalazi u pritvoru posebno je važno da im toaleti i kupatila, kao i predmeti lične higijene kao što su higijenski ulošci, budu lako dostupni. Propust da se obezbede ove osnovne potrepeštine može po sebi predstavljati ponižavajuće postupanje.

3. aktivnosti propisane režimom

31. Mada je nedostatak svrsishodne aktivnosti štetan za svakog zatvorenika, on je posebno opasan za maloletnike, koji imaju posebnu potrebu za fizičkom aktivnošću i intelektualnom stimulacijom. Maloletnicima lišenim slobode treba biti ponuđen puni program obrazovanja, sporta, profesionalne obuke, rekreacije i drugih svrsishodnih aktivnosti. Fizičko obrazovanje trebalo bi da predstavlja važan deo tog programa.

Naročito je važno da devojčice, devojke i mlade žene lišene slobode imaju pristup takvim aktivnostima na ravnoj nozi sa svojim muškim vršnjacima. I previše često je CPT susretao maloletnice kojima su se nudile aktivnosti koje se stereotipno smatraju «prikladnim» za njih (kao što su šivanje i ručni radovi), dok je maloletnicima nuđena obuka daleko profesionalnijeg karaktera. U ovom pogledu, CPT želi da izrazi svoje slaganje sa principom izloženom u pravilu 26.4 Pekinških pravila u smislu da treba uložiti najveće napore kako bi se osiguralo da maloletnicama lišenih slobode "ni na koji način ne bude pruženo manje brige, zaštite, pomoći, nege i obuke nego mladim muškim počinocima krivičnih dela. Mora im se osigurati jednak tretman."

32. Režimi u nizu popravnih domova koje je Komitet posetio uključivali su opšti sistem stimulacija koji je omogućavao maloletnicima da steknu dodatne privilegije u zamenu za pokazano dobro ponašanje.

Nije na CPT-u da daje mišljenje o socio-edukativnoj vrednosti takvih programa. Međutim, CPT posvećuje naročitu pažnju sadržaju osnovnog režima koji se nudi maloletnicima na osnovu takvih programa, kao i tome da li način na koji oni eventualno napreduju (ili nazaduju) unutar datog programa sadrži dovoljno garancija protiv svojevoljnih odluka osoblja.

72

4. pitanje osoblja

33. Čuvanje i briga za maloletnike lišenih slobode predstavljaju posebno teške zadatke. Osoblje koje je pozvano da ispunjava taj zadatak mora biti pažljivo odabrano na osnovu lične zrelosti i sposobnosti da se hvata ukoštac sa izazovima rada sa osobama ovog uzrasta, osiguravajući pri tome njihovu dobrobit. To osoblje mora biti posebno predano radu sa mladim ljudima i sposobno da vodi i motivira maloletnike koji su im povereni. Takvo osoblje, uključujući i ono koje ima samo dužnost čuvara, mora biti profesionalno osposobljeno, obučavano kako prilikom uvođenja u posao, tako i tokom redovnog posla, te u tome koristiti odgovarajuću spoljnu podršku i biti nadgledano u obavljanju svojih dužnosti.

Pored toga, upravljanje takvim domovima mora biti povereno osobama sa visokim rukovodećim kvalitetima, koje imaju sposobnost da na efikasan način odgovore složenim i međusobno konkurentnim zahtevima koji se pred njih postavljaju u odnosu na osoblje i na maloletnike.

5. kontakt sa spoljnim svetom

34. CPT pridaje veliku važnost održavanju dobrog kontakta sa spoljnim svetom svih osoba koje su lišene slobode. Vodeći princip bi trebalo da bude unapređivanje kontakta sa spoljnim svetom; sva ograničavanja takvih kontakata trebalo bi da se zasnivaju isključivo na ozbiljnim razlozima bezbednosti, ili razlozima vezanim za raspoloživa sredstva.

Aktivno unapređivanje takvih kontakata može biti posebno korisno za maloletnike lišene slobode, od kojih mnogi imaju probleme ponašanja u vezi sa emocionalnom deprivacijom ili nedostatkom umeća društvenog ophođenja.

CPT takođe želi da naglasi da kontakt maloletnika sa spoljnim svetom ne sme nikada biti ograničavan ili uskraćivan kao vrsta disciplinske mere.

6. disciplina

35. Mesta na kojima se maloletnici lišavaju slobode skoro bez izuzetka predviđaju disciplinske sankcije koje se primenjuju na pritvorenike lošeg vladanja.

U vezi s tim, CPT naročito zabrinjava pojava držanja maloletnika u uslovima koji nalikuju zatvorskoj samici, mera koja može samo ugroziti njihov telesni i/ili psihički integritet. Komitet smatra da ovoj meri treba pribеći samo izuzetno. Ukoliko se maloletnici izoluju od ostalih, to treba primeniti tokom najkraćeg mogućeg perioda vremena, i, u svakom slučaju, mora im se garantovati odgovarajući kontakt sa ljudima, dozvoliti pristup materijalu za čitanje i omogućiti najmanje jedan sat fizičke rekreacije na otvorenom svakoga dana.

73

Svi disciplinski postupci koji se primenjuju na maloletnike moraju biti praćeni formalnim garancijama i biti propisno evidentirani. Maloletnici moraju posebno imati pravo da budu saslušani u vezi predmeta prekršaja koji su navodno počinili, te pravo na žalbu višoj instanci protiv svih nametnutih sankcija; svi detalji takvih sankcija moraju biti evidentirani u knjizi koju drži svaka ustanova u kojoj su maloletnici lišeni slobode.

7. žalbe i postupci kontrole

36. Delotvorni postupci ulaganja žalbe i kontrole predstavljaju osnovne garancije protiv zlostavljanja u ustanovama za maloletne delinkvente.

Maloletnicima moraju biti dostupni mehanizmi ulaganja žalbe, kako unutar tako i izvan administrativnog sistema date ustanove, te moraju imati pravo na poverljiv pristup odgovarajućem organu vlasti.

CPT pridaje naročitu važnost redovnim posetama svim ustanovama za maloletne delinkvente od strane nekog nezavisnog tela (na primer, istražnog odbora ili sudije) koje ima ovlašćenje da prima žalbe maloletnika – a, ukoliko je nužno, i da pokrene postupak – te da vrši kontrolu smeštaja i objekata.

8. zdravstvena pitanja

37. Prilikom ispitivanja pitanja zatvorskih zdravstvenih zaštite u svom 3. Opštem izveštaju (videti CPT/Inf (93) 12, odeljci 30 do 77), CPT je ustanovio niz opštih kriterijuma kojima se rukovodio u svom radu (pristup lekaru; jednakost nege; pacijentov pristanak i poverljivost; preventivna zdravstvena zaštita; profesionalna nezavisnost i profesionalna stručnost). Ovi kriteriji se primenjuju sa podjednakom snagom i na popravne domove za maloletnike.

38. Naravno, CPT obraća posebnu pažnju specifičnim zdravstvenim potrebama maloletnika lišenih slobode.

Od posebne je važnosti da služba zdravstvene zaštite na usluzi maloletnicima sačinjava integralni dio multidisciplinarnog (medicinsko-psiho-socijalnog) programa zdravstvene zaštite. Ovo između ostalog podrazumeva da mora postojati uska koordinacija između rada zdravstvenog tima date ustanove (lekara, sestara, psihologa, itd) i rada drugih profesionalaca (uključujući socijalne radnike i učitelje/nastavnike) koji su u redovnom kontaktu sa pritvorenima. Cilj bi trebalo da bude da se osigura da zdravstvena zaštita maloletnika lišenih slobode predstavlja deo celovite i kontinuirane mreže podrške i terapije.

Takođe je poželjno da sadržaj programa zdravstvene zaštite datog popravnog doma bude izložen u pismenoj formi i učinjen dostupnim svim članovima osoblja od kojih se traži da u tom programu učestvuju.

74

39. Svi maloletnici lišeni slobode moraju biti na odgovarajući način intervjuisani i telesno pregledani od strane lekara što pre moguće po prijemu u popravni dom; osim u izuzetnim okolnostima, ovaj razgovor/pregled mora biti obavljen na dan prijema. Međutim, prvi kontakt maloletnika sa zdravstvenom službom može biti i kvalifikovana medicinska sestra koja podnosi izveštaj lekaru.

Ukoliko se pravilno obavi, takva medicinska provera po prijemu bi trebalo da zdravstvenoj službi te ustanove omogući da identifikuje mlade osobe sa potencijalnim zdravstvenim problemima (npr. zavisnost o drogi, samoubilačke tendencije). Identifikacija takvih problema u dovoljno ranoj fazi olakšava preduzimanje efikasne preventivne akcije u okviru medicinsko-psiho-socijalnog programa zdravstvene nege te ustanove.

40. Nadalje, samo se po sebi razume da svi maloletnici lišeni slobode moraju biti u mogućnosti da imaju poverljiv pristup lekaru u svakom momentu, bez obzira na režim (uključujući i disciplinski zatvor) kojem su podvrgnuti. Odgovarajući pristup nizu specijalističkih službi zdravstvene zaštite, uključujući i zubara, mora takođe biti garantovan.

41. Zadatak zdravstvene službe u bilo kom mestu lišavanja slobode ne sme se ograničiti na lečenje bolesnih pacijenata; toj službi takođe treba poveriti odgovornost za socijalnu i preventivnu medicinu. U vezi ovoga, CPT želi da istakne dva aspekta o kojima treba posebno voditi pažnju u pogledu maloletnika: njihovu ishranu i pružanje zdravstvenog obrazovanja.

Zdravstveno osoblje mora igrati aktivnu ulogu u nadzoru kvaliteta hrane koja se daje osobama u pritvoru. Ovo je naročito važno za maloletnike, koji nisu dostigli puni potencijal rasta i razvoja. U njihovom slučaju, posledice neadekvatne ishrane mogu se mnogo brže pokazati – i biti teže – nego kod osoba koje su dostigle punu telesnu zrelost.

Takođe je notorna činjenica da maloletnici lišeni slobode pokazuju tendenciju da se upuštaju u riskantne poduhvate, naročito u odnosu na droge (uključujući alkohol) i seks. Shodno tome, pružanje zdravstvenog obrazovanja koje je relevantno za mlade osobe predstavlja važan element programa preventivne zdravstvene zaštite. Takav program bi trebalo da sadrži pružanje informacija o rizicima zloupotrebe droga i o zaraznim bolestima.

75

VII. Žene lišene slobode

Izvod iz 10. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (2000) 13]

Prethodne napomene

21. U nekim od svojih ranijih opštih izveštaja, CPT je postavio kriterijume kojima se rukovodio u svom radu na raznim mestima lišavanja slobode, koja su uključivala policijske stanice, zatvore, centre za držanje imigranata-privtorenika, psihijatrijske ustanove i popravne domove za maloletnike.

Naravno, Komitet primenjuje ove kriterijume i na žene i na muškarce lišene slobode. Međutim, u svim državama članicama Saveta Evrope, žene zatvorenici predstavljaju relativno malu grupu među osobama lišenim slobode. To znači da za države može biti veoma skupo da se posebno brinu o njima, što rezultira time da se žene često drže na malom broju lokacija (a ponekad daleko od njihovih domova i od domova od njih zavisne dece), u prostorijama koje su izvorno bile projektovane za muške zatvorenike (sa kojima te prostorije eventualno dele). U takvim okolnostima, potrebno je obratiti posebnu pažnju kako bi se osiguralo da žene lišene slobode budu držane u za njih sigurnom i pristojnom zatvorskom okruženju.

Kako bi istakao važnost koju pridaje sprečavanju zlostavljanja žena lišenih slobode, CPT je posvetio ovo poglavlje svog 10. Opšteg izveštaja opisivanju nekih od specifičnih pitanja kojima se bavi u ovoj oblasti. Komitet se nada da će na ovaj način dati jasna uputstva državnim vlastima o svojim gledištima u pogledu načina na koji treba postupati sa ženama lišenim slobode. Kao i prethodnih godina, CPT pozdravlja sve eventualne komentare u vezi ovog važnog odeljka Opšteg izveštaja.

22. Treba odmah naglasiti da stavovi CPT-a o pitanjima identifikovanim u ovom poglavlju važe bez obzira na prirodu mesta lišavanja slobode. Međutim, prema iskustvu CPT-a, opasnost po telesni i/ili psihički integritet žena lišenih slobode može biti veća u periodu neposredno posle njihovog hapšenja. Shodno tome, posebnu pažnju treba posvetiti tome da se osigura da kriterijumi u odeljcima koji slede budu poštovani u toj fazi.

Komitet takođe želi da istakne da svi standardi koje eventualno razvije u ovoj oblasti moraju biti smatrani komplementarnim standardima izloženim u drugim međunarodnim dokumentima, uključujući Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Konvenciju Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena i Skup principa Ujedinjenih nacija u vezi zaštite svih osoba podvrgnutih bilo kom obliku lišavanja slobode ili zatvaranja.

76

Osoblje oba pola

23. Kao što je CPT istakao u svom 9. Opštem izveštaju, zapošljavanje osoblja oba pola predstavlja važnu garanciju protiv zlostavljanja na svim mestima lišavanja slobode. Prisustvo muškog i ženskog osoblja može imati koristan učinak kako u pogledu zatvorske etike, tako i u svrhu negovanja što je moguće normalnijeg života na mestima lišavanja slobode.

Korišćenje osoblja oba pola takođe omogućuje prikladno raspoređivanje osoblja na radne zadatke kada treba obavljati osetljive zadatke vezane uz pol, kao što su lični pretresi. U ovom pogledu, CPT želi ponovo da istakne da osobe lišene slobode moraju biti pretresane isključivo od strane osoblja istog pola i da bilo koji pretres gde se zahteva da se osoba lišena slobode razodene mora provoditi izvan vidnog dometa zatvorskog osoblja suprotnog pola.

Odvojen smeštaj žena lišenih slobode

24. Dužnost da pruži negu, koju država ima u odnosu na osobe lišene slobode, uključuje i dužnost države da zaštiti te osobe od drugih osoba koje eventualno žele da im naude. CPT se povremeno susretao sa tvrdnjama žena o navodnom zlostavljanju od strane žena. Međutim, navodi o zlostavljanju žena u zatvoru od strane muškaraca (a posebno o seksualnom uznemiravanju, uključujući tu i verbalne napade sa seksualnim konotacijama) javljaju se mnogo češće, posebno ako država propusti da

obezbedi odvojen smeštaj ženama lišenim slobode, na mestima gde preovlađuje osoblje ženskog pola koje nadzire njihov smeštaj.

U principu, žene lišene slobode moraju biti smeštene u prostorijama koje su fizički odvojene od prostorija u kojima se nalaze bilo koji muškarci zatvoreni u istoj ustanovi. S tim u vezi, neke države su počele primenjivati rešenja pri kojima su parovi (u kojima su oba partnera lišena slobode) smešteni zajedno, i/ili gde postoji izvestan stepen mešanja pripadnika oba pola u zatvorima. CPT pozdravlja takva napredna rešenja, pod uslovom da se zatvorenici na koje se to odnosi saglase sa tim da će u tome učestvovati, te da budu pažljivo odabrani i u dovoljnoj meri nadzirani.

Jednak pristup aktivnostima

25. Žene lišene slobode moraju imati pristup svrsishodnim aktivnostima (radu, obuci, obrazovanju, sportu, itd.) na ravnoj nozi sa muškarcima u istom položaju. Kao što je Komitet istakao u svom poslednjem Opštem izveštaju, delegacije CPT-a su se i previše često susretale sa slučajevima gde su ženama lišenim slobode bile nuđene aktivnosti koje su se smatrale "prikladnim" za njih (kao što su šivanje ili ručni radovi), dok se muškim zatvorenicima nudila obuka daleko profesionalnijeg karaktera.

Po mišljenju CPT-a, takav diskriminatorски pristup služi samo daljem potkrepljivanju zastarelih stereotipa o socijalnoj ulozi žene. Štaviše, zavisno od okolnosti, uskraćivanje ženama jednakog pristupa režimom propisanih aktivnosti može se okvalifikovati kao ponižavajuće postupanje.

77

Prenatalna i postnatalna zdravstvena zaštita

26. Treba uložiti maksimum napora kako bi se zadovoljile specifične prehrambene potrebe zatvorenih trudnica, kojima treba osigurati režim ishrane bogat belančevinama, sa mnogo svežeg voća i povrća.

27. Po sebi se razume da bebe ne bi trebalo da budu rođene u zatvoru i izgleda da je uobičajena praksa u državama članicama Saveta Evrope da se trudne zatvorenice u odgovarajućem momentu premeste u bolnice izvan zatvorskog kruga.

Uprkos tome, CPT se s vremena na vreme susreće sa slučajevima gde trudne žene bivaju lišene ili na drugi način vezane za krevete ili druge delove nameštaja tokom ginekološkog pregleda i/ili porođaja. Takav pristup je u potpunosti neprihvatljiv i može se sasvim izvesno okvalifikovati kao nečovečno i ponižavajuće postupanje. Mogu se i moraju iznaći drugi načini udovoljavanja potrebama bezbednosti.

28. Mnoge žene u zatvoru su primarne negovateljice dece ili drugih čija psiho-fizička dobrobit može biti ugrožena činom zatvaranja.¹

U ovom kontekstu, posebno je problematično pitanje da li – i ukoliko je odgovor pozitivan, koliko dugo – treba omogućiti bebama i maloj deci da ostanu u zatvoru sa svojim majkama. Na ovo pitanje je teško dati odgovor, budući da sa jedne strane zatvori očigledno nisu pogodan ambijent za bebe i malu decu, dok je sa druge strane krajnje nepoželjno nasilno razdvajati majke i malu decu.

29. Po mišljenju CPT-a, vodeći princip u svim slučajevima mora da bude dobrobit samog deteta. Ovo posebno podrazumeva da svaka prenatalna i postnatalna nega pružena u zatvoru mora biti jednaka nezi kakva se pruža u spoljnoj zajednici. Tamo gde se bebe i mala deca drže u zatvorskom okruženju, njihov tretman mora biti nadziran od strane specijalista za socijalni rad i razvoj dece. Trebalo bi težiti da se stvori okruženje koje je zasnovano primarno na potrebama deteta, bez vidljivih znakova zatvorskog ambijenta, kao što su uniforme i ključevi koji zveckaju.

Treba primeniti takva rešenja kojima se obezbedjuje da se motorika i kognitivne sposobnosti beba u zatvoru razvijaju normalno. Posebno im treba omogućiti dovoljno pogodnosti za igru i telesne vežbe i mogućnost da napuste ustanovu i iskuse normalni život izvan zatvorskih zidova.

Omogućavanje pogodnosti da članovi porodice brinu o detetu izvan ustanove može takođe pomoći da se teret podizanja deteta podeli sa drugima (na primer, sa detetovim ocem). Gde ovo nije moguće, treba razmotriti mogućnost pristupa objektima tipa jaslica. Takva rešenja mogu omogućiti ženama zatvorenicama da učestvuju u radnim i drugim aktivnostima unutar zatvora u većoj meri nego što bi to inače bilo moguće.

¹ Videti takođe Preporuku 1469 (2000) Parlamentarne Skupštine Saveta Evrope u vezi majki i beba u zatvoru.

78

Pitanja zdravlja i higijene

388

30. Komitet takođe želi da skrene pažnju na niz pitanja zdravlja i higijene u odnosu na koje se potrebe žena lišenih slobode znatno razlikuju od potreba muškaraca.

31. Specifične higijenske potrebe žena treba rešavati na prikladan način. Od naročite je važnosti da im toaleti i kupatila budu lako dostupni, te da se povede briga o uklanjanju krvi i umrljanih predmeta, kao i o opskrbljivanju stvarima za ličnu higijenu, kao što su higijenski ulošci i tamponi.

Propust da se obezbede takve osnovne potrepštine može po sebi predstavljati ponižavajuće postupanje.

32. Takođe je od suštinske važnosti da zdravstvena nega koja se pruža osobama lišenim slobode bude na istom nivou kao zdravstvena nega koja se pruža osobama na slobodi.

Što se tiče žena lišenih slobode, osiguravati da princip jednakosti nege bude poštovan zahteva da tu zdravstvenu negu pružaju lekari – praktičari i medicinske sestre koji su prošli specifičnu obuku u domenu zdravstvene zaštite žena, uključujući ginekološku specijalizaciju.

Povrh toga, u obimu u kojem su mere preventivne zdravstvene zaštite koje se posebno odnose na žene (kao što su preventivni pregledi na rak dojke i materice) dostupne u zajednici na slobodi, one takođe moraju biti omogućene i ženama lišenim slobode.

Jednakost nege takođe zahteva da se pravo žene na telesni integritet poštuje na mestima lišavanja slobode podjednako kao i u spoljašnjoj zajednici. Tako, tamo gde su takozvane "dan posle" pilule i/ili druge forme pobačaja u kasnijim fazama trudnoće dostupne ženama na slobodi, one moraju pod istim uslovima biti učinjene dostupnim i ženama lišenim slobode.

33. U principu, zatvorenice koje su započele kuru lečenja pre nego što su bile zatvorene, trebalo bi da budu u mogućnosti da nastave sa lečenjem i u zatvoru. U ovom kontekstu, treba pokušati da se obezbedi da dovoljne zalihe posebnih lekova za žene budu dostupne na mestima lišavanja slobode.

U vezi kontraceptivnih pilula treba posebno napomenuti da takva medicinska sredstva mogu biti propisana u medicinske svrhe i kad se ne radi o sprečavanju trudnoće (npr. radi otklanjanja bolnih menstruacija). Činjenica da zatvaranje žena u velikoj meri smanjuje verovatnost začeća ne predstavlja dovoljan razlog da se ženama takva medicinska sredstva uskrate.

79

VIII. Obuka osoblja za sprovođenje zakona (policije i zatvorskog osoblja)

Izvod iz 2. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (92) 3]

59. Konačno, CPT želi da naglasi značaj koji pridaje obuci osoblja za sprovođenje zakona¹ (što takođe treba da uključuje i obrazovanje o pitanjima ljudskih prava – vidi takođe član 10 Konvencije Ujedinjenih nacija o mučenju i drugom okrutnom, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju). Nema bolje garancije protiv zlostavljanja neke osobe koja je lišena slobode nego što je to pravilno obučeno policijsko ili zatvorsko osoblje. Kvalifikovani službenici su sposobni da uspešno izvršavaju svoje dužnosti bez pribegavanja zlostavljanju, pri tome vodeći računa o osnovnim garancijama za pritvorene i zatvorenike.

60. U vezi sa ovim, CPT smatra da bi sposobnost za međuljudsku komunikaciju trebalo da bude glavni faktor u postupku regrutovanja osoblja za sprovođenje zakona, te da se tokom obuke znatan naglasak treba staviti na razvoj umeća međuljudske komunikacije, zasnovanih na poštovanju ljudskog dostojanstva. Posedovanje takvih umeća omogućava policijskom ili zatvorskom službeniku da smiri situaciju koja bi se mogla izroditi u nasilnu, odnosno opšte gledano, dovodi do smanjenja napetosti i podizanja kvaliteta života u policijskim i zatvorskim ustanovama, na korist svih zainteresovanih².

1 Izraz «osoblje za sprovođenje zakona» u ovom izveštaju uključuje i policiju i zatvorske službenike.

2 CPT takođe poziva državne vlasti da integrišu koncepte ljudskih prava u praktičnu profesionalnu obuku, u svrhu kontrolisanja situacija sa visokim rizikom, kao što su hapšenje i ispitivanje osumnjičenih za krivična dela; ovo se pokazuje delotvornijim od odvojenih, posebnih kurseva o ljudskim pravima.

80

IX. Borba protiv nekažnjivosti mučitelja

Izvod iz 14. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (2004) 28]

25. Svrha postojanja CPT-a je sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Komitet ne gleda u prošlost, već u budućnost. Međutim, u okviru svoje preventivne

funkcije, CPT se bavi i procenom efikasnosti mera i akcija preduzetih pošto je do zlostavljanja već došlo, s obzirom na to da te mere utiču na ponašanje službenih lica u budućnosti.

Svaka zabrana mučenja i drugih oblika zlostavljanja gubi na uverljivosti ako službena lica koja su takva dela počinila ne odgovaraju za svoje postupke. Ako se na informaciju koja ukazuje na zlostavljanje ne reaguje brzo i efikasno, službena lica koja su sklona zlostavljanju osoba lišenih slobode brzo će poverovati – i to s razlogom – da to mogu da čine nekažnjeno. Svi napori uloženi u promovisanje ljudskih prava, putem stroge selekcije prilikom zapošljavanja i stručne obuke, biće osuđeni na neuspeh. Ako se ne budu preduzimale efikasne mere, sve osobe koje su u pitanju – kolege, viši rukovodioci u policiji, istražni organi – doprineće koroziji onih vrednosti koje čine samu osnovu demokratskog društva.

U suprotnom, ako se službeno lice koja izda naređenje, odobri, ne spreči ili sprovodi mučenje i zlostavljanje privede pravdi zbog počinjenog dela, biće poslata jasna poruka da se takvo postupanje neće tolerisati. Takva poruka, pored toga što ima veliku odvratajuću ulogu, pokazaće i široj javnosti da niko nije iznad zakona, pa ni oni čija je dužnost da ga štite. Saznanje da su osobe odgovorne za zlostavljanje izvedene pred lice pravde imaće pozitivan uticaj i na žrtve.

26. Borba protiv izuzimanja od odgovornosti mora početi kod kuće, tj. u okviru same službe (policijske ili zatvorske, vojnih vlasti, itd.). U mnogim slučajevima, kada uslede tvrdnje da je došlo do zlostavljanja od strane službenog lica, kolege se iz lojalnosti drže zajedno i uzajamno pomažu, a ponekad čak i prikrivaju protivzakonite postupke drugih kolega. Neophodna je pozitivna akcija, putem obuke i davanjem ličnog primera, kako bi se razvila kultura ponašanja u kojoj će se rad i druženje sa kolegama koji su vršili zlostavljanje smatrati neprofesionalnim – a i u pogledu napredovanja u karijeri, nesigurnim -, dok će se na rad u timu čiji članovi postupaju po zakonu gledati kao na ispravan i profesionalno nagradiv.

Mora se stvoriti atmosfera u kojoj će se smatrati ispravnim prijaviti kolegu koji zlostavlja osobu lišenu slobode; mora biti sasvim jasno da krivicu za zlostavljanje ne snose samo počinioci takvog dela, već i svako lice koje zna, ili bi trebalo da zna, da se osoba lišena slobode zlostavlja, a to ne sprečava ili ne prijavi nadležnima. Da bi ovakva atmosfera zaživela, treba da postoji jasno definisana linija subordinacije, a treba uvesti i mere zaštite za one koji dojavu da je došlo do zlostavljanja.

81

27. U mnogim državama koje je CPT posetio, mučenje i dela kao što su zlostavljanje u toku vršenja dužnosti, primena sile u svrhu iznuđivanja izjave, prekoračenje ovlašćenja, itd., spadaju u posebna krivična dela za koja se sudi ex officio. CPT pozdravlja postojanje ovakvih zakonskih odredbi.

Međutim, CPT se uverio da organi tužilaštva u nekim zemljama imaju veliko diskreciono pravo u pogledu otvaranja preliminarne istrage kada dobiju informacije o mogućem zlostavljanju osoba lišenih slobode. Komitet smatra da tužilaštvo, čak i ako formalna tužba nije podneta, treba da ima zakonsku obavezu da pokrene istragu kad dobije uverljive informacije, iz bilo kog izvora, da je možda došlo do zlostavljanja lica lišenog slobode. S tim u vezi, zakonski okviri koji se odnose na snošenje odgovornosti biće ojačani ako zvanična službena lica (pripadnici policije, upravnici zatvora, itd.) budu i formalno imala obavezu da odgovarajuće nadležne organe odmah obaveste kada dobiju informacije koje ukazuju na to da je došlo do zlostavljanja.

28. Postojanje odgovarajućih zakonskih okvira nije samo po sebi dovoljna garancija da će svrsishodne mere biti preduzete u slučajevima navoda o mogućem zlostavljanju. Posebnu pažnju treba posvetiti razvijanju svesti kod nadležnih vlasti o važnim obavezama koje su dužne da ispunjavaju.

Kada se osobe pritvorene od strane službi za sprovođenje zakona izvedu pred sud i tužioca, za njih je to dobra prilika da kažu da li su bile zlostavljane ili ne. Čak i ako žalba u vezi sa zlostavljanjem nije podneta, ove vlasti će biti u poziciji da preduzmu blagovremene mere ako postoje drugi znaci (npr. vidljive povrede, opšti izgled neke osobe ili njeno ponašanje) koji ukazuju na to da je možda došlo do zlostavljanja.

Međutim, CPT tokom svojih poseta često sreće osobe lišene slobode koje tvrde da su se sudijama i/ili tužiocu žalile zbog zlostavljanja, ali da ovi nisu pokazali veliko interesovanje u vezi sa tim, čak ni kada su im pokazali vidljive telesne povrede. U nekoliko navrata predstavnici CPT-a su i sami imali prilike da se uvere u postojanje ovakvog scenarija. Na primer, Komitet je nedavno ispitivao sudski zapisnik u kojem su, pored tvrdnji o zlostavljanju, bili evidentirani podlivi i masnice po licu, nogama i leđima osobe lišene slobode. Uprkos činjenici da se ove informacije iz dosjea mogu smatrati prima facie dokazom o zlostavljanju, nadležni organi nisu pokrenuli istragu i nisu dali prihvatljivo objašnjenje za svoju neaktivnost.

Nije neuobičajeno da osobe lišene slobode tvrde kako su se plašile da se žale na zlostavljanje, zato što se saslušanje kod sudije ili tužioca odvijalo u prisustvu onih istih pripadnika službe za sprovođenje zakona koji su ih ispitivali, ili zato što im je bilo izričito rečeno da to ne čine, jer nije u njihovom interesu.

Sudske vlasti i tužilaštva moraju da preduzmu odlučne mere kada dobiju informacije koje ukazuju na moguće zlostavljanje. S tim u vezi, ove vlasti moraju da vode postupak na način na koji će osobama u pitanju biti omogućeno da kažu kako je sa njima bilo postupano.

82

29. Često nije jednostavno utvrditi istinitost tvrdnji o zlostavljanju. Neki oblici zlostavljanja (kao što su gušenje ili elektro-šokovi) ne ostavljaju vidljive tragove ili neće ostaviti tragove ako se vešto primenjuju. Slično tome, prisiljavanje osoba da stoje, kleče ili sede u neudobnom položaju satima, ili da budu dugo lišene sna, takođe neće ostaviti jasno vidljive tragove. Čak i snažni udarci mogu ostaviti slab trag na telu, koji se teško uočava i brzo bleđi. Zbog toga, kada sud ili tužilaštvo dobiju tvrdnje o vršenju ovakvih oblika zlostavljanja, ovi organi treba posebno da vode računa o tome da ne pridaju preveliku važnost odsustvu vidljivih povreda na telu osobe nad kojom je zlostavljanje vršeno. Isti princip važi a fortiori u slučaju navoda o zlostavljanju koje je prvenstveno psihološke prirode (seksualno ponižavanje, pretnje po život ili fizički integritet pritvorene osobe i i/ili članova njegove porodice, itd.). Da bi se pravilno procenila verodostojnost tvrdnji o zlostavljanju, može biti potrebno da se ispituju sve osobe umešane u slučaj, da se blagovremeno sprovede inspekcija mesta gde je navodno zlostavljanje vršeno i/ili da se obavi specijalistički lekarski pregled.

Uvek kada osumnjičeni za krivično delo koji je izveden pred sudiju ili tužioca iznese tvrdnje o zlostavljanju, ti navodi treba da budu evidentirani u pismenoj formi, sudija treba da naredi da se odmah obavi pregled od strane veštaka sudske medicine (uključujući, ako je potrebno, i pregled kod psihijatra-veštaka sudske medicine) i treba da preduzme neophodne korake da obezbedi da se navodi adekvatno ispituju. Takav pristup treba primeniti bez obzira da li osoba ima ili nema vidljive telesne povrede. Štaviše, čak i u odsustvu izričitih tvrdnji o zlostavljanju, sudija bi trebalo da zahteva pregled od strane veštaka sudske medicine uvek kada postoji osnovana sumnja da je osoba izvedena pred sud mogla biti žrtva zlostavljanja.

30. Takođe je važno da ne postoje nikakve prepreke za kontakt između osoba koje tvrde da su zlostavljane (a koje su mogu biti i puštene na slobodu bez izvođenja pred sudiju ili tužioca) i lekara sudske medicine čije nalaze sud i tužilaštvo priznaju. Na primer, pristup lekaru ne treba da bude uslovljen prethodnim davanjem odobrenja od strane istražnih vlasti.

31. Posle mnogih poseta CPT je objavio izveštaje koji sadrže i procenu rada organa u čijoj je nadležnosti sprovođenje zvanične istrage i podizanje krivičnih i disciplinskih tužbi u slučaju tvrdnji o zlostavljanju. Prikom vršenja procene CPT uzima u obzir praksu Evropskog suda za ljudska prava i standarde sadržane u raznim međunarodnim instrumentima. Postoji opšte prihvaćeni princip da je uspešna istraga, koja će dovesti do identifikovanja i kažnjavanja osoba odgovornih za zlostavljanje, od suštinskog značaja da bi zabrana mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja imala svrhe u praksi.

Poštovanje ovog principa podrazumeva da organi vlasti u čijoj je nedležnosti sprovođenje istrage imaju na raspolaganju sve neophodne resurse, kako ljudske tako i materijalne. Pored toga, istraga mora da bude sprovedena u skladu sa nekim osnovnim kriterijumima.

83

32. Da bi istraga u slučaju navoda o zlostavljanju bila uspešna, neophodno je da osobe koje su odgovorne za njeno sprovođenje budu nezavisne od lica na koje se ti navodi odnose. U nekim zakonodavstvima, sve žalbe o zlostavljanju počinjenom od strane policije ili drugih službenih lica moraju se podneti tužiocu, i on odlučuje – a ne policija – da li treba pokrenuti preliminarnu stragu po pritužbi za zlostavljanje ili ne; CPT pozdravlja ovakav pristup. Pa ipak, u praksi se često dešava da odgovornost za sprovođenje operativnog dela istrage ponovo pređe u ruke pripadnika organa za sprovođenje zakona. Učešće tužioca je tada ograničeno na izdavanje naređenja tim službenicima da sprovedu ispitivanje, podnesu izveštaj o rezultatima i na donošenje odluke o podizanju krivične tužbe. Važno je obezbediti da pripadnici organa za sprovođenje zakona zaduženi za istragu ne budu iz iste službe u kojoj su kolege protiv kojih se vodi istraga. Pod idealnim uslovima, osobe kojima je povereno sprovođenje operativnog dela istrage treba da budu potpuno nezavisne od službe za koju su vezani navodi o zlostavljanju. Pored toga, tužilaštvo mora da sprovede efikasan i temeljan nadzor nad operativnim tokom istrage vezane za navode o zlostavljanju od strane službenih lica. Tužilaštvo treba da ima na raspolaganju jasne smernice u pogledu načina na koji će nadzirati istragu.

33. Istraga u vezi navoda o mogućem zlostavljanju od strane službenog lica mora da bude sprovedena u skladu sa kriterijumom temeljitosti. Mora biti sprovedena na način kojim će se jasno utvrditi da li je upotreba sile ili drugih metoda bila opravdana u datim okolnostima, i identifikovati, ako je neophodno i kazniti, počinioca zlostavljanja. To nije obaveza vezana za ishod, već za način ili sredstva. Ona nalaže da se moraju preduzeti sve potrebne mere kako bi se obezbedili dokazi u vezi sa incidentom, uključujući, inter alia, identifikovanje i ispitivanje navodnih žrtava, osumnjičenih i svedoka (npr. dežurnih policajaca, drugih pritvorenika, itd.), pronalaženje predmeta korišćenih za zlostavljanje i prikupljanje forenzičkih dokaza. U zavisnosti od slučaja, treba obaviti autopsiju koja će dati jasnu i preciznu sliku o nanetim povredama, kao i objektivnu analizu lekarskih nalaza, uključujući uzrok smrti.

Istraga takođe mora da bude sprovedena na sveobuhvatan način. CPT je nailazio na slučajeve gde je, uprkos brojnim tvrdnjama o incidentima i činjenicama koje su ukazivale da je došlo do zlostavljanja, obim istrage bio neprimereno sužen, a bitne epizode i okolnosti koje su ukazivale na zlostavljanje odbačene kao nevažne.

34. U ovom kontekstu, CPT želi jasno da izrazi zabrinutost u vezi prakse koja postoji u mnogim zemljama da pripadnici službi za sprovođenje zakona ili zatvorski čuvari nose maske ili kape sa prorezima u toku privođenja i ispitivanja ili u toku akcije suzbijanja nemira u zatvorima; jasno je da će maskiranje otežati identifikovanje potencijalnih osumnjičenih ako i kada dođe do tvrdnji o navodnom zlostavljanju. Ovakvu praksu treba strogo kontrolisati i primenjivati samo u izuzetnim i opravdanim slučajevima; takvih slučajeva, u kontekstu zatvora, ima vrlo malo.

84

Isto tako treba strogo zabraniti praksu koja postoji u izvesnim zemljama da se osobama u policijskom pritvoru stavlja povez preko očiju; ovakvo postupanje, što potvrđuju neki slučajevi sa kojima je CPT upoznat, može znatno da oteža pokretanje krivičnog postupka protiv onih koji muče ili zlostavljaju pritvorenike.

35. Da bi imala rezultata, istraga takođe mora da bude sprovedena brzo i bez odlaganja. CPT se susretao sa slučajevima gde su neophodne istražne aktivnosti bile neopravdano odlagane ili su tužilaštvo ili sudske vlasti nedvosmisleno pokazali nedostatak volje da upotrebe raspoloživa pravna sredstva kada bi do njih stigle tvrdnje ili bitne informacije koje su ukazivale na to da je došlo do zlostavljanja. Te istrage bile su odlagane u nedogled ili prekidane, a pripadnici službi za sprovođenje zakona na koje su se tvrdnje o zlostavljanju odnosile uspeli su u potpunosti da izbegnu krivičnu odgovornost za počinjena dela. Drugim rečima, reakcija na ubedljive dokaze o ozbiljnom kršenju ovlašćenja dovela je do sprovođenja "istrage" koja teško može da se nazove tim imenom.

36. Pored gore navedenih kriterijuma za uspešno obavljanje istrage, treba navesti još jedan: šira javnost treba da ima dovoljan uvid u tok istrage ili njene rezultate, čime će se obezbediti snošenje odgovornosti, kako u teoriji tako i u praksi. Stepenu uvida javnosti može da se razlikuje od slučaja do slučaja. Kod posebno teških slučajeva javno ispitivanje može da bude primereno. U svim slučajevima, žrtva (ili, ako je potrebno, bliska rodbina žrtve) mora da bude uključena u vođenje postupka u onoj meri koja je neophodna da njeni legitimni interesi ne budu narušeni.

37. Pokretanje disciplinskog postupka je još jedna mera koje se može preduzeti u slučajevima tvrdnji o zlostavljanju i može se odvijati paralelno sa krivičnim postupkom. Treba temeljno ispitati disciplinsku odgovornost službenih lica na koje se tvrdnje odnose bez obzira na to da li se prekršaj u pitanju tretira kao krivično delo ili ne. CPT je preporučio određeni broj proceduralnih zaštitnih mera koje treba da se sprovode u ovom kontekstu; na primer, u sastavu komisije formirane za sprovođenje disciplinskog postupka protiv pripadnika policije treba da se nalazi bar jedan nezavisan član.

38. Ispitivanje u slučaju disciplinskog prekršaja počinjenog od strane službenog lica može sprovoditi i posebno interno odeljenje za istragu formirano u okviru službe koja je u pitanju. Međutim, CPT čvrsto podržava formiranje nezavisnog istražnog tela. To telo treba da bude ovlašćeno za pokretanje disciplinskog postupka.

Bez obzira na formalnu strukturu istražnog tela, CPT smatra da javnost treba da bude propisno upoznata sa njegovom funkcijom. Pored mogućnosti da se uloži pritužba direktno nadležnoj službi, javne službe, kao što je policija treba da imaju obavezu da evidentiraju svaku izjavu koja može poslužiti kao osnov za tužbu; u tom smislu treba uvesti odgovarajuće formulare koji će služiti kao potvrda da je pritužba zavedena i da će biti uzeta u razmatranje.

Ako se u datom slučaju otkrije da u postupanju službenog lica ima osnova za verovanje da je počinjeno krivično delo, istražno telo treba uvek – i bez odlaganja – direktno o tome da obavesti nadležno tužilaštvo.

39. Posebno treba voditi računa da osobe koje su bile žrtve navodnog zlostavljanja ne budu odgovarane od namere da ulože žalbu. Na primer, treba stalno imati na umu negativne posledice mogućnosti da službeno lice koje je navedeno kao počiniac zlostavljana podnese tužbu za klevetu protiv osobe koja ga optužuje za to delo. Mora biti uspostavljena ravnoteža u zaštiti legitimnih interesa obe strane. U tom smislu treba se osvrnuti na izvesne stavove iznete u poglavlju 28.

40. Takođe treba temeljno preispitati svaki dokaz o zlostavljanju od strane službenog lica koji je otkriven u toku građanskog postupka. Na primer, CPT preporučuje da se sprovede nezavisna istraga u slučajevima gde je došlo do naplate odštete ili vansudskog poravnjanja po pritužbama koje su uključivale i napad od strane službenog lica. Takvo ispitivanje bi trebalo da utvrdi da li, uzevši u obzir prirodu i težinu iznetih tvrdnji o zlostavljanju od strane pripadnika policije, pitanje pokretanja krivičnog i/ili disciplinskog postupka treba ponovo razmotriti.

41. Sasvim je sigurno da istraga, koliko god bila uspešno sprovedena, neće imati nikakvog značaja ako su kaznene mere izrečene za zlostavljanje neprimerene. Kada se zlostavljanje dokaže, treba da usledi odgovarajuća kazna. Ta kazna bi trebalo da ima snažan odvraćajući efekat. U suprotnom, izricanje blagih kazni može samo da pripadnike službi za sprovođenje zakona sklone zlostavljanju učvrsti u uverenju da to mogu da čine nekažnjeno.

Naravno, sudske vlasti su nezavisne i stoga mogu da, u okviru normi propisanih zakonom, izreknu primerenu kaznu u svakom pojedinačnom slučaju. Međutim, imajući u vidu te norme, namera zakonodavca mora biti jasna: krivičnopravni sistem treba da zauzme čvrst stav u odnosu na mučenje i zlostavljanje od strane pripadnika službi za sprovođenje zakona. Slično tome, kaznene mere izrečene po utvrđivanju disciplinske odgovornosti treba da budu primerene težini počinjenog dela.

42. Na kraju, rešenost državnih vlasti da se bore protiv izuzimanja od odgovornosti ne sme ničim biti dovedena u sumnju. Ako bi se to desilo, svako delovanje na drugim nivoima bilo bi otežano. Ukoliko i kada je to neophodno, državne vlasti treba bez oklevanja da pošalju jasnu poruku, putem formalne izjave sa najvišeg političkog nivoa, da će za mučenje i ostale oblike zlostavljanja mora postojati "nulta tolerancija".

4. SKUP MINIMALNIH PRAVILA O POSTUPANJU SA ZATVORENICIMA¹

Prethodne napomene

1. Svrha ovih pravila nije da u pojedinostima opišu neki uzorni sistem izvršenja kazni. Ovim se pravilima jedino nastoji da se postave principi i pravila dobre organizacije izvršenja kazne i prakse u postupanju sa zatvorenicima, inspirišući se shvatanjima koja su danas opšte prihvaćena kao i osnovnim postavkama najboljih savremenih sistema.

2. S obzirom na veliku raznovrsnost pravnih, socijalnih, ekonomskih i geografskih uslova koja postoje u svetu, jasno je da sva pravila ne mogu biti primenjena na svakom mestu u svako vreme. Ipak ova pravila treba da posluže kao podsticaj stalnom naporu da se prebrode praktične teškoće koje stoje na putu njihovoj primeni, imajući u vidu činjenicu da ta pravila uzeta u celini, predstavljaju minimalne uslove prihvaćene od UN.

3. S druge strane, ova pravila se odnose na oblasti u kojima je ljudska misao u stalnom razvoju. Ona ne idu za tim da isključe mogućnost vršenja opita i razvijanja prakse, ako je to u skladu sa principima i ciljevima koji proizilaze iz celokupnog teksta pravila. U tom smislu, centralna uprava za kaznene zavode biće uvek ovlašćena da odobri izuzetke od pravila.

4. 1) Prvi deo Skupa pravila obrađuje odredbe koje se odnose na opšte upravljanje kaznenim zavodima i primenjuje se na sve kategorije zatvorenika koji su lišeni slobode po krivičnom ili građanskom pravu, okrivljene ili osudene, podrazumevajući ovde i zatvorenike prema koj ima je primenjena neka mera bezbednosti ili vaspitna mera koju je odredio sudija.

2) Drugi deo sadrži odredbe koje se primenjuju samo na kategorije zatvorenika označene u svakom odeljku. Ipak, odredbe odeljka A, koje primenjuju na osuđeničke, primeniće se i na kategorije zatvorenika označene i u odeljcima B, C. i D. ukoliko nisu u suprotnosti sa odredbama koje za njih važe i pod uslovima da su one od koristi ovim zatvorenicima.

5. 1) Ovim pravilima nije svrha da odrede organizaciju zavoda za mlađe prestupnike (Borstalovi zavodi za prevaspitanje itd.). Međutim, u opštim crtama, prvi deo Skupa pravila može se smatrati kao prihvatljiv i za ove zavode.

2) U svakom slučaju kategorija mlađih prestupnika obuhvata lica koja su pod nadležnošću sudova za maloletnike. Po pravilu, ovi mlađi prestupnici ne bi trebalo da budu osuđeni na kaznu zatvora.

DEO I

PRAVILA OPŠTE PRIMENE

6. 1) Ova pravila se primenjuju nepristrasno. Ne sme se praviti razlika u postupanju na osnovu neke predrasude, naročito s obzirom na rasu, boju kože, pol, jezik, veru, političko i svako drugo mišljenje, na nacionalno i socijalno poreklo, društveni položaj, rođenje ili bilo koji drugi položaj.

¹ Usvojena na prvom kongresu Ujedinjenih nacija za prevenciju kriminaliteta i postupak sa prestupnicima, održanom u Ženevi 1955. i potvrđena od Ekonomskog i socijalnog saveta rezolucijama br. 663 C (XXIV) od 31. jula 1957. i br. 2076 (LXII) od 13. maja 1977. Ne podležu ratifikaciji jer nisu međunarodni ugovor.

2) S druge strane, potrebno je poštovati verska ubeđenja i moralna pravila grupe kojoj pripada zatvorenik.

Registar

7. 1) U svakom mestu gde ima zatvorenika treba voditi računa da postoji povezan i paginarni registar u kome je za svakog zatvorenika označeno:

a) podaci u vezi njegovog identiteta;

b) razlozi njegovog zatvaranja i nadležna vlast koja je odlučila o zatvaranju;

c) dan i sat prijema i otpuštanja.

2) Niko ne može biti primljen u zavod bez punovažne isprave kojom se naređuje zatvaranje čije će pojedini prethodno biti upisane u registar.

Odvajanje kategorija

8. Različite kategorije zatvorenika treba da budu smeštene u odvojene kaznene zavode, vodeći računa o njihovom polu, dobu starosti, ranijem životu, razlozima zatvaranja i potrebama postupanja. Tako:

- a) muška i ženska lica treba da budu zatvorena, ukoliko je to moguće, u različite zavode; u zavodima gde su smeštena i muška i ženska lica sve prostorije određene za ženska lica treba da budu potpuno odvojena;*
- b) zatvorenici koji nisu osuđeni treba da budu odvojeni od osuđenih lica;*
- c) lica zatvorena zbog dugova ili osuđena na drugu vrstu civilnog zatvora treba da budu odvojena od lica koja su zatvorena zbog krivičnih dela;*
- d) maloletni zatvorenici treba da budu odvojeni od starijih.*

Prostorije zavoda

9. 1) U ćelijama ili sobama koje su namenjene za noćno osamljene treba držati samo jednog zatvorenika. Ako iz posebnih razloga, kao što je privremena prenatrpanost, postane za centralnu upravu kaznenih zavoda neophodno da učini izuzetke od ovoga pravila treba izbegavati smeštaj dva zatvorenika u istoj samici ili sobi.

2) Kada se koriste zajedničke spavaonice u njih treba smeštati brižljivo odabrane zatvorenike koji su pogodni da budu smešteni pod ovim uslovima. Noću će zatvorenici biti pod redovnim nadzorom koji je prilagođen određenom tipu kaznenog zavoda.

10. Zatvorske prostorije, a posebno one koje su namenjene za spavanje zatvorenika, treba da odgovaraju higijenskim zahtevima, vodeći računa o klimi, a naročito o kubaturi vazduha, minimalnoj površini, osvetljenju, grejanju i provetravanju.

11. U svakoj prostoriji gde zatvorenici žive i gde rade:

a) prozori treba da budu dovoljno veliki da bi zatvorenik mogao da čita i radi pri dnevnoj svetlosti i tako napravljeni da omogućavaju prodiranje svežeg vazduha i to bilo da postoji ili ne postoji veštačko provetravanje;

b) veštačko osvetljenje treba da bude dovoljno da bi omogućilo zatvoreniku da čita ili radi ne kvareći vid.

12. Sanitarni uređaji treba da omogućue zatvoreniku vršenje prirodnih potreba, kada god to hoće i to na čist i pristojan način.

13. Uređaji kupatila i tuša treba da budu dovoljni da bi svaki zatvorenik mogao i bio dužan da ih koristi, sa temperaturom koja odgovara klimi i onoliko često koliko to zahteva opšta higijena s obzirom na doba godine i geografski položaj, ali najmanje jedanput nedeljno pod umerenom klimom.

14. Sve prostorije koje redovno posećuju zatvorenici treba održavati potpuno uredno i čisto.

Lična higijena

15. Od zatvorenika treba zahtevati ličnu čistoću; zbog toga oni treba da raspolažu vodom i priborom za toaletu koji je potreban za održavanje njihovog zdravlja i čistoće.

16. Da bi se omogućilo zatvorenicima da izgledaju pristojno i da sačuvaju samopoštovanje treba im olakšati da u dobrom stanju održavaju kosu i bradu; muškarcima treba omogućiti da se redovno briju.

Odelo i posteljina

17. 1) Svaki zatvorenik koji nema pravo da nosi svoje sopstveno odelo, treba da dobije osuđeničko odelo koje odgovara klimi i koje je dovoljno da ga održi u dobrom zdravlju. To odelo ne sme da bude ni u kom slučaju ni unižavajuće ni ponižavajuće.

2) Sva odelo moraju biti čista i da se održavaju u dobrom stanju. Rublje treba menjati i prati onoliko često koliko je to potrebno za održavanje higijene.

3) U izuzetnim prilikama kada se zatvorenik po odobrenju udaljava iz kaznenog zavoda, treba mu dozvoliti da nosi sopstveno odelo ili odelo koje ne izaziva pažnju.

18. Kada je zatvorenicima dozvoljeno da nose sopstvena odelo treba već u momentu njihovog prijema u zavodu obezbediti mere da njihova odelo budu čista i upotrebljiva.

19. Svaki zatvorenik treba da raspolaze, u skladu sa mesnim i nacionalnim obicajima, zasebnom posteljom i zasebnom posteljinom koja ce biti održavana u pristojnom stanju i tako zamenjivana da se obezbedi čistoća.

Ishrana

20. 1) Svaki zatvorenik treba da od uprave, u uobicajeno vreme, prima hranu dobrog kvaliteta, dobro spremljenu, dobro serviranu, koja ima hranljivu vrednost dovoljnu za održavanje njegovog zdravlja i njegove snage.

2) Svaki zatvorenik treba da ima mogućnost da se snabdeva pijaćom vodom kada mu je to potrebno.

Telesne vežbe

21. 1) Svaki zatvorenik koji ne radi na svežem vazduhu, ako to vreme dozvoljava, treba da ima najmanje jedan sat dnevno telesne vežbe na svežem vazduhu.

2) Mlađi zatvorenici, kao i drugi zatvorenici kojima godine i fizička kondicija to dozvoljavaju, moraju dobiti, za vreme kojeje određeno za vežbu, telesno vaspitanje koje razonođava. U tom smislu treba im staviti na raspolaganje teren, uređaje i opremu.

Medicinske usluge

22. 1) Svaki kazneni zavod treba da raspolaze uslugama bar jednog kvalifikovanog lekara koji bi trebalo da poznaje psihijatriju. Lekarske usluge treba da budu organizovane u tesnoj saradnji sa opštom upravom zdravstvene službe. Ove usluge

treba da obuhvate psihijatrijsku službu za dijagnostiku i kada je to potrebno, za lečenje slučajeva duševnih anomalija.

2) Za bolesnike kojima je potrebno specijalno lečenje treba predvideti prenos u specijalne kaznene zavode ili u građanske bolnice. Kada je bolničko lečenje organizovano u zavodu, zavod treba da bude snabdeven specijalnim materijalom, priborom i lekovima koji ce omogućiti da se oboleli zatvorenici pristojno leče i neguju, a bolničko osoblje treba da ima dovoljnu stručnu spremu.

3) Svakom zatvoreniku treba omogućiti da se koristi negom kvalifikovanog zubnog lekara.

23. 1) U zavodima za žene moraju postojati posebni uređaji potrebni za lečenje bremenitih žena, žena koje se oporavljaju od porođaja ili od bolesti. U najvećoj mogućoj meri treba da budu preduzete mere da se porođaj obavi u građanskoj bolnici. Ako je dete rođeno u zatvoru važno je da se to ne pominje u ispravi kojom se potvrđuje rođenje.

2) Kad je majkama koje su zatvorene dozvoljeno da zadrže svoju odojčad treba preduzeti mere da se organizuju dečje jaslje sa kvalifikovanim osobljem gde bi odojčad bila smeštena za vreme kad se ne nalaze na nezi svojih majki.

24. Lekar je dužan da pregleda svakog zatvorenika što je pre moguće odmah posle prijema, a docnije kad je god to potrebno, naročito u pravcu da otkrije moguće postojanje fizičke ili duševne bolesti i da se preduzmu sve potrebne mere; da osigura odvajanje zatvorenika koji su pod sumnjom da boluju od neke infektivne ili zarazne bolesti; da ustanovi fizičke ili duševne nedostatke koji bi mogli biti smetnja za relaksiranje i da odredi telesnu radnu sposobnost svakog zatvorenika.

25. 1) Dužnost je lekara da nadgleda telesno i duševno zdravlje zatvorenika. On treba svakoga dana da vidi sve bolesne zatvorenike, sve one koji se žale da su bolesni, kao i sve one koji su na sebe naročito skrenuli njegovu pažnju.

2) Lekar je dužan da podnese izveštaj direktoru uvek kad smatra da je telesno ili duševno zdravlje nekog zatvorenika narušeno ili da ce biti narušeno usled produženja zatvora ili usled bilo kojeg načina izvršenja zatvora.

26. 1) Lekar treba da vrši redovne preglede i da daje savete direktoru u pogledu:

- a) količine, kakvoće, spremanja i raspodele hrane;
- b) higijene i čistoće zavoda i zatvorenika;
- c) sanitarnih uređaja, grejanja, osvetljenja i provetravanja zavoda;
- d) kakvoće i čistoće odela i posteljine zatvorenika;

e) pridržavanje pravila koja se odnose na telesno i sportsko vaspitanje kad je ono organizovano od nestručnog osoblja.

2) Direktor treba da uzme u obzir izveštaje i savete lekara navedene u odredbi 25, paragraf 2. i u odredbi 26, i u slučaju da je saglasan, on je dužan da odmah preduzme potrebne mere da lekareve preporuke budu izvršene; u slučaju nesaglasnosti ili ako pitanje ne spada u njegovu nadležnost, direktor će lekarski izveštaj sa svojim primedbama dostaviti neposredno višoj vlasti.

Disciplina i kažnjavanje

27. Red i disciplinu treba održavati sa svom čvrstinom ali pri tom ne treba upotrebljavati više ograničenja nego što je potrebno za održavanje bezbednosti i za održavanje dobro organizovanog zajedničkog života.

28. 1) Nijedan zatvorenik ne može u okviru službe zavoda vršiti neku dužnost koja u sebi sadrži disciplinsku vlast.

2) Ovo pravilo ne treba ipak da bude smetnja dobrom funkcionisanju sistema na bazi samouprave (self-government). Ovi sistemi u stvari pretpostavljaju da izvesne delatnosti ili odgovornosti za društveni, vaspitni i sportski rad, treba pod kontrolom poveriti zatvorenicima koji su grupisani s obzirom na postupanje s njima.

29. Sledeća pitanja treba uvek da budu rešena ili zakonom ili pravilnikom nadležne administrativne vlasti. ,

a) ponašanje koje predstavlja disciplinski prekršaj;

b) vrsta i trajanje disciplinskih sankcija koje mogu biti izrečene;

c) nadležna vlast za izricanje tih sankcija.

30. 1) Zatvorenik može biti kažnjen samo saglasno odredbama određenog zakona ili određenog pravilnika, i nikada dva puta za isti prekršaj.

2) Nijedan zatvorenik ne može biti kažnjen pre nego što bude obavešten o prekršaju koji mu se stavlja na teret i pre nego što mu je pružena prilika da iznese svoju odbranu. Nadležna vlast treba da pristupi svestranom ispitivanju slučaja.

3) Ukoliko je potrebno i ostvarljivo treba dozvoliti zatvoreniku da iznese svoju odbranu preko tumača.

31. Telesne kazne, stavljanje u mračnu ćeliju, kao i sve okrutne, nehumane i ponižavajuće kazne treba da budu potpuno zabranjene kao disciplinske sankcije.

32. 1) Kazne osamljenja i smanjenje hrane ne mogu nikada biti primenjene pre nego što lekar pregleda zatvorenika i pismeno potvrdi daje zatvorenik u stanju da te kazne izdrži.

2) Isto važi i za sve druge kaznene mere kojima bi se moglo narušiti telesno ili duševno zdravlje zatvorenika. U svakom slučaju kaznene mere ne mogu nikada biti u suprotnosti sa principom postavljenim u odredbi 31, niti odstupati od njega.

3) Lekar treba da svakoga dana poseti zatvorenika koji izdržava navedene disciplinske kazne i da obavesti direktora ako smatra za potrebno da se obustavi ili izmeni sankcija zbog razloga koji se tiče telesnog ili duševnog zdravlja.

Sredstva prinude

33. Oružje za prinudu kao što su lisice, lanci, okovi i ludačka košulja ne smeju nikada biti upotrebljeni kao kazna. Lanci i okovi smeju se upotrebiti samo u sledećim slučajevima:

a) kao mera bezbednosti protiv bekstva za vreme sprovođenja, pod uslovom da se odmah skinu čim zatvorenik pristupi sudskoj ili upravnoj vlasti;

b) zbog zdravstvenih razloga po uputstvu lekara;

c) po naredbi direktora, ako nisu pomogla druga sredstva da se zatvorenik savlada, kako bi bio sprečen da drugoga ili sebe povredi, ili da prouzrokuje materijalnu štetu; u ovom slučaju direktor treba odmah da se posavetuje sa lekarom i da podnese izveštaj višoj upravnoj vlasti.

34. Oblik i način upotrebe oruđa prinude treba da bude određen od strane centralne uprave za kaznene zavode. Njihova upotreba ne sme se produžiti preko neophodno potrebnog vremena.

Obaveštenje i pravo žalbe zatvorenika

35. 1) Čim bude zatvoren, svaki zatvorenik mora dobiti pismena obaveštenja o režimu zatvorenika njegove kategorije, o disciplinskim pravilima zavoda, o dozvoljenim sredstvima za dobijanje obaveštenja i za sastavljanje žalbi kao i o svim drugim okolnostima koje mu mogu poslužiti u cilju upoznavanja sa njegovim pravima i njegovim dužnostima radi prilagođavanja životu u zavodu.

2) Ako je zatvorenik nepismen, obaveštenja mu treba pnižiti usmeno.

36. 1) Svakog radnog dana svaki zatvorenik mora imati mogućnost da podnosi molbe i žalbe direktoru zavoda ili službeniku koji je ovlašćen da ga zastupa.

2) Molbe ili žalbe mogu se predavati inspektoru zavoda za vreme inspekcije. Zatvorenik može bez prisustva direktora ili drugih članova zavodskog osoblja, opštiti sa inspektorom ili svakim drugim službenikom kome je stavljeno u dužnost da vrši inspekciju.

3) Svaki zatvorenik ima pravo da bez cenzure u pogledu sadržine, ali u propisanom obliku podnosi, putem koji je propisima određen, molbu ili žalbu centralnoj upravi za kaznene zavode, sudskoj vlasti ili drugoj nadležnoj vlasti.

4) Ukoliko molba i žalba nije očigledno drska ili lišena svakog osnova, treba je bez odlaganja ispitati i zatvoreniku dati blagovremeno odgovor.

Dodir sa spoljnim svetom

37. U redovnim razmacima vremena, kako prepiskom tako i primanjem poseta, zatvorenicima treba omogućiti da, uz potreban nadzor, održavaju vezu sa svojom porodicom i sa onim svojim prijateljima u koje se može imati poverenja.

38. 1) Zatvorenicima koj i su državljani neke strane zemlje treba pružiti razumne olakšice radi održavanja veze sa njihovim diplomatskim i konzularnim predstavnicima.

2) Što se tiče zatvorenika koji su državljani zemalja koje nemaju diplomatskih i konzularnih predstavnika u zemlji, kao i izbeglica i lica bez državljanstva, njima treba pružiti iste olakšice u pogledu obraćanja diplomatskom predstavniku države koja štiti njihove interese ili svakoj vlasti, nacionalnoj ili internacionalnoj, čiji je zadatak da ih štiti.

39. Zatvorenici moraju biti redovno držani u toku najvažnijih događaja, bilo preko dnevnih listova, časopisa ili posebnih publikacija kaznenih zavoda, bilo preko radio emisija, predavanja ili svih drugih sličnih sredstava, koje administracija odobri ili kontroliše.

Biblioteka

40. Svaki zavod treba da ima biblioteku za sve kategorije zatvorenika dovoljno snabdevenu poučnim i zabavnim knjigama. Zatvorenike treba podsticati da se što je više moguće koriste bibliotekom.

Religija

41. 1) Ako u zavodu postoji dovoljan broj zatvorenika koji pripadaju istoj veroispovesti, jedan osposobljen predstavnik te veroispovesti treba da bude imenovan ili prihvaćen od kaznenog zavoda. Kad broj zatvorenika to opravdava i kad okolnosti to dozvoljavaju, aranžman treba da bude predviđen za puno radno vreme.

2) Osposobljeni predstavnik, imenovan ili prihvaćen, prema paragrafu 1. treba da bude ovlašćen da povremeno organizuje verske obrede ili da, kad je god to određeno, čini nasamo pastoralne posete zatvorenicima svoje veroispovesti.

3) Nijednom zatvoreniku ne sme se nikada uskratiti pravo da dođe u dodir sa predstavnikom jedne veroispovesti. Naprotiv, ako se zatvorenik protivi poseti verskog predstavnika, njegov stav se mora u potpunosti poštovati.

42. Svakom zatvoreniku mora se priznati pravo, da u granicama mogućnosti, zadovoljava potrebe svog religioznog života, učestvovanjem u verskim obredima koji su organizovani u zavodu ili posedovanjem knjiga za versko obrazovanje i versku nastavu svoje veroispovesti.

Predaja na čuvanje stvari koje pripadaju zatvorenicima

43. 1) Kad pravilnik ne ovlašćuje zatvorenika da zadrži kod sebe novac, stvari od vrednosti, odelo i druge stvari koje mu pripadaju, te stvari treba ostaviti na sigurno mesto, prilikom prijema zatvorenika u

zavod. Mora se sastaviti spisak tih stvari i taj spisak treba da potpiše zatvorenik. Treba preduzeti mere da se ovi predmeti očuvaju u dobrom stanju.

2) Ovi predmeti i novac moraju se vratiti zatvoreniku pri njegovom puštanju na slobodu, osim novca koji je mogao da potroši, stvari koje je mogao da pošalje izvan zavoda ili odeća koje je trebalo uništiti iz higijenskih razloga. Zatvorenik mora dati potvrdu o predmetima i novcu koji su mu vraćeni.

3) Za vrednosti i predmete koji su poslani zatvoreniku spolja primenjuju se ista pravila.

4) Ako je zatvorenik u vreme prijema imao pri sebi lekove ili uspavljajuća sredstva, lekar će odlučiti kako će se s njima postupiti.

Obaveštenje o smrti, bolesti, premeštaju itd.

44. 1) U slučaju smrti ili teške bolesti, teškog udesa ili smeštaja zatvorenika u zavod za duševne bolesti, direktor je dužan da o tome odmah obavesti bračnog druga, ako je zatvorenik u braku, ili najbližeg srodnika, a obavestiće o tome i svaku drugu osobu koju mu zatvorenik prethodno označi.

2) Zatvorenik će biti obavešten o smrti ili teškoj bolesti svakog bliskog srodnika. U slučaju ozbiljne bolesti takvog lica, ako to prilike dozvoljavaju, treba zatvoreniku dozvoliti da poseti svoj dom bilo u pratnji ili slobodno.

3) Svaki zatvorenik imaće pravo da odmah obavesti svoju porodicu o svom hapšenju ili o svom premeštaju u drugi zavod.

Prevoz zatvorenika

45. 1) Kad se zatvorenici dovode u zavod ili kad se iz njega izvode treba da budu što je moguće manje izloženi očima javnosti i treba preduzeti mere da se zaštite od vređanja, radoznalosti sveta i svakog drugog oblika izlaganja javnosti.

2) Treba zabraniti prevoz zatvorenika pri kojem postoje rđavi uslovi u pogledu provetravanja ili svetlosti, kao i svakim sredstvom koje zatvorenike izlaže telesnim patnjama.

3) Prevoz zatvorenika treba vršiti o trošku uprave i pod jednakim uslovima za sve.

Osoblje kaznenih zavoda

46. 1) Uprava kaznenih zavoda mora brižljivo odabrati osoblje svih stepena, jer dobro upravljanje kaznenim zavodima zavisi od čestitosti ovog osoblja, njegove čovečnosti, njegovih ličnih osobina i njegove stručne sposobnosti.

2) Uprava kaznenih zavoda mora stalno ulagati napore da u svesti osoblja i u javnom mnenju budi i održava ubeđenje, da ovaj zadatak predstavlja veoma važnu društvenu službu; zbog toga treba koristiti sva pogodna sredstva da se to objasni javnosti.

3) Da bi se postigli napred pomenuti ciljevi, članovi osoblja treba da budu zaposleni kao stalni službenici kaznenih zavoda. Oni treba da imaju status državnih službenika, i da im prema tome bude obezbeđena stalnost službe, koja će zavisiti samo od njihovog dobrog ponašanja, efikasnosti njihovog rada i njihove telesne sposobnosti. Nagrada treba da bude dovoljna kako bi se mogli privući i zadržati u službi sposobni

ljudi i sposobne žene. Beneficije i uslovi službe treba da budu određeni s obzirom na tešku prirodu posla.

47. 1) Osoblje treba da ima dovoljan nivo obrazovanja i inteligencije.

2) Pre prijema u službu, osoblje treba da pohađa opšti i posebni kurs i da položi teorijski i praktični ispit.

3) Posle prijema u službu i u toku karijere osoblje treba da održava i upotpunjuje svoja znanja i svoju stručnu sposobnost pohađanjem kurseva za usavršavanje koji će biti povremeno organizovani.

48. Osoblje treba da se u svakoj prilici ponaša i da vrši svoju dužnost tako da primerom utiče na zatvorenike i izaziva njihovo poštovanje.

49. 1) U najvećoj mogućoj meri osoblju treba pridodati dovoljan broj specijalista kao što su psihijatri, psiholozi, socijalni radnici, učitelji i tehnički instruktori.

2) Treba obezbediti stalne usluge socijalnih radnika, učitelja i tehničkih instruktora ne isključujući pri tome usluge honorarnog ili dobrovoljnog pomoćnog osoblja.

50. 1) Direktor zavoda treba da bude dovoljno kvalifikovan za svoju dužnost po svom karakteru, svojoj administrativnoj spremi, odgovarajućem obrazovanju i svom iskustvu u ovoj oblasti.

2) On mora celo svoje vreme da posveti službenoj dužnosti; ova ne može biti sporedna.

3) On mora stanovati u zavodu ili neposrednoj blizini zavoda.

4) Ako se dva ili više zavoda nalaze pod upravom jednog direktora, on mora svaki od ovih zavoda da posećuje u kratkim razmacima. Na čelu svakog od ovih zavoda mora postojati odgovorni službenik koji stalno boravi u zavodu.

51. 1) Direktor, njegov pomoćnik i većina drugih članova osoblja zavoda treba da govore jezikom većine zatvorenih ili jezikom koji razume većina zatvorenika.

2) Uvek kad je to potrebno treba se koristiti uslugama tumača.

52. 1) U dovoljno velikim zavodima koji zahtevaju usluge jednog ili više lekara koji će sve vreme posvetiti ovom poslu, bar jedan od njih treba da stanuje u zavodu ili u njegovoj neposrednoj blizini.

2) U ostalim zavodima, lekar treba svakog dana da vrši posete i da stanuje dovoljno blizu kako bi mogao bcz odlaganja intervenisati u hitnim slučajevima.

53. 1) U mešovitom zavodu, žensko odeljenje treba da stoji pod upravom odgovorne službenice koja je dužna da čuva sve ključeve zavodskog odeljenja.

2) Nijedan službenik muškog pola ne sme da uđe u ženska odeljenja bez pratnje nekog člana osoblja ženskog pola.

3) Samo službenici ženskog pola smeju vršiti nadzor nad ženskim zatvorenicama. To ipak ne isključuje da iz profesionalnih razloga, službenici muškog pola, naročito lekari i instruktori, vrše svoje dužnosti u zavodima ili odeljenjima za žene.

54. 1) Službenici zavoda, u njihovim odnosima sa zatvorenicama, smeju da upotrebe silu samo u slučaju nužne odbrane, pokušaja bekstva ili protivljenja koja se izražavaju u sili ili pasivnoj rezistenciji prema naredbi osnovanoj na zakonu ili pravilnicima. Službenici koji pribegnu sili treba da ograniče njenu upotrebu samo na najnužniju meru i da o slučaju izveste odmah direktora zavoda.

2) Članovi osoblja kaznenih zavoda treba da se podvrgnu specijalnoj telesnoj obuci koja će im dozvoliti da savladaju agresivne zatvorenike.

3) Službenici koji vrše neku službu koja ih dovodi u neposredni dodir sa zatvorenicama ne smeju biti naoružani, sem u posebnim prilikama. Pored toga ne treba nikad poveriti oružje članu osoblja koji nije obučen u rukovanju tim oružjem.

Inspekcija

55. Kvalifikovani i iskusni inspektori imenovani od nadležne vlasti dužni su da vrše redovnu inspekciju kaznenih zavoda i službi kaznenih zavoda. Oni će naročito paziti da se kaznenim zavodima upravlja po zakonima i pravilnicima koji su na snazi u cilju da se postignu zadaci službe kaznenih zavoda i službe popravljanja.

DEO II

PRAVILA KOJA SE PRIMENJUJU NA POSEBNE KATEGORIJE

A. Osuđenici

Rukovodni principi

56. Sledeći rukovodni principi imaju za cilj da odrede duh u kome se imaju primenjivati sistemi izvršenja kazni i zadaci koje treba ispuniti, saglasno deklaraciji koja je navedena u prethodnoj napomeni ovoga teksta.

57. Zatvor i druge mere koje imaju za posledice da se neki prestupnik izoluje od spoljnog sveta teške su samim tim što oduzimaju pojedincu pravo da raspolaže svojom ličnošću lišavajući ga slobode. Izuzimajući mere opravdanog izdvajanja i mere održavanja discipline, sistem izdražavanja kazni ne treba da povećava patnje koje su vezane za taj položaj.

58. Svrha i opravdanje kazni mere lišenja slobode u krajnjoj liniji jeste zaštita društva protiv zločina. Takva svrha biće postignuta samo ako se vreme lišenja slobode iskoristi da prestupnik, u najvećoj

mogućoj meri, kad bude oslobođen, bude ne samo željan već i sposoban da živi poštujući zakon, kao i da se stara o svojim potrebama.

59. U tom cilju režim izvršenja kazne treba da koristi sva popravna, vaspitna, moralna i druga sredstva i sve oblike pomoći kojima raspolaže, težeći da ih primeni saglasno potrebama postupanja sa svakim pojedinim prestupnikom.

60.1) Režim izvršenja kazni treba da teži smanjenju razlika koje postoje između života u zatvoru i slobodnog života ukoliko te razlike pokazu težnju da oslabe smisao za odgovornost kod zatvorenika ili poštovanje dostojanstva njegove ličnosti.

2) Pre nego što bude kazna ili mera izdržana poželjno je preduzeti potrebne mere koje će obezbediti zatvoreniku postepeni povratak u društveni život. Taj cilj moći će se postići, s obzirom na pojedine slučajeve, zavođenjem privremenog režima za slobodan život koji se može organizovati u samom zavodu ili nekoj drugoj pogodnoj ustanovi ili putem uslovnog otpusta pod nadzorom, koji ne treba povertiti policiji, nego koji treba da se osloni na efikasnu društvenu pomoć.

61. Pri postupanju sa zatvorenicima ne treba naglašavati njihovo isključenje iz društva, već neprestano treba isticati činjenicu da su oni i dalje njegovi članovi. Zbog toga treba pribegavati, u granicama mogućnosti, saradnji sa društvenim organima kako bi se pružila pomoć osoblju kaznenih zavoda u njegovom zadatku društvene rehabilitacije zatvorenika; socijalni radnici koji sarađuju sa zavodom imaju zadatak da održe i poprave odnos zatvorenika sa njihovom porodicom i sa društvenim organima koji mu mogu biti od koristi. U granicama koje zadovoljava zakon i koje su u skladu sa izdržavanjem kazne, treba preduzeti korake u cilju očuvanja građansko-pravnih interesa, prava iz socijalnog osiguranja i drugih socijalnih koristi koje uživa zatvorenik.

62. Zdravstvene službe zavoda trudiće se da otkriju i da leče sve telesne i duševne nedostatke i bolesti koje bi mogle biti smetnja rehabilitaciji zatvorenika. U tom cilju treba preduzeti svako lečenje medicinsko, hirurško ili psihijatrijsko, koje se smatra za potrebno.

63. 1) Primena ovih načela zahteva individualizaciju postupanja i dosledno tome, elastičan sistem klasifikacije zatvorenika u grupe.

2) Poželjno je dakle da ove grupe budu smeštene u odvojene zavode gde će svaka grupa moći da dobije odgovarajuće postupanje.

3) Poželjno je da u zatvorenim zavodima, individualizacija postupanja ne bude ometena suviše velikim brojem zatvorenika. U nekim zemljama smatra se da brojno stanje takvih zavoda ne treba da prelazi 500 zatvorenika. U otvorenim zavodima brojno stanje treba takođe da se smanji koliko je god to moguće.

4) S druge strane, nije poželjno održavati zavode koji bi bili suviše mali da bi se u njima mogao organizovati pogodni režim.

64. Oslobođenjem zatvorenika ne prestaju dužnosti društva. Zbog toga treba raspolagati državnim ili privatnim ustanovama koje su sposobne da oslobođenom zatvoreniku pruže efikasnu pomoć posle izlaska iz zatvora, i koje će težiti da ublaže predrasude u pogledu njega i da mu pomognu da se vrati društvu.

Postupanje

65. Postupanje sa licima osuđenim na kaznu ili meru lišenja slobode treba da ima za cilj u granicama u kojima trajanje osude to dopušta, da stvori kod njih volju i sposobnost koje će im omogućiti, kad budu pušteni na slobodu, da žive poštujući zakon i da zarađuju koliko im je potrebno za život. Ovo postupanje treba da bude takvo da osuđenike podstiče na samopoštovanje i na razvijanje osećanja odgovornosti.

66. 1) U tu svrhu treba se naročito služiti religijskim uslugama u zemljama gde je to moguće, nastavom, stručnim upućivanjem i obrazovanjem, metodima pojedinačnog ukazivanja društvene pomoći, savetom u pogledu zaposlenja, telesnim razvijanjem i izgrađivanjem karaktera u skladu sa individualnim potrebama svakog zatvorenika. Treba voditi računa o društvenoj i kriminalnoj prošlosti osuđenika, o njegovim telesnim i duševnim sposobnostima i mogućnostima, njegovim ličnim sklonostima, o dužini osude i o njegovim izgledima posle otpusta.

2) Za svakog zatvorenika osuđenog na kaznu ili meru određenog trajanja, direktor zavoda dobiće, što je moguće pre posle njegovog prijema, iscrpni izveštaj o pitanjima pomenutim u prethodnom paragrafu. Među ovim izveštajima treba uvek da se nalazi izveštaj lekara, ako je moguće psihijatra, o telesnom i duševnom stanju zatvorenika.

3) Izveštaj i drugi potrebni podaci staviće se u poseban dosije. Ovaj dosije održavaće se uredno i tako će se klasirati da odgovorno osoblje može da ga pregleda kadgod se za tim ukaže potreba.

Klasifikacija i individualizacija

67. Ciljevi klasifikacije treba da budu:

a) Odvajanje zatvorenika koji bi, zbog njihove kriminalne prošlosti ili rđave sklonosti, vršili štetan uticaj na druge zatvorenike.

b) Raspoređivanje zatvorenika u grupe da bi se olakšalo postupanje sa njima u pogledu njihovog ponovnog prilagođavanja društvu.

68. U granicama mogućnosti potrebno je raspolagati odvojenim zavodima ili posebnim odeljenjima jednog zavoda radi postupanja prema različitim grupama zatvorenika.

69. Posle prijema u zavod i posle proučavanja ličnosti zatvorenika osuđenog na kaznu ili meru određenog trajanja, treba što pre pripremiti program za postupanje prema njemu na osnovu podataka kojim se raspolaže o njegovim individualnim potrebama, njegovim sposobnostima i njegovom društvenom stanju.

Povlastice

70. U svakom zavodu treba zavesti sistem povlastica prilagođen različitim grupama zatvorenika i različitim metodima postupanja, kako bi se zatvorenici podstakli na dobro ponašanje, kako bi se kod njih razvio smisao za odgovornost i kako bi se razvio njihov interes i saradnja u pogledu postupanja sa njima.

Rad

71. 1) Rad za vreme izvršenja kazne ne sme imati ponižavajući karakter.

2) Svi osuđenici su podvrgnuti obavezi rada, uz vođenje računa o njihovim duševnim i fizičkim sposobnostima koje će utvrditi lekar.

3) Zatvorenici treba da se bave produktivnim radom koji će biti dovoljan da ih zaposli u toku trajanja redovnog radnog dana.

4) Taj rad treba, u granicama mogućnosti, da bude takve prirode da sačuva ili poveća njihovu sposobnost da posle puštanja na slobodu časno zarađuju za svoj život.

5) Potrebno je obezbediti korisno stručno obrazovanje zatvorenicima koji mogu da ga koriste, a naročito mladim zatvorenicima.

6) U granicama koje odgovaraju racionalnoj stručnoj selekciji, potrebama administracije i zavodske discipline, zatvorenicima treba omogućiti da izaberu vrstu posla koji žele da rade.

72. 1) Organizacija i metodi rada u kaznenim zavodima treba da budu što približniji organizaciji i metodama koje važe za sličan rad izvan zavoda, kako bi se zatvorenici pripremili za normalne uslove rada u slobodi.

2) Međutim, interes zatvorenika i njihovo stručno obrazovanje ne treba da bude podređeno želji da se ostvari dobit od rada zatvorenika.

73. 1) Industrijskim pogonima i ekonomijama kaznenih zavoda treba prvenstveno da rukovodi uprava kaznenih zavoda a ne privatni preduzimači.

2) Kad su zatvorenici potrebni za poslove koji ne stoje pod kontrolom uprave, oni treba da ostanu pod nadzorom osoblja kaznenog zavoda. Lica za čiji se račun izvodi rad, osim ako se rad izvodi za druge državne ustanove, treba da plate administraciji normalnu uobičajenu nadnicu za rad, vodeći uvek računa o učinku svakog zatvorenika.

74. 1) Mere predostrožnosti koje su propisane radi zaštite, sigurnosti i zdravlja slobodnih radnika treba isto tako preduzeti i u kaznenim zavodima.

2) Treba doneti odluke o naknadi štete zatvorenicima za nesrećne slučajeve pri radu i za profesionalna oboljenja, pod istim uslovima koji po zakonu važe za slobodne radnike.

75. 1) Maksimalni broj radnih časova zatvorenika, dnevno ili nedeljno, treba da bude utvrđen zakonom ili administrativnim pravilnikom, vodeći računa o propisima ili lokalnim običajima koji se primenjuju na slobodne radnike.

2) *Ovako utvrđeni časovi treba da ostave jedan dan odmora nedeljno i dovoljno vremena za nastavu i ostale delatnosti koje su predviđene za postupanje i prevaspitavanje zatvorenika.*

76. 1) *Rad zatvorenika treba da bude pravično nagrađen.*

2) *Pravilnikom treba dozvoliti zatvorenicima da upotrebe bar jedan deo svoje nagrade za kupovinu odobrenih predmeta namenjenih za njihovu ličnu upotrebu, a da drugi deo nagrade pošalju svojoj porodici.*

3) *Pravilnikom treba takode predvideti da jedan deo nagrade administracija zadrži kako bi se stvorila ušteda koja će se predati zatvoreniku kada bude pušten na slobodu.*

Nastava i vreme dokolice

77. 1) *Treba preduzeti mere kako bi se razvila nastava za sve zatvorenike koji su u stanju da je koriste, podrazumevajući i religioznu nastavu u zemljama gde je to moguće. Nastava za nepismene i mlade zatvorenike treba da bude obavezna i administracija treba nad tim pažljivo da bdi.*

2) *U granicama mogućnosti nastava koja se pruža zatvorenicima treba da bude usklađena sa sistemom javne nastave kako bi zatvorenici mogli bez teškoća da nastave svoje obrazovanje kada budu pušteni na slobodu.*

78. *Da bi se zatvorenici telesno i duševno dobro osećali, u svim zavodima treba organizovati zabavu i kulturnu delatnost.*

Društveni odnosi, pomoć posle izlaska iz zavoda

79. *Naročitu pažnju treba pokloniti održavanju i poboljšanju odnosa između zatvorenika i njegove porodice ako su oni poželjni u interesu obeju strana.*

80. *Od samog početka osude treba voditi računa o budućnosti zatvorenika posle njegovog puštanja na slobodu. Zatvorenika treba podsticati da održava i stvara odnose sa licima i organizacijama izvan kaznenog zavoda koji bi bili u interesu njegove porodice, a takode i u interesu njegovog sopstvenog društvenog prevaspitanja.*

81. 1) *Službe i organizacije, službene i neslužbene, koje pružaju pomoć zatvorenicima puštenim na slobodu da ponovo nađu svoje mesto u društvu treba, u granicama mogućnosti, da pribave oslobođenim zatvorenicima, potrebna dokumenta i isprave o identitetu, da im obezbede stan, zaposlenje, pristojno odelo koje odgovara klimi i godišnjem dobu, kao i potrebna sredstva da stignu do određenog mesta i da mogu živeti neposredno posle puštanja na slobodu.*

2) *Priznati predstavnici tih organizacija treba da imaju pristupa u zavod i kod zatvorenika. Od samog početka osude od njih treba tražiti mišljenje o predlozima za prevaspitanje određenog zatvorenika.*

3) *Poželjno je da delatnost ovih organa bude što više centralizovana i usklađena, kako bi se najbolje mogli iskoristiti njihovi naponi.*

B. Duševno bolesni i duševno nenormalni zatvorenici

82. 1) *Duševne bolesnike ne treba držati u zatvoru već treba preduzeti mere da se što je moguće pre premeste u ustanove za duševno bolesna lica.*

2) *Zatvorenika koji boluju od duševnih efektivnih stanja i anormalnosti treba podvrgnuti i lečenju u specijalnim ustanovama koje stoje pod sanitarnom upravom.*

3) *Za vreme njihovog boravka u zatvoru, ova lica treba staviti pod nadzor lekara.*

4) *Lekarska odnosno psihijatrijska služba kaznenih zavoda treba da obezbedi psihijatrijsko lečenje i svih ostalih zatvorenika kojima je potrebno takvo lečenje.*

83. *Poželjno je da budu preduzete mere, u saglasnosti sa nadležnim organima, da se psihijatrijsko lečenje nastavi posle puštanja na slobodu, ako je to potrebno i da se obezbedi društvena pomoć psihijatrijskog karaktera posle puštanja na slobodu.*

C. Uhapšena ili pritvorena lica

84. 1) *U sledećim odredbama naziva se "okrivljeni" svako lice uhapšeno ili okrivljeno zbog neke povrede krivičnog zakona koje je zadržano u policijskom pritvoru ili zatvoru, ali koje još nije osuđeno.*

2) *Okrivljeni se smatra nevinim i sa njim se mora postupati kao takvim.*

3) Ne dirajući u zakonske odredbe o zaštiti lične slobode niti u odredbe koje predviđaju postupak gonjenja okrivljenih, oni će uživati specijalni režim po kome se sledeća pravila ograničavaju da utvrde glavne tačke.

85. 1) Okrivljeni treba da budu odvojeni od zatvorenika.

2) Mlađi zatvorenici treba da budu odvojeni od starijih. Po pravilu oni treba da su zatvoreni u posebnim zavodima.

86. Okrivljeni treba da budu smešteni u posebnim sobama, ukoliko nisu u pitanju različiti mesni običaji s obzirom na klimu.

87. U granicama koje odgovaraju održavanju primernog reda u zavodu, okrivljeni mogu, ako to žele, da se hrane o svom trošku nabavljajući hranu spolja posredstvom administracije, preko svoje porodice ili preko svojih prijatelja. U protivnom administracija je dužna da se stara o njihovoj ishrani.

88. 1) Okrivljenom treba da bude dozvoljeno da nosi svoje lično odelo, ako je ono čisto i pristojno.

2) Ako okrivljeni nosi uniformu zavoda ona se mora razlikovati od uniforme okrivljenih lica.

89. Okrivljenom treba uvek omogućiti da radi, ali on ne može biti obavezan da radi. Ako radi treba da bude nagrađen.

90. Svakom okrivljenom treba dozvoliti da o svom trošku ili o trošku drugih nabavlja knjige, novine, potreban pribor za pisanje, kao i druga sredstva za rad, u granicama koje dozvoljavaju interesi sudske istrage, bezbednosti i dobar red u zavodu.

91. Okrivljenom treba dozvoliti da prima posete i negu svog ličnog lekara ili zubara ako je njegov zahtev razuman i ako je u stanju da za to obezbedi troškove.

92. Okrivljenom treba pružiti mogućnost da odmah obavesti svoju porodicu o svom lišenju slobode kao i da uživa sve razumne povlastice da bi mogao stajati u vezi sa svojom porodicom i svojim prijateljima i da bi mogao primiti posete tih lica, pod jednom ogradom koja se odnosi na ograničenja i nadzor koji su potrebni u interesu sudske istrage, bezbednosti i dobrog rada u ustanovi.

93. Okrivljenom treba dozvoliti da zahteva postavljanje branioca po službenoj dužnosti, kada je to predviđeno, i da prima posete advokata u vezi sa svojom odbranom. Treba mu omogućiti da pripremi i da preda advokatu poverljiva uputstva. U tu svrhu treba mu dati pribor za pisanje ako to zatraži. Sastanci između okrivljenog i njegovog advokata mogu biti na domaku vida službenika policije ili zavoda ali ne i na domaku njegovog sluha.

D. Lica osuđena zbog dugova i na civilni zatvor

94. U zemalja u kojima zakonodavstvo predviđa zatvor zbog dugova ili druge odluke zatvora koji su izrečeni sudskom odlukom na osnovu nekrivičnog postupka, ti zatvorenici ne mogu biti podvrgnuti većim ograničenjima niti se sa njima sme strožije

postupati nego što je potrebno da se osigura bezbednosti i održi red. Postupanje sa njima ne treba da bude nepovoljnije od postupanja sa okrivljenima, ipak sa ogradom eventualne obaveze na rad.

E. Lica koja su uhapšena ili pritvorena a nisu okrivljena

95. Ne dirajući u odredbe čl. 9 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, lica koja su pritvorena ili uhapšena, a nisu okrivljena uživaju zaštitu koju jamče prvi deo i odeljak C drugog dela. Odgovarajuće odredbe odeljka A drugog dela mogu se isto tako primenjivati kada je to korisno za ovu posebnu kategoriju lica lišenih slobode, ukoliko nisu preduzete nikakve mere koje znače da bi prevaspitavanje ili rehabilitacija mogli da budu primenjeni u bilo kom pogledu na lica kojima se ne stavlja na teret nijedno krivično delo.

(Prevod preuzet iz "Arhiva za pravne i društvene nauke"; br: 4/1956. Preveo prof. N. Srzentić. Izuzetak je pravilo br 95 koje je usvojeno na VII kongresu UN za prevenciju kriminaliteta i tretman delikvenata 1985. godine u Milanu).

KONVENCIJA

PROTIV TORTURE I DRUGIH SUROVIH, NELJUDSKIH ILI PONIŽAVAJUĆIH KAZNI ILI POSTUPAKA

Države članice ove konvencije,

Smatrajući da, shodno principima Povelje Ujedinjenih nacija, priznavanje jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice predstavlja osnove slobode, pravde i mira u svijetu,

Smatrajući da ta prava proističu iz dostojanstva neodvojivog od ljudske ličnosti,

Smatrajući da su države dužne da, na osnovu Povelje, naročito člana 55. podstiču opšte i stvarno poštovanje prava čovjeka i osnovnih sloboda,

Vodeći računa o članu 5. Opšte deklaracije o pravima čovjeka i o članu 7. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima prema kojima niko ne može biti podvrgnut torturi, niti surovim, neljudskim ili ponižavajućim kaznama ili postupcima,

Vodeći računa, takođe, o Deklaraciji o zaštiti svih lica od mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, koju je usvojila Generalna skupština 9. decembra 1975. godine, U želji da povećaju efikasnost borbe protiv mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka u čitavom svijetu,

Saglasile su se o sljedećem:

PRVI DIO

Član 1.

1. U smislu ove konvencije, izraz "tortura" označava svaki akt kojim se jednom licu namjerno nanose bol ili teške fizičke ili mentalne patnje u cilju dobijanja od njega ili nekog trećeg lica obavještenja ili priznanja ili njegovog kažnjavanja za djelo koje

je to ili neko treće lice izvršilo ili za čije izvršenje je osumnjičeno, zastrašivanja tog lica ili vršenja pritiska na njega ili zastrašivanja ili vršenja pritiska na neko treće lice ili iz bilo kojeg drugog razloga zasnovanog na bilo kom obliku diskriminacije ako taj bol ili te patnje nanosi službeno lice ili bilo koje drugo lice koje djeluje u službenom svojstvu ili na njegov podsticaj ili sa njegovim izričitim ili prećutnim pristankom. Taj izraz se ne odnosi na bol ili patnje koje su rezultat isključivo zakonitih sankcija, neodvojivih od tih sankcija ili koje te sankcije prouzrokuju.

2. Ovaj član je bez štete po bilo koji međunarodni instrument ili bilo koji nacionalni zakon koji sadrži ili može sadržavati odredbe šireg značaja.

Član 2.

1. Svaka država članica preuzima zakonske, administrativne, sudske ili druge efikasne mjere kako bi spriječila izvršenje akata torture na teritoriji pod njenomjurisdikcijom.

2. Kao opravdanje za torturu ne može se navoditi nikakva izuzetna okolnost bilo da se radi o ratnom stanju ili opasnosti od rata, unutrašnjoj političkoj nestabilnosti ili bilo kom drugom vanrednom stanju.

3. Kao opravdanje za torturu ne može se navoditi naredba neke pretpostavljene ličnosti ili organa vlasti.

Član 3.

1. Ni jedna država članica neće protjerati, istjerati niti izručiti jedno lice drugoj državi ako postoje ozbiljni razlozi da se posumnja da može biti podvrgnuto torturi.

2. Da bi utvrdili postojanje takvih razloga, nadležni organi vodiće računa o svim relevantnim okolnostima, uključujući, eventualno, postojanje niza sistematskih, ozbiljnih, očiglednih ili masovnih povreda prava čovjeka u toj državi.

Član 4.

1. Svaka država članica nastoji da se prema njenom krivičnom pravu sva akta torture smatraju krivičnim djelima. Isti je slučaj i sa pokušajem vršenja torture ili nekog drugog akta koji izvrši neko lice, a koji predstavlja saučesništvo ili učestvovanje u aktu torture.

2. Svaka država članica određuje za ova krivična djela odgovarajuće kazne kojima je uzeta u obzir njihova težina.

Član 5.

1. Svaka država članica preduzima potrebne mjere kako bi utvrdila svoju nadležnost za krivična djela spomenuta u članu 4. u sledećim slučajevima:

(a) ako je krivično djelo izvršeno na teritoriji pod jurisdikcijom spomenute države ili na vazduhoplovima ili brodovima upisanim u toj državi;

(b) ako je navodno izvršilac krivičnog djela državljanin spomenute države;

(c) ako je žrtva državljanin spomenute države i ako ona to smatra potrebnim.

2. Svaka država članica preduzima, takođe, potrebne mjere kako bi utvrdila svoju nadležnost za spomenuta krivična djela u slučaju da je navodni izvršilac tih dela na teritoriji pod njenom jurisdikcijom i da ga spomenuta država ne izručuje, shodno

članu 8, jednoj od država spomenutih u tački 1. ovog člana.

3. Ova konvencija ne isključuje ničiju krivičnu nadležnost zasnovanu na nacionalnom zakonodavstvu.

Član 6.

1. Ako smatra da je okolnostima to opravdano, nakon razmatranja obavještenja kojima raspolaže, svaka država članica na čijoj se teritoriji nalazi lice za koje se sumnja da je izvršilo krivično djelo spomenuto u članu 4. obezbeđuje hapšenje tog

lica ili preduzima sve potrebne sudske mjere kako bi obezbjedila njegovu prisutnost. To hapšenje i te mjere treba da budu u skladu sa zakonodavstvom spomenute države; one se mogu sprovesti samo u roku potrebnom za pokretanje krivičnog gonjenja ili postupka za izdavanje.

2. Spomenuta država prethodno neodložno vrši istragu radi utvrđivanja činjenica.

3. Svako lice uhapšeno u skladu s tačkom 1. ovog člana može neodložno da stupi u kontakt sa najbližim ovlašćenim predstavnikom države čije državljanstvo ima ili, ako je reč o apatridu, sa predstavnikom države u kojoj ima uobičajeno

prebivalište.

4. Ako je jedna država uhapsila jedno lice, u skladu s odredbama ovog člana, ona o tom hapšenju i okolnostima kojima se opravdava to hapšenje odmah obaveštava države spomenute u tački 1. člana 5. Država koja sprovodi prethodnu istragu

spomenutu u tački 2. ovog člana ubrzo o tome saopštava zaključke spomenutim državama i obaveštava ih o tome da li namerava da vrši svoju nadležnost.

Član 7.

1. Država članica na teritoriji pod čijom jurisdikcijom je otkriven navodni izvršilac krivičnog djela spomenutog u članu 4. ako ne izvrši izdavanje tog izvršioca, u slučajevima spomenutim u članu 5, podnosi predmet nadležnim organima kako bi sproveli krivični postupak.

2. Ti organi donose odluku pod istim uslovima kao i za svako drugo teško krivično delo opšteg prava u skladu s pravnim propisima te države. U slučajevima spomenutim u tački 2. člana 5. dokazna pravila koja se primenjuju na gonjenje i

na osudu ni na koji način nisu manje stroga od pravila koja se primenjuju u slučajevima spomenutim u tački 1. člana 5.

3. Svako lice koje se goni za bilo koje krivično djelo spomenuto u tački 4. Ima zagarantovano pravo na pravično postupanje u svim fazama postupka.

Član 8.

1. Krivična djela spomenuta u tački 4. se automatski unose u svaki ugovor o izdavanju zaključen između država članica. Države članice se obavezuju da će uneti spomenuta krivična djela u svaki ugovor o izdavanju koji budu zaključile između sebe.

2. Ako jednoj državi članici koja izdavanje uslovljava postojanjem ugovora druga država članica, sa kojom nije vezana ugovorom o izdavanju, podnese zahtev za izdavanje, ona može ovu konvenciju smatrati kao pravnu osnovu za izdavanje u

pogledu spomenutih krivičnih djela. Izdavanje zavisi od drugih uslova predviđenih pravom zamoljene države.

3. Države članice koje izdavanje ne uslovljavaju postojanjem ugovora međusobno priznaju spomenuta krivična djela kao slučajeve za izdavanje u uslovima predviđenim pravom zamoljene države.

4. Između država članica spomenuta krivična djela se smatraju, radi izdavanja, kao učinjena, kako prema mjestu njihovog izvršenja tako i prema teritoriji pod jurisdikcijom država koje su dužne da utvrde svoju nadležnost prema tački 1.

člana 5.

Član 9.

1. Države članice pružaju jedne drugima najširu moguću pravnu pomoć u svakom krivičnom postupku u vezi s krivičnim djelima spomenutim u članu 4. uključujući i dostavljanje svih dokaznih elemenata kojima raspolažu i koja su potrebna radi

postupka.

2. Države članice izvršavaju svoje obaveze u skladu s tačkom 1. ovog člana shodno svakom ugovoru o pravnoj pomoći koji može postojati između njih.

Član 10.

1. Svaka država članica će se starati da upoznavanje i informisanje o zabrani torture bude sastavni deo obrazovanja civilnog ili vojnog osoblja zaduženog za primjenu zakona, medicinskog osoblja, vršilaca javnih funkcija i ostalih lica koja na bilo koji

način mogu učestvovati u čuvanju, saslušanju ili ophođenju sa nekom uhapšenom, ili pritvorenom ili zatvorenom osobom.

2. Svaka država članica unosi spomenutu zabranu u utvrđena pravila ili uputstva u vezi s obavezama i dužnostima tih lica.

Član 11.

Svaka država članica vrši sistematski nadzor nad pravilima, uputstvima, metodama i praksom saslušanja i nad odredbama u vezi sa čuvanjem i postupanjem na bilo koji način sa uhapšenim, pritvorenim ili zatvorenim licima na nekoj teritoriji pod njenom jurisdikcijom, a radi sprečavanja svakog slučaja torture.

Član 12.

Svaka država članica se stara da nadležni organi neodložno izvrše nepristrasnu istragu svaki put kad postoje opravdani razlozi da se posumnja da je akt torture izvršen na nekoj teritoriji pod njenom jurisdikcijom.

Član 13.

Svaka država članica obezbeđuje svakom licu koje tvrdi da je bilo podvrgnuto torturi na nekoj teritoriji pod njenom jurisdikcijom pravo da se žali nadležnim organima spomenute države koji će neodložno i nepristrasno ispitati slučaj. Preduzeće se mere radi obezbeđenja zaštite lica koje se žalilo i lica kao svjedoka od svakog lošeg postupanja ili bilo kakvog zastrašivanja zbog podnesene žalbe ili bilo kakve date izjave.

Član 14.

1. Svaka država članica, u svom pravnom sistemu, garantuje žrtvi nekog akta torture pravo dobijanja naknade i pravednog i odgovarajućeg obeštećenja, uključujući sredstva potrebna za njegovu što potpuniju rehabilitaciju. U slučaju smrti žrtve akta torture, imaoci prava te žrtve polažu pravo na obeštećenje.

2. Ovaj član ne isključuje nikakvo pravo na obeštećenje koje bi imala žrtva ili bilo koje drugo lice u skladu s nacionalnim zakonodavstvom.

Član 15.

Svaka država članica se stara da izjava za koju se dokaže da je dobijena torturom ne može da bude navedena kao dokazni element u nekom postupku, osim protiv lica optuženog za torturu da bi se utvrdilo da je izjava data.

Član 16.

1. Svaka država članica se obavezuje da će na teritoriji pod svojom jurisdikcijom zabraniti primenu drugih dokumenata o uvođenju surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, a koja nisu akta torture utvrđena u članu 1, ako

takva akta vrši predstavnik javne funkcije ili neko drugo lice koje istupa u službenom svojstvu ili na njegovo podsticanje ili sa njegovim izričitim ili prećutnim pristankom. Posebno, obaveze navedene u čl. 10, 11, 12. i 13. primjenjuju se tako što će pojam torture biti zamenjen pojmom drugih oblika surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka.

2. Odredbe ove konvencije ne idu na štetu odredaba bilo kog međunarodnog instrumenta ili nacionalnog zakona koji zabranjuje surove, neljudske ili ponižavajuće kazne ili postupke ili koji se odnose na izdavanje ili proterivanje.

DRUGI DIO

Član 17.

1. Obrazovan je Komitet protiv torture (u daljem tekstu: Komitet) čije su funkcije definisane. Komitet čini deset eksperata visokih moralnih kvaliteta čija je kompletnost u oblasti prava čovjeka priznata i koji zasedaju u ličnom svojstvu. Eksperte biraju države članice, vodeći računa o pravednoj geografskoj zastupljenosti i značaju učešća u radu Komiteta nekih lica sa pravnim iskustvom.

2. Članovi Komiteta se biraju tajnim glasanjem prema listi kandidata koje odrede države članice. Svaka država članica može odrediti jednog kandidata koga bira među svojim državljanima. Države članice imaju u vidu značaj činjenice da određeni kandidati istovremeno budu članovi Komiteta za prava čovjeka, osnovanog u skladu s Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, koji su spremni da budu članovi Komiteta protiv torture.

3. Članovi Komiteta se biraju prilikom sastanaka država članica koje saziva generalni sekretar Organizacije ujedinjenih nacija i koji se održavaju svake druge godine. Na tim sastancima, na kojima kvorum čine dve trećine država članica, za članove

Komiteta biraju se kandidati koji dobijaju najveći broj glasova i apsolutnu većinu glasova predstavnika država članica koji su prisutni i koji glasaju.

4. Prvi izbori će se obaviti najkasnije šest meseci posle datuma stupanja na snagu ove konvencije. Četiri meseca najmanje pre datuma svakog izbora, generalni sekretar Organizacije ujedinjenih nacija upućuje pismo državama članicama i poziva ih da svoje kandidature podnesu u roku od tri meseca. Generalni sekretar sačinjava listu prema alfabetskom redu svih tako određenih kandidata, navodeći države članice koje su ih odredile i dostavlja je državama članicama.

5. Članovi Komiteta se biraju ne četiri godine. Oni se mogu ponovo izabrati ako budu ponovo kandidovani. Međutim, mandat pet članova izabranih na prvim izborima prestaje nakon dve godine. Neposredno posle prvih izbora, ime tih pet članova

izvlači žrebom predsednik sastanka spomenutog u tački 3. ovog člana.

6. Ako jedan član Komiteta premine, razreši se funkcija ili iz bilo kog razloga više ne bude u stanju da obavlja svoje funkcije u Komitetu, država članica koja ga je odredila imenuje drugog eksperta, svog državljanina, koji ostaje u Komitetu za preostalo vrijeme mandata, pod rezervom odobrenja većine država članica. Smatra se da je ovo odobrenje dobijeno, osim ako polovina država članica ili više od polovine ne iznese suprotno mišljenje u roku od šest nedelja od trenutka kada ih generalni sekretar Organizacije ujedinjenih nacija obavesti o predloženom imenovanju.

7. Države članice snose troškove članova Komiteta za period u kome obavljaju funkcije u Komitetu.

Član 18.

1. Komitet bira svoj biro za period od dvije godine. Članovi biroa mogu biti ponovo birani.

2. Komitet sam utvrđuje svoj poslovnik. Taj poslovnik, međutim, treba da sadrži naročito sledeće odredbe:

(a) za kvorum je potrebno prisustvo šest članova;

(b) odluke Komiteta usvajaju se većinom glasova prisutnih članova.

3. Generalni sekretar Organizacije ujedinjenih nacija stavlja na raspolaganje Komitetu osoblje i prostorije koji su mu potrebni za efikasno obavljanje poslova povjerenih mu u skladu sa ovom konvencijom.

4. Generalni sekretar Organizacije ujedinjenih nacija saziva prvi sastanak članova Komiteta. Posle svog prvog sastanka, Komitet se sastaje u svim prilikama predviđenim njegovim poslovnikom.

5. Države članice snose troškove održavanja sastanaka država članica i Komiteta, uključujući plaćanje Organizaciji ujedinjenih nacija svih troškova, kao što su troškovi osoblja i prostorije koje Organizacija bude angažovala u skladu sa stavom 3. ovog člana.

Član 19.

1. Države članice podnose Komitetu, posredstvom generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija, izveštaj o merama koje su preduzele da bi ispunile svoje obaveze u skladu sa ovom konvencijom, u roku od godinu dana, računajući od dana stupanja na snagu Konvencije za zainteresovanu državu članicu. Zatim, države članice svake četvrte godine podnose dopunski izveštaj o svim novim preduzetim mjerama i druge izveštaje koje Komitet zatraži.

2. Generalni sekretar Organizacije ujedinjenih nacija dostavlja izveštaj svim državama članicama.

3. Komitet razmatra svaki izveštaj i može da daje uopštene komentare o izveštaju koje oceni potrebnim i dostavlja ih svakoj zainteresovanoj državi članici. Ta država članica može da ih dostavi Komitetu kao odgovor na sve primedbe koje smatra korisnim.

4. Komitet može odlučiti da u godišnjem izveštaju, koji sačinjava u skladu sa članom 24, ponovi sve komentare koje je formulirao u skladu sa tačkom 3. ovog člana, zajedno sa primjedbama koje su po tom pitanju dobijene od zainteresovane

države članice. Ako zainteresovana država članica to zahteva, Komitet, takođe, može ponoviti izveštaj koji je podneo na osnovu tačke 1. ovog člana.

Član 20.

1. Ako Komitet primi vjerodostojna obaveštenja za koja mu se učini da sadrže pouzdana obavještenja o tome da se tortura sistematski primenjuje na teritoriji jedne države članice, on poziva tu državu da sarađuje u razmatranju tih obavještenja i da ga, u tom cilju, obavesti o svojim opaskama o tom pitanju.

2. Vodeći računa o svim primedbama koje eventualno podnese zainteresovana država članica i o ostalim odgovarajućim obaveštenjima kojima raspolaže, Komitet može, ako to smatra opravdanim, da zaduži jednog ili više svojih članova da pristupe povjerljivoj istrazi i da mu o tome hitno podnesu izveštaj.

3. Ako se istraga sprovodi u skladu sa tačkom 2. ovog člana, Komitet traži saradnju zainteresovane države članice. U dogovoru sa tom državom članicom, a radi istrage, može se predvideti poseta teritoriji te države.

4. Nakon što razmotri zaključke koje mu član ili članovi podnesu shodno tački 2. ovog člana, Komitet dostavlja te zaključke zainteresovanoj državi članici, kao i sve komentare i sugestije koje smatra umjесnim imajući u vidu datu situaciju.

5. Cjelokupna aktivnost Komiteta spomenuta u tač. 1. do 4. ovog člana povjerljiva je, a u svim etapama tog rada teži se postizanju saradnje sa državom članicom. Kad završi rad u vezi sa istragom vođenom u skladu sa tačkom 2. i nakon konsultovanja sa zainteresovanom državom članicom, Komitet može odlučiti da se u godišnji izveštaj koji on sačinjava u skladu sa članom 24. unese kratak izveštaj o rezultatima rada.

Član 21.

1. Svaka država članica ove konvencije može, u skladu sa ovim članom, izjaviti u svakom trenutku da priznaje da je Komitet nadležan da prima i razmatra saopštenja u kojima jedna država članica tvrdi da neka druga država članica ne ispunjava svoje obaveze na osnovu ove konvencije. Ta saopštenja se mogu primati i razmatrati u skladu sa ovim članom samo ako potiču od države članice koja je dala izjavu da priznaje, što se nje tiče, nadležnost Komiteta. Komitet ne prima nikakvo saopštenje koje se odnosi na državu članicu koja nije dala takvu izjavu. Navedena procedura se primjenjuje u vezi sa saopštenjima koja se prime u skladu sa ovim članom:

(a) Ako država članica ove konvencije smatra da neka druga država takođe članica Konvencije ne primenjuje odredbe Konvencije, ona može, pismenim putem, da skrene pažnju toj državi na to pitanje. U roku od tri mjeseca, računajući od datuma prijema saopštenja, država kojoj je to saopćenje upućeno dostaviće državi koja je uputila saopćenje, objašnjenje ili bilo koju drugu pismenu izjavu kojom se objašnjavaju pitanja i koja treba da sadrži što je moguće više i što korisnija obaveštenja o pravilima postupka i o pravnim sredstvima, bilo da su već korišćena, bilo da se koriste ili se tek mogu koristiti;

(b) Ako u roku od šest mjeseci, računajući od datuma kada država kojoj je saopštenje upućeno primi to originalno saopćenje, pitanje ne bude riješeno na zadovoljstvo dvehu zainteresovanih država članica, obe imaju pravo da podnesu to pitanje Komitetu, upućujući po jedno saopćenje Komitetu i drugoj zainteresovanoj državi;

(c) Komitet može biti nadležan za predmet koji mu je podnesen u skladu sa ovim članom samo nakon što bude siguran da su sva raspoloživa interna pravna sredstva iskorišćena i iscrpljena, u skladu sa opšte priznatim principima međunarodnog prava. To pravilo se ne primjenjuje u slučajevima u kojima žalidbeni postupci prekoračuju razumne rokove niti u slučajevima u kojima je malo vjerovatno da će žalidbeni postupci dati zadovoljenje licu koje je žrtva kršenja ove konvencije;

(d) *Komiteet održava svoje sjednice iza zatvorenih vrata kada razmatra saopćenja predviđena ovim članom;*

(e) *Pod rezervom odredaba stava (c), Komitet stavlja svoje dobre usluge na raspolaganje zainteresovanim državama članicama kako bi postigle mirno rešenje pitanja, zasnovano na poštovanju obaveza predviđenih ovom konvencijom. U tom cilju, Komitet može, ako to smatra potrebnim, osnovati ad hoc komisiju za pomirenje;*

(f) *U svakom sporu koji mu je podnesen u skladu sa ovim članom, Komitet može da zatraži od zainteresovanih država članica navedenih u stavu (b) da mu dostave sva odgovarajuća obaveštenja;*

(g) *Zainteresovane države članice navedene u stavu (b) imaju pravo da budu zastupljene za vreme dok Komitet razmatra predmete i da daju primedbe usmeno ili pismeno ili u jednoj i u drugoj formi;*

(h) *Komiteet mora podneti izveštaj u roku od dvanaest meseci računajući od dana kada je primio saopćenje navedeno u stavu (b):*

(i) *Ako je bilo moguće naći rešenje u skladu sa odredbama stava (e), Komitet se u svom izveštaju ograničava na kratko iznošenje činjenica i postignutog rešenja;*

(ii) *Ako se rešenje nije moglo naći u skladu sa odredbama stava (e), Komitet se u svom izveštaju ograničava na kratko iznošenje činjenica; tekst pismenih primedaba i zapisnik o usmenim primedbama koje su iznele zainteresovane države članice dodaju se izveštaju. Za svaki predmet izveštaj se dostavlja zainteresovanim državama članicama.*

2. *Odredbe ovog člana stupaju na snagu kada pet država članica ove konvencije daju izjavu predviđenu tačkom 1. ovog člana. Spomenutu izjavu država članica deponuje kod generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija koji kopije te izjave dostavlja drugim državama članicama. Izjava se može povući u svakom trenutku saopćenjem upućenim generalnom sekretaru. To povlačenje je bez štete po razmatranje svakog pitanja koje je predmet saopštenja već dostavljenog u skladu sa*

ovim članom; nikakvo drugo saopštenje jedne države članice neće se primiti u skladu sa ovim članom nakon što generalni sekretar primi saopštenje o povlačenju izjave, osim ako zainteresovana država članica ne da novu izjavu.

Član 22.

1. *Svaka država članica ove konvencije može, shodno ovom članu, izjaviti u svakom trenutku da priznaje da je Komitet nadležan da primi i razmatra saopštenja koja su mu dostavili pojedinci ili su dostavljena u ime pojedinaca koji su pod njenom*

jurisdikcijom i koji utvrde da su žrtve kršenja odredaba Konvencije od strane neke države članice. Komitet ne prima nikakvo saopćenje koje se odnosi na jednu državu članicu koja nije dala takvu izjavu.

2. *Komiteet oglašava neprihvatljivim svako saopćenje koje je podneseno u skladu sa ovim članom, a koje je anonimno ili za koje on smatra da predstavlja zloupotrebu prava na podnošenje takvih saopćenja ili da je nespojivo sa odredbama ove konvencije.*

3. *Pod rezervom odredaba tačke 2, svako saopćenje koje mu je podneseno u skladu sa ovim članom Komitet upućuje državi članici ove konvencije koja je dala izjavu u skladu sa tačkom 1, a koja je navodno prekršila bilo koju odredbu Konvencije. U*

roku sledećih šest meseci, spomenuta država podnosi Komitetu pismeno objašnjenje ili izjavu kojom se objašnjavaju pitanja i navode, u slučaju potrebe, mjere koje bi ona mogla preduzeti radi poboljšanja situacije.

4. *Komiteet razmatra saopštenja koja je primio u skladu sa ovim članom, vodeći računa o svim informacijama koje su mu podneli pojedinci ili su podnesene u ime pojedinaca ili su ih podnele zainteresovane države članice.*

5. *Komiteet neće razmatrati ni jedno saopštenje pojedinca u skladu sa ovim članom, a da se prethodno ne uveri u sledeće:*

(a) da isto pitanje nije razmatrano i da se ne razmatra pred nekom drugom međunarodnom instancom nadležnom za istragu ili rešavanje spora;

(b) da je pojedinac iscrpeo sva interna raspoloživa sredstva; to pravilo se ne primjenjuje ako žalbeni postupci premašuju razumne rokove ili ako je malo vjerovatno da će oni dati zadovoljenje pojedincu koji je žrtva kršenja ove konvencije.

6. Komitet održava sednice iza zatvorenih vrata ako razmatra saopćenja predviđena ovim članom.

7. Komitet saopćava svoje konstatacije zainteresovanoj državi članici i pojedincu.

8. Odredbe ovog člana stupaju na snagu kada pet država članica ove konvencije daju izjavu predviđenu u tački 1. ovog člana. Država članica deponuje tu izjavu kod generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija, koji dostavlja kopije te

izjave ostalim državama članicama. Izjava se može povući u svakom trenutku saopćenjem upućenim generalnom sekretaru. To povlačenje je bez štete po razmatranje svakog pitanja koje je predmet saopštenja koje je već dostavljeno u

skladu sa ovim članom. Nikakvo drugo saopćenje koje je dostavio pojedinac ili je dostavljeno za račun pojedinca neće biti primljeno u skladu sa ovim članom nakon

što generalni sekretar primi saopćenje o povlačenju izjave, osim ako zainteresovana država članica nije dala novu izjavu.

Član 23.

Članovi Komiteta i članovi ad hoc komisija za pomirenje koji bi mogli biti naimenovani u skladu sa stavom (e) tačke 1. člana 21. imaju pravo na olakšice, privilegije i imunitete koji su priznati ekspertima u službi Organizacije ujedinjenih nacija, kao što su navedeni u odgovarajućim delovima Konvencije o privilegijama i imunitetima Ujedinjenih nacija.

Član 24.

Komitet podnosi državama članicama i Generalnoj skupštini Organizacije ujedinjenih nacija godišnji izveštaj o aktivnostima koje će preduzeti u svrhe primene ove konvencije.

TREĆI DEO

Član 25.

1. Ova konvencija je otvorena za potpisivanje svim državama.

2. Ova konvencija podleže ratifikaciji. Instrumenti o ratifikaciji će biti deponovani kod generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija.

Član 26.

Sve države mogu pristupiti ovoj konvenciji. Pristupanje će se vršiti deponovanjem instrumenta o pristupanju kod generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija.

Član 27.

1. Ova konvencija stupa na snagu tridesetog dana od dana deponovanja kod generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija dvadesetog instrumenta o ratifikaciji ili o pristupanju.

2. Za svaku državu koja bude ratifikovala ovu konvenciju ili joj pristupi poslije deponovanja dvadesetog instrumenta o ratifikaciji ili o pristupanju, Konvencija stupa na snagu trećeg dana od datuma kada ta država deponuje svoj instrument o ratifikaciji ili o pristupanju.

Član 28.

1. Svaka država će moći, u trenutku kada potpiše ili ratifikuje ovu konvenciju ili joj pristupi, izjaviti da ne priznaje nadležnost datu Komitetu u skladu sa članom 20.

2. Svaka država članica koja bude formulisala rezervu u skladu sa odredbama tačke 1. ovog člana moći će u svakom trenutku povući tu rezervu saopštenjem upućenim generalnom sekretaru Organizacije ujedinjenih nacija.

Član 29.

1. Svaka država članica ove konvencije može da predloži amandman i da podnese svoj predlog generalnom sekretaru Organizacije ujedinjenih nacija. Generalni sekretar saopštava prijedlog amandmana državama članicama tražeći od njih da

mu saopšte da li prihvataju organizovanje konferencije država članica radi razmatranja prijedloga i njegovog stavljanja na glasanje. Ako se za četiri meseca od datuma takvog saopštenja najmanje jedna trećina država članica izjasni za održavanje te konferencije, generalni sekretar organizuje konferenciju pod pokroviteljstvom Organizacije ujedinjenih nacija. Svaki amandman koji usvoji većina država članica koje prisustvuju konferenciji i koje glasaju, generalni sekretar će podnijeti na prihvatanje svim državama članicama.

2. Amandman usvojen prema odredbama tačke 1. ovog člana stupa na snagu kada dve trećine država članica ove konvencije obaveste generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija da su ga prihvatile u skladu sa procedurom

predviđenom njihovim ustavom.

3. Kada stupe na snagu, amandmani imaju obavezujuću snagu za države članice koje ih prihvate, pri čemu ostale države članice ostaju vezane odredbama ove konvencije i svim prethodnim amandmanima koje su prihvatile.

Član 30.

1. Svaki spor između dve ili više država članica u vezi sa tumačenjem ili primjenom ove konvencije koji se ne može rešiti pregovorima podnosi se arbitraži na traženje jedne od tih država. Ako za šest meseci od datuma zahteva za arbitražu strane ne postignu sporazum o organizovanju arbitraže, svaka od njih može podneti spor Međunarodnom sudu pravde podnoseći žalbu u skladu sa Statutom Suda.

2. Svaka država može, u trenutku kada potpiše ili ratifikuje ovu konvenciju ili joj pristupi, izjaviti da se ne smatra vezanom odredbama tačke 1. ovog člana. Ostale države članice neće biti vezane spomenutim odredbama u odnosu na svaku državu članicu koja bude formulisala takvu rezervu.

3. Svaka država članica koja bude formulisala rezervu u skladu sa odredbama tačke 2. ovog člana moći će u svakom trenutku povući tu rezervu saopštenjem upućenim generalnom sekretaru Organizacije ujedinjenih nacija.

Član 31.

1. Država članica može otkazati ovu konvenciju pismenim saopćenjem upućenim generalnom sekretaru Organizacije ujedinjenih nacija. Otkazivanje dobija dejstvo godinu dana posle datuma kada saopćenje primi generalni sekretar.

2. Takvo otkazivanje ne oslobađa državu članicu obaveza koje joj pripadaju u skladu sa ovom konvencijom u vezi sa svakim aktom ili svakim propustom koji počini prije datuma kada otkazivanje dobije dejstvo. Otkazivanje nije prepreka za nastavljavanje razmatranja svakog pitanja koje je već bilo izneseno pred Komitetom na dan kada je otkazivanje dobilo dejstvo.

3. Posle datuma kada otkazivanje od jedne države članice dobije dejstvo, Komitet ne preduzima razmatranje ni jednog novog pitanja u vezi sa tom državom.

Član 32.

Generalni sekretar Organizacije ujedinjenih nacija saopštava svim državama članicama Organizacije ujedinjenih nacija i svim državama koje budu potpisale ovu konvenciju ili joj budu pristupile:

(a) potpise, ratifikacije i pristupanja primljene na osnovu čl. 25. i 26;

(b) datum stupanja na snagu Konvencije na osnovu člana 27. i datum stupanja na snagu svakog amandmana primenom člana 29;

(c) otkazivanja primljena na osnovu člana 31.

Član 33.

1. Ova konvencija, čiji su tekstovi na arapskom, engleskom, francuskom, kineskom, ruskom i španskom jednako verodostojni, biće deponovana kod generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija.

2. Generalni sekretar Organizacije ujedinjenih nacija dostaviće po jednu propisno

overenu kopiju ove konvencije svim državama.

prof.dr.sci. Hana Korać, kriminolog - penolog

naučna oblast Kriminologija i Penologija

Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru

Pravni fakultet, Opšti odsjek - Kriminologija sa Penologijom

Odsjek za kriminalistiku - Organizovani kriminalitet

Pravni fakultet u Kiseljaku - Penologija

Ministarstvo unutrašnjih poslova, Sarajevo

Autor Hana Korać zna da Penologija ima svoju povijest i da u toj oblasti tek predstoje naučna istraživanja. Zbog toga ova knjiga može biti ozbiljan podstrek za dalje istraživanje znanosti i prakse penologije. Penologija je i kao pomoćna naučna disciplina i kao praksa postala izazov druge polovice XX stoljeća. Sa tim osobinama ona je ušla globalizaciju XXI stoljeća.

Sve su to razlozi što ova knjiga ima široku upotrebnu vrijednost. Ona je namijenjena akademskoj zajednici, nastavnicima i studentima na pravnim i kriminološkim i drugim društvenim fakultetima. Podsticajna je i potrebna sudijama, tužiocima, advokatima i uposlenim i u zakonodavnim i izvršnim organima vlasti. To je vrsno štivo koje treba da nađe mjesto u zatvorskim bibliotekama, bibliotekama centara za socijalni rad i ministarstvima pravde na svim nivoima vlasti. Ona zaslužuje i put do najšireg kruga čitalačke publike.

Sve su to razlozi što je toplo preporučujem za štampanje.

(iz recenzije prof.dr.Hasana Balića)

